BABURNÂME

"Babur'un Hâtıratı"

ISBN 975 - 17 - 2404 - X
Dizgi & Kapak Düzeni / *Tuğra Ajans•232 30 88*

Babür
Babaurname : " Babur'un hatıratı" / Babür
Hazırlayan : Reşit Rahmeti Arat. - 3. bsk. -
Ankara : Kültür Bakanlığı, 2000.

V, 622 s. ; 20 cm. - (Kültür Bakanlığı
yayınları ; 602. Yayımlar Dairesi Başkanlığı
1000 temel eser dizisi ; 108)
Yazarın asıl adı : Zahireddin Muhammed.
ISBN 975-17-2404-X

I. k.a. II. Arat, Reşit Rahmeti III.
Seriler: .
923.1

Birinci Baskı, 1970

İkinci Baskı, 1985, 10.000

Üçüncü Baskı, 3000 Adet.

SERA OFSET MATBAACILIK

Tel : 0.312.229 88 97 2000 - ANKARA

Asıl adı Zahireddin Muhammed olan Babür (D. 15 Şu 1483, Fergana – Ö. 26 Aralık 1530, Arga, Hindistan), H distan'daki Babürlü Hanedanı'nın kurucusu ve ilk imparato dur.

Devlet adamlığının yanı sıra seçkin bir asker, şair v yetenekli bir günlük yazarı olan Babür, Çağatay edebiyatın Ali Şir Nevai'den sonraki en büyük sanatçısı olarak bilinir.

Babürname adlı anıları, otobiyografi alanında bir düny klasiği haline gelmiştir. Bu anılar, yaşına göre olağanüs yüce gönüllü, dostluk duygularıyla dolu, doğal güzellikle karşı duyarlı, kültürlü, esprili ve şen bir hükümdarın kişiliği sergilemektedir.

Tarihin bir dönemine ışık tutan bu değerli çalışma okuyuculara yeniden sunmanın sevincini yaşıyor, kitabı yayımlanmasını sağlayan Yayımlar Dairesi Başkanlığı' teşekkür ediyorum.

M. İstemihan TALAY

Kültür Bakanı

T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI / 602
Yayımlar Dairesi Başkanlığı
1000 Temel Eser Dizisi / 108

BABURNÂME

"Babur'un Hâtıratı"

Hazırlayan:
Reşit Rahmeti ARAT

BABURNÂME

"Babur'un Hâtıratı"

VEKAYİ

(BABUR'UN HÂTIRATI)

I.

FERGANA

Salı günü, beş ramazan 899 (10 haziran 1494) da, Fergana vilâyetinde, on iki yaşında padişah oldum. Fergana vilâyeti beşinci iklimdendir ve mâmurenin kenarındadır. Şarkı — Kâşgar, garbı — Semerkand ve cenubu — Bedahşan'ın hududu olan dağlardır. Evvelce şimâlinde, Almalık, Almatu ve Yangı — kitaplarda Otrar yazarlar — gibi, şehirler varmış; fakat bugün moğul ve özbekler tarafından tahrip edilmiş ve hiç bir mâmure kalmamıştır. Küçük bir vilâyettir. Hububat ve meyvası boldur. Etrafı dağlıktır, yalnız Semerkand ve Hocend'in bulunduğu garp tarafında dağ yoktur. Kışın, bu cihetten başka, hiç bir yerden düşman gelemez. Hocend suyu ismi ile meşhur olan Seyhun nehri, (2 a) bu ülkenin şimâl-i şarkîsinden gelir ve içinden geçerek, garba doğru akar; Hocend'in şimâli ve bugün Şahruhiye namı ile meşhur olan Fenaket'in cenubundan geçip, tekrar şimâle dönerek, Türkistan'a doğru gider. Türkistan'dan epeyce aşağıda bu nehir büsbütün kumlar arasında kaybolur ve hiç bir nehire karışmaz. Beşi Seyhun nehrinin cenubunda ve ikisi şimâlinde olmak üzere, yedi kasabası vardır.

E n d i c a n, cenup tarafındaki kasabalarından biri olup, ortadadır ve Fergana vilâyetinin payitahtıdır. Hububatı çoktur, meyvası boldur; kavun ve üzümü iyidir. Kavun zamanında tarladan kavun satmak âdet değildir. Endican naşpatisinden daha iyi naşpati bulunmaz. Maveraünnehir'de, Semerkand ve Keş kurganlarından sonra, (3) bundan daha büyük kurgan yoktur. Üç kapısı vardır. Erki cenup tarafındadır. Şâyân-ı hayrettir ki, buraya dokuz arık (tarnav) su girdiği hâlde, hiç bir yerden çıkmaz.. Kalenin etrafındaki hendeğin dışında, taş döşeli büyük yol bulunmaktadır. Kalenin etrafı mahalleler ile çevrilmiştir. Bu mahalleler kaleden bu hendek ve onun yanından geçen büyük yol ile ayrılırlar. Av ve kuşu da çoktur. Sülünü (2 b) pek semiz olur. Bir sülünün budunu dört kişi yese, bitiremezmiş. Ahalisi Türktür. Şehir ve pazarda Türkçeyi bilmeyen kimse yoktur. Halkın konuşma dili yazı diline uygundur. Nitekim Mîr Ali Şir Nevaî'nin eserleri, Herat'ta neşv-ü nema bulduğu hâlde, bu dil ile yazılmıştır. Ahalisi arasında güzeller çok bulunur. Musikide meşhur olan Yusuf Hoca, Endicanlıdır. Havası sıhhate muzırdır ve sonbaharda sıtma çok olur.

U ş, Endican'ın cenub-i şarkîsindedir. Şarka doğru Endican'dan dört yıgaç mesafededir. Havası güzel ve akar suları boldur. Baharı çok iyi olur. Uş'un iyiliğine dâir birçok rivayet vardır. Kurganı'nın cenub-i şarkîsinde, şekli mütenasip olan bir dağ bulunmaktadır. Bera-Kûh ismini taşıyan bu dağın tepesinde, Sultan Mahmud Han bir köşk yaptırmıştır. Bu köşkten biraz aşağıda ve bu dağın çıkıntılı ve dik bir yerinde, 902 (1496 - 1497) senesinde, ben de bir

ayvanlı köşk yaptırdım. Gerçi o köşk bundan yüksek ise de, benimki daha güzel bir mevkidedir; bütün şehir ve mahalleler ayak altındadır. (3 a) Endican suyu, Uş mahallelerinin içerisinden geçerek, Endican'a gider. Bu suyun iki tarafı bağlıktır ve bütün bağlar suya müteveccihtir. Menekşesi pek lâtiftir. Akar suları vardır. Baharı çok güzel olur; birçok lâle ve güller açar. Bera-Kûh dağının eteğinde, nehir ile bağların arasında, Cevza adlı bir câmi bulunmaktadır. Dağ tarafından büyük bir nehir (4) akar. Bu câminin dış avlusu biraz meyilli, yoncalı, her tarafı gölgeli ve safalı bir meydandır. Her gelen misafir ve yolcu burada dinlenir. Uş ayaktakımının tuhaf bir âdeti vardır: eğer bir kimse burada uykuya dalarsa, o nehirden su alıp, üzerine dökerler. Ömer Şeyh Mirza'nın son zamanlarında, bu dağda kızıl ile ak dalgalı bir taş meydana çıktı. Bıçak sapı, kemer ve diğer bâzı şeylerin imâli için kullanılan, çok güzel bir taştır. Fergana vilâyetinde Uş kadar safalı ve havadar bir kasaba yoktur.

M e r g i n a n, Endican'ın garbında ve ondan yedi yıgaç mesafede, güzel bir kasabadır. Mahsûlü çok, nar ve eriği fevkalâde güzeldir. Dâne-kelân dedikleri bir cins nar vardır ki, tatlılık ve mayhoşlukta Semnan narlarına (3 b) tercih edilebilir. Çekirdeğini çıkardıktan sonra, içine çekirdeğin içini koyup kuruttukları ve seyhânî (sübhânî) dedikleri bir cins eriği de çok lezzetlidir. Avı ve kuşu iyidir; ak geyik, yakınında bulunur. Ahalisi sarttır. Yumruk güreşinde mâhirdirler ve kavgacı insanlardır. Yumruk güreşi Maveraünnehir'de çok şâyi olan bir âdettir. Semerkand

ve Buhara'da şöhret kazanan güreşçilerin ekserisi merginanlıdır. Hidâye sahibi Şeyh Burhaneddin Ali, Merginan'ın Reşdân adlı bir köyündendir.

Esfera, dağ eteğinde, akar suları ve şeftali bağçeleri olan bir kasabadır. Merginan'ın cenub-i garbisinde ve ondan dokuz yıgaç uzaktadır. Meyva ağaçları pek çoktur. Lâkin bahçelerinde ekseriya badem ağacı bulunur. Ahalisi tamamen sart ve dağlıdır. Cenup tepeleri arasında taş-ayna (seng-âyine) dedikleri, bir taş parçası vardır; uzunluğu tahminen on karıdır. Yüksekliği bâzı yerlerinde bir insan boyu kadardır; alçak kısmı, bâzı yerlerinde bir insan beline gelir. Ayna gibi, her şeyi in'ikâs ettirir. Esfera vilâyetini, Esfera, Varuh, Suh ve Hüşyar olmak üzere, dört dağ eteği teşkil etmektedir. Muhammed Şaybak Han, Sultan Mahmud Han ile Alaca Han'ı mağlûp ederek, (5) Taşkend ve Şahruhiye'yi aldığı vakit, ben bu Suh (4 a) ile Hüşyar dağları eteklerine geldim ve bir seneye yakın bir zamanı burada sıkıntı ile geçirdikten sonra, Kâbil'e gittim.

Hocend, Endican'dan garba doğru yirmi beş yıgaç mesafede bir kasabadır. Hocend ile Semerkand'ın arası da yirmi beş yıgaçtır. Eski şehirlerdendir. Şeyh Maslâhat (Muslihüddin) ve Hoca Kemâl Hocendlidirler. Meyvası fevkalâde güzel olur. Narı, iyiliği ile meşhurdur. Semerkand elması (sib-i Semerkand) dedikleri gibi, Hocend narı (enar-ı Hocend) da derler. Fakat bu sıralarda Merginan'ın narı daha iyidir. Kurganı yüksek bir yerdedir. Seyhun nehri, şimâlden akar ve kurgandan bir ok atımı kadar uzaktadır. Kurgan ile nehrin şimâlinde, Mutugıl (Munu-

gıl) adlı, bir dağ vardır. Burada firûze ve diğer mâden ocakları bulunur. Bu dağda yılan pek çoktur. Hocend'in av ve kuş avlayacak yerleri çok iyidir. Ak geyik, geyik, sülün ve tavşan çok bulunur. Havası sıhhate çok muzırdır ve sonbaharda sıtması çok olur. Rivayete göre, serçeyi bile sıtma tutarmış. Havasının fenalığına sebep, şimâldeki bağlar olduğunu söylerler. Bunun mülhakatından olan Kend-Badem, bir kasaba değilse de, güzelce küçük bir kasabacıktır. Bademi iyi olduğundan, (4 b) bu isim verilmiştir. Hürmüz ve Hindistan'a hep bunun bademi gider. Hocend'den beş altı yıgaç şarktadır. Hocend ile Kend-Badem arasında Ha-Derviş adlı bir çöl vardır. Bu çöl hep rüzgârlıdır ve kasırgalar olur. Çölün şarkında bulunan Merginan ile, garbında olan Hocend'e buradan dâima rüzgârlar gelir. Rivayete göre, birkaç derviş bu çölde kasırgaya tutulmuşlar ve birbirlerini bulamadan, "ha derviş, ha derviş!" diyerek, ölmüşlerdir. O zamandan beri bu çöle Ha-Derviş diyorlarmış.

Ahsi, Seyhun nehrinin şimâl tarafındaki kasabalardan biridir. Kitaplarda Ahsiket yazarlar. Nitekim şâir Esîreddin'e Esîreddin Ahsiketî derler. Fergana'da, Endican'dan sonra, bundan (6) daha büyük kasaba yoktur. Endican'ın garbında ve dokuz yıgaç mesafededir. Ömer Şeyh Mirza bunu payitaht yapmıştı. Seyhun nehri kurganın altından akar. Kurganı yüksek bir uçurum üzerindedir ve hendek yerine bu derin uçurum vardır. Bunu merkez yapan Ömer Şeyh Mirza, bir iki kademe dışardan, tekrar çukurlar kazdırdı. Fergana'da bunun kadar sağlam başka bir kurgan yoktur (5 a). Mahalleleri kurgan-

dan bir şer'î uzaktadır, (köy nerede, ağaçlar nerede) darb-ı meselini, gâlibâ, Ahsi için söylemişlerdir. Kavunu iyi olur. Mîr-Timurî dedikleri, bir nevi kavun vardır ki, böyle kavun dünyada görülmemiştir. Buhara kavunu da meşhurdur. Semerkand alındığı zaman, Ahsi'den ve Buhara'dan kavun getirtip, bir mecliste kestirdim. Fakat Ahsi kavunu ile hiç mukayese edilemez. Av ve kuşu çok iyi olur. Seyhun nehrinin Ahsi tarafı çöldür. Ak geyik pek çoktur. Endican tarafı ise, ormandır. Geyik, sülün ve tavşanı bol ve çok semiz olur.

Kâsân, Ahsi'nin şimâlinde ve oldukça küçük bir kasabadır. Endican suyu Uş'tan geldiği gibi, Ahsi suyu da, Kâsân'dan gelir. İyi ve havadar bir yerdir. Eğlenceli bahçeleri vardır ve bunların hepsi dere kenarında olduğu için, "önü süslü elbise" (postin-i piş berre) derler. Uş ile Kâsân ahalisi, safa ve hava bakımından, kendi kasabalarının daha iyi olduğunda ısrar ederler.

Fergana vilâyetinin etrafındaki dağlarda güzel yaylalar vardır. Kızıl söğüt (tabulgu) ağacı yalnız bu dağlarda bulunur; diğer yerlerde tesadüf edilmez. Tabulgu, kabuğu kırmızı bir ağaçtır. Asa, (5 b) kamçı sapı ve kuşlara kafes yapmak için kullanırlar; yontup, ok (tîr-gez) yaparlar. Oldukça iyi bir ağaçtır. Hediye olarak, uzak yerlere götürürler. Bâzı kitaplarda yebruh us-sanemin bu dağlarda bulunduğu yazılıdır. Fakat bu sırada hiç duyulmadı. Yalnız Yeti-Kent'in dağlarında, halkın ayık otu dediği, mihr-giyâhın hassalarını hâiz, bir otun bulunduğu işitildi. Bu ot, gâlibâ, mihr-giyâhtır ve oranın ahalisi ona bu ismi (7) vermişlerdir. Bu dağlarda firûze ve diğer

mâden ocakları vardır. Âdilâne idare edildiği takdirde, Fergana vilâyetinin hasılâtı ile üç - dört bin asker beslemek mümkündür. Ömer Şeyh Mirza, yüksek himmetli ve büyük iddialı bir padişah olduğu için, dâima memleketini genişletmek fikrini tâkip ederdi. Birçok defa Semerkand üzerine asker sevketti. Bâzan mağlûp oldu; bâzan gâyesine erişemeden döndü. Kayınpederi Yunus Han, Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay Han neslindendir; benim de büyük babam olan bu han, o günlerde Çağatay Han'ın yurdunda, moğul ulusunun hanı idi. Ömer Şeyh Mirza, kendisini birçok kere rica ile getirir ve her gelişinde ona vilâyetler verirdi. Fakat Ömer Şeyh (6 a) Mirza'nın istediği gibi olmazdı. Gâh Ömer Şeyh Mirza'nın kötü hareketinden, gâh moğul ulusunun muhalefeti yüzünden, vilâyette duramayıp, tekrar Moğulistan'a giderdi. En son dâvetinde, Ömer Şeyh Mirza, o zamanlar kendi idaresinde bulunan Taşkend vilâyetini ona verdi. Bunu kitaplarda Şaş ve bâzan da Çaç yazarlar ki, çaç-yayı bundan gelmektedir. O tarihten 908 (1503) senesine kadar, Taşkend ve Şahruhiye vilâyeti Çağatay hanlarının idaresinde kaldı. Bu sıralarda moğul ulusunun hanlığı, Yunus Han'ın büyük oğlu ve benim annemin büyük kardeşi olan Sultan Mahmud Han'da idi. Ömer Şeyh Mirza'nın büyük kardeşi Semerkand padişahı Sultan Ahmed Mirza ve moğul ulusunun hanı Sultan Mahmud Han, Ömer Şeyh Mirza'nın kötü hareketinden rencide oldukları için, birbirleri ile ittifak ettiler. Sultan Ahmed Mirza, Sultan Mahmud Han'ı dâmad edinerek, mezkûr tarihte, Sultan Ahmed Mirza Hocend suyunun cenubundan ve Sultan Mahmud Han şimâl tarafından, Ömer Şeyh

Mirza'nın üzerine yürüdüler. Bu esnada garip bir hâdise oldu. Zikrettiğimiz gibi, (6 b) Ahsi hisarı yüksek bir uçurum üzerine kurulmuş olup, binaları bu uçurumun kenarında bulunmaktadır. Bu tarihte (8) ramazan ayının dördüncü pazartesi günü (9 haziran), Ömer Şeyh Mirza bu uçurumdan güvercin ve güvercin-hâne ile düşerek, öldü. Otuz dokuz yaşında idi.

Doğum ve nesebi. 860 (1456) da Semerkand'da doğmuştu. Sultan Ebû Said Mirza'nın dördüncü oğlu idi. Biraderleri Sultan Ahmed Mirza, Sultan Muhammed Mirza ve Sultan Mahmud Mirza'lardan küçüktü. Sultan Ebû Said Mirza ise, Sultan Muhammed Mirza'nın oğlu, Sultan Muhammed Mirza, Miranşah Mirza'nın oğlu ve Miranşah Mirza, Timur Bey'in üçüncü oğlu idi. Miranşah Mirza, Ömer Şeyh ile Cihangir Mirza'dan küçük ve Şahruh Mirza'dan büyüktü. Sultan Ebû Said Mirza önce Kâbil'i Ömer Şeyh Mirza'ya vermiş ve Baba Kâbili'yi ona bey-ateke tâyin edip, oraya göndermişti. Fakat mirzaların sünnet düğünü münasebeti ile, Dere-i Gez'den döndürüp, Semerkand'a getirtti. Düğünden sonra, Timur Bey büyük Ömer Şeyh Mirza'ya Fergana vilâyetini verdiği için, o da (kendi oğlu Ömer Şeyh Mirza'ya) Endican vilâyetini verip, Huday Birdi Tuğçı Timurtaş'ı bey-ateke tâyin ederek, oraya gönderdi.

Şekil ve şemaili. Kısa boylu, değirmi sakallı, şişman yüzlü ve tombul bir adamdı. (7 a) Çok dar elbise giyerdi. Kuşak bağlatırken, karnını içeriye çeker ve bağlandıktan sonra, kendini koyuverirse, çok defa kuşak kopardı. Giyinme ve yeme hususunda tekellüfsüzdü. Sarığını destâr-piç sarardı. Sarıklar o zaman çâr-piç idi ve sâde sarıp, kuyruk ko-

yarlardı. Yazın divan haricinde, ekseriya moğul biçimi börk giyerdi.

A h l â k ve e t v a r ı. Hanefî mezhebinden olup, temiz itikatlı bir adamdı. Beş vakit namazını bırakmazdı. Kazaya kalanları da, hayatta iken, tamamen yapmıştır. Çok defa yüksek ses ile Kur'an okurdu. Hoca Ubeydullah hazretlerinin müridi idi ve sohbetleri ile çok müşerref olmuştu. Hoca hazretleri de ona "oğlum" diye hitap ederdi. Okuyup yazmağı iyi bilirdi. Hamseteyn, *Mesnevî* ve tarih kitaplarını mütalâa etmişti ve ekseriya *Şehnâme* okurdu. (9) Şiire istidadı vardı; fakat buna ehemmiyet vermezdi. Adaletinin ne kadar yüksek olduğunu şu vak'a bize göstermektedir: bin kişiden mürekkep olan Hıtay kervanı yolda giderken, Endican tarafındaki dağların altında, kar altında kalmış ve ancak iki kişi kurtulabilmişti. Bunu haber alınca, memurlar gönderip, kervanın bütün malını (7 b) zaptettirdi. Orada vârisleri bulunmadığı ve kendisinin de ihtiyacı olduğu halde, bu malları muhafaza etti. Bir iki sene sonra, Semerkand ve Horasan'dan vârislerini aratıp buldurarak, mallarını sâlimen teslim etti. Çok cömert ve cömert olduğu kadar da iyi huylu idi, ıyi tabiatli, güzel ve tatlı dilli bir adamdı. Cesur ve mertti. Bir defa Ahsi kapısında ve bir defa da Şahruhiye kapısında olmak üzere, iki defa bütün yiğitlerden daha iyi kılıç kullandı. Oku orta derecede atardı. Yumruğu çok kuvvetli idi. Onun yumruğundan devrilmeyen yoktu. Memleketini genişletmek hırsı yüzünden, pek çok sulhler harbe ve dostluklar da düşmanlığa dönerdi. Önceleri çok içerdi. Fakat sonraları ancak haftada bir iki defa meclis kurardı. Sohbeti hoş bir adam-

dı; yerinde ve güzel beyitler okurdu. Sonraları daha ziyade mâcun kullanmağa başlamıştı; mâcun kullandığı esnada kendinden geçerdi. Zengin olmakla beraber, mütevazi idi. Dâimâ tavla ve bâzan da kumar oynardı.

M e y d a n m u h a r e b e l e r i . Üç meydan muharebesi yaptı. İlki, Yunus Han ile, Endican'ın şimâl (8 a) tarafında, Seyhun nehrinin yakasında, Teke-Sekritgü adlı yerde yaptığı muharebedir. Bu nehir dağ eteğinde olup gâyet dardır; rivayete göre, buradan teke atlamış ve bu isim bunun için verilmiştir. Muharebede mağlûp olarak, ele düştü. Fakat Yunus Han iyilik edip, vilâyetine gitmesine müsaade etti. Muharebe burada olduğu için, Teke-Sekritgü muharebesi bu vilâyette bir tarih olmuştur. İkincisi, Türkistan'da, Aras (Urs) suyunun yakasında, Semerkand (10) civarını yağma etmekte olan özbekler ile yapılan muharebedir. Aras suyunu buz üzerinden geçerek, onları iyice mağlûp etti; esir ve mallarını alıp, hepsini sâhiplerine iade etti. Kendisi hiç bir şeye tama etmedi. Üçüncüsü de, Sultan Ahmed Mirza ile, Şahruhiye ve Ura-Tepe arasında, Has adlı köyde yaptığı ve mağlûp olduğu muharebedir.

V i l â y e t i . Babası kendisine Fergana vilâyetini vermişti. Bir müddet Taşkend ve Sayram da Mirza'nın elinde idi. Bunları kendisine büyük kardeşi Sultan Ahmed Mirza vermişti. Şahruhiye'yi hile ile alarak, bir müddet elinde bulundurdu. Son zamanlarda Taşkend ve Şahruhiye elinden çıkmıştı: Fergana vilâyeti, Hocend ve Ura-Tepe — asıl adı Usruşna (Usruşta) dır, Usruş da derler — elinde bulunuyordu. Hocend'i bâzıları Fergana'dan (8 b) saymazlar.

Sultan Ahmed Mirza, Taşkend'e moğul üzerine asker sevkedip, Çir suyunun yakasında mağlûp oldu. Ura-Tepe'de Hâfız Bey Dulday bulunuyordu. Burasını Ömer Şeyh Mirza'ya verdi ve o zamandan beri Usruşna onun idaresinde idi.

Çocukları. Mirza'nın üç oğlu ile beş kızı kalmıştı. Bütün oğullarının en büyüğü, ben Zahireddin Muhammed Babur idim. Annem Kutluk-Nigâr Hanım idi. Diğer bir oğlu, benden iki yaş küçük olan Cihangir Mirza idi. Annesi moğulların tümen beylerinden Fatma Sultan idi. Diğer bir oğlu, Nâsır Mirza idi. Annesi Endican'lı, Ümid adlı, bir câriye idi. Benden dört yaş küçüktü. Kızlarının en büyüğü, benim öz kardeşim olan Hanzâde Begim idi. Benden beş yaş büyüktü. Ben Semerkand'ı ikinci defa aldığım zaman, Serpul'de mağlûp olmama rağmen, gelip beş ay kaleyi müdafaa ettim. (11) Fakat civardaki padişah ve beylerden hiç yardım görmediğimden, me'yus olarak, bırakıp çıktım. O fetrette Hanzâde Begim, Muhammed Şıbani Han'ın eline düşmüştü. Ondan Hurrem Şah adlı bir oğlu oldu. Makbûl bir oğlandı. Belh vilâyetini ona vermişti. (9 a) Babası öldükten bir iki yıl sonra, o da Tanrı rahmetine kavuştu. Şah İsmail, özbeği Merv'de mağlûp ettiği zaman, Hanzâde Begim orada idi. Benim yüzümden, iyi muamele edip gönderdiler. Kunduz'da gelip bana iltihak ettiler. Birbirimizi görmeyeli on sene olmuştu. Ben ve Muhammedî Kökeltaş, ikimiz görmeğe gittik. Begim ve Begim'in yanındakiler beni tanımadılar. Ancak ismimi söyledikten sonra tanıyabildiler. Kızlarından biri Nâsır Mirza ile öz kardeş ve benden iki yaş büyük olan Mihr-Banu Begim idi. Şehr-Banu

Begim de, Nâsır Mirza'nın öz kardeşi idi. Benden sekiz yaş küçüktü. Diğer bir kızı da Yadigâr Sultan Begim idi; annesi, Aga Sultan adlı bir câriye idi. Diğeri Karagöz Begim dedikleri, Rukiye Sultan Begim idi; annesi, Mahdum Sultan Begim idi. Her ikisi de Mirza'nın ölümünden sonra dünyaya gelmişlerdi. Yadigâr Sultan Begim'i, benim büyük annem İsen Devlet Begim büyütmüştü. Şıbanî Han Endican ve Ahsi'yi aldığı vakit, Yadigâr Sultan Begim Hamza Sultan'ın Abdullâtif Sultan adlı oğlunun eline düşmüştü. Ben, Hamza Sultan kumandasındaki sultanları Hutlân vilâyetinde mağlûp ederek, Hisar'ı aldığım zaman, bana iltihak etti. Bu fetret zamanında Rukiye Sultan Begim, Cânî Bey Sultan'ın eline düştü. (9 b) Bir - iki oğlu oldu; fakat yaşamadılar. Şimdi kendisinin de Tanrı rahmetine kavuştuğu haberi geldi.

Kadın ve câriyeleri. Kutluk-Nigâr Hanım, Yunus Han'ın ikinci kızı ve Sultan Mahmud Han ile Sultan Ahmed Han'ın ablası idi. Yunus Han, Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay Han neslindendir. Yunus Han b. Veys Han b. Şir Ali Oğlan (12) b. Muhammed Han b. Hızır Hoca Han b. Tuğluk Timur Han b. İsen Buga Han b. Duva Han b. Barak Han b. Yisün Teve b. Mötügen b. Çağatay Han b. Cengiz Han. Sırası geldiği için, hanların ahvalini de kısaca zikredelim. Yunus Han ile İsen Buga Han, Veys Han'ın oğulları idi. Yunus Han'ın annesi türkistanlı Kıpçak beylerinden ve Timur Bey'in koruduğu Şeyh Nureddin Bey'in kızı veya torunudur. Veys Han'ın ölümünde, bir kısmı Yunus Han tarafında ve ekseriyeti İsen Buga Han tarafında olmak

üzere, moğul ulusu iki fırkaya ayrıldı. Daha önce Uluğ Bey Mirza, Yunus Han'ın ablasını Abdülaziz Mirza'ya almıştı. O münasebetle Barin tümen beylerinden İrzen ve Çıras (Hırmas) (10 a) tümen beylerinden Mirek Türkmen, üç - dört bin âileli moğul ulusu ile birlikte, Han'ı Uluğ Bey Mirza'ya getirdiler. Bunu, yardım alıp moğul ulusunu tekrar ele geçirmek için, yapmışlardı. Lâkin Mirza insaniyet göstermedi; bir kısmını esir etti, diğerlerini de ayrı ayrı vilâyetlere dağıttı. İrzen bozgunu moğul ulusunda bir tarih olmuştur. Han'ı Irak tarafına gönderdiler. Han oraya gidip, bir seneden fazla Tebriz'de kaldı. O zaman Tebriz padişahı Karakoyunlu Cihanşah Baranî idi. Oradan Şiraz'a geldi. Şiraz'da Şahruh Mirza'nın ikinci oğlu İbrahim Sultan Mirza bulunuyordu. Beş - altı ay sonra İbrahim Mirza vefat ederek, yerine Abdullah Mirza geçti. Han, Abdullah Mirza'nın hizmetine girdi. Han on yedi on sekiz sene Şiraz'da ve o taraftaki vilâyetlerde bulundu. Uluğ Bey Mirza ve oğullarının kavgasında, İsen Buga Han, fırsat bularak, Fergana vilâyetine akın etti. Kend-Badem'e kadar geldi ve Endican'ı alıp, ahalisini tamamen esir etti. Sultan Ebû Said Mirza, tahta geçtikten sonra, asker sevk ederek, (13) Yangı'nın öte tarafında olan Esfera'da ve Moğulistan'da (10 b) İsen Buga Han'ı iyice mağlûp etti. Bu karışıklığı ortadan kaldırmak için, Sultan Ebû Said Mirza, evvelce Abdüllâtif Mirza ile evli olan (Yunus Han'ın) ablası Hanım ile evlenmesi münasebeti ile, Yunus Han'ı Irak ve Horasan'dan getirtti. Düğünler yapıp, dost oldular. Kendisini moğul ulusuna han tâyin edip gönderdi. Tam bu sırada Sagarıçı tümen beyleri, İsen Buga Han'dan

şikâyetle, Moğulistan'a gelmişlerdi. O vakit Sagarıçı beylerinin büyüğü Şîr Hacı Bey idi. Yunus Han bunların arasına geldi ve Şîr Hacı Bey'in kızı İsen Devlet Begim ile evlendi. Moğul âdetince Han ile İsen Devlet Begim'i, beyaz bir keçe üzerinde kaldırıp, han ilân ettiler. Han'ın bu İsen Devlet Begim'den üç kızı oldu. En büyüğü Mihr-Nigâr Hanım idi. Sultan Ebû Said Mirza bunu en büyük oğlu Sultan Ahmed Mirza ile evlendirmişti. Mirza'dan hiç çocuğu olmadı. Sonra fetret devrinde, Şıbanî Han'ın eline düşmüştü. Ben Kâbil'e geldiğim zaman, Şah Begim ile Semerkand'dan Horasan'a ve oradan da Kâbil'e geldiler. Şıbanî Han Kandahar'da Nâsır Mirza'yı muhasara ettiği vakit, ben Lemgan'a gittim. Han Mirza, Şah Begim ve Mihr-Nigâr Hanım ile birlikte, Bedahşan'a gittiler. Mirza Han'ı Mübarek Şah (11 a) Kal'a-i Zafer'e çağırdığı zaman, Eba Bekir Kâşgarî'nin akıncılarına rastgeldiler. Şah Begim ile Mihr-Nigâr ve bütün onlar ile beraber bulunanların âileleri esir düşerek, o merhametsizin esaretinde fânî dünyaya veda ettiler. İkinci kızı, benim annem Kutluk-Nigâr Hanımı idi. Kazaklık ve fetret zamanlarında ekseriya benim ile beraberdi. Kâbil'i aldıktan beş altı ay sonra, 911 (1505) de Tanrı rahmetine kavuştu. Üçüncü kızı, Hub-Nigâr Hanım idi; Muhammed Hüseyin Gürgân Duglat'a vermişlerdi. Bir kızı ve bir oğlu olmuştu. Kızını Ubeyd Han almıştı. Ben Buhara ve Semerkand'ı aldığım zaman, orada kalmıştı. Sultan Said Han'dan, amcası (14) Seyid Muhammed Mirza Semerkand'a bana elçi olarak geldiği vakit, onun ile birlikte gitti. Sultan Said Han ile evlendi. Oğlu Haydar Mirza idi. Babası özbekler tarafından

öldürüldükten sonra, gelip üç dört sene benim hizmetimde bulundu. Sonra müsaade isteyerek, Kâşgar'a, Han'ın yanına gitti.

Her şey, ister saf altın, ister gümüş ve ister kalay olsun, kendi aslına döner.

Dediklerine göre, şimdi tövbe etmiş ve iyi yola girmiştir. Elinden, yazı yazmak, resim yapmak, ok, mızrak ve yay kullanmak gibi, her şey gelirmiş. Şiir kabiliyeti (11 b) de vardır. Bana da bir istidası gelmişti. İnşası da fena değildir.

Han'ın kadınlarından biri Ş a h B e g i m idi. Başka kadınları varsa da, çocuklarının anneleri bu ikisi idi. Şah Begim Bedahşan şahı Şah Sultan Muhammed'in kızı idi. Dediklerine göre, bu Bedahşan şahlarının nesebleri İskender Filkos'a vâsıl olur. Bu şahın diğer bir kızını — ki, Şah Begim'in ablası olur — Sultan Ebû Said Mirza almış ve ondan Eba Bekir Mirza doğmuştu. Han'ın bu Şah Begim'den iki oğlu ve iki kızı olmuştu. Sultan Mahmud Han, bu üçünden büyük ve zikri geçen üç kızdan küçüktü. Semerkand ve o havalide kendisine bâzan Hanike Han derler. Alça Han adı ile şöhret kazanan Sultan Ahmed Han, Sultan Mahmud Han'dan küçüktü. Alça adının verilmesine sebep şudur: kalmak ve moğul dilinde "öldüren" e *alaçı* derler. Kalmakları birkaç defa mağlûp edip, birçok adamlarını kestiği için, *alaçı* demişler; çok kullanma neticesinde, *alça* olmuştur. İleride bu hanların bahsi, sıra ile, tekrar gelecektir; vekayi ve halleri oralarda zikredilecektir.

Sultan-Nigâr Hanım, diğerlerinden küçük ve bir kızından büyük (12 a) idi. Sultan Mahmud Mirza'ya vermişler ve ondan Sultan Veys adlı bir oğlu olmuştu. Yerinde zikri gelecektir. (15) Sultan Mahmud Mirza öldükten sonra, oğlunu alıp, hiç kimseye haber vermeden, Taşkend'e büyük kardeşine gitmişti. Birkaç sene sonra kendisini, Cengiz Han'ın büyük oğlu Cuci neslinden ve kazak sultanlarından olan Edik Sultan'a verdiler. Şıbanî Han, hanları mağlûp edip, Taşkend ve Şahruhiye'yi aldığı vakit, hizmetinde bulunan on iki moğulu ile kaçıp, Edik Sultan'a gitti. Edik Sultan'dan iki kızı oldu. Birini Şıban sultanlarından birine, diğerini de Sultan Said Han'ın oğlu Reşid Sultan'a verdiler. Edik Sultan'dan sonra, Kazak ulusunun hanı Kasım Han'ın aldığını söylerler. Kazak Han ve sultanların arasında hiç kimse o ulusu, Kasım Han gibi hâkimiyeti altına almış değildir. Askerini üç yüz bin kadar tahmin ederlerdi. Kasım Han öldükten sonra, Hanım Kâşgar'a, Sultan Said Han'ın yanına geldi.

Devlet-Sultan Hanım, hepsinden küçüktü. Taşkend bozgununda Şaybak Han'ın oğlu Timur Sultan'a (12 b) düşmüş ve ondan bir kızı olmuştu. Semerkand'dan benim ile beraber çıkmışlardı. Üç-dört sene Bedahşan vilâyetinde bulundular. Sonra Kâşgar'a, Sultan Said Han'ın yanına, gittiler.

Ömer Şeyh Mirza'nın haremlerinden biri, Hoca Hüseyin Bey'in kızı, Ulus Aga idi. Ondan bir kızı olmuşsa da, küçüklüğünde öldü. Bir birbuçuk sene sonra, (Ulus Aga'yı) haremden çıkardılar. Biri de, moğul tümen beylerinden Fatma Sultan Aga idi. Mirza hepsinden önce bu Fatma Sultan

Aga'yı almıştı. Sonraları aldığı Karagöz Begim çok sevimli idi. Mirza'ya hoş görünmek için, nesebini Sultan Ebû Said Mirza'nın ağabeyisi Minuçihr Mirza'ya kadar çıkarmışlardı.

Odalık ve câriyeleri de çoktu. Bunlardan biri, Ümid Agaçe idi; Mirza'dan evvel ölmüştü. Mirza'nın son günlerinde aldıklarından biri, moğullardan Tün (Tersün) Sultan ve diğeri de, Aga Sultan idi. (16)

Ümerası. Huday Birdi Timurtaş, Herat hâkimi Ak Buga Bey'in büyük kardeşi neslindendir. Sultan Ebû Said Mirza, Cuki Mirza'yı Şahruhiye'de muhasara ettiği zaman, Fergana vilâyetini Ömer Şeyh Mirza'ya vermiş ve eşik ağası olarak da bu Huday (13 a) Birdi Timurtaş'ı tâyin edip göndermişti. O zaman bu Huday Birdi Timurtaş yirmi beş yaşında idi. Gerçi yaş itibariyle küçük idi ise de, idaresi, zapt ve raptı pek iyi idi. Bir iki sene sonra, İbrahim Begçik Uş nevahisine akın ettiği vakit, Huday Birdi Timurtaş onu arkasından tâkip ederek, harb etti; fakat mağlûp edilip, şehit oldu. O esnada Sultan Ahmed Mirza, Ura-Tepe'nin Ak-Kaçgay denilen yaylasında bulunuyordu. Bu yayla Semerkand'ın on sekiz yıgaç şarkındadır. Sultan Ebû Said Mirza ise, Herat'ın on iki yıgaç şarkında bulunan Baba Hâkî'de idi. Bu haberi, Abdülvahhab Şağavul vasıtası ile, Mirza'ya gönderdiler. Bu yüz yiğirmi altı yıgaç yolu dört günde katetti.

Hâfız Muhammed Bey Dulday, Sultan Melik Kâşgarî'nin oğlu Ahmed Hacı Bey'in küçük kardeşi idi. Huday Birdi Bey'in ölümünden sonra,

bunu eşik ihtiyarı olarak göndermişlerdi. Sultan Ebû Said Mirza'nın ölümünden sonra, Endican beyleri kendisi ile anlaşamadıkları için, Semerkand'a, Sultan Ahmed Mirza'nın mülâzemetine gitti. Sultan Ahmed Mirza Çir'de mağlûp olduğu zaman, Ura-Tepe'de idi (13 b). Ömer Şeyh Mirza, Semerkand'a gitmek niyeti ile, Ura-Tepe üzerine geldiğinde, Ura-Tepe'yi Mirza'nın adamlarına teslim edip, kendisi de Mirza'nın hizmetine girdi. Ömer Şeyh Mirza da ona Endican'ın idaresini verdi. Sonraları Sultan Mahmud Han'ın yanına gitmişti. Kendisine, Mirza Han'ı nezaretine tevdi ederek, Dızak (Dizek)'ı vermişlerdi. Ben Kâbil'i almadan biraz evvel, Mekke'ye gitmek için, Hind yolu ile sefer etmiş ve yolda Tanrı rahmetine kavuşmuştur. Gösteriş sevmez, (17) az sözlü ve sâde bir adamdı.

Hoca Hüseyin Bey, şen ve gösteriş sevmez bir adamdı. O zamanın âdeti üzere, içki meclislerinde iyi koşma (koşuk) söylermiş.

Şeyh Mezid Bey, evvelce bana bey-ateke olarak tâyin edilmişti. Zaptı ve idaresi oldukça iyi idi. (Ebülkasım) Babur Mirza'ya da hizmet etmiştir. Ömer Şeyh Mirza yanında ondan daha büyük bey yoktu. Fâsık bir adamdı ve oğlan tutardı.

Ali Mezid Bey, koçın, bir defa Ahsi'de ve bir defa da Taşkend'de olmak üzere, iki defa isyan etti. Münafık, fâsık nankör ve yaramaz bir adamdı.

Hasan Yâkub Bey, mütevâzi, iyi tabiatlı, çevik ve liyakatli bir adamdı. Bu beyit onundur:

Ey devlet kuşu, dön gel; senin hattının tutisi bulunmadığı için, karganın kemiğimi götürmesine az kaldı.

Cesûr bir adamdı. Oku iyi atar, çögeni (14 a) iyi oynar ve birdirbirde iyi sıçrardı. Ömer Şeyh Mirza'nın ölümünden sonra, benim kapımda sâhib-i ihtiyar o idi. Dar görüşlü, az kavrayışlı ve fitneci bir adamdı.

Kasım Bey, koçın, Endican'ın eski koşun beylerinden idi. Hasan Bey'den sonra, benim kapımda sâhib-i ihtiyar o idi. Ömrünün sonuna kadar kudret ve itibarı arttı, eksilmedi. Cesûr bir adamdı. Bir defa Kâsân nevahisini yağma eden özbekleri tâkip ederek, onları iyice mağlûp etti. Ömer Şeyh Mirza malyetinde kılıç kullanmıştı. Yassı-Keçit muharebesinde de iyi vuruştu. Kazaklıklarda Mesiha dağlarından Sultan Mahmud Han'ın yanına gitmeğe karar verince, bizden ayrılarak, Husrev Şah'ın yanına gitti. 910 (1504)'da Husrev Şah'ı alarak, Kâbil'de Mukim'i muhasara ettiğim zaman, Kasım Bey tekrar geldi. Evvelce olduğu gibi, korudum ve şefkat gösterdim. Dere-i Hoş'ta Türkmen hezâresine akın ettiğimiz zaman, Kasım Bey, (18) ihtiyarlığına rağmen, gençlerden daha iyi yürüdü. Onun için kendisine mükâfaten Bengiş vilâyetini verdim. Sonra (14 b) Kâbil'e gelince, Humayun'a bey-ateke tâyin ettim. Zemin-Daver alındığı sıralarda Tanrı rahmetine kavuştu. Müslüman, dindar ve mütteki bir adamdı. Şüpheli yemekleri yemezdi. Fikri ve tedbiri çok iyi idi. Çok şaka ederdi. Kendisi ümmi olduğu halde, çok hoş nükteler söylerdi.

Baba Kulı Baba Ali Bey, Şeyh Ali Bahadır'ın neslindendir. Şeyh Mezid Bey öldükten sonra, onu bana bey-ateke tâyin ettiler. Sultan Ahmed Mirza Endican'a asker sevkettiği zaman, Sultan Ahmed Mirza'ya iltihak edip, Ura-Tepe'yi teslim etti. Sultan Mahmud Mirza'dan sonra, Semerkand'dan kaçıp gelirken, Ura-Tepe'den Sultan Ali Mirza karşısına çıktı ve muharebede mağlûp edilerek, öldürüldü. İdaresi ve silâhı iyi idi. Askerini iyi muhafaza ederdi. Namaz kılmaz ve oruç tutmazdı. Zâlim ve kâfire benzer bir adamdı.

Ali Dost Tagayî, Sagarıçı tümen beylerinden idi. Benim annemin annesi İsen Devlet Begim'e akraba oluyordu. Kendisine Ömer Şeyh Mirza zamanındakinden daha çok riâyet etmişimdir. Elinden iş gelir dediler; fakat bu kadar sene benim yanımda kaldığı hâlde, dikkate değer hiç bir işi görülmedi (15 a) denilse doğrudur. Sultan Ebû Said Mirza'nın hizmetinde bulunduğu zamanlarda yadacılık dâvası güderdi. Kuşçu idi. Ahlâk ve tavrı kötü idi. Kıskanç, fitneci, namussuz, münafık kendini beğenmiş, sert sözlü ve soğuk yüzlü bir adamdı.

Veys Lâgarî, Semerkand'ın Tokçu aşiretinden idi. Ömer Şeyh Mirza nezdinde, son zamanlarda çok yakınlarından olmuştu. Benimle birlikte kazaklıklarda bulundu. Fikri ve tedbiri çok iyi idi; fakat biraz fitneci idi.

Mir Gıyas Tagayî, Ali Dost'un küçük kardeşi idi. Moğul zadegânı arasında, (19) Sultan Ebû Said Mirza'nın kapısında bundan daha ileri adam yoktu. Sultan Ebû Said Mirza'nın büyük mührü bun-

da idi. Ömer Şeyh Mirza'nın son zamanlarında çok yakınlarından olmuştu. Veys Lâgarî müsahibi idi. Kâsân Sultan Mahmud Han'a verildikten sonra, ömrünün sonuna kadar, Han'ın hizmetinde kaldı. Han da kendisine çok riayet etmişti. Güler yüzlü ve şakacı bir adamdı. Fısktan korkmazdı.

Ali Derviş, Horasanlı idi. Sultan Ebû Said Mirza yanında, Horasan çehre bölüğünde hizmet ederdi. Horasan ve Semerkand Sultan Ebû Said Mirza'nın idaresine (15 b) geçtiği vakit, bu iki payitahtın işe yarar yiğitlerini hassa bölüklerine ayırarak, Horasan çehre bölüğü ve Semerkand çehre bölüğü isimlerini vermiştir. Benim yanımda, Semerkand kapısında iyi çarpıştı. Cesur bir adamdı. Nesih ve tâlik yazılarını iyi yazardı. Meddahlık ederdi. Tabiatinde haşislik gâlipti.

Kanber Ali, moğul ve ahtaçılardan idi. Babası vilâyete girip birkaç defa kasaplık yaptığı için, Kanber Ali Sellâh derlerdi. Yunus Han nezdinde ibrikçilik vazifesini görmüş ve sonra bey olmuş idi. Benim huzurumda da çok büyük riâyet görmüştü. İşe başlayıncaya kadar, ihtimamı iyi idi. İşe başladığı vakit, vehme kapılırdı. Çok konuşur, fakat dağınık söylerdi. Malûmdur ki, çok söyleyen dağınık söyler. İstidadı az ve kafasız bir adamdı.

Ömer Şeyh Mirza vefat ettiği zaman, ben Endican'da, Çahar-Bağ'da bulunuyordum. Ramazan ayının beşinde, salı günü (10 haziran) bu haber Endican'a geldi. Çok müteessir oldum. Ata binip, yanımda bulunan adamlarım ile, Kurgan'a hareket ettim. Mirza kapısına vardığım zaman, Şirim Tagayi dizginimi tutup, namazgâh tarafına çekti. Her halde:

— "Sultan Ahmed Mirza büyük (16 a) bir padişahtır. Eğer çok (20) asker ile gelirse, beyler beni ve vilâyeti ona teslim edeceklerdir. Beni Özgend ve Ala-Tağ (İl-Tağ) eteğine doğru götürsün. Eğer vilâyeti teslim ederlerse, bari ben ele geçmeden, dayılarım Alça Han'a veya Sultan Mahmud Han'a gideyim" — diye düşünmüş olacak. Hoca Mevlâna Kadı ki, Sultan Ahmed Kadı'nın oğlu olup, Şeyh Burhaneddin Kılıç neslindendir; ana cihetinden ise, Sultan İlig Mâzî'ya gider. Bunların âileleri o vilâyette müftü ve şeyhülislâm olagelmişlerdir ve zikirleri burada tekrar gelecektir — ve kurgan içindeki beyler bu haberi alınca, Ömer Şeyh Mirza'nın emekdar adamı ve bir kızının atekesi olan Hoca Muhammed Derzi'yi gönderdiler. O, vesveseleri bunların gönlünden gidererek, namazgâha yaklaştığımız zaman, beni alıp döndü. Erke indim. Hoca Mevlâna Kadı ve beyler gelip, vaziyeti kararlaştırdılar. Kurgan'ın burç ve duvarlarının zaptı ve raptı ile meşgûl oldular. Merginan ve o taraflara gönderilmiş olan Hasan Yâkup, Kasım Koçın ve diğer bâzı beyler bir iki gün sonra gelerek, iltihak ettiler. Hepsi birlikte büyük gayret (16 b) ve ihtimam ile kalenin muhafazası ile meşgûl oldular. Sultan Ahmed Mirza, Ura-Tepe, Hocend ve Merginan'ı aldıktan sonra, Endican'dan dört yıgaç mesafede olan Kaba'ya geldi. Bu esnada, Endican'ın ileri gelenlerinden Derviş Gâv adlı biri, münasebetsiz söz söylediği için, öldürüldü. Bu şiddetli hareketten sonra, bütün ahali yatıştırıldı. Hoca Kadı, Uzun Hasan ve Hoca Hüseyin, elçi olarak, gönderildiler. Söyleyecekleri söz şu idi: — "Bu vilâyete onun adamından biri nasılsa tâyin edilecektir. Ben onun hem adamı

hem de evlâdıyım. Eğer bu işi bana bırakırlar ise, mesele daha iyi ve daha kolay halledilecektir."

Sultan Ahmed Mirza, az sözlü, sâde ve insaniyetli bir adamdı. Herhangi bir sözü, işi ve gücü beylerinin kararından başka türlü halledilmezdi. (21) Onun için beyler benim sözümü de dinlemediler ve kaba bir şekilde mukabelede bulunarak, uzaklaştılar. Yüce Tanrı kendi kâmil kudreti ile her işimi her zaman, kimseye minnet etmeksizin, lâyık olduğu bir şekilde hallettiği için, bu defada onların önüne birkaç engel çıkardı. Onlar da bundan usandılar; pişman olup, istediklerini bulamayarak, geri döndüler. Bunlardan biri şudur: Kaba'nın bataklı bir kara suyu vardır ve köprüden başka yerden geçilemez. Çok asker (17 a) bir araya gelip, bu köprüde toplandığından, çok at ve deve, bu kara suya düşerek, boğuldu. Bunlar üç dört sene evvel, Çir suyunun geçidinde de bir mağlûbiyete uğramışlardı. Bu defa da onu hatırlayarak, askerler vehme kapıldılar. Bir de o sıralarda öyle bir at salgını oldu ki, atlar katarlarla düşüp ölmeğe başladılar. Bir de bizim asker ve halkı da çok müttefik ve azimkâr buldular; son nefes ve kuvvetlerine kadar mücadeleyi bırakmayacaklarını anladılar. Nihâyet mecbur olup, Endican'ın bir yıgaç mesafesinden Derviş Muhammed Tarhan'ı gönderdiler. İçeriden Hasan Yâkub çıktı; namazgâh civarında sulha benzer bir şey yapıp, çekildiler.

Hocend suyunun şimâl tarafından gelen Sultan Mahmud Han, Ahsi'yi muhasara etti. Cihangir Mirza ve beylerden Ali Derviş Bey, Mirza Kulı Kökeltaş, Muhammed Bakır Bey, eşik ağası Şeyh Abdullah Ahsi'de idiler. Veys Lagarî ve Mîr Gıyas Tagayî

de orada idi. Fakat bunlar, diğer beylerden kuşkulanarak, Veys Lagarî'nin vilâyeti olan Kâsân'a gittiler. Veys Lagarî Nâsır Mirza'nın bey-atekesi idi. Bunun için Nâsır Mirza Kâsân'da bulunuyordu. Han Ahsi civarına gelince, bu beyler Han tarafına (17 b) geçerek, Kâsân'ı teslim ettiler. Mîr Gıyas, Han'ın hizmetinde kaldı. Veys Lagarî ise, Nasır Mirza'yı Sultan Ahmed Mirza'ya götürdü ve Muhammed Mezid Tarhan'a (22) teslim etti.

Han, Ahsi yakınlarına gelip, birkaç defa muharebe etti ise de, hiç bir iş yapamadı. Ahsi'de bulunan beyler ve yiğitler büyük cesaret gösterdiler. O esnada Sultan Mahmud Han hastalandı. Zâten muharebeden de bıkmıştı; kendi vilâyetine döndü .

Eba Bekir Duglat Kâşgârî, hiç kimseye baş eğmeden, kaç senedir Kâşgar ve Hoten hâkimi bulunuyordu. O da, vilâyet almak iddiası ile, Özgend yakınlarına gelip, kurgan kurdu ve vilâyette karışıklık çıkarmağa başladı. Hoca Kadı ve diğer bütün beyler, Kâşgarî'yi defetmeğe tâyin edildiler. Bunlar yaklaştıkları vakit, Kâşgarî bu askere karşı duramayacağını anladı ve Hoca Kadı'yı araya koyarak, bin bir hiyle ile kurtuldu.

Böyle büyük vak'aların baş gösterdiği bir sırada, Ömer Şeyh Mirza'dan kalan beyler ve yiğitler, her şeye katlanarak, cesurâne hareket ettiler. Mirza'nın annesi Sultan Begim, Cihangir Mirza, haremdekiler ve beyler Ahsi'den Endican'a geldiler. Mâtem merasimi yerine getirilerek, fukara ve miskinlere yiyecekler dağıtıldı. (18 a)

Bu ağır ve mühim işlerden kurtulduktan sonra, asker ve vilâyetin tanzim, tensik, zapt ve raptı ile

meşgûl olundu. Endican'ın idaresi ve eşik ihtiyarlığının Hasan Yâkub'a verilmesi takarrur etti. Uş'a Kasım Koçın, Ahsi ile Merginan'a Uzun Hasan ve Ali Dost Tagayî tâyin edildiler. Ömer Şeyh Mirza'nın diğer bey ve yiğitlerinin her birine, vaziyetlerine göre, münasip vilâyet, yer, rütbe, bölük verildi ve bulunacakları yerler tâyin edildi. Sultan Ahmed Mirza geri dönerken, iki - üç menzilden sonra hastalanıp, yakıcı sıtmaya tutuldu. Ura - Tepe nevahisinde, Aksu'ya geldiği sıralarda, 899 senesi şevvâl ayının ortalarında (temmûz 1494), kırk dört yaşında, fânî dünyaya veda etti.

Doğum ve nesebi. Doğumu 855 (1451/1452)'de, Sultan Ebû Said Mirza'nın (23) tahta çıktığı sene idi. Sultan Ebû Said Mirza'nın oğullarının en büyüğü idi. Annesi Orda Buga Tarhan'ın kızı ve Derviş Muhammed Tarhan'ın ablası olup, Mirza'nın mûteber karısı idi.

Şekil ve şemaili. Uzun boylu, koyu sakallı, kırmızı yüzlü ve şişman bir adamdı. Sakalı yalnız çenesinde olup, iki yanağı sakalsızdı. (18 b) Sohbeti fevkalâde hoştu. Sarığını, o zamanın âdetine göre, çar-piç sarar ve ucunu bir az öne, kaşının üzerine koyardı.

Ahlâk ve etvarı. Hanefî mezhebinde ve temiz itikatlı bir adamdı. Beş vakit namazını kılar, içtiği zamanlarda bile terk etmezdi. Hoca Ubeydullah hazretlerinin müridi idi. Her zaman, bilhassa Hoca'nın sohbetinde, fevkalâde terbiyeli idi. Dediklerine göre, Hoca'nın meclisinde hiç bir vakit dizini dizi ile değiştirmemiştir. Bir defa Hoca hazretlerinin sohbetinde, âdeti hilâfına,

ayağını değiştirerek oturmuş. Mirza kalktıktan sonra, Hoca hazretlerinin emri ile, Mirza'nın oturduğu yere bakmışlar; bir kemik varmış. Hiç bir şey okumuş değildi; ümmî idi. Şehirde büyüdüğü hâlde, sâde ve basit idi. Şiirden behresi yoktu. Âdildi. Hoca hazretlerinin de her işte eli ver idi; mühim meseleler ekseriya şeri'at yolu ile hâlledilirdi. Hiç bir zaman taahhüt ve sözleri hilâfına hareket etmezdi. Cesurdu. Gerçi kendi eli ile bir iş görmek fırsatını bulamadı; fakat bâzı muharebelerde cesaret gösterdiği söylenilmektedir. Oku fevkalâde (19 a) iyi atardı. Oku ve tîr-gezi hedefe (ilbasun) ekseriya isabet ederdi. Kabağı meydanın öbür ucundan ekseriya vururdu. Sonraları şişmanlayınca, süjün ve bıldırcını piyazî ile vururdu ve pek azı isabet etmezdi. Kuşçu bir adamdı; kuşla çok avlar ve iyi avlardı. Ulug Bey (24) Mirza'dan sonra, onun gibi kuşçu bir padişah yoktu. Fevkalâde mahcuptu. Dediklerine göre, hâric ile teması olmayan yerlerde, yakın akraba ve adamlarının önünde bile ayağını kapatırmış. İçmeğe başladığı vakit, yirmi - otuz gün arka arkaya içer ve içmediği zamanlarda da yirmi - otuz gün içmezdi. Bâzan meclislerde bir gece gündüz kalkmadan otururdu. Şarap içmediği günlerde neşesiz olurdu. Tabiatinde hasislik gâlip idi. Az konuşur ve insan bir adamdı. İradesi beylerinin elinde idi.

Meydan muharebeleri. Dört meydan muharebesi yaptı: bir defa, Şeyh Cemâl Argun'un küçük kardeşi Nimet Argun ile, Zamin civarında, Akar - Tüzi'de gâlip geldi. Bir defa, Ömer Şeyh Mirza ile, Havas'ta gâlip geldi. Bir defa, Taşkend civarında, Çir suyu sâhilinde, Sultan Mahmud Han ile

çarpıştı. Gerçi bu meydan muharebesi değildi. (19 b) Moğul akıncıları birer ikişer askerin arkasından gelip, askerin ufak tefek eşyasını ele geçirmeleri ile, bu kadar çok asker, hiç bir çarpışma olmadığı ve birbirleri ile karşılaşmadıkları hâlde, bozuluverdi. Askerin bir çoğu Çir suyunda boğuldu. Bir defa da, Haydar Kökeltaş ile, Yar - Yaylak civarında muharebe etti ve gâlip geldi.

Vilâyeti. Vilâyeti Semerkand ve Buhara idi; babası vermişti. Şeyh Cemal, Abdülkuddûs tarafından öldürüldükten sonra, Taşkend, Şahruhiye ve Sayram'ı almıştı. Buraları bir müddet idaresinde kaldı. Sonraları Taşkend ile Sayram'ı küçük kardeşi Ömer Şeyh Mirza'ya vermişti. Hocend ve Ura-Tepe de bir müddet Sultan Ahmed Mirza'nın idaresinde bulundu.

Çocukları. İki oğlu olmuş, fakat küçükken ölmüşlerdi. Beş kızı vardı. Dördü Kutuk Begim'den idi. Hepsinin büyüğü, Karagöz Begim dedikleri, Rabia Sultan Begim idi. Kendisi sağ iken Sultan Mahmud Han'a vermişti. Han'dan, Baba Han adlı ve oldukça makbûl bir oğlu olmuştu. (25) Özbekler, Hoçend'de Han'ı şehid ettikleri vakit, onu ve onun gibi birkaç küçüğü öldürdüler. Sultan Mahmud Han'ın ölümünden sonra, Rabia Begim Cânî Bey (20 a) Sultan ile evlendi.

İkinci kızı, Ak Begim dedikleri Sâliha Sultan Begim idi. Sultan Ahmed Mirza'dan sonra, Sultan Mahmud Mirza, düğünler yaparak, büyük oğlu Sultan Mes'ud Mirza'ya aldı. Sonra, Şah Begim ve Mihr-Nigâr Hanım ile birlikte, Kâşgar'a gitti.

Üçüncü kızı, Ayşe Sultan Begim idi. Ben beş yaşında iken, Semerkand'a geldiğim zaman,

bana nişanlamışlardı. Sonra kazaklık zamanımda Hocend'e gelmiş ve orada evlenmiştim. Semerkand'ı ikinci defa aldığımda, biricik kızı olmuştu; birkaç gün sonra, Tanrı rahmetine kavuştu. Taşkend bozgunundan bir az evvel, ablasının teşviki ile, benden ayrıldı.

Dördüncü kızı, Sultanım Begim idi. Evvelâ Sultan Ali Mirza, ondan sonra Timur Sultan ve daha sonra da Mehdî Sultan almıştı.

Kızlarının en küçüğü, Mâsume Sultan Begim idi. Annesi, argunlardan Sultan Argun'un biraderzâdesi, Habibe Sultan Begim idi. Ben Horasan'a gittiğim zaman görmüş ve hoşlandığım için, istetmiştim; sonra Kâbil'e getirtip, evlendim. Bir kızı oldu. Kendisi, doğururken, Tanrı rahmetine kavuştu. Kızına annesinin adı konuldu.

Kadınları ve câriyeleri. Kadınlarının biri, önce Sultan Ebû Said Mirza'nın istemiş olduğu, Mihr-Nigâr Hanım idi. Mihr-Nigâr Hanım, Yunus Han'ın büyük kızı ve benim annemin öz ablası idi. (20 b) Biri, tarhanlardandı ve Tarhan Begim derlerdi. Biri, Kutuk Begim idi ve Tarhan Begim'in süt-kardeşi idi. Sultan Ahmed Mirza, kendisini severek almıştı. Fevkalâde sevimli, fakat çok mütehakkim idi. Şarap içerdi. O sağ iken, Sultan Ahmed Mirza başka kadına gitmezdi. Sonra onu öldürerek, kötü adlılıktan kurtuldu. (26) Biri, Termiz hanzâdelerinden Hanzâde Begim idi. Ben beş yaşında, Semerkand'a, Sultan Ahmed Mirza huzuruna geldiğim zaman, evlenmişti. Henüz yüz örtüsü açılmamıştı. Türk âdetince, açmamı buyurdular ve ben yüzünü açtım. Biri, Ahmed Hacı Bey'in to-

runu, Latife (Latif) Begim idi. Mirza'dan sonra Hamza Sultan ile evlenmiş ve ondan üç oğlu olmuştu. Ben Hamza Sultan ve Timur Sultan kumandasındaki sultanları mağlûp edip, Hisar'ı aldığım vakit, bu sultanzâdeler ile daha birkaç sultanzâde elime düşmüştü. Hepsini serbest bıraktım. Biri, Sultan Argun'un biraderzâdesi, Habibe Sultan Begim idi.

Emîrleri, Cânî Bey Dulday, Sultan Melik Kâşgarî'nin küçük kardeşi idi. Sultan Ebû Said Mirza Semerkand'ın idaresini ve Sultan Ahmed Mirza kendi eşik ihtiyarlığını (21 a) buna vermişti. Garip ahlâk ve tavırlı bir adammış. Hakkında tuhaf rivâyetler vardır. Meselâ, Semerkand hâkimi iken, özbeklerden bir elçi gelmiş. Bu elçi özbek ulusunda kuvveti ile meşhurmuş - Özbekler kuvvetli adama *büke* derlermiş. Cânî Bey: — "Bükemisin; büke isen, gel güreşelim" — demiş. Bu elçi her ne kadar sıkılmış ise de, Cânî Bey bırakmamış. Nihayet güreşmişler ve Cânî Bey onu yıkmış. Cesur bir adamdı.

Ahmed Hacı Bey, Sultan Melik Kâşgarî'nin oğlu idi. Sultan Ebû Said Mirza Herat'ın idaresini bir müddet buna vermişti. Amcası Cânî Bey öldükten sonra, onun pâyesini kendisine verip, Semerkand'a gönderdi. Hoş tabiatli ve cesur bir adamdı. Mahlası Vefaî idi. Divanı vardı; şiiri fena değildi. Bu beyit onundur:

Ey muhtesip, ben sarhoşum, bugün benden el kaldır; beni aklım başımda bulduğun gün sorguya çek. (27)

Mîr Ali Şîr Nevaî, Herat'tan Semerkand'a geldiği vakit, Ahmed Hacı Bey ile beraber bulunurdu.

Sultan Hüseyin Mirza padişah olduktan şonra, Herat'a geldi ve çok büyük riayet gördü. Ahmed Hacı Bey güzel cins atlar besler (21 b) ve binerdi. Bu atlar ekseriya kendisinin yetiştirdiği atlardı. Cesur bir adamdı, fakat kumandanlığı cesareti gibi değildi. Pervasızdı. İşini gücünü adamları idare ederdi. Baysungur Mirza, Sultan Ali Mirza ile Buhara'da vuruşup, mağlûp olduğu zaman, esir düştü. Derviş Muhammed Tarhan'ı öldürmek ile itham edilerek, şerefsiz bir şekilde, öldürüldü.

Derviş Muhammed Tarhan, Orda (Ordu) Buga Tarhan'ın oğlu ve Sultan Ahmed Mirza ile Sultan Mahmud Mirza'nın öz dayısı idi. Mirza huzurunda bütün beylerin en büyüğü ve itibarlısı bu idi. Müslüman, insaniyetli ve derviş bir adamdı. Dâimâ Kur'an yazardı; satrancı çok ve iyi oynardı. Kuşçuluk ilmini iyi bilirdi ve kuşla iyi avlardı. Nihayet Baysungur Mirza ile Sultan Ali Mirza'nın kavgasında, ihtiyarlığında kötülenerek, öldü.

Abdülali Tarhan, Derviş Muhammed Tarhan'ın yakın akrabasından idi. Bâkî Tarhan'ın annesi olan Derviş Muhammed Tarhan'ın küçük kız kardeşi de bunun ile evli idi. Gerçi Derviş Muhammed Tarhan, töre ve rütbe itibarı ile, bundan büyüktü; fakat bu fir'avun onu nazar-ı dikkate almazdı. Buhara'nın idaresi birkaç sene (22 a) bunun elinde kaldı. Adamlar üç bin kadar olmuştu. Onları iyi ve şık tutardı. Bahşişi, hediyeleri, divan ve çalışma yerleri, ziyafet ve meclisi padişahlarınki gibi idi. İdarede muktedir, fakat zâlim, fâsık ve kibirli bir adamdı. Şıbanî Han gerçi onun adamı değildi, fakat çok defa bununla beraber bulunurdu. Küçük

sultanzâdelerin ekserisi onun adamı olmuşlardı. Şıbanî Han'ın bu derece inkişafına ve eski sülâlelerin batmasına Abdülali Tarhan sebep (28) oldu.

Seyid Yusuf Oglakçı, büyük babası moğuldan gelmiş imiş. Babasını Ulug Bey Mirza yükseltmişti. Fikir ve tedbiri oldukça iyi idi. Cesareti de vardı. İyi kopuz çalardı. Ben Kâbil'e geldiğimde, yanımda idi. Kendisine riâyet etmiştim ve cidden riâyete de lâyıktı. İlk defa Hindistan seferine çıktığım vakit, Seyid Yusuf Bey'i Kâbil'de bırakmıştım. O vakit Tanrı rahmetine kavuştu.

Derviş Bey, Timur Bey'in riâyet ettiği İkü Timur Bey'in neslindendir. Hoca hazretlerinin müridi idi. Musiki ilmini bilir, saz çalar ve şiir (22 b) yazardı. Sultan Ahmed Mirza, Çir suyu sâhilinde mağlûp olduğu vakit, Çir suyunda boğuldu.

Muhammed Mezid Tarhan, Derviş Muhammed Tarhan'ın öz ve küçük kardeşi idi. Birkaç sene Türkistan'ın hâkimi idi. Şıbanî Han Türkistan'ı bundan aldı. Fikir ve tedbiri iyi idi. Hiç bir şeyden korkmaz, fâsık bir adamdı. Semerkand'ı ikinci ve üçüncü defa aldığım zaman, benim yanıma gelmişti. Ben de kendisine çok riâyet etmiştim. Köl-Melik muharebesinde öldü.

Bâki Tarhan, Abdülali Tarhan'ın oğlu ve Sultan Ahmed Mirza'nın amcazâdesi idi. Babasından sonra, Buhara'yı ona vermişlerdi. Sultan Ali Mirza zamanında çok yükselmiş ve adamı beş - altı bine varmıştı. Sultan Ali Mirza'ya o kadar mutî değildi. Şıbanî Han ile Kal'a-i Debûsî'de vuruşarak, mağlûp oldu. Bu zaferden sonra Şıbanî Han, Buhara üzerine yürüyerek, burasını ele geçirdi. Kuş avına çok

meraklı idi. Yedi yüz av kuşu olduğunu söylerler. Söylemeğe değer ahlâk ve tavırları yoktu. Mîrzâdelikte ve devlet içinde büyümüştü. Babası Şıbanî Han'a birçok iyilikler yaptığı için, onun huzuruna gitmişti; fakat bu hak tanımayan ve insaniyetsiz adam, bu iyilikler mukabilinde (29, 23 a) hiç riâyet ve şefkat göstermedi. Hakîr ve itibarsız vaziyette, Ahsi vilâyetinde vefat etti.

Sultan Hüseyin Argun, birkaç defa Kara-Köl idaresini elinde bulundurduğu için, Sultan Hüseyin Kara-Kölî diye meşhur olmuştu. Fikir ve tedbiri epeyce iyi idi. Benim yanımda da uzun müddet bulunmuştu.

Kul (Kulı) Muhammed Bugda, koçın idi; cesareti de varmış.

Abdülkerim Eşrit, uygur idi. Sultan Ahmed Mirza'nın nezdinde eşik ağası idi. Cömert ve cesur bir adamdı.

Sultan Ahmed Mirza'nın ölümünden sonra, beyler, ittifak ile dağ yolundan Sultan Mahmud Mirza'ya adam göndererek, onu istediler. Sultan Ebû Said Mirza'nın büyük kardeşi Minuçihr Mirza'nın oğlu Melik Muhammed Mirza, saltanat iddiası ile, birkaç serseriyi peşine takarak, ordudan ayrıldı. Semerkand'a gelmekle de hiç bir iş yapamadı. Yalnız kendinin ve birkaç günahsız şehzâdenin ölümüne sebep oldu. Sultan Mahmud Mirza bu haberi alınca, derhâl Semerkand'a gelerek, zahmet ve meşakkat çekmeden, tahta oturdu. Sultan Mahmud Mirza'nın yaptığı birçok işlerden dolayı, aşağı ve yüksek tabakaya mensup asker ve halkın bir çoğu müteneffir oldular ve dağılıp kaçtılar. Bu işlerden biri şudur:

evvelce zikri geçen Melik Muhammed Mirza, (23 b) amcasının oğlu ve kendisinin de dâmadı idi. Sultan Mahmud Mirza onu, diğer dört mirza ile birlikte, Göksaray'a çıkarmıştı; ikisine hayatlarını bağışlayıp, Melik Muhammed Mirza ile diğer bir mirzayı şehit etti. Bunların bâzıları zâten padişah olacak değillerdi ve böyle bir iddiada da hiç bir zaman bulunmamışlardı. Gerçi Melik Muhammed Mirza'da bir az kabahat vardı; fakat diğerlerinin hiç bir cürüm ve hataları yoktu.

Sultan Muhammed Mirza'nın inzibat ve idaresi çok iyi idi. Âdil idi. Mâliye hesaplarını (siyak) da bilirdi. Fakat zulüm ve sefahata mütemayildi. Semerkand'a girince, idarî teşkilâtta sarfiyat ve vergilerde yeni nizamlar kurmağa başladı. Evvelce fakir ve miskinler (30) Hoca Ubeydullah hazretlerinin adamlarının himayesine iltica ederek, zulüm ve tecavüzden kurtulurlardı. Şimdi ise, değil onların himayelerine giren kimselere, kendilerine karşı da tecavüz ve şiddet göstermeğe başladılar. Hattâ bu tecavüz ve şiddet Hoca'nın kendi evlâtlarına da yapıldı.

Kendi zâlim ve fâsık olduğu gibi, beyleri ve adamları da hep zâlim ve fâsık idiler. Hisar halkı, bilhassa Husrev Şah'a mensup olanlar, dâimâ içmekle ve zina ile meşgûl olmakta idiler. O derece ki, bir gün Husrev Şah'ın adamlarından biri, bir adamın karısını alıp götürmüş; kadının (24 a) kocası Husrev Şah'a gelerek, şikâyet etmiş ve adâlet istemiş. Husrev Şah da ona şu cevabı vermiş: — "Kaç senedir bu kadın senin ile beraberdi, birkaç gün de onun ile beraber olsun".

Şehir halkının, esnafın ve askerlerin bile çocukları, götürülüp çehre yapılır korkusu ile, evden çıkmazlardı. Semerkand ahalisi, Sultan Ahmed Mirza'nın yirmi - yirmi beş sene süren saltanatı zamanında, müreffeh ve rahat yaşamışlardı. İşlerin çoğu Hoça hazretleri tarafından, doğrulukla ve şeriate uygun olarak, halledilir. Bu nevi zulüm ve fesattan can ve gönülden rencide oldular. Büyük ve küçük, fakir ve miskin lânet ve beddua için ağız açıp, el kaldırdılar.

Yaralı gönüller derdinden sakın, çünkü gönülün yarası
nihayet zuhûr eder; elinden geldiği kadar bir
gönülü incitme, çünkü bir âh bir dünyayı
alt-üst eder.

Sultan Mahmud Mirza bu zulüm ve fesad yüzünden, Semerkand'da beş - altı aydan fazla hükûmet sürmedi.

DOKUZ YÜZ SENESİ VEKAYİİ

Bana Sultan Mahmud Mirza'dan Abdülkuddûs Bey adlı bir elçi geldi. Sultan Mahmud Mirza'nın büyük oğlu Sultan Mes'ud Mirza ile büyük kardeşi Sultan Ahmed Mirza'nın Ak Begim adlı ikinci kızının merasimle yapılan düğününün hediyesini getirdi Altın ve (31) gümüşten bâdem ve fıstıklar yapmışlardı. Bu gelen elçinin Hasan Yâkub'a akrabalığı varmış ve Hasan Yâkub'a birtakım şeyler vâdederek, Mirza tarafına iltizam ettirmek için (24 b) gelmişmiş. Hasan Yâkub tatlılık ile mukabele etti ve hattâ o taraflı görünerek, elçiye izin verdi. Beş - altı ay sonra Hasan Yâkub'un tavrı değişti ve etrafımdakilere ve diğer adamlara karşı fena muamele etmeğe başladı. İşi o derece ilerletti ki, beni uzaklaştırarak, yerime Cihangir Mirza'yı padişah yapmak istedi. Hasan Yâkub'un diğer ümera ve sipahi ile de arası iyi değildi. Onun bu fikrine herkes vâkıf olmuştu. Hoca Kadı, Kasım Koçın, Ali Dost Tagayi, Uzun Hasan ve diğer bâzı benim tarafımı iltizam edenler, büyük annem İsen Devlet Begim'in yanında toplanarak, meydana getirdiği karışıklığa nihayet verilmesi için, Hasan Yâkub'u azletmeğe karar verdiler.

Kadınlar arasında, fikir ve tedbir hususunda, büyük annem İsen Devlet Begim gibi bir kadın az

bulunurdu. Fevkalâde akıllı ve tedbirli idi. İşlerin çoğu ona danışılarak yapılırdı.

Hasan Yâkub erkte idi. Annem ve büyük annem İsen Devlet Begim dış kurganda, burçta (çakar) idiler. Kararın icrası için, erke gittim. Hasan Yâkub kuş avına çıkmışmış; haber alarak, dönmeden, Semerkand (25 a) tarafına gitti. Onun ile birlikte hareket eden bütün adam ve beyler tevkif edildiler. Bunlar arasında Muhammed Bakır Bey, Sultan Mahmud Dulday, Sultan Muhammed Dulday'ın babası ve daha birkaç kişi vardı. Bâzılarına Semerkand'a gitmelerine müsaade edildi. Eşik ihtiyarlığı ile Endican idaresinin Kasım Koçın'a verilmesi kararlaştırıldı.

Hasan Yâkub Semerkand yolunda Kend-Badam'a kadar varmıştı. Birkaç gün sonra, fena düşüncelerle Ahsi'ye hareket ederek, Hukan havâlisine geldi. Bunu haber alınca, bâzı bey ve yiğitler, üzerine akıncı gönderildi. Bu akıncı beyler, kendilerinden (32) daha önce bir kısım yiğitleri öncü gönderirler. Hasan Yâkub, bunu haber alınca, geceleyin bu öncü olarak gönderilmiş yiğitlerin üzerine yürüyüp kuşatarak, ok yağmuruna tutar; fakat karanlıkta kendi adamlarının oku Hasan Yâkub'un arkasına saplanır ve kaçamadan, yaptığının cezasını çeker.

Fenalık yaptığın zaman, belâdan kurtulacağını zannetme; çünkü tabiate karşılık vâciptir.

Bu sene şüpheli yemeklerden içtinap etmeğe başladım. Bıçak ve kaşıktan masa örtüsüne kadar,

ihtiyatla kullanıyordum. Gece namazlarını da daha az terk (25 b) ediyordum.

Rebiülahır ayında Sultan Mahmud Mirza, ağır hastalığa tutularak, altı gün içinde vefat etti; kırk üç yaşında idi.

D o ğ u m ve n e s e b i. 857 (1453)'de doğmuştu. Sultan Ebû Said Mirza'nın üçüncü oğlu ve Sultan Ahmed Mirza'nın öz kardeşi idi.

Ş e k i l ve ş e m a l i. Kısa boylu, seyrek sakallı, şişman ve bir az biçimsiz bir adamdı.

A h l â k ve e t v a r ı. Ahlâk ve etvarı iyi idi. Namazını bırakmazdı. İdaresi ve inzibatı fevkalâde iyi idi. Mâliye hesaplarını (siyak) çok iyi bilirdi. Vilâyetinde bir dirhem veya bir dinar, onun haberi olmaksızın, sarfedilmezdi. Adamlarının iaşesi hiç bir zaman eksik olmazdı. Meclisi, bahşişi, ziyafet ve sofrası fevkalâde iyi idi. Hepsi de kaide ve nizam üzere idi. Bir nevi tertip ve nizam koymuştu ki, asker ve tabaa bunları hiç bir zaman tecavüz edemezdi. Evvelce kuş avı ile çok iştigâl edermiş. Sonraları doğan ile çok av yapardı. Zulüm ve fesada çok düşkün idi; durmadan şarap içer ve çok çehre saklardı. Hükmü altında bulunan yerlerde, güzel ve tüysüz bir oğlan bulunursa, her ne şekilde olursa, getirtip, kendisine çehre yapardı. Beylerin oğullarını ve oğullarının (26 a) beylerini, hattâ süt kardeşlerini çehre yapmıştı. Kendi süt kardeşinin çocuğunu bile bu yolda kullanıyordu. Bu meş'um âdet onun zamanında o kadar yayılmıştı ki, çehresiz adam hiç yoktu. (33) Çehre beslemeği bir hüner addeder ve çehresi olmayanı ayıplarlardı. Bu zulüm ve fesadın uğursuzluğundan, bütün çocukları genç yaşta öl-

düler. Şiir söylerdi ve divan tertip etmişti; fakat şiiri çok aşağı ve tatsızdı. Öyle şiir söylemektense, söylememek daha iyidir. Bozuk itikatlı bir adamdı. Hoca Ubeydullah hazretlerini istihfaf ederdi. Yüreksiz, utanması az bir adamdı. Etrafında birkaç maskara ve yüzsüz vardı. Divan başında ve halk önünde çirkin ve alçakça hareketlerde bulunurdu. Fena konuşurdu ve sözünü derhâl anlamak imkânsızdı.

M e y d a n m u h a r e b e l e r i. Her ikisi de Sultan Hüseyin Mirza ile olmak üzere, iki meydan muharebesi yaptı. Birincisi Estarâbâd'da, ikincisi Endehud civarında Çekmen denilen yerde idi. İkisinde de mağlûp oldu. İki kere de Bedahşan'ın cenubunda Kâfiristan'a giderek, harbetti. Bunun için, (26 b) fermanlarının tuğrasında Sultan Mahmud Gazi yazarlardı.

V i l â y e t i. Sultan Ebû Said Mirza Esterâbâd'ı vermişti. Irak vak'asında Horasan'a geldi. O sıralarda Kanber Ali Bey, Hisar hâkimi Sultan Ebû Said Mirza'nın emri ile, Hindistan askerini alarak, Mirza'nın arkasından Irak'a gitmekte idi. Horasan'a gelince, Sultan Mahmud Mirza'ya iltihak etti. Sultan Hüseyin Mirza'nın yaklaştığını duyunca, Horasan ahalisi hücum ederek, Sultan Mahmud Mirza'yı Horasan'dan çıkardılar. Sonra Semerkand'a, Sultan Ahmed Mirza'nın yanına geldi. Birkaç ay sonra, Ahmed Müştak kumandasında Seyid Bedir, Husrev Şah ve diğer bâzı yiğitler, Sultan Mahmud Mirza ile birlikte kaçarak, Hisar'a, Kanber Ali Bey'in yanına geldiler. O günden beri Termiz, Çaganyan, Hisar, Hutlân, Kunduz ve Bedahşan gibi, Kuhka ve Kühten

dağlarının cenubundaki vilâyetler, Hindukûş dağına kadar, Sultan Mahmud Mirza'nın idaresinde idi. Ağabeyisi Sultan Ahmed Mirza öldükten sonra, onun vilâyeti de (34) bunun eline geçti.

Çocukları. Sultan Mahmud Mirza'nın beş oğlu ve on bir kızı vardı. Oğullarının en büyüğü Sultan Mes'ud Mirza idi. Annesi (27 a) Mîr Büzürg Termizî'nin kızı idi. Baysungur Mirza, annesi Peşe Begim idi. Sultan Ali Mirza, annesi odalıklardan, özbek, Zühre Begi Aga idi. Sultan Hüseyin Mirza annesi, Mîr Büzürg'ün torunu, Hanzâde Begim idi. Mirza hayatta iken, on üç yaşında Tanrı rahmetine kavuştu. Sultan Veys Mirza, annesi, Yunus Han'ın kızı ve benim annemin küçük kardeşi, Sultan Nigâr Hanım idi. Bu dört mirzanın vekayii, bu *Tarih*'te sene vak'aları içinde zikredilecektir.

Üç kızı Baysungur Mirza ile öz kardeşti. En büyüğünü Sultan Mahmud Mirza'nın amcası Minuçihr Mirza'nın oğlu Melik Muhammed Mirza ile evlendirmişti. Diğer beş kızı, Mîr Büzürg'ün torunu Hanzâde Begim'den idi. Büyüğünü, Sultan Mahmud Mirza'nın ölümünden sonra, Eba Bekir Kâşgarî'ye (27 b) verdiler. İkinci kızı Bike Begim idi; Sultan Hüseyin Mirza, Hisar'ı muhasara ettiği zaman, bunu Sultan Ebû Said Mirza'nın kızı Pâyende Sultan Begim'den olan Haydar Mirza adlı oğluna almış ve Sulh yaparak, Hisar'dan çekilmişti. Üçüncü kızı, Ak Begim idi. Dördüncü kızı, Ay Begim idi. Sultan Hüseyin Mirza Kunduz üzerine gelerek, Ömer Şeyh Mirza'nın oğlu Cihangir Mirza'yı, Endican askeri ile, yardım için gönderdiği va-

kit, Cihangir Mirza ile nişanlanmıştı. 910 (1504/1505) senesinde, Amu-Derya sâhilinde, Bâkî Çaganyanî bana gelip iltihak ettiği zaman, bu begimler, anneleri ile birlikte, Termiz'de bulunuyorlardı. Bunlar da Bâkî Çaganyanî'nin göçü ile geldiler. Kâhmerd'e geldiği zaman, Cihangir Mirza ile evlendi. Yalnız bir kızı oldu. Şimdi, büyük annesi Hanzâde Begim ile beraber, Bedahşan vilâyetinde bulunmaktadır. Beşinci kızı, Zeynep Sultan Begim (35) idi. Kâbil'i aldığım zaman, annem Kutluk Nigâr Hanım'ın ısrarı üzerine, evlenmiştim. İyi geçinemedik ve iki üç sene sonra, çiçek hastalığından vefat etti. Kızlarından biri, Mahdume (Mahdum) Sultan Begim, Sultan Ali Mirza'nın öz ablası idi. Hâlâ Bedahşan vilâyetinde bulunmaktadır. İki kızı da cariyesinden olmuştu. Birinin (28 a) adı Receb Sultan, diğerinin Muhib Sultan'dır.

Kadınları. Büyük karısı, Hanzâde Begim idi. Mîr Büzürg Termizî'nin kızıdır. Mirza bunu fevkalâde severdi. Sultan Mes'ud Mirza'nın annesi idi. O ölünce, Mirza çok mâtem tuttu. Bundan sonra, Mîr Büzürg'ün torunu ve Hanzâde Begim'in biraderzâdesini aldı. Buna da Hanzâde Begim derlerdi. Beş kızı ve bir oğlunun annesi idi.

Peşe Begim, karakoyunlu Baharlı aymağı türkmen beylerinden Ali Şîr (Şükür) Bey'in kızı idi. Önce Baranlı karakoyunlulardan Cihanşah Mirza'nın oğlu Muhammed (Muhammedî) Mirza ile evlenmişti. Azerbaycan ve Irak'ı bu Cihanşah oğullarının elinden, akkoyunlu Uzun Hasan aldığı za-

man, Ali Şîr ((Şükür) Bey'in oğulları, beş - altı bin âile karakoyunlu türkmenle birlikte, Sultan Ebû Said Mirza'nın mülâzemetine gelmişlerdi. Sultan Ebû Said Mirza mağlûp olunca, bir müddet bu vilâyetlerde kaldılar. Sultan Mahmud Mirza Semerkand'dan Hisar'a geldiği zaman, Sultan Mahmud Mirza'nın hizmetine girdiler. Bu Peşe Begim'i Mirza bu sıralarda almıştı; bir oğlu ve üç kızının annesi idi.

Sultan Nigâr Hanım, nesebi hanlar sırasında şerh ve zikredilmiştir.

Odalık (28b) ve câriyeleri de epeyce vardı. Fakat en itibarlısı, özbeklerden Zühre Begi Aga idi. Sultan Ebû Said Mirza daha hayatta iken, gençliğinde almıştı. Bir oğul ve bir kızın annesi idi. Câriyesi çoktu. İkisinden, yukarıda ismi geçen iki kızı olmuştu.

Ümerası. Husrev Şah, (36) türkistanlı kıpçaklardandı. Gençliğinde tarhan beylerine yakın hizmetlerde bulunmuştu. Belki de çehre idi. Sonra Mezid Bey Argun'un hizmetine girdi. O da ona umumiyetle riâyet etmişti. Irak bozgununda Sultan Mahmud Mirza'ya iltihak edip, yolda gelirken yararlıklar gösterdiği için, Sultan Mahmud Mirza da kendisine riâyet etmişti. Sonraları fevkalâde büyümüş ve Sultan Mahmud Mirza hayatta iken bile, askeri beş - altı bini bulmuştu. Bedahşan müstesna olmak üzere, Amu-Derya'dan Hindukûş dağına kadar olan vilâyetler, tamamiyle, ona âitti. Elinde bulunanı yemekten çekinmezdi (?). Ziyafetleri ve cömertliği iyi idi. Mala fazla kıymet verip, bunu elde etmesini bildiği gibi, bol bol da sarfederdi. Sultan Mahmud

Mirza'dan sonra, oğullarının zamanında da çok yükselmiş ve askeri yirmi bine yaklaşmıştı. Namaz kılar ve haram yememekle beraber, bozuk ve fâsık, ahmak, anlayışsız (29 a) ve nankör bir adamdı. Beş günlük fânî dünya için, kendinin büyüttüğü, veli-ni'metinin oğullarından birini kör etti ve diğerini de öldürdü. Tanrı nezdinde âsî ve halkın gözünde merdud oldu; kıyamete kadar lânet ve nefrete müstahak oldu. Bu geçici dünya için, böyle kötü işler yaptı. Bu kadar mâmur vilâyet, bu kadar çok ve silâhlı askeri ile bir tavuğa karşı bile muharebe etmedi. Bu *Tarih*'te zikri geçecektir.

Muhammed İlçi Buga, koçın idi. Belh kapısında, Hezare muharebesinde ve Sultan Ebû Said Mirza'nın önünde bir dâva esnasında, yumruk atmıştır. Cesur adamdı. Mirza'ya dâimâ mülâzemet eder ve Mirza onun fikrine göre hareket ederdi. Sultan Hüseyin Mirza Kunduz'u muhasara ettiği vakit, Husrev Şah'a husûmeti yüzünden, az askerle ve zırhsız olduğu hâlde, bir gece baskına geldi; fakat hiç bir şey yapamadı. O kadar çok askere karşı ne yapabilirdi. Arkasından tâkipçi gönderildi; nihayet kendini nehire atarak, (37) boğuldu.

Eyyub, Sultan Ebû Said Mirza yanında, Horasan çehre bölüğünde hizmet ediyordu. Cesur bir adamdı. Baysungur Mirza'nın bey-atekesi idi. Yemesi ve giyinmesi garip idi. Şakacı idi. Sultan Mahmud Mirza (29 b) kendisine *bî-hayâ* ("utanmaz") diye hitap edermiş.

Veli, Husrev Şah'ın küçük kardeşi idi. Adamlarına iyi bakardı. Sultan Mes'ud Mirza'nın gözüne mil çekilmesine ve Baysungur Mirza'nın öldürül-

mesine sebep oldu. Herkesi arkasından çekiştirirdi. Kötü ve fâhiş dilli, kendini beğenmiş, bozuk fikirli ve alçak bir adamdı. Kendinden başka hiç kimseyi, hiç bir işte beğenmezdi. Kunduz vilâyetinden gelerek, Duşi civarında, Husrev Şah'ı adamlarından ayırarak, kendisine izin verdiğim zaman, o da özbek tehlikesinden kaçıp, Enderâb ve Sirâb'a gelmişti. O civardaki aymaklara hücûm ve onları yağma ettikten sonra, bize iltihak etmek üzere, Kâbil'e geldi. Sonra Veli, Muhammed Şıbani Han'ın yanına gitti ve Semerkand şehrinde başı kestirildi.

Ş e y h A b d u l l a h B a r l a s, Eba Bekir Mirza ile Sultan Mahmud Han'ın halası olan, Şah Sultan Muhammed'in kızı ile evli idi. Elbisesini çok dar giyerdi. İnsaniyetli ve asil bir adamdı.

M a h m u d B a r l a s, nundaklı barlaslardandı. Sultan Ebû Said Mirza'nın yanında da bey idi. Sultan Ebû Said Mirza, Irak vilâyetini ele geçirdikten sonra, Kirman'ı Mahmud Barlas'a vermişti. Eba Bekir Mirza, (30 a) Mezid Bey Argun ve karakoyunlu türkmen beyleri ile birleşerek, Sultan Mahmud Mirza'nın üzerine Hisar'a geldikleri zaman, Sultan Mahmud Mirza, Semerkand'a büyük kardeşinin yanına gitti. Mahmud Barlas Hisar'ı teslim etmeyerek, iyi müdafaa etti. Şâirdi ve divan tertip etmişti.

Sultan Mahmud Mirza'nın ölümünden sonra, Husrev Şah, bu vak'ayı ahaliden gizleyerek, hazineye el uzattı. Böyle bir haber hiç gizli (38) kalır mı? Derhâl bütün şehir halkına yayıldı. Semerkand ahalisi için, o gün büyük bir bayramdı. Asker ve halk Husrev Şah'a hücum etmek istediler. Ahmed Hacı Bey ve tarhan beyleri kavgayı yatıştırarak,

Husrev Şah'ı şehirden çıkarıp, Hisar'a gönderdiler. Sultan Mahmud Mirza, hayatta iken, Hisar'ı büyük oğlu Sultan Mes'ud Mirza'ya ve Buhara'yı da Baysungur Mirza'ya vererek, oraya göndermişti. Bunun için, ölümünde hiç biri hazır değildi. Hüsrev Şah'ı çıkardıktan sonra, Semerkand ve Hisar beyleri ittifakla Buhara'da bulunan Baysungur Mirza'ya adam göndererek, getirttiler ve Semerkand tahtına oturttular.

Baysungur Mirza padişah olduğu zaman, on sekiz yaşında idi. Bu sırada Sultan Mahmud Han, Sultan Cüneyd (30 b) Barlas ve diğer bâzı Semerkand büyüklerinin sözüne uyup, Semerkand tahtını isteyerek, askerle Kenbay civarına geldi. Semerkand'dan da Baysungur Mirza, çok kuvvetli ve techizatlı askerle, karşı çıktı; Kenbay civarında meydan muharebesi yaptılar. Moğul askerinin en mühim uzvu olan Haydar Kökeltaş, öncü idi; askerinin hepsi atlarından inmiş olup, ok atmakta idiler. Kalabalık atlı ve gayretli olan Semerkand ve Hisar yiğitleri atlarını bunların üzerine sürünce, Haydar Bey kumandasında bulunanların hepsi, bu atların ayakları altında kaldılar. Bunların mağlûbiyeti üzerine, diğerleri de muharebe edemeyerek, mağlûp oldular. Moğulların pek çoğu telef oldu. Baysungur Mirza da kendi önündeki birçok adamın başını kestirmişti. Öyle ki, ölülerin çokluğundan, üç defa çadırın yerini değiştirmek mecburiyetinde kalmışlar.

Bu sıralarda Manglıg ilinden olan İbrahim Saru küçüklüğünden beri babamın (H. *ana,* oku: *ata?; K.* peder) hizmetinde bulunarak, beylik rütbesine kadar yükselmiş; fakat sonraları, bir kabahati yüzünden, kovulmuştu - Esfera kurganına girip, Bay-

sungur Mirza namına hutbe okutarak, bana muhalefet etti. Şâban ayında, İbrahim Saru'nun fitnesini defetmek niyeti ile, (31 a) asker harekete getirildi. Aynı ayın sonlarında Esfera'yı muhasara etmeğe başladık. O gün yiğitler kendi başlarına hareket edip, gelir gelmez hemen kurganın dış tarafında, henüz tamamlanmakta olan bir tabyayı (kurganı) ele geçirdiler. (39) Seyid Kasım Eşik Ağa o gün herkesten daha iyi hareket ederek, kılıç kullanmakta diğerlerini geçti. Seyid Kasım, Sultan Ahmed Tenbel, Muhammed Dost Tagayî de kılıç kullandılar; lâkin bahadırlık pâyesini Seyid Kasım aldı. Bahadırlık pâyesi, moğullarda eski bir âdettir. Her bayram ve ziyafette ahaliden hangisi daha iyi kılıç kullanırsa, bahadırlık pâyesini o alır. Şahruhiye'ye, dayım Sultan Mahmud Han'ı görmeğe gittiğim zaman, bahadırlık pâyesini Seyid Kasım aldı. Muharebenin ilk gününde atekem Huday-Birdi, zemberek oku isabet ederek, öldü. Zırhsız harp edildiği için, bâzı yiğitler öldüler ve bir çokları da yaralandılar. İbrahim Saru'nun yanında bir zemberek atan adam vardı; fevkalâde iyi atardı. Onun kadar iyi zemberek atan görülmemiştir. Halkın çoğunu yaralayan o idi. Kurganın zaptından sonra, benim yanımda bulunurdu. Muhasara uzayınca, kalecikler yapıp delikler açılması (31 b) ve kalenin zaptı için lâzım gelen işler ile ciddî bir şekilde meşgûl olunmasına emirler verildi. Muhasara müddeti kırk gün kadar sürdü. Nihayet, İbrahim Saru âciz kaldı. Hoca Mevlâna Kadı'nın tavassutu ile, kulluğu kabul ederek, şevvâl ayında kılıç ve ok kılıfını boynuna asarak gelip, hizmetimize girdi ve kurganı teslim etti.

Hocend de uzun müddet Ömer Şeyh Mirza'nın idaresinde idi. Fakat bu kargaşalıklar esnasında, orada iş başında bulunanların gevşekliği yüzünden, Sultan Ahmed Mirza'ya geçmişti. Bu kadar yakınında bulunduğumuz için, onun üzerine de yüründü, Hocend içinde Mîr Moğul'un babası Abdülvehhab Şagavul bulunuyordu. Yaklaşınca, kurganı müşkü'âtsız teslim etti. Bu esnada Sultan Mahmud Han Şahruhiye'ye, gelmişti. Bundan bir müddet evvel, Sultan Ahmed Mirza Endican civarına geldiği vakit, yukarıda zikredildiği üzere, Han da gelip, Ahsi'yi muhasara etmişti. — "Mâdemki arada mesafe bu kadar yakındır ve Han da babamın ve ağabeyimin yerindedir, gidip mülâzemet etsem ve bu suretle geçmişteki kırgınlıklar ortadan kalksa, uzakta ve yakında bunu işiten ve görenler için de iyi olur"— diye düşündüm. Gelip Şahruhiye'nin hâricinde, Haydar Bey'in yaptırdığı bağda kendisine mülâzemet ettim. Bağın ortasına kurulmuş (32 a) büyük bir çadırda oturmuşlardı. Çadıra girince, üç defa tâzimle eğildim. Han da tâzimle yerlerinden kalktılar. Görüşüp, dönerek tekrar eğildikten sonra, yanlarına çağırdılar; çok şefkat ve muhabbet gösterdiler. Bir iki gün sonra, (40) Kendirlik geçidi üzerinden, Ahsi ve Endican tarafına hareket ettim. Ahsi'ye gelip, babamın mezarını ziyaret ettim. Ahsi'den cuma namazı vaktinde çıkarak, Bend-Sâlâr yolu üzerinden, akşam namazı ile yatsı namazı arasında, Endican'a geldim. Bu Bend-Sâlâr yolu dokuz yıgaçtır. Endican vilâyetinin göçebelerinden olan Çegrek, çok kalabalık, beş-altı bin âileli bir ildir. Fergana ile Kâşgar arasındaki dağlarda otururlar. At ve koyunları çok-

tur. O dağlarda, öküz yerine, kutas beslerler. Kutasları da pek çoktur. Dağları sarp ve hudutta bulunduğu için, vergi vermekte pek istekli değildirler. Askerin kumandası Kasım Bey'e verilerek, oralardan mal alıp, askere bir şeyler getirmesi için, Çegrek'e gönderildi. Yirmi bine yakın koyun ve bin - bin beş yüz at alıp, askere taksim etti.

Asker, Çegrek'den döndükten sonra, Ura - Tepe üzerine yürüdü. (32 b) Burası bir müddet Ömer Şeyh Mirza'nın idaresinde idi. Mirza'nın öleceği sene elinden çıkmıştı. Şimdi ise, orada, Baysungur Mirza namına, küçük kardeşi Sultan Ali Mirza bulunuyordu. Sultan Ali Mirza haber alınca, kendi Pulgur (*yalguz* "yalnız"?) ve Mesiha dağlarına çıkmış ve Ura - Tepe'de atekesi Şeyh Zünnun'u bırakmıştı. Hocend'den geçip, yarı yola gelindiği vakit, Halife, Şeyh Zünnun'a, elçi olarak, gönderildi. O ahmak ve alçak adam müsbet bir cevap vermeyerek, Halife'yi hapsetti ve öldürülmesini emretti. Eceli gelmediği için, Halife kurtularak, bin türlü meşakkat ve azap içinde, iki - üç gün sonra, yaya ve çıplak bir halde geldi. Ura-Tepe civarına geldik. Kış yaklaştığı için, ahali kırdaki mahsûlleri tamamen toplamıştı. Bu yüzden birkaç gün sonra, Endican'a dönüldü. Bizim avdetimizden sonra, Han'ın adamları Ura-Tepe'nin üzerine yürüdüler. Ura-tepeliler mukavemet edemeden, şehri bırakıp (41) çıktılar. Han, Ura-Tepe'yi Muhammed Hüseyin Gürgân'a verdi. O günden itibaren, 908 (1502/1503) senesine kadar, Ura-Tepe Muhammed Hüseyin Gürgân'ın idaresinde kaldı.

DOKUZ YÜZ BİR SENESİ VEKAYİİ

Sultan Hüseyin Mirza kışın, Horasan'dan Hisar (33 a) üzerine asker sevkederek, Termiz karşısına geldi. Sultan Mes'ud Mirza da, asker toplayarak, Termiz karşısına gelip yerleşti. Husrev Şah bizzat Kunduz'u tahkim ile küçük kardeşi Veli'yi askerin başına gönderdi. Kışın mühim bir kısmını su kenarında geçirdiler ve sudan geçemediler. Sultan Hüseyin Mirza iş bilir ve tecrübe sahibi bir padişah idi. Kunduz'a doğru suyun yukarı tarafına gitti. Karşısındaki askeri gâfil avlayarak, Abdüllâtif Bahşı kumandasında beş-altı yüz kadar seçme adamını Kilif geçidine gönderdi. O askerler bu işten haber alıncaya kadar, Abdüllâtif Bahşı, adamları ile birlikte, Kilif geçidini geçerek, su kenarını zaptetti. Sultan Mes'ud Mirza bunu haber alınca, Husrev Şah ile Veli derhal bunların üzerine yürümenin lüzumu üzerinde israr ettiler. Fakat Sultan Mes'ud Mirza'nın cesaretsizliğinden veya Veli'nin muhalifi olan Bâki Çaganyânî'nin fikrine uymasından, bu suyu geçen adamların üzerine yürümeyerek, bozguna uğramış gibi, Hisar tarafına döndüler.

Sultan Hüseyin Mirza suyu geçerek, Bediüzzaman Mirza, İbrahim Hüseyin, Muhammed Veli Bey ve Zünnun Argun'u Husrev Şah üzerine akıncı (ılgar) gönderdi; Muzaffer Mirza (33 b) ile Mu-

hammed Burunduk Barlas'ı da Hutlân üzerine yolladı; kendisi Hisar üzerine geldi. Hisar'a yaklaştığı vakit, Hisar'dakiler bundan haberdar oldular. Sultan Mes'ud Mirza, Hisar'da kalmak imkânını bulamadan, Kemrûd suyunun yukarı tarafındaki Sipre-Tag (Serv-Tag) yolu ile, Semerkand'a, küçük kardeşi Baysungur Mirza'nın yanına gitti. Veli de Hutlân'a doğru çekildi. Hisar kurganını Bâkî Çaganyânî, Mahmud Barlas ve Sultan Ahmed Koç Bey'in babası tahkim ettiler. Birkaç (42) senedir, Şıbanî Han'dan ayrılarak, Sultan Mahmud Mirza'nın hizmetinde bulunan Hamza ile Mehdî Sultan, bütün özbekleri ile birlikte ve Muhammed Duglat ile Sultan Hüseyin Duglat, Hisar vilâyetinde oturan bütün Moğollarla beraber, bu bozgunda Kara-Tigin'e doğru çekildiler. Sultan Hüseyin Mirza, bu haberleri alınca, Ebülmuhsin Mirza ile bazı yiğitlerini Kemrûd deresi yukarısına, Sultan Mes'ud Mirza'nın arkasından gönderdi. Boğaza girdikleri vakit, ona yetişirler; fakat hiç bir şey yapamazlar. Mirza Bey Frengibâz, kahramanca kılıç kullanır. İbrahim Tarhan ve Yâkub Eyyûb'u da, bir kısım askerle, Hamza Sultan'ın ve Moğulların üzerine, Kara-Tigin'e gönderdi. Bunlar da Kara-Tigin'de, arkalarından yetişerek, vuruştular. Sultan Hüseyin Mirza'nın (34 a) akıncılarını mağlûp ederek, beylerin ekserisini ele geçirdiler; fakat tekrar serbest bıraktılar. Bunun üzerine, Hamza Sultan, Mehdî Sultan, Hamza Sultan'ın oğlu Mamak Sultan, sonraları Muhammed Hisarî diye mâruf olan Muhammed Duglat, Sultan Hüseyin Duglat ve bu sultanların idaresindeki özbekler ile Hisar vilâyetinde oturan ve Sultan Mahmud Mir-

za'nın adamları olan moğullar, bizim hizmetimize girmek isteyerek, Ramazan ayında Endican'a geldiler. O esnada, Timurîlerin âdetince, döşek üzerinde oturuyordum. Hamza Sultan, Mehdî Sultan ve Mamak Sultan'lar gelince, bu sultanlara hürmeten ayağa kalkarak, döşekten indim ve kendileri ile görüştüm. Sultanlara sağ tarafımda bağdaş kurdurdum. Muhammed Hisarî kumandasındaki bütün moğullar geldiler. Hepsi de hizmetimde bulunmak istediler.

Sultan Hüseyin Mirza gelip, Hisar kurganını muhasaraya başladı. Delik açmak, kurgana saldırmak, taş atmak ve kazan kurmak işleri ile gece gündüz durmadan uğraşıyordu. Dört - beş yerde delik açtı. Şehir tarafındaki kapıda açılan delik epeyce ilerlemişti. Kurgan içerisinde bulunanlar da delik açıp, bu deliği buldular ve (34 b) yukarıdan bunlara (43) duman salıverdiler. Bunlar deliği kapatınca, duman yukarı, kurgan muhafızları üzerine döndü. Kurgan muhafızları ölüm tehlikesine düşerek, kaçtılar. Nihayet testilerle su getirip dökerek, dışarıdan girenleri delikten kaçmağa mecbur ettiler. Bir defa da birkaç ateşli yiğit yukarı çıkıp, delik üzerindeki yiğitleri kaçırdılar.

Bir defa da Mirza'nın bulunduğu şimal tarafından, kazan kurup, birçok taş atarak, kalenin bir burcunu tahrip etmişlerdi. Yatsı namazı vaktinde burç yıkıldı. Bazı yiğitler, acele ederek, hücüm etmek istediler. Fakat Mirza, gece olduğu için, müsaade etmedi. Sabaha kadar da kurgandakiler burcu tamamen tâmir etmişlerdi. Ertesi gün de muharebe olmadı. Bu iki - iki buçuk ayda bütün iş delik aç-

mak, kalecikler kurmak ve taş atmaktan ibaret kaldı. Esaslı bir harp olmadı.

Bediüzzaman Mirza idaresinde, Husrev Şah üzerine gönderilen kafile, Kunduz'dan üç - dört yıgaç kadar aşağıda bir yere geldiği zaman, Husrev Şah bütün adamlarını tanzim ederek, Kunduz'dan çıkıp, ertesi gün Bediüzzaman Mirza'nın askeri üzerine yürüdü. Bunlar, bu kadar mirzalar ve serdar beyler, (35 a) adamları, Husrev Şah'ın adamlarının iki misli değilse de, bir buçuk misli olduğu hâlde, fazla ihtiyat göstererek, siperden çıkmadılar. Husrev Şah'ın askeri iyi, kötü, büyük ve küçük dört - beş bin kadardı. Husrev Şah, bu fânî dünya ve günün birinde gidecek olan vefasız asker için, bu kadar kötülük ve bednamlığı ihtiyar ederek, bu kadar zulüm ve delâletsizliği kendine şi'ar edinmiş ve bu kadar büyük vilâyetler alarak, bu kadar çok adam beslemek yoluna gitmişti. Sonraları adamları takriben yirmi - otuz bine çıkmıştı. Vilâyetleri kendi padişah ve mirzalarınkinden daha fazla idi. Hayatında yaptığı yegâne iş bu oldu ve bununla Husrev Şah ve ona tâbi olanlar serdarlık ve cesarette nam kazandılar. Siperden çıkmayanlar ise, (44) korkaklıkla şöhret bularak, cesaretsizlikleri ile dillere destan oldular.

Bediüzzaman Mirza oradan kalkarak, birçok zorluklarla, Talıkan'ın büyük bağına geldi. Husrev Şah Kunduz kurganında idi. Küçük kardeşi Veli'yi bir miktar iyi yiğitle, dışarıda karışıklık çıkarmak için, İşkemiş, Fülûl ve civar dağların eteklerine göndermişti. Muhib Ali Kurçı bir kısım iyi yiğitlerle birlikte gelmişti; Hutlân suyunun (35 b) kenarında

bunların adamları ile karşılaşarak, onları mağlûp etti. Bir kısmını ele geçirdi ve birkaçının da başını kesti. Sonuncu defa da, bu mağlûbiyetin öcünü almak için, Seydim Ali Derban, onun küçük kardeşi Kulı Bey ve Behlûl Eyyûb, bir kısım iyi yiğitlerle gelerek, Amber dağı eteğinde, Hoca Çengâl civarında, Horasan askerlerinin göçtüğü yerde, çarpıştılar. Öteki taraftan birçok adam yetişerek, Seydim Ali, Kul Baba ve bir takım iyi yiğitlerin hepsini ele geçirdiler.

Bu haber Sultan Hüseyin Mirza'ya ulaştı. Hisar'ın bahar yağmurları yüzünden, ordu da emniyette değildi. Uzlaşmak yolunu tutarak, içeriden Mahmud Barlas ve dışarıdan Hacı Pîr Bekâvul ile büyük ağalar buluştular. Ne kadar sâzende ve hânende varsa, hepsini toplayıp, Sultan Mahmud Mirza'nın Hanzâde Begim'den olan büyük kızını, Sultan Ebû Said Mirza'nın kız torununu Pâyende Sultan Begim'den olan Haydar Mirza ile evlendirerek, Sultan Hüseyin Mirza, Hisar üzerinden kalkıp, Kunduz'a doğru hareket etti. Kunduz'a gelince, bir az siyaset kullanarak, burasını muhasara etmeğe uğraştı. Nihayet Bediüzzaman Mirza'nın araya girmesi üzerine, barıştılar. Her iki taraf, esir düşenleri mübadele ederek, (36 a) yerli yerine döndü.

Husrev Şah'ın bu kadar büyümesinin ve bu derece haddi olmayan işleri yapmasının sebebi, Sultan Hüseyin Mirza'nın iki defa gelip, Hisar'ı alamadan dönmesi idi.

Sultan Hüseyin Mirza Belh'e geldiği zaman, Maveraünnehir vilâyetinin sulh ve âsâyişi için, Belh'i Bediüzzaman Mirza'ya ve onun vilâyeti Este-

râbâd'ı da (45) Muzaffer Hüseyin Mirza'ya verdi. Her ikisini de, Belh ve Esterâbâd için, bir mecliste yükündürdü ve bu yüzden Bediüzzaman Mirza gücendi. Kaç senedir devam eden düşmanlık ve fitnelerin sebebi bu idi

Aynı Ramazan ayında, Semerkand'da tarhanların isyanı vardı. Sebebi de şu idi: Baysungur Mirza, Hisar beyleri ve sipahileri ile o kadar samimî ve beraber olduğu hâlde, Semerkand beyleri ve sipahilerı ile böyle değildi. Şeyh Abdullah Barlas, büyük ve ihtiyar sâhibi bir bey idi. Oğulları Mirza'ya o derece yakın ve candan arkadaştılar ki, bunları, âşık ve mâşuka benzetirlerdi. Tarhan beyleri ile bâzı Semerkand beyleri bu yüzden gücendiler. Derviş Muhammed Tarhan Buhara'dan geldi ve Sultan Ali Mirza'yı Karşı'dan getirtip, padişah ilân ederek, Bağ-ı Nev'e geldiler. Baysungur Mirza burada bulunuyordu. Kendisini, esir gibi, (36 b) adamlarından ve uşaklarından ayırıp, erke getirdiler. Her iki Mirza'yı bir yere oturttular. İkindi namazına doğru Baysungur Mirza'yı Göksaray'a çıkarmayı düşündüler. Baysungur Mirza, abdest almak bahanesı ile, Bostan - Saray'ın şimâl tarafındaki imaretlerden birine girdi. Tarhanlar kapıda durmuşlardı. Mirza ile Muhammed Kulı Koçın ve Hasan Şerbetçi içeri girdiler. Tesadüfen Mirza'nın abdest için girdiği evin arka tarafında, tuğla ile örülmüş, bir kapısı varmış ve avludan dışarı çıkıyormuş. Derhâl bu kapıyı yıkıp, erkin Gatfer tarafındaki kale bedeninden su yolunu takiben çıkıp, dûtehî duvarından kendini atarak, Hoca Kefşir'e Hocake Hoca'nın evine vardı. Abdesthanenin kapısında duranlar, bir müddet son-

ra, Mirza'nın kaçtığını görürler. Ertesi sabah tarhanlar toplanıp, Hocake Hoca'nın kapısına gelirler. Fakat Hoca, orada bulunmadığını söyleyerek, kendisini teslim etmez. Bunlar da zorla alamazlar. Hocaların mevkii öyle yüksekti ki, nasıl zorlayabilsinler. (46) Bir-iki gün geçtikten sonra, Hoca Ebülmekârim, Ahmed Hacı Bey, diğer bâzı yiğit ve sipahiler ve bütün şehir ahalisi hep birden tarhanlar üzerine hücum ettiler. (37 a) Baysungur Mirza'yı Hoca'nın evinden getirdiler ve Sultan Ali Mirza ile tarhanları da erkte kuşattılar. Fakat içeridekiler erki bir gün bile müdafaa edemediler. Muhammed Mezid Tarhan, Dört-Yol kapısından çıkarak, Buhara'ya gitti. Sultan Ali Mirza ile Derviş Muhammed Tarhan yakalandılar. Baysungur Mirza, Ahmed Hacı Bey'in evinde idi. Derviş Muhammed Tarhan'ı oraya getirdiler. Bir-iki sual sordu. İyi cevap veremedi. Öyle bir iş yapmamıştı ki, cevap verebilsin. İdam edilmesini emretti. Derviş Muhammed Tarhan, takatsızlığından, direğe yapıştı. Fakat direğe yapışmak ile bırakırlar mı? İdam ettiler. Sultan Ali Mirza'yı Göksaray'a çıkarıp, gözlerine mil çekilmesini emretti.

Timur Bey'in yaptırdığı büyük imaretlerden biri Göksaray'dır. Semerkand'ın erkindedir. Bu imaretin garip bir hususiyeti vardır. Timur Bey evlâtlarından bir kimse, isyan ederek, tahta çıkarsa, burada tahta oturur. Taht kavgası yüzünden başını kaybeder ise, burada kaybeder. Hattâ "filân şehzâdeyi Göksaray'a çıkardılar" sözü, onun öldürüldüğüne kinaye olmuştu.

Sultan Ali Mirza'yı Göksaray'a çıkarıp, gözlerine mil çektiler. Lâkin Sultan Ali Mirza'nın gözlerine çekilen milin zararı dokunmadı. Cerrah bunu (37 b) bile bile veya istemeyerek yapmıştı. Fakat Sultan Ali Mirza bunu derhâl belli etmeyerek, Hoca Yahya'nın evine vardı. İki - üç gün sonra kaçıp, Buhara'ya tarhanlılara gitti. Bu yüzden Hoca Ubeydullah'ın evlâtları arasında düşmanlık hâsıl oldu. Büyüğü büyüğüne mürebbî ve küçüğü küçüğüne mukavvî oldu. Birkaç gün sonra, Hoca Yahya da Buhara'ya gitti. Baysungur Mirza, asker sevkederek, Buhara'ya, Sultan Ali Mirza'nın üzerine yürüdü. Buhara'ya yaklaştığı vakit, Sultan Ali Mirza ve tarhan (47) beyleri karşı çıktılar. Ufak bir çarpışma oldu. Üstünlük Sultan Ali Mirza tarafında kaldı; Baysungur Mirza mağlûp edildi. Ahmed Hacı Bey ve diğer birkaç iyi yiğit ele geçirildi; ekserisi öldürüldü. Ahmed Hacı Bey'i, Derviş Muhammed Tarhan'ın katli ile itham ederek, şerefsizce öldürdüler.

Sultan Ali Mirza, Baysungur Mirza'nın, arkasından, Semerkand'a yürüdü. Bu haber Şevvâl ayında Endican'da bize geldi. Aynı ayda biz de, Semerkand'ı ele geçirmek maksadı ile, askerî harekete geçtik. Sultan Hüseyin Mirza Hisar ve Kunduz'dan dönmüş bulunuyordu. Sultan Mes'ud Mirza ile Husrev Şah'ın da içleri rahat etmişti. Sultan (38 a) Mes'ud Mirza da, Semerkand'ı almak maksadı ile, Şehr-i Sebz üzerine geldi. Husrev Şah, küçük kardeşi Veli'yi, Mirza ile birlikte, gönderdi. Üç - dört ay, bu şekilde, üç taraftan Semerkand'ı muhasara ettik.

Hoca Yahya, Sultan Ali Mirza tarafından gelip, ittifak yapılarak, tek cephe vücuda getirilmesini teklif etti. Görüşmeyi kararlaştırdık. Ben askerim ile, Semerkand'dan iki - üç yıgaç daha aşağıda olan Soğd tarafından, kararlaştırdığımız yere gittim; o taraftan da Sultan Ali Mirza, askeri ile geldi. Oradan dört - beş adam ile Sultan Ali Mirza, buradan da dört - beş adam ile ben Kûhek suyu ortasına giderek, at üzerinde görüşüp konuştuktan sonra, onlar o tarafa döndüler, ben de bu tarafa geldim. Molla Binaî ile Muhammed Sâlih'i orada, Hoca'nın hizmetinde, gördüm. Muhammed Sâlih'i yalnız bir defa, orada iken, görmüştüm. Fakat Molla Binaî sonraları benim hizmetimde de epeyce bulundu.

Sultan Ali Mirza ile görüştükten sonra, kış yaklaştığı ve Semerkand ahalisi de fazla sıkıntıya mâruz olmadığı için, ben Endican'a döndüm; Sultan Ali Mirza da Buhara'ya gitti. Sultan Mes'ud Mirza Şeyh Abdullah Barlas'ın kızına pek mâildi. Onun ile evlendi ve memleket dâvasından (48) vazgeçerek, Hisar'a (38 b) döndü. Belki de buraya gelmesinin sebebi bu olmuştur. Mehdî Sultan, Şiraz ve Kenbay civarından kaçarak, Semerkand'a gitti. Hamza Sultan da, izin alarak, Zâmin'den Semerkand'a gitti.

DOKUZ YÜZ İKİ SENESİ VEKAYİİ

Bu kış Baysungur Mirza'nın işi her cihetten iyi gitti. Abdülkerim Eşrit, Sultan Ali Mirza tarafından, Kûfin civarına gönderilmişti. Mehdî Sultan, Baysungur Mirza'nın akıncılarına kumanda ederek, Semerkand'dan oraya geldi ve onların üzerine yürüdü. Abdülkerim Eşrit ile Mehdî Sultan karşılaştılar. Mehdî Sultan Abdülkerim'in atına çerkes kılıcı ile vurunca, at yıkıldı. Kendisi kalkmak üzere iken, Mehdî Sultan onun elini mafsalından kesip düşürdü. Kendisini esir ve akıncılarını iyice mağlûp ettiler. Bu sultanlar, Semerkand işinin ve mirzaların kapısının karışıklık içinde olduğunu görünce, ertesi bahar Şıbani Han'ın yanına gittiler. Bundan semerkandlılar cesaret alarak, Sultan Ali Mirza'ya karşı asker sevkettiler. Baysungur Mirza, Serpül'e ve Sultan Ali Mirza, Hoca Kâzrûn'a geldiler. Bu sıralarda, Hoca Münir Uşî'nin teşviki ile, Hoca Ebülmekârim, Endican beylerinden (39 a) Veys Lâgarî, Muhammed Bakır ve diğer bâzı yiğitler, Mîr Kasım Dulday ve Baysungur Mirza'nın bir kısım yakınlarından mürekkep akıncıları Buhara üzerine gönderdiler. Fakat Buhara'dakiler bunların yaklaştıklarından haberdar oldukları için, hiç bir şey yapamadan, geri döndüler.

Sultan Ali Mirza ile görüştüğümüz vakit, ilk baharda onların Buhara'dan ve benim de Endican'-

dan gelerek, Semerkand'ı muhasara edeceğimiz kararlaştırılmıştı. Biz, bu karar üzerine, Ramazan ayında Endican'dan hareket ederek, Yar-Yaylak civarına geldiğimizde, mirzaların karşı karşıya bulundukları haberini aldık. Tolun (49) Hoca Moğul'u, iki-üç yüz kazak yiğitle, akıncı gönderdik. Bunlar yaklaştıkları zaman, Baysungur Mirza, bizim haberimizi alarak, bozguna uğramış gibi, geri çekildi. Bu yiğitler, o gece onların ordugâhına girerek, birçok adamlarını ok ile vurup, çok ganimet getirdiler. İki gün sonra Şiraz kurganına vardık. Şiraz, Kasım Dulday'da idi. Vâlisi, Şiraz'ı müdafaa edemeyerek, kurganı teslim etti. Şiraz kurganı İbrahim Saru'nun idaresine verildi. Ertesi gün, ramazan bayramı namazını orada kıldıktan sonra, Semerkand üzerine yürüyerek, Aybar (Ipar) korusuna geldik. O gün Kasım Dulday, Veys Lâgarî, Hasan Nebîre, Sultan Muhammed Sıgal (Derviş) (39 b) ve Sultan Muhammed Veys, üç-dört yüz adam ile gelerek, mülâzemet ettiler ve: — "Baysungur Mirza geri dönünce, biz ondan ayrılıp, padişah hizmetine geldik" — dediler. Fakat sonradan anlaşıldı ki, bunlar Şiraz'ı müdafaa etmek maksadı ile, Baysungur Mirza'dan ayrılmışlar ve Şiraz işi böyle olunca, çaresiz kalıp, bize gelmişler. Kara-Bulak'a indiğimiz zaman, bizim tarafa geçen bâzı köylerde serkeşlik eden moğulları tutup getirdiler. Kasım Bey, korkutmak için, bunlardan iki-üç adamı parçalattı. Dört-beş sene sonra, kazaklıkta, Mesîha'dan Han huzuruna gittiğimiz vakit, Kasım Bey bu yüzden ayrılarak, Hisar'a gitti. Kara-Bulak'tan kalkıp, suyu geçerek, Yam karşısına indik. O gün bâzı içki beyler, hıyaban ba-

ğında, Baysungur Mirza'nın adamları ile çarpıştılar. Sultan Ahmed Tenbel'in boğazını mızrakladılar; fakat attan düşmedi. Hoca Kelân'ın büyük ağabeyi olan Haceki Molla-i Sadr, boynuna ok isabet ederek, o vakit Tanrı rahmetine kavuştu. Çok iyi bir yiğit idi. Babam da kendisine riayet edip, mühürdar yapmıştı. İlim ile (40 a) iştigal ederdi. İnşası da güzeldi. Kuşçuluk ve yadacılıktan da anlardı.

Yam civarında (50) iken, şehirden birçok tüccar ve tüccar olmayanlar çıkıp, ordu pazarında alış-veriş yapıyorlardı. Bir gün, ikindi namazı vaktinde umumî bir karışıklık çıktı ve bu müslümanların hepsi yağmaya gittiler. Fakat askerde inzibat çok kuvvetli idi. Hemen ahalinin malını, hiç kimsenin bir şeyi gizlemeden, iade etmeleri emredildi. Ertesi gün daha bir peher olmamıştı, ip ucu ve iğne kırığına kadar, ufak bir parça bile askerde kalmadı; hepsi sâhiplerine geri verildi.

Oradan kalkıp, Semerkand'dan üç kürûh mesafede olan Han-Yurdu'na inildi. Kırk-elli gün bu yurtta oturuldu. Burada bulunduğumuz müddetçe, her iki taraftan gönüllü yiğitler hıyabanda birkaç defa iyice çarpıştılar. Bir defa İbrahim Begçik de bu çarpışmalara iştirak etti ve yüzünden yaralandı. Bundan sonra ona İbrahim Çapuk demeğe başladılar. Bir defa da hıyabanda, Megâk köprüsünde, Ebülkasım Kûhber topuz kullandı. Bir defa da hıyabanda, arık civarında, bir çarpışma oldu ve (40 b) Mîrşah Koçın topuz kullandı. Mîrşah Koçın'ı da öyle vurdular ki, boynu yarısına kadar kesilmiş ve yalnız büyük şah damarı kalmıştı.

Han-Yurdu'nda bulunduğumuz zaman, kurgandakiler hiyle ile: — "Geceleyin Gâr-ı Âşıkan'a geliniz, kurganı teslim ederiz" — diye adam gönderdiler. Bunun üzerine geceleyin hareket edip, Megâk köprüsüne geldim. Bir mikdar iyi yiğit ve yaya kararlaştırılmış olan yere gönderildi. Meseleyi anladıkları vakit artık, içeriden bizim piyadelerden dört - beş tanesini çıkarmış bulunuyorlardı. Bunlar çok kuvvetli idiler. Birinin adı Hacı idi ve küçüklüğünden beri benim hizmetimde bulunuyordu. Birine de Mahmud Köndürseng derlerdi. Hepsini öldürdüler. Bu yurtta bulunduğumuz esnada, Semarkand'ın şehir ahalisinden ve esnaftan o kadar çok adam çıkmıştı ki, ordu artık bir şehir hâline gelmişti. Şehirlerde aranılan her şey ordugâhta bulunuyordu.

Bu sırada, yalnız Semerkand hâriç olmak üzere, diğer bütün kurganlar, dağ (51) ve ovaların hepsi itaat etmişti. Şavdar (Şahdar) dağının eteğinde, Özket (Örket) adlı bir kurganı birtakım kimseler tahkim etmişlerdi. Bunun üzerine bu yurttan kalkıp, Özket (Örket) üzerine yürümek zarureti hâsıl oldu. Mukavemet edemeyerek, Hoca Kadı'yı (41 a) araya koyup, itaat ettiler. Biz de hatalarını affederek, tekrar Semerkand'ın muhasarasına döndük.

Bu sene Sultan Hüseyin Mirza ile Bediüzzaman Mirza arasındaki anlaşamamazlıklar bunları harbe sürükledi. Mesele şu idi: geçen sene Sultan Hüseyin Mirza'nın, Belh ve Esterâbâd'ı Bediüzzaman Mirza ile Muzaffer Mirza'ya vererek, onları yükündürdüğü zıkredilmişti. O zamandan bugüne kadar, birçok elçiler geldi gitti. Nihayet Ali Şir Bey de, elçi olarak, geldi. Her ne kadar uğraştılar ise de, Bediüz-

zaman Esterâbâd'ı küçük kardeşine vermeye râzı olmadı ve: — "Benim oğlum Muhammed Mü'min Mirza sünnet olduğu vakit, Sultan Hüseyin Mirza orayı ona hediye etmiştir" — dedi. Bir gün Ali Şîr Bey ile Mirza arasında bir sohbet oldu ki, bu Mirza'nın çabuk anlayışına ve Ali Şîr Bey'in de hassâsiyetine bir delildir. Ali Şîr Bey Mirza'ya, birçok mahrem sözleri alçak sesle söyledi ve: — "Bu sözleri unutun" — diye ilâve etti. Mirza derhal: — "Hangi sözleri?" — diye sorunca, Ali Şîr Bey çok müteessir oldu ve uzun uzun ağladı. Nihayet baba ile oğul arasındaki bu dedi-kodular şuna müncer oldu: babası oğlu ve oğlu da babası üzerine Belh ve Esterâbâd'a asker sevkettiler. Gerzevân eteğinde bulunan (41 b) Yekçırag (Pülçırag) çayırına, aşağıdan Sultan Hüseyin Mirza, yukarıdan da Bediüzzaman Mirza geldiler. Ramazan başlangıcı, çarşamba günü Ebülmuhsin Mirza, Sultan Hüseyin Mirza'nın birkaç bey ve bir kısım akıncıları ile, daha ilerledi. Esaslı bir harp yapılmadan, Bediüzzaman Mirza mağlûp oldu. Birçok iyi yiğit esir düştü. Sultan Hüseyin Mirza hepsinin başını kestirdi. Yalnız bunda değil, hangi oğlu, düşman olarak, karşısına çıktı ise, mağlûp etti ve esir düşen adamlarının hepsinin başlarını kestirdi. Ne yapsın, (52) hak onun tarafında imiş.

Bu mirzalar kendilerini o derece zevk ve sefahate vermişlerdi ki, babaları gibi, tecrübeli ve akıllı bir padişah onlara yarım günlük bir mesafeye kadar yaklaştığı ve diğer taraftan, ramazan gibi, mübarek ve aziz aya girmek için bir gece kaldığı hâlde, onlar babalarından çekinmeden ve Tanrıdan kork-

madan, yalnız şarap içmek, zevk ve sefa sürmek ile meşgul idiler. Şüphesiz, böyle hareket eden adamlar böyle mağlûbiyete duçar olurlar ve böyle insanların herkes hakkından gelebilir. Kaç senedir, Esterâbâd idaresi Bediüzzaman Mirza'nın elinde idi. Etrafında bulunanlar ve yiğitleri fevkalâde zevke düşkün ve süslü idiler. Altın ve gümüş âlet ve edevatı fevkalâde çoğalmıştı. Kendisinin süslü giydirilmiş yiğitleri (42 a) ve cins atları sayısızdı. Burada hepsini kaybetti. Dağ yollarından kaçarken, kayalık ve uçurumlara tesadüf ederek, meşakkatle buralardan indi ve birçok adamı da bu uçurumlarda telef oldu.

Sultan Hüseyin Mirza, oğlunu mağlûp ettikten sonra, Belh'e geldi. Bediüzzaman Mirza Belh'te Şeyh Ali Tagayi'yi bırakmıştı. O da, çâresiz kalarak, kendisine itaatle Belh'i teslim etti. Sultan Hüseyin Mirza, Belh'i İbrahim Hüseyin Mirza'ya verip, Muhammed Veli Bey ile Şah Hüseyin Çehre'yi onun ile beraber bıraktı ve kendisi Horasan'a avdet etti.

Bediüzzaman Mirza, mağlûp olup, mal ve mülkü yağma edildikten sonra, etrafındaki yiğitleri, yaya ve çıplak adamları ile birlikte, Kunduz'a, Husrev Şah'a gitti. Husrev Şah ona iyi muamele etti. At ve deveden, küçük ve büyük çadırlardan ve sipahilere lâzım olan techizattan vererek, gerek Mirza'nın kendisine ve gerek onun ile beraber bulunanlara, o kadar iyi muamele ve insaniyet gösterdi ki, görenler, Mirza'nın önceki ve bugünkü techizatı arasındaki farkın, yalnız süslü ve yaldızlı âletlerin bulunmaması olduğunu söylediler.

Sultan Mes'ud Mirza ile Husrev Şah arasında, birinin itidâlsizliğinden ve diğerinin de kendisini büyük görmesinden, ihtilâf zuhur etmişti. Husrev Şah, Veli ve Bâkî'yi (42 b) Bediüzzaman Mirza ile birlikte, (53) Sultan Mes'ud Mirza üzerine, Hisar'a gönderdi. Fakat kurgana yaklaşamadılar. Etraf ve civarda bir - iki kere her iki taraf da kılıç kullandı. Bir defa da, Muhib Ali Kurçı, kafileden ayrılarak, Hisar'ın şimâl tarafında bulunan Kuşhâne'ye gelip, iyice çarpıştı. Attan düşüp ele geçirileceği bir sırada, tekrar arkadaşları zorla kurtardılar. Birkaç gün sonra, sulha benzer bir şey yaparak, döndüler.

Birkaç gün sonra da, Bediüzzaman Mirza, dağ yolundan Kandahar ve Zemin - Dâver'e, Zünnun Argun ile oğlu Şah Şucâ Argun'a gitti. Zünnun Argun, hasis olduğu halde, iyi muamele gösterdi ve bir defada kırk bin koyun hediye etti.

Garip bir tesadüftür ki, Sultan Hüseyin Mirza'nın Bediüzzaman Mirza'yı yendiği aynı çarşamba gününde Muzaffer Mirza, Muhammed Mü'min Mirza'yı Esterâbâd'da mağlûp eder. Daha garibi şudur ki, Çarşamba adlı bir adam da Muhammed Mü'min Mirza'yı, esir ederek getirir.

DOKUZ YÜZ ÜÇ SENESİ VEKAYİİ

Bağ-ı Meydan'ın arkasında, Kulbe çayırına inildi. Semerkand'ın sipahi ve şehir ahalisinden pek çok adam, Muhammed-Çeb (Ceb) köprüsü civarında, bize karşı çıktılar. Bizim asker muharebeye hâzır değildi. (43 a) Yiğitler hazırlanıncaya kadar, Sultan Kulı ile Baba Kulı'yı ele geçirerek, hisara götürdüler. Birkaç gün sonra kalkıp, Kûhek'in arkasındaki Kulbe'nin kenarına inildi. Seyid Yusuf Bey'i de o gün Semerkand'dan çıkardılar; bu yurtta gelip, mülâzemet etti. Semerkand'dakiler, bizim oradan kalkıp, buraya gelmemiz üzerine, geri dönmüş olduğumuz zannına düştüler ve yardımcı, sipahi ve şehirliler Mirza köprüsüne ve Şehzâde kapısından da Muhammed-Çeb köprüsüne kadar (54) çıktılar. Mevcut yiğitlerin silâhlanıp atlara binmelerini emrettik; iki taraftan, Mirza köprüsü ile Muhammed-Çeb köprüsünden, düşmanı zorladılar. Tanrının yardımı ile, düşman mağlûp oldu; liyakatli beyleri ve iyi yiğitleri ele geçirip getirdiler. Bunlardan biri Muhammed Miskin Hâfız Dulday idi; şehadet parmağını kesmişlerdi. Bundan başka Muhammed Kasım Nebîre, onun küçük kardeşi Hasan Nebîre ve daha bunlar gibi sipahi ve ahalice tanınan yiğitlerden epeyce vardı. Şehir ayak takımından Divâne

Câme-baf ("Dokumacı") ile Kel - Kaşuk'u getirdiler. Bunlar sokak kavgasında ve ayak takımı (43 b) arasında ileri gelenlerden idiler. Gâr-ı Âşıkan'da ölen piyadelerin öcü alınması için, işkence ile öldürülmeleri emredildi. Semerkand halkı için, bu kat'î bir mağlûbiyet idi. Bundan sonra kurgandan çıkmaları bertaraf edildi. İş o dereceye vardı ki, bizimkiler hendek kenarına kadar gidip, esirler getiriyorlardı.

Güneş Mizan burcuna girdi. Soğuklar başladı. Müşâvereye iştirâk edebilecek beyleri çağırarak, müzakere ettik. Şunlara karar verildi: şehir halkı o kadar âciz kalmıştır ki, Tanrının inayeti ile, şehri bugün de, yarın da alabiliriz. Dışarıda soğuktan eziyet çekmektense, şehrin yakınından kalkıp, bir kurganda kışla yapmak lâzımdır. Eğer gitmek icap ederse, oradan daha az tereddütle gidilebilir. Kışlak için Hoca-Didar kurganı muvafık görülerek, kalkıp, Hoca-Didar önündeki çayıra inildı. Kurgana girip, ev ve kulübe (kepe) yerlerini tâyin ettik. Bunları yapacak adamlar ile tahsildarlar bırakarak, yurda döndük. Kışlalar hâzır oluncaya kadar, birkaç gün çayırda kalındı. Bu esnada Baysungur Mirza, Türkistan'a, Şıbanî Han'a arkası-arkasına adamlar göndererek, yardım istemiş. Kışla hâzır oldu ve biz de kurgana (44 a) girdik. Şıbanî Han, Türkistan'dan hücum ederek, o gece bizim yurdumuzun üzerine doğru geldi. (55) Bizim askerimiz yanımızda değildi. Kışlak yüzünden bazısı Rıbat-Hoca'ya, bazısı Kâbüd'e ve bazıları da Şiraz'a gitmişlerdi. Buna rağmen, mevcut asker tanzim edilerek, karşı çıkıldı. Fakat Şıbanî muharebeye girmeden Semerkand'a

doğru geri çekilerek, o civara gitti. Baysungur Mirza'nın dediği gibi olmadığı için, iyice anlaşamadılar. Birkaç gün sonra, (Şıbani Han), bir iş yapamadan ve me'yus bir halde, Türkistan'a döndü. Baysungur Mirza yedi ay muhasara altında kaldı. (Şıbanî Han'dan) yardım ummuştu, fakat bu ümidi de boşa çıktı. Nihayet iki - üç yüz kadar aç adamı ile birlikte, Kunduz'a, Husrev Şah'ın yanına gitti. Termiz civarında, Amu-Derya'dan geçtiği sıralarda, Sultan Mes'ud Mirza'nın akrabasından ve mûteber adamlarından olan Termiz hâkimi, Seyid Hüseyin Ekber, bunu haber alınca, Baysungur Mirza'nın üzerine yürüdü. Mirza nehri geçmiş bulunuyordu. Mîrin Tarhan'ı orada su götürdü. (Seyyid Hüseyin) geride kalan adamlarını ve eşyasını ele geçirdi, Baysungur Mirza'nın Tahir Muhammed adlı çehresi de ele geçti. Husrev Şah, Baysungur Mirza'yı iyi kabûl etti. (44 b).

Baysungur Semerkand'dan ayrılınca, bize haber geldi. Hoca-Didar'dan hareket ederek, Semerkand üzerine yürüdük. Yolda Semerkand'ın büyükleri bey ve yiğitler birer birer istikbâle geldiler. Rebiülevvel ayının sonlarına doğru gelip, erkte, Bostan-Saray'a indim. Yüce Tanrının inayeti ile, Semerkand şehri ve vilâyeti zapt ve teshir edildi.

S e m e r k a n d kadar güzel bir şehir dünyada az bulunur. Beşinci iklimdendir. Tûlü 99, remz-i nücûmu 56 derece ve dakika, arzı 30 derece ve dakikadır. Şehri, Semerkand'dır. Vilâyetine Maveraünnehir derler. Hiç bir düşman, şiddet ve üstünlük ile, bunu ele geçiremediği için, "belde-i mahfuza" derler. Semerkand, emirülmü'mi-

min hazret-i Osman zamanında, islâmiyeti kabul etmiştir. Sahâbeden Kusem b. Abbas buraya gelmiştir. Mezarı Ahenîn kapısının dışarısındadır ve hâlâ Mezar-ı Şah ismi ile mâruftur. Semerkand'ı İskender te'sis etmiştir. Moğul ve türk ulusları Semiz-Kend derler. Timur Bey burasını payitaht yapmıştı. Timur Bey'den önce ve onun (56) gibi büyük bir padişah Semerkand'ı payitaht yapmış değildir. Sûr üzerinden kurganın uzunluğunun ölçülmesini emrettim; ölçtüler, on bin altı yüz kadem çıktı.

Ahalisi tamamen sünnî, pâk mezhep, şeriate bağlı ve dindardır. Hazret-i Peygamber zamanından beri, Maveraünnehir'de o kadar çok islâm imamları yetişmiştir ki, hiç bir vilâyetten (45 a) bu kadar imamın çıktığı mâlûm değildir. Kelâm imamlarından olan Şeyh Ebû Mansur, Semerkand'ın Mâtürid adlı mahallesindendir. Kelâm imamları iki fırkadır. Birine Mâtüridiye, diğerine Eş'ariye derler. Matüridiye, bu Şeyh Ebu Mansur'a tarafından kurulmuştur. *Sahîh-i Buharî* sahibi Hoca İsmail de Maveraünnehir'dendir. *Hidâye* sahibi Fergana'nın Merginan adlı vilâyetindendir. İmam Ebû Hanife mezhebinde *Hidâye*'den daha mûtebêr bir fıkıh kitabı yoktur. Fergana da Maveraünnehir'e dahil olup, mâmûrenin kenarında bulunmaktadır.

Semerkand'ın şarkında — Fergana ve Kâşgar, garbında — Buhara ve Harzem, şimâlinde — Taşkend ve Şahruhiye (kitaplar Şaş ve Benaket yazarlar) ve cenubunda Belh — ve Termiz bulunmaktadır. Kûhek suyu Semerkand'ın şimâlinden akar ve ondan iki kürûh mesafededir. Bu su ile Semerkand arasında, Kûhek dedikleri, bir tepe vardır. Nehir

bunun eteğinden aktığı için, Kûhek suyu derler. Bu sudan büyük bir kol ayrılmıştır. Derya kadar geniş olan bu suya, Dergam suyu derler. Semerkand'dan bir şer'î mesafededir ve şehrin cenubundan akar. Semerkand'ın bağ ve mahalleleri ve birkaç kazası bu su sâyesinde mâmurdur. Buhara ve Kara-Köl'e kadar otuz - kırk yıgaça yakın bir saha Kûhek suyu ile mamur ve mezrûdur. Bu kadar büyük (45 b) bir nehir olduğu halde, suyu ziraat ve imar için ancak kâfi gelir; hattâ yazları Buhara üç - dört ay susuz kalır.

Üzümü, kavunu, elması, narı ve diğer bütün meyvaları çok iyidir. Fakat Semerkand'ın iki meyvası meşhurdur: elma (sîb-i Semerkand) ve üzüm (sâhibî-i Semerkand).

Kar, Kâbil'de olduğu kadar, çok yağmazsa da, kışı çok soğuktur. (57) Yazın havası iyidir, lâkin Kâbil kadar değildir.

Semerkand ve mahallelerinde Timur Bey ve Uluğ Bey'in imaret ve bahçeleri çoktur. Timur Bey Semerkand erkinde, Kök-Saray diye meşhur olan, dört katlı, fevkalâde büyük bir köşk yaptırmıştır. Bundan başka, Ahenîn kapısına yakın ve kalenin içinde de câmi yaptırmıştır. Bunun taşlarını, ekseriya Hindistan'dan getirttiği taşçılar işlemiştir. Câmiin kitâbesinde: *"Ve iz yerfeu ibrahimu'l - kavâide"* âyetini öyle büyük harfler ile yazmışlardır ki, bir kürûh mesafeden okumak mümkündür. Bu da çok büyük bir binadır. Semerkand'ın şarkında iki bahçe yapmıştır. Biri daha uzakta olan Bağ-Boldı ve diğeri de daha yakında bulunan Bağ-ı Dilgüşâ'dır. Bağ-ı Dilgüşâ'dan Firûze kapısına kadar bir yol yap-

tırıp, iki tarafına kavak ağacı diktirmiştir. Dilgüşâ'da da büyük bir köşk yaptırmış ve bu köşkte (46 a) Timur Bey'in Hindistan muharebelerini tasvir etmişlerdir. Kûhek tepesinin eteğinde ve Kân-ı Gil'in, Âb-ı Rahmet de dedikleri, Kara-Su'yunun üst tarafında, Nakş-i Cihan adında, bir bağ yaptırmıştır. Benim gördüğüm zaman bu bahçe artık bozulmuş ve dikkate değer bir şeyi kalmamıştı. Semerkand'ın cenubunda ve kaleye yakın yerde Bağ-ı Çınar, Semerkand'ın aşağı tarafında, Bağ-ı Şimâl ve Bağ-ı Behişt vardır.

Timur Bey'in torunu, Cihangir Mirza'nın oğlu Muhammed Sultan Mirza Semerkand'ın dış kurganında (çakar) bir medrese yaptırmıştır. Timur Bey'in ve Semerkand'da padişahlık eden evlâtlarının hepsinin kabri buradadır.

Uluğ Bey Mirza'nın imaretlerinden medrese ve hankah Semerkand kalesinin iç tarafındadır. Hankahın kubbesi fevkalâde büyüktür. Onun kadar büyük bir kubbenin dünyada bulunmadığını söylerler. Bu medrese ve hankahın yanında, (58) Mirza - Hamamı diye meşhur olan iyi bir hamam yaptırmıştır. Döşemesi muhtelif taşlardandır. Horasan ve Semerkand'da böyle bir hamamın bulunduğu mâlûm değildir. (46 b) Bir de, medresenin cenubunda, Mescid-i Mukattâ dedikleri, bir mescid yaptırmıştır. Mukattâ denilmesinin sebebi, parça parça ağaçları yontup, İslâmi ve Çin usûlü nakışlar ile yapıldığındandır. Bütün duvarları ve çatısı bu tarzdadır. Bu mescidin kıblesi ile medresenin kıblesi arasında çok büyük fark vardır. Her hâlde bu mescidin kıble cihetini yıldızlara göre tâyin etmişlerdir. Yaptırdığı diğer

büyük binalardan biri de, Kûhek tepesinin eteğinde bulunan ve içerisinde zîc yazma âleti olan, üç katlı rasathanedir. Uluğ Bey Mirza bu rasat ile zîc-i Gûrgânî'yi yazmıştır ki, dünyada hâlâ bu zîc, diğerlerinden daha fazla, kullanılmaktadır. Bundan evvel, Hoca Nasîr-i Tûsî'nin, İlhan da dedikleri Hulagu Han zamanında, Meraga'da zaptettiği zîc-i İlhanî müstâmel idi. Gâlibâ dünyada yedi - sekizden fazla rasat zaptedilmiştir. Bunlardan biri, Halife Me'mun'a âittir ve zîc-i Me'munî'yi buna göre yazmışlardır. Batlamyus da bir rasat zaptetmiştir. Hindistan'da, Raca Biker Mâcit Hindu zamanında, bugün Mandu diye tanınan Malva devletindeki Ucîn ve Dehar'da, bir rasat zaptetmişlerdir. Hinduların Hindistan'da bugün kullandıkları zîc budur. Bu rasadın zaptından beri (47 a) 1584 sene geçmiştir.Bu, diğer zîclere göre, daha noksandır.

Kûhek tepesinin garp tarafındaki eteğinde Bağ-ı Meydan adlı bir bahçe ve bu bahçenin ortasında, Çihil-Sütûn dedikleri, büyük bir bina yaptırmıştır. İki katlı ve sütûnları tamamen taştan olan bu binanın dört köşesinde dört tâne, minareye benzer, burç konulmuştur. Üst kata bu kulelerden çıkılır. Bütün diğer yerlerde taş sütûnlar vardır. Bunların bâzıları büklümlü, bâzıları oluklu yapılmıştır. (59) Üst katın dört tarafı ayvan olup, sütûnları taştır. Ortasında dört köşeli bir oda vardır. Binanın kürsüsünü baştan başa taşlar ile döşemişlerdir. Binadan Kûhek tepesine doğru ve bu tepenin eteğinde bir bahçe daha yaptırmıştır. Burada da büyük bir saray inşa ettirmiş ve bunun içine, taht olarak, büyük bir taş

koydurmuştur; uzunluğu, tahminen, on dört - on beş, genişliği yedi - sekiz ve yüksekliği bir karıdır. Bu büyük taşı epeyce uzak bir yerden getirmişlerdir. Ortasında bir çatlak vardır ve dediklerine göre, bu çatlak buraya getirildikten sonra hâsıl olmuştur. Bu bahçede bir köşk daha (47 b) yaptırmıştır. Duvarları tamamiyle çini olduğundan, buna Çinihâne derler. Bunları hususî adam göndererek, Çin'den getirtmiştir. Semerkand kalesinin içinde, Mescid-i Laklaka denilen, eski bir bina vardır. Bunun ortasında, yere ayak ile vurunca, "laklak" diye bir ses gelir. Bu garip bir şeydir ve bunun sırrını hiç kimse bilmez.

Sultan Ahmed Mirza zamanında da beyler birçok bağ ve bahçe yaptılar. Bunlardan Derviş Muhammed Tarhan'ın çarbağı kadar, safalı, havadar ve geniş manzaralı yer az bulunur. Bağ-ı Meydan'dan bir az aşağıda, yüksekliğin üzerinde, Kulbe çayırına bakan, bir çarbağ daha yaptırmıştır ki, bütün çayır ayak altındadır. Burada arsayı kat kat düzelterek, güzel kara-ağaçlar (narvan), beyaz servi ve söğüt ağaçları dikmişlerdir. Çok güzel bir yerdir. Yegâne kusuru, büyük bir suyun bulunmamasıdır.

Semerkand şehri fevkalâde müzeyyen bir şehirdir. Bu şehrin, diğer şehirlerde az bulunan, bir hususiyeti daha vardır. Burada her esnafın ayrı birer pazarı olup, birbirleri ile karışık değildir. Usûlleri muntazamdır. İyi ekmekçileri ve ahçıları vardır. Dünyada en iyi kâğıt Semerkand'dan çıkar. Cüvaz kâğıdının bütün mâlzemesi Kân-ı Gil'den gelir. Kân-i Gil ise, Kara-Su (Siyah-Âb) kenarındadır ve (48 a) bu Kara-Su'ya Âb-ı Rahmet de derler. Semerkand'-

ın (60) kırmızı kadife kumaşı her tarafa ihraç olunur.

Civarında iyi çayırlar vardır. Meşhur çayırlardan biri, Semerkand şehrinin şark tarafında ve bir az şimâle doğru bir yıgaç mesafede bulunan K â n - i G i l çayırıdır. Âb-ı Rahmet de dedikleri Kara-Su, Kân-i Gil'in ortasından akar. Yedi - sekiz değirmen işletecek kadar suyu vardır. Nehrin etrafı tamamen bataklıktır. Bu çayırın asıl adı Kân-i Âbgîr imiş. Fakat tarihlerde dâimâ Kân-i Gil diye yazarlar. Çok güzel bir çayırdır. Semerkand sultanları bu çayırı ikametgâh yaparlar ve her sene buraya çıkıp, bir - iki ay otururlar. Bu çayırdan biraz yukarıda, cenub-i şarkîye doğru, H a n - Y u r d u adında, diğer bir çayır daha vardır; Semerkand'ın şarkında ve Semerkand'dan bir yıgaç mesafededir. Kara-Su bunun içinden geçerek, Kân-i Gil'e gider. Bu Kara-Su, Han - Yurdu'nda öyle bir şekilde kıvrılmıştır ki, meydana getirdiği bu çıkıntı (tokay) içinde bir ordu inecek kadar yer vardır. Çıkacak yeri çok dardır. Bu yerin elverişli olduğunu görerek, Semerkand muhasarasında birkaç kere burada oturmuştum. Diğer çayırlardan biri olan (48 b) B ü d e n e ("bıldırcın") k o r u s u, Dilgüşâ bahçesi ile Semerkand arasındadır. K ö l - i M e g â k çayırı, Semerkand'ın biraz şimâline doğru, iki yıgaç kadar garp tarafındadır. Bu da güzel bir çayırdır. Bu çayırın bir tarafında büyük bir göl bulunduğundan, buna Köl-i Megâk çayırı derler. Semerkand muhasarasında, ben Han - Yurdu'nda oturduğum zaman, bu çayıra Sultan Ali Mirza yerleşmişti. Biri de - K u l b e çayırıdır. Bu çayır, diğerlerine nisbeten, daha küçüktür. Şimâlin-

de Kulbe köyü ve Kûhek nehri, cenubunda Bağ-ı Meydan ve Derviş Muhammed Tarhan'ın çarbağı ve şarkında Kûhek tepesi bulunmaktadır.

İyi vilâyet ve tümenler vardır. Büyük vilâyeti, Semerkand'ın eşi olan, Buhara'dır. Semerkand'ın garbında ve yirmi beş yıgaç mesafededir. Buhara'nın da birkaç tümeni vardır. Şehir çok güzeldir. (61) Meyvası bol ve güzel olur. Kavunu fevkalâde iyi olur. Maveraünnehir'de, Buhara'da olduğu kadar, bol ve iyi kavun bulunmaz. Gerçi Fergana vilâyetinde, Ahsi'nin mîr-timurî dedikleri, bir nevi kavunu buranınkinden daha lezzetli ve daha güzeldir; fakat Buhara'da her çeşit kavun bol ve iyi olur. Buhara'nın eriği de meşhurdur. Buhara eriği gibi erik hiç bir yerde bulunmaz. Kabuğunu soyup kuruturlar ve nâdir mal olarak, vilâyetten (49 a) vilâyete gönderirler. Mülâyemet için, fevkalâde iyi bir ilâçdır. Kuşu, tavuğu ve kazı çoktur. Maveraünnehir'de Buhara şaraplarından daha kuvvetli şarap bulunmaz. Ben Semerkand'da ilk içki kullandığım sıralarda, Buhara şaraplarını içerdim.

Keş vilâyeti, Semerkand'ın cenubunda ve dokuz yıgaç mesafededir. Semerkand ile Keş arasında, İtmek-Dabanı (yapı dağı) dedikleri, bir dağ vardır. Yontma için kullanılan taşları hep bu dağdan getirirler. Baharları ova ve şehrin her yeri güzel bir yeşillik içinde bulunduğu için, buna Şehr-i Sebz de derler. Timur Bey, Keş'te doğduğu için, bu şehri payitaht yapmağa çok uğraştı. Keş'te büyük binalar yaptırdı. Divan kurmak için, kendisine büyük bir tak (divanhâne), sağ ve sol tarafına tavaçı (nevahi) beyleri ile divan beylerinin oturup divan yapmaları

için, bir az küçük, iki tak yaptırmıştır. Bir de müracaat eden iş sâhiplerinin oturması için, bu divanhânenin her tarafına küçük dâireler inşa ettirmiştir. Bu kadar büyük tak cihanda az bulunur ve bunun Kisra takından daha büyük olduğunu söylerler. Bundan başka Keş'te bir de medrese ve bir makbere yaptırmıştır. Cihangir Mirza'nın ve diğer bâzı evlâtlarının kabirleri (49 b) oradadır. Keş'in, şehir olarak, inkişaf kabiliyeti Semerkand kadar olmadığı için, Timur Bey, payitaht olarak, nihayet Semerkand'ı seçti.

Karşı vilâyeti; buna Nesef ve Nahşeb de derler. Karşı moğulca bir kelimedir. Mezara (62), moğul dilinde "karşı" derler. Gâlibâ bu isim buraya Cengiz Han istilâsından sonra verilmiştir. Suyu azdır, baharı iyi geçer, ekini ve kavunu iyi olur. Semerkand'ın cenubuna doğru ve bir parça garba meyille, ondan on sekiz yıgaç mesafededir. Yalnız kılkuyruk dedikleri ve bağrı-karaya benzer, bir kuş vardır ki, Karşı vilâyetinde pek çoktur. O nevahide buna Murgak-i Karşı derler.

Vilâyetlerinden biri Hazan ve diğeri ise, Kermine olup, Semerkand ile Buhara arasındadır.

Kara-Köl vilâyeti, diğer vilâyetlere nisbetle, suyu en çok olan bir yerdir, Buhara'nın şimâl-i garbisinde ve ondan yedi yıgaç mesafededir. Soğd ve ona yakın diğer tümenler gibi, güzel tümenleri vardır. Yar - Yaylak'tan başlayarak Buhara'ya kadar, köy ve mâmure olmayan bir yıgaç mesafe yoktur. Burası o kadar meşhurdur ki, Timur Bey: — "Benim bir bahçem var ki, uzunluğu otuz yıgaçtır" —

demiş ve bununla bu tümenleri kasdetmiştir. Şavdar tümeni, şehir ve mahallelerine bitişiktir. Çok iyi bir tümendir. Bir tarafında Semerkand ile Şehr-i Sebz arasındaki dağ (50 a) bulunmaktadır. Köyleri ekseriya bu dağ eteğindedir. Bir tarafında da Kûhek nehri bulunmaktadır. Havası hoş, safalı, suyu bol, mahsûlü çok ve fevkalâde güzel bir tümendir. Mısır ve Şam'ı gören seyyahlar buna benzer başka bir yer görmediklerini söylerler. Bunlardan başka tümenleri de vardır; fakat onlar yukarıda zikredilenler kadar değildir. Bu kadar ile iktifa edildi.

Timur Bey, Semerkand'ın idaresini Cihangir Mirza'ya vermişti. Cihangir Mirza'nın ölümünden sonra, onun büyük oğlu Muhammed Sultan Cihangir'e verdi. Şahruh Mirza bütün Maveraünnehir vilâyetini büyük oğlu Uluğ Bey Mirza'ya vermişti. Uluğ Bey Mirza'dan, oğlu Abdüllâtif Mirza aldı. Bu beş günlük fânî dünya için, öyle dânişmend ve ihtiyar babasını şehit etti. (63) Uluğ Bey Mirza'nın ölüm tarihi şu şekilde zaptedilmiştir:

> **Uluğ Bey, ilmin ve aklın denizi, dünya ve dinin desteği idi; Abbas'tan şehadet balını tattı (Abbas tarafından öldürüldü; tarihi ("Abbas öldürdü") oldu.**

Gerçi kendisi de beş-altı aydan fazla saltanat sürmedi. Şu beyit meşhurdur:

> **Babasını öldüren, padişahlığa yakışmaz; eğer padişah olursa bile, altı aydan fazla saltanat süremez.**

Onun ölüm tarihi de şu şekilde zaptedilmiştir:

Abdüllâtif, Cemşid gibi, haşmetli bir padişah idi. (50 b)
Feridun ve Zerdüşt, onun bendeleri arasında idi. Baba
Hüseyin cuma gecesi onu okla öldürdü. Tarihini şöyle
yaz: ("Baba Hüseyin öldürdü").

Abdüllâtif Mirza'dan sonra, Şahruh Mirza'nın torunu, İbrahim Sultan Mirza'nın oğlu ve Uluğ Bey Mirza'nın damadı, Abdullah Mirza tahta geçti. Bir buçuk - iki sene kadar padişahlık etti. Ondan sonra Sultan Ebû Said Mirza iktidarı ele aldı. Kendisi sağ iken, büyük oğlu Sultan Ahmed Mirza'ya vermişti. Sultan Ebû Said Mirza'dan sonra, Sultan Ahmed Mirza padişahlık etti. Sultan Ahmed Mirza'nın ölümünden sonra, Sultan Mahmud Mirza Semerkand tahtına oturdu. Sultan Mahmud Mirza'yı müteâkip, Baysungur Mirza'yı padişah yaptılar. Tarhanlar ihtilâlinde Baysungur Mirza'yı hapsederek, küçük kardeşi Sultan Ali Mirza'yı bir - iki gün için, tahta geçirdiler. Bu *Tarih*'te zikredildiği gibi, Baysungur Mirza tahtı tekrar elde etti. Baysungur Mirza'dan da ben aldım. Diğer keyfiyetler ise, bundan sonraki vekayide bildirilecektir.

Semerkand tahtına oturduktan sonra, Semerkand beylerine, tıpkı eskisi gibi, riâyet ve inayet ettim. Bizim ile olan beylere de, vaziyet ve liyakatlerine göre, (51 a) ihsan ve şefkat gösterdim. Sultan Ahmed Tenbel'e ise, diğerlerinden daha fazla riâyet edildi; iç beyleri zümresinden iken, büyük beyler arasına alındı. Semerkand'ı, yedi ay muhasara edip, büyük zorluklarla aldık. Tenbel geldiği zaman, askerin eline ganimet gibi şeyler geçmiş bulunuyordu. (64) Semerkand'dan başka, bütün diğer vilâyetler benim veya Sultan Ali Mirza'nın idaresine, kendi

istekleri ile girmişlerdi. Bu tâbi olmuş vilâyet yağma edilemezdi. Bu kadar yağmaya uğramış vilâyetlerden bir şey almanın imkânı da yoktu. Askerin ganimeti tükendi. Semerkand'ı aldığımız vakit, burası öyle harap bir vaziyette idi ki, bir müddet daha yardıma, tohuma ve kendini toplamağa muhtaç idi. İnsan ondan nasıl bir şey alabilirdi. Bu yüzden asker çok sıkıntı çekti. Biz de onlara bir şey veremedik. Evlerini de özlediler ve böylelikle birer - ikişer kaçmağa başladılar. İlk kaçan adam Han-Kulı Beyan-Kulı, sonra İbrahim Begçik idi. Moğullar tamamen kaçtılar. Sonra, Sultan Ahmed Tenbel de kaçtı. Bu kargaşalığın yatıştırılması için, Hoca Kadı'yı gönderdik. Uzun Hasan'ın (51 b) Hoca'ya karşı oldukça hulûs ve itimadı vardı. Hoca Kadı, Uzun Hasan ile birlikte, bu kaçanların bâzısına ceza verecek ve bâzılarını da bizim yanımıza gönderecekti. Fakat bu kargaşalığa sebebiyet veren ve buradan kaçıp gidenleri kötülüğe sevkeden, meğerse nankör Uzun Hasan'ın kendisi imiş. Sultan Ahmed Tenbel'in oraya gitmesi ile, hepsi fenalıklarını açığa vurdular.

Semerkand'ı ele geçirmek maksadı ile kaç senedir, durmadan asker sevkediyorduk. Gerçi Sultan Mahmud Han'ın, her zaman olduğu gibi hiç bir yardımı dokunmadı. Buna rağmen Semerkand'ın fethinden sonra, Endican'ı istiyordu. Bu sıralarda askerin büyük bir kısmı ve moğulların hepsi kaçıp, Endican ve Ahsi'ye gittiler. Uzun Hasan ile Tenbel de o vilâyetlerin Cihangir Mirza'ya verilmesini istediler. Fakat, birçok sebeplerden, bu vilâyetlerin onlara verilmesine imkân yoktu. Bunlardan biri, bu vilâyet-

leri, verilmiş bir söz olmamasına rağmen, Han'ın istemiş olması idi. Şimdi bu vilâyetler, Han onları istediği hâlde, Cihangir Mirza'ya verilirse, Han ile büs-bütün bozuşmak lâzımdı. İkinci sebep de, bunların orasını askerin kaçarak o vilâyete gittiği bir sırada ve tahakküm yolu ile (65) istemeleri idi. Eğer daha önce (52 a) arada böyle bir şey kararlaştırılmış olsa idi, belki olabilirdi. Onların tahakkümünü kim çeker. Mevcut moğul ve Endican askeri, beylerden ve içkilerden bâzıları da Endican'a gitmişlerdi. Semerkand'da benim ile iyi kötü bine yakın adam kalmıştı. Uzun Hasan ve Tenbel, istediklerini alamadıkları için, kaçıp giden ve vehme kapılan halkı da kendilerine kattılar. Vehme kapılan ahali de, kendi istikbâllerinden korktukları için, böyle bir hâdiseyi Tanrıdan diliyorlardı. Her ikisi, Ahsi'den Endican üzerine asker sevkederek, kötülük ve düşmanlıklarını açığa vurdular.

Tolun Hoca, Barın'ın cesur, ileri gelen ve kazak yiğitlerinden biri idi. Babam, Ömer Şeyh Mirza, ona riâyet etmişti ve etmekte idi. Ben de yetiştirip, bey yapmıştım. Fevkalâde cesur ve kazak bir yiğit idi; riâyete lâyıktı. Moğullar arasında kendisine hürmet ve itimat edilen adamımız Tolun Hoca olduğundan, Semerkand'dan moğul ulusu kaçmağa başladığı zaman, askere nasihat edip, vehmi gönüllerinden çıkarması ve askerin korkudan kendilerini tehlikeye atmaması için, Tolun Hoca gönderilmişti. (52 b) Fakat bu fitneci ve nankörler askeri o dereceye getirmişlerdi ki, vaad, nasihat ve tehdit hiç bir faide vermiyordu. Tolun Hoca'nın göçü Ribatek-Urçını dedikleri, İki-Su arasında bulunuyordu. Uzun Hasan ile

Sultan Ahmed Tenbel, Tolun Hoca üzerine bir mikdar akıncı gönderdiler ve gâfil avlayarak, ele geçirip, öldürdüler.

Uzun Hasan ve Tenbel, Cihangir'i yanlarına alarak, gelip Endican'ı muhasara ettiler. Harekete geçildiği zaman, Endican'da Ali Dost Tagayî ve Ahsi'-de Uzun Hasan bırakılmıştı. Sonra Hoca Kadı da oraya gelmişti. Semerkand'dan giden askerden de epeyce yiğit vardı. Hoca Kadı o kalenin muhafazasında, bana olan hürmet ve alâkası dolayısiyle, on sekiz bin koyununu kurgandaki yiğitlere (66) ve bizim ile olan yiğitlerin göçlerine dağıttı. Muhasaranın devamınca, vâlidelerimden, Hoca Kadı'dan ve oradaki halktan, dâimâ: — "Bizi öyle muhasara ediyorlar ki, eğer gelip kurtarmazsanız, iş fena olacaktır. Semerkand, Endican kuvveti ile alınmıştı. (53 a) Eğer Endican elde bulunursa ve Tanrı rastgetirirse, Semerkand'ı ele geçirmek her zaman mümkün olur" — mealinde, mektuplar geliyordu. Bu gibi mektuplar birbirini tâkip etti. O vakitler bir kere hastalanmış ve tekrar iyileşmiştim. Lâkin nekahat günlerinde iyice dikkat edemedim ve hastalığım nüksetti. Bu defa çok fena bir surette hastalandım ve öyle oldu ki, dört gün kadar dilim tutuldu. Ağzıma pamuk ile su damlatıyorlardı. Benim ile birlikte kalan bey ve yiğitler iyileşmemden ümitlerini keserek, herkes kendi endişesi ile meşgul oldu. Böyle bir zamanda, elçi sıfatı ile gelen ve müfsit sözler getiren, Uzun Hasan'ın adamına, beyler yanlış hareket ederek, beni gösterip, izin verdiler. Dört-beş gün sonra bir az daha iyi oldum. Fakat dilimde ağırlık kaldı. Birkaç gün sonra, kendime geldim.

Annelerim - yâni annem ve annemin annesi İsen Devlet Begim - ve üstad ve pîrim olan Hoca Mevlâna Kadı böyle mektuplar yazıp, bu kadar ısrar ile isteyince, insan buna karşı nasıl durabilir. Recep ayının cumartesi günü, Endican'a gitmek üzere, Semerkand'dan çıktık. Bu defa (53 b) Semerkand şehrinde yüz gün padişahlık ettim. Yine bir cumartesi günü idi, Hocend'e geldim. O gün Endican'dan, bundan yedi gün önce, yâni bizim Semerkand'dan çıktığımız cumartesi günü, birisi Ali Dost Tagayî'nin Endican kalesini muhaliflere teslim ettiği haberini getirdi. Tafsilâtı şudur: Uzun Hasan'ın adamına, hasta yattığım zaman, beni gösterip, (67) izin vermişlerdi. Muhalifler Endican kurganını muhasara ettikleri sırada, gidip: — "Padişahın dili tutulmuştur; ağzına pamuk ile su damlatıyorlar" — demiş ve bunu Ali Dost'un önünde, yemin ederek, tekrarlamıştır. Ali Dost, Hâkân kapısında bulunuyordu. Bu haber üzerine fenalaşarak, muhalifleri dâvet edip, ahd ve şart ile kaleyi teslim etti. Erzak ve muharipler kurganda eksik değildi. Bu, yalnız o münafık, nankör ve sefil adamın cesaretsizliği idi. Bu zikredilen sözleri bahane etti.

Endican'ı aldıktan sonra, benim Hocend'e geldiğimi duyarak, Mevlâna Kadı'yı erk kapısında, şerefsiz bir şekilde, asıp şehit ettiler. Hoca (54 a) Mevlâna Kadı'nın adı Abdullah'tır. Bu isim ile meşhur olmuştu. Nesebi, babası cihetinden, Şeyh Burhaneddin Kılıç'a ve anası cihetinden Sultan İlig (Sencer) Mâzî'ye dayanır. Fergana vilâyetinde bu âileden olanlar imam, şeyhülislâm ve kadı olagelmişlerdir. Hoca Kadı, Hoca Ubeydulah hazretlerinin müridi idi.

Kendisini o yetiştirmişti. Hoca Kadı'nın veliliğinde hiç şüphem yoktur. Onlara kasdedenlerden az bir zamanda hiç bir eser ve alâmet kalmadı. Hangi şey onun veliliğine bundan daha iyi bir delil olabilir. Hoca Kadı acaip bir adamdı. Aslâ korkmazdı. Onun kadar cesur adam görülmemiştir. Bu vasıf da velîlik delilidir. Başka birisinin ne kadar cesur olsa, biraz olsun telâşı ve vehmi olur. Hoca'da telâş ve vehim aslâ yoktu. Hoca'nın ölümünden sonra, ona mensup olan adamların ve çiftçilerin hepsini ele geçirip, mallarını yağma ettiler.

Endican derken. Semerkand'ı elden çıkardık. Endican da elden gitmişti. Biz ("gâfil, buradan sürülmüş ve oradan mahrum kalmış") denilene benzedik. Bu fevkalâde ağır geldi. Çünkü padişah olduğumdan beri adamlarımdan ve vilâyetten (54 b) böyle ayrılmamıştım. Kendimi (68) bileliden beri bu kadar ıstırap ve meşakkat çekmemiştim. Hocend'e gelince, bâzı münafık kimseler, Halife'yi benim eşiğimde görmeğe tahammül edemediler. Muhammed Hüseyin Mirza ve bâzıları o derece uğraştılar ki, Halife'nin Taşkend'e gitmesine izin verildi.

Kasım Bey Taşkend'e, Han nezdine gönderilip, Endican üzerine yürümesi rica edildi. Han da asker sevkederek, Âhengerân vâdisinden gelip, Kendirlik geçidi dibine indiği vakit, ben de Hocend'den gelip, Han dayımı gördüm. Kendirlik geçidini aşarak, Ahsi tarafına inildi. O taraftan muhalifler de, mevcut kuvvetlerini toplayıp, Ahsi üzerine geldiler. Bu arada Bâb kurganındakiler, benim tarafımı iltizam ederek, kurganı kapattılar. Fakat Han'ın bir az ağır

davranması yüzünden, muhalifler Bâb kurganını zorlayıp, aldılar. Gerçi Han'ın ahlâk ve tavırları iyi idi. Fakat sipahilik ve serdarlıktan hiç anlamazdı. Vaziyet bu dereceye geldiği sırada, eğer en çok bir menzil daha yürünse idi, muharebe etmeden de, vilâyet bizim olacaktı. Böyle bir zamanda, muhaliflerin hiyleli sözlerine kulak vererek, sulh masalını ortaya atıp, (55 a) Hoca Ebülmekârim ile, o sırada Han'ın eşik ağası ve Tenbel'in büyük kardeşi olan Beg Tilbe'yi elçiliğe gönderdiler. Onlar kendilerini kurtarmak için, birkaç doğru-yalan söz söyleyip, Han'a ve oradakilere para ve rüşvet kabûl ettirdiler. Han böylece geri döndü. Beyler, içkiler ve yiğitlerden benim ile kalanların çoğunun göçleri Endican'da bulunuyordu. Endican'ı almaktan ümitlerini kestikleri için, bey ve yiğitlerden yedi - sekiz yüz kişi benden tamamen ayrıldılar. Ayrılan beyler, Ali Derviş Bey, Ali Mezid Koçın, Muhammed Bakır Bey, Şeyh Abdullah Eşik - Ağa ve Mîrim Lâgarî idi. Benim ile beraber kalıp, gurbet ile mihneti ihtiyar edenler iyi-kötü tahminen iki yüzden bir az fazla (69) ve üç yüzden bir az eksik idi. Kalan beyler, Kasım Koçın, Veys Lâgarî Bey, İbrahim Saru (Sarı, Saruy) Mınglıg Bey, Şirim (Mîrim) Tagayî ve Seydî (Seyid) Kara Bey'ler, içkilerden Mîrşah Koçın, Seyid Kasım Eşik-Ağa Celâyir, Kasım Aceb, Muhammed Dost Ali Dost Tagayî, Muhammed Ali Mübeşşir (Münşi), Hüday-Birdi Tugçı Moğul, Yârek Tagayî, Sultan Kulı Baba Kulı, Pîr Veys, Şeyh Veys, (55 b) Yar Ali Bilâl, Kasım Mîrâhur ve Haydar Rikâbdar idi. Bu bana çok ağır geldi; gayr-i ihtiyarî ağladım.

Oradan Hocend'e geldim. Annem ile büyük annemi, diğer benim ile kalanlardan bâzılarının göçleri ile birlikte, Hocend'e benim yanıma gönderdiler. O sene ramazan Hocend'de geçirildi. Sultan Mahmud Han'a adam gönderip, yardım istenilerek, Semerkand üzerine hareket edildi. Han, oğlu Sultan Muhammed Hanike ile Ahmed Bey'i, dört - beş bin asker ile, Semerkand üzerine yürümek için, tâyin etti. Kendisi de hareket ederek, Ura-Tepe'ye kadar geldi. Orada Han ile görüştükten sonra, Yar-Yaylak yolu ile, Semerkand üzerine hareket ettim. Sultan Muhammed Sultan ile Ahmed Bey, başka bir yoldan, Yar-Yaylak'a daha evvel gelmişlerdi. Ben Bürke yaylağı üzerinden, bunun merkezi olan Sengzâr'a geldim. Sultan Muhammed Sultan ile Ahmed Bey, Şıbani Han'ın Şiraz ve civarına hücum ettiğini haber alıp, geri dönmüşler. Ben de Hocend'e geri dönmeğe mecbur oldum.

Mâdemki saltanat dâvası ve mülk edinmek maksadı vardı, bir - iki defa işin yürümemesi ile, bundan vazgeçip, karşıdan bakmak olmazdı. Endican üzerine Han ile birlikte yürümek tasavvuru ile, kendisinden yardım istemek için, Taşkend'e (56 a) gittim. Şah Begim'i ve akrabaları görmeyeli sekiz sene olmuştu. Bu münasebetle onları da görmüş oldum. Birkaç gün sonra, Seyid Muhammed Mirza Duglat, Eyyûb Begçik ve Can Hasan Barın'ı, yedi - sekiz yüz kadar askerle, yardımcı tâyin ettiler. Bu yardımcı kuvveti alıp, Hocend'de durmadan, çabuk yürüyüşle, Kend-Bâdem'i sol tarafta bırakarak, (70) Hocend'den on ve Kend-Bâdem'den üç yıgaç mesafede bulunan, Nesûh kurganına geldik ve ge-

celeyin merdiven koyup, baskın yaparak aldık. Kavun zamanı idi; Nesûh'ta, İsmail-Şeyhî denilen, bir nevi kavun yetişir; kabuğu sarı, çekirdeği az ve mükemmel bir kavundur. Çekirdeği, elma çekirdeği kadar olur. İçi dört parmak kadardır ve gâyet lezzetlidir. Böyle kavun o civarda bulunmaz. Ertesi sabah moğul beyleri, adamlarının az olduğunu ve bir kurganı ele geçirmekle işin yürümeyeceğini arzettiler. Hakikaten de öyle idi. Orada kalıp kurganı tahkim etmek imkânını bulamayarak, dönüp, tekrar Hocend'e geldik.

Bu sene Husrev Şah, Baysungur Mirza ile birlikte, asker sevkederek, Çaganyan'a geldiler ve hiyle ile ele geçirdiler. Sultan Mes'ud Mirza'ya elçi göndererek: (56 b) — "Beraber Semerkand üzerine yürüyelim; Semerkand'ı almak müyesser olursa, bir mirza Semerkand'da, diğer bir mirza da Hisar'da otursun" — teklifinde bulundular. Sultan Mes'ud Mirza'nın bey, içki ve yiğitleri arasında memnuniyetsizlik vardı. Bunun sebebi şu idi: Şeyh Abdullah Barlas, Baysungur Mirza'nın yanından ayrılarak, Sultan Mes'ud Mirza'nın nezdine gittiği zaman, Mirza'nın kayınpederi olduğu için, çok büyük riâyet gördü. Hisar vilâyetinin küçük bir vilâyet olmasına rağmen, ulûfesini bin tümen fülûs tâyin edip, Hutlân vilâyetini ona verdi. Hutlân vilâyetinde Sultan Mes'ud Mirza'nın birçok beylerinin ve içkilerinin arazisi vardı. Bunların hepsini eline geçirdi. Kendisi ve oğulları bütün eşik ihtiyarlığını ellerine aldılar. Rencîde olanlar kaçıp, Baysungur Mirza'ya gelmeğe başladılar. Hiyle ile Sultan Mes'ud Mirza'yı iğfâl edip, Çağanyan'dan yürüyerek, sabahleyin er-

kenden Hisar kurganını kuşatmağa muvaffak oldular. Sultan Mes'ud Mirza, kurganın dış mahallelerinde, babasının yaptırdığı Devlet-Saray adlı sarayda bulunuyordu. Kurgana giremeyerek, kaçıp, Şeyh Abdullah Barlas ile beraber, Hutlân tarafına çekildi. Yarı yolda Şeyh Abdullah Barlas'tan ayrılarak, Ubaç (Uyaç) geçidinden geçip, Sultan Hüseyin Mirza'nın yanına (71) gitti. (57a).

Hisar vilâyeti alındıktan sonra, Husrev Şah, Baysungur Mirza'yı Hisar'da bırakarak, Hutlân'ı küçük kardeşi Veli'ye verdi. Kendisi de birkaç gün sonra, muhasara etmek niyeti ile, Belh üzerine hareket etti. Hareketinden bir az önce, Nazar Bahadır büyük bir adamını, üç-dört bin askerle, Belh civarına gönderip, üç-dört gün sonra, Baysungur Mirza'yı da yanına alarak, Belh'i muhasara etti. Belh'te İbrahim Hüseyin Mirza bulunuyordu. Sultan Hüseyin Mirza'nın beylerinden de epeyce adam vardı. Küçük kardeşi Veli'yi, birçok askerle, Şaburgan'ı muhasara ve havâliyi yağma etmek için, gönderdi. Veli, Şaburgan'ı yakından muhasara edemedi; mevcut kuvvetlerini Zerdek çölündeki ahaliye akın etmeğe gönderdi. Bunlar Zerdek çölüne akın edip, yüz binden fazla koyun ve üç bine yakın deve getirdiler. Veli ondan sonra Sân-Çârik vilâyetine akın ve orasını yağma ederek, dağda bâzı müstahkem yerleri ele geçirdikten sonra, gelip, Belh'te büyük kardeşine iltihak etti.

Husrev Şah, Belh'i muhasara ettiği vakit, bir gün, yukarıda zikri geçen, Nazar Bahadır adlı adamını, Belh'in su yollarını kesmek için, gönderdi. İçeriden, Sultan Hüseyin Mirza'nın riâyet ettiği Ten-

ri-Birdi (57 b) Samançı Bey, yetmiş - seksen yiğitle çıkıp, Nazar Bahadır ile karşılaştı ve başını kesip, kaleye döndü; fevkalâde cesurâne hareket ederek, büyük bir iş yaptı.

Aynı senede Sultan Hüseyin Mirza, Bediüzzaman Mirza hizmetine girerek, kendisine kızını verip, fitne ve fesatla uğraşan Zünnûn Argun'un oğlu Şah Şucâ'ın def'i için, asker sevkedip, Büst'e indi. Askerine hiç bir taraftan erzak temin edemedi; açlıktan çok sıkıntı çekmeğe başladıkları vakit, Büst vâlisi kurganı teslim etti ve Büst'te mevcut erzak ile Horasan'a dönebildi. Sultan Hüseyin Mirza gibi büyük bir padişah, bu kadar esbap ve ihtişamla Kunduz (72), Hisâr ve Kandahar üzerine birkaç def'a asker sevkettiği hâlde, zaptedemeden geri döndüğü için, oğulları ve beyleri bundan cesaret alarak, düşmanlık ve fitne çıkardılar. Yazın Sultan Hüseyin Mirza, Esterâbâd'a musallat olarak, kötülükte bulunan oğlu Muhammed Hüseyin Mirza'nın def'i için, Muhammed Veli kumandasındaki bâzı beyleri, birçok askerle, akıncı göndermiş ve kendisi Nîşîn çayırında kalmıştı. Bediüzzaman Mirza ile Zünnûn'un oğlu Şah Bey, (58 a) ansızın asker sevkederek, Mirza'nın üzerine geldiler. Sultan Mes'ud Mirza, Hisar'ı müdafaa edemeyerek, teslim etmek mecburiyetinde kalmıştı. Kendisi de Sultan Hüseyin Mirza'nın yanına geliyordu. İyi bir tesadüf eseri olarak, o gün yetişti. Esterâbâd'a giden asker de gelip, aynı günde Mirza'ya iltihak etti. Karşı karşıya gelince, Bediüzzaman Mirza ile Şah Bey, muharebe edemeden, kaçtılar. Sultan Hüseyin Mirza, Sultan Mes'ud Mirza'yı iyi kabûl etti ve onu kendine dâmad edinerek, inayet ve

şefkat gösterdi. Husrev Şah'ın küçük kardeşi Bâkî Çaganyânî, bundan bir az evvel gelmiş ve Sultan Hüseyin Mirza'nın hizmetinde bulunuyordu. Onun fitnesi yüzünden, Horasan'da durmadı ve bir bahâne ile çıkıp, Sultan Hüseyin Mirza'dan izin almaksızın, Husrev Şah'ın yanına gitti. Husrev Şah, Baysungur Mirza'yı Hisar'dan çağırıp getirdi.

Bu sırada Mîranşah Mirza, babası Uluğ Bey Mirza ile düşman olup, Hezare'ye girmiş, fakat itidâlsizliği yüzünden, burada kalamayarak, o da Husrev Şah'ın yanına gelmişti. Bâzı kısa görüşlüler, şehzâdelerin her üçünü de öldürerek, Husrev Şah namına hutbe okutmak fikrinde idiler. Fakat Husrev Şah bunu muvafık görmedi. Bu sefil ve nankör adam, kendisinin küçüklüğünden beri büyüttüğü ve bey-atekeliğini yaptığı Sultan Mes'ud (58 b) Mirza'yı tutup, bu beş günlük dünya için - ki, ona vefa kılmadığı gibi, kimseye de vefası olmaz - gözlerine mil çekerek, kör etti. Birkaç süt-kardeşi, arkadaşları ve emekdar adamları Sultan Mes'ud (73) Mirza'yı alıp, Semerkand'a, Sultan Ali Mirza'nın yanına gitmek niyeti ile, Keş'e geldiler. Oradakilerin de kötü niyette olduklarını görünce, Keş'ten de kaçarak, Çâr - Cû geçidinden aşıp, Sultan Hüseyin Mirza'nın yanına geldiler. Böyle çirkin hareket edenlere ve bu nevi işlerle uğraşanlara kıyamete kadar yüz bin lânet olsun. Husrev Şah'ın bu hareketinden haberdar olanlar, ona lânet etsinler ve bunu duyup da lânet etmeyenler de lânete müstahak olsunlar. Husrev Şah, bu çirkin hareketten sonra, Baysungur Mirza'yı Padişah yapıp, Hisar'a gitmesine izin verdi. Mîranşah Mirza'ya Seyid Kâmil'i yardımcı verip, Bamyan tarafına gönderdi.

DOKUZ YÜZ DÖRT SENESİ VEKAYİİ

Semerkand ve Endican'a müteaddit def'alar yapılan seferlerden hiç bir netice elde edilemedi. Tekrar Hocend'e döndük. Hocend küçük bir yerdir, yüz-iki yüz kadar askeri olan bir adamın vakti burada sıkıntı (59 a) içinde geçer. Fakat dâvası olan bir adam nasıl bakıp dursun. Muhammed Hüseyin Gürgân Duglat, Ura-Tepe'de bulunuyordu. Semerkand üzerine yürümek niyeti ile, ona adamlar gönderip, sözleştik. Yar-Yaylak köylerinden olan Peşâgar'ı, bu kışı orada geçirip, Semerkand vilâyetine mümkün olduğu kadar hücum edebilmek için, muvakkaten bize vermesini Muhammed Hüseyin'den istedik. Bu köy Hoca hazretlerine âit olan köylerdendir. Bu karışıklıkta ona geçmişti. Muhammed Hüseyin Mirza buna râzı oldu. Hocend'den Peşâgar'a hareket ettim. Zâmin'e yaklaştığım vakit, sıtmaya tutuldum. Buna rağmen, Zâmin'den hareket edip, sür'atle dağ yolundan Ribat-Hoca üzerine geldim. Niyetim, onları gâfil avlayarak, merdivenlerle çıkıp, Şavdar tümeninin merkezi olan Ribat-Hoca kurganını ele geçirmek idi. Sabahleyin oraya geldik. Fakat ahalisi haberdar oldular; biz de tekrar dönüp, hiç bir yerde tevakkuf etmeyerek, doğru Peşâgar'a geldik. Sıtmalı olduğum hâlde on üç - on dört (74) yıgaç yolu güçlük ve meşakkatle katettim.

Birkaç gün sonra, Yar-Yaylak kurganlarını sözle veya zorla ele geçirmek için, İbrahim Saru, Veys Lâgarî ve Şirim Tagayi'yi, bir kısım içki beyler ve yiğitlerle, akıncı tâyin ettik. O zamanlarda (59 b) Yar-Yaylak, Seyid Yusuf Bey'de idi. Ben Semerkand'dan çıktığım zaman, o orada kalmıştı. Sultan Ali Mirza da ona riâyet etmişti. Seyid Yusuf Bey, küçük kardeşini ve oğlunu Yar-Yaylak kurganlarının zapt ve raptına göndermişti. Bu sırada Siyal-Kût idaresini elinde bulunduran Ahmed Yusuf, o kurganlarda bulunuyordu. Bizim beyler ve yiğitler de gidip, bütün kış uğraşarak, bâzı kurganları sulh yolu ile, bâzılarını da harbederek, zaptettiler; bâzılarını ise, hiyle ve kurnazlıkla ellerine geçirdiler. O vilâyetlerde, moğul ve özbek yüzünden, kurganı olmayan hiç bir köy yoktur. O esnada, bizim yüzümüzden, Seyid Yusuf Bey ile küçük kardeşi ve oğlundan şüphelenerek, bunların Horasan'a gitmelerine izin verdiler.

Bu kış böyle telâş ve mücadele ile geçti. Yaz gelince, barışmak için, Hoca Yahya'yı gönderdiler. Kendileri de, askerin teşviki ile, Şiraz ve Kâbüd civarına geldiler. Bizim mevcud sipahimiz iki yüzden fazla ve üç yüzden az idi ve her tarafta kuvvetli düşmanlar vardı. Endican üzerine yaptığımız seferlerde de tâlih hiç yardım etmedi ve Semerkand'a el uzatmaktan da hiç bir netice çıkmadı. Zarurî olarak, sulh gibi bir şey yapıldı ve Peşâgar'dan (60 a) geri dönüldü.

Hocend, küçük bir yerdir. Bir beyin hayatı orada sıkıntı ile geçer. Bir buçuk senedir adamlarımız ve âilelerimiz ile orada idik. Bu müddet zarfında

oradaki Müslümanlar, imkân dâhilinde, haraç vermekte ve hizmette kusur etmediler. Oraya tekrar ne yüzle gidilir ve oraya gidip de insan ne yapabilir.

Ne gidecek müsait bir mesken, ne de kalacak devamlı
bir devlet.

Nihâyet bu tereddütle Ura-Tepe'nin cenubundaki yaylalara gittik. (75) Kendi hâlimize şaşmış bir vaziyette, gidecek ve kalacak bir yer bilmeyerek, birkaç günü âvâre o civarda geçirdik. Burada iken, bir gün, bizim gibi vatanından sürülerek, şaşkın bir hâlde olan Hoca Ebülmekârim beni görmeğe geldi. Nereye gideceğimizi ve ne yapacağımızı soruşturup, müteessir oldu ve hâlimize acıyarak du'a edip gitti. Bu bana çok tesir etti. O gün ikindi namazı vaktinde, derenin aşağı tarafından, bir atlı göründü. Ali Dost Tagayi'nin Yulçuk adlı adamı imiş. Bu adam şu haberle gönderilmişti: — "Gerçi benim tarafımdan çok büyük günahlar sâdır oldu; fakat ümit ettiğim gibi, inayet edip, günahlarımı bağışlayarak, (60 b) buraya gelirlerse, Merginan'ı teslim ederek, öyle bir kulluk ve hizmetkârlık yapacağım ki, günahım temizlenip, hicabım kalksın".

Böyle şaşkın bir hâlde bulunduğum bir sırada, bu haberin gelmesi üzerine, hiç endişe ve tevakkuf etmeden, gün batarken, çabuk yürüyüşle, derhâl Merginan'a doğru hareket ettim. Burası ile Merginan arası tahminen yirmi dört - yirmi beş yıgaçlık bir yoldur. O gece sabaha ve ertesi gün öğle namazına kadar, hiç bir yerde durmadan, yürüdük. Öğle namazı vaktinde, Hocend'in Tenük-Âb adlı köyüne

inildi. Atları dinlendirip, yem verdikten sonra, gece yarısı, nekkare vaktinde Tenük-Âb'dan hareket edildi. O gece sabaha ve ertesi günü güneş batıncaya kadar ve tekrar müteakip gece yol gittik. Sabahtan bir az evvel Merginan'dan bir yıgaç mesafeye geldiğimiz vakit, Veys Bey ve diğer bâzıları tereddüt ettiler: — "Ali Dost, birçok kötülükler yapmış bir adamdır. Arada bir - iki defa elçi gidip gelmeden, konuşma, ahd ve şart yapılmadan, ona nasıl bir itimatla gidiyoruz" — dediler. Hakikaten tereddütleri yersiz değildi. Bir az tevakkuf ederek, müzakere ettik. Nihayet şuna karar verdik: — "Gerçi bu tereddütler yerindedir, fakat (61 a) bunu daha evvel düşünmek lâzımdı. Üç gün üç gece, durup dinlenmeden, yirmi dört - yirmi beş (76) yıgaç yol yürüdük. Artık ne atlarda, ne de adamlarda mecâl kalmıştır. Buradan nasıl dönülür ve dönülse bile, nereye gidilir. Bu kadar geldikten sonra, gideceğimiz yere varmak lâzımdır. Hiç bir şey Tanrının takdirinden başka türlü olmaz" — Böyle karar verip ve tevekkül ederek, yolumuza devam ettik. Sabah namazı (sünnet) vaktinde Merginan kurganının kapısına geldim. Ali Dost Tagayi, kapının arkasında durarak ve kapıyı açmadan, ahd istedi. Ahd ve şart yapıldıktan sonra, kapıyı açıp, kapı arasında mülâzemet etti. Ali Dost'u gördükten sonra, kurganın içinde münasip bir yere inildi. Benimle beraber olanlar, büyük küçük, iki yüz kırk adamdı.

Uzun Hasan ve Sultan Ahmed Tenbel, vilâyet ahalisine pek çok zulüm yapıp, fena muamele etmişlerdi. Vilâyet ahalisinin hepsi beni istiyordu. Merginan'a girdiğimizden iki - üç gün sonra, Kasım Bey,

peşâgarlılar, yeni nöker olanlar ve Ali Dost Bey'in adamlarından yüzden fazla kimse ile, Endican'ın cenup tarafındaki dağ kabîlelerinden (61 b) Aşpariyan, Turuk-Şârân, Çegrek ve o civara, bu halkları iyilikle veya zorla getirmeleri için, gönderildi. Yüz kişiye yakın bir kuvvetle de İbrahim Saru, Veys Lâgarî ve Seydi Kara, Hocend suyunu geçerek, o taraftaki kurganlarla dağ halklarını, ne şekilde olursa olsun, bize tâbi kılmaları için, Ahsi tarafına gönderildiler.

Birkaç gün sonra, Uzun Hasan ile Sultan Ahmed Tenbel, Cihangir Mirza'yı alarak, mevcut sipahi ve moğulları toplayıp Endican ve Ahsi'nin asker olabilecek adamlarını alıp, Merginan'ı muhasara etmek maksadı ile, Merginan'ın bir şer'i şark tarafında bulunan Sapan adlı köye indiler. Bir - iki gün sonra, kuvvetlerini tanzim edip, Merginan'ın mahallelerine geldiler. Kasım Bey, İbrahim Saru ve Veys Lâgarî Kumandasında bulunan kuvvetler iki tarafa gönderilmiş olduğu için, benim yanımda çok az kuvvet kalmıştı. (77) Buna rağmen mevcut yiğitler, kuvvetlerini tanzim ederek, karşı çıktılar ve düşmanı mahallelerden daha ileriye bırakmadılar. O gün Halil Çehre Destâr-Piç iyi hareket etti ve çok yararlıklar gösterdi. Düşmanlar gelip, hiç bir şey yapamadılar ve bir daha (62 a) kurgana yaklaşmadılar.

Kasım Bey Endican'ın cenup dağlarına gitmişti. Aşpariyan, Turuk-Şârân, Çegrek ve o civarın dağ ve ovalarında oturan ahali tamamen bizim hâkimiyetimiz altına girdi. Sipahiler de birer - ikişer kaçıp, bize gelmeye başladılar. İbrahim Saru ve Veys Lâgarî kumandasında bulunanlar, Ahsi tara-

fına gidip, nehrin karşı kıyısına geçmişlerdi. Bâb kurganı ve daha bir - iki kurgan bize geçti. Uzun Hasan ile Tenbel zâlim, fâsık ve kâfir adamlardı. Vilâyet ahalisi bunlardan pek çok zulüm görmüştü. Ahsi'nin büyüklerinden olan Hasan Dikçe ile adamları, burasının bir kısım ayak takımını ayaklandırarak, şehrin dış kurganında olanları erke kapattılar ve İbrahim Saru, Veys Lâgari ve Seydi Kara kumandasında bulunan kuvvetleri çağırıp, Ahsi'nin dış kurganına soktular. Sultan Mahmud (Muhammed) Han, Bende Ali, Haydar Kökeltaş ve bu sıralarda Şıbani Han'dan kaçıp, Han'ın nezdine gelmiş olan Hacı Gazi Mangıt'ı, Barın tümen beyleri ile birlikte, bize yardımcı tâyin etmişlerdi. Onlar da tam bu esnada geldiler.

Uzun Hasan bundan haberdar olunca, çok fena oldu ve riayet (62 b) ettiği nökerleri ile en iyi yiğitlerini, yardım için, Ahsi erkine gönderdi. Seher vakti nehir kenarına vardılar. Bizim askerle moğul askeri bunu haber alıp, bir kısım adamları yalın atla sudan geçirdiler. Yardıma gelenler şaşırarak, gemiyi yukarıya doğru çekmeyip, bulundukları yerde bırakıverdiler. Gemiler kurgan tarafına geçmeden, aşağıya gitti. Bizim askerle moğul askeri her taraftan yalın atla suya girmeye başladı. Gemide olanlar vuruşamadılar. Karlugaç Bahşı, Moğol bey oğullarından birini çekip elinden tutarak, kılıçla (78) öldürdü. Fakat artık iş işten geçmişti. Gemidekilerin ekseriyetinin ölümüne onun bu hareketi sebep oldu ve suda bulunanların hepsini alıp kestiler. Karlugaç Bahşı, Halil Divâne ve Kadı Gulâm, Uzun Hasan'ın muteber adamlarından idi.

Bunlardan yalnız Kadı Gulâm, kulluk bahanesi ile, kurtulabildi. Diğer muteber yiğitlerinden olan Seyid Ali — ki, bugün yanımda da itibarlıdır — Haydar Kulı ve Kulike Kâşgarî, kurtuldular. Yetmiş - seksen iyi yiğitlerinin beş - altısından başkası (63 a) kurtulamadı.

Bu haberi duyunca, düşman, Merginan civarında kalamayıp, Endican'a doğru ve bozgun bir halde göç etti. Bunlar Endican'da, Uzun Hasan'ın eniştesi Nâsır Bey'i bırakmışlardı. Bu, onun adamları arasında ikinci değilse bile, muhakkak üçüncü derecede gelen tecrübe sahibi ve cesur bir adamdı. Bu işleri öğrenince, Endican kurganını kapatıp, onların harap olmağa yüz tuttuklarını bildirerek, bana adam gönderdi. Uzun Hasan Endican'a geldiği zaman, kurganın kapandığını öğrendi ve eniştesi ile anlaşamayıp, onunla bozuşarak, göçünün bulunduğu Ahsi tarafına çekildi. Sultan Ahmed Tenbel de kendi vilâyeti olan Uş'a gitti. Cihangir Mirza'yı, içki ve yiğitlerinden birkaçı, Uzun Hasan'ın yanından kaçırdılar ve Tenbel daha Uş'a varmadan, ona iltihak ettiler.

Endican'ın düşmana kapandığı haberi bana gelince, Merginan'dan güneş doğarken derhal hareket ederek, öğle vakti geçer geçmez, Endican'a vardım. Nâsır Bey'i ve oğulları Dost Bey ile Mirim Bey'leri gördüm. Hatırlarını sordum ve kendilerine inayet ve şefkat gösterdim. Baba vilâyeti elden çıkalı iki sene kadar (63 b) oluyordu; 904 (1498) senesinin Zilkâde ayında, Tanrının inayeti ile, tekrar alındı. Sultan Ahmed Tenbel, Cihangir Mirza ile birlikte, Uş'a doğru çekilmşti. Uş'a (79) girin-

ce, orada da halk ona karşı isyan ederek, kendisini Uş'tan kovdu ve kurganı bizim için muhafaza edip, bize adam gönderdi. Cihangir Mirza ile Tenbel, taraftarlarından birkaç kişi ile, şaşkın bir halde gidip, Özgend'e girdiler. Uzun Hasan, Endican'a giremeyince, Ahsi tarafına gitmişti. Ahsi erkine girdiği haberi geldi. Uzun Hasan bütün bu fitnelerin başı olduğu için, bu haber üzerine, Endican'da dört - beş günden fazla kalmayarak, Ahsi'ye hareket ettik. Oraya vâsıl olunca, çare bulamayıp, aman diledi ve ahd yapıp, kurganı teslim etti. Birkaç gün Ahsi'de kaldım. Ahsi, Kâsân ve o yurdun işlerini tanzim edip, yardıma gelen moğul beylerine izin verdikten sonra, Uzun Hasan'ı, göç ve adamları ile birlikte alarak, Endican'a geldik. Ahsi'de, muvakkaten, evvelce içki derecesinde olan ve sonra benim yanımda beylik derecesine yükselmiş bulunan Kasım Aceb bırakıldı.

Uzun Hasan ile ahd yapılmış olduğundan, can ve malına zarar ve ziyan dokundurmadan, Kara - Tigin yolu ile, Hisar tarafına (64 a) gitmesine müsaade edildi. Birkaç adamı ile Hisar'a gitti. Diğer bütün adamları, kendisinden ayrılarak, yanımızda kaldılar. Bu karışıklıkta bizim adamlarımızı ve Hoca Kadı ile onun adamlarını tevkif eden ve soyan bunlardı. Bazı beylerle istişareden sonra, bunlar hakkında şu karar verildi: — "Bu kadar fesat ve bozgunluk yapan ve bize taallûku olan bu kadar mü'min ve müslümanı tutup soyan bunlardı. Kendi beylerine ne vefa ettiler ki, bize sadakat göstersinler. Bunları tevkif ettirerek, mallarını zaptettirircek, ne olur. Bunların bizim gözümüzün önünde, bi-

zim atımıza binip, bizim giyeceğimizi giyip ve bizim ekmeğimizi yiyip durmalarına kim tahammül edebilir. Eğer kendilerine merhamet edip, onları tevkif etmeden ve mallarını zaptettirmeden, yalnız kazaklıklarda ve mihnetlerde bizimle beraber bulunanların mallarını geri almalarına müsaade edilirse, bu kadarla kurtulabildiklerine şükretmeleri lâzımdır". — Filvaki bu makul (80)·görüldü ve bunların kendilerine ait eşyalarını almaları emredildi. Gerçi bu karar makul ve doğru idi ise de, biraz acele verilmişti. Cihangir Mirza gibi bir düşman yakınımızda bulunduğu bir sırada, bunları (64 b) bu şekilde ürkütmenin hiç bir mânası yoktu. Memleketler alma ve idarede gerçi bâzı işler zâhirde makul ve doğru görünür; fakat karar üzerine yüz bin mülâhaza lâzımdır. İyice düşünmeden verdiğimiz bu karardan ne kadar karışıklık ve fitneler çıktı. Nihayet Endican'dan ikinci defa çıkmamıza, bu, düşünmeden verdiğimiz karar sebep oldu. Bu yüzden moğullar kendi aralarında karışıklık ve korkuya yol açıp, İki-Su-Arası dedikleri Ribatek-Urçını'ndan Özgend taraflarına göç ederek, Tenbel'e adam gönderdiler. Babamın yanında bin beş yüz - iki bine yakın moğul vardı. Hamza Sultan, Mehdi Sultan ve Muhammed Duglat ile birlikte, yine bu mikdar moğul da Hisar'dan gelmişti. Kötülük ve bozgunluk daimâ moğul ulusundan çıkagelmiştir. Şimdiye kadar benimle beş defa düşman oldular. Düşman olmalarının sebebi benimle anlaşamadıklarından dolayı değildi. Kendi hanlarına karşı da birkaç defa bu şekilde hareket ettiler.

Bu haberi bana Sultan Kulı Çanak (Çonak) getirdi. Yakınlarda vefat eden babası Huday-Birdi Bukak'a, (65 a) moğullar içinde riayet etmiştim. O, moğullarla beraber bulunuyordu. Kendi halk ve ulusundan ayrılarak, bana bu haberi getirdi. Gerçi bu defa iyi hareket etti; fakat sonra öyle kabahatler yaptı ki, bunun gibi yüz bin hizmet daha yapsa, kaybolacaktır. Bu husus ileride zikredilecektir. Sonradan yaptığı kabahatler de, moğul olmasından dolayı idi. Haber gelince, beyleri toplayıp, istişare ettik. Beyler, bunun ehemmiyetsiz bir mesele olduğu, padişahın sefere çıkmasına lüzum olmadığı ve Kasım Bey kumandasında bütün beylerin hareket etmesinin kâfi geleceği fikrinde bulundular. Buna karar verildi. Bunu kolay (81) sandılar; fakat bu fikir yanlışmış. O gün Kasım Bey, beyleri ve askeri alıp, yola çıktı. Bunlar gidinceye kadar Tenbel de gelip, moğullara iltihak etmişmiş. Ertesi gün sabahleyin Aylamış nehrinin Yassı-Keçit adlı geçidini aşınca, birdenbire karşılaşırlar ve iyice vuruşurlar. Kasım Bey, Sultan Muhammed Argun ile bizzat karşılaşarak, iki-üç kere kılıçla vuruştuğu halde, başa çıkamaz. Birçok yiğitler kılıçla vuruşurlar, fakat nihayet mağlûp olurlar. (65 b)

Kasım Bey, Ali Dost Tagayi, İbrahim Saru, Veys Lâgari ve Seydi Kara ile beylerden ve içkilerden üç-dört adam kurtuldular. Diğer bey ve içkilerin ekserisi ele geçirildiler. Ali Derviş Bey, Mîrim Lâgari, Tuka Bey, Tagayi Bey, Muhammed Dost Ali Dost, Mîrşah Koçın ve Mirim Divan bunlar arasında idi. Bu muharebede iki yiğit kılıçla güzel vuruşurlar. Bizim taraftan İbrahim Saru'nun küçük

kardeşlerinden Samed (Hamid) adlı biri ile, karşı taraftan, Hisar moğullarından, Şehsüvar adlı biri karşılaşırlar. Şehsüvar öyle bir vuruş vurur ki, kılıç miğferi yararak, Samed'in başına iyice geçer. Samed, yaralı olmasına rağmen, Şehsüvar'ın başına öyle bir darbe indirir ki, kılıç Şehsüvar'ın başından avuç kadar bir kemik parçasını alıp götürür. Şehsüvar'ın miğferi yokmuş; başını sardılar ve iyi oldu. Samed'in başını saracak adam yoktu; üç-dört gün sonra, bu yaradan öldü.

Kazaklık ve felâketlerden kurtularak, vilâyeti henüz aldığımız bir sırada, bu çok vakitsiz bir mağlûbiyet oldu. Bana büyük bir destek olan Kanber Ali Moğul, Endican alındığı zaman vilâyetine gitmiş bulunduğundan, (66 a) burada yoktu. Bu vaziyette Tenbel, Cihangir'i yanına alarak, Endican'ın bir şer'î mesafesinde bulunan Ayş tepesinin önündeki çayıra geldi. Bir iki defa, Çil-Duhterân üzerinden, askerini tanzim ederek, Ayş tepesinin eteğine geldi. Bizim yiğitler kuvvetlerini tanzim edip, mahalle ve bağçelerin (82) ötesine kadar, onlara karşı çıktıkları için, ileri gidemeyerek, tepenin eteğinden geri döndüler. Tenbel, bu civara geldiği vakit, ele geçirdikleri beylerden Mîrim Lâgarî ile Tuka'yı öldürdü. Bir aya yakın bu civarda oturdu; fakat hiç bir iş yapamadan, Uş tarafına döndü. Uş, İbrahim Saru'ya verilmişti ve burada onun adamı bulunuyordu. Uş'u Tenbel'e karşı kapattılar.

DOKUZ YÜZ BEŞ SENESİ VEKAYİİ

Vilâyetlerin atlı ve yaya askerlerine acele ile haberciler (tavaçı) ve muhassiller gönderildi. Kanber Ali'ye ve kendi vilâyetlerine gitmiş olan askerlere de ihtimamla haberciler koşturulup, kalkan, kazma, balta ve askerin teslihatına lâzım olan diğer şeyler için, tedbirli muhassiller tâyin edildi. Vilâyetten asker olabilecek atlı ve yaya adamları ve her tarafa vazife ile gitmiş olan adam ve sipahileri toplayarak, Tanrıya tevekkülle, Muharrem ayının (66 b) on sekizinde Hâfız Bey'in çarbağına hareket ettim. Bir - iki gün çarbağda kalıp, noksan kalan esbap ve âlâtı hazırladıktan ve tamamladıktan sonra, atlı ve yaya askerin sağ kol, sol kol, merkez ve öncü kısımlarını tanzim edip, saf halinde, Uş tarafına, muhaliflerin üzerine yürüdük. Uş'a yaklaştığımız zaman, muhaliflerin Uş civarında duramayarak, Uş'un şimâlinde bulunan Ribat-ı Serheng urçını tarafına gittikleri haberi geldi. O gece Lât-Kend köyüne inildi. Sabahleyin askerî bir intizam ile Uş'tan geçerken, muhaliflerin Endican tarafına gittiklerini haber aldık. Biz de Özgend üzerine yürüdük ve kendimizden önce, o civarı yağma etmek için, akıncı gönderdik. Endican'a gitmiş olan muhalifler varıp, geceleyin hendeğe girerek, sûra merdiven koydukları vakit, kurgandakiler duyarlar ve

muhalifler hiç bir iş yapamadan geri dönerler. Bizim akıncılarımız da Uş civarını yağma etmekle beraber, fazla bir şey ele geçirmeden, dönüp geldiler.

Uş vilâyetinin kurganlarından olan Madu kurganı, (83) o sıralarda sağlamlığı ile meşhurdu. Tenbel, küçük kardeşi Halil'i iki yüz - iki yüz elli adamla burada bırakmış (67 a) ve Halil de kurganı kapatmıştı. Biz gelip muharebe ederek, Madu kurganını zorladık. Madu kurganı çok sağlam bir kurgandır. Şimâl tarafında bir nehir vardır ve kurgan oldukça yüksekte bulunmaktadır. Nehirden ok atılırsa, belki de duvarına varmaz. Su yolu bu taraftadır. Kurgandan aşağıya doğru, sokak şeklinde, iki tarafında duvar yaparak, suya kadar getirmişler. Tepe tarafları hendektir. Nehir yakın olduğu için, buradaki taşlardan kazan kadar büyük taşları kurgana çıkarmışlardı. Madu kurganından o kadar büyük taşlar attılar ki, bu kadar kurgan muharebesi olduğu hâlde, hiç bir kurgandan böyle taşlar atılmamıştı. Kette Bey'in büyük kardeşi Abdülkuddûs Kûhber duvarın dibine kadar çıkmıştı. Duvardan üzerine o kadar taş attılar ki, hiç bir yere dokunmadan, havadan doğruca fırlayarak, bu kadar yüksek yerden, kurgan bayırının dibine kadar yuvarlana yuvarlana geldi. Fakat hiç bir şey olmadı; derhâl atına binip gitti. Su yolunda Yar Ali Bilâl'e bir taş atarak, başını parçaladılar. Birçok kişi bu taşlardan (67 b) öldü. Sabahleyin tekrar muharebeye başlandı ve kuşluk vaktinden önce, su yolu alındı. Muharebe akşama kadar devam etti. Artık su yolu alınınca, bir şey yapamadılar; ertesi sabah aman dileyip, kurgandan çıktılar. Tenbel'in küçük kardeşi

Halil'in kumandasındaki yetmiş - seksen veya yüz adam esir edilerek, iyi muhafaza edilmeleri için, Endican'a gönderildi. Bizim de beylerimiz, içkilerimiz ve iyi adamlarımız onların eline düşmüştü. Bu iş iyi oldu.

Madu alındıktan sonra, Uş köylerinden olan Ünçü-Töbe denilen yere inildi. Diğer taraftan Tenbel de, Endican'dan dönerek, Ribat-ı Serheng urçını köylerinden Âb-ı Han denilen yere geldi. Bu iki ordunun arası (84) bir yıgaç mesafe idi. Bu arada Kanber Ali, hastalandığından, Uş'a gitti. Bir ay veya kırk gün kadar burada kalındı; fakat muharebe olmadı. Yalnız, bizim erzakçılarla onların erzakçıları arasında, müsademeler oluyordu. Bu müddet zarfında geceleri ordugâh etrafında çok iyi ihtiyat tertibatı alınırdı; hendek kazılır ve hendek olmayan yerlerde ağaç kazıklardan mânialar konulurdu. Mevcut sipahi tam silâhla hendek kenarına çıkarlardı. (68 a) Bu kadar ihtiyatlı davrandığımız hâlde, her üç - dört günde bir, geceleri asker silâh başına çağılıyordu. Bir gün erzakçıların başında Seydî Bey Tagayî gitmişti. Düşmanın adamları, üstün kuvvetlerle gelerek, âni bir vuruş esnasında Seydî Bey'i esir aldılar.

Husrev Şah, bu sene Belh üzerine yürümek düşüncesi ile, Baysungur Mirza'yı isteyip, Kunduz'a getirtti ve Belh üzerine yürüdü. Ubaç (Uyaç)'a geldikleri zaman, hâin ve kâfir Husrev Şah, saltanat dâvası ile — böyle insaniyetsiz, hünersiz, değersiz, korkak, insafsız ve adâletsiz bir adama saltanat nasip olur mu — Baysungur Mirza'yı, beyleri ile birlikte, tevkif etti ve onu kirişle boğdurup, Mu-

harrem ayının onunda, bu hoş tabiatlı, çok faziletli, değerli ve asil şehzadeyi şehit etti. Beyleri ve içkilerinden de bâzılarını öldürdü.

Doğumu ve nesebi. Baysungur Mirza 882 (1477) senesinde Hisar vilâyetinde doğmuştur. Sultan Mahmud Mirza'nın ikinci oğludur. Sultan Mes'ud Mirza'dan küçük, Sultan Ali Mirza ile Sultan Hüseyin ve Han Mirza ismi ile mârûf olan Sultan Veys Mirza'dan büyük idi. Annesi, Peşe Begim idi. (68 b)

Şekil ve şemâili. Büyük gözlü, yuvarlak yüzlü, orta boylu ve türkmen çehreli, güzel bir yiğit idi.

Ahlâk ve etvarı. Âdil, insaniyetli, hoş tabiatlı ve faziletli bir şehzâde idi. Üstadı Seyid Mahmud şi'î olduğundan, Baysungur Mirza da şi'îlikle itham ediliyordu. Sonradan anlattıklarına göre, Semerkand'da bu kötü itikadı bırakarak, temiz itikatlı (sünnî) olmuştur. (85) Şaraba çok düşkündü; şarap içmediği vakit, namaz kılardı. Cömertliği ve ihsanı orta idi. Nesih ve tâlik yazısını çok iyi yazardı. Nakkaşlık kabiliyeti de fena değildi. Şiiri de iyi söylerdi. Mahlâsı Âdil idi. Şiiri divan tertip edecek kadar değildi. Bu matlâ onundur:

Zayıflığımdan, gölge gibi oraya - buraya düşüyorum
eğer bir duvar bulamazsam, düşerim.

Semerkand'da Baysungur Mirza'nın gazelleri o kadar yayılmıştı ki, Mirza'nın şiirleri bulunmayan ev çok azdı.

Meydan muharebeleri. İki meydan savaşı yaptı. Birincisi, Sultan Mahmud Han ile yaptığı muharebedir. Tahta çıktığı zaman, Sultan Mahmud Han, Sultan Cüneyd Barlas ve diğerlerinin iğvası ve Semerkand'ı almak (69 a) niyeti ile, asker sevkederek, Ak-Kötel'den geçip, Ribat-ı Soğd ve Kenbay civarına geldi. Baysungur Mirza da Semerkand'dan ona karşı çıktı ve Kenbay'da vuruşarak, onu iyice mağlûp etti. Üç - dört bin moğulun başını kestirdi. Han'ın işlerini idare eden Haydar Kökeltaş bu muharebede öldü. İkinci defa Buhara'da, Sultan Ali Mirza ile, muharebe etti ve mağlûp oldu.

Vilâyeti. Babası, Sultan Mahmud Mirza, ona Buhara'yı vermişti. Babasından sonra, babasının beyleri toplanarak, kendisini ittifakla Semerkand'da padişah yaptılar. Buhara da, bir müddet, bunun divanına dâhildi; tarhanlar isyanından sonra elinden çıktı. Semerkand'ı aldığım zaman, kendisi Husrev Şah'a iltica etti ve Husrev Şah Hisar'ı alıp, ona verdi.

Hiç çocuğu kalmadı. Husrev Şah'a geldiği vakit, amcası Sultan Halil Mirza'nın kızı ile evlendi. Bundan başka kadın ve odalığı yoktu. Kendisi yalnız başına saltanat sürmediği için, hiç kimseyi kendi eli ile yetiştirip büyüterek, mûteber bir bey yapamadı. Beyleri babasının ve amcasının (69 b) beyleri idi.

Baysungur Mirza'nın ölümünden sonra, Sultan Ahmed Karavul, Koç Bey'in babası, büyük ve küçük kardeşleri, göç (86) ve taallûkatı ile birlikte, Kara-Tigin vilâyetinden çıkarak, bizi isteyip geldi. Uş'ta hasta olan Kamber Ali de, hastalıktan kalkıp geldi.

Böyle bir sırada, beklenilmeyen bir yardım olarak, Sultan Ahmed Karavul'un, adamları ile birlikte, gelip iltihak etmelerini uğur sayarak, ertesi sabah, kuvvetlerimizi tanzim ile, derhal düşman üzerine yürüdük. Tenbel, Âb-ı Han'da muharebe etmeden, yurdundan kalkıp gitti. Çadır, kilim ve partal gibi, bâzı eşyaları askerin eline geçti. Biz de gelip onun yurduna indik. O akşam Tenbel, Cihangir'i birlikte alarak, sağ tarafımızdan ayrılıp, Endican tarafında ve bizden üç yıgaç mesafede bulunan, Hûbân adlı köye gelip girdi. Ertesi gün biz de, sağ kol, sol kol, merkez ve öncülerimizi tâyin edip, harp elbiselerimizi giyip, saflarımızı tanzim ederek, kalkanlı yayaları önümüze koyup, düşmanın üzerine yürüdük. Bizim sağ kolda, adamları ile birlikte, Ali Dost Tağayî ve sol kolda İbrahim Saru, Veys Lâgarî, Seydi kara, Muhammed Ali Mübeşşir (Münşi), Hoca (70 a) Kelâm Bey'in büyük kardeşi Kiçik Bey ve diğer bâzı içkiler bulunuyorlardı. Sultan Ahmed Karavul ve Koç Bey, büyük ve küçük kardeşleri ile birlikte, sol kola tâyin edildiler. Kasım Bey merkezde, benim yanımda idi. Öncü olarak, Kamber Ali ve diğer bâzı içkiler bulunuyordu. Hûbân'ın cenub-i şarkîsinde ve ondan bir şer'i mesafede bulunan Saka adlı köye varmıştık; düşman, adamlarını tanzim ederek, Hûbân köyünden bize karşı çıktı. Biz de daha çabuk yürüdük. Her ihtimale karşı kalkanlı yayalar da tanzim edilmiş bulunuyorlardı. Fakat onlar, düşmanla karşılaştığımız zaman, çok geride kalmışlardı. Tanrının inayeti ile, onlara hiç lüzum kalmadı. Ordular karşılaşınca, ilk önce bizim sol kol adamları onun sağ kolu ile çarpıştılar. Hoca

Kelân Bey'in büyük kardeşi Kiçik Bey, orada iyi kılıç kullandı. Ondan sonra Muhammed Ali Mübeşşir (Münşi) çarpıştı. Düşman bu kadarla iktifa ederek, mukavemet edemeden, kaçtı. Sağ kol ve öncüye, karşı karşıya harp etmek sırası gelmedi. Birçok yiğitlerini, esir ederek, getirdiler. Başlarının kesilmesi emredildi. (87) Bizim beylerden Kasım Bey ile Ali Dost, bilhassa Ali Dost, fazla ihtiyatlı davranarak, takip kuvvetlerinin (70 b) uzağa gönderilmesini muvafık görmediler ve bu yüzden adamların birçoğu ele geçirilemedi. Biz de Hûban köyüne indik. Bu benim yaptığım ilk meydan muharebesi idi. Yüce Tanrı, kendi fazlı ve keremi ile, bize zafer nasip etti; bunu uğur saydık. Ertesi gün sabah olur olmaz, anne annem Şah Sultan Begim Endican'a geldi. Niyeti, eğer Cihangir ele düştü ise, rica edip, kurtarmak idi.

Kış yaklaştığından, ovada erzak kalmamıştı. Onun için, Özgend üzerine yürümeyi muvafık görmeyerek, Endican'a dönüldü. Birkaç gün sonra, danışılıp, şuna karar verildi: Endican'da kışlamamızdan düşmana hiç bir zarar ve ziyan gelmez. Belki de hırsızlık ve kazaklıkla o bizi tâciz edebilir. Öyle bir yerde kışlamalı ki, hem asker erzaksızlıktan sıkıntıya düşmesin, hem de düşman, muhasara edilmiş gibi, tâciz edilebilsin. Bunun için, İki - Su - Arası da dedikleri, Ribatek - Urçını'nda, Ermiyan ve Nûşâb civarında (71 a) kışlamak niyeti ile, Endican'dan kalkarak, bu köylerin civarına gelip, kışla yaptık. Buralarda iyi av yerleri vardır. Aylamış nehri yakınındaki sık ormanlarda geyik ve domuz çoktur. Fundalıklarda sülün ve tavşan boldur. Te-

peli yerlerinde tilkisi çoktur ve çukurlarda bulunurlar; bunlar diğer yerlerinkine nispetle daha seridir. Bu kışlakta iken, her iki - üç günde bir ava çıkardım. Büyük fundalıklarda dolaşıp, geyik avlardık; küçük fundalıklarda halka teşkil ederek, kuş ve okla sülün avlardık. Sülünleri pek semiz olur. Biz tam o kışlakta iken, sülün eti pek boldu.

Bu kışlakta bulunduğumuz vakit, daha yeni riayet edip bey yapmış olduğum Huday - Birdi Tugçı, (88) iki - üç defa hücum edip, Tenbel'in çapulcularını mağlûp etti ve başlarını kesip getirdi. Endican ve Uş civarında da bizim çapulcu yiğitler kurnazlıkla, durmadan hücum edip, düşmanın atlarını sürerek ve adamlarını öldürerek, çok tâciz ettiler. Eğer bu kış o kışlakta geçirilse idi, (71 b) düşmanın yaza kadar, muharebe yapılmaksızın, bozulacağı pek muhtemeldi. Bu şekilde düşmanın kuvvetini kırıp âciz bıraktığımız bir sırada, Kanber Ali, vilâyetine gitmek için, müsaade istedi. Vaziyet göz önünde tutularak, her ne kadar mâni olmağa uğraştıksa da, daha ziyade cehalet gösterdi. Acayip hafif ve düşüncesiz bir adamdı. Müsaade etmeğe mecbur olduk. Evvelce vilâyeti Hocend idi. Endican son defa alındığı vakit, Esfera ile Kend - Bâdem de ona verildi. Bizim beyler arasında en çok vilâyetli ve en çok adamlı olan Kanber Ali idi ve hiç kimsenin vilâyeti ve adamı onunki kadar değildi. Kırk - elli gün o kışlakta bulunuyorduk. Kanber Ali'ye müsaade dolayısiyle, diğer bâzı askerlere de izin verildi. Nihayet kendimiz de Endican'a döndük.

Kışlakta ve Endican'da bulunduğumuz müddetçe, Tenbel'in adamları durmadan Taşkend'e, Han

nezdine gider gelirlerdi. Han'ın oğlu Sultan Muhammed'in bey-atakesi ve Han'ın en çok riayet ettiği beylerinden olan Ahmed Bey, Tenbel'in öz amcası idi. Han'ın eşik ağası olan Beg-Tilbe ise, Tenbel'in öz ağabeyi idi. Nihayet, Tenbel'e yardım göndermesi için, Han'ı ikna ettiler. Daha yardım gitmeden, (72 a) Beg-Tilbe, göç ve âilesini Taşkend'de bırakarak, kendisi gelip, küçük kardeşi Tenbel'e iltihak etti. Beg-Tilbe doğduğundan beri Moğulistan'da idi ve moğullar arasında büyümüştü. Vilâyetlere girmiyor ve vilâyetlerin padişahlarına hizmet etmiyordu; yalnız hanlara hizmet etmişti.

Bu esnada garip bir hâdise oldu. Kasım Aceb muvakkaten Ahsi'de bırakılmıştı. O bir mikdar yağmacıyı takip ederek, onların arkalarından çıkıp, (89) Biğrata (Bihrata) üzerinden Hocend suyundan geçerken, Tenbel'in kalabalık bir kıt'asına tesadüf ederek, ele geçirildi.

Tenbel bizim askerin dağılmış olduğu haberini alınca, — zaten büyük kardeşi de Han ile kararlaştırarak gelmiş ve yardımın geleceği de taayyün etmişti — Özgend'den hareket edip, İki-Su-Arası'na geldi. Bu esnada Kâsân'dan gelen habere göre, Han'ın Tenbel'e yardım için, Sultanım diye mâruf olan oğlu Sultan Muhammed Hanike'yi, Ahmed Bey ile birlikte, tayin etmiş ve onlara beş-altı bin asker vermiş olduğu tahakkuk etti. Bunlar Arça-Kend yolu ile gelerek, Kâsân'ı muhasara ettiler. Biz de uzaktaki adamlarımızı beklemeden, mevcut adamlarımız ile, kışın şiddetli soğuğunda, Tanrıya tevekkül ederek, Endican'dan (72 b) Bend-Sâlâr yolu ile, derhal Sultanım ile Ahmed Bey üzerine hareket et-

tik. Gece hiç bir yerde durmadan, yürüyerek, sabahleyin Ahsi'ye indik. O akşam öyle şiddetli soğuk vardı ki, bazı adamların el ve ayakları dondu; birçoklarının da kulakları elma gibi kabarmıştı. Ahsi'de durmadan, Kasım Aceb'in yerine muvakkaten Yârek Tagayi'yi bırakıp, Kâsân üzerine yürüdük. Kâsân'a bir şer'î mesafe kaldığı zaman, Ahmed Bey'in, bunu haber alarak, Sultanım ile birlikte, bozguna uğramış gibi, derhal geri döndüğü haberi geldi. Bu esnada Tenbel de bizim hareket ettiğimizi duymuş ve ağabeyine yardım için, sür'atle geliyormuş. Akşama doğru Tenbel'in karaltısı Nev-Kend tarafından göründü. Ağabeyinin böyle kolayca gitmesinden ve bizim de bu suretle çabuk gelmemizden, şaşırıp kaldı. Biz: — "Bunu Tanrı böyle rastgetirdi.Atları çok yorulmuştur. Şimdi üzerine yürürsek, Tanrı rastgetirirse, hiç biri kurtulmaz" — dedik. Veys Lâgari ve diğer bazıları: — "Gün geç olmuştur. Bugün olmasa bile, sabah (73 a) nereye gider. Sabahleyin nerede ise buluruz" — dediler ve hücum etmeyi münasip görmediler. (90) Böylece kapıya gelen düşman, hiç bir zarara uğramadan, kurtuldu. "Kapıdakini kapmazsa, ihtiyarlayıncaya kadar nedamet eder" — diye, bir ata sözü vardır.

İşlerin zamanında yapılması lâzımdır, vakitsiz yapılan iş gevşek olur, gevşek.

Düşman, sabaha kadar fırsatı ganimet bilip, gece hiç bir yerde konaklamadan, Erhıyan kurganına girdi. Ertesi gün, onun üzerine yürüdük, bulamadık; arkasından gidip, Erhıyan kurganını yakından muhasara etmeği münasip görmeyerek, bir şer'î

mesafede Gazne-Nemengan'da inildi. Böylece otuz-kırk gün biz bu yurtta, Tenbel Erhıyan kurganında, kaldık. Askerler, küçük müfrezeler halinde, buradan gidip veya oradan gelip, ara yolda ok atışarak, dönüyorlardı. Bir kere düşmanlar gece baskını yaptılar; ordugâhın dışarısından bir mikdar ok atıp geri döndüler. Ordugâh etrafında hendek kazmak ve ağaç mânialar koymak suretiyle, ihtiyat tedbirleri alınmıştı. Hiç bir iş yapamadılar. Bu yutta iken, Kanber Ali iki - üç defa, (73 b) gücenerek, vilâyetine gitmek istedi. Bir defa hattâ kendiliğinden hareket bile etmişti. Bazı beyleri göndererek, müşkilâtla geri çevirdik.

Bu esnada Seyid Yusuf Mecemî (Mencemî), Sultan Ahmed Tenbel'e adam gönderip, onun tarafına geçti. Endican dağ eteklerinde Oygu (Oygur) ve Mecem (Mencem) dedikleri iki dağ eteği vardır. Seyid Yusuf Mecemî, bunların büyüklerinden idi. Sonraları kapıda tanıman (tanımal) olmuştu. İşi büyüklükten geçmişti ve beylik dâvasında idi. Fakat hiç kimse onu bey yapmıyordu. Çok münafık ve itimad edilmez bir herifti. Bu sefer Endican'ı aldığımdan beri bu tarihe kadar, iki - üç defa bana iltihak ederek, Tenbel'e düşman olduğu gibi, iki - üç defa da Tenbel ile birleşerek, bana düşman olmuştu. Son düşmanlığı da bu idi. Yanında epeyce il, ulus ve aymak vardı. Tenbel'e iltihak etmesin diye, yolda yakalamak için, harekete geçtik. Ertesi gün Bişhârân civarına geldik. Fakat Bişhârân kurganina Tenbel'in adamları girmişmiş. (91) Bizim akıncı (ılgar) beyleri Ali Derviş Bey ve Koç Bey, büyük ve küçük kardeşleri ile beraber, Bişhârân

kapısında onlarla iyice dövüştüler. Bunlar arasında bilhassa Koç Bey, büyük ve küçük kardeşleri ile birlikte, (74 a) iyi dövüştü. Birçok mühim işleri onlar gördüler. Bişhârân'ın bir şer'i mesafesinde, yüksek bir yere indik. Tenbel, Cihangir'i yanına alarak, Bişhârân kurganının arkasına indi. Üç-dört gün sonra, bize muhalif beyler — Ali Dost, Kanber Ali Sellâh ve onlara tâbi ve birlikte bulunanlar — barış sözünü araya koymağa başladılar. Benim ve bana candan bağlı adamların bu barıştan hiç malûmat ve haberleri yoktu ve biz bu şekle hiç razı değildik. Bu iki herif bizim iki büyük beyimiz oldukları için, bunların sözüne kulak asmayarak, sulh yapılmadığı takdirde, başka şeyler yapmak ihtimalleri de vardı. Mecburen şu şekilde bir sulh yapıldı: Hocend suyunun Ahsi tarafındaki vilâyetler, Cihangir'e ve Endican tarafındaki vilâyetler ise, bana ait olacaktır. Özgend'i de, göçlerini götürdükten sonra, bizim divana bırakacaklardır. Vilâyetler hakkında uzlaşıldıktan ve benimle Cihangir Mirza arasında ittifak yapıldıktan sonra, Semerkand üzerine yürüyeceğiz. Semerkand tahtı elde edilince, Endican Cihangir Mirza'ya (74 b) verilecekti. — Bunlara karar verildi. Cihangir ile Tenbel ertesi sabah, Receb ayının sonlarında, mülâzemet ettiler. Bu karar üzerine ahd ve şartlar yapıldı. Cihangir Mirza'nın, Ahsi tarafına gitmesine müsaade ederek, kendim Endican'a döndüm.

Endican'a geldikten sonra, Tenbel'in küçük kardeşi Halil ve diğer mahbusların hepsi serbest bırakılarak, hil'at giydirilip, gitmelerine müsaade edildi. Onlar da kendi taraflarında mahbus bulunan bey

ve içkileri, Tagayi Bey, Muhammed Dost, Mirşah Koçın, Seydi Bey, Kasım Aceb, Mir Veys ve Mirim Divan başta olmak üzere, serbest bırakıp, gönderdiler. Endican'a geldikten sonra, Ali Dost'un tavrı tamamen değişti. Benimle (92) kazaklıklarda ve mihnetlerde bulunan adamlara kötü muamele etmeye başladı. Önce Halife'ye yol verdi. Ondan sonra İbrahim Saru ve Veys Lâgarî'yi günahsız ve sebepsiz tutturup, mallarını yağma ettirdi ve vilâyetlerinden ayırıp, yol verdi. Kasım Bey ile de uğraşıyordu. Zâhiren buna sebep olarak, İbrahim ve Halife'nin Hoca Kadı'nın tarafdarları olduğunu ve kendisinden intikam almak ihtimalleri bulunduğunu ileri sürüyordu. Oğlu Muhammed Dost da padişah gibi (75 a) davranıyordu; sohbet, ziyafet, divan ve ihtişamında hep sultanlar gibi hareket etmeye başladı. Bunlar babalı oğullu, Tenbel'e dayanarak, böyle hareket ettiler. Bende de, onları bu nevi makûl olmayan hareketlerden men'edebilecek kadar, iktidar kalmamıştı. Tenbel gibi bir düşman bunları himaye ettiği için, canları nasıl isterse, öyle yapıyorlardı. Çok nazik bir zamandı. İtiraz etmek imkânı yoktu. Bu baba ve oğulun tagallübünde bu sırada çok eziyet çekildi.

Sultan Ahmed Mirza'nın Ayşe Sultan Begim adlı kızını, babam ve amcam daha hayatta iken, benimle nişanlamışlardı. Şâban ayında, Hocend'e geldiği zaman, evlendim. İlk zamanlarda ona karşı sevgim fena değildi. Fakat bu ilk evlenmem idi. Haya ve hicabımdan, her on, on beş ve yirmi günde bir defa kendisine giderdim. Sonraları ise, bu sevgim de kalmadı; fakat utanmam arttı. Ayda veya kırk

günde, bir, annem Hanım beni azarlayarak ve zorla ona gönderirlerdi.

Bu sıralarda (75 b) bir ordu pazarına mensup birinin, Baburi adlı, güzel bir oğlu vardı.

Bende ona karşı garip bir meyil peyda oldu; hattâ ona kendimi zâr ve şeyda kıldım.

Ondan önce hiç kimseye karşı temayül göstermiş değildim. Belki sevgi ve muhabbet hakkında söylenenleri bile dinlemez ve o hususta konuşmazdım. O zamanlar tek-tük fârisi beyit de söylerdim. Bu beyiti o zaman söyledim: (93)

Hiç kimse, benim gibi harap, âşık ve rüsva olmasın; hiç bir mahbub, senin gibi merhametsiz ve pervasız olmasın.

Baburî bazan yanıma gelirdi. Fakat ben, utancımdan, yüzüne bakamazdım; nerede kaldı ki, onunla konuşup görüşebileyim. Neş'e ve heyecanımdan, geldiğine teşekkür edemezdim; nerde kaldı ki, uzaklaşmasından şikâyet edebileyim. Mülâzemet teklif edebilecek takat ise, kimde vardı. Bir gün bu sevgi ve muhabbet anlarında, maiyetimle birlikte, sokaktan geliyordum; birdenbire Baburi karşıma çıktı. Bana, teessürden, öyle bir hâl geldi ki, az kalsın eriyordum. Benim için ona doğru bakmak veya hitap etmek (76 a) imkânı hiç yoktu. Bin hicap ve azapla geçildi. Muhammed Sâlih'in şu beyiti hatırıma geldi:

Sevgilime her baktığım zaman, mahcub oluyorum; arkadaşlarım bana bakıyorlar; ben ise, başka tarafa bakıyorum.

Bu beyit benim vaziyetime çok uyuyordu. Aşk ve muhabbetin coşkunluğundan, gençlik ve mecnunluğun kuvvetinden, baş açık ve yalın ayak etrafta, sokakta, bağda ve bahçede gezerdim. Ne tanıdıklara ve yabancılara iltihak eder, ne de kendimden ve diğerlerinden çekinirdim.

Âşık olunca, kendimi kaybettim ve divâne oldum; bilmedim ki, peri yanaklılara âşık olmanın hâli bu imiş.

Bâzan, mecnunlar gibi, tek başıma dağ ve çöllere gider, bâzan bahçe ve mahalleleri sokak sokak dolaşırdım. Ne yürümeğe ve ne de oturmaya ihtiyarım vardı; ne gitmeye ve ne de kalmaya karar verebiliyordum

Ne gitmeğe kuvvetim, ne de kalmağa takatim var; ey gönül bizi bu hâle sen düşürdün.

Bu sene Sultan Ali Mirza ile Muhammed Mezid Tarhan'ın araları açıldı. Sebebi şu idi: tarhanlar pek çok itibar ve kuvvet bulmuşlardı. (94) Bâkî, Buhara'yı (76 b) tamamen ele geçirmişti. Buhara gelirinden bir kuruş (deng) bile başkasına vermezdi. Muhammed Mezid Tarhan da Semerkand'ın tam hâkimi idi ve bütün vilâyeti oğulları ile kendi adamlarının idaresine vermişti. Şehirden ne kadar tahsisat tâyin etmişlerse, bundan başka hiç bir yerden bir mangır (fils) bile Sultan Ali Mirza'ya gelmezdi. Sultan Ali Mirza artık büyümüştü ve bunların böyle hareketlerine nasıl tahammül edebilirdi. Birkaç içkisi ile, Muhammed Mezid Tarhan'ın hayatına

kast teşebbüsünde bulundu. Muhammed Mezid Tarhan bunu haber alınca, kendi adam ve tâbileri ve yanında bulunan bütün adam ve beyleri ile birlikte, şehirden çıktı. Bunlar arasında, Sultan Hüseyin Argun, Pir Ahmed, Hoca Hüseyin, Uzun Hasan'ın küçük kardeşi Kara Barlas, Sâlih Muhammed ve diğer bazı bey ve yiğitler vardı. O sıralarda (Sultan Mahmud) Han, Han Mirza'ya, Muhammed Hüseyin Duglat ile Ahmed Bey'i, birçok moğul beyleri ile birlikte, verip, onu Semerkand üzerine tâyin etmişti. Hâfız Bey Dulday ve oğlu Tahir Bey'ler de Han Mirza'nın bey-atekeleri idiler. Hasan Nebire, Hindu Bey ve diğer bazı yiğitler, Hâfız Bey ile Tahir Bey'in bu münasebetleri yüzünden, Sultan Ali Mirza'dan kaçarak, (77 a) Mirza Han huzuruna gitmişlerdi. Muhammed Mezid Tarhan, adamlar gönderip, Han Mirza'yı ve moğul askerini isteyerek, Şavdar civarına geldi ve Mirza Han ile görüşerek, moğul beyleri ile mülâkatlar yaptı. Moğul beyleri Muhammed Mezid ile iyice anlaşamadılar. Hattâ Muhammed Mezid Tarhan'ı ele geçirmeyi de düşünmüş olmalılar. Bu beyler bunu anlayınca, bir bahane bularak, moğul askerinden ayrıldılar. Bunlar gidince, moğul askeri de duramadı ve dönüp, Yar-Yaylak'a geldi. O esnada Sultan Ali Mirza, az askerle Semerkand'dan sür'atle yürüyerek, Han Mirza ile moğul askeri üzerine gelir ve bunlar da, vuruşamayarak, bozulup kaçarlar. Son zamanlarda Sultan Ali Mirza'nın oldukça iyi bir işi bu oldu.

Muhammed Mezid Tarhan (95) ve moğullar, bu mirzalardan ümitlerini keserek, moğul Abdülvehhab'ı bana gönderip, beni istemişler. Abdülvehhab,

evvelce benim yanımda bulunmuş ve Endican'ın muhasarasında, Hoca Kadı ile birlikte, iyi işler görmüştü. Biz ise, böyle fena vaziyette idik. Onun için sulh yapıp, Semerkand üzerine yürümeğe kat'î kararımızı vermiştik. Derhâl Mîr Moğul'u Ahsi'ye, Cihangir Mirza nezdine, (77 b) ordunun toplanacağı yeri bildirmek için, göndererek, Semerkand üzerine yürüyecek olduk. Zilkâde ayında, Semerkand üzerine yürüyüp, üçüncü günü Kaba'ya geldik. İkindi namazı vaktinde, Sultan Ahmed Tenbel'in küçük kardeşi Halil'in Uş kurganını basarak, zaptettiği haberi geldi. Tafsilâtı şöyledir: yukarıda zikredildiği üzere, sulh yapıldığı vakit, başlarında Tenbel'in küçük kardeşi Halil olmak üzere, esirler serbest bırakılmıştı. Tenbel, Halil'i, Özgend'deki göç ve akrabalarını çıkarmak için, oraya göndermişti. Halil, göçünü çıkarmak bahanesi ile, Özgend'e girip, bugün yarın diye, hiyle ile çıkmıyordu. Bizim sefere çıkmamız üzerine, Uş müdafaasız kalınca, bunu fırsat bilerek, gelip, Uş kurganını baskın ile ele geçirmiş. Bu haber bize gelince, burada kalmağı ve bunlarla uğraşmağı, birkaç sebepten dolayı, muvafık bulmayarak, Semerkand'a doğru hareketimize devam ettik. Bu sebeplerden biri şudur: bizim sipahilerimizin hepsi teçhizatlarını tamamlamak için, evli evine, her tarafa dağılmıştı. Biz sulha itimat etmiştik ve bunların bu hiyle ve hiyanetlerinden habersizdik. Bir de, Ali Dost (78 a) ve Kanber Ali gibi büyük beylerimizden, zikrettiğimiz gibi, kaç defa böyle hareketler görüldüğünden, onlara da itimat kalmadı. Başlarında Muhammed Mezid Tarhan olduğu hâlde, bütün Semerkand beyleri, beni çağırtmak için, Mîr Moğul'u gön-

dermişlerdi. Semerkand gibi bir payitaht varken, niçin Endican gibi bir yer için adam ve vakit kaybetsin. Kaba'dan Merginan'a gelindi. (96) Merginan, Koç Bey'in babası Sultan Ahmed Bey'e verilmişti; bâzı işler ve engellerden dolayı, benimle birlikte hareket edemeyerek, Merginan'da kaldı. Oğlu, Koç Bey, bir iki akrabası ile, benimle birlikte geldi. Esfera yolu ile hareket ederek, Esfera'ya merbut olan Mahan (Mahsen) adlı köye geldik. İyi bir tesadüf eseri olarak, Kasım Bey ve Ali Dost, adamları ile ve Seyid Kasım, birçok yiğitleri ile, o gece, önceden kararlaştırılmış gibi, gelip, bize iltihak ettiler. Oradan hareket edip, Deşt-i Hasbân (Hasân) üzerinden yürüyerek, Çoban köprüsünden geçip, Ura-Tepe'ye geldim. Kanber Ali, Tenbel'e itimat ederek, kendi vilâyeti olan Hocend'den asker meseleleri hakkında konuşmak üzere, Ahsi'ye gelir. Gelince, Tenbel onu bağlatıp, yanına alarak, (78 b) vilâyetlerinin üzerine yürür. Türkçede bir atalar sözü vardır: ("İnanma dostuna, saman doldurur postuna"). Yolda götürülürken, Kanber Ali kaçıp, yaya olarak, bin zahmetle Ura-Tepe'ye geldi. Ura-Tepe'de Şıbanî Han'ın, Debûsi kalesinde Bâkî Tarhan'ı mağlûp edip, Buhara üzerine yürüdüğü haberi geldi. Ura-Tepe'den, Bürke yaylağı yolu ile, Sengzâr'a geldik. Sengzâr valisi kurganı teslim etti. Kanber Ali her şeyini kaybederek geldiği için, onu Sengzâr'da bırakıp gittik. Han-Yurdu'na gelip indiğimiz zaman, başlarında Muhammed Mezid Tarhan olduğu hâlde, Semerkand beyleri gelip mülâzemet ettiler. Semerkand'ın zaptı işi bunlarla konuşuldu. Onlar: — "Hoca Yahya da padişaha candan bağlıdır; eğer Hoca elde edilirse, Semerkand harpsiz ve kolay-

lıkla zaptedilir" — dediler. Bunun için birkaç defa Hoca Yahya'ya adamlar gönderilerek, konuşuldu. Hoca Yahya bizi Semerkand'a sokmağı kat'î olarak taahhüt etmemekle beraber, ümitsizliğe sevkedecek söz de söylemedi. Han-Yurdu'ndan kalkıp, Dergam sâhiline geldik. Dergam sâhilinden Hoca Muhammed Ali Kitabdar Hoca Yahya'ya gönderildi. (79 a) O: — "Gelsinler, şehri teslim ederiz" — haberini getirdi. Biz akşama doğru (97) Dergam'dan kalkıp, şehre doğru hareket ettik. - H 79 a: Sultan Mahmud Dulday ve Sultan Muhammed Dulday'ın babası, K 97 Sultan Mahmud Dulday'ın babası, oradan kaçarak gidip, bu anlaşmadan onları (Semerkand'da bulunanları) haberdar etmiş. Haber aldıkları için, tasarlanan plân tahakkuk etmedi; dönüp, tekrar Dergam sâhiline geldik. İbrahim Saru Manglıg (Mınglıg) riayet ettiğim beylerimden idi. Ali Dost onu yakalatıp, sürmüştü. Ben Yar-Yaylak'a geldiğim sırada, Yusuf Bey'in büyük oğlu Muhammed Yusuf ile birlikte, gelip mülâzemet etti. Ali Dost, bizim emekdar beylerimiz ve içkilerimizin bâzılarını, kendisine muhalif oldukları için, sürdürmüş, yağmalatmış ve bâzılarını da yakalatmıştı. Bunlar da birer birer gelip toplandılar. Ali Dost'un mevkii sarsılmıştı. Çünkü Tenbel'e dayanarak, bana ve benim tarafdarlarıma cefa ve eziyet ediyordu. Ben de bu alçak adamdan hiç hoşlanmıyordum. İnfial ve korkusundan duramayarak, gitmek için müsaade istedi. Ben de bunu minnet bilerek, izin verdim. Ali Dost ve Muhammed Dost, bu (79 b) müsaadeyi alınca, Tenbel'in yanına gittiler. Tenbel'in yakınlarından olan bu baba ile oğuldan birçok düşmanlık ve kötülükler meydana geldi. Bir

iki sene sonra, Ali Dost'un elinde çıban çıkarak, vefat etti. Muhammed Dost özbeklere iltihak etmişti. Vaziyeti umumiyetle fena değildi; fakat oradan da nankörlük edip kaçarak, Endican dağı eteklerine giderek, düşmanlık ve fitne çıkardı; nihayet özbeklerin eline düştü ve bunlar gözlerini kör ettiler. Gözlerini "tuz tuttu" nun bu mânası varmış. Bunların gitmelerine müsaade edildikten sonra, Gûri Barlas, birkaç yiğitle, haber almak için, Buhara taraflarına gönderilmişti. Şıbani Han'ın Buharayı zaptedip, Semerkand üzerine doğru yürüdüğü haberi geldi. O civarda bulunmağı münasip görmeyerek, Keş tarafına gittik. Bu Semerkand beylerinin birçoğunun göçleri Keş'te idi. Keş'e gelip bir iki hafta geçirdikten sonra, Sultan Ali Mirza'nın Semerkand'ı Şıbani Han'a teslim ettiği haberini aldık. Tafsilâtı şudur: Sultan Ali Mirza'nın anası Zühre (98) Bigi Ağa, câhilliği ve ahmaklığı yüzünden, gizlice Şaybak Han'a şu haberle bir adam gönderir: — "Eğer Şıbani Han (80 a) kendisi ile evlenecek olursa, oğlu Şıbani Han'a Semerkand'ı teslim edecektir. Fakat Şıbani Han, şehri aldıktan sonra, babasının vilâyetini tekrar Sultan Ali Mirza'ya verecektir." — Ebû Yusuf Argun bundan haberdar imiş; belki bu fikri veren de bu hâin olmuştur.

DOKUZ YÜZ ALTI SENESİ VEKAYİİ

Şıbanî Han, bu kadının vaadi üzerine gelip, Bağ-ı Meydan'a indi. Öğle vakti, Sultan Ali Mirza, beyleri ve yiğitlerinden hiç kimseye haber vermeden ve hiç kimseye danışmadan, yakınlarından birkaç küçük zatla, Çarreh kapısından çıkıp, Bağ-ı Meydan'a, Şıbanî Han'ın yanına gitti. Şıbanî Han kendini pek de iyi karşılamadı. Görüştükten sonra, kendisinden aşağı bir tarafta oturttu. Hoca Yahya, Mirza'nın çıktığını duyunca, muztarip oldu. Fakat hiç bir çâre bulamadan, o da çıktı. Şıbanî Han, yerinden kalkmadan, görüştü. Bir parça şikâyetli sözler söyledi. Hoca Yahya yerinden kalktığı vakit, Şıbanî Han da tâzimle yerinden kalktı. Hoca Ali Bay'ın oğlu Can Ali Rıbat-Hoca'da bulunuyordu. Mirza'nın çıktığını haber alınca, o da Şıbanî Han'ın huzuruna geldi. Bu uğursuz kadın aklı kıt olduğu için, kocaya varmak arzusu ile, oğlunu ve yurdunu (80 b) berbat etti. Şıbanî Han ona zerre kadar ehemmiyet vermedi ve odalığı kadar bile saymadı. Sultan Ali Mirza da yaptığı işe hayran ve çıktığından dolayı, çok peşiman idi. Bâzı yakınları vaziyeti kavrayarak, Mirza'yı götürüp kaçmak istediler. Fakat Sultan Ali Mirza buna râzı olmadı. Eceli geldiği için, kurtulamadı. Timur Sultan ile beraber otururlardı. Dört beş gün sonra Kulbe çayırında onu öldürdüler. Bu beş günlük fânî hayat için,

(99) kötü nâm ile gitti. Kadın sözüne kanıp, kendini iyi adlılar zümresinden çıkardı. Böyle bir adamın vekayiini bundan fazla yazmak ve böyle alçakça hareketleri bundan fazla işitmek doğru değildir. Sultan Ali Mirza'yı öldürdükten sonra, Can Ali'yi de mirzasının yanına gönderdi. Şıbanî Han, Hoca Yahya'ya itimat etmediği için, onun iki oğlu, Hoca Muhammed Zekeriya ve Hoca Bâkî ile birlikte, Horasan tarafına gitmesine müsaade etti. Birkaç özbek arkalarından gidip, Hoca Kârdzen civarında, Hoca hazretlerini, iki yiğit oğlu ile birlikte, şehit ettiler. Şıbanî Han, Hoca'nın öldürülmesi işinin (81 a) kendisinden olmadığını ve katillerin Kanber Bi ile Köpek Bi olduğunu söylermiş. Bu ise, daha kötüdür. Bir atalar sözü vardır: ("Özrü kabahatinden büyük"). Böyle işleri beyler, han ve padişahlarının haberi olmadan, kendiliklerinden yapmağa başlarlarsa, hanlığın ve padişahlığın ne itibarı kalır.

Özbekler Semerkand'ı aldıktan sonra, Keş'ten Hisar'a doğru gittik. Muhammed Mezid Tarhan başta olmak üzere, Semerkand beyleri, göç ve âileleri ile birlikte, bizimle haraket ettiler. Çaganyan'ın Çeltü (Haltu) çayırına indiğimiz vakit, Muhammed Mezid Tarhan kumandasında bulunan Semerkand beyleri, bizden ayrılarak, gidip Husrev Şah'ın hizmetine girdiler. Biz şehir ve vilâyetten mahrumduk; gidecek ve kalacak yerimiz belli değildi. Husrev Şah bizim hanedanımıza karşı bâzı haksızlıklar yapmış olmasına rağmen, çâresiz, onun vilâyeti içinden geçmek mecburiyetinde kaldık. Kara-Tigin vilâyetinden geçerek, dayım küçük Han olan Alça Han'a gitmek aklımızdan geçmişti; müyesser olmadı. Kemrûd'dan yukarı-

ya doğru yürüyerek, Sere-Tağ (Sirv-Tağ) tepesinden aşmağa karar verdik. Nevendâk civarına vardığımız zaman, Husrev Şah'ın adamı dokuz atla dokuz parça kumaş getirdi. Kemrûd ağzına indiğimiz vakit, Şir Ali (81 b) Çehre kaçıp, Veli Husrev Şah'ın yanına gitti. Ertesi gün Koç Bey ayrılarak, Hisar'a gitti. Kemrûd deresinden yukarıya doğru yürüdük. Dar ve uçurumlu yollarda, sarp geçitlerde birçok at ve deve kaldı. (100) Üç dört gün sonra, Sere-Tağ (Sirv-Tağ) geçidine vardık. Geçit, amma nasıl bir geçit. Hiç bir yerde böyle yüksek ve dar bir geçit görülmemiştir ve hiç bir vakit böyle dar ve uçurumlu yollarda yürünmemiştir. Çok zahmet ve müşkilâtla tehlikeli boğaz ve uçurumlardan geçip, bin zahmet ve meşakkatla bu tehlikeli, yüksek ve dar geçitleri aşarak, Fân civarına geldik. Fân dağlarının arasında büyük bir göl vardır. Muhiti tahminen bir şer'î kadar tutan güzel bir göldür ve garabetten hâlî değildir.

Alınan haberlere göre, Şiraz kurganını İbrahim Tarhan ve Yar-Yaylak kurganlarını da, Kanber Ali tahkim etmişlermiş. Ebülkasım Kûhber, Hoca-Didar'da idi. Özbekler Semerkand'ı aldıktan sonra, Hoca-Didar'da kalamayarak, Yar-Yaylak'a gelmiş ve daha aşağıda bulunan kurganları tahkim etmişlermiş. Fân'ı sağ tarafta bırakarak, Keştûd tarafına yürüdük. Fân hâkimi, asâlet ve cömertliği ve yardım hususunda insaniyeti ile meşhur ve mâruf (82 a) idi. Sultan Mes'ud Mirza, Sultan Hüseyin Mirza Hisar üzerine geldiği zaman, Semerkand'a, küçük kardeşi Baysungur Mirza'ya, bu yoldan gitmişti. Fân hâkimi ona yetmiş - seksen at hediye etti ve diğer hizmetlerini

de buna benzer şekilde yaptı. Bana ise, çok kötü bir at gönderdi ve kendisi de gelmedi. Bize gelince cömertliği ile meşhur olan kimseler hasis olur, âlicenaplığı ile anılan kimselerin âlicenaplığı unutulur. Husrev Şah da cömertlik ve asâlet ile mâruf ve meşhurdu. Bediüzzaman Mirza'ya ne gibi yardımlarda bulunduğu zikredildi. Sonra Bâkî Tarhan'a ve diğer beylere pek çok insaniyet ve sehavet gösterdi. İki defa onun vilâyetinden geçtik; hemcinsimiz demedi, en aşağı adamımıza yaptığı insaniyeti bize yapmadı, hattâ adamımıza yaptığı kadar da itibar etmedi.

Ey gönül, dünya halkından kim iyilik görmüştür;
kendisinden iyi olmayandan, iyilik bekleme. (101)

Fân'ı geçince, Keştûd kurganında özbeklerin adamı olabileceğini düşünerek, Keştûd üzerine akın ettik. Fakat Keştûd kurganı harap vaziyette imiş ve şimdi orada kimse oturmuyormuş. Oradan geçip, (82 b) Kûhek suyunun sâhiline geldik. Yarı'nın karşısından Kûhek suyundan köprü ile geçtik. Kasım Bey kumandasındaki beyler, Ribat-Hoca kurganını baskınla zaptetmeleri için, gönderildiler. Yarı'dan geçip Şunkarhâne dağını aşarak, Yar-Yaylak'a geldik. Ribat-Hoca'ya giden beyleri, merdiven koydukları sırada, kurgandakiler duyarak, geri çevirmişler; alamadan, dönüp geldiler. Kanber Ali, Sengzâr'da bulunuyordu; gelip görüştü. Ebülkasım Kûhber ve İbrahim Tarhan, iyi adamlarını mülâzemete gönderip, kulluk ve sadakat izhar ettiler. Yar-Yaylak köylerinden Esfidek kurganına geldik. O vakitlerde Şıbanî Han, Hoca-Didar civarında oturuyordu. Üç - dört

bin özbeği vardı ve yerli sipahiden de bu kadar adam toplanmıştı. Semerkand vâliliğini Can Vefa Mirza'-ya vermiş ve o, beş - altı yüz adamla, Semerkand kurganının içinde bulunuyordu. Hamza Sultan ile Mehdî Sultan, adamları ile, Semerkand yakınında, Büdene korusuna yerleşmişlerdi. Bizim adamlarımız iyi kötü iki yüz (83 a) kırk kişi idi. Bütün beylerle istişare ederek, şuna karar verdik: — "Şıbanî Han Semerkand'ı alalı çok olmamıştır; ahali henüz ona ve o da ahaliye gönülden bağlanmamıştır. Bir iş yapmak istersek, tam bu sırada yapabiliriz. Eğer Semerkand kurganını, merdivenler koyup, baskın yaparak alırsak, ahali bizimle olacaktır. Başka ne yapabilirler. Eğer bize yardım etmeseler bile, özbek için vuruşmak ihtimâlleri de yoktur. Semerkand'ı ele geçirdikten sonra, Tanrı ne dilerse, o olacaktır." — Bu kararla, öğle namazından sonra, Yar-Yaylak'tan hareket edip, bütün gece yürüyerek, gece yarısı Han-Yurdu'na (102) vâsıl olduk. O akşam, ahali haberdar olmuştur diye, kurganın yakınına gitmeden, doğru Han-Yurdu'ndan geri dönüldü. Tan ağarırken, Rıbat-Hoca'dan biraz aşağıda, Kûhek suyunu geçip, tekrar Yar-Yaylak'a geldik.

Bir gün Esfidek kurganında, Dost Nâsır, Noyan Kökeltaş, Han Kulı, Kerimdâd, Şeyh Derviş, Husrev Kökeltaş ve Mîrim Nâsır gibi, içkiler ile hep beraber oturuyorduk. Oradan buradan konuşuluyordu. Ben: — "Söyleyin bakalım, (83 b) eğer Tanrı rast getirirse, Semerkand'ı ne zaman alırız?" — dedim. Bâzıları: — "İlk bahara alırız" — dediler. O zaman son bahar idi. Bâzıları bir ay, bâzıları kırk gün ve bâzıları da yirmi gün sonra dediler. Noyan Kökeltaş: — "On dört

günde alırız" — dedi. Tanrı rast getirdi ve tam on dört günde Semerkand'ı aldık. O sırada garip bir rüya gördüm. Rüyamda, Hoca Ubeydullah hazretleri gelmişler ve ben istikbâllerine çıkmışım. Hoca gelip oturdular. Hoca'nın önüne, gâlibâ biraz tekellüfsüz, sofra örtüsü yaymışlar ve bu yüzden hazretin hatırına bir şey gelmiş. Molla Baba, benim tarafıma bakıp, işaret ediyor. Ben de îma ile: — "Benden değildir, sofra örtüsünü koyan kusur etmiştir" — dedim. Hoca anladı ve bu mâzeretimi kabûl etti. Ayağa kalktılar; teşyie çıktım. Bu evin avlusunda, sağ veya sol kolumdan tutup, beni öyle yukarı kaldırdı ki, bir ayağım yerden kalktı. Sofradakiler: — "Şeyh maslahat verdi" — dediler ve şu birkaç gün içinde Semerkand'ı aldım.

Bir iki gün sonra, Esfidek kurganından Vesmend kurganına gelindi. Bir defa Semerkand civarına gidip, duyurarak geri döndüğümüz hâlde, (84 a) tekrar Tanrıya tevekkül edip, aynı niyetle ve Vesmend'den, öğle namazından sonra, Semerkand üzerine sür'atle hareket ettik. Hoca Ebülmekârim de beraber idi. Gece yarısı hıyaban üzerinde Megâk köprüsüne gelip, iyi yiğitlerden yetmiş - seksen kişilik bir takımı ileri gönderdik. (103) Bunlar Gâr-ı Âşıkan karşısından merdivenle yukarı çıkıp, Firûze kapısındakilerin üzerine yürüyerek, kapıyı ele geçirecek ve bize adam göndereceklerdi. Bu yiğitler gidip, Gâr-ı Âşıkan karşısından merdivenle yukarı çıkmışlar ve hiç kimse duymamış. Oradan Firûze kapısına gelip, Fazıl Tarhan'ın üzerine yürümüşler. Fazıl Tarhan, bey tarhanlardan olmayıp, Türkistan'ın tüccar tarhanlarındandır. Türkistan'da, Şıbanî Han'a hizmet

ederek, itibar görmüştü. Yiğitler Fazıl Tarhan'ı, birkaç adamı ile birlikte, öldürüp, kapının kilidini balta ile kırarak, kapıyı açtılar. O esnada ben yetişerek, derhâl Firûze kapısından içeri girdim. Ebülkasım Kûhber kendi gelmemiş, küçük kardeşi Ahmed Kasım'ı, otuz - kırk kadar adamı ile, göndermişti. İbrahim Tarhan'ın adamlarından hiç biri yoktu; şehre girip, hankahta oturduğum vakit, Ahmed Tarhan adlı küçük kardeşi, (84 b) birkaç adamı ile, geldi. Şehir ahalisi henüz uykuda idi. Dükkân sâhipleri, dükkânlarından bakıp, beni tanıyarak, du'a ediyorlardı. Az bir müddet sonra, şehir ahalisi haberdar oldu. Bizim adamları ve şehir ahalisini garip bir sevinç ve neş'e sarmıştı. Özbekleri, kuduz köpekler gibi, sokaklarda taş ve sopalarla öldürdüler. Belki dörtbeş yüz özbeği bu şekilde öldürmüşlerdir. Şehrin vâlisi Can Vefa, HocaYahya'nın evlerinden birinde bulunuyordu. Kaçarak çıkıp, Şaybak Han'ın yanına gitti.

Kapıdan girince, doğru medrese ve hankah tarafına yürüdüm ve hankahın takı üzerine oturdum. Sabaha kadar her tarafta kavga ve gürültü devam etti. Haberdar olan bâzı esnaf ve dükkân sâhipleri sevinç ve neş'e ile geldiler ve ellerinde ne varsa, getirip du'a ettiler. Sabah özbeklerin Ahenîn kapısında, iki kapı arasını tahkim ederek, vuruşmakta oldukları haberi geldi. Derhâl ata binip, Ahenîn kapısına doğru gittim. Benimle (104) on on beş veya yirmi kadar adam vardı. Şehir yeni ele geçmişti. Ayak takımından herkes bir tarafı araştırmakla (85 a) meşgûl idi. Ben yetişinceye kadar, özbekleri Ahenîn kapısından çıkarmışlardı. Şaybak Han bu haberi alıp, fevkalâde

telâşla, güneş doğarken, yüz - yüzelli adamı ile, Ahenîn kapısına gelip yetişti. Fırsat kapıya gelmişti. Fakat, yukarıda zikredildiği gibi, yanımda çok az adam vardı. Şaybak Han, hiç bir iş yapamayacağını görünce, duramadı; derhâl geri döndü. Oradan dönüp, erkte Bostan-Saray'a indim. Ekâbir, eşraf ve şehrin büyükleri gelerek, beni görüp, tebrik ettiler.

Yüz kırk yıla yakın, Semerkand payitahtı bizim âilede idi. Yabancı ve düşman özbeğin biri gelip, onu ele geçirmişti. Elden çıkan mülkü Tanrı tekrar verdi. Yağmaya uğrayan vilâyet tekrar elimize geçti. Sultan Hüseyin Mirza da Herat'ı bu şekilde baskınla almıştı. Fakat iş bilenler nazarında, anlayan ve bitaraf kimseler önünde, o işle bu fetih arasında büyük bir fark olduğu âşikârdır. Evvelâ, Sultan Hüseyin Mirza çok işler görmüş, çok tecrübe geçirmiş, yaşlı bir padişah idi. İkincisi, onun düşmanı on yedi - on sekiz yaşında ve tecrübesiz çocuk olan Yadigâr Muhammed Nâsır Mirza idi. (85 b) Üçüncüsü, düşmanın içinde bulunan ve vaziyeti bilen Mîr Ali Mîrahûr, Mirza'ya adamlar gönderip, gâfil olduğu bir sırada, onu düşman üzerine getirdi. Dördüncüsü, düşman kurganda değil, Bağ-ı Zâgân'da bulunuyordu ve Sultan Hüseyin Mirza, şehri aldığı vakit, Yadigâr Muhammed Mirza ve adamları kendilerini öyle içkiye vermişlerdi ki, o gece Yadigâr Muhammed Mirza'nın kapısında bulunan üç adamın üçü de sarhoşmuş. Beşincisi, o bu derece gâfil olduğu bir sırada, Sultan Hüseyin Mirza geldi ve şehri zaptetti. Ben ise, Semerkand'ı aldığım vakit, on dokuz (105) yaşında idim. Ne çok işler görmüş ve ne de tecrüb[e] edinmiştim. İkincisi, benim düşmanım, Şaybak Ha[n]

gibi, çok tecrübe sâhibi ve çok işler görmüş, yaşlı bir adamdı. Üçüncüsü, bize Semerkand'dan hiç kimse gelmemişti. Vâkıa şehir ahalisi bana mütemayil idi; fakat Şaybak Han'ın korkusundan, hiç kimse bir şey yapamazdı. Dördüncüsü, benim düşmanım kurganda bulunuyordu. Kurgan alındı ve düşman da kovuldu. Beşincisi, bir defa Semerkand üzerine gelmiştik ve düşman bundan haberdar edilmişti; ikinci defa geldiğimiz zaman, Tanrı rast getirdi ve Semerkand zaptedildi. Bunu söylemekten maksat, başkalarına taş atmak değil, (86 a) yukarıda zikredildiği gibi, vâki olanı anlatmaktır. Bunu yazmaktan maksat, kendimi yükseltmek değildir, yukarıda yazıldığı gibi, doğrusu bu idi. Bu fetih hakkında şâirler tarihler söylemişlerdi. Onlardan bir beyit hatırda kalmıştır:

Akıl tarihini yeniden söyledi; bil o
Feth-i Babur Bahâdır'dır.
(996 = 1500).

Semerkand alındıktan sonra, Şavdar, Soğd ve tümenlerin yakınındaki kurganlar birer birer bana iltihak etmeğe başladılar. Bâzı kurganları özbek vâlileri, korkudan, bırakıp çıktılar. Bâzı kurganlar ise, özbekleri kovup, bizim idaremize girdiler; bâzıları da vâlileri yakalayıp, kurganları kapattılar. Bu sıralarda Şaybak Han'ın ve özbeklerinin göç ve âileleri Türkistan'dan geldi. Şaybak Han, Hoca-Didar ve Ali-Âbâd civarında bulunuyordu. Kurganların bu şekilde bize geçtiğini ve ahalinin tarafımıza döndüğünü görerek, bulunduğu yerden kalkıp, Buhara tarafına gitti. Tanrı inayeti ile Soğd ve Miyan-Kâl kurganlarının ekserisi, üç - dört ay içinde, tekrar bize geçti.

Bâkî Tarhan da, bir fırsat bulup, gelip Karşı kurganına girdi. Hazar ve Karşı da özbeklerin elinden çıktı. Kara-Köl'ü de, Merv'den Ebülmuhsin (86 b) Mirza'nın adamları gelip aldılar. İşimiz (106) fevkalâde iyi gidiyordu.

Vâldelerim, göç ve akrabalarım, ben Endican'dan çıktıktan sonra, bin müşkilât ve meşakkatle Ura-Tepe'ye gelmişlerdi. Adam göndererek, onları Semerkand'a getirttik. Şu birkaç gün içinde, Sultan Ahmed Mirza'nın benimle evli olan kızı Ayşe Sultan Begim'in bir kızı dünyaya geldi. Fahrünnisa adı verildi. Bu benim ilk çocuğum idi ve ben o vakit on dokuz yaşında idim. Bir ay veya kırk gün içinde Tanrı rahmetine kavuştu.

Semerkand fethinden sonra, birçok defa etraf ve civardaki han, sultan, emîrlere ve hudut boyunda oturanlara, yardım talep etmek üzere, arka arkaya elçiler ve haberciler gidip geldi. Bâzıları, tecrübeli olmalarına rağmen, dileklerimi kolayca kabûl etmemek hafifliğinde bulundular. Bâzılarının bize karşı edepsizlikleri ve fena hareketleri görülmüştü; onlar da, kendi vaziyetlerinden korktukları için, tegâfül ettiler. Bâzıları yardım gönderdilerse de, bu yardım değildi. Bunların hepsi de, sırası gelince, zikredilecektir.

Semerkand'ı ikinci defa aldığım vakit, Ali Şîr Bey (87 a) henüz hayatta idi. Bir defa bana bir mektûbu da gelmişti. Ben de, arkasına Türkçe beyit yazıp, bir mektup göndermiştim. Cevap gelinceye kadar tefrika ve kavga çıktı. Şaybak Han, Semerkand'ı aldığı zaman, Molla Binaî'yi mülâzemetine almıştı; kendisi ile beraber bulunuyordu. Semerkand fethinden

birkaç gün sonra, buraya geldi. Kasım Bey ondan şüphelendiği için, Şehr-i Sebz tarafına gitmesine izin verdi. Çok faziletli adam olduğu ve hiç bir günahı görülmediği için, tekrar Semerkand'a getirttik. Dâimâ kasîde ve gazel yazardı. Neva faslında bestelenmiş bir gazeli bana ithaf etti. Yine o zamanlarda bir ruba'î söyledi:

Ne kendimi besleyecek yiyeceğim, ne örtünecek giyeceğim var; yemesi ve giymesi olmayan bir adam, ilim ve hüner için, nasıl çalışır. (107)

O zamanlar ben de bir veya iki beyit söylüyordum; fakat gazel tamamlamıyordum. Yalnız bir tâne Türkçe ruba'î söyleyiverdim:

İşlerinin hepsi, gönlüne göre, olacaktır; ihsan ve maaş, hepsi sana gelecektir; o söylediğin galle ve mühmeli sana verdim; vücudun mühmele girecek, evin galle ile dolacaktır.

Molla Binaî bu ruba'înin (87 b) sonuncu mısraının kafiyesini redif yaparak, başka bir kafiye ile, tekrar bir ruba'î söyledi:

Mirzam kara ve denizin şahı olacaktır; hüneri ile cihanda temayüz edecektir; bir mühmel için bu kadar ihsan olursa, müstâmel desem, neler olacaktır.

O esnada Hoca Ebülbereke Firakî, Şehr-i Sebz'den Semerkand'a gelmişti; o: — "Şu kafiye ve redifte söylemek lâzımdı" — dedi ve şu rubaîyi söyledi:

Devrin ettiği cefa, ondan sorulacaktır; âlicenap sultan, bu kabahati affettirecektir. Ey sâkî, her ne kadar dökülen dolmazsa da, dökülenimiz bu devirde dolacaktır.

Bu kış işimiz çok ilerlemekte, Şaybak Han'ınki ise, gerilemekte idi. Bu esnada bir iki hâdise işimizi biraz bozdu. Merv'den gelerek Kara-Köl'ü alanlar, mukavemet edemediler; Kara-Köl tekrar özbeklerin eline geçti. Debûsi kalesinde İbrahim Tarhan'ın küçük kardeşi Ahmed Tarhan bulunuyordu. Şaybak Han gelerek, muhasara etti. Biz asker toplayıp, hazırlık yapıncaya kadar, zorla aldı ve ahalisini tamamiyle kılıçtan geçirdi. Benim Semerkand'ı aldığım zaman, yanımda tecrübeli iki yüz kırk adamım (88 a) vardı. Beş altı ay içinde, yüce Tanrının yardımı ile, o kadar arttı ki, Şaybak Han gibi bir adamla, ileride zikredileceği gibi, Serpül'de bir meydan muharebesi yaptık.

Etraf ve civardakilerden, Han'dan, Eyyûb Begçik, Kaşka Mahmud ve Barınlar, dört beş yüz kadar adamla, yardıma gelmişlerdi. Cihangir Mirza'dan, (108) Tenbel'in küçük kardeşi Halil, yüz - iki yüz adamla, yardıma gelmişti. Şaybak Han'ın ef'âl ve etvarını en iyi bilen Sultan Hüseyin Mirza gibi tecrübe sâhibi padişahtan hiç kimse yardıma gelmedi. Bediüzzaman Mirza'dan da hiç kimse gelmedi. Husrev Şah ise, korkudan adam göndermedi. Çünkü, yukarıda zikredildiği gibi, ondan bu âileye pek çok kötülük gelmişti ve bizden fazla korkuyordu.

Şevvâl ayında, Şaybak Han ile muharebe etmek niyeti ile, hareket ederek, Bağ-ı Nev'e çıktım. Asker toplamak ve hazırlık yapmak için, Bağ-ı Nev'de beş altı gün oturuldu. Bağ-ı Nev'den hareket edip, birkaç defa konakladıktan sonra, Serpül'den geçerek, ordugâh kurduk. Ordugâh etrafını, baştan başa kazık (88 b) ve hendeklerle kuşatarak, mazbut bir hâle

getirdik. Şaybak Han o taraftan gelip, Hoca-Kârdzen civarına indi. Aramız tahminen bir yıgaç idi. Dört beş gün burada oturuldu. Bizim adamlarımız ve düşmanın adamları her gün oradan buradan gelip, okla vuruşurlardı. Bir gün düşmanın adamı biraz fazla kalabalık olarak geldi; epeyce muharebe oldu, fakat hiç bir taraf fazla bir şey kazanamadı. Bizim bir alay kadar adamımız çabucak dönüp, hendeğe girmiş. Bâzıları bunun Seydî Kara Bey alayı olduğunu söylediler. Seydî Kara Bey gerçi sözünün eri idi, fakat kılıcı biraz zayıf idi. O günlerde bir defa Şaybak Han bir gece baskını yaptı. Askerlerin etrafı ağaç mânia ve hendekle müstahkem ve mazbut bir hâle getirilmişti; gelip hiç bir iş yapamadı. Hendeğin dışarısından bağırarak, bir miktar ok atıp, geri döndüler.

Ben muharebenin tâcil edilmesini istiyordum. Kanber Ali de gayret ediyordu. Bâkî Tarhan, bin - iki bin silâhlı adamla, Keş'e inmiş ve bir iki güne kadar bize iltihak edecekti. Seyid Muhammed Mirza Duglat da, Han dayım tarafından yardıma gelerek, bin - bin beş yüz adamla (89 a) Diyûl'e (109) inmiş; dört yıgaç mesafede bulunuyordu ve sabaha kadar bize iltihak edecekti. Böyle bir vaziyette muharebeyi tâcil ettik ve vuruştuk.

Hiddetle hemen elini kılıca uzatan, peşiman olarak, elinin arkasını ısırır.

Benim gayretimin sebebi şu idi: muharebe gününde Zühre yıldızı arada bulunuyordu. Eğer o gün geçirilirse, onüç - ondört gün kadar Zühre yıldızı düşmanın arkasında bulunacaktı. Fakat bu mülâhazalar yersizmiş ve lüzûmsuz acele edilmiş.

Bir sabah, muharebe niyeti ile silâhlanarak, atlara zırh takıp, sağ ve kol, merkez ve ileri kol saflarını tanzim edip, harekete geçtik. Sağ kolda — İbrahim Saru, İbrahim Cânî, Ebülkasım Kûhber ve diğer bâzı beyler, sol kolda — Muhammed Mezid Tarhan, İbrahim Tarhan, Semerkand beylerinden Sulhan, İbrahim Tarhan, Semerkand beylerinden Sultan Hüseyin Argun, Kara Barlas, Pîr Ahmed ve Hoca Hüseyin, merkezde — Kasım Bey ve bâzı yakın içkiler ve ileri kolda — Kanber Ali Sellâh, Bende Ali, Hoca Ali, Mîrşah Koçın, Seydî Kasım Eşik Ağa, Bende Ali'nin küçük kardeşi Haldâr, Koç Kasım Bey'in oğlu Haydar bulunuyordu. Diğer mevcut iyi yiğit ve içkilerin hepsi ileri kola bağlanmıştı. Bizim saf hâlinde harekete geçmemizle, düşman da o taraftan (89 b) saf hâlinde karşımıza çıktı. Sağ kolunda — Mahmud Sultan, Cânî Bey Sultan ve Timur Sultan, sol kolunda — Hamza Sultan, Mehdî Sultan ve diğer bâzı sultanlar bulunuyordu. Saflar yaklaşınca, düşmanın sağ kolunun başı bizim arkamıza doğru yürüdü. Ben de yüzümü onlara doğru çevirdim. Bizim ileri kolumuz — bütün tecrübeli ve iyi kılıç kullanan yiğitlerimiz ileri kola bağlanmıştı — sağ tarafımızda kaldı. Önümüzde hiç bir adam kalmadı. Buna rağmen, ileri gelen adamları vurup döndürerek, merkeze sıkıştırdık. İş o dereceye geldi ki, Şaybak Han'ın bâzı yaşlı ve büyük adamları, ona: — "Yürümek lâzım, durmak zamanı geçti" — demişler; fakat o bulunduğu yerde kalmış. (110) Düşmanın sağ kolu, bizim sol kolumuzu mağlûp ederek, arkamıza doğru yürüdü. İleri kol da sağ tarafımızda kalınca, önümüz açık kaldı. Arkadan ve önden zorlayarak, düşman ok atmağa başladı. Yardıma gelmiş olan moğul asker-

lerinin muharebe etmeğe hiç tâkati yoktu. Muharebeyi bırakıp, bizim kendi askerimizi yağma ederek, attan düşürmeğe başladılar. Yalnız burada değil, bedbaht moğulun (90 a) âdeti dâimâ böyledir. Gâlip gelse de, ganimet (olca) alır, mağlûp olsa da, kendi ilini (adamlarını) yağma edip, ganimet alır. Önümüzdekiler kaç defa şiddetle hücum ettilerse de, her defasında püskürttük. Önümüzden de zorladılar. Arkamıza geçen adamlar da gelip, bizim alaya ok atmağa başladılar. İleriden ve arkadan zorlayarak, askerimizi biraz sarstılar. Özbeğin muharebede büyük bir hüneri, bu çevirme (tolgama) hareketidir. Hiç bir muharebesi çevirmesiz olmaz. Yine biri şudur ki, ileride ve arkada, bey ve neferlerin hepsi ok atarak, dolu dizgin gelirler ve döndükleri zamanda, toplu hâlde, dolu dizgin dönerler.

Benim yanımda on - onbeş adam kalmıştı. Kûhek nehri yakın idi. Sağ kolun bir ucu nehre varmıştı. Biz de nehre doğru yürüdük. Kûhek nehrinin çekildiği zaman idi. Nehre varınca, zırhlı bir hâlde, suya girdik. Nehrin yarısından fazlası yürüyerek geçildi. Kalan kısmı derin idi. Bir ok atımı kadar yeri, zırhlı bir hâlde, atları yüzdürerek geçtik. Suyu geçtikten sonra zırhları bıraktık. Suyun şimâl tarafına geçince, düşmanın (90 b) tâkibinden kurtulduk; fakat burada da dağınık adamlarımızı düşüren ve soyan hep bu uğursuz moğul idi. İbrahim Tarhan'ı ve diğer birçok yiğitleri moğullar yağma edip, attan düşürdüler ve telef ettiler. Kûhek nehrinin şimâl tarafından gelip, Kulbe civarından geçtik; iki namaz arası, Şehzâde kapısından girerek, erke (111) geldim.

Büyük beyler, iyi yiğitler ve birçok adam bu muharebede telef oldu. Şurası gariptir ki, bu muharebede İbrahim Tarhan, İbrahim Saru ve İbrahim Cânî gibi, İbrahim adlı üç büyük bey telef oldu. Ebülkasım Kûhber, Kasım Bey'in büyük oğlu Huday-Birdi Tugçı ve evvelce de birkaç defa zikri geçen Sultan Ahmed Tenbel'in küçük kardeşi Halil bu muharebede telef oldular. Bir kısmı da muhtelif istikametlerde kaçtılar. Bunlar arasında Muhammed Mezid Tarhan, Hisar ve Kunduz tarafına, Husrev Şah'a gitti. Kanber Ali Sellâh Moğul, çok riayet ettiğimiz beylerimizden idi. Bu kadar riayet gördüğü hâlde, böyle bir zamanda sâdık kalmayıp, Semerkand'dan göçünü alarak, Husrev Şah'ın yanına gitti. (91 a) İçki ve yiğitlerden bâzıları, meselâ Kerimdâd Hudaydâd Türkmen, Cânike Kökeltaş ve Molla Baba Peşâgarî Ura-Tepe tarafına gittiler. O zamanlarda Molla Baba hizmette değildi; misafir olarak bulunuyordu. Bâzıları da, bizimle Semerkand'a girdi. Bunlar arasında Şîrim Tagayî ve adamları da bulunuyordu. Müşâvere ederek, hayat ve ölümü Semerkand kurganının içinde görüp, kurganı tahkim etmeğe karar verdik. Annem ile büyük ve küçük kız kardeşlerim kurganda bulundukları hâlde, Şîrim Tagayî göç, âile ve adamlarını şehirden çıkarıp, Ura-Tepe'ye gönderdi. Kendisi, yalnız olarak, birkaç adamı ile Kurgan'da kaldı. Yalnız bu defa değil, böyle müşkül vaziyetlerde dâimâ böyle hafiflik ve sadakatsizlikler ondan sâdır olmuştur.

Ertesi sabah Hoca Ebülmekârim'i, Kasım Bey'i, bütün beyler ve içkileri ve müşâvereye iştirâk edebilecek yiğitleri dâvet edip, müşâvere ettik ve Kur-

gan'ı tahkim ederek, hayat ve ölümü Kurgan içinde görmeğe karar verdik. Ben ve Kasım Bey ile yakınımdaki içki ve yiğitler, ihtiyat kuvvetler idik. Onun için, şehrin ortasında, Uluğ Bey Mirza'nın medresesinin damı üzerinde, (91 b) bir ak çadır kurdurarak, (112) oturdum. Diğer bey ve yiğitlere kapılarda ve etrafındaki kale duvarlarında yerler tâyin edildi.

İki üç gün sonra, Şaybak Han gelerek, Kurgan'ın biraz uzağında indi. Mahalle ve köylerin ayak takımı fevc fevc toplanarak, salâvat getirip, medrese kapısına geliyor ve muharebeye çıkıyorlardı. Şaybak Han bunlara karşı harekete geçiyor, fakat Kurgan'ın yakınına da gelemiyordu. Birkaç gün bu şekilde geçti. Ok, kılıç yarasını görmeyen ve muntazam meydan muharebe ve cidâlinin ne olduğunu bilmeyen bu ayak takımı, bundan cesaret alarak, daha uzaklara kadar çıkmağa başladılar. Tecrübeli yiğitler onları böyle faydasız çıkışlardan men'etmek istedikleri vakit, ta'netmeğe başladılar.

Bir gün Şaybak Han Ahenîn kapısı tarafına hücum etti. Ayak takımı cesaret aldıkları için, her zamanki gibi, cür'etle ona karşı uzağa çıktılar. Onların arkasından bâzı yiğitlerle süvari bölüğü çıkarıldı. Üştürgerden tarafına kökeltaşlar ve yakın içkilerden Noyan Kökeltaş, Kul-Nazar Tagayî, Mezid ve diğer birçokları çıkmışlardı. Orada bir iki özbek (92 a) bunlar üzerine at salıverdiler ve Kul-Nazar ile kılıç kılıca geldiler. Özbekler attan inerek, zorladılar ve şehrin ayak takımını kovalayarak, Ahenîn kapısına tıktılar. Koç Bey ile Mîrşah Koçın, Hoca-Hızır mescidi yanında kaldılar. Yayaları kovduktan sonra, düşmanın ilerideki atlıları, toplu bir hâlde, Hoca-Hızır mes-

cidine doğru yürüdü. Koç bey, bu ilerleyen özbeklere dine doğru yürüdü. Koç bey, bu ilerleyen özbeklere karşı çıkarak, çok iyi çarpıştı ve fevkalâde işler yaptı. Bütün halk bunlara bakıp duruyordu. Kaçanlar kaçmakta devam ediyorlardı. Artık ok atmak ve mukavemet etmek zamanı geçmişti. Ben, kapı üzerinden nâvek atıyordum ve yakınımda bulunan bâzıları ok atıyorlardı. Yukarıdan atılan oklardan dolayı, Hoca-Hızır mescidinden ileri gidemediler ve geri döndüler.

Muhasara müddetince Kurgan duvarı üzerinde her gece (113) dolaşır, yürürdük. Bâzan ben, bâzan Kasım Bey, bâzan beylerden ve içkilerden birimiz dolaşırdık. Firûze kapısından Şehzâde kapısına kadar, duvar üzerinde atla da yürünebilirdi. Diğer yerlerde yaya (92 b) yürünürdü. Bâzıları yaya dolaşırlardı ve bir defa dolaşıncaya kadar sabah olurdu.

Bir gün Şaybak Han Ahenîn kapısı ile Şehzâde kapısı arasına hücum etti. Ben ihtiyatta idim ve muharebe burada olduğu için, buraya geldim. Gâzüristan kapısı ile Sûzengerân kapısı tarafından korkmadık. O gün Şehzâde kapısı üzerinden, bir yüz başının (yüz atlık) atını nâvek oku ile iyice vurdum; hemen öldü. Bu aralık öyle zorladılar ki, Üştürgerden tarafından duvarın dibine kadar geldiler. Biz burada mücadele ile meşgûl iken, o taraftan tamamen gâfil idik. Düşman yirmi beş - yirmi altı merdiven hazırlamış ve her merdivenin genişliği iki-üç kişi yan yana çıkabilecek kadarmış. Yedi - sekiz yüz iyi yiğiti de bu merdivenlerle Gâzüristan kapısı ile Sûzengerân kapısı arası karşısında pusuya koy-

muş ve kendisi diğer taraftan hücum etmişmiş. Askerin hepsi bu tarafta muharebe ile meşgûl iken, bu karargâh boş kaldığı bir sırada, pusuda bulunanlar saklandıkları yerden çıkıp, (93 a) koşarak, bu merdivenleri iki kapı arasındaki ve Muhammed Mezid Tarhan'ın avlusu karşısındaki duvara koymuşlar. Muhammed Kulı Koçın ile diğer bir kısım beylerin karargâhı burası idi. Bu beyler Muhammed Mezid Tarhan'ın avlusunda bulunuyorlardı. Sûzengerân kapısı Kara Barlas'ın karargâhı idi. Gâzüristan kapısı, Şirim Tagayî ile büyük ve küçük kardeşlerinin ve Kutluk Hoca Kökeltaş'ın karargâhı idi. Muharebe başka tarafta cereyan ettiği için, karargâhtakiler bu işten habersiz olduklarından, adamları, işleri güçleri için, evlerine veya pazara dağılmışlardı. (114) Ancak karargâh beyleri ve ayak takımından birkaç kişi yerlerinde kalmışlardı. Koç Bey, Muhammed Kulı Koçın, Şah Sûfî ve diğer bir yiğit onlara karşı çıkıp, yiğitlik gösterdiler. Duvar üzerine düşmanın adamlarının bâzıları çıkmıştı; diğerleri de çıkmakta idi. Bu zikri geçen dört kişi koşarak yetiştiler ve vuruşarak, düşmanı duvardan aşağı düşürüp, kaçırdılar. Hepsinden iyi Koç Bey çarpıştı. Koç Bey'in hoşa giden işlerinden biri de bu idi. Bu muhasara esnasında iki defa çok iyi iş gördü. Kara Barlas da Sûzengerân kapısı karargâhında (93 b) yalnız kalmıştı. O da iyi dayandı. Kutluk Hoca Kökeltaş ve Kul-Nazar Mirza'lar da karargâhları olan Gâzüristan kapısında idiler. Onlar da az adamları ile iyi dayanarak, mazgaldan iyi ok attılar. Bir defa Kasım Bey, yiğitleri kumandasına alarak, Sûzengerân kapısından çıkıp, özbekleri Hoca-Kefşir'e kadar sür-

dü ve adamlarından bir kaçını ele geçirerek ve başlar keserek, geri geldi.

Ekinin yetiştiği vakit idi; fakat hiç kimse yeni ekini toplayamıyordu. Muhasara günleri uzadı. Ahali çok sıkıntı çekiyordu. O dereceye geldi ki, fakir ve miskinler köpek ve eşek eti yemeğe başladılar. Atların yemi de kalmadı. Atlara ağaç yaprakları veriyorlardı. O zaman yapılan tecrübeden, at için dut yaprağı ile kara-ağaç yaprağının bütün yapraklardan daha iyi olduğu anlaşıldı. Bâzı kuru ağaçları doğrayarak, talaşını suda ıslatıp, atlara verirlerdi.

Üç - dört ay kadar Şaybak Han kurgana yaklaşmadı; uzaktan etrafında dolaştı durdu. Bir gece hiç beklenmedik bir vakit, gece yarısına yakın, Firûze kapısı tarafına gelip, davullar çalarak, harp na'raları attılar. Ben medresede (94 a) bulunuyordum. Fevkalâde telâş ve karışıklık oldu. Bundan sonra her gece gelip, davullar çalarak, harp na'raları atıp, gürültü ederlerdi.

Her ne kadar etraf ve civara elçiler ve adamlar (115) gönderildi ise de, hiç kimseden imdat ve yardım gelmedi. Kuvvetli olduğumuz ve hiç bir noksanımız olmadığı zamanlarda da yardım etmemiş olanlar, böyle bir zamanda niçin imdat edeceklerdi. Bunlardan yardım umarak, kaleyi müdafaa etmek imkânsız imiş. Bir atalar sözü vardır: bir kurganı tahkim etmek için, bir baş, iki kol ve iki ayak lâzımdır. Baş - kumandan iki kol - iki taraftan gelecek olan imdat ve yardım ve iki ayak - kurganın suyu ile zahiresidir. Biz, bu etraf ve civardakilerden imdat ve yardım bekliyoruz. Onlar ise, her biri başka bir fikirdedir. Sultan Hüseyin Mirza gibi cesûr ve

tecrübe sâhibi bir padişah da bize yardım etmediği ve manevî bir yardım için, bir elçi bile göndermediği hâlde, muhasara zamanında, Şaybak Han'a, elçi olarak, Kemâleddin Hüseyin Gâzürgehî'yi gönderdi.

Tenbel, Endican'dan Biş-Kend civarına geldi. Han, Ahmed Bey'i ve yanındakileri Tenbel'e karşı çıkardılar; Leklekân (94 b) ve Türek (Tülek) çarbağı civarında karşılaştılar, fakat muharebe filân olmadan ayrıldılar. Sultan Mahmud Han harp adamı değildi. Sipahilikten tamamen bihaber idi. Tenbel ile karşılaştığı zaman, Han'dan korkakça sözler ve hareketler görülür. Ahmed Bey kaba, fakat cesur ve sâdık bir adamdı. Çok kaba konuşurdu. O der ki:
— "Bu Tenbel nasıl bir adamdır ki, bu kadar telâş ve tereddüt gösteriyorsunuz. Eğer gözünüz korkuyorsa, gözünüzü bağlayıp yürüyelim ve karşılaşalım".

DOKUZ YÜZ YEDİ SENESİ VEKAYİİ

Muhasara müddeti uzadı. Zahîre ve erzak, imdat ve yardım hiç bir taraftan gelmedi. Asker ve ahali ümitsizliğe düşerek, birer-ikişer kurganı bırakıp, kaçmağa başladılar. Şaybak Han kurgan halkının (116) âcizliğini anlayarak, gelip Gâr-i Âşıkan civarına indi. Ben de Şaybak Han'ın karşısına, Kûy-i Pâyân'da bulunan Melik Muhammed Mirza'nın evlerine geldim. O günlerde, Uzun Hasan, Hoca Hüseyin, on - on beş adamı ile birlikte gelip, kurgana girdi. Daha önce (95 a) zikredildiği gibi, o, Cihangir Mirza'nın düşman olmasına ve bizim Semerkand'dan çıkmamıza da sebep olmuştu. Bu giriş, çok cesurâne bir giriş idi.

Asker ve şehir halkının darlık ve sıkıntısı arttı. Yakın ve mûteber adamlarımız da, duvardan atlayarak, kaçmağa başladılar. Bey ve nâmdarlardan ve eski emekdarlarımızdan bir Veys Şeyh ile Veys Lâgarî vardı; onlar da kaçtılar. Ben ve yanımda bulunanlar, hepimiz me'yus olduk. Hiç bir taraftan ümit kalmadı. Erzak ve zahîre de azdı; olan kadarı da tükendi. Hiç bir taraftan erzak ve zahîre gelmedi. Bu esnada Şaybak Han barış sözünü ortaya attı. Eğer her hangi bir taraftan ümit olsa veya zahîre bulunsa idi, sulh sözüne kim kulak asardı. Zarûret hâsıl oldu ve sulha benzer bir şey yapıp, gece yarısı, Şeyhzâde kapısından çıkıldı. Vâlidem Hanım'ı bera-

ber götürdüm. Ondan başka iki kadın çıktı; biri Biçke Halife, diğeri Minglig Kökeltaş idi. Büyük kız kardeşim Hanzâde Begim, bu çıkışta Şaybak Han'ın eline düştü. Karanlık gecede, Soğd'un büyük arıklarından çabalanarak, yolumuzu kaybedip, bin meşakkatle sabahleyin Hoca-Didar'dan geçip, sünnet vaktinde (95 b) Karbug (Karpuk) dağına tırmandık. Karbug dağının şimâlinden, Cûdek (Hûb-Kend) köyünün aşağısından, Ilan-Otı'na doğru hareket ettik. Yolda giderken, Kanber Ali ve Kasım Bey'ler ile at yarıştırdık. Benim atım geçti. Onların ne kadar geride kaldığını görmek niyeti ile, geriye baktım. Kolan boşalmışmış, eğer çevrildi. Baş üstü yere düştüm. Gerçi derhâl kalkıp, ata bindim; fakat akşama kadar kendime gelemedim. Bu âlem ve olup biten vak'alar gözüme rüya ve hayâl gibi (117) görünüyordu. Akşam, ikindi namazı vaktinde, Ilan-Otı'nda inip, bir at kesip, etini şişleyerek, kebap yaptık. Atları da bir az dinlendirip, tekrar hareket ettik. Sabahtan bir az önce, Haliliye köyüne geldik. Haliliye'den Dizek'e gelindi. O zaman Dizek'te Hâfız Muhammed Bey Dulday'ın oğlu Tahir Dulday bulunuyordu. Yağlı etler, has ekmekler, tatlı kavunlar ve iyi üzümler boldu. O kadar sıkıntıdan böyle bolluğa ve o kadar felâketten böyle rahata kavuştuk.

Korku ve sıkıntıdan çıkıp rahatı bulduk; yeni bir
hayat ve yeni bir dünya bulduk.

Ölüm korkusu gönülden çıktı, açlık (96 a) şiddeti halktan defoldu. Hayatımızda bu kadar istirahat etmemiştik; rahat ve bolluğun kadrini bu kadar bilmemiştik. Sıkıntılı hayattan sonra gelen istirahat

ve meşakkatten sonra gelen huzûr, daha tatlı ve daha iyi geliyormuş. Dört - beş defa böylece sıkıntıdan rahata ve meşakkatten huzûra kavuşmuşuzdur. Bu ilki idi. Böylece düşman belâsından ve açlık âfetinden kurtularak, bolluk ve istirahate eriştik. Üç-dört gün Dizek'te istirahat ettikten sonra, Ura-Tepe tarafına hareket ettik.

Peşâgar, yoldan bir parça kenara düşüyordu. Bir müddet orada bulunduğum için, geçerken uğrayarak, onu seyrettim. Peşâgar kurganında, uzun müddet annem Hanım'ın hizmetinde bulunan Atun'a tesadüf ettim. Bu defa, yük hayvanı bulunamadığından, Semerkand'da kalmıştı. Görüşüp soruşturdum. Semerkand'dan buraya yayan gelmiş. Annem Hanım'ın küçük kız kardeşi, Hûb-Nigâr Hanım, fânî dünyaya veda etmiş. Ura-Tepe'de Hanım'a ve bana bu haber verdiler. Benim babamın annesi de Endican'da vefat (96 b) etmiş; bunu da burada söylediler. Hanım, Han dayımın vefatından beri, anneleri, küçük erkek ve kız kardeşleri olan Şah Begim, Sultan Mahmud Han, Sultan-Nigâr Hanım ve Devlet-Sultan Hanım'ları görmemişlerdi (118) ve ayrılalı on üç - on dört sene olmuştu; onları görmek için, Taşkend'e gittiler. Ben, Muhammed Hüseyin Mirza ile konuşarak, Ura-Tepe'nin köylerinden Dıhket (Dihket) denilen yerde kışlamağa karar verdim. Eşyaları Dıhket'te bırakıp, birkaç gün sonra, Şah Begim ile Han dayımı ve diğer akrabalarımı görmek için, ben de Taşkend'e hareket ettim. Gidip Şah Begim ve Han dayım ile görüşerek, birkaç gün orada kaldım. Annemin öz ablası Mihr-Nigâr Hanım da Semerkand'dan geldiler. Benim annem Hanım hasta-

landılar. Çok ağır bir hastalık idi; çok büyük tehlike geçirdiler. Hocake Hoca hazretleri Semerkand'dan çıkmışlar; Ferket'te oturuyorlardı. Ferket'e gidip, Hoca'yı gördüm.

Han dayımın bana, riâyet ve inayet ederek, bir vilâyet veya bir tümen vereceğini ümit ediyordum. Ura-Tepe'yi vaadettiler; fakat Muhammed Hüseyin Mirza (97 a) vermedi. Kendiliğinden mi vermedi, yoksa yukardan işaret mi oldu, anlamadım. Birkaç gün sonra, Dıhket'e geldik. Dıhket, Ura-Tepe'nin dağ eteklerinde bulunan köylerinden biridir ve büyük bir dağın eteğindedir. Bu dağı geçince, Mesîha vilâyeti başlıyor. Ahalisi gerçi sarttır ve köylerde oturur; fakat türkler gibi, at ve koyun sürüleri beslerler. Dıhket'in koyunlarını kırk bin kadar tahmin ederler. Bu köyde köylülerin evlerine indik. Ben köy muhtarının evine indim. Altmış - yetmiş yaşında bir adamdı. Fakat annesi henüz hayatta idi. Çok yaşlı bir kadındı; yüz on bir yaşında idi. Timur Bey Hindistan'a girdiği zaman, bu kadının akrabasından biri o sefere iştirâk etmiş. Onları hatırlar ve anlatırdı. Ancak Dıhket'te bu kadının kendisinden doğan erkek ve kız torun ve torunlarının torunundan doksan altı kişi hâlâ mevcut idi; ölenler ile birlikte, iki yüz kişi sayarlardı. Torununun torunlarından biri yirmi beş - yirmi altı yaşlarında ve sim-siyah sakallı bir yiğit (119) idi.

Dıhket'te bulunduğum zaman, Dıhket'in civar ve etrafındaki dağları dâimâ yaya yürüyerek, seyrederdim. Ekseriya yalın ayak (97 b) gezerdim. Ya-

lın ayak gezmekten ayaklarım o hâle gelmişti ki, dağ ve taşı farketmezdi. Böyle bir gezinti esnasında, bir gün ikindi namazı ile akşam namazı arasında, dar bir yoldan bir adam bir öküzle gidiyordu. Ben: — "Acabâ bu yol nereye gidiyor?" — dedim. O: — "Öküze bakın, ne der; yolun nereye çıkacağı mâlûm oluncaya kadar yürü" — dedi. Hoca Esedullah: — "Eğer öküz yatarsa, ne yaparız?" — diye şaka etti.

Bu kış sipahilerden bâzıları kazaklıklarda bizimle yürüyemeden, Endican'a gitmek için, müsaade istediler. Kasım Bey israrla: — "Mâdemki bu adam oraya gidiyor, Cihangir Mirza'ya bilhassa kendi elbiselerinizden, bir şey gönderin" — diye arz etti. Bir samur serpuşumu gönderdim. Kasım Bey tekrar: — "Tenbel'e de bir şey gönderseniz ne olur" — diye israr etti. Gerçi buna râzı değildim; fakat Kasım Bey'in israrı üzerine, Noyan Kökeltaş'ın Semerkand'da kendisi için yaptırmış olduğu büyük yassı kılıcı alıp, Tenbel'e gönderdim. Benim başıma isabet eden kılıç, işte bu kılıç idi. Nitekim gelecek senenin vekayiinde zikredilecektir.

Birkaç gün sonra, büyük annem İsen-Devlet (98 a) Begim, göçü, âilesi ve adamları ile birlikte, geldiler. Bunlar, ben Semerkand'dan çıktığım vakit, orada kalmışlardı.

Bu kış ortasında, Şaybak Han, Hocend suyunu buz üzerinden geçerek, Şahruhiye ve Biş-Kend civarına akın etti. Bunu haber alınca, adamlarımızın azlığına bakmayarak, onlara karşı harekete geçtik. Hocend'in aşağısındaki köylerin ve Heşt-Yek'in karşısına doğru yürüdük. Şiddetli soğuk vardı. Bu ci-

varda Ha-Derviş rüzgârı eksik olmaz; dâimâ şiddetli eser. Soğuk o derece idi ki, şu iki - üç gün içinde, burada iki - üç kişi soğuğun şiddetinden ölmüştü. Bana gusül zarureti hâsıl oldu. Sâhilleri tamamen buz tutmuş; fakat akıntının kuvvetinden, ortası buz tutmamış olan bir arık suyu vardı. (120) Bu suya girip, gusül yaptım ve on altı defa suya daldım. Suyun soğukluğu epeyce tesir etti. Ertesi sabah Hocend suyunu Haslar karşısında, buz üzerinden geçip, gece yarısında Biş-Kend'e geldik. Şaybak Han, Şahruhiye civarına akın edip, geri dönmüştü. O sıralarda Biş-Kend, Molla Haydar'ın oğlu Abdülmennan elinde idi. Bundan daha küçük, Mü'min adlı, bir oğlu vardı; işe yaramaz ve darbeder bir adamdı. Ben Semerkand'da iken yanıma gelmişti; çok riayet etmiştim. Noyan Kökeltaş Semerkand'da (98 b) ona karşı ne şekilde fena muamele etmiş, bilmiyorum; fakat bu namussuz ona kin bağlamış. Özbek akıncılarının döndüğü haberi gelince, Han nezdine adam göndererek, Biş-Kend'den kalkıp, Âhengerân köylerinde üç - dört gün kaldık. Semerkand'daki âşinalık ile, Molla Haydar'ın oğlu Mü'min, Noyan Kökeltaş ile Ahmed Kasım'ı ve diğer bâzılarını ziyafete dâvet eder. Ben Biş-Kend'den gittiğim vakit, bunlar Biş-Kend'de kaldılar. O, bunlara bir uçurum kenarında ziyafet verir. Biz gelip Âhengerân köylerinden Sâm-Sîrek denilen köye indik. Sabah Noyan Kökeltaş'ın uçurumdan sarhoşluk ile düşüp, öldüğü haberi geldi. Noyan'ın öz dayısı olan Hak-Nazar, birkaç kişi ile, oraya gönderildi. Bunlar gidip, Noyan'ı düştüğü yerden arayarak buldular ve Biş-Kend'de gömüp, geri döndüler. Bunlar Noyan'ın ölüsünü ziyafet ya-

pılan yerden bir ok atımı kadar yüksek bir uçurumun altında bulmuşlar. Bâzı kimseler Mü'min'in, Semerkand'daki kinini unutmayarak, Noyan'a kastettiğini düşündüler. Doğrusunu bilen olmadı. Bana bu garip bir tesir yaptı. Az adamın ölümünden böyle müteessir olmuşumdur. Bir hafta - on gün kadar hep (99 a) ağladım. Ölüm tarihi ("Noyan vefat etti") şeklinde tesbit edildi. Birkaç gün sonra, dönüp Dıhket'e geldim.

Yazın gelmesi ile, Şaybak Han'ın Ura-Tepe (121) üzerine yürüdüğü haberi alındı. Dıhket düz yerde olduğu için, Âb-Bürden geçidi ile, Mesîha dağlarına çıktık. Mesîha'nın en aşağıdaki köyü Âb-Bürden'dir. Bu Âb-Bürden'den bir az aşağıda bir çeşme bulunmaktadır. Bu çeşme başında bir mezar vardır bu çeşmeden yukarı tarafı, Mesîha'ya ve aşağı tarafı ise, Pelgar'a âittir. Bu çeşme başında ve çeşmenin kenarındaki taşı kazıyarak, şu üç beyiti yazdım:

İşittim ki, iyi huylu Cemşid bir çeşmenin başındaki bir taşa şunları yazmış: — "Bu çeşmede, bizden evvel, birçok insanlar nefes aldılar; sonra, göz açıp kapayıncaya kadar, göçüp gittiler. Yiğitlik ve kuvvetle dünyayı zaptettik; fakat beraber mezara götüremedik"

O dağlıkta, böyle taşa kazıyarak, beyit ve diğer şeylerin yazılması âdettir. Mesîha'da iken, şâir Molla Hicrî, Hisar tarafından gelip, mülâzemet etti. Bu matla'ı o günlerde söylemiştim:

Bir resim ne kadar zahmet ile yapılırsa yapılsın, sen ondan daha güzelsin; sana can derler; fakat sen, şüphesiz, candan daha üstünsün.

Şaybak Han, Ura-Tepe'nin etraf ve civarına gelerek, biraz ortalığı karıştırıp, geri döndü. Şaybak Han Ura-Tepe (99 b) üzerinde iken, âilemi Mesîha'da bırakıp, adamlarımızın az ve silâhsız olmalarına bakmayarak, Âb-Bürden geçidinden aşıp, sabah akşam yakında bulunup, fırsatı kaçırmayalım diye, Dıhket civarına vardık. Şaybak Han acele döndü. Tekrar geçidi aşarak, Mesîha'ya geldik. — "Böyle dağdan dağa, işsiz güçsüz, vilâyetsiz ve yersiz yürümek faydasızdır; Han nezdine, Taşkend'e mi gidelim" — diye hatırdan geçti. Kasım Bey buna râzı olmadı. O, yukarıda zikredildiği gibi, nizamı korumak ve kalanlara ibret teşkil etmek için, Kara-Bulak'ta üç - dört moğulu, öldürmüştü. (122) Gâlibâ bu yüzden oraya gitmeğe tereddüt etti. Bir parça israr ettik, olmadı. Biz Âb-Bürden geçidinden aşarak, Han yanına, Taşkend'e doğru yürüdük. O esnada Tenbel, asker sevkedip, Âhengerân vâdisine geldi. Asker arasında Muhammed Hisarî diye meşhur olan Muhammed Duglat, küçük kardeşi Sultan Hüseyin Duglat ve Kanber Ali Sellâh ittifak edip, Tenbel'e kastederler. Bu işi Tenbel duyunca, orada kalamayarak, kaçıp, Han yanına geldiler. Biz Şahruhiye'ye geldiğimiz gün, kurban ayı idi; fakat tevakkuf etmeden geçip, Han yanına, Taşkend'e gittim.

Bir rubaiyi söylemiştim. Mâmûl kafiyesinde tereddüdüm vardı. O zaman şiir (100 a) san'atını o kadar tetkik etmiyordum. Han tabiat sâhibi bir adamdı, şiir söylerdi; gerçi muvaffak olan gazeli çok değildi. Bu rubaiyi Han'a söyleyip, tereddüdümü arzettim. Fakat gönül arzu ettiği şekilde, kat'î bir ce-

vap alamadım. Her hâlde şiir san'atını az tetkik etmişlerdir. O rubaî şudur:

Mihnette insan insanı hatırlamazmış, gurbette insan gönlünü şâd etmezmiş; bu gurbette gönlüm hiç şâd olmadı, gurbette insan elbette sevinmezmiş.

Sonra mâlûm oldu ki, türk dilinde, yerine göre, *t - d, ġ — ḳ* ve *(g) - k* birbirinin yerine geçermiş.

Birkaç gün sonra, Tenbel Ura-Tepe'ye geldi. Bu haberi alınca, Han Taşkend'den asker sevketti. Biş-Kend ile Sâm-Sîrek arasında sağ ve sol kol saflarını tanzim edip, dim gördüler. Moğul âdeti üzere, tuğ açtılar. Han attan indi. Bir moğul dokuz tuğu Han'ın önünde dikip, bir öküzün ön bacak kemiğine bir uzun ak bez bağlayarak, elinde tuttu ve üç parça uzun bezi üç tuğun kuyruğundan az aşağı bağlayıp, tuğ direğinin altından geçirdi; (123) bir bezin ucuna Han ayakları ile bastı, bir tuğa bağlanan bezin ucuna da ben bastım; bir bezin ucuna da Sultan Muhammed Hanike (100 b) bastı. O moğul, bu bağlanmış olan öküzün ön bacak kemiğini eline alıp, moğulca bir şeyler söyleyerek, tuğa bakıp, işaret ediyor; Han ve diğer bütün etrafta duranlar tuğa kımızlar serpiyorlar ve bütün nefîr ve davullar birden çalıyor. Mevcut ve safta duran asker, hep birden harp na'rası koparıyor. Üç defa böyle yapıyorlar; sonra atlara binerek, harp na'rası koparıp, böylece askerin etrafını dolaşıyorlar. Moğul arasında Cengiz Han'ın yasası (tüzük) hâlâ Cengiz Han'ın tanzim edip bıraktığı gibidir. Sağ ve sol kollar, merkezler babaları zamanındaki gibi, yerli yerinde durur. Sağ ve sol kollarda kimin itibarı fazla ise, o daha ziya-

de baş tarafta durur. Sağ kolda Çıras ile Begçik kabîlelerinin hâlâ başa geçmek kavgası vardır. O zaman Çıras'ın tümen beyi Kaşka Mahmud idi. Çok cesûr bir yiğit idi. Tümen diye meşhur olan Begçik tümeninin tümen beyi Eyyûb Yâkub idi. Başa geçmek için mücadele ettiler ve birbirlerine karşı kılıca sarıldılar. Nihayet şuna karar verildi: biri kuşatma avında başta duracak ve diğeri de safta başa geçecek .Ertesi sabah Sâm-Sîrek civarında kuşatma avı yaptılar. Oradan gelip, Türek (Bürek) çarbağına indiler. (101 a)

İlk gazelimi o gün, orada iken, tamamladım. O tamamlanan gazel şudur:

> Canımdan başka, vefadâr bir yar bulmadım; gönlümden başka, sırlarıma mahrem bulmadım.

Bu gazel altı beyitten ibarettir. Bundan sonra tamamlanan her gazel aynen bu tertip ile yazıldı.

Buradan, konaklaya konaklaya, Hocend suyunun kenarına geldiler. Bir gün, gezmek niyeti ile, suyu geçip, yemek hazırladık; yiğit ve çehreleri keyiflerine bıraktık. O gün benim kemerimin altın tokasını çaldılar. (124) Ertesi sabah Han Kulı Beyan Kulı ile Sultan Muhammed Veys kaçıp Tenbel'e gittiklerinden, herkes bu hareketin onlar tarafından yapıldığını düşündü; fakat tahkik edilemedi. Ahmed Kasım Kûhber de, müsaade alıp, Ura-Tepe'ye hareket etti. O da bu gidişten dönmedi ve Tenbel'in yanına gitti.

DOKUZ YÜZ SEKİZ SENESİ VEKAYİİ

Han'ın bu yürüyüşü çok faydasız bir yürüyüş idi. Kurgan almadan ve düşmana saldırmadan, gittiler geldiler. Taşkend'de bulunduğum bu sırada, çok eziyet ve sefâlet çekildi. Vilâyet yok ve vilâyet elde etmek ümidi de yok. Adamlarımın çoğu dağıldı; kalan bir kaçı da sefâletten benim ile yürüyemez oldular. Han dayımın kapısına gittiğim zaman, bâzan bir ve bâzan da iki adam ile giderdim. İyi ki, yabancı değillerdi; akrabalardandı. (101 b) Han dayımın huzurundan Şah Begim yanına gelirdim ve kendi evim gibi, baş açık ve yalın ayak girerdim.

Nihayet, böyle kararsızlıktan ve böyle serserîlikten bıktık ve: — "Böyle müşkilât içinde yaşamaktan ise, başımı alıp gitmek daha iyi ve böyle sefâlet ve şikâyet ile âleme karşı dolaşmaktan ise, ayağımın götüreceği yere kadar gidersem daha iyi" — dedim. Hıtay'a gitmeğe karar verdim ve başımı alıp çıkmağa azmettim. Küçükten beri Hıtay tarafına gitmeğe hevesim vardı. Fakat saltanat ve akrabalarım yüzünden, müyesser olmuyordu. Saltanat gitti ve annem de annelerine ve küçük kardeşlerine kavuştular. Seyahat mânileri kalktı ve o gâileler kalmadı. Hoca Ebülmekârim'in tavassutu ile, şu fikri ortaya koydum: — Şaybak Han gibi bir düşman

zuhûr etti. Bunun zararı türke ve moğula müsavîdir. Henüz halka tamamen tahakküm etmeden ve çok büyümeden, bunun icabına bakmak lâzımdır. Nitekim demişler: (125)

Elinden gelirse, ateşi bugün söndür; zira ateş büyürse, dünyayı yakar. Bir ok ile düşmanı mıhlamak mümkün iken, onu yayını germeğe bırakma.

Büyük Han (Sultan Mahmud Han) dayım ile küçük Han (Sultan Ahmed Han) dayım yirmi dört - yirmi beş yıl oluyor, birbirini görmediler. Benim de onu hiç gördüğüm yok. Acabâ benim gidip küçük Han dayımı görmeme ve onun buraya gelmesine tavassut ve gayret etmeme müsaade ederler mi? — Arzım bu idi. Bu bahane ile buradan (102 a) çıkabilsem, Moğulistan ve Turfan'a gitmeme hiç bir mâni ve korku kalmaz ve kendi dizginim kendi elimde olurdu. Bu niyetime hiç kimse vâkıf değildi ve kimseyi vâkıf da edemezdim. Çünkü annem ile böyle sözleri konuşmanın hiç imkânı yoktu ve etrafımda bulunan ve başka ümitler ile bana iltihak ederek, sefâlet çeken birkaç büyük ve küçüğe de böyle sözler söylemenin hiç bir hoş tarafı yoktu. Hoca Ebülmekârim, Şah Begim ile Han dayıma bu sözü söyleyince, onlar râzı olurlar; fakat, itibar bulamadığından gitmeğe müsaade istiyor diye, hatırlarından geçer. Bunu nâmus meselesi yapıp, müsaade vermekte bir az ağır davrandılar.

Bu sıralarda küçük dayımdan bir adam gelerek, kendisinin hakikaten gelmekte olduğunu bildirdi. Bu niyetim de tahakkuk etmedi. Tekrar bir

adam gelip, küçük Han'ın yaklaştığını haber verince, Şah Begim, küçük Han dayımın küçük kız kardeşleri Sultan-Nigâr Hanım ve Devlet-Sultan Hanım, ben, Sultan Muhammed Hanike ve Mirza Han, hepimiz küçük Han dayımı karşılamağa çıktık.

Taşkend ile Sayram arasında Yaga (Yagman) köyü ve diğer birkaç köy bulunmaktadır. İbrahim Ata ve İshak Ata'nın kabirleri oradadır. Bu köylere kadar gidildi. Küçük Han dayımın ne zaman geleceğini, (102 b) kat'î olarak, bilmediğimizden, düşünmeden, sür'atle ata binip gitmiştim. Birden bire Han karşıma çıkıverdiler. İleri yürüdüm. Ben attan indiğim vakit, küçük Han dayım ben olduğumu anladı. Çok (126) canı sıkıldı. Onun her hâlde, bir yerde inip oturarak, benimle merasim dâhilinde görüşmeğe niyeti varmış. Yaklaşıp, attan indim. Yer de müsait değildi ve hürmetle eğilecek zaman da kalmadı; eğilerek, gidip görüştüm. Canı sıkılıp kızarak, derhâl Sultan Said Han ile Baba Han Sultan'a, attan inip, benimle hürmetle eğilerek görüşmelerini emretti. Han'ın oğullarından, bu iki sultan gelmişti; on üç - on dört yaşlarında vardılar. Sultanlar ile görüşüp, ata binerek, Şah Begim'in yanına geldik. Bunlar orada oturup, olup biten hâl ve keyfiyetleri, gece yarısına kadar konuştular.

Ertesi sabah, küçük Han dayım bana, moğul âdetince, tepeden tırnağa birtakım elbise ile, kendi kemerini ve eğerli has atını ihsan etti. Serpuş sırmalı moğul börkü, elbise işlemeli çin atlasından ve kuşak da çin kemeri olup, eski usûlde techiz edilmiş, sol tarafında, kadınların boyunlarına astıkları anberdân ve kese gibi şeylerden üç - dört tâne ve sağ

tarafında da buna benzer üç - dört şey asılmıştı. Oradan Taşkend'e doğru hareket ettiler. (103 a)

Büyük Han dayım da Taşkend'den üç - dört yıgaç mesafeye kadar karşılamağa geldi ve bir yerde çadırlar kurup oturdu. Küçük Han karşıdan geliyordu; yaklaşınca, Han'ın sol tarafından, arkadan çevirerek, gelip, Han'ın önünde attan indi ve görüşecek yere kadar dokuz defa tâzim ile eğilerek, gelip görüştü. Büyük Han da, küçük Han yaklaşınca, yerden kalkıp, görüştüler ve epey bir zaman kucaklaşıp durdular. Dönerken de küçük Han dokuz defa ve hediye takdim ettiği zaman da birçok defa tâzim ile eğildi. Sonra gelip oturdular. Küçük Han'ın adamları tamamen moğul âdetine göre giyinmişlerdi. (127) Moğul biçimi börkleri, çin atlasından işlemeli elbiseleri, moğul biçimi yeşil sahtiyandan ok kılıfları, eğerleri, moğul atları ile, görülmemiş bir şekilde süslenmiş olarak, geldiler. Küçük Han'ın adamları çok değildi; binden fazla ve iki binden bir parça azdı. Küçük Han dayım garip tavırlı bir adamdı. Kılıcına çok hâkim ve cesurdu. Silâhlardan en ziyade kılıca itibar ederdi: — "Dilli topuz, topuz, küçük topuz, aybalta ve baltadan biri isabet ederse, ancak bir yere tesir eder; eğer kılıç isabet ederse, baştan ayağa kadar keser" — derdi. Keskin kılıcını hiç bir zaman yanından ayırmazdı; ya belinde, (103 b) yahut elinde taşırdı. Taşrada büyüdüğü için, bir parça köylüce ve konuşması da bir az kabaca idi. Zikredildiği gibi, bu moğul biçimi süs içinde, küçük Han dayım ile geldim. Hoca Ebülmekârim büyük Han dayım ile beraber idi. Beni tanıyama-

dan: — "Bu hangi sultandır?" — diye sormuş ve söylendikten sonra tanımış.

Taşkend'e gelir gelmez, Sultan Ahmed Tenbel üzerine, Endican'a asker sevkederek, Kendirlik geçidi yolu ile hareket ettiler. Âhengerân ovasına gelince, küçük Han ile beni daha ileri gönderdiler. Geçitten geçip, Zırkan (Zirman, Zeberkan) ve Kernan (Kerman) civarında bir gün dim gördüler. Askerlerini otuz bin adam tahmin ettiler. İleriden, Tenbel'in de askerini toplayıp, Ahsi'ye geldiği hakkında, haberler gelmeğe başladı. Hanlar istişare ettiler ve benim bir mikdar asker ile, Hocend suyunu geçerek, Uş ve Özgend tarafına gidip, arkadan çevirme hareketi yapmama karar verildi. Bu karar üzerine Eyyûb Begçik'i tümeni ile, Can Hasan (Hüseyin) Barın'ı (Narın) barınları ile, Muhammed Hisarî Duglat, Sultan Hüseyin Duglat ve Sultan Ahmed Mirza Duglat'in kendilerini - Duglat tümeni bunlarda değildi - Kanber Ali ve Sarıkbaş Mirza İterçi'yi de askerin darugası yapıp, bana ilhak ettiler.

Kernan'da (Kerman) hanlardan ayırıp, Sekân (Mengân) civarından Hocend suyunu sal ile geçip, Hûkan (104 a) urçını Rıbat - Çoban üzerinden yürüyerek, Kaba (Kabal)'yı zapt ettikten sonra, Alayluk (Almalık) urçını (128) üzerinden, Uş üzerine sür'atle yürüdük. Seher vakti, ansızın, Uş kurganına geldik. Uş halkı, mukavemet edemeden, şehri teslim etti. Vilâyet halkı, şüphesiz, bizi çok istiyordu. Tenbel'den korktuklarından ve biz de uzak olduğumuzdan, çâresini bulamıyorlardı. Uş'u ele geçirince, Endican'ın şark ve cenubundaki dağ ve ovaların halkı tamamen bizim tarafımıza geçti. Eskiden Fer-

gana vilâyetinin payitahtı olan Özgend'in hudut boyunda iyi bir kurganı vardır; halkı bize tâbi olmağı kabûl ederek, adam gönderip, idaremize girdiler. Birkaç gün sonra, merginanlılar da vâlilerini vurup kovarak, bana tâbi oldular. Hocend suyunun Endican tarafında bulunan kurganlardan, bir Endican'dan başka, diğer bütün kurganlar iltihak ettiler. O sıralarda, böyle karışıklıklara rağmen, Tenbel henüz bunlara aldırmadan, Ahsi ile Kernan (Kerman) arasında, atlı ve yaya asker ile, hanlara karşı ağaç mâni'alar ve hendekler ile yerini tahkim etmiş vaziyette bulunuyordu. Birkaç defa o tarafta bir az çarpışma olur; fakat hiç bir tarafın gâlip veya mağlûp olduğu anlaşılmaz.

Endican tarafındaki ahali, (104 b) kurgan ve vilâyetler bana tâbi oldukları için, Endican halkı da, tabiî beni istiyordu; fakat bir çâre bulamıyordu. — "Bir gece Endican'ın yakınına gidip, adam göndererek, Hoca ve eşraf ile konuşursak, belki bizi bir taraftan içeri sokarlar" — diye düşündük. Bu niyet ile Uş'tan kalkıp, gece yarısı Endican'dan bir kürûh mesafede bulunan Çil-Duhterân karşısına geldik. Kanber Ali Bey ile diğer bâzı yiğitler bir az ileri gönderildi. Onlar gizlice kurgana adam sokup, Hoca ve eşraf ile konuşacaklardı. Biz, gönderilen beyleri bekleyerek, at üzerinde duruyorduk. Bâzıları uyuklamakta idi, bâzıları da derin uykuya dalmışlardı. Gecenin üç pehri olmuştu. Birdenbire davul sesi ve harp na'rası duyuldu. Düşmanın az veya çok olduğunu bilmeden, gâfil ve uyuklayan asker, bir defa bile birbirine bakmadan, birden kaçıverdi. Ben, askeri toplamağa vakit kalmadan, düş-

mana doğru yürüdüm. Mîrşah Koçın, Baba Şirzad ve Dost Nâsır benim ile birlikte hareket ettiler. Bizim bu dört (129) adamımızdan başka, bütün asker kaçmağa devam etti. Biz bir az ilerleyince, bunlar, ok atarak ve na'ra koparak, gelip yetiştiler. Kaşka adlı biri benim yanıma sokulmuştu. Atını ok ile vurdum; hemen yuvarlandı. Bir parça geri çekilmiş gibi (105 a) oldular. Benim ile beraber bulunan üç adam: — "Karanlık gecede düşmanın az veya çok olduğu belli değildir. Askerimizin hepsi gitti. Düşman, biz dört kişiden, ne kadar zarar görebilir. Gidip, darmadağın olan adamlarımızı çevirdikten sonra, vuruşalım" — dediler. Hemen askere yetiştik. Fakat ne kadar vurup kamçıladık ise ve ne yaptık ise, askeri çeviremedik. Bu dört adam ile tekrar dönüp, ok attık. Bir az durdular. Bir - iki defa bizim üç - dört adamdan fazla olmadığımızı gördükleri için, tekrar askeri tâkip etmeğe ve vurmağa devam ettiler. Bu şekilde üç - dört defa gidip, askerin arkasından yetiştim. Asker geri dönmeyince, tekrar bu üç adam ile dönüp, ok atarak, düşmanı çevirdim. İki - üç kişi, bir kürûh mesafeye kadar askeri tâkip ederek, Harabûk (Cerabûk) ve Bişamûn (Şibamûn) karşısındaki tepelere kadar geldiler. Tepeye geldiğimiz vakit, Muhammed Ali Mübeşşir karşımıza çıktı. Ben: — "Bunlar azdır, durup at salalım" — dedim. Durup at saldık. Geldikleri gibi duruverdiler. Dağılmış olan asker, oradan buradan gelip, toplandı. Bâzı iyi yiğitler bu dağılma ile doğru Uş'a gitmişler. Bu keyfiyet şöyle olmuştur: Eyyûb Begçik tümenine mensup birkaç moğul, Uş'ta bizden ayrılıp, yağmacılık yapmak için, Endican ci-

varına gelmişler. Bizim askerin gürültüsünü duyarak, gizlice bir az ileri gelip, parola isterler. Bu parola iki türlü olur. (105 b) Biri, her kabîlenin kendi parolasıdır. Meselâ bâzı kabîlelerin parolası - d ü r d â n e, bâzısınınki - t o k k a y, bâzısının da l ü l ü'dür. İkincisi ise, bütün askere mahsus ve iş yerinde kullanılmak üzere, iki kelimeyi birleştirerek, yapılmış bir paroladır. İş vaktinde karşılaştıkları zaman, biri bir kelimeyi söyler, diğeri de onun karşılığı olan kelime ile cevap verir. Bu şekilde dost düşmandan ayrılır ve kendi adamı yabancıdan tefrik edilir. O seferde tesbit edilen parola T a ş k e n d ile S a y r a m kelimeleri idi. Taşkend denildiği zaman, Sayram ve Sayram denildiği zaman, Taşkend denilecekti. Bu karşılaşmada Hoca Muhammed Ali bir az ileride bulunuyormuş. Moğullar: — "Taşkend, Taşkend" — diye gelirler. (130) Hoca Muhammed Ali sart idi; heyecana kapılarak, o da: — "Taşkend, Taşkend" — diye, mukabele eder. Moğullar onu düşman zannı ile, harp na'rası atarak, davul çalıp, ok atarlar. Böyle bir yanlışlık yüzünden, perişan olduk ve tasarladığımız plân tahakkuk etmedi. Tekrar dönüp, Uş'a geldik.

Beş - altı gün sonra, dağ, ova ve kurganlar tekrar benim elime geçtiklerinden, Tenbel ve maiyeti bozguna uğrayıp, askerleri dağlara ve ovalara üçer - dörder kaçmağa başladılar. Onların içinden gelen bâzıları: — "Tenbel'in işi bozulmağa başlamıştır ve şu üç-dört gün içinde muhakkak bozularak, geri dönecektir" — dediler. Bu haber gelince, Endican üzerine hareket ettik. Endican kurganında Tenbel'in küçük kardeşi Sultan Muhammed Kelpük (Gülbeg) bulunu-

yordu. Tutluk (Tuluk) yolu ile gelip, Endican'ın cenup tarafına, Hâkân'a (106 a) öğle namazı vaktinde akıncı gönderildi. Kendim de akıncıların arkasından yürüyerek, Püşte-Ayş'ın Hâkân tarafındaki eteğine geldim. Gözcüden Sultan Muhammed Kelpük'ün, mevcut adamları ile birlikte, mahalle bu bahçelerden dışarı, Püşte-Ayş eteğine çıktığı haber alındı. Akıncılar henüz toplanmamıştı. Akıncıların toplanmamasına bakmadan, derhâl düşman tarafına hareket ettim. Kelpük'ün beş yüzden fazla adamı vardı. Vâkıa bizim adamlarımız ondan daha fazla idi; fakat asker akına dağılmıştı. Karşılaştığımız zaman, biz de o kadardık. Saf ve intizamı düşünmeden, doludizgin düşmana doğru yürüdük. Yaklaşınca, mukavemet edemedi; ancak bir - iki kılıç sallanmıştı ki, kaçıverdi. Adamlarını Hâkân kapısının yakınına kadar, atlarından düşüre düşüre, tâkip ettiler.

Düşmanı mağlûp edip, mahallenin kenarı olan Hoca - Kette (Kette-Hoca)'ye varıldığı zaman, akşam olmuştu. Çabucak kapıya yürümek niyetinde idim. İhtiyar ve tecrübeli büyük beylerden Nâsır Bey, Dost Bey'in babası ve Kanber Ali Bey: — "Artık geç olmuştur; karanlıkta kurgana yakın gitmek ihtiyatsızlık olur. Bir az geri çekilip inelim. Ertesi sabah ne yapabilirler; kurganı nasıl olsa teslim ederler" — dediler. Bu tecrübeli beylerin sözüne uyarak, mahallelerin kenarından (106 b) geri döndük. Eğer kapıya kadar gitmiş olsa idik, hiç şüphesiz, kurgan ele geçecekmiş.

Yatsı namazı vaktinde gelip, Hâkân arığından geçerek, Ribat-ı Rûzak köyünün yanına inildi. Tenbel'in, bozguna uğrayarak dönüp, Endican'a gitmek-

te olduğu haberi alınmasına rağmen, tecrübesizlikten dolayı (131) gaflet edildi. Hâkan arığı gibi sağlam bir arığın kenarına inmeden, arıktan geçip, Ribat-ı Rûzak köyünün yanına, düm-düz bir yere inildi. Öncü ve bekçi bırakmadan, gâfil yatılmıştı. Tan ağarırken, asker tatlı uykuda idi. Kanber Ali sür'at ile gelip: — "Düşman geldi, kalkın" — diye bağırdı. Böyle dedi ve durmadan, geçip gitti. Ben emin zamanlarda da daima elbiselerimi çıkarmadan yatardım. Kalkar kalkmaz kılıç ve ok kılıfını bağlayıp, derhal ata bindim. Tuğcunun tuğ bağlamasına vakit kalmadı; tuğu eline alarak, ata bindi. Düşmanın gelmekte olduğu tarafa gittik. Hareket ettiğimiz vakit, on - on beş kişi idik. Bir ok atımı kadar yol aldıktan sonra, düşmanın akıncısına yetiştik. Bu vaziyette benim ile on kadar adam vardı. Çabuk yürüyerek yetiştik ve ok atıp, ileri adamını ele geçirerek, yolumuza devam ettik. Tekrar bir ok atımı yer kadar takip ettikten sonra, merkezine vardık. Sultan Ahmed Tenbel, yüz kadar adamı ile, (107 a) hareketsiz duruyordu. Tenbel'in kendisi, bir adamı ile birlikte, saftan bir az ileride: — "Vur, vur" — diyordu. Fakat adamlarının çoğu yan dönüp, "kaçalım mı kaçmayalım mı" der gibi duruyorlardı. Bu sırada yanımda üç adam kalmıştı. Bunlar Dost Nâsır, Mirza Kulı (Ali) Kökeltaş, Kerimdâd Hudaydâd Türkmen idi. Kirişte bulunan bir oku Tenbel'in tolgasına attım. Elimi tekrar ok kılıfına götürdüm. Han dayım yeşil boyalı ve kıvrık bir ok vermişti, o çıktı. Bunu atmak istemedim. Bunu ok kılıfına koyuncaya kadar, belki iki ok atacak kadar zaman geçmiştir. Kirişe tekrar bir ok yerleştirerek, bir az

ilerledim. Yanımdaki üç adam da biraz geride kaldı. Karşımdaki iki adamdan biri Tenbel imiş; o da biraz ileri yürüdü. Aramızda büyük bir yol vardı. Ben bu taraftan, o o taraftan yola girerek, yol üzerinde karşılaştık. Öyle ki, benim sağ tarafım düşmana ve Tenbel'in sağ tarafı bize çevrilmiş idi. Tenbel'in, at zırhından başka, her silâhı tamamdı; benim ise, ok kılıfı ile kılıcımdan başka hiç bir silâhım yoktu. Elimdeki oku atıp, kalkanını ok kılıfına sapladım. Bu vaziyette iken, sağ buduma şibe oku atarak, isabet ettirdiler. Başımda tolga vardı; Tenbel başıma vurdu. Başım, kılıç darbesinden, sersem (107 b) oldu. Tolganın bir teli bile kopmadı; fakat başımda epeyce bir yara açıldı. (132) Kılıcı kullanıyordum; kınında idi; çıkarmaya vakit kalmadı. Kalabalık düşman içinde, yapa-yalnız kaldım. Bekleyecek zaman değildi; dizgini çevirdim. Bir kılıç da oklarıma isabet etmiş. Yedi - sekiz adım geri dönmüştüm, üç yaya adam bana iltihak etti. Benden sonra Tenbel, Dost Nâsır'a da kılıcı ile hücum etmiş. Bir ok atımı kadar arkamızdan geldiler. Hâkan arığı, büyük bir nehirdir ve derindir. Her yerinden geçilemez. Tanrı rast getirdi, bu arığın bir geçidine dos-doğru geldik. Dost Nâsır'ın atı biraz zayıftı; arığı geçince, düştü. Durup onu ata bindirdik ve Hırabûk ile Fergana arasındaki tepe üzerinden, Uş'a doğru gittik. Bu tepeye çıktığımız vakit, Mezid Tagayî gelip bize katıldı. Onun da sağ ayağına, dizinden bir az aşağı, bir ok isabet etmişti. Gerçi delip geçmemişti, fakat Uş'a gelinceye kadar çok zahmet çekti. Bu çarpışmada benim iyi adamlarımı düşürdüler. Nâsır Bey, Muhammed Ali Mübeşşir,

Hoca Muhammed Ali, Husrev Kökeltaş ve Nûman Çehre burada düştüler. Yiğitlerden de epeyce adam vuruldu.

Hanlar, Tenbel'in arkasından gelip, Endican civarına indiler. Büyük Han korunun yanında, (108 a) büyük annem İsen-Devlet Begim'in Koş-Tigirmen adlı bahçesine indiler. Küçük Han, Baba-Tevekkel tekkesinin yakınına indi. İki gün sonra, Uş'tan gelip, büyük Han'ı Koş-Tigirmen'de gördüm. Han, o zaman benim idareme girmiş olan yerleri küçük Han'a verdiler. Mâzeret olarak, bana: — "Şaybak Han gibi bir düşman, Semerkand gibi şehri alıp, büyümektedir. Bundan dolayı küçük Han'ı ne kadar uzak yerden getirtmişler. Burada barınacak yeri yoktur; kendi vilâyetleri ise, uzaktadır. Başta Endican olmak üzere, Hocend suyunun cenup tarafındaki vilâyetleri küçük Han'a vermek lâzımdır ki, orada yurdu olsun" — dediler. — Başta Ahsi olmak üzere, Hocend suyunun şimâl tarafındaki vilâyetleri bana vermeyi vaadettiler ve buranın işi bittikten sonra, yürüyerek, Semerkand vilâyetini de alıp, bana vereceklerini ilâve ettiler. Ondan sonra Fergana tamamen küçük Han'ın olacakmış. Her halde bu sözler beni kandırmak için idi. Bu işler olduktan sonra, ne olacağı belli değildi. Çaresi olmadığı için, ister istemez razı oldum.

Büyük Han'ın huzurundan (133) çıkıp, ata binerek, küçük Han'ı görmeye gittiğim esnada, Sellâh diye maruf olan Kanber Ali Bey bana yaklaştı ve: — "Gördünüz mü, bugün mevcut vilâyetleri aldılar. Bunlar ile sizin işiniz ilerlemez. (108 b) Uş, Merginan, Özgend ve idarenize girmiş olan vilâyet

ve ahali hâlâ elinizdedir. Derhal gidip Uş'a girerek, kurganları kapatın ve Sultan Ahmed Tenbel'e adam gönderip, barışarak, moğulu vurup çıkarıp, vilâyetleri iki kardeş taksim edin" — dedi. Ben: — "İmkân yok; hanlar benim öz akrabalarımdandır. Bunlara hizmet etmek, Tenbel'e padişahlık etmekten daha iyidir" — dedim. Sözünün te'sir etmediğini görünce, peşiman olup, geri döndü. Ben gidip, küçük Han dayımı gördüm. İlk görüştüğümüz zaman, haberi olmadan gitmiştim; Küçük Han attan inmeye vakit bulamamış ve daha az tâzimle görüşmüştü. Bu defa biraz yaklaşınca, koşarak, çadır iplerinin yanına kadar çıktı. Ayağımdaki ok yarası yüzünden, değneğe dayanarak, zahmetle yürüyordum. Gelip görüşüp: — "Kardeşim, kahraman imişsiniz" — diye, elimden tuttu ve yardım ederek, çadıra götürdü. Çadır biraz küçüktü. Taşrada büyüdüğü için, çadır ve oturacak yeri teklifsiz ve kazaklarınki gibi idi. Kavun, üzüm ve süvari takımının hepsi, oturduğu çadırda bulunuyordu.

Küçük Han'ın huzurundan çıkıp, kendi karargâhıma geldim. Han yarama bakmak için, Ateke-Bahşı adlı bir moğul cerrahını göndermiş. Moğul iyi cerraha da b a h ş ı der. Cerrahlıkta fevkalâde mâhirdi. İnsanın beyni (109 a) çıksa, tedavi eder; her nevi yara için, köklerden hemen bir ilâç yapardı. Bazı yaraya merhem gibi ilâç kor; bazılarına, yemek için, bir ilâç verirdi. Benim budumun yarasına buçkak sürmemi söyledi, fitil koymadı. Bir defa da kök gibi bir şey yedirdi. Kendisinin anlattığına göre, bir defa birinin ayağının ince kemiği kırılıp, dört parmak kadar yeri tamamen parça par-

ça olmuş. Etini yarıp, kemiklerini tamamen çıkararak, yerine ilâcı toz halinde koymuş (134) ve o ilâç kemik yerine geçmiş. Böyle acayip ve garip şeyleri çok anlattı. Vilâyet cerrahları bu şekil tedavileri yapmaktan âcizdirler.

Üç - dört gün sonra, Kanber Ali, söylediği sözlerden kuşkulanarak, kaçtı ve Endican'a girdi. Birkaç gün sonra, hanlar ittifak edip, Eyyûb Begçik'i, tümeni ile, Can Hasan Barın'ı, barın tümeni ile ve Sarıbaş Mirza'yı asker beyi yapıp, benim iki bin kadar adamımı yanıma katıp, Ahsi tarafına gönderdiler. Ahsi'de Tenbel'in küçük kardeşi Şeyh Bayezid ve Kâsân'da, Şehbaz Karluk bulunuyordu. O günlerde Şehbaz gelip, Nev-Kend kurganının önünde yerleşmişti. Biçrata karşısında Hocend suyundan geçip, Nev-Kend'e, Şehbaz üzerine akın ettik. Sabahtan biraz önce, Nev-Kend'e yaklaştığımız (109 b) zaman, beyler: — "Bu adam muhakkak duymuştur; safları bozmadan, aydınlıkta gitmemiz münasip olur" — diye arzettiler. Biraz yavaş yüründü. Şehbaz'ın haberi yokmuş. Biz Nev-Kend'e yaklaştığımız zaman, duyarak, dışarıdan kaçıp kurgana girmiş. Buna benzer şeyler çok vâki olur. Düşman haberdar olmuştur diye düşünülerek, fırsat kaçırılır. İşte tecrübe böyle şeylerdir. Derler ki, iş kapıya geldiği zaman, gayret ve ihtimamda kusur etmemelidir; sonra peşimanlık fayda vermez. Tan ağarırken, kurgan etrafında küçük bir çarpışma oldu; fakat ciddi bir muharebe yapmadık. Nev-Kend'den dağlara doğru, Bişhârân tarafına, akın için, gidildi. Şehbaz Karluk fırsatı ganimet bilip, Nev-Kend'i bırakarak, kaçıp, Kâsân'a gitti. Biz dönüp, Nev-

Kend'de yerleştik. Bu günlerde asker etraf ve civara birkaç defa akın etti. Bir defa Ahsi'nin köylerine ve bir defa da Kâsân'a akın ettiler. Şehbaz ve Uzun Hasan'ın Mîrim adlı oğulluğu karşı çıktılar ve mağlûp oldular; Mîrim orada öldü.

Ahsi'nin müstahkem kurganlarından biri Bâb kurganıdır. Kurgandakiler Bâb kurganını kapatıp, bize adam göndermişler. Seyid Kasım, birkaç yiğit ile, oraya gönderildi. (110 a) Ahsi'nin yukarı tarafındaki köylerinin karşısından nehri geçip, Bâb kurganına girdiler. Birkaç gün sonra, garip bir vak'a oldu. O zaman İbrahim Çapuk Tagayî, Ahmed Kasım Kûhber ve Kasım Hatike Argun, Şeyh Bayezid ile birlikte, Ahsi'de bulunuyorlardı. Tenbel, bu zikredilenlere iki yüz kadar iyi yiğit katarak, bir gece ansızın Bâb kurganı üzerine gönderir. Seyid Kasım gaflete düşerek, ihtiyat tedbirleri almamış. Bunlar kurgana varıp merdiven ile yukarı çıkarak, kapıyı ele geçirirler ve hendek köprüsünü indirip, yetmiş - seksen kadar iyi silâhlı yiğit kurgana girerler. Ancak o zaman (135) Seyid Kasım bundan haberdar olur. Gece gömleği ile kalıp, beş-altı adam ile, ok atarak, vura vura bunları çıkarır. Birkaç adamın başını kesip gönderdi. Vâkıa böyle gaflete düşmesi, kumandanlıkta çok büyük bir kusur idi; fakat az adam ile böyle silâhlı birçok yiğidi, muvaffakiyetle vurup, çıkarması da büyük bir cesaretti.

Bu arada hanlar Endican kurganının muhasarası ile meşgul idiler. Kurgan halkı onları kurganın yakınına gelmeye bırakmıyordu. Yiğitler, at üzerinde dışarı çıkıp, vuruştular.

Ahsi'den Şeyh Bayezid, bize tarafdarlık göstererek, adam göndermeye başladı ve bizi çok istedi. Bu istemenin sebebi, beni her türlü hiyle ile hanlardan ayırmaktı. (110 b) Ben hanlardan ayrıldıktan sonra, hanlar duramazlardı. Bu istemesi, ağabeyi Tenbel'in muvafakati ile imiş. Hanlardan ayrılıp, bunlar ile ittifak etmek, bizim için, imkânsızdı. Onun arzusunu hanlara imâ ettik. Hanlar oraya gidip, herhangi bir şekilde, Şeyh Bayezid'i elde etmemi münasip görmüşler. Böyle hiylekârlık bizim âdet ve usulümüz değildi. Bilhassa arada bir ahd yapılırsa, bu şekilde ahdı bozmak nasıl olur. Fakat şu hatıra geldi: herhangi bir şekilde kendimizi Ahsi'ye sokabilse idik, ya Şeyh Bayezid, Tenbel ile münasebetini keserek, bizim tarafımıza geçer yahut tamamen çevirilir ve bize de münasip bir devlet düşer. Biz de adam gönderdik. Ahd ve şart yapıp, bizim Ahsi'ye gelmemizi istedi; biz de gittik. Karşılamaya çıktı; küçük kardeşim Nâsır Mirza'yı da beraber getirmişti. Bizi Ahsi kurganına götürdü. Dış kurganda, babamın imaretlerinde, bana yer ve makam tayin etmiş; oraya indim.

Tenbel, Şaybak Han'a ağabeyi Beg-Tilbe'yi gönderip, itaatini bildirerek, onun gelmesini istemişti. O esnada Şaybak Han'ın gelmekte olduğunu bildiren, mektubu alındı. Bu haber hanlara erişince, korkudan yerlerinde duramayarak, Endican'dan ayrıldılar. Küçük Han adalet ve müslümanlığı ile meşhurdu. Fakat Uş ve Merginan gibi, idareye girmiş olan kurganlarda bıraktığı moğulları, ahaliyi müdafaa edecek yerde, aksine zulme ve fena muameleye (111 a) başladılar. Hanlar Endican üzerin-

den kalktıktan sonra, Uş ve Merginan ahalisi hücum ederek, kurgandaki moğulları tutup yağma edip, vurarak, kovup çıkardılar. Hanlar, Hocend suyunu geçmeyerek, Merginan ve Kend - Bâdem yolu ile dönüp, Hocend'den nehri geçtiler. Tenbel, hanların arkasından, Merginan'a geldi. Biz bu vaziyette mütereddit idik. (136) Kalmak için, bunlara o kadar itimadımız yoktu; zaruret olmadan, bırakıp çıkmak da iyi görünmezdi.

Bir sabah, Merginan'dan Cihangir Mirza, Tenbel'den ayrılarak, kaçıp geldi. Ben hamamda idim. Mirza oraya geldi; görüştüm. O anda Şeyh Bayezid de heyecanla içeri girdi; telâşlı idi. Mirza ile İbrahim Bey: — "Şeyh Bayezid'i yakalamak ve erki ele geçirmek lâzım" — dediler. Hakikaten işin doğrusu bu idi. Ben: — "Ahd yaptık; bunu nasıl bozarız" — dedim. Şeyh Bayezid erke gitti. Köprüye adam koymak lâzımdı, onu da yapmadık. Tecrübesizlikten böyle ihmaller oldu. Tan ağarırken, Tenbel iki - üç bin silâhlı adam ile gelip, köprüden geçerek, erke girdi. Benim esasen adamım çok değildi. Ahsi'ye girdikten sonra da, bazıları kurganlara, bazıları da valilik ve tahsildarlık için, muhtelif taraflara gönderilmiş bulunuyordu. Ahsi'de benim ile (111 b) yüzden biraz fazla adam kalmıştı. Mevcut adam ile ata binip, sokak başlarında yiğitleri tayin etmek ve muharebe hazırlığını yapmak ile meşgul olurken, Şeyh Bayezid, Kanber Ali ve Muhammed Dost, Tenbel tarafından, sulh hakkında konuşmak için, acele geldiler. Muharebe için tayin edilen yiğitleri yerlerinde bırakıp, konuşmak için, babamın türbesine indim ve Cihangir Mirza'yı da oraya ça-

ğırttım. Muhammed dost geri döndü; Şeyh Bayezid ile Kanber Ali Bey geldiler. Türbenin cenup tarafındaki eyvanında istişareye başlamak üzere idik — meğer Cihangir Mirza ile İbrahim Çapuk bunları yakalamaya karar vermişler — Cihangir Mirza benim kulağıma eğilerek: — "Bunları yakalamak" — dedi. Ben: — "Telâş etmeyin; şimdi iş yakalamaktan geçti. Bakalım, belki sulh yolu ile işi bir şeye benzetebiliriz" — dedim. Çünkü onlar çok fazla; biz ise, çok azdık. Bundan başka, onlar bu üstün kuvvetleri ile erkte; biz ise, bu zayıf kuvvetlerimiz ile dış kurganda bulunuyorduk. Şeyh Bayezid ile Kanber Ali de bu istişarede hazır bulunuyorlardı. Cihangir Mirza, İbrahim Bey tarafına bakıp, buna mâni olmak için, işaret etti. Yanlış anladığı için mi, yoksa tegâfül ettiği için mi bu hareketi yaptı, bilmiyorum, derhal Şeyh Bayezid'i yakaladı. Etrafta duran yiğitler de her taraftan (112 a) yetişerek, bu ikisini yakaladılar. Artık iş işten geçmişti. Bu iki adamı birine teslim edip, muharebe için, atlara bindik.

Şehrin bir tarafı Cihangir Mirza'nın uhdesine verildi. Mirza'nın adamı azdı. Onun için kendi adamlarımdan da bir mikdarını ona yardımcı tâyin ettim. Önce oraya gidip, her tarafa, muharebe için, adamlar tâyin ettikten sonra bu tarafa geldim. Şehrin ortasında oldukça düz bir yer vardı. (137) Orada bir mikdar yiğit bırakılmıştı. Kalabalık atlı ve yayalar gelip, bunları, oradan atarak, bir sokağa sokmuşlardı. Bu vaziyette iken, ben yetiştim ve gelir gelmez derhal at koşturdum. Mukavemet etmeden, kaçıverdiler. Sokaktan kovup, düz yere çıka-

rarak, kılıç ile hücum ederken, atımın ayağına ok attılar. Atım eğilip beni, tam düşmanın ortasında, yere attı. Hemen kalkıp, bir ok attım. Sâhib-Kadem Kâhil (?, K yok)'in çok zayıf bir atı vardı; kendisi attan inip, bana verdi; o ata bindim. Burada adam tâyin edip, başka bir sokak başına gittim. Sultan Muhammed Veys, atımın zayıflığını görerek, inip, kendi atını bana verdi. Bu ata bindim. Bu esnada Kasım Bey'in oğlu Kanber Ali Bey, yaralı olarak, Cihangir Mirza yanından geldi ve: — "Artık bir müddet oluyor, Cihangir (112 b) Mirza'yı zorlayarak, yerinden çıkardılar ve Cihangir Mirza şehri terketti" — dedi. Biz şaşırdık. O esnada Bâb kurganında bulunan Seyid Kasım yetişip geldi. Bu çok vakitsiz bir geliş idi. Böyle bir zamanda öyle müstahkem bir kurganın elde bulunması iyi idi. Ben İbrahim Bey'e: — "Ne yapmalı?" — diye sordum. Biraz yarası vardı, ondan mı, yoksa telâşından mı, iyi bir cevap veremedi. Bir an: — "Köprüden geçip, köprüyü bozarak, Endican'a doğru gideriz" — diye düşündüm. Baba Şirzad orada çok iyi hareket etti. O: — "Kapıdan da zorlayarak çıkarız" — dedi. Baba Şirzad'ın sözü ile, kapıya doğru yürüdük. Hoca Mîr Mîran da o sırada cesurane sözler söyledi. Sokak arasından giderken, Seyid Kasım ve Dost Nâsır, Bâkî Hîz ile çarpışırlar. Ben, İbrahim Bey ve Mirza Kulı Kökeltaş biraz ileride idik. Kapı karşısına çıkınca, Şeyh Bayezid'in, gömlek üzerine hırka giymiş olduğu halde, üç - dört atlı adam ile birlikte, kapıdan girmekte olduğunu gördüm. Kirişimdeki oku çekip attım; boynundan yaraladım. Çok iyi attım. Telâş ile kapıdan girer girmez, sağ tarafa giden sokaktan

kaçıverdi. Biz de onun arkasından yürüdük. Mirza Kulı Kökeltaş bir yayaya (113 a) topuz isabet ettirdi. Bir yaya da, Mirza Kulı geçince, İbrahim Bey'e kirişini çekti. İbrahim Bey "hey hey" diye geçiverince, çok yakın bir mesafeden, benim koltuğuma bir ok attı. Kalmak zırhının iki yaprağını parçalamıştı. Kendisi kaçtı; arkasından attım. Bu esnada bir yaya duvar üzerinden kaçıyordu; börkünü duvarın kenarına atıp mıhladım. Börkü duvarın kenarına mıhlanıp kaldı; sarığı koluna dolayarak gitti. Bir atlı adam da, benim yanımdan, Şeyh Bayezid'in kaçtığı sokağa doğru kaçıyordu. Kılıcım ile başına arkadan (138) vurdum. Attan eğilip düşecekken, sokağın duvarına dayandı, düşmedi; müşkilâtla kaçıp, kurtuldu.

Mevcut atlı ve yayaları kapıya doğru kovalayarak, kapıyı aldık. Artık tedbir zamanı geçmişti. Çünkü erkteki iki-üç bin silâhlı adama karşı, dış kurganda ancak yüz - ikiyüz adam bulunuyordu. Cihangir Mirza'yı az evvel kovup çıkarmışlar, adamlarımızın yarısı onun ile beraber çıkmış. Tecrübesizlikten, bu hale düşmemize rağmen, kapıda durup: — "Yakında ise, gelsin; yürüyelim" — diye, Cihangir Mirza'ya adam gönderildi. Fakat artık iş bu dereceden geçmişti. İbrahim Bey'in atı mı zayıf idi, yoksa yaralı mı idi, bana: — "Atımın hâli harap" — dedi. Muhammed Ali Mübeşşir'in Süleyman adlı (113 b) adamı bu vaziyette ve hiç kimse teklif etmeden, atından indi ve onu İbrahim Bey'e verdi. Çok cesur iş yaptı. Bu kapıda dururken, Köl şıkdarı olan Kiçik Ali çok cesaret gösterdi. O zaman Sultan Muhammed Veys'in hizmetinde idi. Uş'ta da

iki defa iyi hareket etti. Mirza'ya giden adam geri dönünceye kadar, kapıda kaldık. Giden adam gelip, bir müddetten beri Cihangir'in çıkıp gitmiş olduğu haberini getirdi. Artık durmak zamanı geçmişti; biz de hareket ettik. Bu kadar durmamız da faydasız idi. Bizim ile yirmi-otuz kişi kadar kalmıştı. Biz hareket ettikten sonra, arkamızdan birçok zırhlı adam gelip yetişti. Biz hendek köprüsünden geçmiştik; o anda hendek köprüsünün şehir tarafına düşmanın adamı yetişti. Kasım Bey'in oğlu Hamza'nın anasının babası Ben de Ali Bey, İbrahim Bey'e bağırarak: — "Dâima yüksekten atar ve inat ederdim; dur, birkaç kılıç teati edelim" — dedi. İbrahim benim yanımda idi: — "Gel, ne mâni var!" — dedi. Akılsız adam; böyle mağlûbiyet zamanında inat ediyordu. Bu inat edecek zaman mıdır. Durmak ve beklemek zamanı değildi; çabucak yürüdük. Düşmanın adamı bizim arkamızdan, dolu dizgin ve adamlarımızı düşüre düşüre geliyordu. Ahsi'nin bir şer'i mesafesinde Künbed-Çemen denilen bir yer vardır. Künbed-Çemen'den geçerken, İbrahim Bey bana sesleniyor. Geriye baktım: (114 a) Şeyh Bayezid'in bir çehresi İbrahim Bey'e isabet ettirmiş. Dizginimi çevirdim. Han Kulı Beyan Kulı yanımda idi: — "Şimdi dönme zamanı mıdır" — dedi ve dizginimi kavrayıp, ilerledi. Seng'e varıncaya kadar, adamlarımızın çoğunu düşürdüler. Seng, Ahsi'den iki şer'î mesafededir. Seng'den geçince, arkamızda düşmanın adamı görünmedi ve biz Seng suyu ile, yukarıya doğru yürüdük.

Bu vaziyette sekiz kişi kalmıştık: Dost Nâsır, Kanber Ali Kasım Bey, (139) Han Kulı Beyan Kulı, Mirza Kulı Kökeltaş, Şâhım Nâsır, Abdülkuddûs

Seydî Kara, Hoca Hasi ve sekizinci bendim. Bu suyun yukarısına giden yol, oldukça iyi idi. Bu dere ana yoldan uzak ve tenha idi. Bu dereden yukarıya doğru yürüyerek, suyu sağ tarafa bırakıp, tekrar bir kuru dereye girdik. Ancak ikindi namazı vaktinde bu dereden düzlüğe çıkıldı. Düzlükte uzaktan bir karaltı göründü. Yanımdakileri bir sığınakta bırakıp, kendim yayan bir tepeye çıkıp gözetliyordum; birçok atlı arkamızdan bir tepenin üzerine sür'atle çıktılar. Çok veya az olduklarını tahkik etmeye vakit yoktu; atlara binerek, yürüdük. Takip edenler yirmi-yirmi beş adammış. Biz, yukarıda zikredildiği gibi, sekiz kişi idik. Eğer o esnada onların bu kadar adamdan ibaret olduğunu kat'i olarak bilse idik, iyice vuruşurduk. Biz bunların takipçi olduğunu zannettik (114 b) ve onların arkasından gelenlerin olacağını düşündük ve bunun için, hemen yürüdük. Kaçan düşman çok olsa bile, az takipçiye karşı koyamaz. Nitekim demişler: ("Mağlûp düşmana bir h e y sesi kâfidir"). Han Kulı: — "Böylelikle olmaz, hepimizi ele geçirirler; bu atlar arasından iki iyi at seçerek, siz ve Mirza Kulı Kökeltaş, at değiştirmek suretiyle, çabuk yürüyün; belki kurtulabilirsiniz" — dedi. Söylediği fena değildi. Muharebe işi olmadığı için, belki bu şekilde kurtulmak mümkün olurdu. Fakat içlerinden birini, düşman içinde, atsız bırakmak iyi değildi. Nihayet yine birer birer hepsi de kaldı. Benim bindiğim at biraz gevşekti. Han Kulı inip, atını bana verdi. At üzerinden sıçrayarak, bindim. Han Kulı benim atıma bindi. Bu esnada geride kalmış olan

Şâhım Nâsır ile Abdülkuddûs Seydî Kara'yı düşürdüler; Han Kulı da kaldı. Himaye ve yardım zamanı değildi. Atlar son sür'atle sürülerek, gidiliyordu. Atı yürümeyen geride kalıyordu. Dost Bey'in atı da kesildi ve kaldı. Bu bindiğim at da gevşemeye başladı. Kanber Ali inip, atını verdi; bindim. Kanber Ali de benim atıma bindi ve kaldı. Hoca Hasî topal bir adamdı; tepelere doğru çekildi. Mirza Kulı Kökeltaş ile ben kaldım. Atın dört nala koşmaya kudreti (115 a) kalmamıştı; yine sür'atle gidiyorduk. Mirza Kulı'nın atı da gevşemeye başladı. Ben: — "Seni bırakıp nereye gideyim, yürü; ölüm ve dirimde beraber olalım" — dedim. Bir müddet Mirza Kulı'ya uyarak yürüdüm. Nihayet Mirza Kulı: — "Benim atım kesilmiştir, yürüyemez. Siz bana bakıp da yakalanmayın, yürüyün; belki kurtulabilirsiniz" — dedi. (140) Bu bana çok ağır geldi. Mirza Kulı da kaldı. Ben yalnız kaldım. Düşmandan iki adam peyda oldu. Birinin adı, Baba Sayramî ve diğerinin, Bende Ali idi. Bana biraz daha yaklaştılar. Atım kesilmişti; dağa kadar da bir kürûha yakın mesafe vardı. Bir taş yığını karşıma çıktı. Bir an: — "At yorulmuştur, dağ da biraz uzak, nereye gideyim; — ok kılıfımda da yirmi kadar ok vardı — ineyim ve bu taş yığınında okum bitinceye kadar vuruşayım" — diye düşündüm. Sonra tekrar: — "Belki dağa yetişebilirim; dağa vardıktan sonra, bir miktar oku belime sokup, dağa tırmanırım" — diye hatırıma geldi. Çevikliğime çok güveniyordum. Bu niyet ile yürüyüverdim. Atımın çabuk koşacak hâli kalmamıştı. Bunlar da bir ok atımı mesafeye kadar yaklaştılar. Ben de okumu kıyamayıp, atmadım. (115 b)

Bunlar da çekindiler; daha fazla yaklaşmadılar ve bu şekilde arkamdan geliyorlardı.

Güneş batarken, dağa yaklaştım. Birdenbire: — "Böyle nereye gidiyorsunuz. Cihangir Mirza'yı ele geçirdiler. Nâsır Mirza da onların elindedir" — dediler. Bu sözlerden ben hayli telâşa düştüm. Çünkü hepimiz onun elinde bulunursak, tehlike ihtimali çoktu. Cevap vermeden, dağa doğru yürüdüm. Epeyce yol yürünmüştü; tekrar seslenmeye başladılar. Bu defa evvelkisinden daha mülâyim konuştular. Attan inerek, seslendiler. Bunların sözüne kulak asmadan, yürümeye devam ettim. Dereden yukarıya doğru gidiyordum. Yatsı namazına kadar yürüdüm. Nihayet bir ev büyüklüğünde bir taşa geldim. Taşın yanından dolaştım. Uçurumlar başladı; at yürüyemedi. Onlar da attan indiler. Hürmet ve tâzim ile ve daha mülâyim olarak, söze başladılar ve: — "Gece karanlık, yol yok; böyle nereye gidiyorsunuz" — dediler ve — "sizi Sultan Ahmed Bey padişah yapar" — diye and içiyorlardı. Ben: — "Benim gönlüm güvenmiyor; oraya gitmek benim için imkânsızdır. Eğer sizin yerinde olan bir hizmet görmeye niyetiniz varsa, (116 a) yıllarca arayıp bulamayacağınız bir hizmet şudur: bana hanların yanına gidecek yolu gösterin. Size istediğinizden daha fazla riayet ve şefkat ederim. Eğer bunu yapmazsanız, geldiğiniz yola dönün. Bana ne olursa olsun. Bu da iyi bir hizmettir" — dedim. Onlar: — "Keşke gelmemiş olsa idik. Mademki geldik, sizi nasıl böyle bırakıp gidelim. Mademki gelmiyorsunuz, nereye gitseniz, hizmetinizde olacağız" — dediler. (141) Ben: — "Öyle ise, sözünüzün doğruluğuna yemin ediniz" — dedim. Kur'an ile büyük yemin ettiler.

Bana, bunun üzerine, emniyet geldi. Onlar bana derenin yakınındaki sırtlardan bir dere yolu göstermişlerdi. — "Bu yolda öne geçin" — dedim. Vâkıa yemin etmişlerdi, fakat emniyetim tam değildi. Onları öne katıp, arkalarından yürüdüm. Bir-iki kürûh yol gidilmişti. Bir çaya geldik. — "Geniş dere yolu bu olmasın" — dedim. İhtimal vermediler: — "O yol çok ileridedir" — dediler; fakat geniş dere yolu bu imiş. Onlar bana hiyanet edip, gizlemişler. Gece yarısına kadar yürüyüp, tekrar bir suya geldik. O zaman onlar: — "Biz gaflet etmişiz; geniş dere yolu geride kalmış" — dediler. Ben: — "Öyle ise, ne yapmalı" — dedim. Onlar: — "Önümüzde Gava yolu yakındır; o yol ile Ferket'e çıkılır" — dediler (116 b) ve o yola girdiler. Gecenin üç pasına kadar yol yürüdük ve Gava'dan geçen Kernan suyuna geldik. Baba Sayramî: — "Siz burada bekleyin; ben gidip, Gava yoluna bakıp geleyim" — dedi. Bir müddet sonra gelip: — "Bürke kumandasında birkaç adam bu yola gelmiş; buradan geçilmez" — dedi. Bu sözü işiterek, endişeye düştüm. Vilâyet içerisinde bulunuyorduk; sabah da yaklaşmış ve hedefimiz uzaktı. Ben: — "Bir yere götürün ki, gündüzün orada gizlenip, gece olunca atlar ile Hocend suyunu geçerek, o taraftan Hocend'e doğru gidelim" — dedim. Onlar: — "Şurada bir tepe vardır; orada gizlenmek mümkündür" — dediler. Kernan'ın valisi Bende Ali idi. — "Atlarımızın ve kendimizin boğazını düşünmemek olmaz. Ben Kernan'a gidip, ne bulabilirsem getireyim" — dedi. Oradan dönüp, Kernan'a doğru gittik. Kernan'ın bir kürûh mesafesinde durduk. Bende Ali gidip, bir müddet kaldı. Sabah yaklaşmakta idi; o hiç gelmiyordu.

Çok telâşa düştük. Tan ağarmıştı; Bende Ali acele geldi. Üç ekmek getirmiş, fakat atlara hiç bir şey getirmemişti. Her birimiz bir ekmeği koynumuza koyup, telâşla dönerek, tepenin üzerine çıktık. Bir derede atları bağlayıp, her birimiz bir tarafa, bir yüksek yere çıkıp, (142) gözetleyerek oturduk.

Öğle yaklaşmıştı (117 a) Ahmed Kuşçı, dört atlı ile birlikte, Gava'dan Ahsi'ye doğru gidiyordu. Bir an için, Ahmed Kuşçı'yı çağırıp, vaadlerle avutarak, atlarını almayı düşündüm. Çünkü atlarımız bütün gece ve gündüz harp ve darpta idi ve yem de bulamadıkları için, harap olmuşlardı. Fakat gönlüm razı olmadı. Bunlara itimat edemedim. Yanımdakiler ile şuna karar verdik ki, onlar bu gece Kernan'da bulunacaklardır. Geceleyin gizlice girip, atlarını çıkaralım ki, kendimizi bir yere kadar götürebilelim. Öğle vakti gelmişti; gözle görünür bir yerde, bir at üzerinde bir şey parlıyordu. Ne olduğunu bir türlü kestiremedik. Bu ise, Muhammed Bakır Bey imiş. Ahsi'de bizimle beraberdi. Ahsi'den çıktığımız zaman, herkes bir tarafa gitmişti; Muhammed Bakır Bey bu tarafa gelip, gizlenerek yürüyormuş. Bende Ali ile Sayramî: — "Atlar, iki gündür, hiç yem bulamadılar. Ovaya inip, ota salalım" — dediler. Oradan atlara binerek, ovaya inip, atları ota saldık. İkindi namazı vaktinde, bir atlı adam bizim saklandığımız tepeye çıkıyordu. Bunun, Gavan'ın büyüğü Kadir-Birdi olduğunu tanıdım. Bunlara: — "Kadir-Birdi'yi çağırın" — dedim. Çağırdılar; geldi. Görüşüp soruşturduktan sonra, inayet ve şefkat sözleri söyleyip, vaatlerde bulunup avutarak, urgan, orak, balta ve suyu geçmek için lâzım olan esbabla birlikte atlara yem ve

kendinize yiyecek (117 b) ve eğer mümkün ise, at da getirmesini söyleyip gönderdik ve yatsı namazı vaktinde bu yere gelmesini kararlaştırdık.

Akşam namazı vaktinde bir atlı adam Kernan tarafından Gava'ya doğru geçip gitmekte idi. — "Sen kimsin?" — diye sorduk; cevap verdi. Bu Muhammed Bakır Bey'in kendisi imiş. Öğleyin gördüğümüz yerden, gizlenmek için, başka bir yere gidiyormuş Sesini öyle değiştirmişti ki, senelerce benim yanımda kalmış olmasına rağmen, hiç tanıyamadım. Eğer onu tanıyıp, kendimize katsa idik, iyi olacaktı. Bunun geçip gitmesine çok üzüldük. Kadir-Birdi Gavani'ye vaadettiğimiz yerde kalamadık. Bende Ali: — "Kernan'ın mahallelerinde tenha bahçeler var; orada hiç kimse bizim bulunabileceğimizi hatırına getirmez. Oraya gidip, Kadir-Birdi'ye adam gönderelim, (143) oraya gelsin" — dedi. Bu niyetle atlara binip, Kernan'ın mahallerine geldim. Kış idi ve epeyce soğuktu. Bir eski kuzu derisi bulup getirdiler; giydim. Bir çanak darı çorbası getirdiler; içtim. Çok rahat ettim. Bende Ali'ye: — "Kadir-Birdi'ye adam gönderdin mi?" — dedim. — "Gönderdim" — dedi. Fakat bu alçak herifler, bu adamla birleşerek, onu Ahsi'ye, Tenbel yanına göndermişler.

Duvarla çevrilmiş bir eve girip, ateş yakıp, bir müddet uykuya daldım. Bu herifler işgüzarlık edip, bana tekrar: — "Kadir-Birdi'den haber almadan, hareket edemeyiz. Burası mahalle arasıdır, kenarda tenha bahçeler vardır; oraya (118 a) gidersek, hiç kimse bizim orada bulunabileceğimizi hatırına getirmez". — dediler. Gece yarısı ata binip, kenar bahçeye gittim. Baba Sayrami duvar üzerinden etrafı gözet-

liyordu. Öğle vaktine yakın duvardan inip, benim yanıma gelerek: — "Yusuf Daruga geliyor" — dedi. Buna çok üzüldüm ve — "Anla bakalım, benim burada olduğumu bilerek mi geliyor" — dedim. Çıktı ve konuştuktan sonra, gelip: — "Yusuf Daruga diyor ki, Ahsi kapısında bir yaya karşı çıktı ve padişahın Kernan'da filân yerde olduğunu söyledi. Ben başkalarına duyurmadan, bu yayayı, muharebede elime düşen Veli Hazançı ile birlikte, bir yere gizleyerek, kendim size koştum. Beylerin bu işten haberleri yoktur" — dedi. — "Sen ne düşünüyorsun?" — dedim. "Hepsi de hürmetkârlarınızdır, ne yapabilirler; gitmek lâzımdır. Sizi padişah yapacaklardır" — dedi. — "Bu kadar kavga ve muharebeden sonra, ne gibi bir itimatla gideyim" — dedim. Böyle konuşurken, Yusuf gelip, önümde iki dizi üzerine çöküp: — "Size neden gizleyeyim; bundan Sultan Ahmed Bey'in haberi yoktur. Bayezid Bey sizin haberinizi alıp, beni gönderdi" — dedi. Böyle deyince, bana garip bir hal oldu. Dünyada can korkusundan (144) daha kötü bir şey yokmuş. Ben: — "Doğrusunu söyle, eğer iş biraz başka şekilde ise, abdest alayım" — dedim. Yusuf yemin etti, fakat onun yeminine kim inanır. (118 b)

Kendimdeki takatsizliği düşündüm. Kalkıp, bahçenin bir köşesine gidip, kendi kendime düşünerek: — "İnsan eğer bin sene bile, yaşasa nihayet ölecektir" — dedim.

İster yüz sene, ister bir gün kal; bu gönül aydınlatan köşkü terk edeceksin.

Ölümü kabul ettim. Bu bahçeden bir su akıyordu. Abdest aldım. İki rekât namaz kıldım. Başı-

mı münacata koyup, dilek dilerken, uykuya dalmışım. Rüyamda, Hoca Yahya'nın oğlu Hoca Ubeydullah hazretlerinin torunu olan Hoca Yâkub, ak ve kara nişanlı ata binip, kalabalık bir cemaatle karşıma çıktılar ve: — "Endişe etmeyiniz, Hoca Ahrâr beni size gönderdiler: — "Biz onlara yardım gönderip, padişahlık makamına oturtmuşuz; bir yerde müşkilâta uğrarsa, bizi göz önüne getirip, yad etsin; biz orada hâzır oluruz" — dedi. Hâlâ bu anda muvaffakiyet sizin tarafınızdadır. Başınızı kaldırın, uykudan uyanın" — dedi. Bu vaziyette sevinçle uyandım. Yusuf Daruga ve yanında olanlar: — "Bahane edip, hiyle yapıyor; tutup bağlamak lâzımdır" — diye birbirleri ile görüşüyorlardı. Bu sözü işitip: — "Siz böyle konuşuyorsunuz, göreyim bakalım, hanginiz bana yaklaşabilir" — dedim. Bu sözü söylerken, bahçenin duvarından, dışarıda kalabalık bir atlı kafilesinin ayak sesi geldi. (119 a) Yusuf Daruga: — "Eğer bizimle Tenbel huzuruna gitse idin, bizim işimiz ilerlerdi. Şimdi ise, sizi yakalamak için, bu kadar adam göndermiş" — dedi ve bu sesin, Tenbel'in gönderdiği adamların sesi olduğunu tahmin etti. Bu sözü duyunca, (145) telâşım arttı ve ne yapacağımı bilemedim.

O anda bu atlılar, bahçenin kapısını aramaya vakit bulmadan, eski duvarın bir yerinden bir delik açarak, içeri girdiler. Baktım, bana candan bağlı olan adamlarım, Kutluk Muhammed Barlas ve Baba-ı Pergarî, yanlarında on beş veya yırmi kadar adamla, gelip yetiştiler. Yaklaşınca, kendilerini attan yere attılar ve uzaktan hürmetle eğilerek tâzimle benim ayağıma düştüler. On anda bana garip bir

hâl oldu; sanki Tanrı bana yeniden bir can vermişti. Ben gelenlere: — "Şu Yusuf Daruga'yı ve etrafındaki hain herifleri yakalayıp, bağlayın" — dedim. Bu herifler kaçıvermişlerdi; bir yerde birini yakalayarak, bağlayıp getirdiler. Ben: — "Siz nerden geliyorsunuz ve nasıl haber aldınız?" — dedim. Kutluk Barlas: — "Ahsi'den kaçıp çıkarken, sizden ayrıldıktan sonra, Endican'a geldim. Hanlar da Endican'a gelmişlerdi. Ben, bir rüya gördüm. Rüyamda Hoca Ubeydullah dediler ki, Babur padişah Kernan (119 b) denilen köydedir; gidip onu getirin. Padişahlık makamı ona verilmiştir" — dedi. Ben bu rüyayı gördükten sonra, sevinerek, büyük ve küçük hana arzettim ve: — "Benim beş - altı küçük kardeşim ve oğlum var; bunlara birkaç yiğit katınız. Kernan tarafına gidip, haber alayım" — dedim. Hanlar da: — "Biz de onun o tarafa gitmiş olacağını düşünüyoruz" — dediler ve on kişi tayin ettiler ve: — "O tarafa gidip, iyice tahkik ederek, bir haber alın; hiç olmazsa, o taraftan bir haber bulabilirsiniz" — dediler. Böyle konuşurken, Baba-ı Pergari: — "Ben de gidip arayayım" — dedi ve o da iki yiğit küçük kardeşi ile birlikte olduğu halde, hareket ettik. Bugün üçüncü gündür, yoldayız. Elhamdülillâh sizi bulduk" — dediler ve: — "Yürüyün ata binin, bu bağlananları da alarak, gidelim. Burada durmak iyi değildir. Tenbel sizin buraya geldiğinizden haber almıştır. Ne yapıp yapıp gidelim de hanlara iltihak edelim" — dediler.

Derhal ata binip, Endican tarafına yürüyüverdik. İki (146) günden beri hiç yemek yemiyordum. Öğle namazı vaktinde, bir koyun bularak, gelip bir

yerde inip, kebap yaptılar. Bu kebaptan doyuncaya kadar yedim. Ondan sonra, atlara binip, beş günlük yolu iki gün ve gecede sür'atle alıp, Endican'a girdik; orada büyük ve küçük han dayılarımla görüştüm. Geçen günleri tamamen anlattim. Hanlarla dört ay beraber bulunuldu. Her tarafa (120 a) dağılan adamlarım toplandılar. Üç yüzden biraz fazla adam vardı. — "Mademki bu Fergana vilâyetinde yersiz ve yurtsuz olarak yaşamak lâzımdır, başka bir tarafa başımı alıp gideyim" — diye düşündüm ve Muharrem ayında Fergana vilâyetinden, Horasan'a gitmek niyeti ile, yola çıktım.

II.

K Â B İ L

DOKUZ YÜZ ON SENESİ VEKAYİİ

Muharrem ayında, Horasan'a gitmek niyeti ile, Fergana vilâyetinden çıkıp, Hisar vilâyetinin yaylalarından olan İlek yaylasına indim. Burada ve yirmi üç yaşıma girdiğim vakit, ilk defa traş oldum. Herhangi bir ümide kapılarak, benimle beraber gelenlerin sayısı, büyük ve küçük, iki yüzden biraz fazla ve üç yüzden biraz azdı. Ekserisi yaya idi. Ellerinde sopa, ayaklarında çarık ve üstlerinde çuldan başka hiç bir şeyleri yoktu. Sefâlet o derece idi ki, bizim ancak iki çadırımız vardı. Benim çadırım vâldeme tahsis edilmişti. Bana ise, her gittiğimiz yerde, bir çergi yaparlar ve ben de bu çergide otururdum. Vâkıa Horasan'a gitmek niyeti ile çıkmıştık; fakat bu vaziyette, bu vilâyetten ve Husrev Şah'ın adamlarından ümitleniyorduk. Birkaç günde bir, birisi gelip, vilâyet ve halktan haber getirir ve biz de ümide kapılırdık. Bu sırada, Husrev Şah'a elçi gönderilen Molla Baba Peşâgarî geldi. Husrev Şah'tan gönüle hoş gelen bir söz getirmemekle beraber, ahaliden getirdiği sözler (120 b) ümit verici idi.

İlek'ten, üç dört defa konakladıktan sonra, Hisar civarına, (147) Hoca-İmâd denilen yere gelip inil-

di. Burada iken, Muhib Ali Kurçı, Husrev Şah'tan elçi olarak geldi. Husrev Şah kerem ve sehaveti ile meşhur olduğu hâlde, iki defa onun vilâyetinden geçtik, başkalarına yaptığı insaniyeti bize göstermedi. Ahaliden ve vilâyetten ümitvar olduğumuz için, her konakta bir müddet kalınıyordu. Şirim Tagayî o sırada en büyük adamımız idi. Onun da, Horasan'a gitmek istemeyerek, bizden ayrılmak niyeti vardı. Serpül'de mağlûp olarak, Semerkand'a döndüğüm zamanda da, âilesini uzaklaştırmış ve kalenin müdafaasında kendisi yalnız kalmıştı. Çok alçak bir adamdı. Birkaç defa böyle hareketlerde bulundu. Kabadiyan'a geldiğimiz vakit, Çaganyan, Şehr-i Safa ve Termiz'i elinde bulunduran, Husrev Şah'ın küçük kardeşi, Bâkî Çaganyânî, Karşı hatîbini gönderip, bana sadakatini bildirerek, bize iltihak etmek istedi ve Amu nehrini Ubaç (Uyan) geçidinden geçtiğimiz zaman, gelip mülâzemet etti. Bâkî'nin ricası üzerine, Termiz karşısına gelip, onun bütün göçlerini Amu'dan geçirip bizimkilere iltihak etmesinden sonra, Husrev Şah'ın yeğeni olan, Bâkî'nin oğlu Ahmed Kasım idaresinde bulunan Kâhmerd ve Bamyan taraflarına hareket ettik. Niyetimiz Kâhmerd'in Ecer adlı dere kurganında âile ve adamlarımızı (121 a) emniyet altına almak ve sonra, vaziyete göre, hareket etmekti. Aybek'e geldiğimiz vakit, evvelce benim yanımda bulunup, iyi kılıç kullanmış ve bu karışıklıkta benden ayrılıp, Husrev Şah yanında bulunan Yar-Ali Bilâl, birkaç yiğitle, kaçıp geldi ve Husrev Şah'ın moğullarından sadakat sözleri getirdi. Dere-i Zindan'a geldiğimiz vakit, Sellâh da dedikleri Kanber Ali Bey de kaçıp geldi. Üç dört defa konakladıktan sonra,

Kâhmerd'e geldik. Ev ve âileleri Ecer kurganına yerleştirdik.

Ecer'de iken, Cihangir Mirza ile Sultan Mahmud Mirza'nın Hanzâde Begim'den olan kızının nikâhları yapıldı. Cihangir Mirza onu evvelce, (148) daha mirzalar sağ iken, istemişti. Bu esnada Bâkî Bey bana defalarca derdi ki, aynı zamanda bir vilâyete iki padişah ve bir askere iki kumandan karışıklık ve haraplığı mûcip, fitne ve perişanlığa sebep olur; nitekim:

On derviş bir kilimde uyur; fakat iki padişah
bir iklime sığamaz.

demişlerdir.

Dindar bir adam, bir ekmeğin yarısını kendisi yerse,
diğer yarısını fakirlere verir; bir iklimi zapteden
bir padişah, başkalarını zaptetmek arzusundan kendisini alıkoyamaz.

Ümidimiz öyle idi ki, bugün yarın Husrev Şah'ın yanında bulunan bütün adamları gelip, padişah hizmetine gireceklerdir. Fakat orada, Eyyûb'un oğulları ve diğerleri gibi, (121 b) birçok fesatçılar vardı ki, onlar bizim mirzaların arasında dâimâ kötülük ve fitnenin sebebi ve tahrikçisi idiler. Şimdi bu esnada Cihangir Mirza'nın Horasan tarafına gitmesine iyilik ve güzellikle müsaade verilirse, ileride peşimanlığa sebep olmaz. — Fakat kardeş ve akrabadan bir kabahat görülse bile, onların benden mutazarrır olmalarını istemek, benim tabiatimde yoktu. Vâkıa Cihangir Mirza ile bizim aramızda evvelce mülk, saltanat ve adamlar yüzünden kırgınlık, kavga ve gürültü çok olmuştu; fakat bu defa o, vilâyetten benim-

le birlikte gelmişti, kardeş ve hizmetkâr vaziyetinde idi ve bu günlerde ondan kırgınlığa sebep olacak hiç bir şey görülmüyordu. Her ne kadar tekrar tekrar arz ettirdi ise de, ben kabûl etmedim. Nihayet Bâkî Bey'in dediği gibi, Yusuf Eyyûb ve Behlûl Eyyûb gibi fitneciler, benim yanımdan Cihangir Mirza'ya kaçıp, kötülük ve fitne ile uğraştılar ve Cihangir Mirza'yı benden ayırıp, Horasan'a götürdüler.

O sıralarda Sultan Hüseyin Mirza'dan, Bediüzzaman Mirza'ya, bana, Husrev Şah'a ve Zünnûn'a, aynı maâlde uzun (122 a) uzun mektuplar geldi. O mektuplar hâlâ bendedir. Mektuplarda (149): — "Sultan Ahmed Mirza, Sultan Mahmud Mirza ve Uluğ Bey Mirza, bu kardeşler birleşip, üzerime yürüdükleri zaman, Murgâb sâhilini tahkim ettim. Mirzalar yaklaştıkları halde, hiç bir şey yapamadan, geri döndüler. Şimdi de, eğer özbek harekete geçerse, ben Murgâb sâhilini tutayım; Bediüzzaman Mirza, Belh, Şaburgan ve Endehûd kurganlarına mazbut adamlarını bırakıp, kendisi Gürzüvân, Dere-i Zeng ve o dağlık yeri tutsun. Benim bu civara geldiğimden haberdar olmuştu; bana da, Kâhmerd, Ecer ve o dağ eteklerini tutmamı yazmıştı. Husrev Şah, Hisar ve Kunduz kurganlarına itimatlı adamlarını bırakıp, kendisi ve küçük kardeşi Veli, Bedahşan ve Hutlân dağlarını tutsunlar; özbek hiç bir şey yapamadan, geri dönecektir." — deniliyordu.

Sultan Hüseyin Mirza'nın bu mektupları ümitsizliğe sebep oldu. Çünkü Timur Bey'in yurdunda o zamanda, yaş, vilâyet ve asker bakımından, ondan daha büyük bir padişah yoktu ve arka arkaya elçi ve murahhasların, şiddetli bir emri hâmil olarak, Ter-

miz, Kilif ve Kerki geçitlerinde (122 b) gemileri şöyle yapın, köprü malzemesini şu miktarda hazırlayın, yukarıdaki Dokuz-Ölüm geçitlerini iyice muhafaza altına alın ki, kaç yıldan beri özbek tefrikasından cesaretini kaybetmiş olan halkın gönlüne kuvvet gelip, ümitvar olsunlar — gibi, hükümler getirmelerine de intizar edilebilirdi. Sultan Hüseyin Mirza gibi, Timur Bey'in tahtına oturan büyük bir padişah, düşman üzerine yürümeği düşünmeden, yalnız müdafaa lüzumundan bahsederse, halkta ne gibi bir ümit kalacaktı.

Bizimle birlikte gelen adamların âilelerini ve Bâkî Çaganyânî ve oğlu Muhammed Kasım'ın mevcut sipahi ve aymaklarının göç ve mallarının hepsini Ecer'de bırakıp, askeri alıp çıktık. Husrev Şah'ın moğullarından: — "Padişah tarafını iltizam ederek, bütün moğul ulusu, Talikan adı ile meşhur Tayhan'dan göç edip, İşkemiş (150) ve Fülûl taraflarına yürümekteyiz; padişah gayret edip, çabuk gelsinler; Husrev Şah'ın adamlarının ekserisi bozularak, padişahın hizmetine geleceklerdir." — haberi ile, adamlar gelmeğe başladı.

Bu sırada Şaybak Han'ın Endican'ı alıp, Hisar Ve kunduz üzerine yürüdüğü haberi geldi. Bu haberi işitince, Husrev Şah, Kunduz'da duramayarak, mevcut adamını alıp, (123 a) Kâbil'e doğru gitti. Husrev Şah, Kunduz'u bırakıp çıkar çıkmaz, Molla Muhammed Türkistani adlı, çok itibar ettiği ve emekdar bir adamı Kunduz'u, Şaybak Han için, tahkim etti. Biz, Semtû yolu ile, Kızıl-Su tarafına indiğimiz zaman, Husrev Şah'a tâbi olan ve Hisar ile Kunduz'da bulunan moğul ulusu, göçleri ile birlikte gelip, iltihak et-

ti. Birçok defa zikri geçen Kanber Ali Moğul, geveze bir adamdı. Etvarı Bâkî Bey'e uymadı ve Bâkî Bey'in hatırı için, gitmesine müsaade edildi. Oğlu Abdüşşükûr, o zamandan beri Cihangir Mirza hizmetinde kaldı.

Husrev Şah, moğul ulusunun bize iltihak ettiğini duyunca, çok şaşırmış. Fakat bir çâre bulamayınca, damadı Yâkub Eyyûb'u elçi olarak gönderip, kulluk ve sadakat izhar ederek, ahd yapıldığı takdirde, hizmetimize geleceğini bildirmiş. Bâkî Çaganyânî nufûz sâhibi idi. Her ne kadar sâdık idi ise de, ağabeyisinin tarafını da bırakmazdı. O araya girdi ve şu şekilde ahd yapıldı: onun hayatına dokunulmayacak; malını da istediği gibi kullanacak ve üzerinde bir tazyik yapılmayacaktır. Yâkub'un gitmesine müsaade verdikten sonra, Kızıl-Su'yu geçip, Enderâb suyunun birleştiği yere yakın bir yerde (123 b) inildi.

Ertesi günü, Rebiülevvel ayının ortalarında, bir mikdar adamla Enderâb suyunu geçip, Dûşî civarında, büyük bir çınar altında oturdum. O taraftan Husrev Şah azamet ve ihtişamla ve kalabalık maiyeti ile geldi. Teşrifat mûcibince, uzaktan attan indi ve gelip görüşürken de üç defa tâzimle eğildi. Cihangir Mirza ile Mirza Han'a da aynı şekilde (151) tâzimle eğildi. İhtiyar ve tenbel herif, kaç senedir kendi istediği gibi hareket ediyor ve saltanattan da yalnız kendi adına bir hutbe okutmuyordu. Bu şekilde yirmi beş - yirmi altı defa arka arkaya tâzimle eğildi, gitti ve geldi; yorgunluktan, az kaldı düşüyordu. Kaç senedir yaptığı beyliği ve saltanatı tamamen burnundan geldi. Görüşüp hediye takdim ettikten sonra, bir oturmasını buyurdum. Bir - iki geri oturup, oradan

buradan konuşuldu. Alçaklık ve nankörlüğünden başka, boş ve zevksiz bir konuşması da varmış. İtimat ettiği ve itibarlı adamları, gözünün önünde, yığın yığın gelip, benim hizmetime giriyorlardı. Kendisinin işi de o dereceye gelmişti ki, padişahlık yapıp durmakta olan bu herif, böyle zelîl bir hâlde ve ister istemez ne şekillerde gelip görüştü. Böyle bir zamanda (124 a) ondan iki garip söz sâdır oldu. Biri şudur: nökerlerinin ondan ayrılması yüzünden, ona teselli veriliyordu. Mukabelede: — "Bu adam dört defa benden ayrılmış ve tekrar gelmiştir. — dedi. Biri de şudur: küçük kardeşi Veli hakkında: — "O ne zaman gelecek ve Amu deryasından hangi geçitten geçecektir?" — diye sordum. — "Eğer geçit bulunursa, çabuk gelir; fakat su yükselince, geçitler değişir. Bir darb-ı mesel vardır: ("o geçidi su götürdü") dedi. Onun devlet ve adamlarının intikalinde bu sözü onun ağzına Tanrı koydu.

Bir iki geriden sonra, ben ata binip, karargâha geldim; o da indiği yere gitti. Bu günden itibaren, büyük - küçük ve iyi - kötü onun bey ve yiğitleri yığın yığın âile ve malları ile ondan ayrılıp, bize gelmeğe başladılar. Ertesi günü öğle ve ikindi namazına kadar, onun yanında hiç kimse kalmadı.

Söyle: — "Ey mülke sâhip olan Allahım. Sen istediğine mülkü verirsin ve istediğinden de alırsın. Sen istediğini tâziz ve istediğini tezlîl edersin. Hayır elindedir. Sen her şeye kadirsin".

Tanrı fevkalâde kudretlidir. Bir kimse ki, yirmi - otuz bin nökerin sâhibi idi. Derbend-i Âhenîn de dedikleri Kahluga (Kagulga)'dan Hindukûş dağına ka-

dar, (152) Sultan Mahmud Mirza'ya mensup olan vilâyetler, tamamen onun tasarrufu altında (124 b) idi. Bir tahsildarı, Hasan Barlas adlı ihtiyar bir herif, İlek'ten Ubaç (Uyaç, İyaç)'a kadar, kaba bir şekilde tahsildarlık yapıp, bizi göç ettirip indiriyordu. Bir buçuk günde, muharebe ve mücadelesiz, bizim gibi fakir ve mağlûp olan iki - iki yüz elli adamın önünde öyle sefil, zelil ve âciz vaziyete düştü ki, ne adamlarına ve ne de mal canına yetecek kudreti kalmadı.

Husrev Şah ile görüşüp döndüğüm gece, Mirza Han, huzuruma gelip, büyük kardeşlerinin kanını dâva etti. Bizim aramızda bulunanlardan bâzıları da bu fikirde idi. Filvâki şeriat ve örfe göre de böyle insanların cezalarını bulmaları doğru idi. Fakat ahd yapılmıştı. Onun için, Husrev Şah'ın götürebildiği her şeyi alıp götürmesine irade ve ferman çıktı. Üç - dört katar katır ve deve ile mevcut cevahir, altın, gümüş ve kıymetli eşyasını yükleyip götürdü. Şirim Tagayî'yi, Husrev Şah'a refakat edip, onu Gûrî ve Dehâne yolu ile Horasan tarafına gönderdikten sonra, Kâhmerd'e gidip, göçümüzü arkamızdan Kâbil'e getirmesi için, beraber gönderdik.

O yurttan, Kâbil'e gitmek niyetiyle, hareket ettik ve Hoca-Zeyd'e gelip indik. O gün, Hamza Bi Mangıt kumandasında, özbek akıncısı gelip, Dûşî civarına akın etti. Seyid Kasım Eşik Ağa ile Ahmed Kasım Kûhber, (125 a) bâzı yiğitlerle birlikte, onlara karşı gönderildi. Bunlar gidip, akıncıları iyice mağlûp ederek, birkaç baş kesip getirdiler. Bu yurtta iken, Husrev Şah'ın cephanesinde bulunan silâh dağıtıldı. Yedi - sekiz yüz kadar zırh ve eyer takımı vardı. Husrev Şah'tan yalnız bunlar kalmıştı. Bir

hayli de çini ele geçti. Bundan başka göze görünecek bir şey yoktu.

Hoca-Zeyd'den kalkıp, dört - beş konaktan sonra, Gûr-Bend'e geldik. Üştür-Şeher'e indiğimiz zaman, Mukim'in ihtiyar beyi olan Şîke (Şîrek) Argun'un, bizden haberi olmadan, askerle gelip, Bârân sâhilinde oturduğunu ve Pençhîr yolu ile (153) geçmek isteyen adamları ve o sıralarda Kâbil'den kaçıp, Türklânî afganlar arasında, Lemgan civarında bulunan Abdürrezzak Mirza'ya gitmeğe bırakmadığını haber aldık. Bu haberi alınca, öğleden sonra kalkıp, gece gündüz yürüyerek, sabah vakti Hûbyân geçidini aştık. Süheyli hiç görmemiştim. Geçide çıkar çıkmaz, cenup tarafında biraz aşağıda, parlak bir ylıdız göründü. Ben: — "Bu Süheyil olmasın" — dedim. — "Süheyildir" — dediler. Bâkî Çaganyânî şu beyiti okudu:

Sen Süheyil yıldızısın; nerde parlar ve ne vakit ışık saçarsan, gözün her nereye isabet ederse, devlet nişanesidir.

Güneş bir mızrak boyu kadar yükseldiği vakit Senced deresinin eteğine inildi. Bizim ileri (125 b) gitmiş olan öncüler ve diğer bâzı yiğitler, Kara-Bağ'ın eteğinde İğri-Yar civarında bulunan Şîrke ile karşılaşır karşılaşmaz, onunla tutuşurlar; o biraz mukavemet eder gibi olur; fakat öncüler yaklaşınca, derhâl bozulurlar. Şîrke'yi ve yetmiş - seksen veya yüz iyi yiğitini yakalayıp getirdiler. Şîrke (Şîrek)'nin kanını bağışlayıp, kendisini hizmetimize aldık.

Husrev Şah, kendi halkına aldırmadan, Kâbil'e gitmek niyeti ile, Kunduz'dan çıktığı zaman, ona

mensûp olan il ve ulus beş - altı kısma ayrılır. Bedahşan'dakilerden bir kısım, Seydim Ali Derbân kumandasında olup, Rusta hezaresinde bulunuyordu; Pençhîr yolu ile aşıp, bu yurtta iken, bize mülâzemet etti. Bir kısım da, Yusuf Eyyûb ve Behlûl Eyyûb kumandasında idi; onlar da bu yurtta hizmetimize geldiler. Bir kısım da, küçük kardeşi Veli kumandasında, Hutlân'da ve biri de, Yılançık, Nekderî, Kakşal ve Kunduz vilâyetinde oturan aymaklardan ibaretti. Bu kısımların her ikisi Enderâb ve Serâb yolu ile gelip, Pençhîr'i aşmak niyetinde idiler. Aymaklar daha önce Serâb'a gelmişlerdi. Onların arkasından Veli geldi. Aymaklar yolu tutup, muharebede onu mağlûp ettiler. Kendisi kaçıp, özbeğe gitti; Şaybak Han, Semerkand çarşısında onun boynunu kestirdi. Mevcut nöker ve adamları, yağma edilmiş bir vaziyette, (154) aymaklar ile birlikte, bu yurtta kulluğa geldiler. Seyid Yusuf Oğlakçı da, (126 a), aymaklar ile birlikte geldi.

Bu yurttan kalkıp, Kara-Bağ yanındaki Ak-Saray çayırına inildi. Husrev Şah'ın adamları, zulüm ve serkeşliğe alışmış oldukları için, ahaliye zulmetmeğe başladılar. .Nihayet Seydim Ali Derbân'ın sayılı bir adamına, birinin bir çanak yağını zorla aldığı için, kapıya getirtip, sopa attırdım. Sopa altında canı çıktı. Bu siyasetten sonra hepsi yola geldi.

Bu yurtta iken, Kâbil üzerine hemen yürünüp yürünmiyeceği danışıldı. Seyid Yusuf ve diğer bâzılarının fikri şu idi: kış yaklaşmıştır; hemen Lemgan'a gidilmeli ve oradan, ne yapmak münasip görülürse, ona göre hareket edilmelidir. Bâkî Çaganyânî ve diğerleri Kâbil üzerine yürümeği ileri sürdü-

ler. Nihayet bu sonuncusuna karar verildi ve buradan kalkıp, Aba (Aya) korusuna inildi. Burada iken, vâlidem Hanım ile Kâhmerd'de kalan diğer akrabalarım, birçok müşkilât ve tehlikeler geçirip, gelip bize iltihak ettiler. Tafsilâtı şudur: Şîrim Tagayî, Husrev Şah'a, Horasan tarafına refakat ettikten sonra, gidip âilemi getirmesi için, Husrev Şah ile birlikte, gönderilmişti. Dehâne'ye vardıkları zaman, Şîrim iktidarını kaybeder ve Husrev Şah, Şîrim ile birlikte, Kâhmerd'e gider. Onun kız kardeşinin oğlu Ahmed Kasım, Kâhmerd'de bulunuyordu. Husrev Şah, (126 b) Ahmed Kasım ile anlaşarak, âile ve akrabama kötülük kasdında bulunur. Bâkî Çaganyânî'nin birçok moğul hizmetkârı, uruk yanında, Kâhmerd'de idiler. Bunlar gizlice Şîrim ile kararlaştırarak, Husrev Şah ile Ahmed Kasım'ı yakalamak isterler. Husrev Şah ile Ahmed Kasım, Acer deresinin yanındaki yolla kaçıp, Horasan'a giderler. Moğulların bu tarafgirlikten maksatları, kendilerini onlardan ayırmak imiş. Uruk yanında bulunanlar, böylece Husrev Şah'ın tehlikesinden kurtularak, Acer'den çıkıp, 'Kâhmerd'e geldikleri zaman Iskançı (Sıkançı) kabîlesi düşman olup, yolu tutmuşlar ve urukun mühim bir kısmını ve Bâkî Bey'e mensup il ve ulusu yağma etmişler. Kul-Bayezid'in (155) oğlu Tizek, henüz küçüktü; orada ele geçirildi ve üç - dört sene sonra, Kâbil'de bize iltihak etti. Uruğu yağma ettirdikten sonra, bizim geçtiğimiz Kıpçak yolunu aşarak, Aba (Aya) korusunda gelip, bize iltihak ettiler.

Oradan kalkıp, bir konaktan sonra, Çâlâk çayırına indik. İstişare ederek, Kâbil'i muhasara etmeğe karar verdik ve ben kendim, mevcut bütün merkez

adamları ile, Haydar Takî'nin bahçesi ile Kul-Bayezid Bekâvul mezarının arasına indim. Cihangir Mirza, sağ kol adamları ile, bizim büyük çarbağa indi. Nâsır Mirza, sol kol adamları ile, Kutluk-Kadem mezarının arkasındaki çayıra indi. (127 a) Adamlarımız her zaman gidip, Mukim ile konuşurlardı. Bâzan özür diler, bâzan yumuşak sözler söylerdi. Biz Şirke'yi ele geçirir geçirmez, babası ile büyük kardeşine adam göndermiş; onlardan yardım geleceğini ümit ettiği için, işi uzatıyordu. Bir gün, merkez, sağ ve sol kollara, zırh giyerek ve atlara da zırh takıp, silâhları göstermek ve içerideki ahaliyi de biraz korkutmak için, daha yakına gitmeleri emredildi. Cihangir Mirza sağ kolun bulunduğu yerin karşısından, Küçe-Bağ yolu ile ilerledi. Merkezin önünde su bulunduğu için, ben, merkezle birlikte, Kutluk-Kadem mezarı tarafından gelip, ileride bulunan ikinci tepe üzerine çıktım. Öncüler Kutluk-Kadem köprüsü üzerine doldular. O zaman daha köprü yoktu. İyi yiğitler, oyun yapıp, Cermgerler kapısına kadar ilerlediler. İçeriden çıkan bir mikdar adam, muharebe etmeden, kaçıp kurgana girdi. Erkîn duvarının dibi yüksekti. Kâbil'in kalabalık ahalisi, seyir etmek için, oraya çıkmışlardı. Askerin kaçması ile, onlar da çabucak inip, geri döndüler. Köprü ile kapı arasındaki yüksek tepe üzerinde ve yol ortasında birçok çukurlar kazıp, (127 b) üzerlerini örtmüşlerdi. Sultan Kulı Çanak ve diğer bâzı yiğitler hücum ettikleri zaman, oraya düşmüşlerdi. (156) Sağ kol tarafından bir - iki yiğit Kûçe-Bağ arasında, kurgandan çıkanlarla bir - iki defa kılıçla vuruştular. Muharebe emri verilmemiş olduğu için, bu kadarla iktifa ederek, geri döndüler.

Kurgan içerisindekiler fevkalâde şaşırdılar. Mukim, beyleri araya koyarak, kulluğa gelip, Kâbil'i teslim edecek oldu. Bâkî Çaganyânî'nin tavassutu ile, gelip mülâzemet etti. Biz de inayet ve şefkat gösterip, telâş ve korkuyu hatırından refettik. Ertesi gün mevcut adamları, mal ve eşyası ile çıkıp, kurganı teslim etmesi kararlaştırıldı. Husrev Şah'a mensûp olan adamlar, serkeşliğe ve yağmacılığa alışmış adamlardı. Bundan dolayı Mukim'i ve Mukim'e mensûp adamları, mal ve eşyası ile birlikte, Kâbil'den çıkmaları için, Cihangir Mirza, Nâsır Mirza ve diğer büyük beyler ile içkileri tâyin ettik. Mukim'e, yurt olarak, Tibe'yi gösterdik. Sabahleyin mirzalar ve beyler kapılara gidip, halkın hücum ve kavgasının çok fazla olduğunu görerek: — "Siz gelmeden, bu halkı hiç kimse men'edemez" — diye adam göndermişler. Nihayet kendim gittim. Dört - beş adamı okla vurdurdum; bir - iki adamı da (128 a) parçalattırdım. Kavga bastırıldı. Mukim, adamları ile birlikte, sağ sâlim gidip, Tibe'ye indi. Rebiülevvel ayının sonlarında, yüce Tanrı, fazl ve keremi ile, Kâbil ve Gazne vilâyetinin fethini, muharebe ve mücadelesiz, müyesser etti.

K â b i l vilâyeti, dördüncü iklimdendir ve mâmûrenin ortasında bulunmaktadır. Şark tarafı — Lemganat, Perşâdur (Peşâver) ve Heşnegar ve diğer Hind vilâyetleridir. Garp tarafı — Geryû (Kernûd) ve Gûr'un bulunduğu dağlıktır; şimdi Hezare ve Nekderî kavimlerinin melce ve meskeni bu dağlardır. Şimâl tarafı — Kunduz ve Enderâb vilâyetleridir. Hindukûş dağı, bunların ortasındadır. Cenup tarafı — Fermül, Negar, Bennû ve Afganistan'dır. Küçük, fakat uzun bir vilâyettir. Uzunluğu şarktan

garba doğrudur. Etraf ve civarı tamamen dağdır. Kalesi dağa bitişiktir. Kalenin (157) cenûb-î garbîsinde biraz küçük bir dağ bulunmaktadır. Dağın başında Şah Kâbil bir saray yaptırdığı için, bu dağa Şah-Kâbil derler. Bu dağ, Divrin boğazından başlar ve Dih-Yâkub boğazında nihayet bulur. Etrafında iki şer'î kadar yer vardır ve bu dağın eteği tamamen bahçedir. Amcam Uluğ Bey Mirza zamanında, Mirza'nın atekesi Veys Ateke bu dağın eteğinde bir arık açtırmıştır. Eteğindeki bütün bahçeler bu arıkla sulanmaktadır. Suyun alt tarafında, Gülnike adlı bir mahalle vardır; tenha bir yerdir. Orada birçok defa cünbüş yapılmıştır. Bâzan, şaka olarak, (128 b) Hoca Hâfız'ın beyitini değiştirerek, okurlardı:

O zamanlar ne hoş idi; serbest olarak, birkaç gün
Gülkine'de, birkaç bednam ile birlikte, oturmuştuk.

Kalenin cenubunda ve Şah-Kâbil'in şarkında bir büyük göl bulunmaktadır. Etrafı bir şer'î kadardır. Şah-Kâbil dağından Kâbil'e doğru, biraz küçük üç çeşme çıkar. İkisi Gülkine civarındadır. Bir çeşmenin başında Hoca Şemû (Hoca Ahmed Şemseddin Canbâz) adlı bir mezar ve diğerinde de Hoca Hızır'ın kademgâhı vardır. Bu iki yer Kâbil ahâlisinin tenezzüh yeridir. Bir çeşme de, Hoca Rûşenâî dedikleri, Hoca Abdussamed karşısındadır. Şah-Kâbil dağından, Akabeyn dedikleri, bir çıkıntı ayrılmıştır. Akabeyn'den başka yine küçücük bir dağ bulunmaktadır. Kâbil kalesinin erki, bu dağın üzerindedir. Büyük kurgan, erkin şimâl tarafındadır. Bu erk, çok yüksek ve iyi havalı bir yerdedir. Bir büyük göl ile Siyah-Seng, Song-Kurgan ve Çâlâk adlarını taşıyan üç çayırın

yanındadır. Hepsi de ayak altındadır. Çayırlar, yeşillik zamanında, fevkalâde güzel görünür. Kâbil'de yazın, Pervân yeli dedikleri, şimâl rüzgârı dâimâ eser. Erkte pencereleri şimâle açılan evler fevkalâde havadardır. Molla Muhammed Tâlib Muammâî, Kâbil erkini (129 a) tasvir ederken, bir beyti Bediüzzaman Mirza adına bağlayıp okurdu: (158)

Kâbil erkinde şarap iç ve arkası arkasına kadeh devret; zira orası hem dağ, hem derya, hem şehir ve hem de sahradır.

Araplar, araptan başkasına acem dedikleri gibi, Hindliler de kendilerinden başkasına horasan derler. Hindistan ile Horasan arasındaki kara yolu üzerinde iki ticaret merkezi vardır; biri Kâbil ve diğeri de Kandahar'dır. Fergana, Türkistan, Semerkand, Buhara, Belh, Hisar ve Bedahşan'dan kervanlar Kâbil'e gelirler; Horasan'dan da Kandahar'a giderler. Hindistan ile Horasan arasındaki yol bu vilâyetten geçer.

Fevkalâde iyi bir ticaret yeridir. Tüccarlar, Çin'e veya Ruma gitseler bile, ancak bu kadar ticaret yapabilirler. Kâbil'e her sene yedi - sekiz veya on bin at gelir; aşağı Hindistan'dan da on - onbeş veya yirmi bin kervan gelir. Hindistan'dan bir de beyaz elbiselik, ham şeker (kand) şeker ve baharat getirirler. Birçok tüccarlar ona karşı otuz - kırk kazanca râzı olmazlar. Kâbil'de, Horasan, Irak, Rum ve Çin malları bulunur ve burası Hindistan'ın asıl pazarıdır.

Kâbil'in sıcak ve soğuk yerleri yakındır. Kâbil'den bir günlük yol gidilirse, hiç bir zaman kar yağ-

mayan yere gidilebildiği gibi, nücumî iki saatlik yolda da, hiç bir zaman karı eksik olmayan yere de gidilebilir; yalnız arasıra, kar bırakmayacak kadar, bir yaz gelir. (129 b)

Sıcak ve soğuk iklimlerin meyvaları Kâbil'e tâbi olan yerlerde çok ve yakındır. Kâbil'de ve köylerinde soğuk iklim meyvalarından üzüm, nâr, kaysı, elma, ayva, armut, şeftali, erik, unnap, bâdem ve ceviz boldur. Ben, vişne fidanı getirip diktirdim; iyi vişneler yetişti ve hâlâ inkişaf etmekte idi. Sıcak iklim meyvalarından, portakal, turunç, emlûk ve şeker kamışını Lemgan'dan getirirler. Şeker kamışını getirip ektirmiştim. Çilgûze (bir nevi fıstık)'yi Nicrav'dan getirirler. Kâbil etrafındaki dağlıktan çok bal gelir. Arı kovanları vardır. Yalnız Gazne tarafındaki dağlıktan bal gelmez. Kâbil'in rivacı (lârivac) iyi olur. Ayvası ile eriği de iyidir; bâdrengi de (159) iyi olur. Âb-ı Engûr dedikleri, bir nevi üzümü vardır çok iyi üzümdür ve bundan kuvvetli şaraplar yaparlar. Hoca-Hâvend Said dağ eteğinin şarabı sertliği ile meşhurdur; vâkıa yalnız kulaktan duyarak târif edilir ki, ("şarabın lezzetini sarhoş bilir; aklı başında olan ondan ne zevk alır.") Ekini iyi olmaz. İyi olan ziraatı bire on dört veya on beş verir. Kavunu da iyi değildir. Eğer Horasan tohumu olursa, umumiyetle fena olmaz.

Fevkalâde lâtif havası vardır; dünyada Kâbil kadar havadar başka bir yerin bulunduğu mâlûm değildir. Yazın geceleri örtüsüz yatılamaz. Kışın, gerçi kar ekseriya çok olur; fazla soğuğu yoktur. Semerkand ve Tebriz de iyi havası ile (130 a) meşhurdur, fakat fazla soğuğu vardır.

Etrafında dört güzel çayır bulunmaktadır. Şimâl-i şarkîsinde — Song-Kurgan çayırı vardır; Kâbil'den iki kürûh mesafe kadar yerdedir ve iyi bir çayırdır. Otu ata iyi gelir; sineği az olur. Şimâl-i garbîsinde — Çâlâk çayırı vardır; Kâbil'den bir kürûh mesafede ve geniş bir çayırdır. Yazın sineği atı rahatsız eder. Garp tarafında — Divrin çayırı vardır. Burada iki çayır varsa da, aynı tepenin çayırlarıdır. Bir de — Kuş-Nâdir çayırı vardır ve bu hesapla beş çayır oluyor. Her iki çayır Kâbil'den birer şer'î mesafededir. Küçük çayırdır; fakat otu ata fevkalâde iyi gelir ve sineği yoktur. Kâbil çayırları arasında bu çayırlar gibi çayır yoktur. Şarkında — Siyah-Seng çayırı vardır. Cermgerler kapısı ile bu çayır ortasında Kutluk-Kadem mezarı bulunmaktadır. Yazın sineği çok olduğu için, bu çayıra rağbet azdır. Bu çayıra bitişik bir de — Kemerî çayırı vardır. Bununla birlikte Kâbil etrafında altı çayır oluyor; fakat bunların dördü meşhurdur.

Kâbil vilâyeti mahfuz bir vilâyettir. Düşmanın bu vilâyete girmesi müşkildir. Belh, Kunduz ve Bedahşan ile Kâbil arasında Hindukûş dağı bulunmaktadır. Bu dağ üzerinden yedi yol aşar. Üç yol Pençhîr'dedir. Biraz yukarıda Havâk (Cevâk) geçidi, ondan biraz aşağıda Tûl (160) ve ondan daha aşağıda Bazarek geçitleri vardır. Bu üç geçitten (130 b) en iyisi Tûl geçididir; fakat yolu bir parça daha uzundur. Gâlibâ bu yüzden Tûl diyorlar. En doğru olanı Bazarek'tir. Tûl ve Bazarek, Serâb'a iner. Bazarek geçidi Pârendî adlı köye indiği için, Serâb ahalisi ona Pârendî geçidi der. Biri de, Pervân yoludur. Büyük

geçit ile Pervân arasında yedi tâne geçit bulunduğu için, ona Heft-Beçe derler. Enderâb tarafından iki yol gelip, bu geçitte birleşerek, Heft-Beçe ile Pervân'a uzanır. Fevkalâde eziyetli bir yoldur. Üç yol Gûr-Bend'dedir. Pervân yoluna daha yakın olanı Yangı-Yol ("yeni yol") geçididir; Veliyan ile Hıncan'a iner. Yolların biri de, Kıpçak geçididir; Enderâb suyu ile Kızıl-Su'yun birleştiği yere iner. Bu da iyi bir yoldur. Biri de, Şibertû geçididir. Yazın sular yükseldiği zaman, Şibertû geçidinden aşıp, Bamyan ve Saygan (Saykan) üzerinden, kışın ise, Âb-Dere üzerinden yürürler. Kışın dört - beş ay, Şibertû yolundan başka, bütün yollar kapanır; o zaman bu geçitten aşıp, Âb-Dere üzerinden yürürler. Yazın sular taştığı zaman da bu yollar kışın olduğu gibidir. Çünkü su kenarındaki yollardan, su yükseldikten sonra, geçilemez; bu yollardan yürümeyerek, dağdan yürümek isterlerse, geçmek çok güçtür. Bu geçitler, bu yolların ancak karın az bulunduğu ve suların çekildiği üç - dört ay zarfında (131 a) geçilebilen yerlerdir. Dağlar ve boğazlarda yol kesici kâfirler azdır. Horasan tarafından gelen yol, Kandahar'dan geçer. Bu yol dümdüzdür ve geçit yoktur. Hindistan tarafından dört yol çıkar. Biri, Lemganat üzerinden gelir. Bu yolda, Hayber dağlarında, biraz geçit vardır. Biri, Bengeş üzerinden gelir. Biri, Negar üzerinden ve biri de, Fermûl üzerinden gelir. Bu yollarda biraz geçit vardır. Bu yollardan gelirken, Sind suyunun üç geçidini geçerler. Nilâb geçidinden geçenler, Lemganat üzerinden gelirler. Kışın, Kâbil suyu ile Sind suyunun (161) birleştiği yerden biraz yukarıda, her iki nehri geçit üzerinden geçerler. Ben Hindistan seferlerimde ek-

seriya bu geçitlerden geçerdim. Bir defa, Sultan İbrahim'i mağlûp edip, Hindistan'ı fethettiğim zaman, Nilâb geçidinden gemi ile geçtim. Bundan başka, Sind suyunun hiç bir yerinden gemisiz geçilemez. Dinkût geçidinden geçenler, Bengeş üzerinden gelirler. Çupâre geçidinden geçenler, eğer Fermûl üzerinden gelirlerse, Gazne'ye Deşt üzerinden gelirlerse, Kandahar'a giderler.

Kâbil vilâyetinde muhtelif kavimler vardır; dere ve ovalarda — türk aymak ve araplar; şehrinde ve bâzı köylerinde — sartlar; bâzı (131 b) köylerinde ve vilâyetinde— peşâî, perâcî, tacik, berekî ve afganlar ve Gazne dağlarında da, hezare ve nekderiler otururlar. Hezare ve nekderiler arasında bâzı kabîleler moğul dilini konuşurlar. Şimâl-i şarkîsindeki, Kettûr ve Gebrek gibi, dağlık arazi, Kâfiristan; cenubu ise, Afganistan'dır.

Kâbil vilâyetinde onbir - oniki dil konuşulur: arapça, farsça, türkçe, moğulca, hindce, afganca, peşâîce, perâcîce, geberîce, berekîce ve lemganca. Hiç bir vilâyette bu kadar muhtelif kavim bulunduğu ve bu kadar çeşit dil konuşulduğu mâlûm değildir.

Vilâyeti on dört tümendir. Semerkand, Buhara ve o civarlarda büyük bir vilâyete tâbi olan küçük vilâyetlere, tümen derler; Endican, Kâşgar ve o civarlarda, urçın; Hindistan'da ise, pergene derler. Becûr, Sevâd, Perşâdur ve Heşnegar önce Kâbil'e tâbi imiş. Şimdi ise, afgan kavmi yüzünden, bâzıları bozulmuş ve bâzılarının da, afgan idâresine girdikleri için, vilâyetlikleri kalmamıştır. Şark tarafı, Lemganat'tır. Bu vilâyet beş tü-

men ve iki bölükten ibarettir. Lemgan tümenlerinin büyükçesi, Nigenhâr (Nengenhâr) dır; bâzı tarih kitaplarında Nigerhâr yazılmıştır. Merkezi, Adınapûr'dur. Kâbil'den, şarka doğru onüç yıgaç mesafededir. Nigenhâr ile Kâbil arası fevkalâde çetin ve kötü bir yoldur. Üç - dört yerde küçük - küçük (132 a) geçitleri ve iki - üç (162) yerde boğazları vardır. Hırılcîlar ve bütün diğer yol kesici afganlar yüzünden, bu yol emin değildi ve bu iki şehir arasında mâmure yoktu. Kuruk-Say'ın alt tarafındaki Karatu'yu ben imar ettirdim ve bu yüzden, yol emin bir hâle geldi.

Sıcak iklimle soğuk iklim arasındaki hudut, Bâdem-Çeşme geçididir. Bu geçidin Kâbil tarafında kar yağar; Kuruk-Say ve Lemganat tarafında ise, kar yağmaz. Bu geçitten inince, insan kendini başka bir âlemde zanneder; ağaçlar, otlar, hayvanlar ve ahalisinin örf ve âdetleri tamamen başkadır. Nigenhâr'da dokuz çay vardır. Pirinç ve buğdayı iyi olur. Portakal, turunç ve narı fevkalâde bol ve iyidir. Adinapûr kurganının altında ve cenup tarafında bulunan bir yükseklikte, 914 (1508 - 1509) senesinde, Bağ-ı Vefa adında, bir çarbağ yaptırdım; kurganla bahçe arasında bulunan suya bakar; portakal, turunç ve narı fevkalâde çoktur. Pehâr Han'ı mağlûp edip, Lâhûr ve Dipâlpûr'u fethettiğim sene, muz getirtip diktirmiştim; iyi tutmuştu. Ondan evvelki sene şeker kamışı da ekilmişti ve iyi yetişmiş idi; bunlardan Bedahşan ve Buhara'ya gönderilmişti. Yeri yüksek, akar suyu eksilmez ve havası kışın mûtedildir. Bahçenin ortasında küçük bir (132 b) tepe bulunmaktadır. Bir değirmen işletebilecek kadar olan suyu, bahçenin ortasından ve bu bahçenin içindeki tepe

üzerinden, dâimî bir şekilde, akmaktadır; bahçenin ortasındaki büyük çimenlik bu tepenin üzerinde bulunuyor. Bahçenin cenûb-î garbîsinde büyük bir havuz vardır ve etrafı tamamen portakal ağaçları ile çevrilmiştir. Nar ağaçları da vardır. Bu havuzun etrafı tamamen çimenle kaplıdır ve bahçenin en güzel yeri, burasıdır. Portakallar sarardığı zaman fevkalâde güzel görünür. Hakikaten güzel bir bahçedir.

Kûh-i Sefid, Nigenhâr'ın cenubundadır. Bengeş ile Nigenhâr'ı ayıran bu dağdır. Atlı adam geçemez. Bu dağdan dokuz çay çıkar. Bu dağda kar hiç bir zaman eksik olmaz; belki de bu yüzden Kûh-i Sefid demişlerdir. Aşağı derede hiç bir zaman kar yağmaz. İkisinin arası (163) yarım günlük yoldur. Bu dağın eteğinde havadar yerler vardır. Suları soğuktur ve buza ihtiyaç yoktur.

Adinapûr kurganının cenup tarafı, Surh-Rûd'dur. Kurgan yüksek bir yerde bulunmaktadır. Çay tarafı kırk - elli karı yüksekliğinde, dik dağdır. Şimâlinde bir parça dağ bulunmaktadır. Oldukça müstahkem bir kurgandır. Bu dağ, Nigenhâr ile Lemganat arasındadır. Kâbil'de kar yağdığı zaman, bu dağın tepesine kar düşer. Lemgan halkı (133 a) Kâbil'de kar yağdığını bundan bilirler. Kâbil'den Lemganat'a giderken, eğer Kuruk-Say üzerinden gidilirse, Dibri (Diri) geçidinden aşıp, Bulan'da Bârân suyundan geçilir. Bir diğer yol da Kuruk-Say'dan aşağı Kuratu'dan aşıp, Ulug-Nûr'da Bârân suyunu geçerek, Bâdic geçidinden, Lemgan'a gider; Nicrav üzerinden gidilirse, Bedrav ve Karangrık (Karanaygerik)'tan geçip, Bâdic geçidine gidilir.

Gerçi N i g e n h â r, Lemgan'ın beş tümeninden biridir; fakat asıl üç tümene Lemganat adını verirler. Bu üç tümenin biri — A l i ş e n g tümenidir; Hindukûş dağına bitişik, karlı ve büyük sarp dağlardır. Bu dağ tamamen Kâfiristan'ındır. Kâfiristan'ın Alişeng'e biraz yakın olan kısmı M î l ' dir. Alişeng çayı Mîl'den çıkar. Hazret-i Nûh peygamberin babası Mehterlâm'ın kabri Alişeng tümenindedir. Bâzı tarih kitaplarında Mehterlâm'e, Lemk ve Lemkân da diyorlar. O ahalinin bâzan kâf yerine gayın telâffuz ettikleri müşahede edilmiştir. Belki bu yüzden bu vilâyete Lemgan demişlerdir.

Tümenlerden biri — A l i n g â r ' dır. Kâfiristan'ın Alingâr'a en yakın olan kısmı, Gevar'dır. Alingâr çayı Gevar'dan çıkar. Bu iki çay Alişeng ile Alingâr'dan geçip, birbiri ile birleşerek, tümenlerden biri olan Mendrâver'den (133 b) biraz aşağıda, Bârân suyu ile birleşmektedir.

Bu iki bölükten biri — D e r e - i N û r'dur ve emsâline tesadüf edilmeyecek bir yerdir. Kurganı derenin önünde ve iki tarafından çay ile çevrilen bir çıkıntı (164) üzerindedir. Pirinç tarlaları çoktur. Yolsuz yerden yürünemez. Portakal, turunç ve diğer sıcak iklim meyvaları ve biraz hurma ağacı da vardır. Kurganın iki tarafındaki çayın sâhilleri tamamen ağaçlıktır. Ekserisi emlûk ağacıdır. Bu meyvaya bâzı Türkler kara-yemiş derler; Dere-i Nûr'da çok olur. Başka yerde bu meyvaya tesadüf edilmedi. Üzümü de olur. Üzümün hepsi ağaç üzerindedir. Lemganat'ta Dere-i Nûr şarabı meşhurdur. Erre-taşı ve suhan-taş. dedikleri, iki nevi şarap vardır. Erre-taşı, sarımtıraktır; suhan-taşı ise, güzel renkli ve kıp-kırmızı olur.

Vâkıa her ikisinin de keyfiyeti şöhretleri kadar değildir; fakat erre-taşı daha çok keyf verir. Yukarıdaki derelerde limon yetişir. Bundan aşağı Hindistan taraflarında da limon yetişir; fakat bundan yukarıda bulunmaz. Buranın ahâlisi evvelce domuz beslerdi; bizim zamanımızda bunu bıraktılar.

Tümenlerden biri - Küner ve Nûrgil tümenidir. Bu tümen Lemganat'tan bir az farklıdır. Kâfiristan'ın içinde ve vilâyetin hudududur. Gerçi büyüklüğü Lemgan tümenleri kadar vardır: fakat mahsûlü az olduğu için, (134 a) daha az vergi verirler. Çagan (Çıgan)-Saray suyu, şimâlî-i şarkîden, Kâfiristan'ın içinden çıkar; bu vilâyetin arasından geçerek, Kâme bölüğünde Bârân suyu ile birleşip, şarka doğru akar. Nûrgil, bu suyun garp tarafı ve Küner ise, şark tarafıdır. Mîr Seyid Ali Hemedâni - Allahın rahmeti üzerine olsun - seyahat ettiği zaman, buraya gelip, Küner'den bir şer'î mesafe daha yukarıda vefat etmiştir. Müridleri onu buradan Hutlân'a götürmüşler. Vefat ettiği yerde hâlâ bir mezar bulunmaktadır. 925 (1519) senesinde, Çagan-Saray'ı gelip aldığım zaman, ziyaret etmiştim. Portakal, turunç ve pirinç çok olur. Kuvvetli şarapları da Kâfiristan'dan getirirler. Buradaki ahali acayip bir şey söyledi, inanılmaz gibidir; fakat bu haber birçok defa duyuldu. Bu tümenin aşağı kısmına Lemete (Mülte) - Kendi derler. Ondan aşağıda olan yerler Dere-i Nûr ve Atar'a (165) tâbidir. Bu, Lemete - Kendi'nden yukarı Küner, Nûrgil, Becûr, Sevâd ve o civarlardan ibaret olan bütün bu Kûhistan'da yayılmıştır; ölen her kadını bir sedyeye koyup, dört tarafından tutarak, yukarı kaldırırlar. Eğer kadın fe-

nalık yapmış ise, bu kaldıranları o kadar sarsar ki, düşmemesi için gayret etmelerine rağmen, ölü sedyeden yere düşer. Eğer fenalık yapmamış ise, kımıldamaz. Bu, yalnız bu halktan duyulmadı; Becûr, Sevâd ve bütün Kûhistan ahalisi müttefikan (134 b) böyle söylediler. Haydar Ali Becûrî, Becûr'un sultanı idi ve o vilâyeti çok iyi intizama koymuştu. Annesi öldüğü zaman ağlamaz, mâtem tutmaz ve karalar giymez: — "Gidin, sedyeye koyun; eğer kımıldamazsa, yakacağım" — der. Sedyeye koyarlar ve ölüde böyle bir hareket görülür. Bunu işidince, karalar giyip, mâtem tutar.

Bölüklerden biri - Çagan - Saray'dır. Kâfiristan'ın başlangıcında küçük bir köydür. Ahalisi kâfirlerle karışık olduğu için, müslüman oldukları hâlde, kâfir âdetine uyarlar. Çagan - Saray suyu diye meşhur olan büyük ırmak, Çagan - Saray'ın şimâl tarafından ve Becûr'un arkasından gelir. Garp tarafından, Pîh (Pîç) adlı Kâfiristan'dan, daha küçük bir su gelip, bu su ile birleşir. Çagan - Saray'ın sarımtırak ve kuvvetli şarapları vardır; fakat Dere-i Nûr şarabı ile hiç mukayese edilemez. Kendisinin üzümü ve bağı yoktur; suyun üst tarafındaki Kâfiristan ile Pîh Kâfiristanı'ndan getirirler. Ben Çagan - Saray'ı aldığım zaman, Pîh kâfirleri, bu halka yardım için, gelmişlerdi. Şarap o tarafta o kadar çok yayılmıştır ki, her kâfirin boynunda bir tulum şarap bulunur ve su yerine şarap içerlerdi.

Kâme, gerçi ayrı bir yer olmayıp, Nigenhâr'a tâbidir; fakat buna da bölük derler.

Tümenlerden biri — (135 a) Nicrav tümenidir. Kâbil'in şimâl-i şarkîsinde Kûhistan'da bulun-

maktadır. Arkasındaki dağların (166) hepsi Kâfiristan'dır. Uzak bir köşedir. Üzüm ve meyvası fevkalâde çok ve şarabı da bol olur; fakat şarabı kaynatırlar. Kışın çok tavuk beslerler. Ahalisi ayyaş, namaz kılmaz, korkmaz ve kâfire benzer bir halktır. Dağlarda çam, meşe ve sakız ağaçları çoktur. Çam, çilgûze ve meşe ağaçları buradan aşağıda da bulunur; fakat Nicrav'dan yukarı hiç bulunmaz. Bunlar Hindistan ağaçlarındandır. Bu Kûhistan halkının çırası hep çilgûze ağacındandır ve mum gibi yanar. Bu çok gariptir. Nicrav dağlarında rûbe-i perân bulunur. Rûbe-i perân, bir hayvandır; sincaptan bir az büyüktür ve iki kolu ile iki budunun arası, yarasa kanadı gibi, perdelidir. Dâima getirirlerdi. Ağaçtan ağaca, aşağıya doğru bir ok atımı kadar uçar derler. Ben kendim, uçtuğunu görmedim. Bir ağaca bıraktık; hemen tırmanarak çıktı. Oradan kovaladılar; kanadını açarak, uçar gibi yapıp, incinmeden yere düştü. Bu dağlarda lûçe (nûha) kuşu da bulunur. Bu kuşa bukalemûn derler. Başından kuyruğuna kadar beş - altı muhtelif rengi var; boynu güvercin boynu gibi, parlaktır. Büyüklüğü cins keklik kadardır. Bu, her hâlde Hindistan cins kekliği olacaktır. Bunun hakkında oranın ahalisi garip şeyler söylediler: kış gelince, dağın eteklerine inermiş; uçursalar bile, (135 b) üzüm bağından ötesine uçamazmış ve sonra tekrar tutarlarmış. Nicrav'da, misk faresi dedikleri, bir sıçan varmış ve misk kokusu ondan geliyormuş. Kendim görmedim.

Tümenlerden biri—P e n c h î r tümenidir; Penchîr yolu üzerinde bulunmaktadır. Kâfiristan ona çok yakındır. Yol kesici kâfirlerin yolu Penchîr üzerin-

dendir. Kâfirlere yakın olduğu için, bundan da vergi alırlar. Bu defa gelip, Hindistan'ı fethettiğim zaman, kâfirler gelip, Penchir'de birçok adamı öldürerek, çok tahribat yapmışlardır.

Tümenlerden biri — G û r - B e n d tümenidir. O vilâyetlerde geçide b e n d derler. Gûr tarafına bu geçitten gidilir. Her hâlde bu sebepden ona Gûr - Bend demişlerdir. Dere başlarını hezareler işgâl etmişlerdir. Birkaç köyden ibaret (167) ve mahsûlü az bir yerdir. Gûr - Bend dağlarında gümüş ve lâcivert mâdenleri olduğunu söylerler. Dağ eteğindeki köyler, başta Mite - Kece ve Pervân ile sonunda Dürnâme olmak üzere, on iki - on üç köyden ibarettir. Meyvalı köylerdir ve şarapları, diğer yerlerinkine nisbetle, daha kuvvetlidir. Bu köylerin hepsi dağlarda ve dağ eteklerinde bulunduğu için, gerçi vergilerini öderler, fakat haraca bağlı değildirler. Bu köylerden aşağı dağ eteğinde ve dağ ile Bârân suyu arasında, Kürre-i Tâzikân ve Deşt-i Şeyh dedikleri, iki parça düz ova bulunmaktadır. Yazın çikin - tala otu (136 a) fevkalâde iyi olur. Aymak ve türkler yazın buraya gelirler. Bu dağ eteğinde renk-renk her nevi lâle bulunur. Bir defa saydırdım ve otuz iki - otuz üç çeşit nâdir lâle çıktı. Bu lâlelerin bir çeşidinden bir az kırmızı gül kokusu gelir; ona Lâle-i Gülbûy derdik; Deşt-i Şeyh'te de muayyen bir yerde bulunur, başka yerde olmaz. Aynı dağ eteğinde ve Pervân'dan bir az aşağıda, sad-berk ("yüz yaprak") lâle bulunur. Bu da muayyen bir yerde, Gûr - Bend boğazının nihayetinde yetişir. Bu iki ovanın arasında, bir az küçük bir dağ bulunmaktadır. Bu dağda ve dağın başından eteğine kadar,

Hoca Rig-i Revân dedikleri, bir parça kumluk saha vardır. Bu kumdan yazın nekkare ve davul sesleri geldiğini söylerler.

Bunlardan başka, Kâbil'e tâbi olan daha birçok köyler vardır. Kâbil'in cenub-i garbisinde ve ondan üç şer'î mesafede büyük bir kar dağı vardır; bir senenin karı ikinci senenin karına kadar kalır ve bittiği sene az olur. Kâbil buzcularının buzları biterse, bu dağdan kar getirerek, buzlu su yapıp içerler. Bu dağ ile Bamyan dağı sarp dağlardır. Hermend, Sind, Dûgâbe ve Belhâb nehirleri bu dağdan çıkar ki, bir günde her dört nehrin suyundan içmek mümkündür. Bu köylerin ekserisi bu dağın eteğinde bulunmaktadır. Bağlarda üzümü çok ve her türlü meyvası bol olur. Bu köyler arasında, İstalif ve Istargaç gibi (168) köy yoktur. Uluğ Bey Mirza bu köylere (136 b) Horasan ve Semerkand diyormuş. Lemgan da bu köyler arasındadır. Gerçi üzüm ve meyvası o köylerinki kadar değildir; fakat havası hiç onlarla mukayese edilemez. Kar dağı, Lemgan dağıdır. İstalif gibi bir köye her yerde tesadüf edilmez. Köyün içinden büyük bir çay akar. Çayın her iki tarafı bahçedir. Yeşil ve oldukça safalı bahçeleri vardır. Suyu soğuktur; buzlu suya ihtiyaç yoktur. Ekseriya berraktır. Bu köyde Uluğ Bey Mirza'nın gasbettiği Bağ-ı Kelân adlı bir bahçesi vardır. Ben sâhiplerinden satın aldım. Bahçenin dışında büyük çınarlar vardı; çınarların altı yeşil, gölgeli ve safalı yerdir. Bahçenin ortasından bir değirmen işletilebilecek kadar bir su dâimâ akar. Bu arık sâhilinde çınarlar ve diğer ağaçlar bulunur. Önce bu arık eğri - büğrü ve intizamsız idi; benim emrim

üzerine, doğru ve muntazam bir şekilde kazdılar; fevkalâde güzel bir yer oldu.

Bu köylerden bir az aşağıda ve ovadan yukarıya doğru bir veya bir buçuk kürûh mesafede bulunan dağ eteğinde, Hoca - Seyârân dedikleri, bir çeşme bulunmaktadır. Bu çeşmede ve bu çeşmenin etrafında üç nevi ağaç dikilmiştir. Çeşmenin ortasında birçok çınar ağaçları ve onların lâtif gölgesi vardır. Çeşmenin iki tarafında, dağ eteğindeki tepelerde, birçok meşe ağacı vardır. Bu (137 a) iki parça meşelikten başka, Kâbil'in garp tarafındaki dağlarda hiç bir meşe ağacı bulunmaz. Çeşmenin önündeki ova tarafında kesif erguvan korusu bulunmaktadır. Bu vilâyette bundan başka hiç bir erguvan korusu yoktur. Bu üç cins ağacın üç azîzin kerameti olduğunu söylerler; Seyârân isminin verilmesinin sebebi de bu imiş. Bu çeşmenin etrafını ben taşla çevirttim ve çeşmeyi kireç ve alçı ile sıvatarak, havz-ı kebîr (dehderdeh) yaptırdım. Bu çeşmenin etrafı çok güzel oldu. Her tarafı erguvan korusuna bakar; erguvan gülü açtığı zaman, (169) böyle bir yer dünyada bulunmaz. Sarı erguvanı da çok olur. Sarı erguvan ile kırmızı erguvan dağ eteğinde birden açılır. Bu çeşmenin cenub-i garbîsinde, bir değirmen işletebilecek suyun yarısı kadar bir su dereden dâimâ akmaktadır. Ben arık açtırıp, bu suyu Seyârân'ın cenub-i garbîsinde bulunan tepenin üstüne getirttim. Tepenin üstünde büyük bir yuvarlak sed yaptırdım. Seddin etrafına baştan başa söğüt ağaçları dikildi. Çok güzel bir yer oldu. Bu seddden bir az yukarı, tepenin yanında bir üzüm bağı

yaptırdım. Bu arığın tarihi (cûy-i hoş = 926) şeklinde zaptedildi.

Tümenlerden biri — L ü h û g e r tümenidir. Büyük köyü Çarh'tır. Molla Yâkub hazretleri bu Çarh köyündendir. Mollazâde Molla Osman (137 b) da Çarh'lıdır. Secâvend de Lühûger köylerindendir. Hoca Ahmed ile Hoca Yunus bu Secâvend köyündendirler. Çarh'ın bahçeleri çoktur. Lühûger'in diğer köylerinde bahçe bulunmaz. Ahalisi Avgan - Şi'âr olacak ki, sonra Avgan - Şâl demişlerdir. Kâbil'de bu ad çok yayılmıştır.

Biri — G a z n e vilâyetidir; bâzıları tümen de derler. Sebük-Tigin ile Sultan Mahmud'un ve oğlunun payitahtı Gazne imiş. Bâzılar Gaznîn de yazmışlardır. Sultan Şehabeddin Gûrî'nin de payitahtı bu imiş. Bu Sultan Şehabeddin'i, *Tabakat-i Nâsırî*'de ve bâzı Hind tarihlerinde Mu'izzeddin yazmışlardır. Üçüncü iklimdendir; Zâbil de derler. Zâbilistan bu vilâyetten ibarettir. Bâzıları Kandahar'ı da Zâbilistan'a ithâl ederler; Kâbil'den garba doğru, on dört yıgaç mesafededir. Bu yolu yürüyenler, tan ağarırken Gazne'den hareket edip, iki namaz arasında veya ikindi namazı vaktinde Kâbil'e varırlar. Adinapûr ise, on üç yıgaç mesafededir. Fakat yolunun kötülüğünden, hiç bir vakit bir günde gidilmiş değildir. Küçük bir vilâyettir. Çayının dört - beş değirmen işletecek kadar suyu vardır. Gazne şehri ve dört - beş köyü bu su ile ve dört - beş köyü de yer altı suyu ile sulanır. Kâbil'in üzümünden Gazne'ninki daha iyidir. Kavunu da Kâbil kavunundan (170) daha iyidir. Elması da iyi (138 a) olur; Hindistan'a ihraç ederler. Ekini fevkalâde eziyetle elde edilir.

Ektikleri her mikdar yerin üstünü her sene tamamen yeni toprakla örterler. Fakat bunun ekininin mahsûlü Kâbil'inkinden daha fazladır. Boya - kökü ekerler ve Hindistan'ın her tarafına ihraç ederler. Bu ahalinin en iyi mahsûlü boya - köküdür. Göçebeleri, hezare ve afganlardır. Gazne, Kâbil'e nisbetle, dâimâ ucuzdur. Ahalisi hanefî mezhepli, temiz itikatlı ve müslüman bir halktır. Üç ay oruç tutanları çoktur. Âile ve kadınları çok mahfuz ve kapalıdır. Molla Abdurrahman, Gazne'nin ekâbirinden idi. Âlim adamdı ve dâimâ ders verirdi. Fevkalâde dindar, müttakî ve perhizkâr bir adamdı; Nâsır Mirza öldüğü sene vefat etti.

Sultan Mahmud'un kabri Gazne civarındaki mahallelerin birindedir ve sultanın kabri orada bulunduğu için, buraya Ravza derler. Gazne'nin iyi üzümü Ravza'da yetişir. Evlâdı Sultan Mes'ud ile Sultan İbrahim'in kabri de Gazne'dedir. Bu gibi mübarek mezarlar Gazne'de çoktur. Kâbil ve Gazne'yi zaptettiğim sene Kühet, Bennû ovası ve Afganistan'ı yağma edip, birçok insan öldürdükten sonra, Dükî üzerinden geçip, Âb-i İstâde'nin sâhibini tâkiben, Gazne'ye geldim. Gazne köylerinin birinde bir mezar olduğunu ve salavat okuyunca, sallandığını söylediler. Gidip görüldü ve kabrin sallandığı (138 b) his edildi. Sonra mâlûm oldu ki, bu mücavirlerin bir hiylesi imiş. Kabrin üzerine bir çatı yapmışlar; çatıya dokununca, sallanıyor ve çatı, sallanınca, kabir hareket ediyormuş gibi his ediliyor; nasıl ki, gemiye hiç binmemiş olan kimse gemiye binince, sâhilin hareket ettiğini his eder. Mücavirlerin çatıdan uzak durmalarını emrettim. Birkaç salavat okudular,

fakat kabirde hiç bir hareket his edilmedi. Çatıyı bozup, kabrin üzerine künbed yapılmasını emrettim. Mücavirleri de böyle bir hareketten tehdidle men'-edildiler.

Gazne çok hakir bir yerdir. Hindistan ve Horasan'ı idareleri altında bulunduran padişahların, bilhassa (171) horasanlıların böyle hakir bir yeri nasıl payitaht yaptıklarına hayret edilir. Sultan (Mahmud) zamanında üç - dört bendi varmış. Bendlerden biri - Gazne suyunda, Gazne'den şimâle doğru, ondan üç yıgaç mesafede ve suyun yukarı tarafındadır. Burada Sultan (Mahmud) büyük bir bend yaptırmış; bu bendin yüksekliği kırk - elli karı ve uzunluğu tahminen üç yüz karı kadardır. Suyu oraya toplayıp, ihtiyaca göre, ekinlere verirlermiş, Alâeddin Cihansûz Gûrî, bu vilâyete musallat olduğu zaman, bu bendi tahrip etmiş. Sultanın evlâtlarından bir çoğunun kabirlerini tahrip etmiş. Gazne şehrini yakmış, ahalisini öldürmüş ve mallarını yağma etmiş, katil ve tahripten, (139 a) göze görülecek hiç bir şeyi bırakmamıştır. O zamandan beri bu bend haraptır. Hindistan'ın fethedildiği sene, bu bendi tâmir etmek için, Hoca Kelân ile para (yarmak) gönderildi. Tanrı inayeti ile, bu bendin tekrar imâl edileceğine ümit vardır. Bendlerden biri — S i h a n'dır. Gazne'nın şarkında ve ondan iki - üç yıgaç mesafede bulunan bu bend de o zamandan beri haraptır. İmar edilecek hâli de yoktur. Bendlerden biri — S e r d i h bendidir. Bu bend mâmurdur. Kitaplarda yazıldığına göre, Gazne'de bir çeşme varmış ve bu çeşmeye süprüntü atarlarsa, o zaman dalga, taşma, yağmur ve tipi husûle gelirmiş. Bir tarih kitabın-

da görüldüğüne göre, Hind padişahlarından biri, Sebük - Tigin'i Gazne'de muhasara ettiği zaman, Sebük - Tigin'in emri ile bu çeşmeye süprüntü ve pislik atarlar; dalga, taşma, yağmur ve tipi husûle gelir ve bu şekilde düşmanı def'eder. Ben Gazne'de ne kadar araştırdımsa da, hiç kimse bu çeşme hakkında mâlûmat veremedi.

Irakayn ve Azerbaycan'da Sultaniye ile Tebriz soğukluğu ile meşhur olduğu gibi, bu vilâyetler arasında da Gazne ile Harezm soğukluğu ile meşhurdur.

Tümenlerden biri — Z ü r m e t tümenidir; Kâbil'in cenubunda ve Gazne'nin cenub-i şarkisindedir. Kâbil'den on iki - on üç ve Gazne'den de yedi - sekiz yıgaç mesafededir ve sekiz köyden ibarettir. /Vilâyet merkezi, 172) Gerdîz'dir. Gerdîz kurganının içindeki evler ekseriya üç veya dört katlıdır. (139 b) Gerdîz, oldukça müstahkem bir yerdir. Nâsır Mirza ile düşman olup, Mirza'ya epeyce müşkilât çektirdi. Zürmet ahalisi Avgan-Şâl'dir; ekin ve ziraatla meşgûl olurlar. Ağaçları bağ ve bahçeleri yoktur. Bu tümenin cenubunda, Berekistan da dedikleri, bir dağ vardır. Bu dağın eteğinde, yüksek bir yerde bir çeşme bulunmaktadır. Şeyh Muhammed Müslüman'ın kabri buradadır.

Tümenlerden biri — F e r m ü l tümenidir. Ehemmiyetsiz bir yerdir. Elması fena olmaz. Mültân ve Hindistan'a ihraç ederler. Hindistan'da afganlar zamanında itibar bulan Şeyh Muhammed Müslüman'ın evlâdı, Şeyh - zâdeler, Fermül'dendirler.

Tümenlerden biri — B e n g e ç tümenidir. Her tarafı yol kesici afganlarla doludur. Hûgiyânî, hırılçî, tûrî ve lenderler, kenarda bulundukları için, vergilerini kendi arzuları ile vermezler. Kandahar, Belh, Bedahşan ve Hindistan'ın fethi gibi, büyük işler araya girdiğinden, bana da Bengeş'in zaptı için fırsat düşmedi. Tanrı rast getirir ve fırsat verirse, Bengeş'in yol kesicileri ve şehrin zaptı ile uğraşmağa karar verdim.

Kâbil'in bölüklerinden biri — A l a - S a y bölüğüdür; Nicrav'dan iki - üç şer'î kadar mesafededir. Şarka doğru Nicrav tarafından yol düm - düz gelir ve Kûre denilen yere gelir gelmez, Ala - Say'a doğru bir az küçük bir geçit iner. Bu tarafın sıcak iklimi ile soğuk iklimi arasındaki fasılası Kûre geçididir. Bu Kûre geçidi, ilkbaharlarda, kuşların geçtiği bir yerdir. Nicrav'a tâbi olan Piçgan ahalisi bu geçitte çok (140 a) kuş tutarlar. Geçidin nihayetinde, her yerde taştan sığınaklar yapmışlar. Kuş tutan adamlar bu sığınaklarda oturup, ağın bir ucunu beş - altı karı kadar uzak bir yere bağlarlar; bir tarafını yere taşla tuttururlar; bir tarafına, ağın yarısına kadar, üç - dört karı uzunluğunda ağaç bağlarlar. Ağacın bir ucunu sığınakta oturan adam elinde tutar ve sığınağın deliklerinden gözetler. Kuşlar yaklaşınca, derhâl (173) ağı yukarı kaldırır ve kuşlar kendiliklerinden ağa girerler. Bu suretle o kadar kuş tutarlar ki, kesmeğe vakit bulamazlar. O vilâyette Ala - Say'ın narından daha iyi nar bulunmaz; bu narı Hindistan'ın her tarafına ihraç ederler. Üzümü de fena değildir. Ala-Say'ın şarapları, Nicrav

şaraplarına nisbetle, daha kuvvetli ve rengi dah güazeldir.

Bölüklerden biri — B e d r a v bölüğüdür ve Ala-Şay'ın yanındadır. Burada meyva bulunmaz. Ahalisi kâfirdir ve ziraatle meşgûl olur. Horasan ve Semerkand'ın göçebeleri türk ve aymaklar olduğu gibi, bu vilâyetin göçebeleri de hezare ve afganlardır. Hezareler arasında en kalabalık olanı, Sultan Mes'udî hezaresi ve afganlar arasında da, Mehmend (Mehmende) afganlarıdır. Kâbil'in tahsilâtı, vilâyet, gümrük (damga) ve göçebelerden alınan vergiler ile birlikte, sekiz lek şahruhî tuttu. (140 b).

Kâbil vilâyetinin şark tarafındaki d a ğ l a r ı iki ve garp tarafındaki dağları da iki türlüdür. Enderâb, Host ve Bedahşanat dağları baştan başa arça ile kaplı, bol kaynaklı ve yumuşak tepeli dağlardır. Dağ, tepe ve derelerinin otu birbirinin aynıdır ve iyidir. Ekseriya büteke otu biter ve ata fevkalâde iyi gelir. Endican vilâyetinde de bu ota büteke otu derler; fakat niçin öyle denildiği mâlûm değildi. Bu vilâyetlerde anlaşıldı ki, bu ot demet demet çıktığı için, büteke diyorlarmış. Hisar, Hutlân, Semerkand, Fergana ve Moğulistan yaylalarının hepsi bu nevi yaylalardır. Gerçi Fergana ile Moğulistan yaylaları bu yaylalarla mukayese edilemez; fakat buna benzer dağ ve yaylalardır. Nicrav, Lemganat, Becûr ve Sevâd dağları ise, kesif çam, çilgûze, meşe, zeytin ve sakız ağaçları ile kaplıdır. Otu, bu dağların otuna benzemez; çok ve yüksek olmasına rağmen, işe yaramaz; ata ve koyuna iyi gelmez. Vâkıa o dağlar kadar yüksek değildir (174) ve göze küçük görünür, fakat pek sarp dağlardır. Düz te-

peler görünür, fakat bütün tepe ve dağları sarp ve taşlıdır ve her yerinden atla geçilemez. Bu dağlarda Hindistan kuşları ve hayvanları (141 a) pek çok bulunur. Papağan, şârek, tavus, lûce (nûha), maymun, nîlgâv (nîlegâv), kûtepay ve bunlardan başka da çeşit çeşit kuş ve hayvanlar bulunur ki, Hindistan'da bile bu hayvanlar işitilmemiştir. Garp tarafındaki dağlardan Dere-i Zindan, Dere-i Sûf, Gürzüvân ve Garcistan dağları da bu çeşit dağlardır. Otlağı ekseriya derelerinde bulunur. Dağ ve tepelerde, o dağlardaki gibi, her yerde ot bulunmaz ve o kadar bol ağacı ve arçası da yoktur; fakat otu ata ve koyuna iyi gelir. Bu dağların üstü, her yerde at koşturulabilecek kadar, düzdür. Ekinler hep orada bulunur. Bu dağlarda geyik çoktur. Yalnız suları sarp derelerdedir. Ekseri yeri kayalıktır; her yerden inilemez. Gariptir ki, bütün dağların sarp yerleri yükseklikIerde olduğu hâlde, bu dağların sarp yerleri aşağı taraflarındadır. Gûr, Gezyû (Kerbû) ve Hezâre dağları da buna benzer dağlardır. Otlağı derelerde bulunur. Dağlarında ağacı da azdır. Arça ağacı hiç bulunmaz. Otu ata ve koyuna iyi gelir. Geyiği boldur. Yukarıda zikredilen dağların sarp yerleri, aşağı taraflarında bulunur; bu dağlar ise, öyle değildir. Hoca-İsmail, Deşt, Dükkî ve Afganistan dağları, bu nevi dağlardır. Umumiyetle alçak, otu az, suyu noksan, ağaçsız, görünüşü çirkin ve çorak (141 b) dağlardır. Dağları ahalisine uygundur. Nitekim: ("denk olmayan buluşmaz") demişler. Dünyada böyle çorak dağlar az bulunur.

Vâkıa Kâbil'de kışın kar çok yağar; fakat iyi odunları vardır ve yakınındadır. Bir günde gi-

dip getirilebilir. Odunları sakız ağacı, meşe, acı bâdem ve karkanddır. Bunların en iyisi sakız ağacıdır; (175) parlayarak yanar, dumanının kokusu iyi olur, sıcağı devamlıdır; yaşı da yanar. Meşe de iyi odundur. Gerçi bir az yavaş yanar, fakat iyi yanar ve sıcağı devamlıdır. Meşe ağacında garip bir hususiyet vardır; yeşil yapraklı dallarına ateş konursa, garip bir çıtırdı ile yanar. Bir ucundan öteki ucuna kadar, çıtırdayarak, birden yanar. Bu ağacın yanması çok güzel bir eğlencedir. Acı bâdem, hepsinden daha fazladır ve daha çok yakılmıştır. Karkand, bir nevi kısa dikenli çalıdır. Yaşı da, kurusu da aynı şekilde yanar. Bütün Gazne ahalisinin odunu budur.

Kâbil vilâyeti, dağların arasındadır. Yonca pelleri gibi dağlar vardır; dağların arasında düz dereler bulunur ve mâmur yerleri bu aralıklardadır. Geyiği ve avı çok değildir. İlk ve son bahar mevsimlerinde, kızıl geyik, yâni arkargulça, kışlak ve yaylağa geçerken, tâkip ettiği muayyen boğazlar vardır. Hevesli ve köpekleri olan yiğitler bu boğazları (142 a) tutarak, geyik avlarlar. Küçük - Kâbil ve Surhâb taraflarında yabanî eşek de bulunur. Fakat ak geyik hiç bulunmaz. Gazne'nin ise, ak geyiği ve yabanî eşeği vardır. Gazne'nin ak geyiği kadar semiz geyik az yerde bulunur. İlk baharda Kâbil'in kuş avlayacak yeri çoktur. Kuşların ekseriya geçtiği yer, Bârân sâhilidir; çünkü Kâbil'in şark ve garp tarafı dağlıktır; Bârân sâhilinin karşısı yalnız büyük Hindukûş geçididir ve bundan başka bir geçit yoktur. Bundan dolayı bütün kuşlar buradan geçer. Eğer rüzgâr olursa veya Hindukûş geçidi üzerinde bir az bulut bulunursa, kuşlar geçemez ve hepsi Bâ-

rân ovasına inerler. O zaman, o civarın ahalisi çok kuş yakalar. Bârân sâhilinde, kışın sonlarında ördek çok ve fevkalâde semiz olur. Ondan başka turna, karkara ve diğer büyük kuşlar sayısızdır. Bârân sâhilinde ip atarak, çok turna tutarlar. Ukar, karkara ve turnaları da iple bol bol tutarlar. Bu şekilde kuş tutmak, (176) buraya mahsustur. Bu avın tâfsilâtı şöyledir: bir ok atımı uzunluğunda ince bir ipi bükerler. Bu ıpin bir ucuna ok, öteki ucuna da daldan yapılmış bir halka bağlarlar. Bilek kalınlığında (142 b) ve bir karış uzunluğunda bir ağaç alırlar. Bu ipi sonuna kadar, okun bağlı olan ucundan başlayarak, bu ağaca sararlar. İp bu şekilde tamamen sarıldıktan sonra, halkayı bağlarlar. Ondan sonra bu bilek kalınlığında olan ağacı ipin içinden çekerler. İp sarılmış bir şekilde ve içi boş olarak kalır. Halkayı ele alıp, gelmekte olan kuşun önüne oku atarlar. Kanadına veya boynuna dokununca, kuş, ipe sarılarak, düşer. Bütün Bârân ahalisi bu usûlle çok kuş tutar. Fakat bu kuş avı oldukça eziyetli bir iştir. Bunun için yağmurlu ve karanlık geceler lâzımdır. Böyle gecelerde bu kuşlar, yırtıcı hayvanlar yüzünden, sabaha kadar durmadan dinlenmeden ve aynı zamanda pek alçaktan uçarlar. Karanlık gecelerde kuşların yolu akar sudur. Çünkü su karanlıkta beyaz görünür. Korkudan su üzerinde, bir yukarı bir aşağı, sabaha kadar gider gelirler. İpi bu zaman atarlar. Ben de bir defa geceleyin ip attım. İp koptu ve kuş da bulunmadı. Ertesi sabah kuşu, kopmuş iple birlikte, bulup getirdiler. Bu usûlle Bârân ahalisi çok ukar tutar. Sorguç, ukardan elde edilir. Kâbil'den Irak ve Horasan'a ihraç edilen mad-

delerden biri de bu sorguçtur. Ahaliden başka, bir de ayrıca avcılar da vardır. Bunlar iki - üç yüz âile kadardır. Timur Bey'in evlâtlarından biri bunları Mültân civarından (143 a) buraya getirtip yerleştirmiştir. Bütün iş ve güçleri kuş tutmaktır. Bunlar göller vücuda getirtip, birçok dallar dikip ve göl ortasında ağlar kurarak, her nevi kuş tutarlar. Yalnız avcılar değil, bütün Bârân ahalisi ip atıp, tuzak kurarak ve her türlü usûlde pek çok ve her nevi kuş tutarlar.

Bu mevsim Bârân suyundan balıkların geçtiği zamandır. Ağ ile veya sepet bağlayıp, (177) çok balık tutarlar. Bir de son baharda, kulan kuyruğundan on - on iki yük ve kök şıbaktan da yirmi - otuz yük kadar su yanına getirip, ezerek, suya atarlar ve kendileri de o zaman hemen suya girip, sarhoş olan balıkları tutmağa başlarlar. Bir az aşağıda ve münasip bir yerde sepet bağlarlar. Sepet bağlamak şu şekilde olur: parmak kalınlığında dal çubuklarını, çit gibi, örerler. Bu çiti suyun döküldüğü yere koyup, etrafına taş yığarlar. Şöyle ki, su çağlayarak bu çitin üzerine dökülür ve aşağıya gider. Su aşağıya gidince balık da çitin üzerinde kalır. Sarhoş olan balıkları yukarıdan toplaya toplaya gelirler. Bu sepetle çok balık tutarlar. Gülbahar, Pervân ve İstalif sularında bu şekilde balık tutarlar. Kışın Lemganat'ta garip bir şekilde (143 b) balık tutarlar. Suyun döküldüğü yerlerde, bir ev kadar yeri kazarak, çukurlar yaparlar ve ocak temeli kadar taşları bu çukurlara koyup, üzerine taş yığarlar. Bu yerlerde su altından bir delik bırakırlar. Taşları o şekilde yerleştirirler ki, bu delikten

başka hiç bir yerden balık ne girer ve ne de çıkabilir. Su bu yığılmış taş üzerinden akar. Bu, bir balık yuvası vazifesini görür. Kışın, ne zaman balık lâzım olursa, bu çukurların birini açıp, kırk - elli balığı birden getirirler. Bunları şu şekilde açarlar: çukuru muayyen bir yerde yaparlar ve çukurun deliğinden başka her tarafına pirinç samanı koyup, üzerine taş koyarlar. Deliğine çit gibi bir şey dokuyup, iki başını bir yere birleştirerek, bağlarlar. Onun içinde yine bir parça yeri çitle kapatırlar. Öyle ki, ağzı bu çitle beraber ve uzunluğu ise, evvelki çitin yarısı kadar olur. İç ağzını dar yaparlar. Bu iç çitin iç ağzından giren balıklar, büyük çitin içine (178) giderler. Büyük çitin alt tarafındaki ağzını öyle yapmışlardır ki, yukarı tarafındaki ağzından giren balık, iç (144 a) ağzından birer birer geçer. Bu iç taraftaki ağzın ağaçlarının uçlarını birleştirmişlerdir; balıklar bu ağızdan geçip, büyük çitin içine girerler. Çıkılacak ağzı kapatılmış olduğundan, balık çıkamaz. Geri dönerse, bu küçük çitin iç ağzının şişleri yüzünden, geçemez. Bu çiti, o bırakmış oldukları deliğe koyarlar. Balık yuvasının üzerini açarlar. Etrafı da pirinç samanı ile mazbuttur. Bu çukurda ele ne geçerse, yakalarlar. Balık kaçsa bile, delik bir tâne olduğu için, o çite düşer ve orada tutarlar. Bu nevi balık avı başka yerde görülmemiştir.

Kâbil alındıktan birkaç gün sonra, Mukim, Kandahar tarafına gitmek için, müsaade istedi. Ahd ve şartla gelmiş olduğu için, bütün adamları ve malı ile birlikte, sağ sâlim, babası ve büyük kardeşinin yanına gitmesine müsaade edildi. Mukim'e müsaa-

de verildikten sonra, Kâbil vilâyeti mirzalar ve bütün misafir beyler arasında taksim edildi. Gazne, civarı ile birlikte, Cihangir Mirza'ya verildi. Nigenhâr (Nengenhâr) tümeni Mendrâver, Dere-i Nûr, Nûrgil ve Çagan-Saray, Nâsır Mirza'ya verildi. Kazaklıklarda benimle beraber bulunup, birlikte gelen bey ve yiğitlerin bâzısına (144 b) köy ve arazi gibi şeyler verildi ve hiç kimseye vilâyet verilmedi. Yalnız bu defa değil, yüce Tanrı bir devlet verdiği zaman, dâimâ misafir ve yabancı bey ve yiğitler, eski emekdarlardan ve endicanlılardan daha fazla ve daha iyi muamele gördüler. Buna rağmen, tuhâf bir tâlidir ki, beni dâimâ eski emekdar ve endicanlılardan başkalarına riayet etmemekle ittiham ediyorlar. Bir darb-ı mesel vardır: ("düşman ne demez ve rüyaya ne girmez") ("şehrin kapısı bağlanabilir, fakat muhaliflerin ağzı bağlanamaz").

Semerkand, Hisar ve Kunduz'dan (179) kalabalık bir kütle Kâbil vilâyetine gelmiş bulunuyordu. Onun için: — "Kâbil küçük bir yerdir; kalemden ziyade kılıçla idare edilir. Bütün halka da tahsisat yetiştirmek imkânsızdır. Bu halkın âilelerine bir mikdar yiyecek te'min edilerek, asker akına çıkmalıdır" — fikri muvafık görüldü ve buna karar verip, Kâbil ve Gazne vilâyet ve civarına, otuz bin eşek yükü kadar zahîre, vergi kesildi. Kâbil'in gelirini ve hâsılâtını bilmeden, bu kadar çok vergi kesildiği için, vilâyet çok ağır bir vaziyete düştü. Bu zamanlarda b a b u r î yazısını icad ettim. Sultan Mes'udî hezaresine birçok koyun ve at vergisi kesildi ve tahsildarlar gönderildi. Birkaç gün sonra, tahsildarlardan, hezarelerin, malı (145 a) vermeyerek, isyan et-

tikleri haberi geldi. Bundan bir müddet önce de, birkaç defa Gerdîz ve Gazne yollarına baskın etmişlerdi. Bu yüzden, Sultan Mes'udî hezaresine akın etmek için, harekete geçildi. Meydan yolu ile gelip, geceleyin Nirh geçidinden geçerek, sabah namazı vaktinde, Çetû civarında bulunan hezarelere akın edildi; fakat istenildiği gibi olmadı. Oradan Seng-Sûrah yolu ile dönüp, Cihangir Mirza'nın, Gazne'ye gitmesine müsaade edildi. Kâbil'e geldiğimiz zaman, Derya Han'ın oğlu Yar Hüseyin, Bihre tarafından gelip, sadakatini bildirdi.

Birkaç gün sonra, asker seferber edildi ve civarı bilen adamlar dâvet edilerek, etraf ve civar tahkik olundu. Bâzıları Deşt'i tavsiye ettiler; bâzıları Bengeş'i münasip gördüler ve bâzıları da Hindistan üzerine yürümeği muvafık buldular. Nihayet toplantı Hindistan seferine karar verdi. Şâban ayında, güneş Delv burcunda iken, Kâbil'den, Hindistan'a gitmek niyeti ile, yola çıkıldı. Bâdem-Çeşme ve Çiğdelik yolu ile, altı konaktan sonra, Adinapûr'a gelindi.

Sıcak iklim vilâyetleri ve Hindistan civarı o zamana kadar hiç görülmemişti. Nigenhâr'a varınca, başka bir âlem meydana çıktı. Otlar, ağaçlar, hayvanlar, kuşlar ve ahalisinin (145 b) örf ve âdeti, hepsi başka idi. Hayret ettik ve hakikaten hayret edilecek derecede idi (180).

Bir az evvel vilâyetine gitmiş olan Nâsır Mirza, Adinapûr'da gelip bize mülâzemet etti. Bu münasebetle oraya gitmiş olan aymak ve adamların hepsi, kışı geçirmek için, göç edip, Lemganat'a gelmişlerdi. Onların askerleri ile geride kalan askerle-

ri beklemek için, bir - iki gün o civarda kalıp, on
lar bize iltihak ettikten sonra, gelip Cûy-i Şâhî'de
geçip, aşağıda Kuş-Künbed'e inildi. Nâsır Mirza
adamlarına vilâyetinden bâzı şeyler getirmek için
iki - üç gün sonra gelmek üzere, müsaade isteyerek
Kuş-Künbed'de kaldı.

Kuş - Künbed'den kalkıp, Germ-Çeşme'ye inildi
gi vakit, Kâkiyânî'nin büyüklerinden ve bir kervan
la beraber bulunan bir pihli getirdiler. Yol ve ye
hususunda istifade etmek için, bu pihli beraber alın
dı. Bir - iki defa konakladıktan sonra, Hayber'de
geçip, Câm'a inildi. Kûre-Ketri'nin bahsi işitilmişti
Cûgî ve hinduların mâbedlerinden biri bu imiş. Uzak
yerlerden gelip, Kûre-Ketri'de saç ve sakallarını tra
ediyorlarmış. Câm'a inince, Bekrâm'ı seyretmek için
oraya gittim. Büyük bir ağaca çıkıp, üzerinden Bek
râm'ın civarını seyrettim. Rehber, Melik Bû Sai
Kemerî idi. Birkaç defa Kûre-Ketri'yi sorduk, söy
lemedi. Dönüp karargâha (146 a) geldiğimiz zaman
Hoca Muhammed Emin'e: — "Kûre-Ketri, Bekrâm'
ın karşısında idi; dar mağara ve tehlikeli yer oldu
ğu için, söylemedim" — demiş. Hoca, hemen onu
takbih ederek, dediklerini bana söyledi geç olmuş
tu ve yol da uzaktı; gidemedik.

Bu yurtta, Sind suyunun nasıl geçileceği ve han
gi tarafa, yürüneceği istişare edildi. Bâkî Çagan
yânî, suyu geçmeden, buradan iki günlük mesafede
Kühet denilen, ahalisi çok ve zengin olan yere gi
dilmesini ileri sürdü. Kâbilli birkaç adam getirdi
onlar da onun sözüne uygun sözler söylediler. Bu
yerler önce hiç duyulmamıştı. Nüfuz sâhibi bir adam
Kühet tarafına yürümeği münasip görerek, kend

fikrini isbat etmek üzere, birkaç şâhid de getirdiği için, suyu geçmek (181) ve Hindistan'a yürümek fikrinden vaz geçip, Câm'dan kalkıp, Bâre suyunu geçerek, Muhammed - Pih eteğine yakın bir yere inildi. O zaman Kâkiyânî afganları Perşâdûr'da bulunuyorlardı; askerden korkarak, bu dağın eteklerine çekilmişlerdi. Kâkiyânî'nin büyüklerinden olan Husrev Kâkiyânî, bu yurtta iken, gelip bize mülâzemet etti. O da, pehli ile birlikte, yol ve yer (146 b) hususunda istifade etmek için, beraber götürüldü.

Bu yurttan gece yarısı kalkıp, güneş doğarken Muhammed-Pih'î geçip, öğleye yakın Kühet'e akın edildi. Birçok öküz ve manda ele geçirildi. Afganlardan da birçok esir ele geçti. Esirlerin hepsi serbest bırakıldı. Evlerinde zahîre de pek çoktu. Akıncılar, Sind deryası sâhiline kadar akın ettiler ve ertesi gün gelip, bize katıldılar. Bâkî Çaganyânî'nin söylediğinin hilâfına, askerin eline hiç bir şey geçmedi. Bâkî Bey, bundan dolayı, bir az mahcûp oldu.

Kühet'te iki gece konaklayıp, akıncıları topladıktan sonra, hangi tarafa yürüneceği hususunda istişare edildi ve Bengeş ile Bennû civarındaki afganlara akın edip, Negar veya Fermül yolu ile dönülmesine karar verildi. Kâbil'de gelip mülâzemet eden Derya Han'ın oğlu Yar Hüseyin, sözünden çıkmamaları ve Sind suyunun o tarafında padişah kılıcını kendisinin kullanması hakkında, Dilezâk, Yusuf-Zey ve Kâkiyânî'lere fermanlar verilmesini istedi. İsteği fermanlar verilerek, kendisinin Kühet'ten gitmesine müsaade edildi.

Kühet'ten kalkıp, Hengû yolu ile, yukarı Bengeş tarafına yürüdük. Kühet ile (147 a) Hengû ara-

sında bir dere vardır. İki tarafı dağdır ve yol bu dereden gider. Kalkıp bu dereye girdiğimiz vakit, Kühet ve o civarın afganlarının hepsi toplanıp, derenin iki tarafındaki dağ üzerine çıkıp, harp na'rası atarak, gürültü etmeğe başladılar. Melik Bû-Said Kemerî bütün Afganistan'ı iyi bilirdi ve bu sefer de rehber o idi. O, bir az ileride ve yolun sağ tarafında tek bir dağ bulunduğunu ve eğer bu afganlar bu dağdan o (182) dağa geçerlerse, bu tek bir dağ olduğu için, onları tamamen çevirmek imkânı olduğunu arzetti. Tanrı rast getirdi ve bu afganlar, bizi tâkip ederek, o tek dağa çıktılar. İki dağın arasındaki boyunu tutmak için, hemen bir kısım yiğitler gönderildi. Diğer askere de her iki taraftan, bulundukları yerden yürümeleri emri verildi. Herkes bulunduğu yerden yürüyünce, onlar vuruşamadılar; kısa bir zamanda yüz - yüz elli afganı ele geçirip, bâzılarını diri olarak, fakat ekserisinin başını kesip getirdiler. Afganlar muharebede âciz bir vaziyette kalınca, düşmanlarının önüne, dişleri arasına ot alarak gelirlermiş ve bununla: — "Ben senin öküzünüm" — demek isterlermiş. Bu âdeti orada (147 b) gördük. Âciz bir vaziyette kalan afganlar, dişleri arasına ot alarak, geldiler. Diri getirilenlerin de boyunları vurdurularak, indiğimiz yurtta kesilen başlardan bir minare dikildi.

Ertesi sabah oradan kalkıp, Hengû'ye inildi. Bu civardaki afganlar bir küçük dağı senger yaptılar. Senger kelimesi, Kâbil'e geldiğimiz zaman duyuldu. Bu halk, dağı tahkim etmeğe senger dermiş. Yetişen asker sengeri yıkarak, yüz - iki yüz âsî af-

ganın başını kesip getirdiler. Burada da kesilen başlardan bir minare dikildi.

Hengû'den kalkıp, ertesi gün yukarı Bengeş'in eteğinde, T i l denilen bir yere inildi. Burada da asker etraf ve civardaki afganlara akına gitmişlerdi. Bir sengerden bâzı akıncılar daha az muvaffakiyetle döndüler. Buradan kalkıp, arada bir konakladıktan sonra, ertesi sabah, bir dim-dik inişten inip, çok uzun bir boğazdan geçerek, Bennû'ye inildi. Asker, deve ve at bu iniş ve boğazda fevkalâde çok eziyet çekti. Ele geçen ganimet ve öküzlerin de çoğu kaldı. Asıl yol sağ tarafımızda, bir iki kürûh mesafede imiş. Bu yol, atlı yolu değilmiş. Çobanlar bâzan sürülerini bu yol ve boğazdan (148 a) indirdikleri için, bu yola (183) Gûsfend-Liyâr derlermiş. Afgan dilinde yola l i y a r derler. Rehber, Melik Bû-Said Kemerî idi; askerin çoğu, yolun ters çıkmasında Melik Bû-Said'i kabahatli gördüler.

Bengeş ve Negar dağlarından geçince, hemen, düm-düz bir yerde B e n n û bulunmaktadır. Şimâli-Bengeş ve Negar dağlarıdır. Bengeş ırmağı Bennû'ye çıkar. Bennû, bu su ile mâmurdur. Cenubu - Cûpâre ve Sind suyudur. Şarkı - Dinkût ve garbı - Bazar ve Tak da dedikleri bir çöldür. Afgan kabîlelerinden Kûrânî, Kîvî, Sûr, İsa-Hayl ve Niyazî'ler bu vilâyeti ekerler. Bennû'ye inince, hemen ovadaki kabîlelerin şimâl tarafındaki dağlarda senger yaptıkları haberi alındı. Cihangir Mirza kumandasında, asker gönderildi. Kîvî sengeri imiş; gidip, kısa bir zamanda onu alarak, katliâm yapıp, birçok baş kesip getirdiler. Askerin eline birçok beyaz kumaş geçti. Bennû'de de kesilen başlardan bir minâre ya-

pıldı. Bu senger ele geçirildikten sonra, Kîvî'nin büyüklerinden Şâdî Han adında biri, arz-ı sadakate, dişleri arasına ot alarak, geldi. Esirlerin hayatlarını bağışladık.

Kühet'e akın ettiğimiz zaman, Bengeş ve Bennû civarındaki afganlara akın ettikten sonra, Negar veya Fermül yolu ile (148 b) geri dönüleceği kararlaştırılmıştı. Fakat Bennû'ye akın ettikten sonra, bu civarı bilen adamlar, Deşt'in yakın olduğunu, ahalisinin kalabalık ve yolunun da iyi ve Fermül'e çıktığını arzettiler. Deşt'e akın edip, o yolla çıkmağa karar verdik ve ertesi sabah oradan kalkıp, bu ırmağın sâhilinde bulunan İsa-Hayl'in köyüne inildi. İsa-Hayl'ler, bunu haber alarak, Cûpâre dağlarına çekilmişler. İsa-Hayl'in köyünden kalkıp, Cûpâre dağlarının eteğine inildi. Akıncılar dağlara giderek, İsa-Hayl'ın bir sengerini yıkıp, koyun, hayvan ve kumaş getirdiler. O gece İsa-Hayl afganları bir gece baskını yaptılar. O yürüyüşte çok ihtiyat tedbirleri alınırdı; hiç bir şey yapamadılar. Şu şekilde ihtiyat tedbirleri alınırdı: sağ kol, sol kol, merkez ve öncülerin hepsi kendi yerinde inip, her (184) kol kendi bulunduğu yerden, silâhlanarak, yaya ordugâhının etrafına ve çadırlardan bir ok atımı kadar uzak bir mesafeye çıkıp, geceleri orada geçirirlerdi. Her gece bu şekilde asker çıkarılırdı. İçkilerden üçü - dördü, sıra ile, her akşam nöbete çıkarlardı. Ben de bir defa dolaşırdım. Nöbete çıkmayan adamların (149 a) burunlarını delip, asker arasında dolaştırırdık. Sağ kolda — Cihangir Mirza, Bâkî Çaganyânî, Şîrim Tagayî, Seyid Hüseyin Ekber ve diğer bazı beyler; sol kolda — Mirza Han, Abdürrezzak Mirza,

Kasım Bey de diğer bazı beyler bulunuyordu. Merkezde — büyük beylerden hiç kimse yoktu; hepsi de içki beylerdi. Öncü kolunda — Seyid Kasım Eşik-Ağa, Baba Oğlu, Allah-Kulı-Birdi ve diğer bazı beyler bulunuyordu. Asker altı bölüğe ayrılmıştı; her bölük bir gece ve gündüz dümdarlık nöbeti yapardı.

O etekten kalkıp, garba doğru yürüyerek, Deşt ile Bennû arasında, bir susuz derede inildi. Askerler sel yatağını kazıp, kendileri ve hayvanları için, su aldılar. Bu sel yatağından, bir veya bir buçuk karı kazılırsa, su çıkıyordu. Yalnız bu sel yatağı değil, Hindistan'ın bütün sel yataklarının bu hususiyeti vardır; bir veya bir buçuk karı kazılırsa, muhakkak su çıkar. Allahın fevkalâde bir kudretidir. Hindistan'da, nehirlerden başka, akar su yoktur. Sel yatakları böyle suya yakın bulunmaktadır. Bu kuru sel yatağından seher vaktinde kalkıp, ikindi vaktinde hafif süvari takımı Deşt'in köylerine vâsıl oldu. Akıncılar birkaç köye akın edip, hayvan, kumaş ve ticaret atları getirdiler. Bu gece sabaha kadar ve ertesi gün öğleye kadar, geride kalan yük hayvanları, develer ve yaya askerler (149 b) gelmekte devam ettiler. Burada kaldığımız bugün de akıncılar gidip, Deşt'in köylerinden birçok öküz ve koyun ele geçirdiler ve afgan tüccarlarına tesadüf ederek, birçok ak kumaş, baharat, şeker ve şeker kamışı, cins atlar ve ticaret atları getirdiler. Afganlar arasında (185) meşhur ve muteber tüccarlardan olan Hoca Hızır Nûhânî'yi Hindi Moğul ele geçirerek, başını kesip getirdi. Şirim Tagayi akıncıların arkasından gitmişti. Bir yaya afgan onunla karşı-

laşarak, Şirim Tagayî'nin şehadet parmağını kesip düşürdü.

Ertesi gün kalkıp, Deşt köylerine yakın bir yere ve oradan da Gûmel suyunun sahiline inildi. Deşt'ten Gazne tarafına iki yol çıkıyormuş. Biri — Seng-Sûrah yolu' ki, Berk'ten geçip Fermül'e gider; biri de — Gûmel çayı sahilini takip ederek, Berk'e varmadan, Fermül'e gider. Gûmel yolunu bazıları daha iyi buldular. Deşt'te iken, iki-üç gün, durmadan yağmur yağdı. Gûmel çayı oldukça yükselmişti ve biz telâşla, bir geçit bularak, geçtik. Yolu bilen adamlar, Gûmel yolunda bu çayı birkaç defa geçmek zarureti olduğunu ve eğer su böyle yüksek olursa, geçilmesinin müşkül olacağını arzettiler. Onun için bu yolda da tereddüt ettik. Henüz bir karar vermiyorduk. Ertesi gün, kalkma davulları çalındıktan sonra, at üzerinde (150 a) konuşarak, hangi yoldan gideceğimizi kararlaştırmak fikrinde idim. Ramazan bayramı günü idi. Ben bayram guslü ile meşgûl oldum. Cihangir Mirza ile beyler konuşmuşlar. Bazıları demişler ki, Deşt'in garp tarafında, Mehter-Süleyman dağı dedikleri bir dağ vardır; bu dağın Deşt ile Dükî arasında bir çıkıntısı vardır; bu çıkıntıdan geçince, yol düzdür; ancak bir-iki günlük kadar daha uzundur. Bu yoldan gitmeye karar vererek, bu çıkıntı yoluna girmişler. Ben guslü bitirinceye kadar bütün asker çıkıntı yoluna doğru gidip, büyük bir kısım Gûmel çayından da geçmiş bulunuyordu. Bilinen yollar olmadığı için, yolun uzak veya yakın olduğunu bilmeden, uydurma sözlerle bu yola girdik. Bayram namazı Gûmel çayının sahilinde kılındı. Nevruz o bayrama yakın olup, farkı bir-

iki gün idi. O münasebetle şu gazeli söylemiştim: (186)

Yeni ay ve yârın yüzünü gören halk, sevinçle bayram yapar; senin yüzünden ve kaşlarından ayrı olan benim için, bayram ayında ancak gam vardır . . Ey, Babur, (yârın) yüzünün nevrûzunu ve vuslatının bayramını ganimet bil; yüz nevrûz ve bayram olsa, bundan daha iyi olmaz.

Gûmel çayını geçip, dağ eteğini takiben, cenuba doğru yürüdük. Bir-iki kürûh gidilmiş (150 b) idi, dağ eteğindeki tepelerde kanı tutulmuş birkaç afgan peyda oldu. Atları dört nala koşturarak, o tarafa yürüdük. Afganların ekserisi kaçtı; bazıları, körü körüne, dağ eteğindeki ufak tepe ve kemerlerde toplandılar. Bir afgan bir küçük tepenin üzerinde duruyordu. Galiba arka tarafında bir uçurum vardı. Gidecek yeri de yoktu. Sultan Kulı Çanak, zırhlı bir halde, oraya çıkıp, vuruşarak, onu ele geçirdi. Benim huzurumda yaptığı bir işi bu idi ve bu işi onun itibar görmesine ve yükselmesine sebep oldu. Bir kemerde de Kutluk Kadem bir afganla vuruşup, tutuşarak, on-on iki karı kadar bir yerden, birlikte aşağıya düştüler. Başını kesip getirdi. Bir dağın üzerinde, Kepe bir afganla yaka yakaya gelerek, dağ üzerinden dağın yarısına kadar yuvarlanıp geldiler. O da onun başını getirdi. Bu afganların birçoğu esir edilmişti; hepsi serbest bırakıldı.

Deşt'ten kalkıp, Mehter-Süleyman dağının eteğini takip ederek, cenuba doğru yürüdük; üç defa konakladıktan sonra, Sind suyunun sahilinde ve Mültân'a tâbi bulunan köylerden, Bile denilen küçük

bir kasabaya varıldı. Asker gemilere binip, suyu geçti; bazıları da yüzerek geçtiler. Bu köy karşısında bir ada vardı. (151 a) Geri kalan ahaliden bir kısım bu adada göründü. Askerin büyük bir kısmı, at ve silâhları ile, suya girerek, oraya geçti. Birkaç adamı su götürdü. Bunlar arasında benim adamlarımdan Kul (Ahmed) Aruk ile Mihter Ferrâş bulunuyordu; Cihangir Mirza adamlarından da Kaymas (Kaytmas) Türkmen (187) vardı. Bu adada, kumaş ve partal gibi, bazı şeyler askerin eline geçti. Bu civarın ahalisinin hepsi gemiler ile Sind suyunun öbür tarafına geçtiler. Bu ada karşısından geçenlerin bir kısmı, suyun genişliğine güvenerek, kılıçlarını ellerine alıp oynatarak, alay etmeye başladılar. Adaya geçenlerden Kul Bayezid Bekâvul, tek başına ve yalın atla, onların karşısından kendini suya attı. Adanın o tarafındaki suyun genişliği bu tarafınkinin iki-üç misli kadar vardı. At yüzdürerek, o taraftakilerin karşısında, bir ok atımı kadar mesafede, suyun dibini buldu. Su atın böğrüne kadar geliyordu. Bir süt pişimi kadar durdu. Her halde kendini yoklamış olacak. Arkasından hiç kimse gelmedi ve gelmek ve ihtimali de yoktu. Oradan bunların üzerine sür'atle yürüdü. Bir-iki ok attılar; fakat hiç bir şey yapamadılar ve kaçıverdiler. Tek başına yalın atla ve yardımsız, Sind suyu gibi bir nehirden at yüzdürerek geçip, düşmanı kaçırdı ve yerini aldı. Çok cesurca bir iş yaptı. Düşmanı kaçırdıktan sonra, (151 b) asker o tarafa geçti ve ganimet olarak, kumaş ve hayvanlar getirdi. Gerçi bundan önce de, birkaç defa hizmeti ve cesurluğu görülmüştü; itibar ve şefkat gösterip, aşçılık rütbe-

sinden hassa bekâvul rütbesine yükseltmiştim. Bu işinden dolayı da pek çok inayet ve ihsanlarda bulundum. Bu ileride zikredilecektir. Hakikaten inayet ve ihsana da lâyıktı.

İki-üç konak, Sind suyunu sahilden takiben, suyun aşağısına doğru gidildi. Asker akın ede-ede atlarını harap etti. Malı da akına değmezdi. Hepsi öküzden ibaretti. Deşt'te iken, askerin eline koyun ve bazı yerlerde kumaş gibi şeyler geçerdi. Deşt'ten geçince, öküzden başka bir şey yoktu. Sind suyu (188) sahilindeki konaklarda o dereceye geldi ki, bir kullukçu üç-dört yüz öküz getirirdi. Çok olduğu için, getirdikleri gibi, her konakta da o kadar kalırdı. Sind sahilini takiben üç konak geldik. Üç konaktan sonra, Pîr-Kânû mezarı karşısında, Sind nehrinden ayrılarak, Pîr-Kânûmezarına gelip indik. Mezarın bazı mücavirlerine eziyet ettiklerinden, askerlerden birini, ibret için, parçalattım. Bu mezar Hindistan'da (152 a) fevkalâde muteber bir mezardır ve Mehter-Süleyman dağına bitişik dağların eteğinde bulunmaktadır. Bu mezardan kalkıp, geçit üzerine inildi. Oradan kalkıp, Dükî vilâyetindeki çaya inildi. O yurttan kalktığımız zaman, Şah Bey'in adamı ve Sîvî'nin valisi olan Fâzıl Kökeltaş'ın gözcülük etmeye gelmiş; yirmi kadar adamını tutup, getirdiler. O vakit aramızda düşmanlık olmadığı için, at ve silâhlarına dokunmadan, serbest bıraktık.

Ertesi gün Dukî köylerinden Çûtâli denilen köyün yakınına indik. Sind suyunun biraz ötesinde ve onun sahilinde, durmadan akın edildiği halde, atın yemi ve ot bol olduğu için, atlar gevşemezdi; fakat

Sind nehrinden Pîr-Kânû tarafına doğru çıkıldığı zaman, ot hiç bulunamıyordu ve arada sırada, iki - üç konakta bir, biraz ot bulunabiliyordu. At yemi ise, hiç bulunmuyordu. Bu yurtlardan itibaren, askerin atları geri kalmaya başladı. Çûtâli'den geçip indiğimiz yurtta, yük hayvanı bulunamadığından, benim kendi çadırım da kaldı. Burada iken, bir gece öyle yağmur yağdı ki, çadırda su inciğime kadar çıktı. Kilimleri bir araya toplayıp, yükselterek, üzerinde oturdum. Bu gece, sahaba kadar, böyle sıkıntı içinde geçirildi.

İki konaktan sonra, Cihangir Mirza gelip, kulağıma, (152 b) bir gizli sözü olduğunu söyledi. Yalnız kaldık. — "Bâkî Çaganyânî (189) bana gelip, yedi-sekiz veya on adamla padişahın gitmesine müsaade edip, Sind suyunu geçirerek, sizi padişah yapalım dedi" — diye arzetti. Ben: — "Bu fikirde olan daha kimler varmış" — dedim. O: — "Bana Bâkî Bey şimdi söyledi, başkalarını bilmiyorum" — dedi. Ben: — "Daha başkaları varsa, onları da tahkik edin" — dedim. Belki de Seyid Hüseyin Ekber, Sultan Ali Çehre ve Husrev Şah'a mensup bey ve yiğitlerden de bazıları vardı. Filhakika Cihangir Mirza bu defa fevkalâde iyi hareket etti ve kardeşliği yerine getirdi. Cihangir Mirza'nın bu hareketi, benim, Kâhmerd'de iken, onun da bu bedbaht herifin azdırma ve fesadı esnasında, yaptığım hareketin mukabili idi.

O yurttan kalkıp, tekrar bir yurda indiğimiz zaman, asker arasında atı işe yarayan adamlar Cihangir Mirza kumandasına verilerek, o civarda oturan afganlara akın etmek için, gönderildi. Bu yurt-

larda askerin atı daha çok geri kalmaya başladı. İki-üç yüz atın geri kaldığı günler de oluyordu. Birçok iyi adamlar atsız kaldılar. Benim iyi içkilerimden olan Şah Mahmud Oğlakçı'nın atları tamamen geri kalıp, kendi yaya geldi. Gazne'ye kadar, askerin atlarının bu vaziyeti bu şekilde devam etti. Üç-dört konaktan sonra, Cihangir Mirza bazı (153 a) afganlara akın edip, bir mikdar koyun getirdi.

Bir-iki konaktan sonra, Âb-i İstâde'ye geldik. Önümüze büyük bir su çıktı. Suyun o tarafındaki çöller hiç gözükmüyordu. Su gökle birleşmiş gibi görünüyordu. Serabın o bir tarafındaki dağ ve tepeler nasıl asılı gibi görünürse, suyun o tarafındaki dağ ve tepeler de, yerle gök arasında asılı gibi görünüyordu. Burada toplanan sular, Kette-Vâz vadisi, Zürmet vâdisi, Gazne çayı ve Kara-Bağ çayının bahar yağmurlarının selleri ve yazın su yükseldiği zaman sulamadan artan sularmış. Âb-i İstâde'ye bir kürûh yaklaştığımız zaman, garip bir şey müşahede ettik: (190) bu su ile gök arasında, şafak gibi, kıp-kırmızı bir şey görünüyordu ve tekrar kayboluyordu. Yaklaşıncaya kadar, bu hal devam etti. O zaman anlaşıldı ki, bunlar tağlan kazları imiş. On bin ve yirmi bin değil, çok daha fazla kaz. Bu tağlan kazları uçup, kanat açtıkları zaman, kırmızı tüğleri bazan görünüyor ve bazan görünmüyormuş. Yalnız bu kuş değil, burada her neviden pek çok kuş ve su sahilinde de fevkalâde çok kuş yumurtası vardı. Bu suyun sahilinde, bu kuşların (153 b) yumurtalarını almaya gelen iki afgan, bizi görünce, kendilerini suya attılar. Birkaç adam yarım kürûhe yakın bir mesafeye kadar gidip, onları

getirdiler. Su içinde ne kadar ilerledilerse, su aynı derinlikte idi ve atın karına kadar geliyordu. Düz yer olduğu için, herhalde suyu derin değildir. Kette-Vâz çölünün Âb-i İstâde'ye dökülen çayının sahiline gelip, indik. Bu çay, kuru çaydır. Burada hiç bir zaman su akmaz; kaç defa buradan geçtik, hiç bir zaman bu çayda akar su görülmüyordu. Bu defa ise, bahar yağmurları yüzünden, bu çaya o kadar su toplanmıştı kı, hiç bir geçit bulamadık. Gerçi çok geniş değildi, fakat çok derindi. Bütün at ve develeri yüzdürerek, geçtik. Eşyaların bazısını halatla bağlayıp, suyun o tarafından çekerek, çıkardılar.

Bu sudan geçip, Köhne-Nânî yolu ile ve Serdih bendi üzerinden, Gazne'ye geldik. Cihangir Mirza, bir-iki gün misafir edip, ziyafetler çekerek, hediyeler takdim etti. O sene suların çoğu yükselmişti. O derece ki, Dih-Yâkub suyundan geçit bulunamıyordu. Ben bir gölde yaptırmış olduğum gemiyi getirterek, Kemerî karşısından Dih-Yâkub suyuna indirdim. Halk gemi ile karşı tarafa geçti. Oradan Secâvend geçidinden aşıp, Kemerî'den suyu gemi ile geçerek, Zilhicce ayında (154 a) Kâbil'e geldik.

Yusuf Bey birkaç gün önce, kulunç hastalığından, Tanrı rahmetine kavuşmuştu. Nâsır Mirza, adamlarına vilâyetlerinden (191) bazı eşyalarını getirtmek için, iki-üç gün sonra arkadan gelmek üzere, müsaade alıp, Kuş-Künbed'de kalmıştı. Bizden ayrılınca, Dere-i Nûr halkının serkeşliği yüzünden, askerini Dere-i Nûr üzerine gönderir. Dere-i Nûr kurganının sağlamlığı ve arazinin, pirinç tarlası olması dolayısiyle, bozuk olduğu evvelce de zikredilmişti. Bu askerin kumandanı olan Fazlı, ihti-

yat tedbirleri almadan, askeri böyle tehlikeli yolda ve bozuk arazide, dağınık halde akına gönderir. Dere-ı Nûr ahalisi çıkıp, dağınık halde bulunan akıncıları püskürtmesi ile, diğerleri de, karşı duramayarak, kaçarlar. Bir mikdar adamı öldürerek, birçok at ve silâhları da alırlar. Fazlı gibi bir adamın kumanda ettiği askerin hâli böyle olur. Bu yüzden mi, yoksa Nâsır Mirza'nın gönlünde kötü bir niyet vardı da ondan mı — bizim arkamızdan gelmedi ve orada kaldı. Bir de Eyyûb'un oğullarından Yusuf ve Behlûl kadar, şerir, fitneci, ahmak ve kibirli adamlar yoktur; Elingâr, Yusuf'a ve Alişeng, Behlûl'e verilmişti. (154 b) Bunlar da vilâyetlerinden bir mikdar eşyalarını alıp, Nâsır Mirza ile birlikte, geleceklerdi. Nâsır Mirza gelmediği için, bunlar da gelmediler. Bu kış Nâsır Mirza'nın içki ve sohbet arkadaşları bunlardı. Bu kış bir defa gidip Terkelâni afganlarına akın ederler. Yaz gelince, Nigenhâr ve Lemganat'a gelmiş olan bütün aymak, dış il ve ulusun âile ve mallarını oradan kaldırıp, sürerek, Bârân sahiline geldi.

Nâsır Mirza, Bârân'da ve civarında bulunduğu zaman, bedahşanlıların özbekleri öldürerek, özbeğe düşman oldukları haberi geldi. Tafsilâtı şudur: Şıbanî Han Kunduz'u Kanber Bi'ye verip, kendisi Harezm'e gitti. Kanber, Bedahşan ahalisini kendi tarafına çekmek için, Muhammed Mahdumî'nin Mahmud adlı oğlunu Bedahşan'a gönderdi. Babaları Bedahşan şahlarının beylerinden olan Mübarekşah, isyan edip, Mahmudî'nin oğlunun ve birkaç özbeğin başını kesti. (192) Evvelce Şâf-Tenûr diye meşhur olan Kale-i Zafer'i kurgan yapıp, tahkim etti. Ona

Kale-i Zafer adını o verdi. Husrev Şah'ın silâhşoru olan ve o zamanlar Hamlengân'ı elinde bulunduran Muhammed Kurçı, Rustak'ta Şıbanî Han'ın sadrını birkaç özbekle birlikte öldürüp, Hamlengân'ı tahkim etti. (155 a) Babaları şahların beylerinden olan bir rağlı da Rag'da düşman oldu. Veli Husrev Şah'ın nökeri Cihangir Türkmen, bu karışıklıkta beyinden ayrılarak, birkaç kaçan yahut kalan sipahi ve aymağı toplayıp, mahfuz bir tarafa çekildi. Nâsır Mirza bu haberleri alınca, Bedahşan'ı ele geçirmek niyeti ile, birkaç ahmak ve dar kafalı adamın teşvik ve igvası üzerine dağın o bir tarafından gelen bütün dış illeri, aile ve malları ile birlikte, alarak, Şibertû ve Âb-Dere yolu ile, dağın o bir tarafına geçti.

Husrev Şah, Ahmed Kasım ile birlikte, Ecer'den kaçıp, Horasan tarafına gitmişti. Yolda Bediüzzaman Mirza ile Zünnûn Bey'e mülâki olup, hep birlikte Herat'a gelerek, Sultan Hüseyin Mirza'ya mülâzemet ettiler. Bunlar, kaç senedir, Mirza'ya düşmanlık etmişlerdi ve bunlardan her türlü edebsizlik sâdır olmuştu. Bunların yüzünden, Mirza'nın gönlünde ne yaralar vardı. Bunların hepsi, benim yüzümden. böyle zelîl ve sefîl bir halde gidip, Mirza'yı gördüler. Husrev Şah'ı adamlarından ayırarak, böyle zebûn etmemiş ve Zünnûn'un oğlu Mukim'den Kâbil'i almamış olsa idim, gidip Mirza'yı görmelerine imkân yoktu. Bediüzzaman Mirza da bunların (155 b) elinde hamur gibi idi ve onların sözünden çıkamazdı. Sultan Hüseyin Mirza hepsini iyi karşıladı ve yapmış oldukları kötülükleri yüzlerine vurmadığı gibi, ihsanlarda bile bulundu.

Husrev Şah, bir müddet sonra: — "Gidersem, o vilâyetleri tamamen ele geçiririm" — diyerek, kendi vilâyetlerine gitmeye müsaade istedi. Silâhsız ve hesapsız olarak gelmiş olduğu için, bir bahane bularak, müsaade etmediler. Bahane buldukça, (193) bu gitme müsaadesini tekrarladı. Çok israr edince, Muhammed Burunduk güzel bir cevap verdi ve: — "Otuz bin askerin ve bütün vilâyetlerin elinde iken, ne yaptın ki, şimdi beş yüz adamla özbek tasarrufunda bulunan vilâyetlerde bir şey yapmak istiyorsun" — dedi. Birkaç defa nasihat edip, mâkûl sözler söylediler; fakat mukadderatı tâyin edilmiş olduğu için, tesir etmedi. Çok israr edince, nihayet müsaade verdiler. Üç-dört yüz adamı ile doğruca Dehâne hududuna gelip girdi. O sıralarda Nâsır Mirza dağın o bir tarafına geçmişti Gelip, Dehâne civarında Nâsır Mirza'yı gördü. Bedahşan eşrafı yalnız Nâsır Mirza'yı istiyorlar ve Husrev Şah'ı istemiyorlardı. Nâsır Mirza'nın gayretine rağmen, Husrev Şah, vaziyeti anlayarak, Kûhistan'a gitmeye razı olmadı. Husrev Şah'ın niyeti, Mirza'yı vasıta (156 a) olarak beraber götürüp, vilâyeti ele geçirmek idi. Nihayet anlaşamayarak, İşkemiş civarında her iki taraf saflar yapıp, zırhlar giyerek, az kalsın vuruşacaklardı. Sonra birbirlerinden ayrılarak, Nâsır Mirza Bedahşan tarafına gitti ve Husrev Şah da, bir sürü baldırı çıplak serseriyi toplayıp, iyi - kötü bine yakın adamla, Kunduz'u muhasara etmek niyeti ile gelip, şehirden bir-iki yıgaç mesafede bulunan Hoca-Çâr-Tak'a indi.

Muhammed Şıbanî Han'ın Endican'da Sultan Ahmed Tenbel'i alıp, Hisar üzerine yürümesi ile,

Husrev Şah, vuruşmadan ve karşı komadan, vilâyetlerini bırakıp, çıktı. Şıbanî Han Hisar'a geldi. Hisar'da Şîrim Çehre ile bir mikdar iyi yiğit vardı. Beylerinin vilâyetlerini bırakıp gitmesine rağmen, bunlar Hisar'ı teslim etmeyerek, kapadılar. Şıbanî Han Hisar'ın muhasarasını Hamza Sultan ile Mehdî Sultan'a bırakıp, kendisi Kunduz'a gitti ve Kunduz vilâyetini küçük kardeşi Mahmud Sultan'a verip, orada durmadan Harzem'e, Çın-Sûfî'nin üzerine yürüdü. Henüz Semerkand'a varmamıştı, küçük kardeşi Mahmud Sultan Kunduz'da vefat etti; bunun üzerine Kunduz'u Kanber Bi Mervî'ye verdi. Husrev Şah geldiği zaman, Kunduz'da Kanber Bi bulunuyordu. Kanber Bi, (194) Hamza Sultan'a ve diğer sultanlara arka arkaya adamlar gönderip, (156 b) onlardan yardım istedi. Hamza Sultan Amu sahilinde Saray'a gelip, askerini, oğulları ve beyleri kumandasında, Kunduz'a gönderdi. Bunlar gelir gelmez, hemen karşı çıktılar. Şişman herif vuruşamadığı gibi, kaçamadı da. Hemen o anda Hamza Sultan'ın adamlarının eline düştü. Hemşirezâdesi Ahmed Kasım'ı, Şîrim Çehre'yi ve diğer bazı iyi yiğitleri öldürdüler. Husrev Şah'ı Kunduz'a getirip, boynunu kestiler ve başını Harzem'e, Şıbanî Han'ın huzuruna, gönderdiler. Husrev Şah'ın dediği gibi, o Kunduz civarına gelir gelmez, benim yanımdaki adamlarının tavırları biraz değişti. Büyük bir kısmı kalkıp, Hoca-Rivâc'a ve civarına gitti. Benim yanımda bulunanların çoğu onun adamları idi. Moğullar iyi hareket ettiler. Bana karşı birlik olanlar da, bu haber gelir gelmez, ateşe su dökülmüş gibi, sindiler.

DOKUZ YÜZ ON BİR SENESİ VEKAYİİ

Muharrem ayında annem Kutluk-Nigâr Hanım sıtma hastalığına tutuldu. Kan aldılar, fakat tesir etmedi. Seyid Tabib namında, horasanlı bir doktor vardı; Horasan usulüne göre, karpuz verdi. Eceli gelmişmiş; altı gün sonra, Cumartesi (157 a) günü Tanrı rahmetine kavuştu. Uluğ Bey'in dağ eteğinde yaptırdığı Bağ-ı Nevrûzî adlı bir bahçe vardı. Vârislerinin müsaadesi üzerine Kasım Kökeltaş ile birlikte, Pazar günü bu bahçeye getirerek, gömdük. Bu mâtem esnasında han dayım Alca Han ile büyük annem İsen-Devlet Begim'in de vefat ettikleri haberini getirdiler. Hanım'ın ölümünün kırkıncı günü yaklaştığı zaman, hanların annesi Şah Begim, benim halam ve Sultan Ahmed Mirza'nın karısı Mihr-Nigâr Hanım ve Muhammed Hüseyin Gûrgân Duglat'lar Horasan'dan geldiler. Mâtemler tekrar tazelendi ve ayrılık (195) ateşi sonsuz oldu. Mâtem merasimi yapıldıktan, fakir ve miskinlere aş verilip, ölülerin ruhuna du'alar edildikten sonra, gönülleri alıp, mâtem elbiselerini çıkardık.

Bu mühim işleri ifa ettikten sonra, Bâkî Çaganyânî'nin gayreti ile, Kandahar üzerine asker sevkettik. Yola çıkıp, Kuş-Nâdir çayırına gelip indiğim sırada, bana ateş geldi. Bu acayip bir hasta-

lık idi. Beni, ne kadar uğraşarak, uyandırdıkları halde hemen tekrar gözüm kapanıyor ve uykuya dalıyordum. Dört-beş gün sonra, nihayet biraz iyileştim. Bu esnada öyle bir zelzele oldu ki, kurgan ve bahçe duvarlarının büyük bir kısmı yıkıldı. Şehirde ve köylerde birçok evler yıkılarak, ev ve duvar altında kalıp ölenler çok (157 b) oldu. Pamgan köyünün evleri tamamen yıkıldı; yetmiş-seksen kadar iyi adam, duvar altında kalarak, öldü. Pamgan ile Biktut arasında, bir büyük taş atımı genişliğinde olan bir parça toprak, bir ok atımı kadar aşağıya çöktü; kaybolan toprağın yerinde kaynaklar peyda oldu. İstergaç'tan Meydan'a kadar — tahminen altı - yedi yıgaç kadar bir mesafedir — toprak öyle yayılmıştı ki, bazı tarafında arazi fil kadar yükselmiş ve bazı tarafında da fil kadar çökmüştü. Yarılan yerlere bazan bir adam sığardı. Zelzele olduğu zaman, bütün dağların başından toz bulutları koptu. Nûrullah Tanburçı karşımda saz çalıyordu. Bir sazı daha vardı. O esnada her iki sazını eline aldı. O kadar kendinden geçti ki, sazlar biribirine çarptı. Cihangir Mirza, tepede, Uluğ Bey Mirza'nın yaptırmış olduğu imâretlerden birinin üst katındaki eyvanında bulunuyordu. Zelzele olunca, kendini aşağıya attı; bir şey olmadı. Cihangir Mirza'nın yakınlarından biri bu üst katta bulunuyormuş; üst katın damı, üzerine yıkılmış. Fakat Tanrı muhafaza etti ve hiçbir yerine zarar gelmedi. Tepedeki evlerin ekserisi düm-düz oldu. O gün otuz üç defa yer sallandı. Bir (196) ay kadar her gece ve gündüz iki-üç defa yer sallanıyordu. Beylere ve sipahilere kurganın burç ve duvarının kırık ve yarıklarını tamir et-

meleri emredildi. (158 a) Yirmi gün — bir ay içinde, ciddiyet ve ihtimamla, kurganın bütün yıkık ve bozuk yerleri tamamlanarak, tamir edildi.

Evvelce, Kandahar tarafına gitmek için, yapmış olduğumuz sefer, hastalık ve zelzele yüzünden, biraz gecikmişti. Hastalığı geçirdikten ve kurganı tekrar tamir ettirdikten sonra, evvelki kararımıza döndük. Kandahar tarafına gitmek veya, akın etmek için, dağ ve ovaları dolaşmak hakkında henüz bir karar vermiyorduk. Şenîz'in eteğine indiğimiz zaman, Cihangir Mirza ve beyleri toplayıp, istişare edilerek, Kalat üzerine yürümeğe karar verildi. Cihangir Mirza ile Bâkî Çaganyâni bu yürüyüşte daha fazla gayret gösterdiler. Yolun yarısına geldiğimiz zaman, Şîr-Ali Çehre, Kiçik Bâkî Divâne ve diğer birkaç adamın kaçmak niyetinde olduklarını haber aldık. Bunlar yakalandılar. Şîr-Ali Çehre'den, gerek benim yanımda, gerek başkalarının yanında, muhtelif vilâyetlerde birçok fitne ve kötülükler sâdır olduğu için, idam edildi; diğerlerini ise, at ve silâhlarından ayırdıktan sonra, serbest bıraktık.

Kalat'a gelir gelmez, ayrıca silâh ve techizat hazırlığı yapmadan, olduğu gibi, her taraftan hücum ettik. Çok şiddetli bir muharebe oldu. Hoca Kelân'ın büyük kardeşi Kiçik Bey çok cesur bir yiğitti. Önce zikredildiği gibi, kaç defa benim önümde kılıçla çarpışmıştı. Kalat'ın (158 b) cenub-i garbî tarafındaki burcundan tırmanarak, duvar üzerine çıktığı zaman, gözüne mızrak sapladılar; Kalat'ın zaptından bir-iki gün sonra, bu yaradan öldü. Şîr-Ali ile kaçarken tevkif edilmiş olan Kiçik Bâkî Divâne, yaptığı kabahatin tamiri için, kapıda, kur-

gan duvarının dibine sokulduğu zaman, aldığı taş yarasından burada öldü. Bunlardan başka bir-iki adam daha öldü. İkindiye kadar, bu şekilde muharebe devam etti. Yiğitler bir hayli vuruşup zorladıktan sonra, gevşemeye başladıkları (197) zaman, içeridekiler aman dileyip, kurganı teslim ettiler. Zünnûn Argun Kalat'ı Mukim'e vermişti. Mukim'in adamlarından Ferruh Argun ile Kara-Bulut, Kalat'ta bulunuyorlardı; ok kılıfları ile kılıçlarını boyunlarına asarak, geldiler. Günahlarını bağışladık. Bu aileye eziyet etmek niyetinde değildim. Çünkü özbek gibi bir düşman yakınımızda bulunduğu bir zamanda, kendi aramızda böyle bir şey olacak olursa, uzak ve yakından duyan ve görenler ne derlerdi. Bu yürüyüş Cihangir Mirza ve Bâkî Bey'in gayretleri ile yapılmış olduğu için, Kalat'ı muhafaza vazifesini de Mirza'nın uhdesine verdik; fakat o kabul etmedi. Bâkî de bu hususta iyi bir cevap bulamadı. Böylece Kalat'ı bu kadar muharebe ile zorlayarak almamız, faydasız oldu.

Kalat'tan cenuba doğru yürüyerek, Sevâ-Seng, Ala-Tağ (159 a) o civardaki afganlara akın edip, Kâbil'e döndük. Kâbil'e indiğim akşam, ben kurgana gittim; çadır ve atlar Çarbağ'da idi. Bir hırılcı hırsızı gelip, benim zırhlı muharebe atım ile has bir hançerimi Çarbağ'dan çalıp, götürmüş.

Bâkî Çaganyânî'nin Amu sahilinde gelip, bize iltihak ettiğinden beri, yanımızda ondan daha itibarlı ve daha nüfuzlu bir adam yoktu. Her söz ve her işte onun reyi hâkimdi. Vâkıa onun yakışan bir hizmeti ve icap eden bir insaniyeti hiç bir zaman görülmedi. Bilâkis her türlü edepsizlik ve kö-

tülükler ondan çıktı. Hasiş, alçak, hasud, kötü kalpli, kısa görüşlü ve ahlâksız bir adamdı. Hasisliği o derecede idi ki, Termiz'i bırakıp, göç ve malı ile bize iltihak ettiği zaman, kendine mahsus belki otuz-kırk bin kadar koyunu vardı. Her yurtta bu koyun sürüleri bizim önümüzden geçtiği ve bizim yiğit ve adamlarımız açlıktan sıkıntı çektikleri halde, bize bir koyun bile vermedi. Nihayet, Kâhmerd'e geldiğimiz zaman, elli koyun verdi. Beni padişah olarak tanıdığı halde, nakkaresini kendi kapısında çaldırıyordu. (198) Hiç bir kimse ile dost değildi ve hiç kimseyi çekemezdi. Kâbil'in bütün geliri damga resmindendir. Damga resmi, Kâbil'in valiliği, (159 b) Penchir, Kedi-Hezare, gûşlük ve eşik ihtiyarlığı tamamen onun elinde idi. Bu kadar itibar gördüğü halde, hiç memnun ve müteşekkir değildi. Zikredildiği gibi, o kadar kötü niyetleri olduğu halde, bunları asla kendimize almadık ve bu yaptıklarını yüzüne vurmadık. Daima nazlanıp, gitmeye müsaade isterdi. Fakat nazını çekip, mazeretler göstererek, men'ederdik. Bir-iki gün susar, fakat tekrar müsaade istemeye başlardı. Nihayet nazı ve müsaade istemesi hadden aştı; biz de onun ahlâk ve hareketlerinden bıktık ve nihayet müsaade verdik. Müsaade istedikten sonra, kendisi de peşiman oldu. Canı sıkılmaya başladı; fakat fayda etmedi. Bana adam göndererek:
— "Dokuz günah sâdır olmadan, beni sorguya çekmeyeceğini şart koşmuşlardı" — dedirtti. Ben de, Molla Baba vasıtası ile, on bir günahını birer birer hatırlatarak, cevap verdim. Nihayet anladı; göç ve malı ile birlikte, Hindistan tarafına gitmesine müsaade verildi. Kendisinin birkaç adamı, onu Hayber'-

den geçirip, geri geldiler. Bâkî, Kâkiyânî kervanına katılarak, Nîl-Âb'ı geçti. O zamanlar Yar Hüseyin Derya Han Keçe-Kût'te bulunuyordu. Küheť'ten götürdüğü fermanları senet edinip, Dilezâk ile Yusuf-Zeyî'den bir mikdar afganı ve bir mikdar cet ve gücürü yanına alıp, bütün işi gücü halkı soymak ve yol kesmekti. Bâkî'nin geldiği haberini duyunca, (160 a) yolunu tutup, Bâkî ile beraber gidenlerin hepsini yakaladı. Bâkî'yi öldürdü ve karısını aldı. Gerçi biz Bâkî'yi, hiç bir kötülük yapmadan, salıverdik; fakat kendi kötülüğü peşini bırakmadı; ettiğini buldu.

Sana kötülük edeni kadere ısmarla; zira kader, senin intikam alıcı bir hizmetkârındır.

Bu kış, bir-iki defa kar yağıncaya kadar, aynı çarbağda kaldık. Biz Kâbil'e geleli, Türkmen hezaresi her türlü edepsizliği yapmış ve yolları basmıştı. (199) Onlara akın etmek niyeti ile, Uluğ Bey Mirza'nın Bostan-Saray adlı imaretine girip, oradan Şâban ayında, Türkmen hezaresine akın etmek için, yola çıktık. Dere-i Hoş ağzında, Cenglik'e akıncılar gönderdik. Bir mikdar hezareye karşı akın yapıldı. Dere-i Hoş yakınında, bir mağarada bir mikdar hezare gizlenmişmiş. Şeyh Derviş Kökeltaş, kazaklıkların çoğunda benimle beraber bulunmuştu ve kurbeyilik rütbesi onda idi. Yayı kuvvetli çeker ve oku iyi atardı. O, bu mağaranın ağzına gafletle çok yaklaşır; içeriden bir hezare göğsüne ok atar. Aynı gün vefat etti. Türkmen hezaresinin büyük bir kısmı Dere-i Hoş'ta kışlamışmış. Onların üzerine yürüdük.

Dere-i Hoş güzel bir deredir. Derenin ağzında, yarım kürûh kadar bir boğaz vardır. Yol, dağın (160 b) yamacında bulunmaktadır. Yolun aşağı tarafında elli-altmış karı dik kayalıktır; yukarı tarafında da yol patikadır. Atlılar teker teker geçer. Bu boğazdan geçerek, o gün öğle ile ikindi arasına kadar yürüyüp, adamlara yetişmeden, bir yerde konakladık. Hezarenin semiz bir yük devesini bulup, getirdiler. Onu kesip, etinden bir mikdar kebap yaptık; bir mikdarını da güveçte pişirip, yedik. O kadar lezzetli deve eti hiç bir zaman yenilmemişti. Bazıları koyun etinden ayırt edemediler.

Ertesi gün erkenden kalkıp, hezarelerin kışladıkları yurdun üzerine yürüdük. Bir peher olmuştu; ileriden bir adam gelip, bir boğazda hezarelerin su geçidini ağaç mânialarla tahkim ederek, askerin yolunu tutup, vuruştuklarını söyledi.. Bunu işidince, hemen hareket ettik. Biraz gidince, hezarelerin yolu tutup, vuruştukları yere geldik. O kış kar fevkalâde çok yağmıştı. Yolsuz yerden yürümek müşküldü. Suların sahilleri tamamen buz tutmuştu. Buz ve kar yüzünden, bu suyu yolsuz yerden geçmek imkânsızdı. Hezareler de suyun geçit yerini, birçok ağaçlar kesip, kapatmışlardı. (200) Kendileri de su etrafında atlı (161 a) ve yaya olarak, ok atıp vuruşuyorlardı. Muhammed Ali Mübeşşir, benim yeni itibar ettiğim beylerimden idi. Çok cesur ve itibar edilecek iyi bir yiğit idi. Zırhsız olduğu halde, ilerleyerek, ağaç mânialarin bulunduğu yola girdi. Böğrüne ok isabet ettirdiler; hemen öldü. Sür'atle gelinmişti ve ekserisinin zırhı yoktu. Bir iki ok yanımızdan geçip, yere saplandı. Ahmed Yusuf heye-

canla hep: — "Çıplak halde böyle muharebeye giriyorsunuz; iki-üç okun başınızdan geçtiğini gördüm" — diyordu. Ben: — "Cesur olun; benim başımdan böyle şeyler çok geçmiştir" — dedim. Bu esnada sağ kol tarafından Kasım Bey, zırhlı halde, sudan bir geçit bulup, üzerlerine at salıvermesi üzerine, hezarlar mukavemet edemeden, kaçıverdiler. Karşılarında bulunanlar onları atlarından düşüre düşüre, arkalarından takip ettiler. Kasım Bey'e bu iş için, mükâfat olarak, Bengeş verildi. Hâtim Kur-Beyi de bu yürüyüşte fena değildi. Bunun için, Şeyh Derviş Kökeltaş'ın üzerinde olan kurbeyilik rütbesi Hâtim'e ihsan edildi. Kipek Kulı Baba'ya da, bu yürüyüşte iyi yararlıklar gösterdiği için, bir köy ihsan edildi.

Sultan Kulı Çanak hezareleri takip etmekte idi. Kar çok kalın olduğu için, yoldan çıkılamıyordu. Kendim de bu yiğitlerle birlikte geldim. (161 b) Hezarelerin kışlaklarının yakınında koyun ve at sürülerine yetiştik. Kendim bizzat dört-beş yüz kadar koyun ve yirmi beş at topladım. Sultan Kulı ve daha iki-üç adam yakında bulunuyorlardı, aramızda taksim ettik. İki defa ve bizzat akına iştirak ettim. Biri — budur. Bir defa da, bu Türkmen hezaresi Horasan'dan gelmekte iken, akıncılar gidip, birçok koyun ve at getirdiler. Hezarelerin aile ve çocukları yayan, karlı tepelere çıktılar. Biraz ağır davrandık. Vakit de geç olmuştu; geri dönüp, hezarelerin evlerine inildi. Bu kış kar fevkalâde çok (201) yağmıştı. Bu yerde, yolun dışında, kar atın tam sağrısında idi. Gece nöbete çıkanlar, karın çokluğundan, sabaha kadar at üzerinde kalıyorlardı.

Ertesi gün dönüp, Dere-i Hoş'un içinde, hezarelerin kışlağında konakladık. Oradan kalkıp, Cenglik'e inildi. Yârek Tagayî ve bazıları biraz geride kalmışlardı. Onlara, Şeyh Derviş'i okla vuran hezareleri ele geçirmeleri emredildi. Kanları tutulmuş bu bedbahtlar bir mağarada imişler. Oraya gidip, duman salarak, yetmiş-seksen hezareyi ele geçirdiler. Ekserisi kılıçtan geçirildi.

Hezare seferinden dönüp, Nicrav'dan vergi topamak niyeti ile, Bârân'ın alt tarafındaki Ay-Toğdı civarına geldik. Cihangir Mirza, (162 a) Ay-Toğdı civarında bulunduğumuz zaman, Gazne'den mülâzemete geldi. Bu esnada, Ramazan ayının on üçünde, ben şiddetli bir bel ağrısına tutuldum. O derecede ki, kırk gün kadar beni bir yandan o bir yana bir adam çevirirdi. Nicrav derelerinden olan Piçgan deresi ve bilhassa bu derede Gayn köyünün büyüğü olan Hüseyin Gaynî ve onun büyük ve küçük kardeşleri serkeşlik ve pervasızlıkla meşhur ve mâruf idiler. Asker Cihangir Mirza kumandasına verilerek, oraya gönderildi. Kasım Bey de beraber idi. Gidip tepeye çıkıp, tahkim ettikleri yeri zorlayıp alarak, bir mikdarını, korkutmak için, idam ettiler.

Bu bel ağrısı yüzünden sedye gibi bir şey yapıp, Bârân sahlinden şehre kadar beni elde taşıyarak, Bostan-Saray'a getirdiler. Bu kış da birkaç gün Bostan-Saray'da oturdum. Bu hastalık henüz iyileşmemişken, yüzümün sağ tarafında bir çıban çıktı. Neşter vurdular. Bu hastalık için, müshil de içtim, İyileştikten sonra, Çârbağ'a çıktım.

Cihangir Mirza ziyarete geldi. Eyyûb'un oğulları Yusuf ve Behlûl, Mirza'nın huzuruna gideli, fit-

ne ve fesad ile uğraşıyorlardı. Bu defa, Cihangir Mirza artık eskisi gibi değildi. Birkaç gün sonra, tepeden kalkıp, silâhlanarak, acele Gazne'ye gitti. Nânî kurganını alıp, (202) birkaç adamını öldürerek, ahalisini tamamen yağma etti ve mevcut adamlarını (162 b) beraber alıp, hezare arasından Bamyan tarafına yürüdü. Tanrı bilir ki, benden ve bana mensup olan adamlardan, böyle dargınlığa sebep olabilecek hiç bir iş söz vâki olmadı. Sonra anlaşıldı ki, gitmeye sebep olarak, şu sözü bahane etmiş: Cihangir Mirza Gazne'den gelirken, Kasım Bey ile diğer bazı beyler onu karşılamaya gitmişlerdi. Mirza bıldırcına kuş salıverir. Kuş bıldırcını pençeleri arasına alırken, bıldırcın kendini yere atar. — "Tuttu mu, tuttu mu?" — diye bağırışırlar. Kasım Bey: — "Düşmanı, böyle zayıf bir hale getirdikten sonra, nasıl bırakır, tabiî tutar" — der. Bu söz onları rencîde eder. Gitmelerinin sebeplerinden biri bu idi. Bir de bundan daha küçük ve ehemmiyetsiz bir sözü de senet ettiler. Gazne'yi o vaziyete soktuktan sonra, hezare arasından aymaklara gittiler. O zamanlarda aymaklar Nâsır Mirza'dan ayrılmışlar, fakat özbeğe de girmemişlerdi; Yay, Ester-Âb ve o civarın yaylalarında bulunuyorlardı.

Bu sırada Sultan Hüseyin Mirza, Muhammed Şıbanî Han'ı defetmeye kat'î karar vererek, bütün oğullarını çağırttı. Seyid Sultan Ali Hâbbîn'in oğlu Seyid Efdal'ı göndererek, beni de istemişti. Horasan tarafına yürümek, bizim için, birkaç cihetten zarurî idi. Bunlardan biri şudur: Sultan Hüseyin Mirza gibi, Timur Bey'in (163 a) yerine geçmiş bir padişah, etraf ve civarındaki oğullarını ve beyleri ça-

ğırıp toplayarak, Şıbanî Han gibi bir düşmanın üzerine yürümek niyetinde bulunduğu zaman, eğer herkes ayakla giderse, bizim başla gitmemiz, onlar sopa ile giderse, bizim taşla gitmemiz lâzımdı. Biri de şudur: Cihangir Mirza, böyle düşmanlık ve kötülükle gittiği için, onun ya düşmanlığını gidermek veyahut zararını önlemek lâzımdı.

Bu sene Şıbanî Han, Harzem'de Çın (Hüseyin)-Sûfî'yi, on ay muhasara ettikten sonra, aldı. Bu muhasara esnasında çok muharebe oldu. Harzem yiğitleri fevkalâde cesaret gösterdiler ve hiç bir (203) hususta kusur etmediler. Ok atmakta öyle meharet gösterdiler ki, birçok defa kalkanı, zırhı ve bâzan da iki kat zırhı ok atıp delmişlerdir. On ay muhasara edildiler. Hiç bir yerden ümitleri kalmadı. Bâzı yiğitleri, cesaretsizlik göstererek, özbek ile konuşup, bunları kurgana çıkardılar. Çın-Sûfî bunu haber alıp, kendisi bizzat gelip, kurgana çıkanları vurup düşürdüğü zaman, kendi çehresi onu, arkadan okla vurarak, öldürdü. Vuruşacak adam kalmadı ve kurganı aldılar. Çın-Sûfî - Allah rahmet eylesin - cesaretle ölümü istihkâr (163 b) etmekte bir an bile tereddüt etmedi. Şıbanî Han, Harzem'i Köpek - Bi'ye verip, kendisi Semerkand'a geldi.

Bu senenin sonlarında, Zilhicce ayında, Sultan Hüseyin Mirza, Şıbanî Han'ın üzerine asker sevkedip, Baba - İlâhî'ye geldiği zaman, Tanrı rahmetine kavuştu.

D o ğ u m ve n e s e b i, Velâdeti 842 (1438) senesinde, Herat'ta Şahruh Mirza zamanında idi. Sultan Hüseyin Mirza b. Mansur b. Baykara b. Ömer Şeyh b. Emîr Timur. Mansur Mirza ile Baykara pa-

dişahlık etmiş değillerdir. Annesi, Timur Bey'in torunu olan F i r û z e Begim idi. Sultan Hüseyin Mirza, Mîranşah Mirza'nın da torunudur. Sultan Hüseyin Mirza, anne ve baba tarafından, kerim ve asîl bir padişah idi. Öz kardeş olarak, iki oğul ve iki kız idiler: Baykara Mirza, Sultan Hüseyin Mirza, Eke Begim ve Ahmed Han ile evli olan Büdeke Begim. Baykara Mirza, Sultan Hüseyin Mirza'dan büyüktü ve onun hizmetinde idi. Divanda hâzır bulunmazdı; fakat divan hâricinde bir döşek üzerinde otururlardı. Küçük kardeşi ona Belh vilâyetini vermişti. Birkaç sene Belh'te hükûmet sürdü. Üç oğlu vardı: Sultan M u h a m m e d Mirza, Sultan V e y s Mirza ve Sultan İ s k e n d e r Mirza. Eke Bekim, (164 a) Mirza'nın ablası idi. Onu, Mîranşah Mirza'nın torunu Sultan Ahmed Mirza almıştı. Kiçik Mirza adlı bir oğlu vardı. Önceleri dayısına mülâzamet ederdi. Sonra sipahiliği bırakıp, mütalea ile (204) meşgûl oldu. Dânişmend olduğunu söylerlerdi. Şâirliği de varmış. Bu rubaî onundur:

Bütün bir ömür kendimi salâh ile öğdüm ve zühd yolunda gösterdim. Zühd hangisi imiş, salâh ne imiş; aşk gelince, Allaha şükür olsun, kendimi denedim.

Mollanın rubaîsi ile tevarüd olmuştur. Sonraları hacca da gitti. Büdeke Begim de Mirza'nın ablası idi. Kazaklıkları da Ahmed Han Hacı Tarhan'a vermişti. İki oğlu olmuştu; Herat'a gelip, bir müddet Mirza'nın mülâzemetinde bulundular.

Ş e k i l ve ş e m â i l i. Çekik gözlü ve arslan boylu bir adamdı; belinden aşağısı ince idi. Yaşı çok ilerlemiş ve sakalı ağarmış olduğu hâlde, hoş

renkli, kırmızı ve yeşil ipek elbise ve kara kuzu derisinden börk veya kalpak giyerdi. Bâzan bayramlarda küçük, üç dilimli sarığını yam-yassı ve biçimsiz sararak, kapkara tüyü takıp, namaza giderdi.

Ahlâk ve etvarı. O, tahta çıktığı zaman, on iki imamı hutbede (164 b) okutmağı düşünüyormuş. Ali Şîr Bey ve diğer bâzıları buna mâni olmuşlar. Sonraları ise, her hâli ve hareketi ehl-i sünnet ve cemaat mezhebine uygundu. Mafsal hastalığı yüzünden, namaz kılamazdı. Oruç da tutmazdı. Şakacı ve hoş tabiatlı bir adamdı. Mizacı bir parça taşkın, sözü de mizacı gibi idi. Bâzı hususlarda şeriate fevkalâde riayet ederdi. Bir defa oğullarından birini, bir adamı öldürdüğü için, kan dâvacılarının eline verip, mahkemeye gönderdi. Tahta çıktığı zaman, altı - yedi sene tövbeli idi. Ondan sonra, kendini içkiye verdi. Kırk seneye yakın Horasan'da padişahlık etti ve öğle namazından sonra içmediği hiç bir gün yoktu; fakat sabahları hiç içmezdi. Oğulları, sipahi ve şehir ahalisi hepsi bu vaziyette idi. Aşırı derecede işret ve sefahat yaparlardı. Şecî ve cesur bir adamdı. Birçok defa kendisi bizzat kılıç kullanmıştır. (205) Hattâ her muharebede birkaç defa kılıç kullanmıştır. Timur Bey neslinden, Sultan Hüseyin Mirza kadar kılıç kullanmış olan hiç kimse mâlûm değildir. Şâirliği vardı. Bir divan da tertip etmişti. Şiirlerini türkçe söylerdi. Mahlası Hüseynî idi. Bâzı beyitleri fena değildir; fakat divanı hep aynı vezindedir. Yaş ve saltanat itibarı ile büyük bir padişah olduğu hâlde, çocuklar (165 a) gibi, koç besler, güvercinler oynatırdı ve horoz dövüştürürdü.

Meydan ve diğer muharebeleri. Kazaklık zamanında bir defa Gürgân suyunu, at yüzdürerek, geçip, bir mikdar özbeği iyice mağlûp etti. Bir defa Sultan Ebû Said Mirza, Muhammed Ali Bahşı kumandasında, üç bin adamı ılgar olarak göndermişti. Sultan Hüseyin Mirza, altmış yiğitle gelip, onları hemen mağlûp etti. Sultan Hüseyin Mirza'nın iyi ve parlak işlerinden biri budur. Bir defa da Esterâbâd'da Sultan Hüseyin Mirza ile vuruşarak, onu mâğlûp etti. Bir defa da Esterâbâd'da, soğdlu Sa'd b. Hüseyin Türkmen'i vuruşarak mağlûp etti. Bir de tahtı aldıktan sonra, Çınârân'da Yâdigâr Muhammed Mirza ile vuruşarak, onu mâğlûp etti. Bir defa da Murg-Âb köprüsünden süratle gelip, Bağ-ı Zâgân da sarhoş yatan Yâdigâr Muhammed Mirza'yı ele geçirdi ve bununla Horasan'a hâkim oldu. Bir de Endehûd ve Şaburgan civarında bulunan Çikmen'de Sultan Mahmud Mirza ile vuruşarak, ona gâlip geldi. Bir de Ebâ Bekir Mirza Irak'tan kara-koyunlu türkmenlerle birlikte gelip, Tekâne ve Hımâr'da Uluğ Bey'i mağlûp ederek, Kâbil'i almıştı; sonra Irak yüzünden Kâbil'i bırakıp, Hayber'den aşarak, Hoş-Âb ile Mültân civarından geçmek sureti ile, Sîvî'ye çıktı ve oradan gelip Kerman'ı aldı. Fakat orada da duramayarak, (165 b) Horasan vilâyetine gitmişti. O zaman Sultan Hüseyin Mirza sür'atle gidip, onu ele geçirdi. Bir de, Pül-Çırağ'da, oğullarından biri olan Bediüzzaman Mirza'yı mâğlûp etti. Bir de Halya-Çeşme'de iki oğlunu - Ebülmuhsin Mirza ile Kipek Mirza'yı - mâğlûp etti. Bir defa da asker sevk edip, Kunduz'u muhasara etti; fakat alamadan, geri döndü. Bir defa (206) da Hisar'ı muhasara etti; fakat

onu da alamadan, geri döndü. Bir defa da Zünnûn'un vilâyeti üzerine yürüdü. Büst vâlisi Büst'ü teslim etti; başka hiç bir şey yapamadı ve nihayet Büst'ü de bırakıp geri döndü. Sultan Hüseyin Mirza gibi, cesur ve büyük bir padişah bu iki - üç seferde padişahane azmini yerine getiremeden ve hiç bir işi tamamlayamadan geri döndü. Bir de Nîşîn çayırında, Zünnûn'un oğlu Şah Bey ile birlikte gelen, oğlu Bediüzzaman ile vuruşarak, onu mağlûp etti. Burada garip bir tesadüf olur. Sultan Hüseyin Mirza'nın yanında askeri azmış; askerinin çoğunu Esterâbâd civarına göndermişmiş. Tam bu muharebe gününde, Esterâbâd'a giden asker gelip iltihak eder. Diğer taraftan da Sultan Mes'ud Mirza, Hisar'ı Baysungur Mirza'ya teslim edip, Sultan Hüseyin Mirza'ya geliyormuş; o da o gün gelir.

Vilâyeti, Horasan vilâyeti idi; şarkı - Belh, garbı - Bistâm (166 a) ve Damgan, şimâli - Harezm ve cenubu - Kandahar ve Sîstan'dır. Herat gibi bir şehir eline geçtiği hâlde, gece gündüz işret ve sefahattan başka işi yoktu; hâttâ etraf ve maiyetinde bulunanlardan da işret ve sefahat etmeyen yoktu. Cihangirlik ve asker idaresinin eziyet ve zahmetini çekmediği için, tabiatiyle, adamları ve vilâyeti gittikçe azaldı.

Çocukları. On dört oğlu ve bir kızı kalmıştı. Oğullarından en büyüğü Bediüzzaman Mirza idi. Annesi Sencer Mirza Mervî'nin kızı idi.

Şah Garib Mirza. Kendi hizmetinde idi. Gösterişi fena olduğu halde, tabiati iyi idi. Vücudu zayıf olmasına rağmen, sözü güzeldi. Garibî mah-

lasını kullanırdı. Türkçe ve fârisî şiirler söylerdi. Bir divan da tertip etmişti. Bu beyit onundur:

Geçerken bir peri yüzlüyü gördüm ve onun divânesi oldum; adı nedir ve evi nerededir, bilmiyorum.

Sultan Hüseyin Mirza, Herat idaresini bir müddet Şah Garib Mirza'ya vermiş (207) idi. Daha babası hayatta iken, vefat etti. Çocukları olmadı.

Muzaffer Mirza. Sultan Hüseyin Mirza'nın en çok sevdiği oğlu idi; gerçi o kadar sevilecek ahlâk ve hareketi yoktu. Oğullarının çoğu, bunu fazla sevdiği için, kendisine düşman oldular. Bu ikisinin annesi, Sultan Ebû Said Mirza'nın câriyesi olan Hatice Begim idi. (166 b) Mirza'dan, Ak Begim adlı, bir kızı da vardı.

Ebül Muhsin Mirza ve asıl adı Muhammed Muhsin olan Kipek Mirza; bu ikisinin annesi Lâtif Sultan Ağaça idi.

Ebû Türâb Mirza; önceleri onun çok faziletli olduğunu söylerlerdi. Babasının hastalığı artınca, başka şeyler işiterek, küçük kardeşi Muhammed Hüseyin Mirza ile birlikte kaçıp, Irak'a gitti. Irak'ta sipahiliği bırakıp, dervişliğe intisap etmiştir. Sonraları ondan bir haber alınmadı. Sohrâb Mirza adlı bir oğlu vardı. Ben, Hamza Sultan ile Mehdî Sultan kumandasında olan sultanları mağlûp edip, Hisar'ı aldığım zaman, benim yanımda idi. Bir gözü kördü. Garip ve çirkin bir gösterişi vardı; ahlâkı da gösterişi gibi idi. Bir taşkınlık yaptı ve bundan dolayı duramadan gitti. Esterâbâd civarında, taşkınlığı yüzünden, Necm-i Sânî onu işkence ile öldürdü.

M u h a m m e d H ü s e y i n M i r z a. İrak'ta bunu Şah İsmail ile aynı yere hapis etmişler; o zaman ona mürit olmuş. Sonradan koyu bir râfızî olmuştu. Babası, büyük ve küçük kardeşleri sünnî olduğu hâlde, bu böyle bir râfızî. Esterâbâd'da, dalâlet ve hatâ içinde, öldü. Onun oldukça cesur ve kahraman olduğunu söylerlerdi; fakat öyle söylemeğe değer bir işi görülmedi. Şâirliği varmış; bu beyit onundur:

Toza bulanmışsın, kimi avlamak için gezip tozdun;
tere boğulmuşsun, kimin hararetli gönlünden geçtin.

F e r i d u n (167a) H ü s e y i n M i r z a. Yayı kuvvetli çeker ve iyi ok atarmış. Kullandığı tatar okunun kırk batman (kuvvetinde) olduğunu söylerler. Kendisi oldukça cesurdu; (208) fakat harpte tâlii yoktu. Yaptığı her muharebede mağlûp oldu. Rıbat-ı Dûdez'de, Feridun Hüseyin Mirza, küçük kardeşi İbn Hüseyin Mirza, Timur Sultan ve Ubeyd Sultan ile birlikte, Şıbanî Han'ın ılgarı ile vuruştular ve mağlûp oldular. O zaman Feridun Hüseyin Mirza çok yararlıklar göstermiştir. Damgan'da Feridun Hüseyin Mirza ile Muhammed Zaman Mirza, Şıbanî Han'ın eline düştüler. Her ikisini de öldürmeden, salıverdi. Sonra Şah Muhammed Divâne, Kalat'ı kapattığı zaman, oraya gitti; Kalat'ı özbek alınca, o da onların eline düştü ve öldürüldü. Bu üçü, Mirza'nın Mingli Bi-Ağaça adlı özbek câriyesinden doğmuştu.

H a y d a r M i r z a. Annesi, Sultan Ebû Said Mirza'nın kızı olan Pâyende Sultan Begim idi. Ba-

bası zamanında bir müddet Meşhed ve Belh'te hükûmet sürdü. Sultan Hüseyin Mirza, Hisar'ı muhasara ettiği zaman, Sultan Mahmud Mirza'nın Hanzâde Begim'den doğan kızını ona alıp, barışarak, Hisar üzerinden kalktılar. Şâd Begim adlı biricik kızı kalmıştı. Sonraları Kâbil'e geldi ve Âdil Sultan'a verildi. Haydar Mirza, daha babası hayatta iken, (167 b) vefat etti.

Muhammed Ma'sum Mirza. Babası Kandahar'ı ona vermişti. Bu münasebetle Uluğ Bey Mirza'nın bir kızını bu oğluna istedi. Herat'a getirdiği zaman, büyük bir düğün yapıp, güzel bir çadır kurdurdu. Gerçi Kandahar'ı ona vermişti; fakat, iyi olsun kötü olsun, her şeyi Şah Bey Argun yapardı ve bu Mirza'nın hiç bir itibar ve salâhiyeti yoktu. Bu yüzden Kandahar'da kalmayarak, Horasan'a gitti; babası daha hayatta iken, vefat etti.

Ferruh Hüseyin Mirza. Ona fazla hayat nasip olmadı ve küçük kardeşi İbrahim Hüseyin Mirza'dan bir müddet evvel, bu dünyadan göçtü.

İbrahim Hüseyin Mirza. Tabiatı fena değilmiş. Herat şarabını ifratla içtiği için, daha babası hayatta iken, öldü.

İbn Hüseyin Mirza ile Muhammed Kasım Mirza; bunlar ileride zikredilecektir. Bu beş mirzanın annesi, (209) câriyeden Papa Ağaça idi.

Kızlarının en büyüğü Sultanım Begim idi; tek evlâdı. Annesi, Çöli Begim, Azak beylerinin kızı idi. Çok söz bilir ve serbest konuşurdu. Büyük kardeşi onu Baykara Mirza'nın ortanca oğlu Sultan Veys Mirza ile evlendirmiş ve ondan bir kız-

la bir oğlu olmuştu. Kızını Şıban sultanlarından Yılbars Sultan'ın küçük kardeşi İsen-Kulı Sultan'a vermişlerdi. Oğlu Muhammed Sultan Mirza'dır ve şimdi ona Kanûc vilâyetini vermiş bulunuyorum. Sultanım Begim, Kâbil'den (168 a) şimdi torununu alıp gelmekte iken, Nîl - Âb'da vefat etmiş. Kemiklerini adamları alıp döndüler; torunu bana geldi.

Pâyende Sultan Begim'den doğan kızlarının en büyüğü Ak Begim idi. Onu Babur Mirza'nın küçük kardeşi, Bike Begim'in torunu Muhammed Kasım Arlat'a vermişlerdi. Karagöz Begim adlı, biricik kızı olmuştu ve Nâsır Mirza almıştı. İkinci kızı Kiçik Begim idi. Sultan Mes'ud Mirza ona mâildi. Bütün gayretine rağmen, Pâyende Sultan, kısa düşüncelilik edip, vermedi. Sonra Seyid Ata'nın neslinden Molla Hoca'ya vermişti. Üçüncü kızı Bike Begim ile dördüncü kızı Ağa Begim'i, küçük kız kardeşi Rabia Sultan Begim'in oğulları Babur Mirza ile Sultan Murad Mirza'ya vermişti. Mingli Bi Ağaça'dan iki kızı olmuştu. Büyüğünün adı Bayram Sultan idi. Endehûd seyidlerinden ve Baykara Mirza'nın kız torunu olan Seyid Abdullah Mirza'ya vermişlerdi. Seyid Berke adlı bir oğlu vardı. Ben Semerkand'ı aldığım zaman, mülâzemet ediyordu. Sonra, Örgenç tarafına gidip, saltanat dâvasında bulundu ve Esterâbâd'da, kızılbaşlar tarafından, öldürüldü. Bir kızının adı Fatma Sultan idi. Timur Bey neslinden olan Yâdigâr Mirza'ya vermişlerdi.

Papa Ağaça'dan üç kızı olmuştu. En büyüğü (210) Sultan Nijâd Begim idi. Sultan Hüseyin Mirza'nın büyük kardeşinin küçük oğlu İsken-

der Mirza'ya vermişti. İkinci kızı Begim Sultan idi; Sultan Mes'ud Mirza'ya, gözünü (168 b) kaybettikten sonra, vermişlerdi. Bir kızı ve bir oğlu olmuştu. Kızını, Sultan Hüseyin Mirza'nın karısı Apak Begim büyütmüştü. Herat'tan Kâbil'e geldi ve Seyid Mirza Apak'a verildi. Begim Sultan, Mes'ud Mirza özbekler tarafından öldürüldükten sonra, oğlunu alıp, kâbeye gitti. Bu günlerde kendisinin ve oğlunun Mekke'de bulundukları haberi geldi. Oğlu oldukça büyümüşmüş. Üçüncü kızını, Endehûd seyidlerinden ve daha ziyade Seyid Mirza diye meşhur olan, birine vermişlerdi.

Câriyesinden, Ayşe Sultan adında, bir kızı olmuştu; annesi, Hasan Şeyh Timur'un torunu olan Zübeyde Ağa idi. Şıban sultanlarından Kasım Sultan'a vermişlerdi. Ondan, Kasım Hüseyin adında, bir oğlu olmuştu. Hindistan'da benim mülâzemetime geldi ve Rana - Sengâ muharebesine iştirâk etti. Beda'ûn ona verildi. Kasım Sultan'dan sonra, onun akrabalarından Boran Sultan adında biri aldı. Ondan, Abdullah adlı; bir oğlu oldu ve şimdi benim mülâzemetimde bulunmaktadır. Yaşı küçük olmasına rağmen, hizmeti fena değildir.

Kadın ve câriyeleri. İlk aldığı kadın, Sencer Mirza Mervî'nin kızı olan Bike Sultan Begim idi. Bediüzzaman Mirza ondan olmuştu. Çok ters tabiatlı idi ve Sultan Hüseyin Mirza'ya çok eziyet ederdi. Mirza onun ters tabiatlılığından bıktı. Nihayet bıraktı ve ondan kurtuldu. Ne (169 a) yapsın, hak Mirza tarafında idi.

İyi bir erkeğin evinde kötü bir karısı olursa, o erkeğin cehennemi bu dünyada demektir.

Tanrı hiç bir müslümanı bu belâya atmasın. Yâ rabbi, kötü huylu ve ters tabiatlı kadın yer yüzünde kalmasın.

Ç ö l i B e g i m, Azak beylerinin kızı idi. Sultanım Begim ondan olmuştu.

Ş e h r b â n û B e g i m. Sultan Ebû Said (211) Mirza'nın kızı idi. Tahta çıktıktan sonra almıştı. Çikmen muharebesinde, Mirza'nın bütün karıları mahfeden çıkıp ata bindikleri zaman, o, küçük kardeşine itimad ettiği için, mahfeden çıkmaz ve ata binmez. Bunu Mirza'ya yetiştirirler. Bu yüzden Mirza, Şehrbânû Begim'i bıraktı ve küçük kardeşi. P â y e n d e S u l t a n B e g i m'i aldı Özbekler Horasan'ı aldıktan sonra, Pâyende Sultan Begim Irak'a gitti ve orada vefat etti.

H a t i c e B e g i m. Sultan Ebû Said Mirza'nın câriyesi idi. Mirza'dan Ak Begim adlı bir kızı vardı. Irak'ta Sultan Ebû Said Mirza'nın mağlûbiyetinden sonra, Herat'a geldi. Orada Sultan Hüseyin Mirza aldı ve çok sevdiği için, onu câriyelik derecesinden begimlik derecesine yükseltti. Sonraları fevkalâde nüfuz sâhibi olmuştu. Muhammed Mü'min Mirza'yı onun tahriki ile öldürdüler. Sultan Hüseyin Mirza'nın kendi oğulları ile düşman olmasının en büyük sebebi de, onun yüzünden idi. Kendini çok akıllı bilirdi, fakat akılsız ve çok konuşur bir kadındı. Aynı zamanda râfızî imiş. Şah Garib Mirza ile Muzaffer Hüseyin Mirza (169 b) bundan doğmuşlardı.

A p a k B e g i m. Ondan hiç çocuk olmadı. Mirza'nın en çok sevdiği karısı Papa Ağaça, Apak Begim'in süt kardeşi idi. Kendi çocuğu olmadığı için,

Papa Ağaça'nın oğullarına, kendi çocuğu gibi, bakardı. Mirza hasta olduğu zamanlarda, ona fevkalâde iyi hizmet ederdi ve karılarından hiç kimse o kadar hizmet edemezdi. Hindistan'a gittiğim sene Herat'tan geldi. Ben de, elden geldiği kadar, tâzim ve hürmet gösterdim. Çendiri'yi muhasara ettiğim zaman, Kâbil'de vefat ettiği haberi geldi.

Odalıklarından biri - Çarşanbalılardan, Lâtif Sultan Ağaça idi. Ebülmuhsin Mirza ile Kipek Mirza ondan olmuştu. Biri - özbeklerden Mingli Bi Ağaça idi; Şehrbânû Begim'in adamlarından olup, Ebû Türâb Mirza, Muhammed Hüseyin Mirza ve Feridun Hüseyin (212) Mirza'nın annesi idi. Bir de iki kızı vardı. Biri - Apak Begim'in süt kardeşi olan Papa Ağaça idi. Mirza onu görüp, severek, almıştı. Zikredildiği gibi, beş oğlu ile dört kızının annesi idi. Biri - Begi Sultan Ağaça idi. Ondan çocuğu olmadı.

Bunlardan başka da aşağı ve asîl câriyeleri çoktu. Kadın ve câriyelerinden mûteber olanları, yukarıda zikredilenlerdir.

Sultan Hüseyin Mirza gibi büyük bir padişah ve Herat gibi islâm şehrinin padişahı olduğu hâlde, gariptir ki, bu on dört oğlundan ancak üçü piç değildi. Sefahat kendisinde, (170 a) oğullarında ve ahalide fevkalâde yayılmıştı. Böyle büyük âileden yedi - sekiz sene içinde yalnız Muhammed Zaman Mirza'dan başka, hiç bir eser ve nişan kalmaması da, onların bu uğursuzluğundan ileri gelmiştir.

Ümerası. Emîrlerinden biri - Çâkû Barlas neslinden olan Muhammed Burunduk Barlas idi. Muhammed Burunduk b. Ali b. Burunduk

b. Cihanşah b. Çâkû Barlas. Babur Mirza'nın yanında bey idi. Ondan sonra, Sultan Ebû Said Mirza da riayet edip, ona, Cihangir Barlas ile birlikte, Kâbil'i vererek, Uluğ Bey Mirza'ya ateke tâyin etti. Sultan Ebû Said Mirza'dan sonra, Uluğ Bey Mirza, Barlas'lara kast teşebbüsünde bulundu. Bunlar işi duyunca, Mirza'yı ele geçirip, il ve uluslarını birlikte alarak, Kunduz tarafına göç ettiler. Hindukûş üzerinden, Mirza'yı, hiç incitmeden, Kâbil tarafına gönderip, kendileri Horasan'a Sultan Hüseyin Mirza'ya gittiler, Mirza da iyi kabûl etti. Muhammed Burunduk, fevkalâde mâlûmatlı bir adam ve çok iyi bir serdardı. Kuşa çok merakı vardı. O kadar ki, eğer bir kuşu ölse veya kaybolsa, oğullarının adını zikrederek: — "Bu kuş öleceği veya kaybolacağı yerde filân ölse idi veya filânın boynu kırılsa idi, ne olurdu" — dermiş.

Muzaffer Barlas Mirza'nın kazaklıklarında yanında idi. Bilmiyorum, Mirza'ya bunun hangi tavrı hoş görünmüş de, ona bu kadar çok riayet göstermişti. (213) İtibarı o derecede idi ki, Sultan Hüseyin Mirza kazaklığında onunla şöyle şart koşmuştu: eğer her hangi bir vilâyet zaptedilirse; üçte ikisi Mirza'nın (170 b) ve üçte biri de onun olacaktı. Bu tuhaf bir şarttır. Bir uşağı kendisi ile şerik yapmak, padişahlıkta nerede tesadüf edilir? Küçük kardeş ve oğulla bile böyle bir şart yapılmaz; nerede kaldı ki, bir bey bir adamla böyle bir şey yapsın. Tahta çıktıktan sonra, kendisi de bu şartı yaptığına pişman oldu, fakat fayda etmedi. Bu kadar itibar gördüğü hâlde, bu dar kafalı adam, Mirza'ya karşı çok terbiyesizlik ederdi. Mirza'nın fikri ile hareket

etmezdi. Nihayet, dediklerine göre, zehirlenmiş. Doğrusunu Allah bilir.

Ali Şîr Bey Nevâî. Mirza'nın beyi değil, belki musahibi idi. Çocuk iken, bir mektepte imişler. Hususiyetleri çokmuş. Bilmiyorum, hangi kabahatinden dolayı, Sultan Ebû Said Mirza onu Herat'tan ihraç etmiş. Semerkand'a gitti ve orada bulunduğu birkaç sene içinde Ahmed Hacı Bey onun mürebbî ve hâmisi idi. Ali Şîr Bey tabiatinin nezaketi ile meşhurdur. Halk onun nezaketinin devletinin gururundan ileri geldiğini zannederdi; fakat öyle değilmiş ve bu sıfat onda fıtrî imiş. Semerkand'da iken de böyle nâzik tabiatli imiş. Ali Şîr Bey emsâlsiz bir adamdı. Türk dilí ile o kadar şiir söylemiştir ki, kimse o kadar çok ve güzel söylememiştir. Altı mesnevî kitabı nazmetmiştir. Beşi *Hamse*'ye tanzîren, biri de *Mantıkuttayır* vezninde *Lisanüttayır* adındadır. *Garâibüssıgar, Nevâdirüşşebâb, Bedâi'ülvasat* ve *Fevâidülkiber* adında dört gazel divanı tertip etmiştir. Rubaîleri de vardır. Bunlardan başka bâzı eserleri de vardır; fakat bu zikredilenlere (171 a) nisbetle daha aşağı ve daha zayıftır. İnşalarını, Mevlâna Abdurrahman Câmî'yi taklit ederek, toplamıştır. Velhâsıl herkes ve her iş için bir makale yazmış ve onları toplamıştır. Bir de *Mîzanülevzân* adlı bir arûz risâlesi yazmışsa da, tenkit edilecek tarafı çoktur. Yirmi dört rubaî (214) vezninden dört tânesinde yanılmıştır. Bâzı bahirlerin vezinlerinde de yanılmıştır ve bunlar arûz ile uğraşanlarca mâlûmdur. Farsça bir divan da tertip etmiştir. Farsça nazımda Fânî mahlasını kullanmıştır. Bâzı beyitleri fena değildir; fakat ekserisi zayıf ve değersiz-

dir. Musikide de iyi şeyler bestelemiştir. Güzel nakışları ve güzel peşrevleri vardır. Fazıl ve hüner ehilleri için, Ali Şîr Bey kadar mürebbî ve hâmî olan bir adamın hiç bir zaman zuhûr ettiği mâlûm değildir. Sazda ileri gelenlerden Üstad Kul Muhammed, Şeyhî ve Hüseyin Ûdî, Ali Şîr Bey'in terbiye ve himâyesi ile bu derece terakkî ve şöhret bulmuşlardır. Üstâd Behzad ve Şah Muzaffer resimde Ali Şîr Bey'in gayret ve ihtimamı ile bu derece meşhur ve mâruf oldular. Bu kadar hayırlı işlerde pek az kimse bu derece muvaffak olabilir. Oğulsuz - kızsız ve karısız - âilesiz olarak, dünyada tek başına ve bekâr yaşadı. Önceleri mühürdardı. Orta yaşlarında bey olup, bir müddet Esterâbâd'da hükûmet sürdü. Sonraları sipahiliği terketti. Mirza'dan hiç bir şey almazdı. Bilâkis kendisi her sene Mirza'ya mühim mikdarda hediye verirdi. (171 b) Sultan Hüseyin Mirza Esterâbâd seferinden döndüğü zaman, istikbâle geldi. Mirza ile görüşüp, kalkmak istediği zaman, kendisine bir hâl oldu; kalkamadı. Kaldırıp elde götürdüler. Hekimler hiç bir teşhis koyamadılar. Ertesi gün Tanrı rahmetine kavuştu. Şu beyiti hâline uygun düşer:

Zâhir olmayan bu dert ile ölüp gidiyorum; tabibler bu belâya ne çâre bulabilirler.

Ahmet Tevekkül Barlas. Önce bir müddet Kandahar hükûmeti bunun elinde idi.

Veli Bey. Hacı Seyfeddin Bey'in neslinden idi. Nökerdi ve Mirza'nın büyük beyi idi. Sultan Hüseyin Mirza tahta geçtikten sonra, çok yaşamadı;

hemen öldü. Müslüman, namazında, sâde ve sâdık bir adamdı.

Hasan Şeyh Timur. Buna Babur Mirza itibar gösterip, beylik derecesine yükseltmişti.

Noyan Bey. Babası Termiz seyıdlerinden ve annesi tarafından, hem Sultan (215) Ebû Said Mirza'ya hem de Sultan Hüseyin Mirza'ya akraba oluyor. Sultan Ebû Said Mirza da ona itibar etmişti. Sultan Ahmed Mirza nezdinde de mûteber bir bey idi. Sultan Hüseyin Mirza nezdinde de çok itibar gördü. Sefîh, zevk ve şarap düşkünü bir adamdı. Hasan Yâkub onun hizmetinde bulunduğu için, ona Hasan Noyan da derlerdi.

Cihangir Barlas. Kâbil'de bir müddet muhammed Burunduk ile birlikte, müşterek hükûmet sürmüşlerdir. (172 a) Sonraları Sultan Hüseyin Mirza'nın yanına gitti ve iyi kabûl gördü. Hâl ve harekâtı zarif ve hoş idi. Eğlenmesini bilir bir adamdı. Av ve kuşun usûl ve âdâbını iyi bildiği için, Sultan Hüseyin Mirza böyle işleri ekseriya ona bırakırdı. Bediüzzaman Mirza'nın musahibi idi. Mirza'nın musahibliğini yâdedip, hep ondan bahsederdi.

Mirzt Ahmed Ali Fârisî Barlas. Vâkıa şiir söylemezdi; fakat zevk sâhibi ve şiirden anlar, zarif ve garip bir adamdı.

Abdülhâlik Bey. Şahruh Mirza'nın çok itibar ettiği beylerinden olan Fîrûzşah Bey, bunun büyük babasıdır. Onun için buna Abdülhâlik Fîrûzşah derler. Bir müddet Harzem bunun elinde idi.

İbrahim Dulday. İdare işini ve hükûmet usûlünü iyi bilirdi. Muhammed Burunduk'un bir eşi idi.

Zünnûn Argun. Cesur bir adamdı. Sultan Ebû Said Mirza huzurunda, gençliğinde iyi kılıç kullanmıştır. Ondan sonra da her yerde eli işe dokunmuştur. Cesaretine söz yoktu, fakat bir az delice idi. Bizim mirzaların yanından ayrılarak, Sultan Hüseyin Mirza huzuruna gitti. Mirza ona Gûr ve Nekdiri'yi verdi. Yetmiş - seksen adamla o civarda çok iyi kılıç kullandı. Bir avuç adamla (172 b) pek çok hezare ve nekdirileri iyice mağlûp etti. Hezare ve nekdirileri o kadar az adamla yola getiren kimse olmamıştır. Bir müddet sonra, Zemîn-Dâver'i de ona verdiler. Oğlu Şah Şücâ Argun (216) da, daha küçüklüğünde, babası ile birlikte, seferlere iştirâk edip, kılıç kullandı. Sultan Hüseyin Mirza, babasının inadına, ona itibar edip, Kandahar'ı, babası ile müştereken, ona verdi. Sonra bu baba ile oğul arasına düşmanlık sokup, fitne çıkardılar. Nihayet ben Hüsrev Şah'ı ele geçirip, asker ve adamlarından ayırarak, Kâbil'i Zünnûn'un küçük oğlu Mukim'den aldığım sene, Zünnûn ile Husrev Şah, benim yüzümden, çâresiz kaldılar ve gidip Sultan Hüseyin Mirza'yı gördüler. Sultan Hüseyin Mirza'dan sonra, Zünnûn daha yükseldi. Herat'ın dağ eteğindeki vilâyetlerinden Evbe ve. Çahçerân'ı ona verdiler. Bediüzzaman Mirza ile Muzaffer Mirza müştereken padişah oldukları zaman, Bediüzzaman Mirza'nın kapısında bu sâhib-i ihtiyar idi. Muzaffer Mirza'nın kapısında ise, Muhammed Burunduk sâhib-i ihtiyar idi. Vâkıa cesareti vardı, fakat bir az delice ve anlayışsız bir adamdı. Eğer böyle olmasa idi, böyle yüze gülmeğe kanarak, kendini zelîl eder mi idi. Tafsilâtı şudur: Herat'ta böyle itibar ve iktidarda iken, bir-

kaç şeyh ve molla ona gelip: — "Kutup bizimle münasebettedir. Sana Hizebrullah ("Allahın arslanı") lâkabı verildi. Sen özbeği alacaksın" — derler. O, bu yüze gülücü sözlere kapılarak, boynuna futa takıp, Allaha şükürler etmiştir. Bâdgîs civarında, (173 a) Şıbanî Han, mirzalar üzerine gelip, kuvvetlerinin birleşmelerine imkân vermeden, onları mağlûp ettiği zaman, Zünnûn, yüz-yüz elli kadar adamla Kara-Ribat'ta, bu söze inanıp, Şıbanî Han'a karşı durdu. Kalabalık kuvvetler gelince, bunları alıp götürdüler ve Zünnûn'u öldürdüler. Pâk mezhepli bir adamdı. Namazı terk etmez, sık sık da nâfile namazları kılardı. Satranca çok meraklı idi. Başkaları bir elle oynadıkları hâlde, o iki elle ve canı nasıl isterse, öyle oynardı. Tabiatinde imsâk ve hasislik gâlip idi.

Derviş Ali Bey. Ali Şîr Bey'in öz küçük kardeşi idi. Bir müddet Belh'in idaresi (217) onda idi ve iyi idare etti. Beceriksiz ve kabiliyetsiz bir adamdı. Sultan Hüseyin Mirza ilk defa Kunduz ve Hisar üzerine geldiği zaman, onun beceriksizliği yüzünden, muvaffak olamadı. Belh hükûmetinden azlettiler. 916 (1510) tarihinde, ben Kunduz'a geldiğim zaman, yanıma gelmişti; şaşırmış ve bitkin bir hâlde idi. Beylik kabiliyetinden ve elçilik salâhiyetinden uzaktı. Her hâlde Ali Şîr Bey sâyesinde böyle itibar görmüştür.

Moğul Bey. Bir müddet Herat idaresi onda idi. Sonra Esterâbâd'ı verdiler. Esterâbâd'dan Irak'a, Yâkub Bey huzuruna kaçıp gitti. Garip bir adamdı. Dâimâ kumar oynardı.

Seyid Bedir. Fevkalâde kuvvetli, fakat çok nâzik tavırlı bir adam (173 b) idi. Raksta usûl sâhibi idi. Çok güzel raksederdi. Hiç kimse onun gibi yapamazdı. Her hâlde bu raks onun kendi icadı idi. Dâimâ Mirza'nın mülâzemetinde bulunur ve onun dâimâ arkadaşı ve hemsohbeti olurdu.

İslim Barlas. Sâde bir adamdı. Kuşçuluğu iyi bilirdi. Bâzı işleri güzel yapardı. Otuz - kırk batmanlık kuvvet isteyen yayı çekip, oku tahtadan geçirirdi. Nişan (kabak) meydanında, bir başından at koşturarak girer, yayı eline alıp gerer ve atıp hedefe isabet ettirirdi. Bir halkayı bir - bir buçuk karı uzunluğunda bir ipe ve ipin bir ucunu bir ağaca bağlayıp, halka dönerken, oku atıp, halkanın içinden geçirirdi. Böyle garip işleri çoktu. Dâimâ mülâzemet eder ve her sohbete iştirâk ederdi.

Sultan Cüneyd Barlas. Sonraları Sultan Ahmed Mirza yanına gelmişti. Şimdi Cûnepûr idaresini, babası ile birlikte, elinde bulundurmaktadır.

Şeyh Ebû Said Han Dermeyan. Bir muharebede Mirza'ya at getirdiği için mi, yoksa Mirza'nın canına kasteden bir düşmanı defettiği için mi, kendisine bu lâkap verilmiştir, bilmiyorum.

Bihbûd Bey. Önceleri çehre sırasında hizmet (218) ederdi. Mirza'nın kazaklıklarında (174 a) hizmeti takdir edilip, ona bir lûtuf olarak, damga ve paralarda adının zikredilmesine müsaade edilmişti.

Şeyhim Bey. Mahlâsı Süheylî olduğu için, Şeyhim Süheylî derlerdi. Öyle şiir söylerdi ki, korku uyandıran söz ve tâbirler kullanırdı. Beyitlerinden biri şudur:

Gam gecesinde ahlarımın girdibadı gökü yerinden oynattı; göz yaşlarımın seli ejderhası, rub-ı meskûnu (dünyanın insanlarla meskûn olan kısmını) yuttu.

Bu beyti bir defa Mevlânâ Abdurrahman Câmî'nin huzurunda okumuş olduğu ve Mevlânâ'nın: — "Mirza, siz şiir mi söylüyorsunuz, yoksa adam mı korkutuyorsunuz?" — dediği meşhurdur. Bir divan tertip etmişti. Mesnevîleri de vardır.

Muhammed Veli Bey. Zikri geçen Veli Bey'in oğlu idi. Sonraları Mirza'nın yanında büyük bey olmuştu. Büyük bey olduğu hâlde, hizmetini hiç bir zaman terk etmezdi ve gece - gündüz saraydan ayrılmazdı. O derece ki, aş ve ziyafeti dâimâ sarayda hazırlanırdı. Tabi'îdir ki, böyle mülâzemet eden adam böyle itibar görür. Şimdi birisi bey olup da arkasında beş - altı adamı gördü mü, onu kapıya merasimle getirmek lâzım geliyor. Bu ne ayıp şeydir. O nevi mülâzemetler ise, belki onların devlete lâyık olmadıklarındandır. Muhammed Veli Bey'in aş ve ziyafeti iyi idi. Adamlarını, hiç bir fark gözetmeden, iyi beslerdi. Fakir ve miskinlere (174 b) kendi eli ile çok hayır yapardı. Kötü sözlü ve kötü dilli bir adamdı. 917 (1511) senesinde Semerkand'ı aldığım zaman, Muhammed Veli Bey ile Derviş Ali Kitabdar benim yanımda idiler. O zaman felce uğramıştı; ne sözünde bir tat vardı, ne de kendinde. Böyle bir itibara lâyık değildi. Her hâlde vazifeşinaslığı onu bu dereceye yükseltmiştir.

Baba Ali Eşik-Ağa. Önce Ali Şir Bey ona itibar edip, beylik derecesine yükseltmişti. Şimdi benim yanımda bey, (219) mukarrep ve içkilerden

olup, ileride zikri geçecek olan Yunus Ali, bunun oğludur.

B e d r e d d i n. Önceleri, Ebû Said Mirza'nın sadrı olan Mîrek Abdurrahim'in yanında idi. Fevkalâde çevik ve atik imiş; yedi at üzerinden birden atlamış. O ve Baba Ali iyi arkadaş idiler.

H a s a n A l i C e l â y ı r. Asıl adı Hüseyin Celâyır'dır; fakat Hasan Ali adı ile meşhurdur. Babası Ali Celâyır'ı Babur Mirza itibar edip, bey yapmıştır. Sonra, Yâdigâr Mirza Herat'ı aldığı zaman, onun en büyük adamı Ali Celâyır idi. Hasan Ali Celâyır, Sultan Hüseyin Mirza yanında kuş - beyi idi. Şâirdi; mahlâsı T u f e y l î idi. Çok güzel kasîde söylerdi. Kendi zamanında kasîdede ileri gelenlerdendi. 917 senesinde Semerkand'ı aldığım zaman, benim yanıma geldi ve beş - altı sene kaldı. Benim adıma güzel kasîdeler söyledi. Korkusuz ve müsrif (175 a) bir adamdı. Çehre tutardı. Tavlaya ve kumara çok düşkündü.

H o c a A b d u l l a h M e r v â r î d. Önce sadırdı; sonraları içki, mukarrep ve bey olmuştu. Çok fazîletli bir adamdı. Kanunu onun kadar iyi çalan adam yoktu; kanunda girift yapmak onun icadıdır. Muhtelif yazı şekillerini iyi yazardı. Bilhassa tâlikı güzel yazardı. İnşası da iyi idi. Hoş sohbet bir adamdı. Şiir söylerdi. Mahlâsı B e y â n î idi. Şiiri, diğer meziyetlerine nisbetle, daha aşağı idi; fakat şiirden iyi anlardı. Sefih ve korkusuzdu. Sefahat yüzünden, zührevî hastalığa düçar olarak, eli ayağı tutmaz oldu. Birkaç sene bin türlü azap ve eziyet çektikten sonra, bu felâket yüzünden, dünyayı terk etti.

Muhammed Seyid Urus. Sultan Ebû Said Mirza tahta çıktığı zaman, onun büyük ve mûteber beyi olan Urus Argun, bunun babasıdır. O zaman iyi ok atan yiğitler vardı. Bunların ileri gelenlerinden biri bu idi. Yayı sert imiş ve oku kuvvetli, uzak (220) ve iyi atanlardan imiş. Endehûd hükûmeti bir müddet onun elinde idi.

Mîr Ali Mîrâhur. Yâdigâr Muhammed Mirza'nın gâfil bulunduğu bir zamanda, onun üzerine getiren adamdır.

Seyid Hasan Oğlakçı. Seyid Oğlakçı'nın oğlu ve Seyid Yusuf Bey'in küçük kardeşi idi. Mirza Ferruh adlı, meziyetli ve kabiliyetli bir oğlu (175 b) vardı. 917 (1511) senesinde Semerkand'ı aldığım zaman, yanıma gelmişti. Şiiri az, fakat güzel söylerdi. Üsturlâp ve hey'eti iyi bilirdi. Sohbeti ve muamelesi de iyi idi. Sarhoşluğu bir az fena idi. Gacdevân muharebesinde öldü.

Tenri-Birdi Samançı. Sâde, cesûr ve kılıç kullanmasını bilen bir bey idi. Yukarıda zikredildiği gibi, Belh kapısında, Husrev Şah'ın Nazar Bahadır adlı büyük adamını, iyi kılıç kullanıp, mağlûp etti.

Bunlardan başka Mirza'nın yanına gelip, itibar bulan birkaç türkmen beyi vardı. İlk gelenlerden biri - Ali Han Bayındır idi. Sonra - Esad Bey idi; bunlar kardeştiler. Tehemten Bey'in kızını Bediüzzaman Mirza almıştı. Bundan Muhammed Zaman Mirza dünyaya geldi. Biri - İbrahim Çağatay idi. Biri - Emîr Ömer Bey idi; sonraları Bediüzzaman Mirza yanında bulunuyordu. Cesur, sâde ve iyi bir adamdı. Ebülfeth adlı bir oğlu

Irak'tan benim yanıma geldi; hâlâ yanımda bulunmaktadır ve fevkalâde gevşek, cesâretsiz ve idraksizdir. Böyle bir adamdan böyle bir oğul! Sonradan gelenler, Şah İsmail Irak ve Azerbaycan'a sâhip olduğu zaman, oradan Horasan'a gelmişlerdi. Bunlardan biri - Abdülbâkî Mirza idi. Timur Bey neslinden ve Mîranşâhî'lerdendir. Önceleri bunun nesli o vilâyetlere gidip, saltanat dâvasını bırakarak, (176 a) o padişahlara mülâzemet edip, dâimâ itibar görmüşlerdi. Bu Abdülbâkî Mirza'nın amcası Timur Osman, Yâkub Bey'in yanında büyük ve mûteber bey imiş. Bir defa (221) onu çok askerle Horasan üzerine göndermeği de düşünmüştür. Abdülbâkî Mirza gelince, Sultan Hüseyin Mirza da çok itibar edip, Muhammed Sultan Mirza'nın annesi olan Sultanım Begim'i ona vererek, kendisine dâmad edinmişti. Sonradan gelenlerden biri - Murad Bey Bayındırî idi.

Sadırları. Mîr Ser Berehne; Endican köylerindendir. Gâlibâ hakikî seyidlerden değildir, fevkalâde hoşsohbet, iyi tabiatlı ve tatlı sözlü bir adamdı. Horasan âlim ve şâirleri nazarında onun fikir ve sözü mûteber ve sened idi. Emîr Hamza'nın kasîdesine karşılık olarak, vaktini zâyî edip, uzun ve uydurma bir kıssa yazmıştır. Bu, tabiate ve akla uymayan bir iştir.

Kemâleddin Hüseyin Gâzürgehi. Gerçi sûfî değildi, fakat mutasavvıf idi. Ali Şîr Bey yanında böyle mutasavvıflar toplanıp, vecde gelir ve semâ ederlermiş. Bunun usûlü hepsinden daha iyi imiş. Her hâlde itibar görmesinin sebebi de bu usûlü olmuştur. Bundan başka zikredilecek bir meziyeti yoktu. *Meclisül'uşşak* adlı ve Sultan Hüseyin Mirza

adına yazılmış bir eseri vardır. Fevkalâde zayıf, çoğu uydurma, hem de tatsız uydurma (176 b) ve edepsizce sözler yazmıştır. O derecede ki, bâzıları küfürle itham edilebilir. Meselâ birçok enbiya ve evliyaya mecâzî âşıklık isnad edip, her birine bir mâşuk ve mahbûp atfetmiştir. Mukaddimede Sultan Hüseyin Mirza'nın kendi tahrir ve tasnifi olduğu yazılmıştır ki, bu da garip ve ahmakça bir şeydir. Zikredilen Kemâleddin Hüseyin'in şiir ve gazellerinin başında, hepsinde limuharririhi ("muharriri tarafından") yazılmıştır. Aynı Kemâleddin Hüseyin'in yüze gülmesi yüzünden de Zünnûn Argun hizebrullah ("Allahın arslanı") lâkabını almıştır.

Vezirleri. Mecdeddin Muhammed. Şahruh Mirza'nın divan reisi (vâridat idaresi müdürü) olan Hoca Pîr Ahmed Hânî'nin oğlu idi. Önceleri Sultan Hüseyin Mirza'nın divanında arzu edilen bir tertip ve nizam yoktu. İsraf ve itlâf fevkalâde çok olurdu. Ne halk refahta idi, ne de ordu memnun idi. O zamanlarda Mecdeddin (222) Muhammed pervancı idi ve "mîrek" derlerdi. Mirza'ya bir mikdar para lâzım olup da, divandakilerden istediği zaman, divandakiler: — "Para yoktur; hâsılât yoktur" — diye cevap verirler. Mecdeddin Muhammed de orada hâzır bulunuyormuş; tebessüm eder. Mirza sebebini sorunca, Mirza'yı bir kenara çekip, gönlündeki düşüncesini arzeder ve: — "Eğer Mirza bana salâhiyet verip, memurların benim sözümden çıkmamalarını şart koyarsa, az bir zaman içinde, vilâyetin (177 a) mâmur, halkın memnun, hazinenin zengin ve ordunun çok olmasını temin ederim." — der. Mirza da, onun istediği gibi, ahd ve şart yapıp, bütün Horasan memleke-

tinde ona salâhiyet vererek, bütün mühim işleri onun uhdesine verdi. Bu da, mümkün olduğu kadar, gayret ve ihtimam edip, az bir zamanda, ordu ve halkı râzı ve memnun etti, hazineye de çok para topladı ve vilâyetleri de mâmur ve şen etti. Fakat Ali Şir Bey etrafındaki bütün beyler ve mansıp sâhipleri ile uyuşamadı ve bu yüzden bunların hepsi ona düşman kesildiler ve iğvaâtta bulunarak, nihayet Mecdeddin Muhammed'i yakalatıp, azlettirdiler. Onun yerine Nizâmülmülk divan oldu. Bir müddet sonra Nizâmülmülk'ü de yakalatıp, öldürdüler ve yerine Irak'tan Hoca Efdal'ı getirtip, divan yaptılar. Ben Kâbil'e geldiğim zaman da, Hoca Efdal'ı bey yapmışlardı; fakat divanda da mühür basardı.

Hoca Atâ. Vâkıa yukarıdakiler kadar mansıp sâhibi ve divan değildi; fakat bütün Horasan'da, Hoca Atâ'nın fikri alınmadan, hiç bir mühim karar verilmezdi. Namazında ve dindar bir adamdı; devlet işleri ile de meşgûl olurdu.

Yukarıda zikredildiği gibi, Sultan Hüseyin Mirza'nın tâbiî ve maiyeti bunlardı. Sultan Hüseyin (177 b) Mirza'nın zamanı, garip bir zamandı. Horasan ve bilhassa Herat şehri, fazîlet ehli ve eşsiz adamlarla dolu idi. Bir iş üzerinde uğraşan herkes, o işi en yüksek dereceye çıkarmak gayreti ve arzusu ile çalışıyordu. Bunlardan biri, zâhir ve bâtın ilimlerinde devrin en ileri gelenlerinden olan,

Mevlânâ Abdurrahman Câmî idi. Şiirleri ise, mâlûmdur. Mollanın zâtı, (223) târife muhtaç olmayacak şekilde, yüksektir. Bu nâçiz sahifeler de yalnız, teberrüken, onların adlarının zik-

redilmesi ve vasıflarının bir parçasının yazılması hatıra geldi.

Şeyhulislâm Seyfeddin Ahmed. Mevlânâ Sâdeddin Teftâzânî neslindendir ve o zamandan beri Horasan memleketinde şeyhulislâm olagelmişlerdir. Fevkalâde âlim bir adamdı. Arabiyât ve nakliyât ilimlerini iyi bilirdi. Fevkalâde takva sâhibi ve dindar bir adamdı. Vâkıa şâfi'î mezhebinde idi; fakat diğer mezheblere de riayet ederdi. Söylediklerine göre, yetmiş yıla yakın cemaatle namazı terk etmemiş. Şah İsmail, Herat'ı aldığı zaman, onu şehid etti ve onların neslinden kimse kalmadı.

Mevlânâ Şeyh Hüseyin. Vâkıa Molla Şeyh Hüseyin'in zuhûru ve yükselmesi Sultan Ebû Said Mirza zamanında olmuş, fakat Sultan Hüseyin Mirza zamanında da yaşadığı için, (178 a) burada zikredildi. Hikemiyât, akliyât ve kelâm ilmini iyi bilirdi. Az sözde çok mâna bulup, sözü yerinde kullanmak onun icadıdır. Sultan Ebû Said Mirza zamanında, ona çok yakın ve iktidarda idi. Devletin bütün mühim işlerinde onun dahli vardı. İhtisabı ise, ondan daha iyi yapan adam yoktu. Sultan Ebû Said Mirza'nın mukarreblerinden olduğu için, Sultan Hüseyin Mirza zamanında, böyle eşsiz bir adama haksızlık ettiler.

Molla-zâde Molla Osman. Kâbil tümenlerinden olan Lühûger tümeninin Çarh adlı köyündendir. Uluğ Bey Mirza zamanında, on dört yaşında ders verdiği için, molla mâder zâd ("anadan doğma âlim") derlermiş. Semerkand'dan gidip, Kâbe'yi tavaf ettikten sonra, Herat'a geldiği

zaman, Sultan Hüseyin Mirza bırakmadan, onu yanında alıkoydu. Fevkalâde âlim bir adamdı. O zamanda onun kadar âlim bir adam yoktu. Dediklerine göre, o içtihad mertebesine varmış. Fakat içtihad etmiyordu. Onun: — "Bir adam bir şey işitti ise, onu nasıl unutur" — dediğini söylerler. Hâfızası çok kuvvetli imiş. (224)

Mîr Murtaz. Hikemiyât ve mâkulâtı iyi bilirdi. Fevkalâde çok oruç tuttuğu için, bu lâkabı almıştır. (178 b) Satranca çok merakı varmış. O derece ki, eğer iki kişiye birden tesadüf ederse, biri ile satranç oynar ve diğerinin, gitmesin diye, eteğini tutup dururmuş.

Molla Mes'ud Şirvânî.

Abdülgafûr Lâr. Mevlânâ Abdurrahman Câmî'nin hem müridi, hem de şâkirdi idi. Mollanın eserlerinin çoğunu onun yanında okumuştu. *Nefahât*'a şerh gibi bir şey yazmıştır. Ulûm-i zâhirîye'ye fevkalâde vâkıf idi. Ulûm-i zâhirî ve ulûm-i bâtınîde derin mâlûmatı olduğu hâlde, iddiasız ve teklifsiz bir adamdı. Molla ismini taşıyan herkesin önünde bir ilmî münakaşa açmaktan çekinmezdi. Herhangi bir yerde bir dervişin bulunduğunu söylerlerse, onun huzuruna gitmeden, rahat etmezdi. Ben Horasan'a gittiğim zaman, Molla Abdülgafûr hasta idi. Mollanın mezarını ziyaret ettiğim zaman, Abdülgafûr'u da ziyaret etmiştim. Mollanın medresesinde idi. Birkaç gün sonra, bu hastalıktan vefat etti.

Mîr Cemâleddin Muhaddis. Hadîs ilmini Horasan'da onun kadar bilen adam yoktu. Hâlâ hayatta idi, fakat çok yaşlı idi.

M î r A t a u l l a h M e ş h e d î.. Arabiyât ilmini iyi bilirdi. Kafiye hakkında farsça güzel bir risâle yazmıştır. Kusuru, misâl olarak, hep kendi beyitlerini (179 a) vermiş olması ve her beyitten önce, ("bendenizin bu beytinde olduğu gibi") cümlesini yazmağa lüzum görmesidir. Kafiye risâlesi hakkında bâzı muarızları, çok yerinde, bâzı mülâhazalar ileri sürmüşlerdir. Bir de şiir san'atları hakkında, *Bedâi'ussanâi"* adlı, bir risâle yazmıştır.

K a d ı İ h t i y a r. Kadılığı iyi yaptı. Fıkıh hakkında güzel bir farsça risâle yazmıştır. Bir de iktibas için, kelâm âyetlerini, nazımlara göre, bir araya toplamıştır. Murgâb'da mirzalarla mülâkat yaptığım zaman, (225) Kadı İhtiyar, Muhammed Mîr Yusuf ile birlikte gelip, beni gördü. Konuşurken, b a b u r î hattından bahsedildi. Harflerin ayrı ayrı şekillerini istedi; yazdım. O mecliste bunları okuyup, kaidelerini tesbit ederek, bâzı şeyler yazdı.

M î r M u h a m m e d Y u s u f. Şeyhulislâm'ın şâkirdi idi. Sonra Şeyhulislâm kendi yerine onu tâyin etti. Bâzı mecliste Şeyhulislâm Kadı İhtiyar ve bâzı mecliste de bu öne geçerdi. Sonraları, sipahilik ve serdarlık işine çok merak etti. Bu iki işten başka, onun sözlerinden ne ilim ve ne de kelâmından bir mâna çıkardı. Vâkıa her ikisinden de nasîbi ve behresi yoktu. Neticede bu gâile yüzünden, mal ve canını, ev ve barkını berbad etti. Kendisi şi'î imiş.

Ş â i r l e r arasında da en ileri geleni ve en büyüğü (179 b) M e v l â n â A b d u r r a h m a n C â m î idi.

Ad ve sıfatları Sultan Hüseyin Mirza'nın beyleri ve içkileri sırasında zikredilmiş ve yazılmış olan Şeyhim Süheylî ve diğeri Hüseyin Ali Tufeylî Celâyir'lerdi.

Âsafî. Vezir-zâde olduğu için, Âsafî'yi mahlâs olarak kullanmıştır. Aşk ve vecdden mahrum olmasına rağmen, şiiri renksiz ve mânasız değildi. Kendisi, hiç bir zaman gazelini toplamak arzusunda olmadığını iddia etmektedir. Her hâlde bu tekellüf olacaktır. Gazellerini ya küçük kardeşi veyahut yakınlarından biri toplamıştır. Gazelden başka nevilerde de şiir söylemiştir. Horasan'a gittiğim zaman, mülâzemet etmişti.

Bennâî. Herat'tandır. Babası, Üstad Muhammed, baş-mîmar (ser-bennâ) olduğu için, böyle bir mahlas kullanmıştır. Gazelinde renk ve hâl vardır. Bir divan tertip etmiştir. Mesnevîleri de vardır. Meyveler hakkında ve mütekarip vezninde bir mesnevîsi vardır; değersizdir ve boşuna uğraşmıştır. Hafif vezninde bir muhtasar mesnevîsi vardır. Bir de, bir az daha büyük ve o da hafif vezninde yazılmış bir mesnevîsi vardır. Sonraları bu mesnevîsini tamamlamıştı. Önceleri musikiden bihabermiş ve bu yüzden Ali Şîr Bey ta'nedermiş. (226) Bir sene Mirza, kışı geçirmek için, Merv'e gittiği zaman, Ali Şîr Bey de beraber gider. Bennâî Herat'ta kalır. O kışın musikî ile meşgûl olur. Yaza kadar beste yazacak bir hâle gelir. Mirza Herat'a (180 a) döndüğü zaman, savt ve nakş okur; Ali Şîr Bey hayretle tahsin eder. Musikide güzel besteleri vardır. Bunlardan biri, Nüh-Reng adındadır. Dokuz rengin sonu ve nakşın makamı rasttadır. Ali Şîr Bey'e çok muarız imiş; bu yüz-

den çok cefa çekti. Nihayet orada kalamayarak, Irak ve Azerbaycan'a, Yâkub, Bey'in yanına, gitti. Yâkub Bey'in yanında vaziyeti fena değildi ve onun meclis arkadaşı olmuştu. Yâkub Bey'in ölümünden sonra, o vilâyetlerde duramayarak, Herat'a geldi. Hâlâ nükte ve târiz yapardı. Bunlardan biri şudur: bir gün satranç meclisinde, Ali Şîr Bey ayağını uzatır ve ayağı Bennâî'nin arkasına dokunur. Ali Şîr Bey, şaka olarak: — ("olur belâlardan değildir; Herat'ta ayağını uzatsan, mutlaka bir şâirin arkasına ulaşır" — der. Bennâî — : (" eğer geri çekersen, yine bir şâirin arkasına ulaşır") — der. Nihayet bu nükteleri yüzünden de Herat'tan yine Semerkand'a gitti. Ali Şîr Bey birçok şeyler icat etmişti ve iyi şeyler icat etmişti. Bir kimse her hangi bir işte bir şey vücuda getirirse, onun rağbet görmesi ve meşhur olması için, ona "Ali Şîrî" derdi ve bâzıları zarafetle onu Ali Şîr Bey'e isnad ederlerdi. Ali Şîr Bey, bir defa kulak ağrısı için, baş örtüsü bağlamıştı. Kadınlar gibi, baş örtüsünü böyle eğri bağlamağa; "nâz-ı Ali Şîrî" adını verdiler. Bu cümleden olarak, Bennâî Herat'tan gittiği (180 b) vakit, palancıya, eşeği için, görülmemiş bir palan yaptırır ve ona "Ali Şîrî" adını verir. Sonra bu, "Ali Şîr palanı" diye, meşhur oldu.

Seyfî Buharî. Bir az mollalığı vardı. Okuduğu kitapların mufassal bir listesini göstererek, mollalığını isbat ederdi. Bir divan tertip etmiştir. Bütün san'at erbabı için tertip ettiği, başka bir divanı da vardır. Meseli çok söylemiştir; mesnevîsi yoktur. (227) Nitekim bu kıt'ası buna delildir:

Vâkıa mesnevî şiirin sünnetidir, ben gazeli farz-ı
ayın biliyorum; gönlü teshir eden beş beyit, bence
iki hamseden daha iyidir.

Bir de farsça bir arûz risâlesi vardır ki, bir cihetten çok kısa ve diğer cihetten de çok uzundur. Kısa - çünkü lâzım olan şeyler yazılmamış; uzun - çünkü mâlûm ve belli olan sözler, nokta ve i'rabına kadar yazılmıştır. Şarabı çok içermiş ve sarhoşluğu fena imiş. Çok kuvvetli yumruğu varmış.

Abdullah Mesnevîgûy. Cam'dandır ve Molla'nın hemşirezâdesidir. Mahlâsı Hâtifî idi. *Hamse*'ye karşılık olarak, mesnevîler te'lif etmiştir. *Heft peyker*'e karşılık olarak te'lif ettiği mesnevîsine *Heft manzar* adını vermiştir. *İskendernâme*'ye karşılık olarak, *Timur - nâme* te'lif etmiştir. Mesnevîlerinin en meşhuru *Leylâ ve Mecnûn*'dur; fakat letafeti, şöhreti kadar yoktur.

Mîr Hüseyin Mu'ammâî. Her hâlde hiç kimse onun kadar muammâ söylememiştir. Bütün vaktini muammâ için sarfetmiştir. Gâyet mütevâzî, iddiasız ve zararsız adammış. (181 a).

Molla Muhammed Bedahşî. İşkemiş'tendir. İşkemiş, Bedahşan'a dâhil değildir. Onun için Bedaşî mahlâsı kullanması gariptir. Şiiri, bu zikredilen şâirlerin şiirleri kadar değildir. Muammâ hakkında bir risâle yazmıştır. Muammâsı da o kadar iyi değildir. Hoş sohbet bir adamdı. Semerkand'da bana mülâzemet etmişti.

Yusuf Bediî. Fergana vilâyetindendir. Kasîdeyi fena söylemezmiş.

Ahî. Gazeli güzel söylerdi. Sonraları İbn Hüseyin Mirza yanında bulunuyordu. Bir divan sâhibidir.

Muhammed Sâlih. Lâtif gazelleri vardır; fakat düzgünlüğü, letafeti kadar yoktur. Türkçe şiirleri de var ve fena söylemiyor. Sonraları Şıbanî Han'ın yanına gitmişti. O da kendisine itibar etmişti. Şıbanî Han'ın adına bir türkçe mesnevî yazmıştır. Mahbûn vezninde ki, *Sübha* vezninde olan remel-i müseddes veznindedir (228) ve yavan bir eserdir. Okuyan adam Muhammed Sâlih'in şâirliğine inanmaz olur. İyi bir beyti şudur:

Fergana Tembel'e vatan oldu ve fergana'yı tenbelhâne yaptı.

Endican vilâyetine Tenbelhâne de derler. Fakat o mesnevîde böyle bir beyit bulunduğu mâlûm değildir. Şerîr, zâlim ve merhametsiz bir adamdı.

Şah Hüseyin Kâmî. Bunun şiirleri de fena değildir. Gazel söylerdi ve gâlibâ bir divanı vardır.

Hilâlî. Hâlâ hayattadır. Gazelleri düzgün, renkli, fakat az tesirlidir. Bir divanı vardır. Hafif vezninde (181 b) ve *Şah ve derviş* adında bir mesnevîsi de vardır. Vâkıa bâzı beyitleri güzeldir, fakat bu mesnevînin mevzuu ve tertibi fevkalâde boş ve hatalıdır. Ondan önce, aşk ve âşıklık hakkında mesnevî söyleyen şâirler, âşıklığı erkeğe ve mâşukluğu da kadına nisbet etmişlerdir; fakat Hilâlî, dervişi âşık ve şahı da onun mâşuku yapmıştır. Şahın ef'al ve ahvâli hakkında söylediği beyitlerinde, şahı sokak kadını ve fâhişe yapmıştır. Kendi mesnevîsinin ica-

bı olarak, bir yiğiti ve şah olan bir yiğiti, sokak kadınları ve fâhişeler gibi târif etmesi, hiç tavsif edilmez bir şeydir. Hâfızası fevkalâde imiş. Ezberden otuz - kırk bin beyit bilirmiş. Dediklerine göre, *Hamseteyn* beyitlerinin ekserisini ezberden bilirmiş. Arûz, kafiye ve şiir ilmine vâkıftır.

Ehlî. Avamdadır. Şiirleri fena değildir. Bir divanı da vardır.

Hattatlardan çok adam vardı. Fakat bunların en ileri geleni nesih ve tâlikta Sultan Ali Meşhedî idi. Mirza ve Ali Şir Bey için birçok kitap istinsah etti. Her gün Mirza için otuz ve Ali Şir Bey için de yirmi beyit yazardı.

Ressamlardan biri Behzad idi. Ressamlık işini fevkalâde inceltti. Fakat sakalsızların yüzünü fena yapıyor, çeneyi fazla büyük çiziyordu. (229) Sakallı adamları iyi ve yüzlerini güzel yapıyordu.

Şah Muzaffer. Çok ince (182 a) resim yapardı; bilhassa saç resimlerini çok ince bir san'atla resmederdi. Çok yaşamadı; terakkî etmeğe başladığı zaman, vefat etti.

Musikişinaslardan, kanunu, evvelce zikredildiği gibi, Hoca Abdullah Mervârîd kadar hiç kimse çalmazdı.

Kul Muhammed Ûdî. Kitareyi de güzel çalardı. O kitaraya daha üç tel ilâve etti. Musikişinas ve saz ehlinden hiç kimse onun kadar çok ve güzel peşrev bestelememiştir. Peşrevden başka havaları o kadar iyi değildir.

Şeyhî Nâyî. Ûdu ve kitareyi iyi çalarmış. On iki - on üç yaşından beri neyi iyi çalarmış. Bir defa Bediüzzaman Mirza'nın sohbetinde bir havayı neyden güzel çıkarır. Kul Muhammed kitarada o havayı çıkaramaz ve: — "Kitara noksan bir sazdır" — der. Şeyhî derhâl Kul Muhammed'in elinden kitarayı alıp, o havayı kitarada güzel ve tam çalar. Şeyhî hakkında dedikledine göre, o nağmeye o kadar vâkıfmış ki, hangi nağmeyi duysa: — "Filân neyin filân perdesi bu âhenktedir" — dermiş. Fakat kendisi çok hava bestelememiştir. Ancak bir - iki nakşın onun olduğunu söylerler.

Şah Kulı Gıcekî. Irak'tandır. Horasan'a gelip, saz meşkederek, şöhret kazandı. Birçok nakış, peşrev ve hava bestelemiştir.

Hüseyin Ûdî. Ûdu zevkle çalar ve zevkli şeyler söylerdi. udun tellerinden bir mızrapta tek nağme çıkaran bu olmuştur. Yegâne kusuru fevkalâde nazla çalması idi. (182 b) Şıbanî Han bir defa saz emreder. İstemeyerek, hem fena çalar, hem de kendi sazını getirmeyerek, fena bir saz getirir. Şıbanî Han farkına varır ve aynı sohbette birçok sopa atılmasını emreder. Şıbanî Han'ın dünyada yaptığı biricik iyi işi bu olmuştur. Hakikaten iyi bir iş görmüştür. Böyle herifler bundan daha fazlasına müstahaktır. (230).

Bestekârlardan biri Gulâm Şâdî olup, Şâdî Hânende'nin oğlu idi. Vâkıa saz çalardı, fakat sâzendeler sırasında çalmazdı. İyi savtları ve güzel nakışları vardır. O zamanda o kadar nakış ve savt besteleyen adam yoktu. Nihayet Şıbanî Han

onu Kazan hanı Muhammed Emin Han'a gönderdi ve sonra bir haber alınamadı.

Mîr Azû. Saz çalmazdı; yalnız bestekârdı. Az hava bestelemiştir, fakat zevkli havaları vardır.

Bennâî. Bestekâr idi; iyi savt ve nakışları vardır.

Bestekârlardan biri, misline tesadüf edilmeyen adamlardan, pehlivan Muhammed Bû-Said idi. Pehlivanlıkta ileri gelenlerdendi. Şiir de söylerdi; savt ve nakışlar da bestelerdi. Çârgâhtan iyi bir nakşı vardır. Hoş sohbet bir adamdı. Pehlivanlık ile böyle bir meziyeti bir araya toplaması gariptir.

Sultan Hüseyin Mirza vefat ettiği zaman, mirzalardan Bediüzzaman Mirza ile Muzaffer Hüseyin Mirza hazır bulunuyorlardı. Muzaffer Hüseyin Mirza, Mirza'nın en sevdiği oğlu, Muhammed Burunduk Barlas da ihtiyar sâhibi bey ve onun atekesi, annesi Hatice Begim de (183 a) Mirza'nın itibarlı karısı olduğu ve Mirza'nın adamları da daha ziyâde Muzaffer Mirza'ya temayül gösterdikleri için, Bediüzzaman Mirza, tereddüt ederek, oraya gelmez zannı vardı. Muzaffer Mirza ile Muhammed Bey bizzat gidip, tereddüdü gönlünden izâle edip, Bediüzzaman Mirza'yı getirdiler. Sultan Hüseyin Mirza'yı Herat'a getirip, şahâne bir merasim ve âyîn ile kaldırarak, kendi medresesine defnettiler. O zaman Zünnûn Bey de hazır bulundu. Muhammed Burunduk Bey, Zünnûn Bey, Sultan Hüseyin Mirza'dan kalan ve bu mirzalarla birlikte bulunan beyler toplanarak, müttefikan Bediüzzaman Mirza ile Muzaffer Hüseyin Mirza'yı Herat tahtına müştereken çıkardılar. Bediüzzaman Mirza'nın kapısında ihtiyar sâhibi - Zün-

nûn Bey ve Muzaffer Hüseyin Mirza'nın kapısında ihtiyar sâhibi - Muhammed Burunduk Bey idi. Şehrin vâlisi olarak, Bediüzzaman Mirza tarafından, (231) Şeyh Ali Tagayî ve Muzaffer Mirza tarafından da, Yusuf Ali Kökeltaş tâyin edildiler. Bu, garip bir işti. Hiç bir zaman padişahlıkta müşareket duyulmamıştı. Şeyh Sâdî'nin *Gülistan*'ındaki şu sözünün aksi oldu:

On derviş bir kilimde uyur, hâlbuki iki padişah bir iklime sığamaz.

DOKUZ YÜZ ON İKİ SENESİ VEKAYİİ

Muharrem ayında, özbekleri def'etmek için, (183 b) Horasan'a yürümeğe karar vererek, Gûrbend ve Şibertû yolu ile hareket ettik. Cihangir Mirza, o vilâyetten memnun olmayarak çıkmış olduğu için, aymakları kendine katarsa, bâzı şerir ve fitnecilerin birçok karışıklıklar yapabileceklerini düşünerek, bunları hemen ele geçirmek için, Üştür - Şeher'de saray ağırlıklarını ve onun muhafazası için de Veli Hâzin ile Devlet - Kadem Karavul'u bırakıp, oradan hafif teçhizatla ve sür'atle hareket ettik. O gün Zahhâk kalesine geldik. Oradan Künbezek geçidini aşarak, Saykan üzerinden Dendân - Şiken geçidinden geçip, Kâhmerd çayırına inildi. Seyid Efdal Hâbbîn, Sultan Muhammed Dulday ile birlikte, Kâbil'den hareket etmemizin keyfiyetini bildirmek üzere, Sultan Hüseyin Mirza'ya gönderildi. Cihangir Mirza kendisi bir az geride kalmış ve yirmi - otuz adamı ile Bamyan tarafına geliyormuş. Bamyan'a yaklaştığı zaman, bizim geride kalan ağırlıklara âit çadırları görerek, bizim orada bulunduğumuzu zanneder ve derhâl geri dönerler. Ordugâhlarına vâsıl olunca, hemen kalkarak, arkalarına bakmadan, Yeke çayırı civarına giderler.

Şıbanî Han Belh'i muhasara etmişti. Belh'te o zaman Sultan Kulıçak bulunuyordu. Şıbanî Han, üç - dört bin adamla birlikte, iki - üç sultanı Bedah-

şan'a akın için gönderdi. O esnada Mübarek Şah ile Zübeyr gelip, Nâsır Mirza'ya iltihak etmişlerdi. (184 a) Gerçi evvelce aralarında anlaşamamazlık ve dargınlık vardı. (232) Kişm'in aşağısında bulunan Şahdân'da ve Kişm suyunun şark tarafında askeri ile mevzi alıp oturmuşlardı. Bu özbekler sabaha karşı baskına gelip, Kişm suyunu geçerek, Nâsir Mirza'nın üzerine yürüdüler. Nâsır Mirza kendisi derhâl tepeye çekildi ve adamlarını toplayıp, nefir çaldırarak, tepeden yürümesi ve özbeklerle çarpışması üzerine, bunlar bozuldular. Kişm suyu yükselmişti. Onlar bu suyu geçerek gelmişlerdi. Adamının çoğu ok ve kılıçla vurulduktan başka, birçok adamı da ele geçirildi. Suda da çok adamı öldü. Mübarek Şah ile Zübeyr, Mirza'dan bir az yukarıda, Kişm tarafında idiler. Onların üzerine gönderilen özbekler onları tepeye doğru kaçırdılar. Nâsır Mirza düşmanını kaçırdığı zaman, bunu haber alarak, bunların üzerine yürüdü. Yukarıdan Kûhistan beyleri de atlı ve yaya adamlarını toplayıp yürümeleri üzerine, özbekler muharebe edemeyerek, kaçtılar. Bunlardan da birçok adam ok ve kılıçla öldürüldü yahut suda boğuldu. Belki bin - bin beş yüz kadar özbek ölmüştür. Bu Nâsır Mirza'nın iyi bir fethi idi. Bu haberi bize, Kâhmerd ovasında iken, Nâsır Mirza'nın adamı getirdi.

Bu civarda iken, askerlerimiz Gûrî ve Dehâne taraflarına gidip, erzak getirdiler. (184 b). Burada bulunduğumuz zaman, Horasan'a gönderilmiş olan Seyid Efdal ile Sultan Muhammed Dulday'dan mektuplar geldi. Bu mektuplarda Sultan Hüseyin Mirza'nın ölümü haber veriliyordu. Bu âilenin namu-

şunu lekelediğimiz hâlde, Horasan tarafına yürümekte devam ettik. Gerçi bu yürüyüşte diğer sebepler de yok değildi. Ecer deresinin içinden geçip, Tûp, Mendagan ve Belhâb yolu ile inip, Kûh-i Sâf'a çıkıldı. Özbeklerin Sân ve Çehâr - Yek'e akın ettiği haberini alıp, Kasım Bey'i, askerle birlikte, bu akıncıların üzerine gönderdik. Bunlar da özbeklere tesadüf edip, onları mağlûp ederek, birçok baş kesip getirdiler.

Cihangir Mirza'ya ve aymaklara adamlar gönderdik. Onlardan haber alıncaya kadar, birkaç gün (233) Kûh-i Sâf yaylasında oturduk. Bu civarın geyiği fevkalâde çoktur. Bir defa ava çıktık. Bir - iki gün sonra, bütün aymaklar gelip, mülâzemet ettiler. Cihangir Mirza aymaklara birçok defa adamlar gönderdi. Bir defa da İmadeddin Mes'ûd'u gönderdi; aymaklar gitmediler ve benim yanıma geldiler. Nihayet Mirza mecbur olarak, Kûh-i Sâf'tan Dere-i Bay'a indiğimiz zaman, gelip, beni gördü. Biz Horasan gâilesinde olduğumuz için, Mirza'ya bakmadan ve aymaklardan da çekinmeden, Gürzvân, Elmar, Kaysar ve Çiçektû üzerinden yürüyerek, Fahreddin - Ölümi'nden geçip, Bâdgîs tevabiinden Dere-i Bâm denilen yere geldik. (185 a) Her taraf karışık olduğu ve herkes el uzatıp, vilâyetten ve halktan bir şeyler aldığı için, biz de bu taraftan o civardaki aymak ve türklere vergi kesip, bir şeyler almağa başladık. Bu bir - iki ay içinde belki üç yüz tümen kipekî alınmıştır.

Bizden birkaç gün önce, Horasan ılgarı ve Zünnûn Bey'in adamları Pend - Dih ve Mervçak'ta özbek akıncılarını iyice mağlûp edip, birçok özbeği öl-

dürmüşler. Bediüzzaman Mirza, Muzaffer Mirza, Muhammed Burunduk Barlas ve Zünnûn Argun'un oğlu Şah Bey'ler, Belh'te Sultan Kulıçak'ı muhasara etmekte olan Şıbanî Han'ın üzerine yürümeğe karar vererek, Sultan Hüseyin Mirza'nın bütün oğullarına adamlar gönderip, çağırdılar ve bu niyetle Herat'tan hareket ettiler. Bâdgîs'e geldikleri zaman, Çihil-Duhterân'da Ebu'l-Muhsin Mirza, Merv'den gelip, iltihak etti. Ondan sonra, İbn Hüseyin Mirza'da Tûn ve Kayın'dan geldi. Kipek Mirza Meşhed'de idi. Ona da birkaç defa adam gönderdiler. Fakat o gayr-ı mâkûl sözler söyleyerek, nâmerdlik edip, gelmedi. Onun kini Muzaffer Mirza'ya idi ve: — "O padişah olsun da, ben nasıl onun yanına giderim" — diyordu. Böyle bir zamanda ve bütün büyük ve küçük kardeşler bir araya toplanıp, (185 b) ittifak ederek, Şıbanî Han gibi bir düşmanın üzerine azimle yürümekte iken, böyle tatsız bir gurûr (234) gösterip, gelmedi. Gelmeyişinin sebebini gurûra atfediyorsa da, bunu herkes onun nâmerdliğine hamledecektir. Eğer bu dünyada gâye, insanın yaptığı işlerinin kalması ise, akılı olan bir adam, kendisinden sonra kötü diyecekleri böyle bir hareketi niçin yapsın; şuuru olan bir adam, yaptıktan sonra iyi diyecekleri böyle bir işe niçin ihtimam etmesin. ("ismin zikredilmesine, hakîmler ikinci bir ömür adını vermişlerdir").

Bana da elçiler geldi. Sonra Muhammed Burunduk Barlas bizzat geldi. Ben ise, niye gitmeyeyim; yüz - yüz yirmi yığaç yolu bu maksatla yürüdüm. Muhammed Bey ile birlikte hareket ettim. O esnada mirzalar Murgâb'a gelmişlerdi. Pazartesi günü, Cemaziyelâhır ayının sekizinde (26 Ekim 1506) mir-

zalarla görüşüldü. Ebülmuhsin Mirza yarım kürûh mesafeden istikbâle gelmişti. Yaklaşınca, ben bu taraftan attan indim; Ebülmuhsin o taraftan attan indi ve yürüyerek gelip, görüştü; tekrar atlara binildi. Bir az ilerledikten sonra, ordugâhın yakınında Muzaffer Mirza ile İbn Hüseyin Mirza karşı geldiler. Bunlar, yaş itibariyle Ebülmuhsin Mirza'dan küçük idiler. Onun için ondan daha önce istikbâle gelmeleri lâzımdı. Her hâlde bu gecikme (186 a) ve kusur, kibirden veya beni darıltmak için olmayıp, sarhoşluk ve sefahat yüzünden olmuştur. Muzaffer Mirza israr ettiği için, at üzerinde görüştük. İbn Hüseyin Mirza ile de bu şekilde görüşüldü. Sonra gelip, Bediüzzaman Mirza'nın kapısına indik. Büyük bir kalabalık toplanmıştı. Kalabalık o kadar çok idi ki, bu izdihamda bâzıları, ayakları yere değmeden, üç - dört adım gidiyordu. İşi gücü için gitmek isteyen, gayr-i ihtiyarî, üç - dört adım geriye sürükleniyordu. Bediüzzaman Mirza'nın divan çadırına vâsıl olduk. Kararlaştırıldığına göre, ben çadıra girince tâzimle eğilecektim ve Beriüzzaman Mirza da yerinden kalkıp, ırka gelecek ve sonra görüşülecekti. Ben çadıra girince, bir defa (235) eğildim ve durmadan yürüdüm. Bediüzzaman Mirza bir az yavaşça yerinden kalkıp, bir az gevşek yürüdü. Kasım Bey, bana sâdık adamlardandı ve benim namusum onun namusu idi; kuşağımdan çekti. Farkına vardım. Yavaşça yürüyerek, kararlaştırılmış olan yerde görüşüldü. Bu büyük ak çadırda dört tâne döşek koymuşlardı. Bediüzzaman Mirza'nın ak çadırları muhakkak yan kapılı olurdu ve Mirza dâimâ bu kapının yanında otururdu. Bir döşeği bu kapının yanına koymuşlar-

dı. Bediüzzaman Mirza ile (186 b) Muzaffer Mirza bu döşekte oturdular. Bir döşek de sağ tarafa, yukarıya koymuşlardı; Ebülmuhsin Mirza ile ben bu döşekte oturduk. Bediüzzaman Mirza'nın döşeğinden aşağıya ve sol tarafa da bir döşek koymuşlardı; bu döşekte özbek Şıban sultanlarından, Mirza'nın adamı ve Kasım Hüseyin Sultan'ın babası olan Kasım Sultan ile İbn Hüseyin Mirza oturdular. Bana koydukları döşekten aşağı, sağ tarafıma bir döşek daha koymuşlardı. Cihangir Mirza ile Abdürrezzak Mirza o döşekte oturdular. Muhammed Burunduk Bey, Zünnûn Bey ve Kasım Bey sağ tarafımda, Kasım Sultan ile İbn Hüseyin Mirza'dan epeyce aşağıda oturdular.

Yemek verildi. Sohbet olmadığı hâlde, yemek verilen yerde masa koyup, altın ve gümüş sürahileri masa üzerine sıraladılar. Önceleri bizim baba ve ağalarımız Cengiz töresine çok riayet ederlerdi. Mecliste, divanda, ziyafet ve yemekte, oturmakta ve kalkmakta bu töreye karşı hareket etmezlerdi. Cengiz Han'ın töresi, muhakkak onunla amel edilmesi lâzım gelen kat'î bir kanun değildir. Fakat bir kimseden iyi bir nizam kalmışsa, onunla amel etmek lâzımdır; eğer babalar kötü bir iş yapmışlarsa, onu iyi bir işle değiştirmek lâzımdır. Yemekten sonra atlara binip, indiğimiz yere geldim. Bizim ordugâh ile (187 a) mirzaların ordugâhının (236) arasında bir şer'î mesafe vardı.

İkinci defa geldiğim zaman, Bediüzzaman Mirza, ilkinde olduğu gibi, hürmet göstermedi. Muhammed Burunduk Bey ile Zünnûn Bey'e: — "Gerçi yaşım küçüktür, fakat törem büyüktür. Baba tahtı

olan Semerkand'ı iki defa muharebe ile alıp, orada oturmuşumdur. Bu âile için, yabancı düşmanla benim kadar kim mücadele etmiştir. Bana karşı tâzimde teahhur yakışmaz" — diye söylettirdim. Bu mâkûl olan sözler söylenince, itiraf edip, tâzimi yerine getirdiler.

Bir defa da Bediüzzaman Mirza'nın yanına gittiğim zaman, öğleden sonra, içki meclisi oldu. Ben o zamanlar içki kullanmıyordum. Güzel ve süslü bir meclis idi. Sofrada her türlü meze yapmışlardı. Tavuk ve kaz kebapları ve her çeşit taamdan ikram ettiler. Bediüzzaman Mirza'nın meclisini çok medhederlerdi. Hakikaten endişesiz ve rahat bir meclisti. Murgâb sâhilinde bulunduğumuz zaman, iki - üç defa Mirza'nın içki meclisinde bulundum. İçki kullanmadığımı bildikleri için teklif etmediler. Muzaffer Mirza'nın meclisine de bir defa gittim. Hüseyin Ali Celâyir ve Mîr Bedir, Muzaffer Mirza'nın yanında (187 b) idiler ve o mecliste de hazırdılar. Keyfi gelince, Mîr Bedir raksetti ve güzel raksetti. Bu raks her hâlde Mîr Bedir'in kendi icadı olmuştur.

Mirzalar Herat'tan hareket edip, ittifak ederek toplanıp, Murgâb'a gelinceye kadar, üç - dört ay vakit geçti. Sultan Kulıçak, sıkışarak, Belh kalesini özbeklere teslim etti. Özbekler Belh'i aldıktan sonra, bunlardan haber alarak, Semerkand'a geri döndüler. Bu mirzalar gerçi sohbet ve meclislerde ve insanlarla olan muamelede kusursuzdular. Fakat askerî gösterişten, cesaret ve muhariplikten mahrum idiler. Murgâb'da oturduğumuz esnalarda Haknazar Çıpan'ın dört - beş yüz adamla gelip, Çiçektû civarını yağma ettiği haberi geldi. Bütün mirzalar hazır bulun-

dukları hâlde, ne yapıp yapıp, bu yağmacıların (237) üzerine ılgar gönderemediler. Hâlbuki Murgâb ile Çiçektû arası on yıgaç mesafededir. Bu işi ben kendi üzerine almak istedim. Bunu namus mes'elesi yaparak, bana da müsaade etmediler.

Şaybak Han geri dönmüş olduğu ve sene de artık gecikmiş bulunduğu için, mirzaların bu kışı münasip bir yerde geçirerek, düşmanın def'i için, ilkbaharda birlikte harekete geçilmesine karar verildi. Bana da Horasan civarında kışlamağı teklif ettiler. Kâbil ve Gazne karışıklıkla dolu yerler olduğu için, türk ve moğul, aymak ve ahşam, afgan ve hezârelerden muhtelif halk ve kabîle (188 a) orada toplanmışlardı. Sonra Horasan ile Kâbil arası, en kısa olan dağ yolu tâkip edildiği zaman, eğer kar ve buz mânî olmazsa, bir ay kadar sürebilecek bir yoldu. Ova üzerinden ise, kırk - elli günlük yoldu. Vilâyet de daha henüz iyice gönül bağlamamıştı ve tarafdarlarımızdan da hiç kimse bizim burada kışlamamızı doğru bulmadı. Mirzalara özrümüzü söyledik, fakat kabûl etmediler. Daha fazla israr ettiler. Ne kadar mâzur görmelerini söyledikse, o kadar da tekliflerinde israr ettiler. Nihayet Bediüzzaman Mirza, Ebülmuhsin Mirza ve Muzaffer Mirza'lar çadırıma kadar gelip, kışın burada kalmağı teklif ettiler. Mirzaların yüzüne hayır diyemedik. Böyle padişahlar bizzat kendileri gelip, burada kalmağı teklif ettiler ve dünyanın insanlarla meskûn yerlerinde emsâli olmayan ve bilhassa Sultan Hüseyin Mirza zamanında, Mirza'nın idaresi altında güzelliği ve parlaklığı on, hattâ yirmi misli artmış olan Herat'ı görmek arzusu da çoktu. Bu yüzden burada kalmağı kabûl ettik. Ebülmuhsin

Mirza kendi vilâyetine, Merv'e gitti. İbn Hüseyin Mirza da Tûn ve Kayın'a gitti. Bediüzzaman Mirza ile Muzaffer Mirza'lar da Herat'a hareket ettiler. İki - üç gün sonra, arkalarından ben de Çihil - Duhterân ve Taş - Rıbat yolu ile, Herat'a doğru yürüdüm.

Bütün begimler, Pâyende Sultan Begim, benim halam Hatice Begim, Apak Begim, Sultan Ebû Said Mirza'nın kızları hala begimler, hepsi Sultan (238) Hüseyin Mirza'nın medresesinde toplandılar. Bütün begimler (188 b) Mirza'nın makberinde idiler; gidip gördüm. Önce Pâyende Sultan Begim ile, tâzimle eğilerek, görüştüm. Ondan sonra Apak Begim ile, eğilmeden görüştüm. Sonra Hatice Begim ile, tâzimle eğilerek, görüştüm. Bir müddet burada oturup, hâfızlar Kur'an okuduktan sonra, Hatice Begim'in çadırını kurdukları cenup tarafında olan medreseye gittik. Hatice Begim tarafından yemek verildi. Yemekten sonra Pâyende Sultan Begim'in evine gittim. O gece orada kaldım. Evvelce bana Bağ-ı Nev'de bir yer tâyin etmişlerdi. Ertesi gün gelip, Bağ-ı Nev'e indim. Bağ-ı Nev'de bir gece kaldım. Sonra onu münasip görmeyerek, Ali Şir Bey'in evlerini tâyin ettiler. Herat'tan ayrılıncaya kadar Ali Şîr Bey'in evlerinde kaldım. Her iki - üç günde bir defa gidip, Bağ-ı Cihan - Ârâ'da Bediüzzaman Mirza'nın huzuruna çıkardım.

Birkaç gün sonra, Muzaffer Mirza evine dâvet etti. Muzaffer Mirza Bağ-ı Sefîd'de oturuyordu. Hatice Begim orada idi. Cihangir Mirza benimle beraber geldi. Hatice Begim huzurunda yemek verildikten sonra, Muzaffer Mirza bizi, Babur Mirza'nın

yaptırmış olduğu Tarabhâne adlı imarete götürdü. Tarabhâne'de içki meclisi oldu. Tarabhâne bahçenin ortasında bulunmaktadır. İki katlı, bir az küçük, fakat oldukça şirin bir imarettir. Üst katında bir az fazla süs yapmışlar. Dört köşesinde dört hücre vardır. Bundan başka bu dört hücrenin ortası ve araları tamamen bir ev içidir. (189 a) Hücrelerinin arası dört şehnişîn şeklinde yapılmış bir avludur. Bu evin her köşesi resimlerle süslüdür. Vâkıa bu imareti Babur Mirza yaptırmıştır, fakat bu tasvirler Sultan Ebû Said Mirza'nın emri üzerine yapılmıştır ve onun meydan muharebelerini ve çarpışmalarını tasvir etmişlerdir. Şimâl tarafındaki şehnişîne, birbirine karşı, iki döşek koydular; döşeklerin yanları şimâle doğru idi. Bir döşekte (239) Muzaffer Mirza ile ben oturdum. diğer döşekte de Sultan Mes'ud Mirza ile Cihangir Mirza oturdular. Muzaffer Mirza'nın evinde misafir olduğumuz için, Muzaffer Mirza beni kendinden yukarı oturttu. Sâkîler şarap bardaklarını doldurup, dolaşarak, meclistekilere sunmağa ve meclistekiler de bu saf şarapları âb-ı hayat gibi içmeğe başladılar. Meclis kızıştı; şaraplar başa vurdu. Bana da içirmek ve beni de bu dâireye sokmak niyetinde idiler. Ben gerçi bu vakte kadar başıma vuracak derecede şarap içmiyordum ve sarhoşluk hâlini hakkı ile bilmiyordum; fakat şarap içmeğe arzum vardı ve bu vâdiden geçmeği gönlüm istiyordu. Küçüklükte içkiye meylim yoktu ve şarabın keyfiyetini bilmezdim. Bâzan babam şarap teklif etse, itizar eder (189 b) ve kabûl etmezdim. Babamdan sonra, Hoca Kadı'nın uğurlu tesiri ile, zâhid ve müttakî idim. Şarap içmek şöyle

dursun, şüpheli taamlardan bile ictinap ederdim. Sonraları gençlik hevesi ile ve nefse mağlûp olarak, şaraba meyil hâsıl oldu; fakat teklif edecek bir adam yoktu; hattâ şaraba meylimin olduğunu bilen adam da yoktu. Vâkıa meylim vardı, fakat böyle yapmadığım bir işi kendiliğimden yapmak müşküldü. — "Mâdemki bu kadar teklif ediyorlar ve bütün sefahatın sebep ve vâsıtaları mükemmel ve hazır ve bütün tekellüf ve tene'um eşya ve edevatı âmâde olan Herat gibi mâmur bir şehire gelmişiz; şimdi içmezsem, ne zaman içerim" — diye düşündüm ve içmeğe karar vererek, bu vâdiden geçmeğe azmettim. Fakat: — "Bediüzzaman Mirza büyük kardeşidir. Onun elinden ve onun evinde içmeyip, küçük kardeşinin elinden ve küçük kardeşinin evinde içersem, hatırına bir şey gelir" — diye düşündüm ve bu tereddüdümü söyledim. Bu sözümü mâkûl görüp, mecliste bir daha şarap teklif etmediler. Bediüzzaman Mirza ile Muzaffer Mirza birlikte bulundukları zaman, her iki (240) Mirza'nın teklifi ile, içilmesine karar verildi.

Mecliste hânendelerden (190 a) Hâfız Hacı ile Celâleddin Mahmud Nâyî vardı. Gulâm Şâdî'nin küçük kardeşi Şâdî Beçe, çeng çalardı. Hâfız Hacı güzel okurdu. Heratlılar hafif, nazik ve düz okur. Mirza'nın Mîrcan adlı, Semerkand'lı bir hânendesi vardı; yüksek, sert ve usûlsüz okurdu. Cihangir Mirza keyiflenince okumasını emretti. Çok yüksek, sert ve zevksiz okudu. Horasanlılar zariftirler; onun bu okuyuşundan, biri kulağını tuttu, diğeri yüzünü ekşitti; fakat, Mirza yüzünden, hiç kimse menedemiyordu. Akşamdan sonra, Tarabhâne'den Muzaf-

fer Mirza'nın yaptırmış olduğu yeni kış evine geldik. Bu eve geldiğimiz zaman, çok sarhoş olan Yusuf Ali Kökeltaş, kalkıp raksetti. Usûl sahibi bir adamdı; iyi raksetti. Bu eve geldiğimiz zaman sohbet iyice kızıştı. Muzaffer Mirza bana kemeri ile bir kılıç, kuzu derisi bir zırhlı elbise ve cins boz at verdi. Bu evde Cânik bir türkü söyledi. Muzaffer Mirza'nın Kette-Mah ve Kiçik-Mah adlı oğulları vardı. Sarhoş olunca, biraz zevksiz maskaralıklar yaptılar; cünbüş akşama kadar devam etti. Meclis dağıldı. Ben bu gece bu evde kaldım.

Kasım Bey bana şarap teklif ettikleri haberini duyup, Zünnûn Bey'e adam göndermiş ve Zünnûn Bey, mirzalara nasihat eder gibi, sert sert söyleyip, onlar da şarap teklifinden tamamen vazgeçmişler. (190).

Bediüzzaman Mirza, Muzaffer Mirza'nın mihmandarlığını işitip, Bağ-ı Cihan-Ârâ'daki Mukavvihâne'de bir meclis tertip edip, beni davet etti. Bizim bazı içkileri ve yiğitleri de davet ettiler. Benim yanımdakiler, benim yüzümden, içmezlerdi. İçtikleri zamanda da; bir ay veya kırk günde bir defa, kapılarını kapayıp, bin gâile ile içerlerdi. Böyle adamları davet ettiler. Buraya (241) geldikleri zaman da, ya beni gafil avlayıp yahut elleri ile gizleyerek, bin türlü sıkıntı ile içerlerdi. Gerçi benim tarafımdan sohbette bulunanlara umumî müsaade verilmişti. Çünkü bu sohbet baba veya büyük kardeşimiz gibi bir adamın sohbeti idi. Mûlalar getirdiler. Tabiî veya sun'î olduğunu bilemediğim saçlarının arasına kimsenin uzunluğuna ince ince kesip koymuşlardı. Güzel görünüyordu. Bu sohbette be-

nim önüme kaz kebabı koydular. Kuş parçalamasını ve doğramasını hiç yapmamış olduğum için, elimi sürmedim. Bediüzzaman Mirza: — "Niçin buyurmuyorsunuz" — dedi. Ben: — "Doğramaktan âcizim" — dedim. Bediüzzaman Mirza derhal benim önümdeki kazı alıp, parçalayıp doğrayarak, tekrar önüme koydu. Böyle (191 a) işlerde Bediüzzaman Mirza emsalsiz bir adamdı. Sohbet nihayetinde bana murassa kemerli bir hançer, bir kürk ve bir cins at verdi.

Herat'ta kaldığım yirmi gün içinde, her gün ata binip, görmediğim yerleri gezerdim. Bu gezmelerde rehberimiz Yusuf Ali Kökeltaş idi. Yusuf Ali Kökeltaş, her seyir yerine inildiği zaman, başka bir nevi yemek ikram ederdi. Bu yirmi gün içinde meşhur seyir yerlerinden, Sultan Hüseyin Mirza'nın tekkesinden başka, görülmemiş yer belki kalmamıştır. Gazürgâh, Ali Şîr Bey'in bahçesi, Cevaz-Kaaz, Taht-ı Astâne, Püligâh, Kehdistan, Bağ-ı Nazargâh; Nimetâbâd, Gâzürgâh'ın hiyabanı, Sultan Ahmed Mirza'nın hazîresi, Taht-ı Sefer, Taht-ı Nevâî, Taht-ı Berker, Taht-ı Hacı Bey, Şeyh Bahâeddin Ömer, Şeyh İzzeddin ve Mevlânâ Abdurrahman Câmî'nin mezar ve makberleri, Namazgâh-ı Muhtar, Havz-ı Mâhiyân, Sâk-ı Selmân, evvelce Ebülvelid olan Bellûrî, İmam Fahr, Bağ-ı Hıyabân, Mirza'nın medreseleri ve makberleri, Güherşâd Begim'in medrese, makbere ve mescid camii, Bağ-ı Zâgân, Bağ-ı Nev, Bağ-ı Zübeyde, Sultan Ebu Said Mirza'nın yaptırdığı ve Irak kapısının dışında bulunan Aksaray, (191 b) Pûrân, Suffa-i Tîrendâzân, Çergalang, (242) Emîr Vâhid, Pül-i Mâlân, Hoca Tak, Bağ-ı Sefid, Tarab-

hâne, Bağ-ı Cihan-Ârâ, Köşk, Mukavvinâne Sûsenihâne, Düvâzde. Burc, Cihan Ârâ'nın şimâl tarafındaki büyük havuz ve dört tarafındaki dört imaret, kalenin ön kapısı, Dervâze-i Melik, Dervâze-i Irak, Dervâze-i Firûzâbâd, Dervâze-i Hoş, Dervâze-i Kıpçak, Melik-Pazarı, Çârsû, Şeyhulislâm medresesi, Meliklerin mescid câmii, Bağ-ı Şeher, Bediüzzaman Mirza'nın Cûy-ı Encil sahilindeki medresesi, Ali Şir Bey'in oturduğu ve Ünsiye dedikleri evleri, makberesi ve Kudsiye dedikleri mescid camii, medresesi, Halâsiye ve İhlâsiye dedikleri hankası, hamam, Safaiye ve Şifaiye dedikleri darüşşifası — bunların hepsini bu kısa zaman içinde gezdim.

Sultan Ahmed Mirza'nın kızı Mâsume Sultan Begim'i, annesi Habibe Sultan Begim, bu fetretlerden biraz önce, kendisi ile birlikte, Horasan'a getirmişmiş. Bir gün ben ekemi görmeye geldiğim zaman, annesi ile gelip, beni gördü. Onu görünce, bende ona karşı büyük bir arzu uyandı. Gizlice adamlar gönderip, ekem ve yengemle — Pâyende Sultan Begime (192 a) e k e ve Habibe Sultan Begim'e y e n g e derdim — konuşarak, yengemin kızını birlikte alıp, benim arkamdan, Kâbil'e gelmesini kararlaştırdık.

Muhammed Burunduk Bey ile Zünnûn Bey, benim burada kışlamam için, çok gayret ediyorlardı. Fakat kışlamak için bir yer göstermedikleri gibi, bunun için lâzım olan esbabı da temin etmiyorlardı. Kış geldi ve aradaki dağlara kar yağdı. Kâbil tarafından da gailemiz hâlâ çoktu. Bunlar ise, ne kışı geçirebilecek bir yer veriyorlar ve ne de kışlağa müsait bir yer gösteriyorlardı. Nihayet mecbur ol-

duk; sebebini açıkça da söyleyemedik ve kışlamak bahanesi ile, Şâban ayının yedisinde (24 Kân. I, 1506) Herat'tan çıkıp, Bâdgîs civarında, indiğimiz her yerde, vilâyetlere tahsil ve iş güç için gidenlerin gelip katılmalarını bekleyerek, birer-ikişer gün tevakkuf ede ede, göç ediyorduk. O kadar yavaş gittik (243) ki, Lenger-i Mîr Gıyâs'tan iki - üç konak geçtikten sonra, nihayet ramazan ayı göründü.

Vilâyetlere iş güç için giden yiğitlerin bazıları gelip iltihak etti; bazıları yirmi gün ve bir ay sonra, Kâbil'de iken, geldiler. Bazıları da orada kalıp, mirzaların hizmetine girdiler. Bunlardan biri, Seydim Ali Derbân idi. Orada kalıp, Bediüzzaman Mirza'nın hizmetine girdi. Husrev Şah'ın adamlarından hiç kimseye onun kadar itibar etmiyordum. Cihangir Mirza Gazne'yi bırakıp çıktığı zaman, Gazne, Seydim'e verilmişti. O da kendisinin kayın biraderi Dost (192 b) Engû Şeyh'i Gazne'de bırakıp, kendisi orduya gelmişti. Hakikaten Husrev Şah'ın adamları arasında bu ikisinden — Seydim Ali Derbân ve Muhib Ali Kurçı — daha iyi adam yoktu. Seydim iyi ahlâk ve etvarlı bir adamdı. Kılıcı cesaretle kullanırdı. Evinde de meclis ve sohbeti eksik değildi. Oldukça cömertti. Çok idareli ve ölçülü bir adamdı. Çok zarif, muamele ve sohbeti hoş, iyi tabiatlı ve şakayı sever bir adamdı. Kusuru, fıska ve genç çocuklara fevkalâde düşkün olması idi. Mezhebinde pek doğru değilmiş. Biraz münafık tabiatlı bir adamdı. Bazıları nifakını alaycılığına hamlederlerdi; fakat bu ittiham asılsız değilmiş. Bediüzzaman Mirza, Herat Şaybak tarafından zaptedildikten sonra, Şah Bey'e geldiği zaman, Mirza ile Şah Bey ara-

sına nifak sokacak sözler söylediği için, Mirza onu öldürterek, Hermend suyuna attırdı. Muhib Ali'nin hikâyesi ise, vekâyiin sonunda gelecektir.

Lenger-i Mîr Giyas'tan geçip, Garcistan'ın kenar köyleri üzerinden, Çahçerân'a gelindi. Lenger'den geçip, Garcistan'a geldiğimiz zaman, hep kardı. Gittikçe kar daha fazla çoğalıyordu. Çahçerân, Zünnûn Bey'e ait idi ve orada onun Mîrek Can İrdi adlı adamı bulunuyordu. Zünnûn Bey'in zahîresini tam fiyatla satın aldık. Çahçerân'dan iki-üç konak (244) gidince, kar fevkalâde çoğaldı; üzengiden daha yukarıya (193 a) çıkıyordu ve birçok yerde atın ayağı yere dokunmazdı. Kar durmadan yağıyordu. Çerağ'dan geçtikten sonra da kar çoktu. Yol da bize yabancı idi. Lenger-i Mîr Giyas civarında, Kâbil'e hangi yoldan gideceğimiz hakkında, istişâre ettik. Ben ve hazır bulunanların çoğu: — "Kıştır ve dağ yolu tehlikelidir; Kandahar yolu vakıa biraz uzaktır, fakat tehlikesiz yürünür" — fikrinde idik. Fakat Kasım Bey: — "O yol uzaktır, bu yoldan gideriz" — diye, çok büyük tecrübesizlik gösterdi ve bu yoldan gittik. Peşâilerden Pîr Sultan adı biri rehber idi. İhtiyarlığından mı, telâşından mı yahut karın çokluğundan mı, yolu kaybetti ve götüremedi. Kasım Bey'in ısrarı ile bu yoldan gitmiş olduğumuz için, Kasım Bey bunu namus işi yapıp, kendisi ve oğulları karı tepip yol açarak, ileride gidiyorlardı. Bir gün kar fevkalâde çoğaldı. Yol da tanınmıyordu. Birkaç defa gayret ettik, fakat yürüyemedik. Bir çare bulamadan, tekrar dönüp, ağaçlı bir yere indik. Yetmiş-seksen iyi yiğiti, izimizi takiben geri dönerek, derenin aşağısında kış-

lamakta olan hezâreden birini alıp, rehberlik yapmak üzere, üç - dört gün burada kalındı. Gidenler de iyi bir rehber olabilecek adam getirmediler. (193 b) Tevekkül edip, Sultan Peşâî'yi önümüze koyup, yolu bulamayarak döndüğümüz aynı yola tekrar girdik. O birkaç gün esnasında fevkalâde ıztırap ve meşakkat çekildi. Hayat müddetince o kadar meşakkat az çekilmiştir. Bu matlâ o zaman söylendi:

Dünyanın benim görmediğim bir cevr ve cefası kaldı mı; hasta gönlümün çekmediği bir dert ve belâsı kaldı mı?

Bir haftaya yakın, karı teperek, yürüdük; günde bir ve bir buçuk şer'îden fazla gidilemezdi. Karı tepen adamlar: ben, on - on beş içki, Kasım Bey, (245) oğulları Tengri - Birdi, Kanber Ali ve bir de onun iki - üç adamı idik. Bu zikredilenler ile, yaya yürüyerek, karı teperdik. Her adam yedi-sekiz veya on karı ileri yürüyerek ve her adım attığı zaman beline ve göğsüne kadar bata bata karı teperdi. Birkaç adım gittikten sonra, öndeki adamın tahammülü kalmayıp, durur ve başkası öne geçerdi. Bu on-on beş veya yirmi kişi, yaya olarak, karı teptikten sonra, o yoldan bir yüksüz at geçebilirdi ve yüksüz at çekilirdi. Bu yüksüz at da üzengisine ve eyerin arkasına kadar bata bata on-on beş adım kadar mesafe yürdükten sonra, kesilirdi. Bu atı bir kenara çekip, tekrar başka bir yüksüz at öne sürülürdü. Bu şekilde biz on-onbeş veya yirmi (194 a) adam karı teptik ve aynı adamların atları ileri çekildi. Diğer bütün iyi yiğitler ve bey adı verilenler, atlarından

bile inmeyerek, hazır tepilmiş ve yapılmış yola girip, başları aşağıya eğilmiş olarak, gelirlerdi. Başkasına teklif edecek ve zorlayacak bir zaman değildi. Himmet ve cür'eti olan herkes böyle işleri kendisi isteyerek yapar. Bu şekilde karı tepip yol açarak, indiğimiz yerden üç-dört günde Zirrîn geçidinin dibine, Havâl-Kuti denilen mağaraya geldik. O gün şiddetli bir tipi oldu. Herkes ölüm korkusu içinde idi. O tarafın ahalisi dağdaki mağara ve yarıklara h a v â l der. Bu mağaraya geldiğimiz zaman tipi fevkal'âde kuvvetli idi. Mağaranın önüne inildi. Kar çok, yol dar, tepilmiş ve yapılmış olan yoldan atlar zahmetle yürüyordu. Günler çok kısa olduğu için, öndeki adamlar aydınlıkken mağaranın önüne geldiler; kalanlar akşam ve yatsıya kadar gelmekte devam ettiler. Sonra herkes bulunduğu yerde indi. Bir çokları sabaha kadar at üzerinde kaldılar. Mağara bir az dar gibi göründü. Ben mağaranın önünde, kürekle karı küreyip, kendime dayanacak (246) bir yer yaptım. Karı göğsüme kadar kazdım; daha (194 b) yere yetişmiyordu. Rüzgâra karşı bir az melce oldu ve orada oturdum. Mağaraya gitmemi söyledilerse de, gitmedim. — "Bütün halk karda ve tipide iken, ben sıcak yerde ve istirahatta ve bütün halk burada ıztırap ve meşakkatte iken, ben orada uykuda ve refahta bulunursam, bu insaniyetten uzak bir hareket ve halka karşı lâkayıtlık olur; ne gibi ıztırap ve meşakkat olursa, ben de göreyim ve halk nasıl tahammül edip duruyorsa, ben de durayım" — diye düşündüm. Farsça bir mesel vardır: ("dostlarla beraber ölüm, düğündür"). Böyle tipide kazıp yaptığım çukurda oturdum. Yatsıya kadar kar öyle bir

tipi ile yağdı ki, ben büzülüp oturmuştum, arkama, başıma ve kulaklarımın üstüne dört parmak kalınlığında kar yığılmıştı. O gece kulaklarım dondu. Yatsı vaktinde mağarayı iyice tetkik edenler: — "Çok geniştir, herkese yer var" — diye bağırıştılar. Bunu işidince, üzerimdeki karı silkip, mağaraya geldim. Mağara etrafındaki beyleri de çağırdım. Kırkelli adama rahatça barınacak kadar yer vardı. Azık, yahni, kavurma ve başka kimin nesi varsa, getirdiler. Böyle soğuk ve tipiden çok sıcak, emniyetli ve rahat bir yere kavuştuk.

Ertesi gün kar ve tipi durdu. Erkenden kalkıp, aynı şekilde karı teperek, yol yapıp, (195 a) tepe üzerine çıktık. Yol ise, dağı dolana dolana yukarı çıkıyormuş ve geçidine Kötel-i Zirrîn derlermiş. Biz yukarı çıkmadan, dere yolu ile indik. Tepesinden dibine varıncaya kadar vakit geç oldu. Dere ağzında konakladık. O gece fevkalâde soğuktu ve geceyi çok meşakkat ve müşkülâtla geçirdik. Birçok adam soğuktan elini ayağını kaybetti. Kepe'nin ayağı, Süyündük Türkmen'in eli, bir de Ahî'nin ayağı o gece soğuktan dondu. Ertesi gün dereden aşağıya doğru yürüdük. Yolun bu olmadığını bildiğimiz ve gördüğümüz hâlde, tevekkül edip, (247) dereden aşağıya yüründü. Çok uçurumlu ve dik yerlerden inildi. Gece, akşam vaktinde derenin ağzına çıktık. İhtiyarlardan hiç kimse, bu geçidin bu kadar çok karlı olduğu zaman, bir adamın geçmiş olduğunu hatırlamıyor. Hattâ bu mevsimde bu geçitten geçmek fikri hiç kimsenin hatırına bile gelmemiştir. Vâkıa karın çokluğundan çok ıztırap çektik; fakat karın çokluğundan da nihayet kendimizi bir menzile gö-

türebildik. Çünkü, eğer bu kadar kar olmamış olsa idi, böyle yolsuz, uçurumlu ve dik yerlerden kim geçebilirdi. (195 b) Kar çok olmamış olsa idi, belki de ilk geçtiğimiz uçurumda halkın, at ve devenin hepsi kalmış olurdu.

Gelecek olan her iyilik ve kötülük, dikkat ettikçe, işin iyiliğinedir.

Yeke çayırına gelip indiğimiz zaman, artık yatsı vakti olmuştu. Yeke çayırının halkı, biz gelip iner inmez, bundan haberdar oldular. Sıcak evler, semiz koyunlar; atlar için ot ve kuru ot bol; yakmak için odun ve tezek çok ve dolu idi. Böyle soğuk ve kardan kurtularak, köy ve sıcak evler bulmak, böyle meşakkat ve belâdan kurtulup, böyle bol ekmek ve semiz koyunlar bulmak öyle bir huzurdur ki, bunu ancak bu meşakkatleri görenler bilir; bu öyle bir rahattır ki, bunu ancak böyle belâları geçirenler bilir. Kalbimiz memnun ve gönlümüz rahat olarak, bir gün Yeke çayırında kaldıktan sonra, oradan kalkıp, iki yıgaç yol gelip, tekrar indik. Ertesi gün ramazan bayramı oldu. Sonra, Bamyan üzerinden yürüyüp, Şibertû geçidinden geçilerek, Cenglik'e varmadan, inildi. Türkmen hezâresi, göç ve malları ile birlikte, bizim yolumuzun üzerinde kışlamışmış. Bizden hiç haberleri yoktu. Ertesi gün kalkıp, geldiğimiz zaman, bunların ağıl ve kulübelerinin arasına iniverdik. İki-üç parça ağıl yağma edildi; diğerleri ev ve mallarını bırakarak, çoluk çocuklarını (196 a) alıp, dağa çekildiler. İleriden, birkaç hezârenin, askerin (248) önünü tutup, ok atarak, adamları geç-

meğe bırakmadıkları haberi geldi. Bu haberi alınca, hemen oraya gittim. Baktım, bu bir boğaz da değildi; birkaç hezâre, bir çıkıntıdan ok atıyordu. Her şey oraya yığılıp kalmıştı. Koca koca yiğitler,

Düşmanın karaltısını görerek, şaşkın ve hayran bir hâlde duruyorlardı. Ben yetişerek, sür'atle o tarafa yürüdüm ve: — "Yürüyün! yürüyün!" — diye, ileri atıldım; niyetim halkı sür'atle harekete getirmek ve düşmanla çarpışmaktı. Halkı teşvikle öne geçtim, fakat hiç kimse sözüme aldırmadı. Ne bende zırh ve silâh ve ne de atta zırh yoktu; yanımda yalnız ok ve yay vardı. Ben yürüdüm, diğerleri yerlerinden kıpırdamadı; sanki düşman bunları öldürmüştü. Sen adamları tehlike anında canını koruması için beslersin, yoksa adamlarının durup, beyinin yürümesi ve onların âsûde kalıp, beyinin eziyetlere katlanması için değil. Böyle bir hizmetkârın ne faydası vardır; o ne işe yarar ve ne de aşa katık olur. Nihayet at saldırdım ve ileri yürüdüm; atı sürerek, tepeye tırmandım. (196 b) Beni görüp, diğerleri de yürüdüler; yalnız korkaklar geride kaldı. Yetişerek, dağa tırmandık; düşmanın okuna bakmadan, tepeye çıktık. Bâzan yaya, bâzan atlı olarak, cür'etle ileri yürüdük. Düşman da tepeden ok atıyordu; zor görünce, bırakıp kaçıverdi. Hezâreyi kovalayarak, dağa çıktık; kır ve derede onları, geyik gibi, avladık. Önümüze çıkanları geyik gibi vurduk; mal ve koyunlarını yağma edip, paylaştık. Türkmen hezâresini kırarak, adamlarını bendettik; erkeklerini ele geçirdik, kadın ve çocuklarını esir ettik.

Hezârenin malından ben de bir mikdar koyun topladım. Onları Yârek Tagayî'ye teslim edip, (249) kendim ileriye geçtim. Kırlar ve derelerden yürüyerek, hezârelerin at ve koyunlarını sürüp, Timur Bey'in lengerine indik. Türkmen hezâresinin âsîlerinden on dört-on beş kişi ve eşkiya büyüklerinin bir kaçı ele geçmişti. İndiğimiz yurtta, bütün eşkiya

ve âsîlere ibret olmak üzere, bunların türlü türlü azap ve işkence ile, öldürülmelerini düşünmüştüm. Fakat yolda Kasım Bey'e (197 a) tesadüf etmişler ve o da, yersiz merhamet gösterip, onları serbest bırakmış.

Çorak toprak sümbül yetiştirmez; işini ve tohumunu bu toprakta ziyan etme. Fena insanlara iyilik etmek, iyilik edenlere karşı fenalık etmek gibidir.

Esirler de, merhamet gösterilerek, serbest bırakıldılar.

Bu türkmen hezâresini yağma ettiğimiz zaman, Muhammed Hüseyin Mirza ile Sultan Sencer Barlas'ın, Kâbil'de kalan bütün moğulları kendi taraflarına çekerek, Mirza Han'ı padişah, ilân edip, Kâbil'i muhasara ettikleri duyuldu. Halk arasına da, Bediüzzaman ile Muzaffer Mirza'nın, padişahı tevkif edip, kendisini Herat'ın bugün Ala-Kurgan diye meşhur olan İhtiyareddin kalesine çıkarmış oldukları haberini salmışlar. Kâbil kurganında kumandanlardan Molla Baba Peşâgarî, Halife, Muhib Ali Kurçı, Ahmed Yusuf ve Ahmed Kasım bulunuyorlardı. Bunlar iyi hareket ettiler ve kurganı mazbut ve müstahkem bir hâle getirip, muhafaza ettiler. Timur Bey lengerinden, Kasım Bey'in adamlarından Muhammed Endicânî adlı bir bayrakdar vasıtası ile, Kâbil'de bulunan beylere, bu yere geldiğimizi yazıp gönderdik. Şu şekilde karar verildi: — "Biz Gûrbend boğazından çıkıp, onların üzerine hücum edeceğiz. Nişâne olarak, Menar dağından geçince, büyük bir ateş yakacağız. Siz de geldiğimizden haberdar olduğunuzu bildirmek için, bugün hazine olan, eski köş-

kün üzerinde büyük ateş yakınız. (197 b) Biz bu taraftan yetişince, siz de içeriden çıkıp, elinizden gelen işi yapmakta kusur göstermeyin". — Bu sözler yazdırılarak, Muhammed Endicânî gönderildi. (250)

Ertesi gün lengerden hareket edilip, Üştür-Şeher karşısına inildi. Oradan da erkenden hareket edip, öğleye doğru, Gûrbend boğazından çıkarak, köprü başına indik. Atlara su verip dinlendirdikten sonra, öğle vaktinde köprü başından hareket ettik. Tutkavul'a kadar kar yoktu; Tutkavul'dan ilerledikçe, kar artmakta idi. Zemme-Yahşı ile Menar arasında o kadar soğuk oldu ki, hayatımızda böyle bir soğuk az görülmüştü. Ahmed Yasavul ile Kara Ahmed Yurtçı: — "Verilmiş olan karar üzerine geldik, haberiniz olsun ve cesur olunuz" — haberi ile, Kâbil'deki beylere gönderildi. Menar dağından aşarak, dağın eteğine indik. Soğuktan takatsız olup, ateşler yakarak, ısındık. Vâkıa burası ateş yakılacak zaman değildi, fakat soğuğun dehşetinden takatımız kalmadığı için, ateş yakıldı. Tan ağarma vakti yaklaştığı zaman, Menar dağının eteğinden hareket ettik. Menar ile Kâbil arasında, kar atın dizine kadar yükseliyordu, çok sertleşmişti, yoldan çıkan adam müşkülâtla yürüyordu. Bu yolda hep birbirimiz arkasından ilerledik ve bu yüzden Kâbil'e ancak farz vaktinde (198 a) yetişebildik. Bibi-Mahrûy'a gelmeden bir az önce, erkten büyük bir ateş yükseldi ve onların bizim gelmemizi öğrendiklerini anladık.

Seyid-Kasım köprüsüne yaklaşınca, Şirim Tagayî ile sağ kol adamları Molla-Baba köprüsü tarafına gönderildi. Sol kol ve merkez de Baba-Lûlî yolundan ilerledi. O zaman Halife bahçesinin yerinde, Uluğ

Bey'in yaptırmış olduğu, lenger biçiminde, küçükçe bir bahçe vardı. Artık ağaçları kalmamıştı; fakat duvarı duruyordu. Mirza Han oraya yerleşmişti. Muhammed Hüseyin Mirza, Uluğ Bey Mirza'nın yaptırdığı Bağ-ı Behişt'te idi. Ben Molla-Baba bahçesinin yol tarafındaki mezarlığa gelmiştim; acele edip ileri gitmiş olanlar, püskürtülerek, geri atıldılar. İlerleyip Mirza Han'ın bulunduğu yere girenler, dört adamdı: Seyid Kasım (251) Eşik-Ağa, Kanber Ali Kasım Bey, Şîr Kulı Karavul Moğul ve Şîr Kulı cemaatinden olan Sultan Ahmed Moğul. Bu dört adam gider gitmez, hiç çekinmeksizin, derhâl Mirza Han'ın bulunduğu yere girerler. Gürültü çıkar. Mirza Han ata binip, kaçar gider. O zaman Ebülhasan Kurbeği'nin küçük kardeşi Muhammed Hüseyin de Mirza Han'ın (198 b) hizmetine girmişti. O, bu dört adamdan Şîr Kulı'yı kılıçla vurup, attan düşürür; başını kesmek isterken, o tekrar kurtulur. Bu dört adam kılıç ve ok darbesi yiyerek, yaralı oldukları hâlde, zikri geçen yerde bize gelip katıldılar. Bu dar yolda atlılar tıkanıp kaldılar. Ne ileri yürüyebildiler ve ne de geriye gidebildiler. Ben yakınımdaki yiğitlere: — "Atlardan inip saldırın" — dedim. Dost Nâsır, Hoca Muhammed Ali Kitabdar, Baba Şîrzâd, Şah Mahmud ve diğer birkaç yiğit atlarından inip, yaya olarak, ok attılar. Düşman kaçıverdi. Kurgandakileri gözetliyorduk. Muharebe vaktinde yetişemediler. Düşmanı yerinden attıktan sonra ancak, birer-ikişer koşarak gelmeğe başladılar. Mirza Han'ın oturduğu çarbağa henüz girmemiştim, kurgandakilerden Ahmed Yusuf ile Seyid Yusuf geldiler. Onlarla birlikte, Mirza Han'ın oturduğu bahçeye girdik. Gördüm ki, Mirza

Han yok ve kaçıp gitmiş; derhâl geri döndüm. Ahmed Yusuf benim arkamda idi. Kâbil'de iken cesûrluğu yüzünden itibar görüp, kütvallık rütbesini alarak, orada bırakılmış olan Dost Serpûlî Piyâde, elinde yalın kılıç ile, birden çarbağın kapısından girdi. Bana doğru geliyordu. Ben zırh giymiştim, fakat kemer bağlamamış ve (199 a) miğfer giymemiştim. Birkaç defa: — "Hey Dost, bey Dost" — diye bağırdım. Ahmed Yusuf da bağırdı. Beni soğuk ve kardan yanmış olduğum için mi tanımadı, yoksa muharebe telâşından mı idi, hiç çekinmeksizin, çıplak koluma bir kılıç ındirdi. Tanrı inayetinden, kıl kadar tesir etmedi. (252).

Her ne kadar kılıç dünyayı yerinden oynatabilirse de, tanrının izni olmadıkça, bir damar bile kesemez.

Ben şu du'ayı okumuştum; yüce Tanrının bu zararı def ve gelen belâyı ref'etmesi, onun tesiri idi. O dua şudur:

Ey Tanrı, sen benim rabbimsin. Senden başka ilâh yoktur. Sana tevekkül ettim. Sen büyük arşın rabbisin. Tanrı ne isterse, olur ve ne istemezse, olmaz; hiçbir kudret ve kuvvet mevcut değildir ve bunların hepsi büyük ve yüce Tanrının elindedir. Bil ki, Tanrı her şeye kadirdir; Tanrı her şeyi ilmi ile ibata etmiş ve her şeyi adedi ile saymıştır. Ey Tanrı, ben kendimin kötülüğünden, benden başkaların kötülüğünden ve pençemin yakaladığı bütün hayvanların kötülüğünden sana sığınıyorum. Sen büyük arşın rabbisin.

Oradan çıkıp, Muhammed Hüseyin Mirza'nın oturduğu Bağ-ı Behişt'e geldim. Muhammed Hüseyin Mirza ordan kaçıp, gizlenmiş. Muhammed Hüseyin

Mirza'nın oturduğu bahçe duvarının yıkığında yedi-sekiz ok ve yaylı adam duruyordu; atımı bu adamların üzerine sürdüm. (199 b) Mukavemet göstermeden, kaçıverdiler. Arkalarından yetişerek, birine kılıçla vurdum. Öyle bir yuvarlandı ki, başının uçtuğunu zannettim. Geçiverdim. Bu kılıçla vurduğum adam, meğer Mirza Han'ın süt-kardeşi Tölek Kökeltaş imiş; kılıç omuzuna isabet etmiş. Muhammed Hüseyin Mirza'nın oturduğu evlerin kapısına geldiğim zaman, dam üzerinden bir moğul, çok yakın bir mesafeden, yüzüme doğru yay çekti. Bu benim adamlarımdan idi ve ben onu tanıyordum. Sağdan soldan: — "Hey, hey, padişahtır" — diye bağırdılar. Oku çıkarıp, kaçtı. Artık ok atmanın zamanı geçmişti. Mirzası ve kumandanları kaçmış veya ele geçirilmişti; kimin için ok atacaktı. Biz orada iken, Sultan Sencer Barlas'ı tutup, boynu bağlı olarak, getirdiler. Ben ona, itibar edip, Nigenhâr tümenini ihsan etmiştim. O da bu fitnede bunlarla ortak idi. Telâşla: — "Hey, benim ne günahım var" — diye bağırıyordu. — "Bu cemaatle (253) bir olup, onu hazırlayanların büyüklerinden biri sensin; bundan daha büyük bir günah olurmu". — Han dayımın annesi Şah Begim'in hemşire-zâdesi olduğu için: — "Böyle şerefsizce gezdirmeyin, ölüm yoktur" — dedim. Kurgandaki beylerden biri olan Ahmed Kasım Kûhber'i, (200 a) bir mikdar yiğitle birlikte, Mirza Han'ın arkasından gönderdim.

Bu Bağ-ı Behişt'in yanında Şah Begim ile Hanım, çadırlar kurup, oturmuşlardı. Bahçeden çıkıp, Şah Begim ile Hanım'ı görmeğe gittim. Şehir halkı ve ayak takımı hücum etmiş, köşe ve kenarda adam-

ları yakalamak ve mallarını yağma etmekle meşgûldüler. Adamlar konularak, bütün bunlar kovulup çıkarıldı. Şah Begim ile Hanım bir evde oturuyorlardı. Eskisi gibi, attan inerek, yaya gelip, hürmet ve tâzimle görüştüm. Şah Begim ile Hanım fevkalâde sıkıntılı, müteessir, baş eğik ve mahcûp bir vaziyette idiler. Ne mâkûl bir özür söyleyebiliyorlar ve ne de müşfikâne hatır sormak yolunu ihtiyar ediyorlardı. Onların böyle bir cemaatla işbirliği yapmış olmalarını düşünmek istemiyordum. Fakat ötekiler de Begim ile Hanım'ın sözünden çıkacak adamlar değillerdi. Mirza Han ise, Şah Begim'ın öz torunu idi ve gece gündüz onun yanında bulunuyordu. Onların fikrine iştirâk etmek istemese idi, Mirza Han'ı bırakmayıp, kendilerinin yanında alıkoyabilirlerdi.

Kaç defa, zamanın uygunsuzluğu ve devrin aksiliği yüzünden, taht ve mülk, asker ve adamlardan ayırılıp, onlara (200 b) iltica etmiştim. Annem de onlara gitmişti. Fakat hiç bir itibar ve şefkat görmedik. Benim küçük kardeşim Mirza Han'ın ve annesi Sultan Nigâr Hanım'ın zengin ve mâmur vilâyetleri vardı. Ben ve annem ise, vilâyet bir tarafta dursun, bir köy ve birkaç koş (koğuş?) sâhibi bile olamadık. Annem Yunus Han'ın kızı ve ben de onun torunu değil mi idim. O âileden bana iltica eden her kese, elimden geldiği kadar, kardeşlik ve insanlık vazifesini yerine getirdim. Nitekim Şah Begim geldiği zaman, Kâbil'in en iyi yerlerinden olan Pamgan'ı (254) ona verdim ve her türlü oğulluk ve hizmette kusur göstermedim. Kâşgar hanı Sultan Said Han, beş-altı yaya ve çıplak adam ile, geldi. Ona da küçük kardeşlerim gibi bakıp, Lemgan tümenlerinden Mendrâver

tümeni verdim. Şah İsmail Merv'de Şıbanî Han'ı ele geçirdiği zaman, Kunduz'a geçmiştim. O vakit Endican vilâyeti benim tarafımı tutup, bâzıları vâlilerini kovarak, bir kısmı da bulundukları yerlere kapanarak, bana adam gönderdiler. Ben bütün adamlarımı, yardımcı kıt'alarla birlikte, Sultan Said Han'ın emrine verip, asıl vatanım olan Endican vilâyetini ona bağışlayarak, onu oraya han yapıp gönderdim. Ondan sonra da bugüne kadar o âileden gelen herkese kendi öz kardeşlerimden farksız muamele ettim. Nitekim Çın - Timur Sultan, İsen - Timur Sultan, Tohta - Buga (201 a) Sultan ve Baba Sultan bugün de benim yanımda bulunuyorlar. Hepsine, kendi öz kardeşlerimden daha iyi muamele edip, itibar ve şefkat göstermekteyim. Bunları yazmaktan gâye - şikâyet değil, hakikatı söylemektir; bu söylenenlerden maksad - kendimi târif değil, vâki olanı beyan etmektir. Burada böylece her sözün hakikati ve her işin olduğu gibi yazılması iltizam edildiği için, şüphesiz baba ve büyük kardeşten iyi ve kötü ne şâyî olmuşsa onları söyledim ve akraba ve yabancıdan ne gibi kusur veya meziyet görülmüşse, onları yazdım. Okuyan mâzur görsün ve işitenler de târizde bulunmasınlar.

Oradan kalkıp, Mirza Han'ın oturduğu çarbağa gelerek, vilâyetlere, aymak ve kabilelere fetihnâmeler gönderildi. Ondan sonra, ata binerek, erke geldim.

Muhammed Hüseyin Mirza, korkusundan kaçarak, Hanım'ın sandık odasına girmiş ve kendisini yatak eşyaları arasına bağlatmış. Bu evleri arayarak, Muhammed Hüseyin Mirza'yı bulup getirme-

leri için, kurgandakilerden Mîrim Divan ile diğer bâzılarını tâyin ettik. Bunlar Hanım'ın kapısına gidip, bir az kaba ve terbiyesizce (201 b) sözler söylemişler. Nihayet Muhammed Hüseyin Mirza'yı Hanım'ın sandık odasında (255) bularak, erke, benim huzuruma, getirdiler. Ben, eskisi gibi, hürmet gösterip, yerimden kalktım ve o kadar da sert karşılamadım. Böyle menfûr ve şeni harekete gayret ve bu nevi fitne ve fesada ihtimam etmiş olan Muhammed Hüseyin Mirza'yı parçalattırmış olsam, yeri idi ve türlü türlü azap ve işkence ile öldürülmeğe değerdi. Fakat arada böyle akrabalık olduğu ve benim öz teyzem olan Hûbnigâr Hanım'dan çocukları olduğu için, bu akrabalık hakkını hatırlayarak, Muhammed Hüseyin Mirza'yı serbest bıraktım; Horasan tarafına gitmesine müsaade edildi. Bu mürüvvetsiz ve nankör adam, benim böyle canını bağışlamak gibi, yaptığım iyiliği tamamen unutarak, Şaybak Han yanında benim hakkımda iftira ve şikâyetlerde bulunmuş. Kısa bir müddet sonra, bizzat Şaybak Han, onu öldürerek, cezasını verdi.

Sana kötülük yapanı kadere bırak, zira kader senin intikam alıcı hizmetkârındır.

Mirza Han'ın arkasından gönderilen Ahmed Kasım Kûhber ve diğer birkaç yiğit, Karga-Bulak tepelerinde Mirza Han'a yetişirler. Kaçıp kurtulamadığı gibi, elini kaldıracak kuvvet ve cür'eti de yoktu; ele geçirip getirdiler. (202 a) Ben eski divanhânenin şimâl tarafındaki eyvanında oturuyordum: — "Gel, görüşelim" — dedim. Telâşından mı olacak,

tâzimle eğilerek gelinceye kadar, iki defa düştü. Görüştükten sonra, yanıma oturtarak, teselli ettim. Şerbet getirdiler. Mirza Han'ın vehmini gidermek için, şerbeti önce kendim içtim ve sonra ona verdim. Mirza Han'ın tarafını tutmuş olan sipahi ve ra'iyet moğul ve çağataylar korku ve tereddüt içerisinde idiler. İhtiyat olmak üzere, birkaç gün Mirza Han'ın kendi ablasının evinde kalmasını emrettim. Bu zikredilen il ve ulusta henüz korku ve tereddüt mevcut olduğu için, Mirza Han'ın Kâbil'de bulunması muvafık görülmeyerek, birkaç gün sonra, Horasan (256) tarafına gitmesine müsaade edildi.

Bunlara müsaade verildikten sonra, Bârân, Çaştûbe ve Gülbahar eteği etraflarına, gezmeğe gittik. Baharları Bârân yaylası, Çeştûbe çölü ve Gülbahar eteği fevkalâde güzel olur. Yeşilliği, Kâbil vilâyetinin diğer yerlerine nisbetle, daha iyi olur. Çeşit çeşit lâleler açar. Bir defa lâle çeşidini saymalarını emrettim; otuz dört çeşit lâle çıktı. Bu yerlerin tasvirinde bir beyit söylenmişti:

> Kâbil, bilhassa Bârân yaylası ve Gülbahar, bahar mevsiminde yeşillik ve çiçeklerle cennet olur.

Gezmeğe geldiğimiz zaman, bu gazeli tamamladım:

> Gönlüm, gülün goncası gibi, (202 b) tabaka tabaka kandır; yüz bin bahar olsa bile, açılması imkânsızdır.

Hakikaten de baharları gezmek, kuş salmak ve kuş avlamak için Kâbil ve Gazne vilâyetinin târif ve tavsifinde kısaca söylendiği ve yazıldığı gibi, bu yerler kadar iyi yer az bulunur.

Bu sene, Nâsır Mirza ve adamlarının muamele ve hareketlerinden dolayı, Bedahşan beylerinden Muhammed Kurçı, Mübarekşah, Zübeyr ve Cihangir rencîde ve hattâ ona düşman oldular. Hepsi ittifak edip, asker sevk ederek, Kökçe suyunun Yeftel ve Râg tarafındaki ovasında, atlı ve yayaları toplayıp, tanzim ederek, tepeler üzerinden Hamçan'ın yakınlarına geldiler. Nâsır Mirza ve yanındaki tecrübesiz yiğitler, iyice düşünüp araştırmadan, bunlarla muharebe etmek üzere, tepelere gelip vuruşurlar. Bu arızalı arazide, kalabalık yayalar üzerine bir iki defa at saldırırlarsa da, berikiler kaçmayıp, onları püskürtürler. Nihayet bunlar hiç bir şey yapamadan, kaçarlar. Bedahşanlılar Nâsır Mirza'yı mağlûp edip, bütün tâbi ve mensuplarını yağma ederler. Nâsır Mirza, yanındakiler ile birlikte, yenilmiş ve yağma edilmiş bir hâlde, İşkemiş ve Nârin üzerinden Kilâgâhî'ye gelip, Kızıl-Su sâhilinden yukarıya doğru yürümek suretiyle, Âb-Dere yoluna giderek, Şibertû geçidinden aşıp, (257) yetmiş-seksen yağma edilmiş ve soyulmuş, aç ve çıplak adamı ile Kâbil'e geldi. Tanrının garip bir kudretidir ki, iki-üç sene bundan önce, Nâsır Mirza bütün il ve ulusu göçürtüp sürerek, düşman vaziyetinde, Kâbil'den çıkıp, (203 a) Bedahşan'a giderek, ders ve kurganlarını kapatmak sureti ile, birçok maksatlar gütmüştü. Şimdi evvelce yaptıklarından baş eğik ve mahcup

ve o şekilde ayrıldığından şaşkın ve müteessir idi. Ben de hiç bir suretle sert davranmadım ve tatlıca sorup soruşturarak, onu sıkıntıdan kurtardım.

DOKUZ YÜZ ON ÜÇ SENESİ VEKAYİİ

Gılcîlere akın etmek maksadı ile, Kâbil'den hareket edildi. Serdih'e indiğimiz zaman, Serdih'ten bir yıgaç mesafede olan Meşt ve Sihkâne'de kalabalık mehmendlerin gâfil oturdukları haberini getirdiler. Bütün bey ve yiğitler mehmendlere akın edilmesine tarafdardılar. Ben: — "Bu doğru olur mu; asıl hareketimizin maksadına ermeden, kendi halkımıza kendimiz akın edip, dönmek istiyoruz; bu imkânsızdır" — dedim. Serdih'ten hareket edip, Kettevâz ovasını geceleyin karanlıkta geçtik. Gece kapkaranlık, yer düm-düz; ne dağ ve ne de tepe görünüyor, ne yol ve ne de iz belli oluyordu. Hiç kimse kılavuzluk edemedi. Nihayet ben kılavuzluk yaptım. Bir-iki defa bu civara gelmiştim. O kıyasla, kutup yıldızını sağ tarafıma alıp, hareket ettim. Tanrı rastgetirdi, doğru Hoca İsmail'e âit olan gılcîlerin oturduğu Kayaktû ve Ulabatû çayına geldik. Bu çaydan bir yol çıkar. O çaya inip, kendimiz ve atlarımız (203 b) bir müddet uyuyup, dinlendikten sonra, tan ağarırken, tekrar hareket ettik. Güneş çıkmıştı; bu tepe ve derelerden ovaya çıkınca, gılcîlerin karaltısı veya dumanı göründü. Ya hodbinlikten veyahut da gençlik ateşi ile, askerin hepsi (258) akına koyuldular. Bir-iki kürûh akın edip, adamları ve atları okla vurarak sürdüler.

— "Böyle dolu dizgin beş-altı bin akın eden askerin durdurulması çok güç olacaktır" —diye düşündüm. Tanrı rastgetirdi, asker yatıştı. Bir şer'iye yakın ilerledikten sonra, afganların karaltısı görülerek, tekrar akın edildi. Bu akında çok koyun ele geçirildi; hiç bir akında bu kadar çok koyun ele geçirilmemişti. Malı toplayıp, bir yere indikten sonra, afganlar, her taraftan bölük bölük gelerek, ovaya inip, bizi muharebeye teşvik ettiler. Bir bölüğe karşı bâzı bey ve içkiler yürüyerek, hepsini ele geçirdiler ve öldürdüler. Bir bölüğe karşı da Nâsır Mirza harekete geçti ve hepsini kesti. Ölen afganların başından bir minare dikildi. Adı zikredilmiş olan Dost Piyâde Kütvâl'in ayağına bir ok isabet etti ve Kâbil'e geldiğimiz zaman öldü.

Hoca İsmail'den kalkarak, Ulabatû'ya gelip indik. Bâzı beylere ve içkilere, gidip ihtimamla ganimetin beşte birini almaları emredildi. Kasım Bey ile diğer bâzılarına itibar edip, bu beşte biri almadık. (204 a) Ganimetin deftere geçirilen bu beşte biri, on altı bin koyun tuttu ki, bu, seksen binin beşte biridir. Telef olan ve itibar edip alınmamış olanlar ile birlikte, hiç şüphesiz, yüz bin koyun vardı.

Ertesi gün oradan kalkıp, Kettevâz ovasında, av için halka yapıldı. Bu ovanın geyik ve kulanı dâimâ semiz ve çok olur. Halka içerisine çok kulan ve geyik girdi. Birçok kulan ve geyik vurdular. Av esnasında bir kulanı tâkip ettim ve yaklaşarak, bir ok attım. Tekrar bir ok attım, fakat bu yaralar ona, devirecek derecede, tesir etmemişti. Bu iki yara yüzünden, koşması bir az ağırlaştı. Atımı mahmuzladım. Gizlice yaklaşarak, iki kulağı arasından tam

ensesine kılıçla vurdum. Gırtlağı asılı kaldı; sıçradı gitti. Az kalsın art ayağı üzengime sürünecekti. Kılıcım çok iyi (259) kesti. Çok semiz bir kulan idi. Kazısı insanın bir karışından bir az eksikti. Şîrim Tagayî ve bâzı diğer Moğulistan geyiği görmüş olanlar, hayretle: — "Biz Moğulistan'da bu kadar semiz geyik az görmüşüzdür" — dediler. O gün bir kulan daha vurdum. Bu avda ele geçen kulan ve geyiğin ekserisi semiz idi; fakat hiç biri benim vurduğum kulan kadar semiz değildi. Bu akından dönüp, Kâbil'e geldik.

Geçen senenin sonlarında, Şaybak Han, Horasan'ı ele geçirmek niyeti ile, Semerkand'dan asker (204 b) sevketti. Endehûd, namussuz ve nankör Şah Mansur Bahşı'nın elinde bulunuyordu. Şaybak Han'a adamlar gönderip, onun gelmesini tâcil ettirmiş ve Endehûd civarına geldiği zaman, bu namussuz: — "Adam gönderdim" — diye, özbeklere itimat edip, süslenerek, başına tüyler takıp, pişkeş ve hediyeler alıp, karşı çıkınca, başı boş özbekler her taraftan hücum ederek, bu alçağı, hediyeleri ve yanındaki adamları ile birlikte, yağma etmişler.

Bediüzzaman Mirza ile Muzaffer Mirza, Muhammed Burunduk Barlas, Zünnûn Argun, hepsi Baba-Hâkî civarında, askerle birlikte oturmuşlardı; ne muharebeye ve ne de kurganın tahkimine hazırlanmışlardı. Hiç bir iş kararlaştırılmaksızın ve ne yapacaklarını da katî bilmeksizin, şaşkın bir vaziyette oturuyorlardı. Muhammed Burunduk Bey iş bilir adamdı. O: — "Muzaffer Mirza ile ben Herat kurganını tahkim edelim; Bediüzzaman Mirza ile Zünnûn Bey Herat'ın etraf ve civarındaki dağlara

gidip, Sîstan'dan Sultan Ali Argun'u, Kandahar ve Zemindâver'den Şah Bey ile Mukim'i, askerleri ile birlikte, kendilerine katsınlar. Bütün hezâre ve nekderî askerlerini de toplayıp, hazırlıklı yürüsünler. Düşmanın dağlara gitmesi müşkül olduğu gibi, dışarıdaki askerin gâilesinden, kurgan üzerine de gelemez" — (260) demiş ve çok iyi söylemiş. Çok yerinde (205 a) bir fikir hatırına gelmiştir. Zünnûn Argun vâkıa cesûr bir adamdı; fakat hasis ve tamahkâr, fikir ve tedbirden uzak, budala ve delice bir adamdı. O esnada büyük ve küçük kardeşler Herat'ta müştereken padişah idiler ve o, zikredildiği gibi, Bediüzzaman Mirza'nın yanında ihtiyar sâhibi idi. Tamahkârlığı yüzünden, Muhammed Burunduk'un şehirde kalmasına râzı olmadı ve kendisinin şehirde kalmasını düşündü. Fakat bunu da yakıştıramadı. Onun budalalığına ve deliliğine hiç daha iyi delil olabilir mi ki, birtakım sahtekâr ve hiylekârların yalan ve medihlerine inanıp, kendini rezil ve rüsvâ etti. Tafsilâtı şudur: Herat'ta bu kadar itibar ve iktidar bulunca, birkaç şeyh ve molla ona gelip: — "Kutup bizimle münasebette bulunuyor; sana hizebrullah ("Tanrının arslanı") lâkabı verildi. Sen özbeği yeneceksin" — derler. O bu söze inanarak, boynuna kemer bağlayıp, Tanrıya şükürler etmiş. Bu yüzden Muhammed Burunduk'un mâkûl fikri ile hareket etmeyip, ne kurgan işine ve ne de muharebe levazımına bakmış; ne düşmanın yaklaştığını haber verecek öncü ve gözcü ve ne de düşman gelirse, muhabere etmek için, saflarda tertip ve tensikta bulunmuştur.

Şaybak Han, Muharrem ayında Murgâb'dan geçip, Sîr-Kây civarına (205 b) yaklaştığı zaman ancak mirzalar bundan haberdar olurlar. Sersemleşip, hiç bir iş yapamazlar. Ne askeri toplayabilirler ve ne de safları kurabilirler. Herkes bulunduğu yerden kaçmağa koyulur. Zünnûn Argun bu söze kapılıp, kırk-elli bin özbeğin karşısında, yüz-yüz elli kadar adamı ile Kara - Ribat'ta kalır. Düşmanın kalabalık askeri yaklaşınca, onlara karşı yürür. Özbekler onu ele geçirip, başını kestiler.

Mirzaların anneleri, büyük ve küçük kız kardeşleri, karıları ve hazinelerin hepsi, Ala - Kurgan diye meşhur olan (261) Kal'a-i İhtiyareddin'de bulunuyordu. Mirzalar geceleyin şehre vâsıl olurlar ve gece yarısına kadar, atlarını dinlendirerek, uyurlar ve seher vaktinde şehri bırakıp giderler. Kurganı tahkim etmeği de düşünemezler. Annelerini büyük ve küçük kız kardeşlerini, âile ve çocuklarını da beraberlerine almadan, böyle bir zamanda ve böyle himâyesiz bir vaziyette, onları özbek esaretine bırakıp, kaçarlar. Pâyende Sultan Begim ile Hatice Begim başta olmak üzere, Sultan Hüseyin Mirza'nın karıları, Bediüzzaman Mirza ile Muzaffer Mirza'nın bütün kadın ve çocukları, hazine ve ev eşyalarının hepsi Ala - Kurgan'ın içinde bulunuyordu. Kurganı, icap ettiği gibi, mazbut ve müstahkem bir hâle koymamışlardı ve kurgana yardım için gönderilmiş olan yiğitler de daha oraya varmamışlardı. Mezid Bey'in küçük kardeşi Âşık Muhammed Argun, ordudan yaya kaçıp gelip, kurgana (206 a) girdi. Ondan başka kurganda Emîr Ömer oğlu Ali Han, Şeyh Muhammed Abdullah Bekâvul, Mirza Bey Keyhusrevî ve

Mîrek Kûr - Divan bulunuyorlardı. Şaybak Han geldikten üç gün sonra, şeyhulislâm ve büyükler, ahd ve şart yapıp, dış kurganın anahtarlarını alarak, onun huzuruna gittiler. Bu Âşık Muhammed, kurganı onaltı-on yedi gün müdafaa etti. Dışarıdan, At-Pazarı tarafından, delik açıp, kurganın bir burcunu havaya uçurdular. Kurgan halkı şaşırıp, kurganı müdafaa edemeyerek, teslim ettiler.

Şaybak Han, Herat'ı alınca, bu padişahların âilelerine karşı kötü muamele etmeğe başladı. Yalnız onlara karşı değil, bütün halka da aynı şekilde muamele etti. Kaba ve hiç bir şey görmemiş olan bu adam, beş günlük geçici dünyada, böyle kötü nam kazandı. Şaybak Han'ın Herat'ta yaptığı münasebetsiz hareket ve işlerinden bâzıları şu olmuştur: Bu pis dünya için, Hatice Begim'i Şah Mansur Bahşı namussuzuna tevdî ederek, türlü türlü azap çektirdi. Şeyh Pûrân gibi veli ve azîz bir adamı Moğul Abdülvehhab'a ve oğullarının her birini ayrı ayrı kimselere verdi. Bütün şiir erbabı ve zevk sâhiplerini Molla Bennâî'nin eline bıraktı. Horasan nüktedanlarından buna dâir şu kıt'a şöhret buldu: (262)

> Bugün Abdullah Kirhar'dan başka, hiçbir şâir altın yüzü görmemiştir; Bennâî, şâirden altın umuyor, fakat kirhardan başka bir şey tutamayacaktır. (206 b)

Muzaffer Mirza'nın Hanzâde Hanım adlı karısını, Herat'ı alır almaz, iddet müddetinin dolmasına bakmadan, nikâhlayıp aldı. Herat'ın meşhur ve zevk sâhibi mollalarından olan Kadı İhtiyar ile Muhammed Mîr Yusuf'a, câhil olmasına rağmen, tefsir dersi verdi. Molla Sultan Ali Meşhedî ile Behzad Mansur'-

un yazı ve resimleri üzerine tashihlerde bulundu. Birkaç günde bir zevksiz bir beyit söyler ve onu minberlerde okutup, pazarlarda astırarak, şehir halkından takdirler alırdı. Vâkıa erken kalkar, beş vakit namazını terketmez ve kıraat ilmini iyi bilirdi. Fakat böyle delice, budalaca, küstahça ve kâfirce söz ve işler ondan pek çok sâdır olurdu.

Herat'ı aldıktan on-on beş gün sonra, Kehdistan'dan Pül-Sâlâr'a gelip, mevcut askerini, Timur Sultan ile Muhammed Ubeyd Sultan kumandasında, Meşhed'de gâfil oturmakta olan Ebülmuhsin Mirza ile Kepek Mirza üzerine gönderdi. Bunlar da bir defa kaleyi tahkim etmeği düşünürler; bir defa da, bu askerin gelmekte olduğunu duyarak, başka bir yoldan Şaybak Han'ın üzerine sür'atle yürümek isterler. Bu çok iyi bir fikirdi. Fakat hiç birine karar veremeyerek oturmaları üzerine, Timur Sultan ile Ubeyd Sultan, askerleri ile, serî bir yürüyüşle gelip yetişirler. Mirzalar da, kuvvetlerini tanzim edip, karşı çıkarlar. Ebülmuhsin (207 a) Mirza'yı, çabuk ele geçirip, götürürler. Kepek Mirza birkaç adamı ile büyük kardeşinin düşmanına hücum eder; onu da götürürler. Her iki kardeşi ele geçirirler. İkisini bir araya getirdikleri zaman, iki kardeş kucaklaşıp öpüşerek, helâllaşırlar. Ebülmuhsin Mirza korkaklık eder; Kepek Mirza ise, korkusunu o kadar belli etmez. Şaybak Han Pül-Sâlâr'da iken, her iki mirzanın başını (263) ona gönderirler.

O günlerde Şah Bey ve küçük kardeşi Muhammed Mukim, Şaybak Han'ın korkusundan, bana defalarca elçiler ve arz-ı hâller gönderip, beraber olduklarını ve sadakatlerini birdirdiler. Mukim ise, bir

arz-ı hâlinde, açıkça beni çağırmıştı. Özbeklerin bu şekilde eyâletleri ele geçirdikleri bir zamanda, bizim bakıp durmamız doğru görülmedi. Bu kadar elçiler ve arz-ı hâller gönderip, bizi istedikleri için, onların mülâzemet edeceklerine hiç şüphe edilemezdi. Bütün beyler ve rey sâhipleri ile istişâre edip, yola çıkmağa ve Argun beyleri bize katıldıktan sonra, Horasan üzerine veyahut onların da fikir ve tasvibi ile hareket etmeğe karar verdik. Bu niyetle Kandahar tarafına hareket ettik.

Önce zikredildiği vecihle, "yenge" diye hitap ettiğim Hâbibe Sultan Begim, Herat'ta kararlaştırdığımız gibi, kızı Ma'sume Sultan Begim ile birlikte, geldi; (207 b) Gazne'de buluştuk. Husrev Kökeltaş, Sultan Kulı Çanak ve Gedayî Bilâl, Herat'tan kaçıp, İbn Hüseyin Mirza'nın yanına gitmişlerdi. Oradan Ebülmuhsin Mirza'ya giderler. Fakat orada da kalamayarak, tekrar bize gelmek için, yola çıkmışlar. Bunlarla birlikte Kılat'a geldiğimiz zaman, Kılat'a ticaret için gelmiş olan birçok Hindistan tüccarı vardı. Asker ansızın oraya yetiştiği için, kaçamadılar. Yanımdakilerin çoğu: — "Böyle harp zamanında düşman vilâyetine gitmekte olanları yağma etmek lâzımdır" — dediler. Ben râzı olmadım ve: — "Tüccarların ne günahı var; böyle ufak tefek kazanca bakmadan, Tanrı rızasını gözeterek, bunlara dokunmazsak, Tanrı bunun mukabilinde bize daha fazla nasip edecektir. Nitekim bir kere daha gılcîlere akın için harekete geçtiğimiz zaman, Mehmend afganları, koyun ve malları, âile ve çocukları ile askerden bir yıgaç mesafede iken, çoğunuz onlara (264) akın etmek fikrinde idiniz. Deminki mü-

lâhaza ile, ben buna râzı olmadım ve ertesi gün yüce Tanrı derhâl düşmanlarımız gılcî afganlarının malından askere o kadar çok kısmet etti ki, o zamana kadar hiç bir akında bu kadar çok koyun ele geçmemişti" — dedim. Kılat'tan geçip indik ve tüccarlardan, hediye suretiyle, bir mikdar mal alındı.

Kâbil'i aldıktan sonra, Horasan tarafına gitmesine izin verilen Mirza Han ile, Horasan'dan (208 a) ayrıldığım zaman orada kalmış olan Abdürrezzak Mirza, Kandahar'dan kaçıp, biz Kılat'tan geçerken, geldiler. Bahar Mirza'nın torunu ve Cihangir Mirza'nın oğlu Pîr Muhammed Mirza ve onun annesi, mirzalar ile birlikte gelip, mülâzemet ettiler.

Şah Bey ile Mukim'e: — "Sizin sözünüz üzerine buraya geldik. Özbek gibi yabancı bir düşman Horasan'ı zaptetti. Geliniz, devletin salâhı için ne şekilde hareket etmek lâzımsa, sizin ittifak ve tasvibiniz ile bir karar verelim" — diye, mektuplar gönderildi. Onlar ise, mektup yazdıklarını ve bizi istediklerini inkâr ederek, kaba ve sert cevaplar gönderdiler. Kabalıklarından biri şu idi: Şah Bey bana yazdığı mektubunda mührünü, bir beyin diğer bir beye, hattâ daha büyük derecede olan bir beyin daha küçük rütbeli bir beye yazdığı mektupta olduğu gibi, mektubun arkasına ve kâğıdın ortasına basıp göndermiş. Eğer böyle kaba hareket etmemiş ve bu türlü kaba cevaplar göndermemiş olsa idi, iş bu dereceye gelmemiş olurdu. Nitekim:

Nizâ, sözü öyle bir mecraya döker ki, eski bir hanedanı mahveder.

sözü çok doğrudur. Bu anlaşamamazlık ve kabalıkları yüzünden, ocaklarını ve otuz-kırk sene içinde elde ettikleri kazançlarını kaybettiler.

Şehr-i Safa civarında iken, bir gün ordugâh içinde, yanlış tehlike haberi üzerine, kargaşalık çıktı. Bütün asker silâhlanarak, atlara bindiler. Ben gusül ve taharetle meşgûl idim. (208 b) Beyler çok telâş (265) ettiler. Ben de işimi bitirerek, ata bindim; yanlış bir haber olduğu için, bir müddet sonra, ortalık yatışmıştı. Oradan kalkıp, konaklaya konaklaya yürümek sureti ile, gelip Gûr (Güzer)'a indik. Burada da birkaç defa konuşup anlaşmak yolunu ihtiyar ettik, fayda vermedi; inat ve serkeşlik ettiler. Araziyi bilen ve bize sâdık olanlar: — "Kandahar'a gelen çayların başı Baba Hüseyin Ebdâl ve Halişek tarafındadır; o tarafa geçip, Kandahar'a gelen çayların hepsini yıkmak lâzımdır" — diye arzettiler. Buna karar verip, sabahleyin silâhlanarak, sağ ve sol kolları ve safları tanzim edip, Halişek tarafına yürüdük.

Şah Bey ile Mukim, Kadahar dağının benim bir taş imaret yaptırdığım çıkıntısının önünde, çadır kurup oturmuşlardı. Mukim'in adamları işgüzarlık edip, ağaçlar arasından bir az yaklaştılar. Şehr-i Safa civarında bulunduğumuz zaman kaçıp gelmiş olan Tufan Argun, tek başına Argunların safları tarafına, gizlice yaklaşmış. O esnada Aşkullah denilen biri, yedi-sekiz adamla birlikte, diğerlerinden ayrılarak, bir az geri gelir ve Aşkullah yanındakilerden bir az ileri gider. Tufan Argun, tek başına karşı çıkıp, kılıçla vuruşarak, onu atından düşürür. Ben Seng-i Lahşek karşısından geçerken, başını kesip

getirdi. Bunu hayırlı fal saydık. Arazi mahallelik ve ağaçlık olduğu için, böyle bir yerde muharebe etmeği doğru bulmayarak, dağ eteğinden geçip, Halişek önündeki çayın Kandahar tarafındaki (209 a) çayırında yurt tâyin edip, inmeğe hazırlandık. Tam o esnada Şir Kulı acele gelip, düşmanın, saflarını tanzim etmiş olduğu hâlde, yaklaştığını arzetti.

Kılat'tan geçildikten beri asker çok açlık ve sıkıntı çekmişti. Halişek civarına gelince ,askerin büyük bir kısmı, koyun, sığır, zahîre ve saman yüzünden, Halişek'in yukarı vâdisi tarafına dağılmıştı. Askerin toplanmasına bakmadan, harekete geçildi. Bizim bütün adamımız iki bine yakın idi. Buraya indiğimiz zaman, zikredildiği gibi, askerin bir çoğu yukarı vâdiye gitmişti; muharebe (266) vaktinde yetişemediler. Muharebede hazır bulunanlar bin kadardılar. Vâkıa adamlarımız az idi, fakat çok iyi muntazam ve mazbut saflar, tâbiye ve tanzim etmiştim. Şimdiye kadar hiç bir zaman bu kadar muntazam bir tertip ve tensik yapmamıştım. Hassa alayına bütün elinden iş gelir yiğitler ayrılmıştı. Hepsini onar-onar ve ellişer-ellişer tesbit edip, on başı ve elli başıları tâyin etmiştim. Her on ve her elli kişilik bölük, sağ ve sol kolda duracağı yeri ve muharebe vaktinde yapacağı işi bilerek, hâzır ve nâzır idi. S a ğ k o l (barangar) ve s o l k o l (cavangar), s a ğ k o l (oñg kol) ve s o l k o l (sol kol), s a ğ y a n (oñg yan) ve s o l y a n (sol yan), s a ğ (oñg) ve s o l (sol) harekete geçince, müşkilâtsız ve habercilere lüzum kalmadan, inti-

zamı temin edebileceklerdi. Askerin her cüz'ü bulunduğu yerden harekete (209 b) geçti. Vâkıa s a ğ k o l (barangar), s a ğ k o l (o n̂g kol), s a ğ y a n (o ng yan) ve s a ğ (o ng) aynı mânaya gelir; fakat ayırt etmek için, sözleri değiştirerek, bunları ayrı ayrı mânalara kullandım. Meymene ve meysereye, b a r a n g a r ve c a v a n g a r derler ve safta (yasal) bunlar g o l denilen merkeze (kalb) dâhil değildirler. Bu çeşit safa bu şekilde b a r a n g a r ve c a v a n g a r denildi. Merkez (gol) ise, başka bir saftır (yasal). Bunun sağ ve soluna, ayırt etmek için, s a ğ k o l (o ng kol) ve s o l k o l (sol kol) denildi. Bir de merkezde (gol) h a s s a a l a y ı (hassa tabın) vardır. Bunun sağ ve soluna, s a ğ y a n (o ng yan) ve s o l y a n (sol yan) denildi. Hassa alayında bir de b o y vardır. Türkçede mücerrede de b o y derler. Burada ise, murat o b o y değildir; y a k ı n murattır. Bunun sağ ve soluna, o ng ve s o l adı verildi.

Sağ kolda - Mirza Han, Şirim Tagayî, Yârek Tagayi, bütün kardeşleri ile, Çelme Moğul, Eyyûb Bey, Muhammed Bey, İbrahim Bey ve Ali Seyid Moğul, Sultan Kulı Çehre, Huda-Bahş ve kardeşleri ile birlikte Ebülhasan; sol kolda - Abdürrezzak Mirza, Kasım Bey, Tengri-Birdi, Kanber Ali, Ahmed İlçi-Buga, Gûrî Barlas, Seyid Hüseyin Ekber ve Mîr Şah Koçın; öncü bölüğünde - Nâsır Mirza, Seyid Kasım Eşik-Ağa, Muhib Ali Kurçı, Papa oğlu Allah-Birdi Türkmen, kardeşleri ile birlikte Şir Kulı Karavul Moğul (267) ve Muhammed Ali; merkezde-benim sağ kolumda, Kasım Kökaltaş, Husrev Kökel-

taş, Sultan Muhammed Dulday, Şah Mahmud Pervançı, Kul Bayezid Bekâvul (210 a) ve Kemâl Şerbetçi; sol kolumda, Hoca Muhammed Ali, Dost Nâsır, Mîrim Nâsır, Baba Şîrzad, Han Kulı, Veli Hazançı, Kutluk-Kadem Karavul, Maksud Suçı ve Baba Şeyh bulunuyorlardı. İçkilerin hepsi merkezde bulunuyorlardı. Büyük beylerden kimse yoktu. Bu zikredilenlerden hiç biri beylik rütbesine ermemişti. Boyda-Şir Bey, Hâtem Kur-Begi, Kepek, Kul-Baba, Ebülhasan Kurçı; moğullardan: Urus Ali Seyid, Derviş Ali Seyid, Hoş-Keldi, Çelme, Dost-Keldi, Çelme Tağçı, Damaçı, Mendî ve türkmenlerden: Mansur, Rüstem Ali, büyük ve küçük kardeşleri ile birlikte ve Şahnazar Süyündük bulunuyordu.

Düşmanın adamları iki kısma ayrıldı. Bir kısmı, ileride Şah Bey diye zikredilecek olan Şah Şücâ Argun ve ikinci kısmı küçük kardeşi Mukim kumandasında idi. Bu Argunların karaltısını altı-yedi bin kadar tahmin ediyorlardı. Hiç değilse, dört-beş bin silâhlı adamı olduğuna hiç şüphe yoktur. Merkez ve sağ kolla kendisi karşılaştı; Mukim sol kol karşısında idi. Mukim'in askeri büyük kardeşinin askerinden bir mikdar daha azdı. Bizim sol kolumuzda Kasım Bey ve arkadaşları bulunuyordu; vaziyetleri müşküldü. Daha muharebe başlamadan, Kasım Bey'den iki-üç defa adam gelip, yardım istedi. Bizim önümüzdeki düşman da kuvvetli olduğu için, ona adam ayırıp gönderemedik. Oyalanmadan, düşman üzerine harekete geçtik. Bir ok atımı kadar mesafeye geldiğimiz zaman, (210 b) düşman ilk hücumda bizim öncümüzü vurarak döndürüp, merkeze attı. Ok atmadan, ilerlemekte devam ettik. Kısa bir müd-

det onlar da, ok atmayarak, durur gibi oldular. Karşımdan bir adam askerine bağırarak, attan inip, ok atmak istedi. Biz durmadan ilerlemekte olduğumuz için, bir şey yapamadan, tekrar ata binip yürüdü. Bu adam Şah Bey'in kendisi imiş. Muharebe esnasında Pîrî Bey (268) Türkmen, dört-beş kardeşi ile birlikte, sarıklarını ellerine alarak, düşmandan yüz çevirip, bize geçtiler. Bu Pîrî Bey, Şah İsmail Bayındır sultanlarına musallat olup, Irak vilâyetini ele geçirdiği zaman, Abdülbâki Mirza ve Murad Bey Bayındır kumandasında bulunan türkmen beyleri ile birlikte gelmiş olan türkmenlerden idi.

Sağ kolumuz, düşmanı daha evvel mağlûp ederek, ilerledi ve ucu benim yaptırdığım bahçeye vardı. Sol kolumuz, Baba Hasan Ebdâl'den epeyce aşağıda, büyük arıklara vardı. Bizim sol kolun karşısında, maiyeti ile birlikte, Mukim bulunuyordu. Sol kolun adamları karşısındaki düşman; Mukim'inkine nisbetle, çok azdı. Tanrı rastgetirdi, Kandahar ve köylerine giden üç-dört büyük arık, bizim sol kolla düşman arasında idi. Geçidin başını tutarak, geçirmediler. Sol kol adamları, az olmalarına rağmen, geçidi çok iyi müdâfaa edip, ayak (211 a) direddiler. Argunlar tarafından Halvaçı Tarhan, su içinde Kanber Ali ve Tengri-Birdi ile vuruştu. Kanber Ali yaralandı. Kasım Bey'in alnına ok isabet etti. Gûrî Barlas'ın kaşının üstüne bir ok isabet etti ve yanağının üstünden çıktı. Bu esnada düşmanı kaçırarak, bu arıklardan, Murgan dağının çıkıntısı tarafına geçtik. Arıklardan geçtiğimiz zaman, bir boz cins atlı adam, dağ eteğinde, hangi tarafa gideceğinde mütereddit bir hâlde, duruyordu. Nihayet bir tarafa doğru gitti.

Onu Şah Bey'e benzettim. Her hâlde Şah Bey idi. Düşmanı mağlûp edince, bütün asker, adamları ele geçirmeğe ve düşmanı tâkip etmeğe koyuldular. Yanımda on bir kadar adam kalmıştı. Bunlardan biri Abdullah Kitabdar idi. Mukim hâlâ mukavemet ederek, vuruşuyordu. Adamlarımızın azlığına bakmayarak; Tanrıya tevekkül edip, davul çalarak, düşman üzerine yürüdük. (269)

Çoğu ve azı veren Tanrıdır, bu cihanda insanın kudreti yoktur.

Çok defa az bir kuvvet, Allahın izini ile, kalabalık bir orduyu yenmiştir.

Nağra sesini duyunca, bizim harekete geçtiğimizi anlayarak, mukavemetten vaz geçip, kaçmak yolunu tuttu.

Düşmanı kaçırdıktan sonra, Kandahar tarafına hareket edip, şimdi eseri kalmamış olan Ferruhzad Bey'in çarbağına (211 b) indik. Şah Bey ile Mukim kaçtılar ve Kandahar kalesine giremediler. Şah Bey, Şâl ve Mestung tarafına çıktı. Mukim ise, Zemindâver tarafına gitti. Kurganı kapatacak adam bırakmamışlardı. Bana karşı sadakat ve bağlılıkları malûm olan Kulı Bey Argun'un kardeşlerinden Ahmed Ali Tarhan ve diğer bâzıları kurganda bulunuyorlardı. Müracaat ederek, kardeşleri için aman dilediler. Bu zikredilenlere inayet edilerek, istedikleri kabûl edildi. Kurganın Mâşûr kapısını açtılar. Halkın başı boş olduğunu düşünerek, diğer kapılar açılmadı. Bu açık kapıya Şirim Bey ile Yârek Bey tâyin edildi. Kendim, birkaç içki ile birlikte, içeri girip, başsız

halkın üzerine yürüyerek, ibret için, bir iki adamın öldürülmesini emrettim. İlk önce dış kurganda bulunan Mukim'in hazinesine gittim. Kurganın ortasında taş bir ev vardı. Abdürrezzak Mirza benden daha önce oraya gelip inmişti. Abdürrezzak Mirza'ya hazineden bir mikdar ihsan edip, bu hazinenin muhafızlığına Dost Nâsır Bey, Kul Bayezid Bekâvul ve bahşılardan Muhammed Bahşı tâyin edildi. Oradan erke gittim. Hazine muhafızlığına Şah Bey, Hoca Muhammed Ali, Şah Mahmud ve bahşılardan Tagayî Şah Bahşı tâyin edildi. Zünnûn'un divanı olan Mîr Han (Can) denilen birinin evine Mîrim Nâsır ile Maksud Suçı gönderildi ve Nâsır Mirza'ya verildi. Şey Ebû Said Tarhan, Mirza Han'a ve ... Abdürrezzak'a (212 a) verildi. O vilâyetlerde bu kadar çok ak akçe hiç bir zaman görülmemişti; hattâ bu kadar (270) akçe görmüş adamlar da duyulmamıştı. O geceyi erkte geçirdim. Şah Bey'in Sünbül adlı kulunu tutup getirdiler. Gerçi o zamanlarda o, kendisinin yakın bir dostu olduğu hâlde, o kadar itibar görmemişti. Birine teslim ettim. İyice ihtiyat etmeyerek, kaçırmış.

Ertesi gün ordugâhın bulunduğu Ferruhzad'ın çarbağına gittim. Kandahar vilâyetini Nâsır Mirza'ya verdim. Hazineleri zaptedip yükleyerek, şehirden çıktıkları zaman, Nâsır Mirza, erkte bulunan hazineden, bir katar deve yükü kadar, ak akçe almış. Onu da, geri istemeyerek, Nâsır Mirza'ya ihsan ettim.

Oradan kalkıp, Kuşhâne çayırına inildi. Ordugâhı naklettirip, kendim etrafı gezdikten sonra, bir az geç ordugâha döndüm. Ordugâh öncekisine

benzemiyor; tanınmayacak şekilde değişmişti. Cins atlar, kumaş, ata ve heybeye âit eşya, iskarlat ve kadife çadır ve otağlar, her çadırda yığın yığın sandıklar. Bu iki kardeşin kıymetli eşyası ayrı ayrı hazinelere ayrılmıştı. Her hazinede sandık-sandık ve denk-denk kumaşlar, yük-yük ve kap-kap ak akçeler; herkesin oda ve çadırında her nevi ganimetten fevkalâde çok eşya vardı. Koyunlara hiç ehemmiyet verilmiyordu. (212 b)

Kasım Bey'e, Kılat içinde bulunanları, başta Koç Argun ve Tâceddin Mahmud'unkiler olmak üzere, mal ve eşyaları ile birlikte, ihsan ettim. Kasım Bey, hesap bilir bir adam olduğu için, Kandahar civarında fazla kalmamızı münasip görmeyerek, söyleye söyleye tahsildarları ile konak konak göç ettirdi. Zikredildiği gibi, Kandahar Nâsır Mirza'ya bağışlanıp, izin verildikten sonra, Kâbil'e hareket edildi. Kandahar civarında hazineyi taksim edecek vakit kalmadığı için, Kara-Bağ'da dört-beş gün kalıp, hazine taksim edildi. Paraları saymak güçtü; terazi ile çekilerek, taksim edildi. Beyler ve nökerler yük-yük ve kap-kap gümüş parayı bineklerine yükleyerek, taşıyorlardı. Bol ganimet ve büyük bir şerefle Kâbil'e gelindi.

Sultan Ahmed Mirza'nın kızı Ma'sume Sultan Begim'i Horasan'dan istenip getirtmiştim. Bu defa Kâbil'e döndüğümüz zaman nikâh kıydım. Altı-yedi gün (271) sonra, Nâsır Mirza'nın adamlarından biri Şaybak Han'ın Kandahar'ı muhasara ettiği haberini getirdi. Mukim'in Zemindâver tarafına kaçmış olduğu evvelce zikredilmişti. O gidip, Şaybak Han'ı görür. Şah Bey'den de durmadan

adamlar gider. Bunların hiyle ve düzeni yüzünden, (213 a) Şaybak Han, benim Kandahar'da olduğumu zannederek, Herat'tan, dağ yolu ile Kandahar üzerine sür'atle yürür. Tecrübeli bir adam alan Kasım Bey, bunu düşünerek, tahsildarlarla Kandahar'dan bizi göçtürttü.

Gencin aynada gördüğünü, ihtiyar pişmiş tuğlada görür.

Şaybak Han gelip, Nâsır Mirza'yı Kandahar'da muhasara eder. Bu haber gelince, beyler çağırtılarak, istişâre edildi. Şu fikirler ortaya konuldu: özbek ve Şaybak Han gibi, yabancı bir halk ve eski bir düşman, Timur Bey oğullarının elinde bulunan bütün eyâletleri ellerine geçirdiler. Türk ve çağataydan bâzı köşe ve bucakta kalanlar da, bâzıları isteyerek, bâzıları da zorla, özbeklere katıldılar. Bir ben Kâbil'de kalmıştım. Düşman fevkalâde kuvvetli; biz ise, çok zayıftık. Ne sulh yapmak ihtimâli ve ne de mukavemet etmek imkânı vardı. Böyle bir kuvvet ve kudret karşısında, biz kendimize bir yer edinmeği düşünmeliyiz. Böyle bir fırsat varken, bu kuvvetli düşmandan daha uzaklara gitmeliyiz. Ya Bedahşan veyahut Hindistan tarafına gitmemiz lâzımdır. İkisinden birine karar vermek lâzımdır. — Kasım Bey ile Şirim Bey, etrafındakilerle birlikte, Bedahşan'a gitmek fikrinde idiler. O zamanda, Bedahşan'da bize karşı baş kaldıranlardan, bedahşanlılardan Mübarekşah Vezir bulunuyordu. Ondan başka Cihangir Türkmen ile Muhammed Kurçı vardı. Onlar Nâsır Mirza'yı kovmuşlardı; fakat özbeğe de (213 b) tâbi olmamış-

lardı. Ben ve bâzı içki beyler Hindistan tarafına gitmeği tercih ettik ve Lemgan'a hareket ettik.

Kandahar'ın zaptından sonra, Kılat ve Ternûk vilâyetleri Abdürrezzak Mirza'ya verilmiş ve Abdürrezzak Mirza Kılat'ta bırakılmıştı. (272) Özbekler Kandahar'ı muhasara edince, Abdürrezzak Mirza Kılat'ta kalamadı ve Kılat'ı bırakarak, biz Kâbil'den ayrıldığımız zaman, geldi. Kâbil'de Abdürrezzak Mirza bırakıldı. Bedahşan'da padişah ve padişahzâdeden hiç kimse yoktu. Şah Begim ile münasebeti olduğundan veya onun tasvibi ile, Mirza Han, Bedahşan tarafına gitmeğe meyletti. Mirza Han'a, Bedahşan tarafına gitmesine, müsaade edildi. Şah Begim de Mirza Han ile birlikte gitti. Benim teyzem Mihr Nigâr Hanım da Bedahşan'a gidecek oldu. Benimle beraber olmaları daha yakışırdı; öz kardeşlerim idi. Her ne kadar fikrinden döndürmeğe çalıştımsa da, olmadı; onlar da hareket ettiler.

Cemaziyelevvel ayında (Eylül, 1507), Hindistan'a gitmek niyeti ile, Kâbil'den hareket ettik. Hurd-Kâbil'den geçilerek, Surh-Ribat yolu ile, Kuruk-Say'a inildi. Kâbil ile Lemgan arasındaki afganlar sulh zamanında da hırsız ve soyguncudurlar. Böyle vak'aları arayıp bulamazlardı. Bana: — "Kâbil'i bırakıp, Hindistan'a gidiyor" — diye, kötülükleri bir iken, on oldu. İyileri de kötülüğe başladı. (214 a) O dereceye geldi ki, Çiğdelik'ten geçtiğimiz sabah, buralardaki Hızır-Hayl, Hırılcı ve Hûgiyân afganları, Çiğdelik geçidini tutmak niyeti ile, kuvvetlerini tanzim ederek, şimâl tarafındaki dağa gelip, davullar çalarak ve kılıç oynatarak,

meydan okumağa başladılar. Atlara biner binmez, askere, bulundukları yerden, dağlara yürümelerini emrettim. Her kol bulunduğu yerden harekete geçti. Afganlar bir an bile müdafaada kalamayarak, bir ok dahi atamadılar ve kaçıverdiler. Afganları kovalayarak, dağa çıktım. Bir afgan benden bir az aşağıda, kenardan kaçıyordu. Koluna ok attım. Bu ok isabet eden afgan ile diğer birkaç afganı ele geçirip getirdiler. İbret için, bâzıları kazığa vuruldu.

Nigenhar (273) tümeninde, Adinapûr kurganın önüne inildi. Önceleri, ilerisini hiç düşünmeyerek, yurt fikri üzerinde durmuyorduk. Ne gitmek için karar verilmiş bir yer ve ne de durmak için muayyen bir yurt vardı; etraftan bir haber alınınca, derhâl göç edilirdi. Sonhabarın sonları idi. Ovalardan pirinci ekseriya kaldırmışlardı. Civarı tanıyanlar Alişek tümeninin çayının yukarı tarafında çok pirinç ektiklerini ve askerin kışlık zahîresini oradan temin etmek imkânı olduğunu arzettiler. Nigenhâr vâdisinden kalkıp, sür'atle ilerleyerek, Saygil'den geçip, Pür-Emîn deresine (214 b) kadar gittik. Asker çok pirinç aldı. Pirinç tarlaları dağın eteğinde idi. Ahalisi kaçıp, dağlara çıktı. Birkaç kâfir öldürüldü. Pür-Emîn deresinin çıkıntısında birkaç yiğit serkûp için çıkarılmıştı. Döndükleri zaman, kâfirler çabucak dağ üzerine gelip, ok atmağa başladılar. Kasım Bey'in damadı Pûrân'a yetişip, balta ile yaralayarak ele geçirdikleri anda, yiğitler tekrar dönüp, onları kaçırarak, Pûdân'ı kurtarırlar. Kâfirlerin pirinç tarlasında bir gece kalınıp, çok zahîre alınarak, ordugâha gelindi.

Bu Mendrâver tümeni civarında bulunduğumuz zaman, şimdi Şah Hasan'ın nikâhında bulunan, Mukim'in Mah-Çüçük adlı kızı Kasım Kökeltaş'a nikâh edildi. Hindistan tarafına yürümek münasip görüldüğü için, Molla Baba Peşâgarî, birkaç yiğitle birlikte, Kâbil'e gönderildi. Mendrâver civarından kalkıp, Eter ve Şive'ye geldik. Birkaç gün o civarda oturuldu. Eter'den Küner ve Nûrgil'e gelip, seyrettim. Küner'den, sala binip, ordugâha geldim. Evvelce sala hiç binmemiştim. Çok hoşuma gitti. O zamandan itibaren sal kullanmağa başlanıldı.

O günlerde Molla Mîrek Ferketî, Nâsır Mirza'nın yanından gelip, Şaybak Han'ın, Kandahar'ın dış kurganını zaptederek, (274) erkini alamadan, geri çekildiğini ve Şaybak Han çekildikten sonra, bâzı sebeplerden dolayı, Nâsır Mirza'nın Kandahar'ı bırakıp, (215 a) Gazne'ye geldiğini haber vererek, bu hususta izahat verdi: Birkaç gün sonra, Şaybak Han Kandahar üzerine baskın yapar; içeridekiler, dış kurganı, tahkim edemedikleri için, bırakırlar. Erkin etrafında birkaç yerde delik açarlar ve birkaç defa hücum ederler. Nâsır Mirza'nın boynuna ok isabet eder. Bu vaziyette çâresiz kalarak, ileri safta bulunanlardan Hoca Muhammed Emin, Hoca Dost Hâvend, Muhammed Ali Piyâde ve Şâmî kurganı bırakıp, kaçarlar. Kurgan halkı ümitsizliğe düşüp, kurganı teslim etmeğe hazırlandıkları sırada, Şaybak Han sulh müzakeresine başlayıp, Kandahar'dan gider. Gitmesinin sebebi şu imiş: Kandahar üzerine yürüdüğü zaman, âilesini Nîrehtû'ye göndermiş; Nirehtû'dekiler, ona karşı

isyan edip, kurganı ele geçirmişler. Bu yüzden sulha benzer bir şey yapıp, geri döner.

Kış ortası olmasına rağmen, birkaç gün sonra, Bâdîc yolu ile Kâbil'e geldik. Bâdîc'in üst tarafında bir taşa, buradan gelip geçtiğimizin tarihinin kazılmasını emrettim. Hâfız Mîrek yazdı ve üstad Şah Muhammed taşı oydu; acele olduğu için, iyi oyamadı. Gazne'yi Nâsır Mirza'ya ihsan ettim. Abdürrezzak Mirza'ya Nigenhâr tümeni, Mendrâver, Dere-i Nûr, Küner ve Nûrgil verildi. Bu güne kadar Timur Bey'in evlâdlarına, saltanata rağmen, m i r z a derlerdi. Bu defa bana p a d i ş a h demelerini emrettim.

Bu senenin sonlarında, Salı gecesi, Zilkâde ayının (215 b) dördünde, güneş Hût burcunda iken, Kâbil'in erkinde Humayun dünyaya geldi. Doğum tarihini, şâir Mevlânâ Seydî (Sultan Humayun Han) ve Kâbil'in küçük şâirlerinden biri (Şâh-i fîrûz kadr) şeklinde, tesbit etmişlerdir. Üç - dört gün sonra, Humayun adı verildi. Humayun doğduktan sonra çarbağa çıkılarak, (275) doğum düğünü yapıldı. Bey ve emîrler, büyükler ve küçükler düğün hediyeleri getirdiler. Pek çok ak akçe toplandı. Ondan evvel bu kadar çok ak akçe bir arada görülmemiştir. Çok güzel bir düğün oldu.

DOKUZ YÜZ ON DÖRT SENESİ VEKAYİİ

Bu bahar Mukur civarında bulunan Mehmend afganlarının bir kısmı üzerine akın edildi. Akından döndükten birkaç gün sonra, Koç Bey, Fakir Ali, Kerimdâd ve Baba Çehre kaçmaya teşebbüs etmişler. Bundan haber alınarak, adam gönderildi ve İstergaç aşağısında yakalanıp getirildiler. Cihangir Mirza'nın hayatında da, bunların söylediği bazı fena sözleri bana arzetmişlerdi. Hepsinin pazarda idam edilmelerini emrettim. Kapıya getirip, ip çekip tam asmaya hazırlandıkları zaman, Kasım Bey, Halife'yi göndererek, ısrarlarla günahlarının affedilmesini diledi. Beyin hatırı için, kanlarını bağışladım ve hapse atılmalarını emrettim.

Bu esnada Husrev Şah'ın hisarlı ve kunduzlu (216 a) nökerlerinden ve moğulların büyüklerinden Çelme, Ali Seyid, Semke, Şir Kulı İkü Sâlim; Husrev Şah'ın çağataylardan itibar ettiği nökerlerinden; Sultan Ali Çehre ve Huda-Bahş ve türkmenlerden Süyündük ve Şah Nazar kumandasında bulunanlar, iki-üç bin iyi yiğit, aralarında gizlice konuşup anlaşarak, kötülük yapmaya karar vermişler. Bu zikredilenler, Hoca-Rivâc önünde, Song-Kurgan çayırından Çâlâk çayırına kadar olan yerlerde oturmuşlardı. Abdürrezzak Mirza, Nigenhâr'dan gelip,

Dih-Afgan'da oturmuştu. Muhib Ali Kurçı, bir-iki defa bunların böyle toplandıklarını Halife ile Molla Baba'ya söyler. Bu işi bana da ima ettiler. İnanılacak bir söz olmadığı için, pervâ edilmedi. Bir gece çarbağda divanhanede oturuyordum; yatsı vaktinde, bir taraftan (276) Musa Hoca tekrar bir adamla acele gelip, moğulların muhakkak düşman olmak niyetinde olduklarını kulağıma söyledi. Abdürrezzak Mirza'yı da, kendilerine iltihak ettirip ettirmediklerini kat'î olarak öğrenemedik. Onların da bu gece bir harekete geçecekleri belli değildi. Gaflet edip, kısa bir müddet sonra, hareme doğru gittim. O zaman kadınlar Bağ-ı Halvet ile Bağ-ı Yurunçka'da oturuyorlardı. Hareme yaklaştığım zaman, erkek ve kadın hizmetçiler yerlerine çekildiler. Onlar çekildikten (216 b) sonra ben, hademeler-başı ile birlikte, şehre doğru hareket ettim. Hendek yolu ile Âhenîn kapısına varır varmaz, karşı taraftan, pazar yolu ile, Hoca Muhammed Ali geldi. Ben onunla hammamın...

DOKUZ YÜZ YİRMİ BEŞ SENESİ VEKAYİİ

Muharrem ayının ilk Pazartesi günü Çendâvel vâdisinin aşağı kısmında şiddetli bir zelzele oldu ve nücumî yarım saat kadar devam etti. Ertesi sabah oradan kalkıp, Becûr kurganını zorlamak niyeti ile, kurganın yakınına indik. Dilezâk afganlarından bir muteber adamı, Becür sultanı ve halkına, kulluk göstererek, kaleyi teslim etmeleri hususunda nasihatlarda bulunması için, gönderdik. Bu talisiz ve cahil halk nasihatı kabul etmeyerek, mânasız cevaplar verdiler. Askere kalkan, merdiven ve kurgan zaptı için lâzım olan diğer hazırlıkları yapmaları emredildi. Bu iş için, bir gün bu yurtta oturuldu. Muharremin dördüncü Perşembe günü, askerin, zırhlar giyip silâhlanarak, atlara binmeleri; sol kolun ilerleyerek, Becûr kurganının yukarı tarafında suyun sığ yerinden geçip, kurganın şimâl tarafına inmesi, merkezin (217 a) kurganın şimâl-i garbîsinde, suyu geçmeden, arızalı yüksekliğe ve tepeli yere inmesi ve sağ kolun aşağıdaki kapının garbına (277) inmesi emredildi. Dost Bey kumandasında olan sol kol beyleri, suyu geçip indikleri zaman, kurgandan yüz-yüz elli kadar yaya çıkıp, ok atmaya başladılar. Bu beyler de onların üzerine yürüyerek, ok atıp, yayaları duvarın dibine kadar takip ede-

rek, kurgana soktular. Molla Abdülmelik Hastî, adamları ile birlikte, duvarın dibine kadar yürümüştü. Eğer merdiven ve kalkan hazır olsa ve gün de geç olmasa idi, o saat kurgan zaptedilirdi. Molla Türk Ali ve Tengri-Birdi'nin nökerleri düşmanla kılıçla vuruşarak, onları mağlûp edip, başlarını kesip getirdiler. Her birine mükâfat vaad edildi. Becûr halkı tüfenk sesinden hiç korkmuyor ve bilâkis tüfenk sesini duyunca, alay ederek, tahkirâmiz hareketler yapıyorlardı. O gün üstat Ali Kulı beş adamı tüfenkle atıp, yere serdi. Veli Hâzin de iki adamı tüfenkle devirdi. Diğer tüfenk atanlar da, fevkalâde celâdet gösterip, iyi tüfenk attılar. Kalkan, zırh ve deri elbiseleri delerek atıp, birkaç adamı yere serdiler. Akşama kadar belki yedi-sekiz veya on kadar becûrlu, tüfenk darbesi (217 b) ile, yere serilmiştir. Sonra tüfenk darbesinden başlarını kaldıramaz oldular. — "Akşam olmuştur; askerler esbabı hazırlayıp, seher vaktinde kurgana tırmansınlar" — emri verildi. Muharrem ayının beşinci Cuma günü, farz vaktinde, harp nakkâresi çalıp, herkesin bulunduğu yerden yürüyerek, kurgana tırmanmaları emredildi. Sol kol ile merkez, bulunduğu yerlerden birden kalkan geçirip, merdiven koyarak, tırmandılar. Halife, Şah Hasan Argun ve Ahmed Yusuf kumandasında olan merkezin sol koluna, sol kola yardımcı olmaları emredildi. Kurganın şimâl-i şarkî tarafındaki burcunun dibine Dost Bey'in adamları giderek, kazmak ve yıkmakla meşgul oldular. Üstat Ali Kulı da orda idi. O gün de iyi tüfenk (278) attı; iki defa da frengi attı. Veli Hâzin de bir adamı tüfenkle vurdu. Merkezin sol kolundan Melik Ali Kutnı (Kucını)

merdivenden daha evvel çıkıp, bir müddettten beri harp ve darpla meşguldü. Merkezin bulunduğu yerden Muhammed Ali Ceng-Ceng ve küçük kardeşi Nevrûz, her biri birer merdivene çıkıp, mızrakla ve kılıçla vuruştular. Bir merdivene de Baba Yasavul çıkıp, balta ile kurganın duvarını yıkmak ve bozmakla meşgûldü. Birçok yiğitler orada iyi hareket edip, çok ok (218 a) yağdırarak, düşmanın baş kaldırmasına imkân bırakmadılar. Bazı yiğitler de, düşmanın harp ve darbına hiç aldırmadan, ok ve yayına bakmadan, kurganı delmek ve bozmakla meşgul idiler. Kuşluk vakti gelmişti, Dost Bey'in adamlarının kazmakta oldukları şimâl-i şarki burcu delinerek, Dost Bey'in adamları düşmanı kaçırıp, burc üzerine çıktılar. O anda merkez adamları da merdivenlerden kaleye çıktılar. Yüce Tanrının lûtfu ve inayeti ile, bu kadar mazbut ve müstahkem bir kurgan nücûmî iki - üç saat içinde zaptedildi. Yiğitler ellerinde olan bütün gayret ve ihtimamı gösterdiler; kahramanlık şerefi ve iyi ad kazandılar.

Becûr halkı düşmandı ve hududu aşan düşmanlıktan başka, bu halk arasında kâfirlerin âdeti yayılmış ve islâm âdeti o sürü arasında zayi olduğu için, katliam yapılarak, kadın ve çocuklarının hepsi esir edildi. Kurganın şark tarafında muharebe olmadığı için, bir mikdar adam kaçıp kurtuldu. Tahminen üç binden fazla adam kesilmiştir. Kurgan zaptedildikten sonra, girip kurganı seyrettik. Duvarlarda, evlerde, sokak ve civarda sayısız ölü yatıyordu. Gelip geçenler, ölüler üzerinden yürüyorlardı. Seyirden dönüp, sultanlarının (218 b) evine indik. Becûr vilâyetini Hoca Kelân'a ihsan ettik. Ona yar-

dım olarak birçok iyi yiğitler tâyin (279) edildikten sonra, akşam vaktinde ordugâha gelindi.

Ertesi sabah kalkıp, Becûr vâdisindeki Baba-Kara çeşmesine inildi. Geri kalan birkaç esirin, Hoca Kelân'ın şefaatı ile, günahlarını bağışlayarak, kadın ve çocuklarını iade edip, gitmelerine müsaade ettik. Yakalanan bazı sultanlar ile serkeşler idam edildiler. Sultanlarının başı ve diğer birkaç baş, bu fetih haberi ile birlikte, Kâbil'e gönderildi. Bedahşan, Kunduz ve Belh'e de, fetihnâmeler ile birlikte, başlar gönderildi. Yusuf-Zeyî'den gelmiş olan Şah Mansur Yusuf-Zeyî, bu fetih ve katliamda beraberdi. Kendisine hil'at giydirilip, siyaset fermanları yazılarak, gitmesine izi verildi.

Becûr'a ait işleri hallettikten sonra, Salı günü, Muharrem ayının dokuzunda kalkıp, bir kürûh daha aşağıda, aynı Becûr vâdisine inilerek, yüksek bir yerde, kesilen başlardan bir minare yapılması emredildi. Çarşamba günü, Muharrem ayının onunda, dolaşmak için, atlara binip, Becûr kalesine gittik. Hoca Kelân'ın evinde içki meclisi yapıldı. Becûr civarındaki kâfirler birkaç tulum içinde şarap getirdiler. Becûr'un şarap ve meyvasının hepsi, civarındaki Kâfiristan'dan gelir. (219 a) Geceyi orada geçirip, sabahleyin kurganın burc ve duvarlarını tetkik ederek, tekrar ordugâha geldim.

Ertesi sabah kalkıp, Hoca-Hızır çayının sahiline inildi. Oradan kalkıp, Çendâvel çayının sahiline indik. Becûr kurganına yardıma ayrılanların oraya gitmelerine müsaade verdikten ancak bir-iki gün sonra, şu kıt'a hatıra geldi ve yazılıp, Hoca Kelân'a gönderildi:

Sevgili ile ahd ve kararımız böyle değildi: hicrân beni nihayet soktu ve sabırsız etti. İnsan zamanın işvelerine karşı ne çâre bulabilir ki, sonunda cevr ile yârı yârdan ayırdı.

Muharrem ayının on yedinci Çarşamba günü, Sultan Veys Sevâdî'nin muarızı, Sultan Alâeddin Sevâdi (280) gelip mülâzemet etti. Perşembe günü Becûr ile Çendâvel arasındaki dağda avlandık. Bu dağın geyiği kap-karadır; kuyruğu başka bir renktedir. Galiba bundan aşağıdaki Hindistan geyiği hep kap-karadır. O gün bir sarı kuş ele geçti. O da kara idi; gözleri de kara idi. O gün kartal bir geyik kakaladı.

Askerin zahîresi azalmıştı. Kehrac deresine (219 b) gidip, zahîre aldıktan sonra, Sevâd'a, Yusuf-Zeyî afganlarının üzerine, yürümek niyeti ile, Pazar günü oradan hareketle, Çendâvel suyu ile Becûr suyunun birleştiği yerde, Penc-Kûre suyunun aralığına inildi. Şah Mansur Yusuf-Zeyî birkaç lezzetli ve keyif verici kemalî getirmişti. Bir kemalîyi üçe taksim edip, bir kısmını kendim yedim; birini Gedayî Tagayî ve birini de Abdullah Kitabdar yedi. Çok sarhoş etti. O derecede ki, akşam vaktinde, beyler toplandığı zaman, istişâreye çıkamadım. Garip bir şeydi. Şimdi o çeşit kemalîden bir tanesi yenilse de, o günkünün yarısı kadar bile sarhoşluk vermiyor. Oradan kalkıp, Kehrâc deresi ile Pişgrâm deresinin ağzına yakın bir yere, Penc-Kûre'nin önüne inildi. Bu yurtta iken, aşık kemiğine kadar kar yağdı. Buralarda kar nâdir yağarmış; ahali hayret etti.

Sultan Veys Sevâdî'nin ittifakı ile, asker ihtiyacı için, Kehrâc ahalisine dört bin eşek yükü zahîre vergi konuldu. Bu zahîrenin tahsili için, Sultan Veys gönderildi. Kaba dağ ahalisi, hiç bir zaman böyle vergi vermemiş oldukları için, zahireyi veremeyerek, sıkıntıya düştüler.

Muharrem ayının yirmi üçüncü Salı günü asker, Hindu Bey kumandasında, Penc-Kûre'ye akına gönderildi. (220 a) Penc-Kûre, dağın ortasından biraz yukarıda bulunmaktadır. Penc-Kûre köylerine varabilmek için, bir kürûhe yakın yamaç, tırmanmak lâzımdı. Ahalisi kaçıp gitmişti. (281) Bir mikdar davar, öküz ve birçok zahîre getirdiler. Ertesi sabah asker, Koç Bey kumandasına, tekrar akına gönderildi. Ayın yirmi altıncı Perşembe günü, askere zahîre temin etmek için, Kehrâc deresinin içine, Mândîş köylerine inildi.

Humayun'dan sonra, onunla öz kardeş birkaç oğlan dünyaya gelmiş, fakat hiç biri yaşamamıştı. Hindal henüz doğmamıştı. Bu civarlarda bulunduğumuz zaman, Mâhim'den bir mektup geldi. Mektubunda: — "Bana, baht ve talihim ne ise, ister oğlan, ister kız olsun, bir çocuk verin. Ben onu kendime evlât edineyim ve büyüteyim" — diye yazmıştı. Pazar günü ayın yirmi altısında, bu yurtta iken, Hindal'ı Mâhim'e verip, mektuplarla birlikte Yusuf Ali Rikâbdar Kâbil'e gönderildi. Hindal henüz doğmamıştı.

(Bu sözün tafsilâtı şudur: onun öz kardeşlerinden o zamana kadar, ondan küçük ve diğerlerinin hepsinden büyük bir oğlan ve üç kız kardeşi vardı. Mihr-i Can'dan başkaları küçükken öldüler. Bir öz

kardeş çok istiyordu. O günlerde Dildar Ağaça gebe idi. Ben: — "Onun bir öz kardeşi olsa idi, ne olurdu" — dedim. Vâlide hazretleri: — "Eğer Dildar Ağaça bir oğlan doğurursa ve onu alıp büyütsem, nasıl olur" — dediler. Ben: — "Çok iyi olur" — dedim. Kadınlar arasında oğlan mı olacak, yoksa kız mı olacak, diye, bir fala bakmak âdeti vardır. İki kâğıttan birine Ali veya Hasan ve diğerine Fatma yazıp, bu iki kâğıdı çamurla yuğurup, bunları bir testi su içine koyarlar. Hangisi önce açılırsa, ona göre hükmederler. Erkek çıkarsa — erkek, kız çıkarsa — kız olacak derler. Fala baktılar; erkek çıktı. Müjde olduğu için, (282) hemen bir mektup yazıp gönderdik. Birkaç gün sonra, Tanrı bir erkek çocuk ihsan etti.

Mektup almadan üç gün evvel, çocuk dünyaya gelir gelmez, onu zorla annesinin yanından alarak, evimize getirip, muhafaza etmişler. Doğum haberini gönderdiler. Bu haber Bihre alındığı zaman geldi ve bunu uğur saydık. Adını Hindal koydular. Bu suretle o benim hem küçük kardeşim, hem de oğlum oluyor).

Bu yurtta bulunduğumuz zaman, Mândîş vilâyetinde, derenin ortasında, bir yüksek yerin üzerinde taşlardan büyük bir suffa yapıldı. Oraya ak çadır, methali ile birlikte, sığdı. Bu suffanın taşını hep içki ve sipâhiler taşıdılar.

Yusuf-Zeyî afganlarından Melik Süleyman Şah'ın oğlu Melik Şah Mansur gelmişti ve sadakat (220 b) gösteriyordu. Yusuf - Zeyî ulusu maslahatı için, onun kızı istenilmişti. Bu yurtta iken, Şah Mansur'un kızı ile birlikte, Yusuf-Zeyî'nin vergisinin gel-

mekte olduğu haberi geldi. Akşam üstü şarap sohbeti yapıldı. Sohbete Sultan Alâeddin de dâvet edilerek, has hil'at ihsan edildi.

Pazar günü, ayın yirmi sekizinde kalkıp, Kehrâc deresinden çıkıp indik. Şah Mansur'un küçük kardeşi Tavus Han, zikri geçen yeğenini, bu yurtta iken, getirdi. Bîsût halkının Becûr kurganı ile münasebeti olduğundan, onları göç ettirip, Becûr kurganına getirmesi için, Yusuf Ali Bekâvul oraya gönderildi. Kâbil'de kalan askerlere de, gelmeleri için, fermanlar gönderildi.

Cuma günü, Safer ayının üçünde, Penc-Kûre suyu ile Becûr suyunun birleştiği yere inildi. Pazar günü, ayın beşinde Becûr'a gidilip, Hoca Kelân'ın evinde içki sohbeti yapıldı. Salı günü, ayın yedisinde beyleri ve Dilezâk afganlarının büyüklerini çağırıp, istişâre ederek, şuna karar verildi: Senenin sonu gelmiş ve güneşin Hût burcuna girmesine bir-iki gün kalmıştır; ovalardaki ekini de tamamen kaldırmışlar. Bu zamanda Sevâd'a gidersek, asker, zahîre bulamayarak, müşkilât çekecektir. (221 a) Onun için Enbâher ve Pâni-Yâlî yolu ile yürüyerek, Heşnagar'ın yukarı tarafından Sevâd suyunu geçip, Yusuf-Zeyî'ye ait Sengür-Mâhûra karşısındaki ovada oturan (283) Yusuf-Zeyî ile Muhammed-Zeyî afganlarına akın etmek lâzımdır. Gelecek sene biraz erken, ekin zamanında gelip, bu afganların işini kökünden halletmek lâzım. — Buna karar verip, ertesi Çarşamba günü Sultan Veys ile Sultan Alâeddin'e atlar ve hil'atlar ihsan edip, vaatlerle müsaade vererek, oradan kalkıp, Becûr karşısına indik. Şah

Mansur'un kızı, seferden dönünceye kadar, Becûr kurganında bırakıldı.

Ertesi gün kalkarak, Hoca-Hızır'ı geçip indik. Hoca Kelân'a burada müsaade verildi. Saray ağırlıkları ile fazla asker levazımı ve ağır yük Küner yolu ile Lemgan'a gönderildi. Ertesi sabah kalkıp, ağır yükü ve develeri Hoca Mir-Mîran idaresine verip, Cargatû ve Dervâze yolu ile, Kara-Kûbe geçidine gönderdikten sonra, kendimiz hafif atlarla sür'atle yürüyerek, Enbâher geçidinden, ikindi vaktinden biraz evvel, Pânî-Yâlî'ye indik. Ugan-Birdi, birkaç adamla birlikte, dil almak için, ileriye gönderildi. Afganlarla aramız yakın olduğu için, erkenden hareket etmedik. Ugan-Birdi kuşluk vaktinde geldi. Bir agfanı yakalayıp, başını kesmiş; (221 b) gelirken başı yolda düşürmüş. Arzu edilen kat'î haberi getirmedi. Öğle üstü kalkıp, Sevâd suyunu geçerek, ikindiden biraz evvel inildi. Akşam üstü harekete geçip, sür'atle yürüdük. Güneş bir mızrak boyu yükseldiği zaman, öncü olarak gönderilmiş olan Rüstem Türkmen, afganların haberdar olup, harekete geçtikleri ve bir mikdar afganın dağ yolu ile gittikleri haberini getirdi. Bunu işitince daha sür'atle yürüyüp, akıncıları ile gönderdik. Gidip bir mikdar afganı öldürerek, başlarını kesip, bir mikdar esirle öküz ve davar getirdiler. Dilezâk afganları da birkaç baş kesip getirdiler.

Oradan dönülerek, Kâtleng civarına inildi. Saray ağırlıklarını sevketmekte olan Hoca Mîr-Mîran'a karşı kılavuz (284) gönderilip, Makam'da bize iltihak etmesi bildirildi. Ertesi sabah kalkıp, Kâtleng ile Makam arasına inildi. Şah Mansur'un adamı gel-

di. Husrev Kökeltaş ile Ahmedî Pervançı bir mikdar adamla, ağırlıklara karşı gönderildi; Salı günü, ayın on dördünde, Makam'a indiğimiz zaman, gelip bize iltihak ettiler.

Şu otuz-kırk sene içinde, Şehbâz Kalender adlı bir mülhid çıkmış ve Yusuf-Zeyi'nin bir kısmı ile Dilezâkların bir kısmını dinden çıkaran bu kalender imiş. Makam dağının önünde alçakça bir dağ (222 a) bulunmaktadır. Bütün ovalara nâzır ve çok güzel bir tepedir. Şehbâz Kalender'in kabri orada idi. Gezerken, oraya geldim. Tetkik edildi. — "Böyle havadar bir yerde mülhid bir kalenderin kabri ne münasebetle bulunuyor" — diye hatıra geldi. Emrettim; bozup, orasını düm-düz ettiler. Çok güzel ve ve havadar bir yer olduğu için, mâcun yiyerek, bir müddet orada oturduk.

Becûr'dan, Bihre'ye yürümek niyeti ile, dönülmüştü. Kâbil'e geldiğimizden beri hep Hindistan seferi niyetinde idik; bâzı mâniler yüzünden, nasip olmuyordu. Üç-dört ay devam eden Becûr seferinden de askerin eline mühim bir şey geçmedi. Hindistan'ın hududunda olan Bihre yakın olduğu için, — "Derhal ve ağırlıksız girsek de, askerın eline bir şeyler geçse" — diye hatırdan geçti. Bu niyetle dönerek, afganlara akın edip, Makam'a indiğimiz zaman, bana sadık olan bazıları: — "Hindistan'a girilecek olursa, esaslı girilmelidir. Askerin bir kısmı Kâbil'de kaldı; bir mikdar iyi yiğit de Becûr'da bırakıldı. Atların zayıflığı yüzünden, birçokları da Lemgan'a döndüler. Buraya gelenlerin de atları öyle bitkin vaziyettedir ki, bir gün bile sıkı koşamazlar" — diye arzettiler. Vâkıa bu sözler makul idi;

fakat artık karar verilmişti ve bu hesaplara bakmadan, sabahleyin (222 b) kalkıp, Sind (285) suyunun geçidine doğru hareket ettik. Sind nehrinin geçidini aramak için, Mîr Muhammed Câlebân, büyük ve küçük kardeşleri, yanlarına birkaç yiğit verilerek, nehrin yukarı ve aşağı taraflarına gönderildiler. Askeri nehir tarafına gönderip, kendim gergedan avlamak için, Gürkhâne dedikleri Sevâtî tarafına gittim. Birkaç gergedan peyda oldu. Fakat cengel çok sıktı; çengelden çıkmadı. Bir yavrulu gergedan düzlüğe çıkıp, kaçmaya başladı. Birçok ok atıldı. Kendini yakındaki cengele attı. Cengele ateş verdiler, fakat o gergedan bulunamadı. Diğer bir gergedan yavrusu ateşte yanmış, kıvranıyordu; boğazladılar ve herkes bir parça aldı. Sevâtî'den dönüp etrafı iyice dolaştıktan sonra, yatsı vaktinde ordugâha geldik. Geçit aramaya gidenler, bir geçit bulup gelmişlerdi.

Ertesi sabah Perşembe günü, ayın on altısında, at, deve ve yüklerle geçitten geçildi. Ordugâh pazarını, yayaları ve eşekleri salla geçirdiler. O gün geçit başında iken, Nilâblılar zırhlı bir at ve üç yüz şahruhî ile gelip gördüler. Halkın hepsi geçince, aynı gün öğle vaktinde hareket edilip, gecenin bir pasına kadar yürüyerek, Keçekût suyunun yakınına inildi. Oradan sabah hareketle, Keçekût suyu geçilip, öğleye yakın Sengdâkî geçidi aşılarak, (223 a) inildi. Seyid Kasım Eşik-Ağa artçı (çagdavul) idi. Arkadan, ağırlıklar arkasında gelmekte olan gücûrları ele geçirerek, birkaç baş kesip getirdi. Sengdâkî'den seher vaktinde hareket edilip, öğle vaktinden az sonra, Sûhân suyu geçilerek, inildi. Askerin arkası gece yarısına kadar gelmekte devam etti. Çok uzun

bir göç idi; atların kuvvetsizliği ve zayıflığı yüzünden, fevkalâde güç oldu. Birçok at geri kaldı.

Bihre'den şimâle doğru yedi kürûh mesafede bir dağ vardır. Bu dağ, *Zafernâme* ve diğer bazı kitaplarda Kûh-i Cûd adı ile anılır. Bu adın verilmesinin sebebi malûm değildi; sonraları malûm oldu: Bu dağda, bir baba neslinden, iki kısım halk vardır; birine Cûd, diğerine (286) Cencûhe derler. Bu dağdaki ve Nilâb ile Bihre arasındaki kabîlelere, bunlar eskiden beri hüküm ve ferman yürütegelmişler. Lâkin ahbapça ve kardeşçe bir hükûmet. Halktan her istediklerini alamazlar. Eskiden beri vergi gibi bir şey tesbit etmişler; bunların alışı ve onların verişi bu tesbit edilenden fazla veya eksik olamaz. Tesbit ettikleri şudur; ev başına bir şahruhî verirler; her aile de yedi şahruhî verir ve askere de giderler. Cûd ve Cencûhe'nin her ikisi birkaç şubeye ayrılır. Bihre'nin yedi kürûh mesafesinde bulunan bu dağ — Kişmir dağlarından olan Hindikuş dağı bu (223 b) dağlara bitişiktir — ayrılarak, cenub-ı garbîye uzanmak suretiyle, Dinkût'un ayağında Sind nehrine müntehi olur. Bu dağın yarısında Cûd ve yarısında da Cencûhe oturur. Bu dağa, Cûd'a nisbetle, Kuh-i Cûd demişlerdir. Bunların itibarlı olan büyüğüne r â y diye hitap ederler; diğer küçük kardeşi ve oğluna m e l i k derler. Cencûheler Lenger Han'ın dayıları olur. Sûhân suyunun civarındaki kabîlelerin hâkiminin adı Melik Hest idi. Asıl adı Esed'dir. Hindistanlılar böyle hareketleri bazan sakin okurlar; *haber*'e *hebr* dedikleri gibi, *esed*'e de *esd* demişler ve git-gide *hest* olmuştur.

Lenger Han, iner inmez, Melik Hest Cencûhe'ye gönderildi. Acele gidip, inayet ve şefkatimizden ümitlendirerek, yatsı vaktinde kendisini alıp getirdi. Bir zırhlı at getirip, mülâzemet etti. Kendisi yirmi iki-yirmi üç yaşlarında vardı. Bunların hayvan sürüleri ordugâhın etraf ve civarında pek çoktu. Hâlâ Hindistan'ı ele geçirmek niyetinde idik. Bihre, Hoşâb, Çânâb ve Cenyût gibi, bu birkaç vilâyet, kaç zamandır türk tasarrufunda idi ve bunları kendi mülkümüz gibi tasavvur ederdik; zorla veya sulhle kendimizin mutasarrıf olacağımıza emindik. Bu sebeple bu dağ halkı ile iyi münasebette bulunmak vâcip ve lâzımdı. (224 a) Onun için: — "Hiç kimse (287) bunların hayvan sürülerine, ip ucu ve iğne kırıklarına dahi zarar ve ziyan yapmasınlar" — diye ferman oldu.

Oradan sabah kalkıp, öğle vaktinde Kelde-Kehâr'a gelip indik. Etraf ve civarı bol otluk idi. Bu Kelde-Kehâr çok güzel bir yerdedir. Bihre'nin on kürûh mesafesinde, Cûd dağının arasında, düzlük ve bu düzlüğün ortasında büyük bir göl bulunur. Bu göl, etrafındaki dağlardan toplanan yağmur sularından hâsıl olmuştur. Mesahası üç kürûhe yakındır. Şimâl tarafında güzel bir çayır vardır. Garbında, dağın tepesinde, bir çeşme vardır. Bu su, göle bakan tepelerde oturmak imkânını verdiği için, burada Bağ-ı Safa adında bir bahçe yaptırdım. Çok güzel, havalı ve safalı bir yerdedir. Nitekim izahı gelecektir.

Kelde-Kehâr'dan seher vaktinde hareket edildi. Hemtâtû (Hembâtû) geçidinin başında, yerlilerden birkaç kişi, az bir hediye ile gelip, mülâzemet etti. Abdürrahim Şıgavul, bu gelen adamlarla birlikte, Bih-

re halkını kazanmaya çalışip: — "Bu vilâyetler eskiden beri türkün olagelmiştir; sakın, korku ve telâşa yol verip, halkı bozulmaya bırakmasınlar; bu vilâyet halkı ile samimîyetimiz vardır ve yağma edilmeyecektir" — diye söylemesi için, Bihre'ye gönderildi. Kuşluk vakti geçidin dibine inip, (224 b) Kurban Çarhî ve Abdülmülûk Hestî (Kastî) idaresinde yedi-sekiz kişi, haber almak için, ileri gönderildi. İleri gidenlerden Mîr Muhammed Mehdî Hoca bir adam getirdi. Bu esnada afganların büyüklerinden birkaçı hediyelerle gelip, mülâzemet ettiler. Bunlar Lenger Han ile birlikte, halkı kazanmak için, Bihre halkına gönderildi. Geçidi aşıp, cengelden çıkarak, sağ, sol kollar ve merkez safları tanzim edilmiş olduğu halde, Bihre'ye doğru hareket ettik. Bihre'ye yaklaştığımız zaman, Devlet Han Yusuf-Hayl'in oğlu Ali Han'ın adamlarından Dive Hindu ile Siktû'nun oğlu, Bihre'nin reisleri ile birlikte gelerek, bir at hediye edip, mülâzemet ettiler. Öğleye doğru, (288) Bihre halkına zarar ve ziyan vermeden, Bihre'nin şarkında, Behet suyunun kenarında bir otluğa inildi.

Timur Bey'in Hindistan seferinden beri, Bihre, Hoşâb, Çânâb ve Cenyût gibi, birkaç vilâyet, Timur Bey'in evlâtlarının ve onların tâbi ve mensuplarının tasarrufunda bulunuyordu. Şahruh Mirza'nın torunu olan Suyurgatmış Mirza'nın oğlu Sultan Mes'ud Mirza'nın — ki, Kâbil ve Zâbil vilâyetinin idaresi o zaman onun elinde bulunduğu için, ona Sultan Mes'ud Kâbilî derlerdi — yetiştirdiklerinden Mîr Ali Bey'in oğulları Baba Kâbilî, Derya Han (225 a) ve sonraları Gazi Han dedikleri Apak Han,

Sultan Mes'ud Mirza'nın oğlu Ali Asgar Mirza'dan sonra, Kâbil, Zâbil ve bu zikredilen Hindistan vilâyet ve pergenelerine zorla sahip olmuşlardı. Sultan Ebû Said Mirza zamanında Kâbil ile Gazne bunların elinden çıktı; Hindistan'daki vilâyetler ise, bunların elinde kaldı. Dokuz yüz on senesinde (1504), Kâbil'e ilk geldiğim sene, Hindistan'a girmek niyeti ile, Hayber'den geçerek, Perşâdûr'a geldiğim zaman, Bâkî Çaganyânî'nin gayreti ile, aşağı Bengeş tarafında bulunan Kühet'e yürünerek, Afganistan'ın birçok yerlerine akın edilip, Bennû ve Deşt yağma edildikten sonra, Dükî yolu ile çıkıldı. Bihre, Hoşâb ve Çânâb idaresi Mîr Ali'nin torunu Gazi Han'ın oğlu Seyid Ali Han'a aitti. O İskender Behlûl adına hutbe okur ve ona tâbi idi. Bu seferden kuşkulanıp, Bihre'yi bırakarak, Behet suyundan geçip, Bihre köylerinden Şirkût'e yerleşmişti. Bir-iki sene sonra, bizim yüzümüzden, Seyid Ali Han ile afganlar bozuştular. O da bu yüzden korku ve telâşa kapılarak, bu vilâyetleri, o zamanlarda Lâhûr hâkimi olan Devlet Han Tatar Han Yusuf-Hayl'e (225 b) teslim etti. Devlet Han Bihre'yi büyük oğlu Ali Han'a vermişti. O vakit (289) Bihre Ali Han'ın tasarrufunda idi. Devlet Han'ın babası Tatar Han, çıkıp Hindistan'a mutasarrıf olduktan sonra, Behlûl'ü padişah yapan altı-yedi serdardan biri idi ve Setlüc nehrinin şimâl tarafındaki vilâyetlerin hepsi bu Tatar Han'da idi. Bu vilâyetlerin hâsılatı üç kürûrdan biraz fazladır. Tatar Han'ın vefatından sonra, Sultan İskender, padişahlığı zamanında, bu vilâyeti Tatar Han'ın evlâdından almıştı. Benim Kâbil vilâyetine geldiğimden bir-iki sene evvel, yalnız Lâhûr'u Devlet Han'a vermişti.

Ertesi gün bazı münasip yerlere akıncılar gönderildi. O gün Bihre'yi gezdim. Sengür Han Cencûhe o gün gelerek, at hediye edip, mülâzemet etti. Çarşamba günü, ayın yirmi ikisinde, Bihre'nin büyükleri ile tüccarlarını çağırıp, dört yüz bin şahruhî fidye-i necat alınmasına karar verilerek, tahsildarlar tayin edildi. Tekrar hareket edip, etrafı seyrettik ve bir gemiye binerek, mâcun yedik. Bihre ve Hoşâb'da oturan belûclere Haydar Alemdar gönderilmişti. Perşembe sabahı, bâdem çiçeği renginde cins bir at hediye edip, mülâzemet ettiler. Askerin Bihre halkına karşı yolsuz hareket ederek, soyduklarını arzettiler. (226 a) Adamlar gönderip, yolsuz hareket edenlerin bazılarını idam ettirerek, bazılarının da burunlarını delip, ordugâhta gezdirttim. Cuma günü hoşâblıların arz-ı hâli geldi. Hoşâb'a gitmeye, Şah Şücâ Argun'un oğlu Şah Hasan memur edildi. Cumartesi günü, ayın yirmi beşinde, Şah Hasan Hoşâb'a gönderildi. Pazar günü öyle yağmur yağdı ki, bütün düz yerler su oldu. Bihre ile ordugâhın bulunduğu bahçeler arasında küçük bir su vardı; öğle vaktine kadar bunun genişliği büyük bir nehir kadar oldu. Bihre'nin yakınında, bir ok atımından fazla yerden geçit yoktu; at yüzdürerek geçerlerdi. Öğleden sonra, yükselen suyu görmek için, hareket ettim. Yağmur ve fırtına o kadar arttı ki, dönüp ordugâha gelmek bile tehlikeli oldu. (290) Öğleden sonra, bu yükselmiş olan sudan, at yüzdürerek, geçtim. Askerde fevkalâde korku uyandı. Çoğu çadır ve ağır yüklerini bırakıp, zırh ve silâhlarını omuzlarına alıp, çıplak atlarını yüzdürerek, geçtiler. Düz yerlerin hepsi su altında kalmıştı. Sabahleyin gemi-

ler getirip, askerin çoğu çadır ve eşyalarını gemi ile geçirdiler. Öğleye yakın Koç Bey'in adamları, bir şer'î kadar suyun yukarı tarafına gidip, bir geçit buldular. Geride kalanlar, geçitten geçtiler.

Cihan-Numâ dedikleri Bihre kurganının içinde (226 b) bir gün kalınarak, Salı sabahı hareket edilip, yağmur ve sel korkusundan, Bihre'nin şimâl tarafında bulunan tepelerin üzerine inildi.

Tesbit edilen parayı vermekte ihmal gösteriyorlardı. Vilâyeti dört kısma ayırıp, beylere bunu dikkatle tamamlamalarını emrettim. Bir kısma — Halife, bir kısma — Koç, bir kısma — Nâsır ve bir kısma da — Seyid Kasım ile Muhib Ali tâyin edildiler. Türklerin oturdukları vilâyetleri kendimizin saymıştık. Onun için onlar yağma edilmedi.

Halk arasında, eğer sulh için elçi giderse, türke ait olan vilâyetlerin müşkilât çıkarmayacakları söyleniyordu. Böylece Rebiülevvel ayının ilk Perşembe günü, babası Sultan İskender'in şu son beş-altı ay içinde ölmesi üzerine, Hindistan saltanatını eline almış olan Sultan İbrahim'e, elçi olarak, Molla Mürşid'i tâyin ettik ve bir doğan gönderip, eskiden türke ait olan vilâyetleri istedik. Devlet Han'a ve Sultan İbrahim'e yazılmış mektupları teslim edip, ağızdan söylenecek sözleri de söyleyerek, Molla Mürşid'e izin verildi.

Bu Hindistan ahalisi ve bilhassa afganlar çok ahmak, rey ve tedbirden mahrum insanlarmış. Ne düşmanlık ile yürüme ve karşı koymasını ve ne de dostluk yol (227 a) ve tarzını tutabildiler. Gönderdiğimiz adamı Devlet Han, (291) kaç gün Lâhûr'da alıkoyarak, ne kendisi görüştü ve ne de İbrahim'e

gönderdi. Birkaç ay sonra, gönderdiğimiz adam, hiç bir cevap almadan, Kâbil'e geldi.

Cuma günü, ayın sekizinde şimdi tüfenk-endâz olan Şaybak Piyâde ile Derviş Ali Piyâde, Kâbil'den arz-ı hallerle, Hindal'ın doğduğu haberini getirdiler. Bu haber Hind'in teshiri zamanında geldiği için, bunu uğur sayarak, ona Hindal adını verdim. Kanber Bey de Belh'ten Muhammed-Zaman Mirza'nın arz-ı hallerini getirdi.

Ertesi gün, divan dağıldıktan sonra, gezmeye çıkarak, bir gemide rakı içildi. Meclis ehli, Hoca Dost Hâvend, Husrev, Mirim, Mirza Kulı, Muhammedî, Ahmedî, Gedayî, Nûman, Lenger Han, Rûh-Dem, Kasım Ali Tiryâkî, Yusuf Ali ve Tengri Kulı'lardan ibaretti. Geminin baş tarafında bir köşk (talar) vardı; üstü düzdü; birkaç adamla ben burada oturmuştum. Birkaç adam da köşkün altında oturmuştu. Geminin kıç tarafında da oturulacak yer vardı; Muhammedî, Gedayî ve Nûman orada oturmuşlardı. İkindiye kadar rakı içildi. Rakının kötülüğünden nefret edip, bu taraftakilerin ittifakı ile, mâcunu tercih ettik. Geminin o ucundakiler bizim mâcun yediğimizi (227 b) bilmediler ve rakı içmekte devam ettiler. Gemiden yatsı vaktinde kalkıp, geç vakit ordugâha geldik. Muhammedî ile Gedayî, beni rakı içiyor zannederek, iyi bir hizmette bulunalım diye, rakı testisini at üzerinde nöbetle taşıyarak, çok neş'e ve güler yüzle girdiler ve: — "Böyle karanlık bir gecede, testiyi kendimiz nöbetle taşıyarak, geldik" — dediler. Sonra onlara sohbet ve keyflenmenin başka başka olduğunu anlattılar; bir tarafta mâcun ve diğer tarafta içki kullanılmıştı. Mâcun

sohbeti ile içki sohbeti hiç bir zaman birbirine uymadığı için, fevkalâde müteessir oldular. Ben: — "Sohbeti bozmayın, rakı içmek (292) isteyen adam, rakı içsin; mâcun isteyen adam, mâcun yesin ve hiç kimse birbirine taarruz ile dil uzatmasın" — dedim. Bazıları rakı içtiler ve bazıları da mâcun yediler. Bir müddet sohbet tekellüfle devam etti. Baba Can Kanbuzî sohbette yoktu; ak çadıra geldiğimiz zaman, onu da çağırttık. Rakı içmek arzu etti. Terdi Muhammed Kıpçak'ı da çağırtarak, sarhoşlarla hemsohbet yaptık. Mâcun sohbeti ile rakı ve şarap sohbeti hiç bir zaman birbirine uymaz. Sarhoşlar her taraftan kötü sözler söylemeye başladılar. Taarruzlarının çoğu mâcuna ve mâcun kullananlara karşı idi. Baba Can da sarhoş olup, çok fena sözler söyledi. Terdi Muhammed'i de sarhoşlar, dolu dolu kadehleri arka arkaya sunarak, az bir zamanda tamamen sarhoş ettiler. Her ne kadar islâha gayret (228 a) ettik ise de, fayda etmedi. Çok rezalet oldu. Sohbetin tadı kaçtı ve nihayet her tarafa dağıldılar.

Pazar ertesi günü, ayın beşinde, Bihre Hindu Bey'e verildi. Salı günü, Cânâb vilâyetini Hüseyin İkrâk'e ihsan edip, onun oraya gitmesine müsaade ettik. Bu esnada Seyid Ali Han'ın Minûçihr Han adlı oğlu gelip, mülâzemet etti. O, Hindistan'dan yukarıki yolla bize gelirken, Tatar Keker'e tesadüf eder. O, bunu bırakmadan alıkoyup, kızını vererek, onu kendine damat edinir ve böylece o, kaç zamandır, onunla beraber bulunuyordu.

Nilâb ile Bihre dağları arasında, Cûd ve Cencûhe kabîlelerinden başka, Kişmir dağlarına bitişik yerlerde, Cet, Gücûr ve o tâifelerden birçok kabîle-

ler vardır ve onlar derede her tepede köyler yapıp oturmuşlardır. Bunların hâkim ve büyükleri Keker kabîlesidir. Bunların hâkimiyeti de Cûd ve Cencûhe'nin hâkimiyetine benzer. Bu dağın eteğindeki kabîlelerin hâkimiyeti, o zamanlarda, aynı babanın oğulları olan Tatar Keker ile Hâtî Keker elinde idi. Bunlar kardeş çocukları idiler. Bunların müstahkem yerleri yar ve kayalıklardır. Tatar'ın bulunduğu yerin adı Pirâle idi. Karlı dağdan oldukça aşağıda bulunuyordu. Hâtî'nin vilâyeti (293) ise, dağa bitişiktir. Kâlencer, Bâbû Han (228 b) Bîsût'a ait idi. Hâtî onu da kendine tâbi etmişti. Tatar Keker, Devlet Han'ı görmüştü ve ona itaat eder gibi idi. Hâti ise, gitmiyordu; fitne ve fesatla meşgûldü. Tatar, Hindistan beylerinin sözü ve ittifakı ile, gelip biraz uzaktan Hâtî'yi muhasara eder gibi vaziyet almıştı. Bizim Bihre'de bulunduğumuz zaman, Hâtî, av bahanesi ile, gizlice Tatar'ın üzerine yürüyerek, onu öldürüp, vilâyetini, karılarını ve nesi varsa hepsini ele geçirdi.

Öğle vaktinde, geçmek için, hareket edilerek, gemiye girip rakı içildi. Mecliste Dost Bey, Mirza Kulı, Ahmedî, Gedayî, Muhammed Ali Ceng-Ceng, Ases, Ugan-Berdi Moğul ve çalgıcılardan Ruh-Dem ve Baba Can, Kasım Ali, Yusuf Ali, Tengri-Kulı, Ebülkasım ve Ramazan Lûlî vardı. Yatsıya kadar gemide içip, yatsı vaktinde tamamen sarhoş bir halde çıkıp, ata binip, meş'aleyi elime alarak, nehir sahilinden ordugâha kadar, kâh atın bir tarafına, kâh ikinci tarafına eğilerek ve çılgınca at koşturarak gelmişim. Çok sarhoş imişim. Ertesi gün böylece elime meş'ale alıp karargâha gelişimi an-

lattılar. Hiç hatırlayamadım. Eve geldikten sonra, epeyce kusmuşum.

Cuma günü, gezmek için hareket edip, gemi ile suyu geçtik. O taraftaki bahçeleri, çiçekleri ve şeker kamışı ekilen yerleri dolaşıp, kova ve çarhlara bakıp, su çekme usûlünü sorup, (229 a) birkaç defa su bile çektik. Gezinti esnasında mâcun yenilirdi. Oradan dönüşte tekrar gemiye bindik. Minûçihr Han'a da mâcun verilmişti; o kadar mâcun tesiri altında kaldı ki, iki koltuğuna girip kaldırdılar. Bir müddet, su ortasında demir atıp, duruldu. Ondan sonra suyun aşağısına doğru epeyce gidildi. Bir müddet sonra, gemiyi yukarıya çektirdik. O gece gemide uyuyup, sehere doğru ordugâha geldik.

Cuma ertesi günü, Rebiülevvel ayının onunda, güneş Hamel burcuna girdi. O gün öğle vaktinde, gezmek için, hareket ederek, gemiye girip, rakı içildi. (294) Mecliste Hoca Dost Hâvend, Dost Bey, Mîrim, Mirza-Kulı, Muhammedî, Ahmedî, Yunus Ali, Muhammed Ali Ceng-Ceng, Gedayî Tagayî, Mîr Hurd, Ases ve çalgıcılardan Ruh-Dem, Baba-Can, Kasım, Yusuf Ali, Tengri-Kulı ve Ramazan vardı. Nehrin kollarından birine girip bir müddet suyun aşağısına doğru gidildi. Bihre'nin biraz aşağısından çıkıp, geç vakit ordugâha geldik. O gün Şah Hasan *(Hüseyin)* Hoşâb'dan geldi. İlçi gönderip, eskiden türke âit olan vilâyetleri isteyerek, uzlaşma işi ortaya konulduğu için, tesbit edilen akçe de ele geçti.

Sıcaklar da bir az yaklaştı. Hindu Bey'e yardımcı olarak, Şah Muhammed Mühürdar, onun kü-

çük kardeşi Dost Mühürdar ve diğer bâzı münasip yiğitler ayrılarak, her birine vaziyetlerine göre, (229 b) yerler tesbit ve tâyin edildi. Bu yürüyüşlere gayret eden ve sebep olan Lenger Han'a Hoşâb'ı ihsan edip, tuğ vererek, onu da Hindu Bey'e yardımcı tâyin ettik. Bihre'de bulunan türk ve yerli sipahileri de, yer ve ulûfelerini arttırıp, Hindu Bey'e yardımcı olarak bıraktık. Bunlardan biri — adı zikredilmiş olan Minûçihr Han idi; biri — Nazar Ali Türk idi ve Minûçihr Han'ın akrabası oluyordu; biri — Senger Han Cencûhe ve biri de — Melik Hest Cencûde idi.

Vilâyet işini sulha bağlamak ümidi ile, bu şekilde karar verip, Pazar günü, Rebiülevvel ayının on birinde, Bihre'den kalkıp, Kâbil'e doğru hareket ettik. Kelde-Kehâr'a gelip, indik. O gün de çok fazla yağmur yağdı. Yağmurluklu adamla yağmurluksuz adam arasında fark kalmadı. Askerin arkası gece yatsıya kadar gelmekte devam etti. Bu yer ve memleketin havasını ve suyunu bilen adamlar, bilhassa Keker'in eski bir düşmanı olan Cencûhe: — "Buralarda kötü adamlardan biri Hâtî Keker'dir; yolu kesen ve halkı bozan odur. Öyle yapmalı ki, ya o buralardan gitsin veyahut ona iyice bir ders verilsin" — diye arzettiler. Buna karar verip, ertesi gün, askeri Hoca Mîrmîran ile Mîrim Nâsır'ın idaresine bırakıp, kendimiz büyük kuşlukta askerden ayrılarak, şu birkaç gün içinde Tatar'ı öldürüp, onun vilâyeti olan Pirâle'yi alarak, zikredildiği gibi, orada bulunmakta olan Hâtî Keker'in üzerine (230 a) akın ettik. İkindi vaktinde bir yere inip, atlara yem verdikten sonra, yatsı vak-

tinde oradan (295) tekrar hareket ettik. Rehber, Melik Hest'in Sürpa adlı gücûrlu nökeri idi. Gece yolu kaybedip, sehere yakın indik. Beg Muhammed Moğul ordugâha geri gönderildi. Sabah erkenden harekete geçildi. Kuşluk vaktinde, zırhlar giyip, sür'atle yürüdük. Bir şer'î mesafe kaldığı zaman, Pirâle'nin karaltısı göründü. Akıncılar ileri gönderildi. Sağ kol alayında olan Koç Bey Pirâle'nin şark tarafına vardı. Sağ kolun arkasına yardımcı gönderildi. Sol kol ile merkez adamları Pirâle'nin tam üzerine sokuldular. Dost Bey, yardım için, Pirâle'nin üzerine yürüyen sol kolun arkasına gönderildi.

Pirâle uçurumların üzerinde bulunmaktadır ve iki yolu vardır. Biri — bizim geldiğimiz cenub-i şarkî cihetindedir ki, uçurumların üzerinden geçer. Yolun her iki tarafında yar ve uçurumlar bulunmaktadır. Pirâle'ye yarım kürûh kala, kapısına varıncaya kadar, dört-beş yerde yolun her iki tarafına uçurumlar yapıp, yolu bir tek adam geçebilecek kadar daraltmışlar. Bir ok atımı kadar mesafeyi teker teker ve arka arkaya yürümek lâzımdır. İkinci yolu — şimâl-i garbîsindedir ve geniş bir dere içinden gelip, Pirâle'ye çıkar. Bu yol da, bir tek adam geçebilecek kadar, dardır. Bunlardan başka hiç bir taraftan yol yoktur. Vâkıa duvar ve mazgalı yok, fakat zorlanacak yeri de yoktur. Etrafı, yedi-sekiz veya on karı derinliğinde, (230 b) sarp kayadır.

Önce sol kol adamları boğazlardan geçip, kapıya sokuldular. Hâtî, otuz-kırk kadar kendileri ve atları zırhlı atlıları ve kalabalık yaya adamları ile, akıncıları geri püskürttü. Akıncıların arkasına yar-

dımcı olarak gönderilen Dost Bey yetişerek, iyice zorlayıp, düşmanın birçok adamını düşürüp, mağlûp etti. Hâtî Keker, o taraflarda cesareti ile meşhurdur; fakat ne kadar mücadele etti ise de, bir şey yapamadı ve kaçtı. Bu boğazlarda mukavemet edemediği için, kurganına gidince, onu da kapatamadı. Akıncılar, arkasından hemen kurgana girdiler ve Pirâle kurganının boğaz ve uçurumundan şimâl-i garbî tarafına koştular. Hâtî tek başına kaçıp (296) çıktı. Dost Bey burada da çok iyi hareket etti ve kahramanlık pâyesi Dost Bey'e verildi. Ben derhâl Pirâle kurganına girip, Tatar'ın evlerine indim. Akıncılar harekete geçtiği zaman, benim yanımda bulunmak üzere tâyin edilen adamların bâzıları da akına gitmişlerdi. Bunlar içinden Emin Muhammed Tarhan Argun ile Karaça, bu yüzden, Sürpa adlı gücûrluyu rehber olarak verip, askerin karşısına, çır-çıplak hâlde, çöle gönderildi.

Ertesi gün, şimâl-i garbî tarafındaki uçurumdan geçip, otluğa indik. Veli Hazaneçi, birkaç iyi yiğitle birlikte, ordu yanına gönderildi. Perşembe günü, ayın on beşinde, oradan hareket ederek, Sûhân suyunun sâhilinde bulunan Enderâbe'ye inildi. (231 a) Bu Enderâbe kurganı eskiden beri Melik Hest'in babasına âit imiş; Hâtî Keker, Hest'in babasını öldürdükten sonra, harap olmuş. O zaman da harap idi. O gün yatsı vaktinde, Kelde - kehâr'da kalan ordu gelip, iltihak etti. Hâtî, Tatar'ı aldığımız vakit, Perpet adlı bir akrabasını, zırhtı bir at ve diğer hediyeler ile, bana göndermiş. Bize tesadüf etmeden, geride kalan orduya rastgelerek, ağırlıklarla birlikte gelip, hediyelerini suna-

rak, mülâzemet etti. Lenger Han da Bihre'den, bâzı işleri halletmek için, geride kalan ağırlıklarla birlikte, gelmişti. İşini hallettikten sonra, bâzı yerli adamlarla birlikte, Bihre'ye gitmesine müsaade ettik. Oradan tekrar hareket ederek, Sûhân suyunu geçip, bir tepe üzerine indik. Hâtî'nin akrabası Perpet'e hil'at giydirilerek, câzip fermanlarla, Muhammed Ali Ceng-Ceng'in bir adamı ile birlikte, Hâtî'ye gönderildi.

Baba Dost ile Helâhil riyasetinde, Humayun'un birkaç nökeri, Humayun'a verilmiş olan Nilâb ve Karluk hezâresine vâliliğe gelmişlerdi. Senger Karluk ile Mirza Melvî Karluk riyasetinde, otuz-kırk kadar Karluk büyüklerini birlikte getirdiler. Zırhlı bir at hediye edip, mülâzemet ettiler. Dilezâk afganlarının da askeri geldi. Ertesi gün oradan kalkıp, iki (297) şer'î yürüyerek, indik.. Bir yüksekliğe çıkıp, orduyu teftiş ettim. (231 b) Ordudaki develeri saymalarını emrettim; beş-yüz yetmiş deve vardı.

Sünbül nebatının târifi işitilmişti. Bu yurtta iken, gördük. Bu dağ eteğinde Sünbül nebatı çok değildir; tek-tük olur. Bir az ileride, Hindistan dağ eteğinde, Sünbül pek çok olur; Hindistan'ın hayvan ve nebatları zikredilirken, söylenecektir.

Buradan nakkare vaktinde kalkıp, kuşluğa doğru Sengdâkî geçidinin dibine indikten sonra, öğle üstü tekrar hareket edip, geçit ve çaydan geçerek, bir yükseklikte konakladık. Oradan gece yarısı kalkıp, Bihre'ye giderken geçtiğimiz geçidi seyretmek için, hareket etmiştik. O geçitte bir büyük zahîre salı çamura batıp kalmış; sâhipleri uğraştıkları hâlde, salı harekete getiremiyorlardı. Bu zahîre alınıp,

bizimkilere taksim edildi. Bu tam zamanında önümüze çıkan bir zahîre idi. Öğleye yakın gelip, Kâbil suyu ile Sind suyunun birleştiği yerden biraz aşağıya ve eski Nilâb'dan biraz yukarıda, iki suyun arasına indik. Nilâb'dan altı gemi getirilip, sağ ve sol kollar ile merkez arasında taksim edildi ve hemen suyu geçmeğe başladılar. Bizim geldiğimiz Pazartesi, Salı gecesi, Salı günü ve Çarşamba gününe kadar suyu geçmekte devam ettiler. Perşembe günü de bir mikdar adam suyu geçti.

Enderâbe civarında, Muhammed Ali (232 a) Ceng-Ceng'in adamı ile birlikte Hâtî'ye gönderilmiş olan, Hâtî'nin Perpet adlı akrabası, suyun sâhilinde iken, Hâtî'den zırhlı bir at hediye getirdi. Nilâb ahalisi de zırhlı bir at hediye getirip, mülâzemet etti. Muhammed Ali Ceng-Ceng'in Bihre'de kalmak arzusu vardı. Bihre, Hindu Bey'e ihsan edilmiş olduğu için, Bihre ile Sind nehri arasındaki vilâyetler ile Karluk hezâresi, Hâti, Gıyâs, Al ve Kib (Kitib) gibi halklar Muhammed Ali Ceng-Ceng'e ihsan edildi; raiyetliği kabûl eden, raiyetlik etsin; eğer her hangi bir vilâyet boyun eğmezse,

Bir kimse boyun eğmezse, ona yetişsin, akın etsin,
yağma etsin ve onları kendine muti ve münkad
kılsın.

Bu ihsanlardan sonra, Muhammed Ali Ceng-Ceng'e hassa siyah kadifeden bir has başlık ve bir zırhlı elbise verdim. Tuğ (298) da ihsan edildi. Hâtî'nin akrabasına müsaade edip, Hâtî'ye bir kılıç bir takım elbise ve istimâlet fermanları gönderildi.

Perşembe günü, güneş doğarken, suyun sâhilinden hareket edildi. O gün mâcun yiyerek, nefis gülzârı seyrettik. Ayrı ayrı yerlerde toplu erguvâni güller açılmış; bâzı yerlerde de, karma-karışık serpilmişti. Ordugâhın yanında bir tepenin üzerinde oturup, gülzârı seyrettik. (232 b) Taksim edilmiş gibi, tepenin alt tarafında, bir sarı bir de erguvâni güller, sıra-sıra ve müseddes şeklinde, açılmıştı. İki tarafta gül o kadar çok değildi. Göz alabildiği kadar böyle gülzâr idi. Perşâver civarında, bahar mevsiminde iyi gülzârlar olur.

Seher vaktinde o yurttan kalktık. Gelirken, nehir sâhilinden bir pars kenara doğru çıktı. Atlar, parsın sesini duyunca, ürktüler ve süvarilerini alarak, etrafa saldırıp, kendilerini kaya ve çukurlara attılar. Pars dönüp, tekrar cengele girdi. Bir manda getirip, cengele sokarak, parsı çıkarmalarını emrettim. Tekrar kenara doğru çıktı. Her taraftan okla vurdular; ben de bir ok attım. Halvî Piyâde mızrakla vurmak istediği zaman, mızrağın demirini dişleri ile kırdı. Birçok ok yemiş olduğu hâlde, fundanın dibinde büzülmüş, duruyordu. Baba Yasavul kılıcını çıkarıp, yaklaştı. Bir hamle yaparken, başına vurdu. Ondan sonra, Ali Sîstanî beline vurdu. Pars kendini nehre attı. Su içinde öldürdüler. Sudan çıkarıp, derisini yüzmelerini emrettim.

Ertesi gün hareket edip, Bigrâm'a giderek, Kûre-Ketri'yi gezdik. Burası zâviye gibi, bir az dar ve karanlık küçük bir bina idi. Kapısından girip, iki-üç basamak inince, uzanıp yatarak girmek lâzım. Mumsuz girilemez. Ön tarafında saç ve sakal kırkmışlar; bunlardan pek çoktu. Bu (233 a) Kû-

re-Ketri'nin etrafında, medrese ve kervansaray hücreleri gibi, birçok hücre vardı. Kâbil'e ilk geldiğim sene, (299) Kühet, Bennû ve Deşt'e akın edildiği zaman, Bigrâm'ı ve büyük bir ağacı seyrettiğim vakit, Kûre-Ketri'yi göremediğime esef etmiştim. O kadar esef edilecek bir yer değilmiş.

O gün benim, Şeyhim Mîrşikâr'ın yetiştirdiği, iyi bir şâhinim kayboldu. Turna ve kekliği fevkalâde iyi tutardı. İki-üç defa tüy değiştirmişti. Öyle güzel tutardı ki, benim gibi hevessiz birini de kuşçu yapmıştı.

Melik Bû Han ile Melik Musa riyasetinde, Dilezâk afganlarının büyüklerinden altı adama, Hindistan ihsanı olarak, yüzer miskal gümüş, birer elbise, üçer öküz ve birer manda verilip, diğerlerine de, vaziyetlerine göre, ak akçe, kumaş, öküz ve mandalar ihsan edildi. Ali-Mescid'e indiğimiz zaman, Dilezâk Yâkub-Hayl'den, Mârûf adında biri, on koyun, iki eşek yükü pirinç ve sekiz büyük parça peynir hediye getirdi.

Ali-Mescid'den sonra, Yede-Bîr'e inildi; oradan, öğle vaktinde, Cûy-i Şâhî'ye geldik. O gün Dost Bey'i sıtma tuttu. Cûy-i Şâhî'den seher vaktinde kalkıp, Bağ-ı Vefa'da yemek yedik ve öğle vaktinde oradan hareket ettik. Gendemek'in Şiyah-Âb'ından geçip, akşamdan sonra, bir otlukta atları doyurup, bir — iki geri sonra hareket ettik. Surh-Âb'dan geçerek, (233 b) Kerk'e inip, uyuduk. Tan ağarmadan önce, Kerk'ten hareket edip, Karatu yolunun ayrıldığı yerde ben, beş — altı adamla birlikte, Kartû'da yapılan bahçeyi seyretmeğe gittim. Halife, Şah Hasan Bey ve diğer adamlar, Ku-

ruk-Say'da beni beklemek üzere, doğru yoldan gönderildiler. Karatû'ya geldiğimiz zaman, Şah Bey Argun'un Kızıl adlı habercisi Şah Bey'in Kâhân'ı alıp, yağma ederek, geri döndüğü haberini getirdi.

Hiç kimsenin ileriye haber götürmemesi emri verilmişti. Öğleye doğru Kâbil'e vardık. Kutluk-Kadem köprüsüne varıncaya kadar, hiç kimse haberdar olmadı. Ondan sonra, Humayun ile Kâmran haber almışlar; fakat ata bininceye kadar vakit kalmadı; çehreleri (300) tarafından elde taşınarak, şehir kapısı ile erk kapısının arasına gelip, mülâzemet ettiler. İkindi vaktinde, Kasım Bey, şehrin kadısı ve Kâbil'de kalmış olan nedim ve erbablar gelerek, mülâzemet ettiler.

Cuma günü, Rebiülevvel ayının ilk gününde, ikindi vaktinde içki meclisi yapıldı. Şah Hasan'a birtakım kendi elbisemi ihsan ettim. Cuma ertesi, seher vakti gemiye binip, sabuhî yaptık. Nûr Bey bu sohbette ût çaldı. O vakit daha tövbeli değildi. Öğleyin gemiden çıkıp, Külkine ile dağ arasındaki bahçeyi seyredip, ikindi vakti Bağ-ı Benefşe'ye gelip içtik. Akşam üstü, Külkine tarafından duvardan çıkıp, erke geldim.

Salı günü, ayın beşinde, yolda (234 a) şiddetli bir sıtmaya tutulmuş olan Dost Bey, Tanrı rahmetine kavuştu. Buna çok müteessir oldum. Dost Bey'in nâşini Gazne'ye götürüp, Sultan-Ravzası'nın kapısı önüne gömdüler. Dost Bey çok iyi bir yiğitti. Beyliği de henüz yükselmekte idi. Beyliğinden önce, içkiliklerinde de birkaç defa büyük yararlıklar göstermişti. Bunlardan biri şudur: Bir defa Endi-

can'ın bir yıgaç mesafesinde bulunan Ribat-ı Zevrak'a Sultan Ahmed Tenbel bir gece baskın yaptığı zaman, ben on-on beş adamla ona karşı yürüyüp, akıncıları vurup döndürerek, merkezine vardığım vakit, Tenbel yüz kadar adamı ile duruyordu. O esnada benim yanımda üç adam kalmıştı. O üç adamın biri — Dost Nâsır, biri — Mirza-Kulı Kökeltaş ve biri de — Kerimdâd idi. Ben yalnız yayımı almıştım. Tenbel, bir adamı ile birlikte, saftan bir az ileride duruyordu. Ben Tenbel ile karşı karşıya geldim. Tulgasına bir ok isabet ettirdim. Bir ok daha attım. Bu ok onun kalkanı ile ok kılıfını delip, birbirine bağladı. Bacağıma bir ok isabet etttirdiler. Tenbel kılıcı ile başıma vurdu. Başımda tulga vardı ve gariptir ki, teli bile kırılmadı; fakat başımda epeyce bir yara hâsıl oldu. Hiç kimseden yardım gelmedi ve yanımda da hiç kimse kalmadı. Mecbur olarak, dizginimi çevirdim. Benden bir az arkada Dost Bey bulunuyordu; benden sonra o vuruştu. Bir de, Ahsi'den (234 b) çıktığımız (301) vakit, Bâki Hîz ile kılıçla vuruştu. Ona h i z derler, fakat kılıcına çok sâhipti. Ahsi'den çıkarken, ben sekiz adamla kaldığım zaman da benimle beraberdi. İki adamdan sonra onu vurdular. Beyliklerinde, Süyünçük Han, sultanlar ile birlikte gelip, Taşkend'de Ahmed Kasım'ı muhasara ettiği zaman, onları mağlûp edip, içeriye girdi. Muhasara esnasında da iyi çarpıştı. Ahmed Kasım, bunlara haber vermeden, bırakıp çıktı. O zaman da, hanları ve sultanları mağlûp edip, Taşkend'den çıkmağa muvaffak oldu. Sonra, Şirim Tagayi, Mezid ve onların yanındakiler düşman oldukları za-

man, Gazne'den iki-üç yüz adamla sür'atle gelirken, bu moğullar üç-dört yüz iyi yiğiti ona karşı gönderdiler. Şirûkân civarında, önüne çıkanları iyice mağlûp edip, birçok adamını düşürerek, bir çoklarının başını kesip getirdi. Becûr kurganında da Dost Bey'in adamları her kesten daha evvel yetişerek, duvara çıktılar. Pirâle'de de Dost Bey ilerledi ve Hâtî'yi mağlûp edip, kaçırdı ve Pirâle zaptedildi. Dost Bey'in ölümünden sonra, vilâyetini küçük kardeşi Mîrim Nâsır'a ihsan ettim.

Cuma günü, Rebiülâhır ayının sekizinde, kurgandan çarbağa çıkıldı. Salı günü, ayın on ikisinde, Sultan Hüseyin Mirza'nın büyük kızı — Muhammed Sultan Mirza'nın annesi olup, kargaşalıkta Harezm'e gitmiş olan Sultanım Begim — Kâbil'e geldi. Yılbars (235 a) Sultan'ın küçük kardeşi, İsen-Kulı Sultan, Sultanım Begim'in kızını almıştı. Oturmak için, onlara Bağ-ı Halvet tâyin edildi. O bahçeye indikten sonra, gidip onları gördüm. Abla oldukları için, tâzim gösterip, hürmetle eğildim. Onlar da hürmetle eğildiler. Yürüyüp, orta bir yerde görüşüldü. Bundan sonra, dâimâ bu usûle riayet ederlerdi.

Pazar günü, ayın on yedisinde, uzun bir müddetten beri hapiste bulunan nankör Baba Şeyh'in günahını bağışlayarak, hapisten çıkarıp, hil'at ihsan ettim. Salı günü, ayın on dokuzunda, öğleye doğru (302) Hoca-Seyârân tarafına hareket edildi. O gün oruçlu idim. Yunus Ali ve diğerleri taaccüp edip: — "Salı günü gezmeğe çıkmak ve oruçlu olmak, bu gariptir" — dediler. Bihzâd'a gelip, kadı-

sının evine inildi. Geceleyin bir sohbet yapıldı. Kadı: — "Benim evimde böyle şeyler olmamıştır; fakat padişah hâkimdir" — diye arzetti. Meclis esbabı hazırlanmış olduğu hâlde, kadının hatırı için, içki kaldırıldı. Çarşamba günü, Hoca-Seyârân'a gidildi. Perşembe günü, ayın yirmi birinde, bahçe yaptırmış olduğum dağın çıkıntısında, büyük bir yuvarlak sofa yaptırdım. Cuma günü, köprüden sala bindik. Avcıların evlerinin karşısına geldiğimiz zaman, avcılar d i n g denilen bir kuş tutmuşlar, getirdiler. Bundan önce ding görülmüş (235 b) değildi. Görünüşü garip bir kuştur. İzahı, Hindistan hayvanlarını zikrederken, gelecektir. Cumartesi günü, ayın yirmi üçünde, bu yuvarlak sofanın üstüne, çınar dalı ile söğüt dikildi. Öğle vaktinde, içki sohbeti yapıldı. Seher vektinde, bu yeni sofanın üzerinde sabuhî yaptık. Öğleden sonra, atlara binip, Kâbil'e hareket ettik. Hoca-Hasan'a geldiğimiz zaman, sarhoş yatıp, bir müddet uyukladık. Hoca-Hasan'dan hareket edip, gece yarısı çarbağa geldik. Hoca-Hasan'da iken, Abdullah sarhoş vaziyette, elbiseleri ile birlikte, kendisini suya attı. Gece biraz geç hareket ettiği için, soğuktan üşüyerek, geceyi Kutluk Hoca'nın mâlikânesinde geçirip, sabah, geçen günün itidâlsizliğinden ders alarak, tövbe edip, geldi. Ben: — "Şimdilik bu tövbede ya sebat edersin veya etmezsin; bâri benim sohbetimden başka bir yerde içmemeğe tövbe et" dedim. Kabûl etti ve birkaç ay buna riayet etti, sonra yapamadı.

Pazartesi, ayın yirmi beşinde, Bihre ve o vilâyetlerde sulh temin etmek ümidi ile, istîdadsızlığına bakmayarak, orada bırakılmış olan Hindu Bey

geldi. (303) Biz döner dönmez, birçok afgan ve hindistanlı toplanıp, sulh ve salâh sözüne kulak asmayarak, bize ve sözlerimize aldırmadan, Hindu Bey'in üzerine, Bihre'ye yürüdüler. Yerli ahali de afganlar tarafına geçti. Hindu Bey, Bihre'de kalamayarak, Hoşâb'a gelip, Dinkût vilâyeti içerisi ile Nilâb'a ve oradan da (236 a) Kâbil'e geldi. Siktû'nun oğlu Dîve Hindu ve diğer bir hindu Bihre'den, yakalanarak, getirilmişti. Her birine bir şey verilerek, serbest bırakıldılar. Bu hindulara atlar ve birer elbise ihsan edilerek, müsaade verildi.

Cuma günü, ayın yirmi dokuzunda, beni sıtma tuttu. Kan aldırdım. Gün aşırı, bâzan iki, bâzan da üç günde bir harâret geliyordu. Her harâret gelişinde, terliyordum. On-on iki gün sonra, Molla Haceke, nerkis ile birlikte karışık şarap verdi. Bir — iki defa içtim; bir faydası dokunmadı. Pazar günü, Cemaziyelevvel ayının on beşinde, Hoca Muhammed Ali Hâst'tan geldi. Bir eğerli at hediye edip, cizye olarak, ak akçe de getirdi. Muhammed Şerif Müneccim ve Hâst mîrzâdeleri de, Hoca Muhammed Ali ile birlikte, mülâzemet ettiler. Ertesi Pazartesi günü, Molla Kebîr Kâşgar'dan geldi. Melik Şah Mansur Yusuf-Zeyî, Yusuf-Zeyî'nin büyüklerinden altı — yedi adamla birlikte, Sevâd'dan gelip, mülâzemet etti. Pazartesi günü, Cemaziyelâhırın ilk gününde, Şah Mansur riyasetinde gelen Yusuf-Zeyî afganlarının büyüklerine hil'atlar giydirildi. Şah Mansur'a, zırh ve düğmesi ile bir kumaş elbise, birine, yelekli kumaş bir elbise ve diğer altı adama da kumaş elbiseler giydirip, müsaade ver-

dik. Ebûde (Enûhe)'den yukarı Sevâd vilâyetine müdahale etmemeleri, bütün ra'iyetleri (236 b) aralarından çıkarmaları, Becûr ve Sevâd'da ziraatle meşgûl olan afganların divana altı bin eşek yükü zahîre vermeleri kararlaştırıldı.

Çarşamba günü, ayın üçünde, müshil içtim. Sonra tekrar iki gün müshil içtim. Cumartesi günü, ayın (304) altısında, kabız ilâcı içtim.

Pazartesi günü, ayın sekizinde, Halife'nin büyük kızına Kasım Bey'in küçük oğlu Hamza'nın düğün hediyesi girdi; bin şahruhi idi. Bir eğerli at da hediye etti. Salı günü, Şah Hasan Bey, şarap sohbetine müsaade isteyip, başta Hoca Muhammed Ali olmak üzere, bâzı beyler ile içkileri evine götürdü. Yunus Ali ve Gedayi, benim yanımdalardı. Ben hâlâ şaraba perhizli idim. Benim aklım başımda iken, başkalarının içtiklerini ve ben ayık olduğum hâlde, bir kısmın sarhoş olduğunu hiç görmemiştim. — "Gelin, benim yanımda için; bir az bakayım. Aklı başında olanlarla sarhoşların birbirine muamelesi nasıl olduğunu öğreneyim" — dedim. Çarbağın kapısında yaptırdığım resim salonunun cenub-i şarkî cihetinde, bir az küçük, bem-beyaz bir çadır kurulmuştu; bâzen orada otururdum. Meclis orada kuruldu. Sonra maskara Gıyas da geldi. Birkaç defa, şaka tarikiyle, meclisten çıkarılması emredildi. Nihayet maskara olup, maskaralıkla meclislere dâhil oldu. Terdi Muhammed Kıpçak ile Molla Kitabdar'ı da meclise çağırdık. Şah Hasan ile (237 a) onun evindeki mecliste bulunanlara, irticâlen söylenen şu ruba'î yazılıp gönderildi:

'Onun meclisindeki dostlar, güzellik bahçesidir; hayır, daha doğrusu, onlar onun meclisinde bize örnektir.
Vâkıa o toplulukta huzur var; yüz şükür olsun, bu topluluk da huzursuz değildir.

Bu ruba'î İbrahim Çehre vasıtası ile gönderildi. Öğleden sonra, bu meclistekiler sarhoş olup, dağıldılar.

Bu hastalık esnasında beni tahtırevan ile, elde taşıyarak, götürürlerdi. Birkaç gün önce, karışık şarap içilmişti; faydası dokunmadığı için, içilmiyordu. Nekahat günlerinin sonlarına doğru, köşklü bahçenin cenub-i garbî cihetinde elma ağacı dibinde, bir meclis tertip edip, karışık şarap içtim.

Cuma günü, ayın on ikisinde, Becûr'da yardımcı olarak bırakılmış olan Ahmed Bel ile Sultan Muhammed Dulday (305) geldiler. Çarşamba günü, ayın on yedisinde, Haydar Takî'nin bahçesinde, Tengri-Birdi bâzı bey ve yiğitlere sohbet veriyordu. Ben de o sohbete gidip, içtim. Gece, yatsı vaktinde oradan kalkıp, gelip büyük ak çadırda da içtik.

Perşembe günü, ayın yirmi beşinde, Molla Mahmud'un yanında fıkıh dersi okunması tesbit edildi. Salı günü, ayın sonuncu gününde, Ebû Müslim Kökeltaş, Şah Şücâ Argun huzurundan, elçi olarak geldi; hediye olarak, bir cins at getirdi. O gün Yusuf Ali Rikâbdar, Çınar-Bağ'daki havuzda yüzerek, kulaç atıp, yüz defa dolaştı. Birtakım elbise, bir eğerli at ve ak akçe ihsan edildi. Çarşamba günü, Receb ayının sekizinde, Şah Hasan'ın evine (237 b) gidip, içtim. Beylerin ve içkilerin ekserisi orada idi. Cumartesi günü, ayın on birinde, meclis

vardı. İkindi ile akşam arasında, büyük güvercinhânenin damının üzerine çıkarak, içildi. Bir az geç vakitte birkaç atlı, Dih-Afgan yolundan şehre doğru geçiyordu. Tahkik edildi; Derviş Muhammed Sârbân imiş ve Mirza Han'ın huzurundan, elçi olarak, geliyormuş. Dam üzerinden çağırdık ve: — "Merasimle elçilik yapmağı bırak ve tekellüfsüz gel" — denildi. Derviş Muhammed gelip, sohbette oturdu. O zaman tövbeli olduğu için, içmiyordu. Gecenin sonuna kadar burada içildi. Ertesi gün divanda oturduğum zaman, merasim ve kaide ile gelip, Mirza Han'ın göndermiş olduğu hediyeleri takdim etti.

Geçen sene, bin türlü müşkilâtla ve çok gâile ile, o taraftaki bütün aymakları kaldırarak, Kâbil'e getirtmiştik. Kâbil dar bir verdir. Aymak ve türklerin hayvanlarına kolay kolay kışla ve yayla bulunmaz. Göçebe halk, kendi reyine bırakılırsa, hiç bir zaman Kâbil'i istemez. Onlar, Kasım Bey'e müracaat ederek, o tarafa geçmek için, onu araya koydular. Kasım Bey çok ısrar etti ve nihayet aymaklara, Kunduz ve Bağlan (306) tarafına geçmek için, müsaade aldı.

Hâfız Mîr Kâtib'in büyük kardeşi Semerkand'dan gelmişti. Semerkand'a gitmesine müsaade verip, Pulad Sultan'a *Divan*'ımı gönderdim. *Divan*'ın arkasına yalnız şu kıt'ayı yazdım: (238 a)

Ey sabâ, eğer o servin harimine dâhil olursan, bu hicran hastasını ona hatırlat; merhamet edip, Babur'u düşünmedi; fakat ümid ederim ki, Tanrı onun çelik gönlüne merhamet koyar.

Cuma günü, ayın on yedisinde, Şah Mezid Kökeltaş, Muhammed-Zaman Mirza huzurundan, cizye ve hediye olarak, bir at getirip, mülâzemet etti. O gün Şah Bey'in elçisi Ebû Müslim Kökaltaş'a hil'at giydirilerek, ihsanlarla müsaade verildi. Hoca Muhammed Ali ile Tengri-Birdi'ye ve vilâyetleri olan Hâst ile Enderâb'a gitmelerine o gün müsaade edildi. Perşembe günü, ayın yirmi üçünde, Keçe-Kût ve Karluk civarında bırakılarak, o vilâyetler uhdesine verilmiş olan Muhammed Alî Ceng-Ceng, Mirza-i Melvî Karluk'un oğlu Şah Hasan ve Hâtî'nin bir adamı ile birlikte, geldi. O gün, âilesini getirmek için, Semerkand'a gitmiş olan Molla Ali-Han (Can) gelip, mülâzemet etti.

Abdurrahman afganları Gerdîz hududunda otururlardı. Vergi vermekten ve hüsn-i muameleden uzaktılar. Giden ve gelen kervanlar da onlardan zarar görürdü. Çarşamba bünü, Receb ayının yirmi dokuzunda, bu afganlara akın etmek için, harekete geçildi. Teng-i Vagçân civarında inip, yemek yedik ve öğleden bir az sonra, oradan hareket ettik. Gece, yolu kaybederek, Pâncâb-Şahne'nin cenub-i şarkîsindeki tepe ve ovalarda çok avârelik (238 b) çektik. Bir müddet sonra, tekrar yolu bularak, Çeşme-Pere geçidinden aşıp, Gerdîz tarafına bakan dereden sabah vaktinde düzlüğe çıkıp akıncılar gönderdik. Askerin bir kısmı, Gerdîz'in cenub-i şarkîsinde bulunan Kermâş dağı tarafına akın etti. Akıncıların arkasına Husrev, Mirza-Kulı ve Seyid Ali kumandasında olan, merkezin (307) sağ kolu gönderildi. Askerin çoğu Gerdîz'in şark tarafına, derenin yukarısına doğru akın etti. Bu akıncıların arkasın-

dan Seyid Kasım Eşik-Ağa, Mîrşah Koçın, Kayyam, Hindu Bey, Kutluk Kadem ve Hüseyin kumandasında olanlar gönderildi.

Askerin çoğu derenin yukarısına doğru akın ettiği için, geri kalanları gönderdikten sonra, ben kendim de onların arkasından gittim. Bu derenin yukarı tarafındaki ahali uzakta imiş. Oraya giden askerin atları kuvvetten kesildi. Askerin eline de o kadar fazla bir şey geçmedi. Kırk — elli kadar afgan yayası düzlükte görünür. Bu askerin arkasından gidenler, onlara doğru yürüyerek, bana adam koşturdular. Ben de daha sür'atle yürüdüm. Ben varıncaya kadar Hüseyin Hasan, hiç bir şeyi hesaplamadan, tek başına at koşturmuş. Afganların içerisine girip, kılıcını çektiği zaman, atını okla devirmişler; kalkınca ayağını keserek, yıkmışlar. Her taraftan bıçaklayarak, kesip, parça parça etmişler. Bu yiğitler sâde karşıdan bakıp, yardıma koşmamışlar. Bu haber gelince, Gedayî Tagayi, Pâyende Muhammed (239 a) Kaplan, Ebülhasan Kurçı ve Mü'min Ateke kumandasında olan yiğitleri dört nala ileri gönderip, kendim de sür'atle ilerledim. Hepsinden önce, Mü'min Ateke bir afganı mızrakla yıkıp, başını kesip getirdi. Ebülhasan Kurçı da, zırhsız olduğu hâlde, iyi hareket edip, afganların önlerini keserek, atını sürdü ve bir afganı vurup, başını kesip getirdi. Kendisi üç yerinden ve atıda bir yerinden yaralanmıştı. Pâyende Muhammed Kaplan da iyi hareket edip, bir afganı kılıçla vurarak, başını kesip getirdi. Gerçi Ebülhasan ile Pâyende Muhammed Kaplan'ın yiğitlikleri bundan önce de mâlûm olmuştu. Bu seferde ise, hünerlerini daha

fazla gösterdiler. Bu kırk — elli afganın hepsi ok ve kılıçla parçalandılar. Bunlar kesildikten sonra, bir otluğa inip, bu afganların (308) başından bir minare yapılmasını emrettim.

Yolda gelirken, Hüseyin ile beraber bulunan beyler geldiler. Sertlik ve hiddetle: — "Bu kadar adam karşıdan bakarak, birkaç yaya afgana ve düm-düz yerde, böyle bir yiğiti kaptırıyorsunuz. Sizin hepinizin rütbe ve imtiyazlarını, elinizdeki pergene ve vilâyetleri alıp, sakallarınızı keserek, şehirlerde teşhir etmek lâzımdır; tâki herkes böyle bir yiğiti düşmanın eline veren ve böyle düm-düz yerde ellerini kavuşturup (239 b) duran kimselerin cezası ne olduğunu bilsin" — dedim. Kermâş tarafına giden asker, koyun ve ganimet alıp geldi. Baba Kaşka Moğul da, Kermâş tarafına giden askerlerle birlikte, gitmişti. Baba Kaşka'yı bir afgan kılıçla vurmak istediği vakit, o iyi dayanarak, okunu çekip, bu afganı vurup yıkmış.

Sabahleyin kalkıp, Kâbil'e doğru hareket ettik. Muhammed Bahşı, Abdülaziz Mîrâhûr ve Mîr-Hurd Bekâvul'a Çeşme-Pere'de kalıp, halktan sülün toplamaları emredildi. Kendim birkaç adamla henüz görmemiş olduğum Meydan-ı Rüstem yolu ile gittim. Meydan-ı Rüstem, dağların arasında bulunmaktadır ve dağın tepesine yakın bir yerdedir. O kadar safalı bir yer değildir. İki dağın arasında, bir az genişçe deresi, cenup tarafında, tepenin eteğinde, bir az küçük bir çeşmesi ve büyük büyük kavak ağaçları vardır. Bu Meydan-ı Rüstem'in Gerdîz tarafına çıkan yolunda da çeşmelerle ağaçlar epeyce

vardır. Fakat ağaçları bir az daha küçüktür. Vâkıa deresi bir az dardır, fakat bu ağaçların dibi yemyeşil ve güzel çayırlardır ve oldukça safalı bir deredir. Meydan-ı Rüstem'in cenup tarafındaki dağa çıktık; Kermâş ve Bengeş dağları ayak altında gibi görünüyordu. Kermaş dağlarının ötesindeki mevsim yağmuru bulutları tek-tük görünüyor, (240 a) mevsim yağmuru olmayan bu vilâyetlerde ise, bulut hiç görünmüyordu. Öğle vaktinde Hûnî (Hûlî) ye gelip indik. Ertesi gün, Muhammed-Ağa köyünün civarına inip, mâcun yedik ve suya balık otu atıp, bir mikdar balık tuttuk.

Pazar günü, (309) Şâban ayının üçünde, Kâbil'e geldik. Salı günü, ayın beşinde, Derviş Muhammed Fazlî ile Husrev'in nökerini çağırarak, Hüseyin tutulduğu zaman, alçaklıklarının sebebini sorup, rütbe ve imtiyazlarını ellerinden aldık. Öğle üstü, çınar dibinde içki meclisi yapıldı. Baba Kaşka Moğul'a hil'at ihsan edildi.

Cuma günü, ayın sekizinde, Mirza Han yanına gitmiş olan Kepe (Kepek) geldi. Perşembe günü, ikindi vaktinde, Hoca-Seyârân, Bârân ve Dâmen-Kûh taraflarını seyretmek için gittim. Yatsı vaktinde Mama-Hatun'a inildi. Ertesi gün, İstalif'e gelip indik. O gün mâcun yenildi. Cumartesi günü, İstalif'te içki sohbeti yapıldı. Sabah İstalif'ten hareket edip, Sincid-Dere'nin arasından geçip, Hoca-Seyârân'ın yakınına geldiğimiz vakit, kalınlığı bilek kadar ve uzunluğu bir kulaç olan büyük bir yılan öldürüldü. Bu yılanın içinden, ondan biraz ince, başka bir yılan çıktı. Her hâlde şu kısa bir zamanda yutmuş olmalı; bütün âzası tamamdı. İnce yılan

o büyük yılandan bir az kısa (240 b) idi. Bu ince yılanın içinden de büyük bir sıçan çıktı; o da tamamdı ve hiç bir yerine halel gelmemişti.

Hoca-Seyârân'a gelip, içki meclisi yapıldı. O gün, Kiçkine Tunkatar vasıtası ile, öte taraftaki beylere, askerin toplanacağı yer tesbit edilerek, ordunun harekete geçeceği bildirildi ve tesbit edilen yere ihtimamla gelip yetişmeleri emredilerek, fermanlar gönderildi. Sabah harekete geçip, mâcun yedik ve Pervân suyunun katıldığı yere gelip, o civardaki ahalinin usûlü ile, Pervân suyuna balık otu atarak, birçok balık tuttuk. Mîrşah Bey bizi yedirip içirdi. Buradan hareket edilerek, Gülbahar'a gidildi. Akşamdan sonra içki sohbeti yapıldı. Bu sohbetlerde Derviş Muhammed Sârbân da bulunuyordu. Vâkıa yiğit ve sipahi idi; fakat içki kullanmazdı; tövbeli idi. Kutluk Hoca Kökeltaş, uzun zamandan beri, sipahiliği terk edip, derviş olmuştu. (310) Yaşı da epeyce ilerlemişti; sakalı bem-beyaz olmuştu. Fakat bu herif bu sohbetlerde dâimâ içerdi. Ben Derviş Muhammed'e: — "Kutluk Hoca'nın sakalından utan; kendisi derviş, ihtiyar ve ak sakallı olduğu hâlde, hep içki içer. Sen ise, sipahi, yiğit ve sim-siyah sakallı olduğun hâlde, hiç bir zaman içmezsin. Bunun sebebi nedir?" — dedim. İçmeyen adama içki teklif etmek, benim âdet ve usûlüm değildi. Böylece şaka ile geçildi ve içki teklif edilmedi. Sabah sabuhî yaptık.

Çarşamba (241 a) günü, Gülhabar'dan hareket ettik. Ebûn köyüne inip, yemek yedikten sonra, tekrar hareket ederek, Bâgât-Humm'a hareket ederek, Hoca Hând Said'in mezarını seyredip gelip,

Çine kurganı yanından sala bindik. Penchîr suyunun katıldığı yerde, sal dağın çıkıntısına çarparak, az kaldı batıyordu. Ruh-Dem, Tengri-Kulı ve Mîr Muhammed Câlebân, salın kayaya çarpması üzerine, suya düştüler. Ruh-Dem ile Tengri-Kulı'yı müşkilâtla çekip, tekrar sala çıkardılar. Çini kadah ile kaşık ve çalgı'da suya düştü. Oradan geçip, Seng-i Berîde doğrusuna geldiğimiz zaman, sal suyun ortasında bir dala mı veya bend için kaktıkları bir kazığa mı çarptı; Şah Hasan Şah Bey arka üstü düştü ve Mirza-Kulı Kökeltaş'ı da birlikte götürdü. Derviş Muhammed Sârbân da suya düştü. Mirza-Kulı iyi hareket etti. Düştüğü zaman, elinde kavun kesmekte olduğu bıçağı salı örten hasıra saplandı, düştü. Mirza-Kulı, sala gelmeden, elbiseleri ile birlikte, yüzüp çıktı. Saldan çıkıp, o akşam salcıların evinde konakladık. Derviş Muhammed suya düşen yedi renkli kadehin tıpkısı olan başka bir kadeh hediye etti.

Cuma günü, suyun sâhilinden hareket edildi. İnçke'den aşağıda olan Kûh-i Beçe'nin tepesine inip, kendi elimizle (241 b) birçok misvâk topladık. Oradan geçip, Hoca Hızrîlerin evinde yemek yiyip, (311) tekrar hareket ettik. Öğle vaktinde, Kutluk Hoca'nın arazisinden Lemgan köyüne indik. Kutluk Hoca, hazır ne bulundu ise, getirdi; yedik. Oradan kalkıp, Kâbil'e geldik.

Pazartesi günü, ayın yirmi beşinde, Derviş Muhammed Sârbân, hassa hil'at ve eğerli bir at ihsan edilerek, nökerliğe yükündürüldü.

Dört — beş aydır, saçımı kesmiyordum. Çarşamba günü, ayın yirmi yedisinde, saçımı kestir-

dim. O gün içki sohbeti yapıldı. Cuma günü, ayın yirmi dokuzunda, Mir-Hurd, Hindal'ın atekeliğine yükündürüldü ve bin şahruhi hediye verdi. Çarşamba günü, ayın beşinde, Tülek Kökeltaş'ın Barlas Ceki adlı bir nökeri, onun arz-ı hâlini getirdi. Özbek akıncısı o civara gelmiş; Tülek karşı çıkıp, vuruşarak, mağlûp etmiş. O haberci bir esir özbekle bir baş getirdi.

Cumartesi akşamı, ayın sekizinde, Kasım Bey'in evine gidip, iftar ettik; eğerli bir at hediye etti. Pazar akşamı, Halife'nin evinde iftar edildi; o da eğerli bir at hediye etti. Ertesi gün, askeri işler için çağırılmış olan Hoca Muhammed Ali ile Can-Nasîr vilâyetlerinden geldiler. Çarşamba günü, ayın on ikisinde, (242 a) zikredildiği gibi, ben Hâst'tan Kâbil'e gittiğim sene Kâşgar'a gitmiş olan, Kâmran'ın dayısı Sultan Ali geldi.

Perşembe günü, ayın on üçünde, Yusuf-Zeyî'nin tard ve tenkili maksadı ile, hareket edip, Dih-Yâkub suyunun Kâbil tarafındaki çayıra indik. Ata bindiğim vakit, Baba-Can Ahtaçı (seyis) atı bir az ters tuttuğu için, hiddetimden yüzüne bir yumruk vurdum. Yüzük parmağım dibinden kırıldı. O zaman o kadar ağrımadı; fakat bu yurda gelip indiğimiz vakit, çok ıztırap verdi. Bir müddet çok eziyet çektim; yazı yazamıyordum. Nihayet iyileşti. Bu sefere çıktığımız yerde, teyzem Devlet-Sultan Hanım'ın Kutluk Muhammed adlı süt kardeşi, Kâşgar'dan, (312) Hanım tarafından mektup ve haber getirdi. O gün Dilezâk'ın büyüklerinden Bû-Han ile Musa gelip hediyelerle mülâzemet ettiler. Pazar günü, ayın on altısında, Koç Bey geldi.

Çarşamba günü, ayın on dokuzunda, kalkıp, Püt-Hâk'ten geçerek, bu Püt-Hâk ırmağının sâhilinde, her sefer indiğimiz yere indik. Bamyan, Kâhmerd ve Gûrî gibi, Koç Bey'e ait vilâyetler, özbeğe yakın oldukları için, Koç Bey'i bu seferden muaf tutup, kendi sardığım mendil ile bir takım elbise ihsan edildikten sonra, buradan kendi vilâyetine gitmesine müsaade edildi. Cuma günü, ayın yirmi birinde, Bâdem-Çeşme'ye indik. (242 b) Ertesi gün Bârik-Âb'a inildi. Kendim Karatû'yu gezip geldim. Bu yurtta bir ağaçta bal bulundu. Konaktan konağa hareket ettik ve Çarşamba günü, ayın yirmi altısında, Bağ-ı Vefa'ya indik. Perşembe günü, aynı bahçede kaldım. Cuma günü kalkıp, Sultanpûr'dan geçip indik. O gün Şah Mîr Hüseyin, vilâyetinden geldi. Başlarında Bû-Han ve Musa olmak üzere, Dilezâk'ın büyükleri de o gün geldiler. Yusuf-Zeyî'nin def'i için, Sevâd üzerine yürümek niyeti ile, çıkılmıştı. Fakat Dilezâk melikleri: — "Heşnegar'da ahali kalabalıktır; zahîre de çok bulunur" — diye arzederek, Heşnegar'a yürümesi için gayret ettiler. İstişâreden sonra, Heşnegar'da zahîre çok olduğu için, oradaki afganlara akın edilmesine ve Heşnegar veyahut Perşâver kurganlarından birini müdafaa vaziyetine sokarak, bu zahîreden erzak hazırlayıp, Şah Mîr Hüseyin'in, bir mikdar yiğitle, orada bırakılmasına karar verildi. Bu iş için, Şah Mîr Hüseyin'e, vilâyetine gidip, hazırlığını görüp gelmek üzere, on beş günlük mühletle, müsaade verildi.

Ertesi gün kalkıp, Cûy-i Şâhî'ye gelip indik. Tengri-Birdi ile Sultan Muhammed Dulday, sonradan, bu yurtta bulunduğumuz zaman, gelip yetişti-

ler. Hamza da Kunduz'dan o gün geldi. Pazar günü, ayın sonuncu günü, Cûy-i Şâhî'den hareket edilerek, Kırık-Arık'a (243 a) inildi. Ben, birkaç yakın dostla, (313) salla geldim. Bu yurtta iken, bayram hilâli göründü. Dere-i Nûr'dan birkaç hayvan yükü şarap getirmişlerdi; akşamdan sonra içki meclisi yapıldı. Mecliste Muhib Ali Kurçı, Hoca Muhammed Ali Kitabdar, Şah Hasan, Şah Bey, Sultan Muhammed Dulday ve Derviş Muhammed Sârbân vardı. Derviş Muhammed tövbeli idi. Küçüklükten beri benim âdetim öyle idi ki, içmeyen adamı zorlamazdım. Derviş Muhammed, sohbetlerde daima bulunurdu ve kendisine hiç bir şekilde israr edilmezdi. Hoca Muhammed Ali, ihtiyarına bırakmadan, zorlayarak, ona şarap içirdi.

Pazartesi, bayram günü, hareket ettik. Yolda, baş ağrısını gidermek için, mâcun yedik. Mâcunun tesiri altında iken, hanzal (yabanî kabak) getirdiler. Derviş Muhammed, hanzalı hiç görmemişti. Ben bunun Hindistan kavunu olduğunu söyledim ve bir dilim kesip verdim. İştiha ile ısırdı ve akşama kadar acısı ağzından gitmedi. Germ-Çeşme'nin tepesine inip, yahni verildiği zaman, bir müddetten beri kendi vilâyetinde bulunan Lenger Han, at ve bir mikdar mâcun hediye ile gelip, mülâzemet etti. Oradan kalkıp, Yede-Bîr'e indik. İkindi vaktinde, birkaç yakın dost ile, sala binerek, bir kürûh kadar aşağı gidip, çıktık. Ertesi gün oradan kalkıp, Hayber geçidinin dibine (243 b) indik. O gün Sultan Bayezid, Nilâb'dan Bâre yolu ile geçerek, bizim haberimizi alınca, arkamızdan gelip: — "Afridi afgan-

ları, aile ve malları ile, Bâre'de oturuyorlar. Pirinci çok ekmişler; Pirinç olmuştur ve toplanmamıştır" — diye arzetti. Heşnegar'daki Yusuf-Zeyi afganları üzerine yürümek niyeti ile çıktığımız için, ona ehemmiyet vermedik. Öğleyin Hoca Muhammed Ali'nin çadırında şarap meclisi oldu. Tam bu mecliste iken, Sultan Terâhî vasıtası ile, bu taraftan gelmemizin sebebini izah ederek, Becûr'a, Hoca Kelân'a mektup gönderdik. Fermanın hâşiyesine şu beyiti yazdım:

Ey sabâ, o güzele lütfen söyle; bizi dağlara ve çöllere atan sensin (314).

Oradan sabahleyin hareket edip, geçitten indik ve Hayber boğazından geçerek, Ali-Mescid'e geldik. Oradan öğle üzeri hareket edip, ağırlıklardan ayrılarak, iki pas geçtiği vakit, Kâbil suyunun sahiline gelip, biraz uyuduk. Seher vaktinde, bir geçit bularak, sudan geçtik. Öncü, afganların haber alarak kaçtıklarını bildirdi. Yürüyüp, Sevâd suyundan geçip, afganların ekinleri arasına indik. Târif edilenin yarısı ve hattâ dörtte biri kadar zahire bulunmadı. Heşnegar'ı bu zahîre ümidi (244 a) ile tahkim etmek hesaba uymadı. Bu sefere gayret etmiş olan Dilezâk meliklerinin, bu yüzden, canları sıkıldı. İkindi vaktinde Sevâd suyunun Kâbil tarafına geçip, indik. Ertesi gün Sevâd suyundan kalkıp, Kâbil suyundan geçerek, indik. İstişâreye iştirak edebilecek beyler çağrılıp, istişâre edildi ve Sultan Bayezid'in dediği Afridi afganlarına akın edip, onların mal ve zahîresi ile Pûrşâdûr kurganını hazırlayarak, oraya asker konulmasına karar verildi. Hindu Bey Kuçın ve Hâst mirzâdeleri bu menzilde arkamızdan gelip, yetiştiler.

O gün mâcun yenildi. Mecliste Derviş Muhammed Sârbân, Muhammedi Kökeltaş, Gedayi Tagayi ve Ases vardı. Sonra Şah Hasan'ı da dâvet ettik. Yemekten sonra, ikindi vaktinde sala bindik. Lenger Han Niyazi'yi de sala çağırdık. Akşam vaktinde saldan çıkıp, ordugâha geldik.

Verdiğimiz karar üzerine, su sahilinden seher vaktinde kalkıp, Câm'dan geçerek, Ali-Mescid suyunun çıktığı yere indik. Arkamızdan gelmiş olan Ebülhâşim Sultan Ali: — "Arife gecesi Cûy-i Şâhi'den, Bedahşan'dan gelen bir adamla Câm çayından geçmiştim. O, Sultan Said Han'ın Bedahşan üzerine geldiğini ve kendisinin padişaha haber vermek için gelmekte olduğunu söyledi" — dedi. Beyleri davet edip, istişâre ettik. Bu haber yüzünden, kurganı (244 b) hazırlamayı münasip görmeyerek, Bedahşan'a gitmek üzere, geri dönüldü. Lenger Han'a hil'at giydirilip, Muhammed Ali Ceng-Ceng'e yardımcı tayin edilerek, gitmesine müsaade verildi. O gece Hoca Muhammed Ali'nin (315) çadırında içki meclisi yapıldı. Sabahleyin buradan kalkıp, Hayber geçidini aşarak, geçit dibine indik.

Hızır-Hayl afganlarından çok yakışıksız hareketler görülmüştü. Asker gider ve gelirken, geride kalan ve kenara düşen askerlere ok atıp, atlarını götürürlerdi. Onları te'dip ve tenkil etmek zarurî göründü. Bu niyet ile, seher vaktinde geçidin altından kalkıp, öğle yemeğini Dih-Gulâmân'da yiyerek, atlara da yem verdikten sonra, öğleyin tekrar hareket ettik. Kâbil'de bulunanların oradaki Hızır-Hayl afganlarını tevkif etmelerini ve mallarını tafsilen yazarak,

haber vermeleri ve Bedehşan'dan da herhangi bir haber gelirse, izah edip, bir adam vasıtası ile, derhal göndermeleri için, Muhammed Hüseyin Kurçı Kâbil'e koşturuldu. O gece ikinci pasa kadar yürüyüp, Sultanpûr'dan biraz ileride indik. Orada biraz uyuduktan sonra, tekrar hareket ettik. Hızır-Hayller, Behar ve Mihgrâm'dan Kirâ-Su'ya kadar olan yerlerde oturmuşlarmış. Sabaha doğru gidip, akıncılar gönderdik. Mallarının ve çoluk çocuklarının büyük bir kısmı askerin eline düştü. Az bir kısmı, dağa yakın olduğu için, oraya kaçarak, kurtuldu.

Sabahleyin Kılagu'ya (245 a) inildi. Bu yurtta sülün alındı. Geride kalmış olan ağırlıklar da o gün gelip katıldı. Vezirî afganları vergilerini her zaman muntazam vermezlerdi. Korkularından yüz (üç yüz) koyun hediye getirdiler. Parmağım çıkalı, hiç bir şey yazamıyordum. Bu yurtta, Pazar günü, ayın on dördünde, az bir şey yazdım. Ertesi gün, Hırılcî ve Semû-Hayl afganlarının büyükleri geldiler. Dilezâk'in büyükleri de bu cemaatin günahlarının affedilmesini ısrarla istediler. Günahlarını bağışlayıp, esirleri serbest bıraktık. Vergilerini dört bin koyun tesbit edip, büyüklerine elbiseler giydirerek, tahsildarlar tâyin edip, gönderdik.

Bu işi bitirdikten sonra, Perşembe günü, ayın on sekizinde, oradan kalkıp, Behar'a ve Mihgrâm'a inerek, ertesi gün Bağ-ı Vefa'ya geldim. Bağ-ı Vefa'nın (316) çok güzel zamanı idi. Meydanlar tamamen yoncalıktı; nar ağaçları sararmıştı. Sonbahar güzel rengini almıştı. Ağaçlarda narlar kıp-kırmızı olmuştu. Portakal ağaçları yeşil ve ağaçlarda güzel portakallar henüz tamamiyle sararmamışlardı. Narları, bizim

vilâyetin iyi narları kadar olmamasına rağmen, iyi idi. Bağ-ı Vefa'dan ilk defa böyle bir haz aldık. Burada bulunduğumuz bu üç-dört gün içinde (245 b) bütün asker pek çok nar yedi. Pazar günü, oradan hareket ettik. Ben bir pehere kadar bazı portakalları dağıttım. Şah Hasan'a iki ağacın portakalı ihsan edildi; bazı yiğitlere bir ağacın portakalı, bazılarına iki adama bir ağacın portakalı ihsan edildi. Kışın Lemgan'ı seyretmek niyetinde olduğum için, havuz kenarında yirmi kadar portakal ağacının bırakılmasını emrettim. O gün Gendemek'e ve ertesi gün Cigdelik'e inildi.Akşamayakın şarap meclisi kuruldu. İçkilerin ekserisi vardı. Sohbetin nihayetinde, Kasım Bey'in hemşirezâdesi Gidayî Behcet epeyce maskaralık yaptı. Sarhoş olunca, benim yanımdaki yastığa dayandı. Gedayî Tagayî onu meclisten, elde kaldırıp, çıkardı.

Sabahleyin o yurttan kalktık. Kuruk-Say tarafındaki Bârik-Âb'ı bir aşağı bir yukarı dolaşmaya gittim. Birkaç turak ağacı fevkalâde güzel sararmıştı. Orada inip, yılkıran yemeği hazırlandı. Sonbaharın şerefine şarap içildi. Yoldan koyun getirtilerek, kebap yapılması emredildi. Meşe dallarınına ateş verip, seyrettik.

Molla Abdülmelik Divâne, benim gelmekte olduğum haberini Kâbil'e götürmek için, müsaade istedi. Molla Abdülmelik Kâbil'e gönderildi. Mirza Han yanından, Hasan Nebîre, benigörmek için, gelmiş; burada gelip, (246 a) mülâzemet etti. Öğleye kadar burada içildi; sonra hareket edildi. Mecliste bulunanlar çok sarhoş olmuşlardı. (317) Seyid Kasım öyle sarhoş olmuştu ki, iki nökeri onu at üzerine koyarak,

müşkilâtla ordugâha götürdüler. Dost Muhammed Bakır da öyle sarhoş olmuştu ki, Emin Muhammed Tarhan ile Mestiî Çehre, her ne kadar gayret ederlerse de, onu ata bindiremezler. Başına su dökerler, olmaz. Bu esnada bir mikdar afgan peyda olur. Emin Muhammed Tarhan, şarabın tesiri ile: — "Onu bu suretle düşmanın eline vermektense, kesip başını götüreyim" — diye düşünür ve bin müşkilâtla at üzerine koyup getirirler.

Gece yarısı Kâbil'e geldik. Kâşgar'a, Sultan Sait Han'ın yanına, elçi olarak gitmiş olan Kulı Bey geri dönmüştü; sabah divana gelip, mülâzemet etti. Kulı Bey ile birlikte, Bişke Mirza İterçi'yi elçiliğe göndermişti; o, vilâyetin mahsulünden bir mikdar hediye getirdi. Çarşamba günü, Zilkâde ayının ilk günü, Kâbil'in mezarı karşısına gidip, tek başıma sabuhî yaptım. Meclis ehli sonra birer-ikişer geldiler. Güneş doğunca, Bağ-ı Benefşe'ye gidip, havuz kenarında içtik. Öğleye doğru uyuyarak, öğleyin tekrar içtik. Bu öğle sohbetinde, bundan evvelki sohbetlerde şarap teklif edilmeyen Tengri-Kulı Bey ile Mihendi'ye (246 b) şarap verdim. Yatsı vaktinde hamama geldim. O geceyi hamamda geçirdim.

Perşembe günü, başlarında Yahya Nûhânî olmak üzere, Hindistan tüccarlarına hil'atlar ihsan edilerek, müsaade verildi. Cumartesi günü, ayın dördünde, Kâşgar'dan gelen Bişke Mirza'ya hil'at giydirilerek, ihsanlarla müsaade verildi.

Pazar günü, kapı üzerindeki küçük resim salonunda sohbet yapıldı. Dar bir hücre olmasına rağmen, mecliste on altı adam vardı. Salı günü hazân

seyretmek için, İstalif'e gidildi. O gün mâcun yenilmişti. Gece çok yağmur yağdı. Benim ile birlikte gelmiş olan bey ve içkilerin çoğu, benim Bağ-ı Kelân içinde kurulmuş olan çadırıma girdiler. Ertesi gün bu bahçede (318) şarap meclisi yapıldı ve akşama kadar içildi. Sabah sabuhî yaptık. Sarhoş olarak, uyuyup, öğle vaktinde İstalif'ten hareket ettik; yolda mâcun yenildi. İkindi vaktine yakın Bihzâdî'ye geldik. Hazân fevkalâde güzel olmuştu. Hazânı seyir esnasında şaraba mâil kimseler, içki istemeye başladılar. Mâcun almış olmamıza rağmen, hazân fevkalâde güzel olduğu için, hazân'a uğrayan ağaçların altında oturarak, şarap içildi. Yatsı vaktine kadar, aynı yerde sohbet ettik. Molla Mahmud Halife geldi. Onu da sohbete davet ettik. Abdullah epeyce sarhoştu. Halife'nin ağzından bir söz çıktı; (247 a) Abdullah, Molla Mahmud'dan gâfilen, şu mısrağı okudu:

Kime baksan, bu derde müptelâdır.

Molla Mahmud ayıktı; Abdullah'a bu mısrağı okuduğu için, şaka ile târizlerde bulundu. Abdullah vâkıf olunca, telâş ederek, yatıştırmak için, birçok tatlı söz söyledi. Perşembe günü hazân'ı seyir edip, akşamdan sonra, çarbağa gelip indim. Cuma günü, ayın on altısında, Bağ-ı Benefşe'de mâcun yiyip, bazı yakın dostlarla gemiye bindik. Humayun ile Kâmran da biraz sonra geldiler. Humayun meharetle bir ördek vurdu.

Cumartesi günü, ayın on sekizinde, çarbağdan gece yarısı hareket ettim. Muhafızlar ile seyisleri geri gönderdim. Molla-Baba köprüsünden geçip, Divrin boğazı ile çıkarak, Kuş-Nâdur ve pazarları-

nın kanalı ile Hırshâne arkasından dönerek, sabah vaktinde, Terdi Bey Hâksâr'ın kârizine geldim. Terdi Bey haber alıp, telâşla koşarak, karşıma geldi. Terdi Bey'in kalleşliği malûmdu. Beraberinde yüz şahruhî götürmüştüm; Terdi Bey'e verdim ve: — "Şarap ve esbabını hazırla; yalnız ve levendâne sohbet yapmak istiyorum" — dedim. Terdi Bey şarap için Bihzâdî tarafına gitti. Atımı Terdi Bey'in adamlarından (319) birine verdim ve kendim kârizin arkasında, bir tepede oturdum. Bir pas geçmişti: (247 b) Terdi Bey bir testi şarap getirdi. Karşı karşıya içmeye başladık. Terdi Bey şarap getirdiği vakit, Muhammed Kasım Barlas ile Şahzâde bunu duymuşlar. Benden haberleri olmadan, yaya olarak, Terdi Bey'in arkasından geldiler. Sohbete davet ettik. Terdi Bey: — "Hülhül İneke sizinle şarap içmek arzu ediyor" — dedi. Ben: — "Ben de bir kadının içtiğini görmedim, çağırın" — dedim. Şâhî denilen bir kalender ile kârizli bir rebab çalanı da sohbete davet ettik. Akşama kadar kârizin arkasındaki tepede oturup içtik. Ondan sonra, Terdi Bey'in evine gelip, mum ışığında, yatsı vaktine kadar içtim. Güzel ve dedi-kodusuz bir sohbet oldu. Ben yattım. Meclistekiler tekrar bir eve gidip, nekkare vaktine kadar içtiler. Hülhül İneke gelip, bana çok cilveler yaptı. Nihayet kendimi sarhoşluğa vererek, kurtuldum.

Ötekiler farkına varmadan, tek başıma İstergaç'a gitmeyi düşünüyordum; onlar haber alınca, yapamadım. Nihayet nakkare vaktinde hareket ettim. Terdi Bey ile Şahzâde'ye haber gönderip, üçümüz atlara binerek, İstergeç tarafına hareket ettik. Farz vaktinde, İstalif'in altında bulunan Hoca-Hasan'a var-

dık. Bir müddet atlardan inerek, mâcun yiyip, hazân seyrettik. Güneş doğarken, İstalif (248 a) bağına inip, üzüm yedik ve oradan İstergaç tevabiinden olan Hoca-Şehâb'a inip, uyuduk. Ata Mîrâhûr'un evi oralarda imiş. Uykudan kalkıncaya kadar, yemek ve bir testi şarap hazırlamış. Hazân çok güzeldi. Birkaç kadeh içip, hareket ettik. Öğle vaktinde, İstergaç'ta hazânın, en güzel olduğu bir bahçeye inip, sohbet yapıldı. Kısa bir müddet sonra, Hoca Muhammed Emin geldi. Yatsı vaktine kadar içildi. O gün ve gece Kâbil'den Abdullah, Ases, Nur Bey ve Yusuf Ali (320) geldiler. Sabahyelin yemek yenilip, hareket edilerek, İstergaç'ın altındaki Padişâhî bahçesi seyredildi. Bir elma fidanı güzel hazân olmuştu. Her bir dalında beş-altı yaprak muntazam bir şekilde kalmıştı. Öyle güzeldi ki, eğer ressamlar uğraşarak çizseler, öyle resmedemezlerdi. İstergaç'tan hareket edip, Hoca-Hasan'da yemek yedikten sonra, akşam üstü Bihzâdi'ye gelip, Hoca Muhammed Emin'in İmam Muhammed adlı nökerinin evinde şarap içtik. Ertesi Salı günü, Kâbil çarbağına gelindi.

Perşembe günü, ayın yirmi üçünde, oradan kalkıp, kaleye girdik. Cuma günü, Muhammed Ali Haydar Rikâbdar bir beyaz doğan (tuygun) yakalayıp, hediye etti. Cumartesi günü, ayın yirmi beşinde, Çınar bağında sohbet yapıldı. Yatsı vaktinde hareket edildi. Seyid Kasım'ın, geçen vak'adan dolayı, infiali vardı; gelirken, onun evine inip, birkaç kadeh içtik.

Perşembe günü, Zilhicce (248 b) ayının ilk günü, Kandahar'dan Tâceddin Mahmud gelip, mülâzemet etti. Pazartesi günü, ayın on dokuzunda, Muham-

med Ali Ceng-Ceng Nilâb'dan geldi. Salı günü, ayın (yirmisinde), Senger Han Cencuhe, Bihre'den gelip, mülâzemet etti. Cuma günü, ayın yirmi üçünde, Ali Şir Bey'in, bahir ve vezinlerine göre, intihap edilmekte olan gazel ve beyitleri tamamlandı. Salı günü, ayın yirmi yedisinde, erkte bir sohbet yapıldı ve bu sohbette herkesin sarhoş olunca ayrılması ve bir daha sohbete iştirâk etmemesi emredildi.

Cuma günü, Zilhicce ayının sonuncu günü, Lemgan'ı seyretmek için hareket edildi.

DOKUZ YÜZ YİRMİ ALTI SENESİ VEKAYİİ

Cumartesi günü, Muharrem ayının ilk günü, Hoca-Seyârân'a geldik. Tepe üzerinde, yeni açılmış arık kenarında, şarap meclisi yapıldı. Sabah kalkıp, (321) Reğ-i Revân'ı seyrederek, Seyid Kasım'ın Bülbül köşküne inip, sohbet yaptık. Sabah oradan kalkıp, mâcun yiyerek, gidip Bilker'e indik. Gece içtikten başka, bir de sabuhî yaptık, öğleyin gidip Dürnâme'ye indik. Şarap meclisi yapıldı. Sabah sabuhî yaptık. Dürnâme'nin büyüğü olan Hakdâd, bahçesini hediye etti. Perşembe günü kalkıp, Nicrav'da tacikler köyüne indik. Cuma günü, Çihil-Kulbe ile Bârân suyu arasındaki dağda avlandık. Epeyce geyik ele geçti. Elimin incildiğinden (249 a) beri ok atmıyordum. Pek sert olmayan bir yay ile bir geyiğin koltuğuna attım, ok tüylü kısmının yarısına kadar battı. İkindi üstü dönüp, Nicrav'a geldik. Ertesi gün, Nicrav ahalisinin cizyesi (peşkeşi), altmış mıskal altın olarak, tesbit edildi.

Pazartesi günü, Lemgan'ı seyretmek niyeti ile, hareket ettik. Bu gezintide Humayun'un da bizimle beraber olmasını düşünmüştüm. Kalmak arzusunu izhar etti ve Kûre geçidinden müsaade verildi. Gelip Bedrav'a indik. Oradan Uluğbû'ya geldik. Bârân suyunda avcılar bir mikdar balık tuttular. İkindi

üstü bir sala binerek, içildi. Akşam vaktinden biraz sonra saldan çıkıp, ak çadırda da içildi. Haydar Alemdar, Dâvertîn kâfirlerine gönderilmişti; Bâdîç dibinde, kâfirlerin büyükleri, birkaç tulum şarap getirip, mülâzemet ettiler. Geçitten indiğimiz zaman, pek çok mikdarda çekirge görüldü. Ertesi gün, sala binip, mâcun yedik ve Bulan'dan biraz aşağıda saldan çıkarak, ordugâha geldik. İki salda geldik.

Cuma günü kalkıp, Mendrâver'den biraz aşağıda, bir dağ eteğine indik. Akşam şarap meclisi yapıldı. Cumartesi günü sala binip, Derûte boğazından geçerek, Cihan-Nümâ'dan biraz yukarıda, saldan çıkıp, Adinapûr önündeki Bağ-ı Vefa'ya geldik. Nigenhâr tümeninin hâkimi Kayyam Orduşah, saldan çıktığımız vakit, gelip mülâzemet etti. Bir müddetten beri Nilâb'da bulunan Lenger Han (249 b) Niyazi, (322) yolda gelip mülâzemet etti. Bağ-ı Vefa'ya indik. Portakalları güzel sararmış, sebzeleri güzel yetişmiş ve fevkalâde güzeldi. Beş-altı gün Bağ-ı Vefa'da kaldık.

Kırk yaşımda içkiyi bırakmak niyetinde olduğum ve buna da bir seneden az bir müddet kaldığı için, ifratla içiyordum. Pazar günü, ayın on altısında, sabuhi yapıp, ayılarak, mâcun aldığımız zaman, Molla Yârek, muhammes devrinde pencgâhtan bestelediği nakşı çaldı. Güzel bir nakış bestelemişti. Kaç zamandır, böyle işlerle meşgul olmuyordum. Bana da bir şey bestelemek arzusu geldi. Sırasında zikredileceği üzere, bu münasebetle çargâh savtini besteledim. Çarşamba günü, sabuhi yaptığımız zaman, lâtife olarak: — "Sartça okuyan herkes bir kadeh içsin" — denildi. Bu suretle pek çok kimse

kadeh kaldırdı. Sünnet vaktinde, çemen ortasındaki dallar arasında oturuldu ve: — "Türkçe okuyan herkes bir kadeh içsin" — denildi. Bu defa da pek çok adam kadeh kaldırdı. Güneş doğunca, portakalların dibine, havuz kenarına gidip içtik. Ertesi gün, Dûte'den sala binip, Cûy-i Şâhi'den geçip, Eter'e vardık. Eter'den kalkıp, Dere-i Nûr'u seyrederek, Sûsân köyüne kadar gittikten sonra, geri dönüp, Amle'ye indik.

Hoca Kelân, Becûr'u (250 a) iyi zaptetmişti. Musahip olduğu için, onu geri çağırarak, Becûr'u Şah Hüseyin uhdesine verdik. Cumartesi günü, ayın yirmi ikisinde, Şâh Mîr Hüseyin'e müsaade verildi. O gün de Amle'de içildi. Erttesi gün, yağmur altında, Küner'de, Melik-Kulı'nın evinin bulunduğu Külegrâm'a gelip, ortanca oğlunun portakallığa bakan evine indik. Yağmur yüzünden, portakallığa gitmeden, o evde içildi. Yağmur fevkalâde çok yağdı. Bir tılısım biliyordum; Molla Ali Han'a öğrettim. Dört kâğıda yazıp, dört tarafa astı. Hemen yağmur dinip, hava (323) açılmağa başladı. Sabah bir sala bindik; bir sala da başka yiğitler bindiler. Becûr, Sevâd, Küner ve o civarda bir nevi boza yaparlar. K i m denilen bir şey vardır ki, otların köklerinden ve bâzı eczadan yaparlar. Ekmek gibi yuvarlak yapıp, kurutarak, muhafaza ederler. Bozanın mâyesı, bu kim maddesidir. Bâzı bozalar çok keyif verir; fakat çok tuzlu ve tatsız olur. Bu bozadan içmek istedik. Fakat tuzluluğu yüzünden, içemeyerek, mâcunu tercih ettik. Öteki sala binmiş olan Ases, Hasan İkrek ve Mesti'ye bu bozadan içmeleri emredildi. Hasan İkrek içip, sarhoş olarak, tatsız gürültü etmeğe başladı.

(250 b) Ases de çok sarhoş olmuştu. Birçok çirkin hareketler yaptı. O kadar rahatsız olduk ki, onu saldan çıkarıp, suyun o bir tarafına geçmeği düşündüm. Bâzıları rica ederek, araya girdiler.

O zaman Becûr, Şah Mîr Hüseyin'e ihsan edilerek, Hoca Kelân'ı, musahip olduğu için, yanımıza çağırmıştık. Onun Becûr'da kalması çok uzadı. Becûr işi de biraz kolay tasavvur edildi. Şah Mîr Hüseyin, Becûr'a giderken, Küner suyunun geçidine geldiği zaman, bize rast geldi. Çağırıp, ağızdan bâzı emirler verdikten sonra, bir hassa zırh ihsan edilerek, müsaade verildi.

Nûrgil karşısına geldiğimiz zaman, bir ihtiyar gelip, sadaka istedi. Salda bulunanların her biri, elbise, sarık ve futa gibi şeyler verdi; ihtiyar epeyce eşya topladı. Yarı yolda, bir fena yerde, sal tehlikeli bir yere çarptı. Çok korktuk. Vâkıa sal batmadı; fakat Mîr Muhammed Câlebân suya düştü. Geceyi Eter'in yakınında geçirdik. Salı günü, Mendrâver'e geldik. Kutluk-Kadem ile babası Devlet-Kadem kalenin içinde bir sohbet tertip etmişlerdi. Vâkıa safasız bir yerdi; fakat onların hatırı için, birkaç kadeh içip, ikindi üstü ordugâha geldik.

Çarşamba günü Kendger kaynağına gidip, seyrettik. Kendger, Mendrâver tümenine tâbi, bir köydür. (324) Bütün Lemganat'ta yalnız bu köyde hurma vardır. Bu köy dağ eteğinden biraz yukarıda (251 a) bulunmaktadır. Hurmalığı şark tarafındadır. Bu kaynak, hurmalığın yanında ve meyilli bir yerdedir. Çeşme başından altı-yedi karış aşağıda, taşları toplayıp, gusül yapmak için, bir sığınak yapmışlar. Bu sığınağa gelen suyu o şekilde yükseltmişler ki,

su gusül yapan adamın başına dökülür. Çeşmenin suyu çok mülâyimdir. Kış günleri suyu insan önce biraz soğuk gibi his eder; fakat suda kaldıkça insana hoş gelir.

Perşembe günü, Şîr Han Terkelânî, evine indirip, ziyafet verdi. Öğle vaktinde oradan kalkıp, mahsus yapılmış olan balıkhânelerde balık tuttular. Balıkhânenin vaziyeti biraz önce zikredilmişti. Cuma günü, Hoca-Mîrmîran köyünün yakınına indik. Akşam üstü meclis yapıldı. Cumartesi günü, Alişeng ile Elingâr arasındaki dağda avlandık. Bir taraftan elingârlılar ve bir taraftan da alişengliler halka yaparak, geyikleri dağdan indirdiler. Çok geyik vuruldu. Avdan dönüp, Elingâr'da meliklerin bahçesine inip, sohbet yapıldı. Ön dişimin yarısı kırılıp, yarısı kalmıştı; o gün yemek esnasında, bu kalan yarısı da kırıldı. Ertesi gün kalkıp, balıklara ağ attırdık. Öğleye yakın Alişeng'e giderek, bahçede içildi. Ertesi gün, kötü hareketler yapıp, haksız yere kan dökmüş olan Alişeng meliki Hamza Han, kan dâvacılarının eline teslim edildi; kısas yaptılar. Salı (251 b) günü, evrad okuduktan sonra, Yan-Bulağ yolu ile, Kâbil'e doğru hareket ettik. İkindi üstü Uluğbû'dan suyu geçip, akşam vaktinde Karatû'ya gelip, atlara yem verildi. Elde bulunan şeylerden yemek hazırlandı. Atlar arpalarını bitirince, hareket ettik.

III.

HİNDİSTAN

DOKUZ YÜZ OTUZ İKİ SENESİ VEKAYİİ

Safer ayının birinci Cuma günü, 932 senesinde, güneş (325) Kavs burcunda iken, Hindistan üzerine yürümek niyetiyle, hareket edip, Yek-Lenge tepesini aşarak, Dih-Yâkub suyunun garp tarafındaki çayıra indik. Bu yurtda iken, yedi-sekiz ay önce Sultan Said Han'ın huzuruna ilçi olarak gitmiş olan Abdülmülûk Kurçı, Han'ın Yangı-Beg Kökeltaş adlı bir adamı ile birlikte, geldi; hanımlardan ve handan mektuplar ve bir parça hediye getirdi.

Askerin hazırlık yapması için, bu yurtta iki gün kaldıktan sonra, hareket edip, bir defa konaklayarak, Bâdem-Çeşme'ye indik. Burada mâcun yedik. Çarşamba günü, Bârik-Âb'a indiğimiz zaman, Hoca Hüseyin Divan'ın Lâhûr hâlisasından göndermiş olduğu yirmi bin şahruhî kıymetinde altın, eşrefî ve tenkeleri, Hindistan'da kalan Nur Bey'in küçük kardeşlerinden biri getirdi. Bunun büyük bir kısmı, Belh işi için, Belh erbabından olan Molla Ahmed'e gönderildi.

Cuma günü, ayın sekizinde, (252 a) Gendemek'e indiğimiz zaman, şiddetli nezleye tutuldum. Hamd olsun, kolay geçti.. Cumartesi günü Bağ-ı Vefa'ya inildi. Birkaç gün, Humayun Mirza ve o tarafın askeri yüzünden, Bağ-ı Vefa'da kalındı. Bağ-ı Vefa'nın büyüklüğü, safa ve letâfeti bu eserde birkaç defa zikredilmiştir. Fevkalâde safalı bir bahçedir. Alıcı gözü ile bakan herkes, onun nasıl bir yer olduğunu anlar. Orada bulunduğumuz bu birkaç günde, ekseriya içildi ve sabuhî yapıldı. İçilmeyen günlerde de mâcun sohbeti yapıldı. Humayun'a, mühleti çok geçirdiği için, sert mektuplar ve şiddetli hitaplar gönderildi.

Pazar günü, Safer ayının on yedisinde, sabuhî yapmıştık; Humayun geldi. Çok kaldığı için, bir parça sert söyledim. Hoca Kelân da Gazne'den o gün geldi. O Pazartesi akşamı kalkarak, Sultanpûr ile Hoca-Rüstem arasında yapılan Yangı-Bağ ("yeni bahçe")'a inildi. Çarşamba günü oradan kalkıp, sala binerek, Kuş-Künbed'e kadar, şarap içerek, gidip, Kuş-Künbed'de saldan çıkıp, ordugâha geldik. (326) Ertesi gün de, orduyu göç ettirip, sala binerek, mâcun yenildi. Her vakit indiğimiz yer Kırık-Arık idi. Kırık-Arık karşısına gelince, her ne kadar etrafa bakıldı ise de, ordudan (252 b) bir eser görünmedi. Atlar da meydan da yoktu. Germ-Çeşme yakın olduğu için, — "Belki ordu oraya inmiştir" — diye düşünerek, buradan geçip gittik. Germ-Çeşme'ye geldiğimiz zamanda da geç olmuştu; orada da kalmayarak, gene de yola devam ettik. Bir yerde salı durdurarak, bir parça uyuduk. Sünnet vaktinde Yede-Bir'e çıkıldı. Sabah erkenden asker gelmeye

başladı. Ordu Kırık-Arık civarına inmiş, fakat biz görememişiz. Salda Şeyh Ebülvecd, Şeyh Zeyn, Molla Ali-Han, Terdi Bey Hâksâr ve diğerleri gibi, şiir okuyan çok adam vardı. Sohbette Muhammed Sâlih'in şu beyiti zikredildi:

Her işve yapanın mahbupluğunu insan ne yapsın; senin bulunduğun yerde başka birisine insanın ne lüzumu var.

Bu örneğe göre, söylemelerini emrettim. Şâir olanlar söylemeye başladılar. Molla Ali-Han ile çok lâtife edilirdi. Hezil kabîlinden şu beyit hemen hatıra geldi:

Senin gibi akılsız bir bekriyi insan ne yapsın; her öküz doğuran dişi eşeği insan ne yapsın.

Bu zamana kadar, iyi ve ve kötü, ciddî ve şaka, hatıra ne gelirse, lâtife tarikı ile, bazan manzum olurdu; her ne gibi kabîh ve kaba nazım olsa bile, zikredilirdi. O zaman *Mübîn*'i nazma çeviriyordum; hâtıra hutûr ve hazîn idi. (253 a) — "Böyle sözleri derceden ve fikri kötü sözlere kullanan dile ve böyle mânaları izhar eden ve çirkin hayaller hatıra getiren gönüle yazık" — diye düşündüm. O zamandan beri hiciv ve hezil vâdisinde şiir ve nazım söylemekten vazgeçmiştim (327) ve tövbeli idim. Onun için, bu beyiti söylemek zamanı hiç hatıra gelmedi ve bu mâna hiç bir vâkit gönüle doğmadı.

Bir-iki gün sonra, Bigrâm'a indiğimiz vakit, nezleye tutularak, ateşim yükseldi. Bu nezle öksürüğe çevirdi. Her öksürüşte kan tükürüyordum.

Ateşim hiç düşmüyordu. Bunun nereden geldiğini ve iztirabın neden olduğunu anladım.

Sözünde durmayan kimse, bunu kendi zararına yapmış olur ve Allaha karşı yaptığı teahhudlere sâdık kalan kimseye, Allah çok büyük mükâfat verecektir.

Ey dil, sana ne yapayım; senin yüzünden benim içim kandır. Ne kadar iyi desen de, hezil vâdisinde yazdığın şiir ya edebe mugayir yahut da yalandır. Eğer bu günahla yanmayayım dersen, dizginini bu yoldan çevir.

Ey Tanrım, kendimize karşı günah işledik; eğer bize rahmetmezsen, biz de mutlaka ziyan edenlerden olacağız.

Tekrar baştan istiğfar ve itirazda bulunarak, bu nevi bâtıl fikirlerden ve böyle lâyık olmayan itiyatlardan gönlümü çevirip, kalemimi kırdım. O dergâhtan âsi bendelere bu nevi ikazlar büyük bir devlettir ve bunlardan müntenebbih olan her bendeye de büyük bir saadettir.

Oradan hareket edip, Ali-Mescid'e indik. Bu yurt (253 b) dar olduğu için, ben daima bir tepe üzerine inerdim; askerin hepsi, benim indiğim tepenin yar tarafına bakan bir dereye inerdi. Gece, askerin ateşinden çok güzel bir manzara görünürdü. Bu yüzden, buraya indiğimiz zaman, muhakkak içerdik. Bu defa da, buraya indiğimiz zaman, içildi. Sabahtan önce, mâcun yiyerek, hareket ettim. O gün oruç da tuttum. Gelip, Bigrâm'ın yanına indik. Ertesi gün o yurtta kalarak, kergedan avı yaptık. Bigrâm'ın önündeki Siyah-Âb'dan geçip, suyun aşa-

ğısına doğru, halka kurduk. Bir müddet gittikten sonra, arkadan bir adam gelerek, Bigrâm'ın tam yakınında, küçük bir cengele bir kergedanın girdiğini ve etrafını tuttuklarını söyledi. Hemen dört nala oraya gittik. Cengele halka kurup, gürültü yapınca, kergedan (328) çıkıp, ovaya doğru kaçtı. Humayun ve o taraftan gelenlerden hiç kimse kergedan görmemişlerdi Hepsi bol bol seyrettiler. Bir kürûhe yakın kovalayıp, birçok oklarla vurarak, yere serdiler. Bu kergedan hiç kimseye ve ata hücum etmedi. Daha iki kergedan vurdular. — "Eğer fil ile kergedan karşılaştırılırsa, acebâ ne yaparlar" — diye, daima hatıra gelirdi. Bu defa filciler filleri getiriyorlarmış; bir kergedan (254 a) tam onların karşısına çıkar. Filciler biraz ilerleyince, kergedan karşı gelmez ve başka bir tarafa kaçar.

Bigrâm'da iken, bazı bey ve içkiler, bahşı ve divanlar ile birlikte, altı-yedi kısma ayrılarak, bütün askerin isimlerini birer-birer yazıp, sayılarını tesbit etmek için, Nilâb geçidinde gemilere tâyin edildiler.

Akşam nezleye tutuldum ve tekrar ateş geldi. Bu nezle öksürüğe çevirdi. Her öksürüşte kan tükürüyordum. Çok tehlike geçirdim; iki-üç gün sonra, geçti. Bigrâm'dan kalkıp, yağmur altında, Kâbil suyunun sahiline indik. Hindistan'dan Devlet Han ile Gazi Han'ın yirmi-otuz bin asker toplayıp, Kelânûr'u aldıkları ve Lâhûr üzerine yürümek istedikleri haberi geldi. Oradakilere: — "Konak, konak ilerlemekteyiz; biz varıncaya kadar, muharebe yapmasınlar" — diyerek, Mü'min Ali Tavaçı sür'atle koşturuldu.

İki konaktan sonra, Perşembe günü, ayın yirmi sekizinde, Sind sahiline indik. Cumartesi günü, Rebiülevvel ayının ilk günü, Sind ve Keçe-Kût sularından geçip, nehrin sahiline indik. Gemilere konulan beyler, bahşı ve divanlar sefere iştirak eden askerin sayısını arzettiler. Büyük ve küçük, iyi ve kötü, nöker ve nöker olmayan, hepsi on iki bin adam kaydedilmişti.

Bu sene buralarda mevsim yağmuru az olmuş; dağ eteğindeki vilâyetlerde ise, (254 b) iyi olmuş. Zahîre işi için, dağ eteğinden, Siyâl-Kût yolu ile, hareket ettik. Hâtî Keker'in vilâyeti karşısına geldiğimiz zaman, bir çayda yer yer çok su (329) toplanmış ve bu suların hepsi donmuştu. Buz o kadar kalın değildi. Hindistan vilâyeti için böyle buz gariptir. Buz yalnız burada görüldü; Hindistan'da bulunduğumuz bu birkaç sene içinde, kar ve buzdan hiç bir eser ve alâmet görülmedi. Sind'den beş konak yürüdükten sonra, altıncı konakta, Cûd dağına bitişik, Bâlnât-Cûgî dağının dibine, Bügiyâllerin yurdu olan çaya gelip, indik. Ertesi gün, askerin zahîre alma işi için, o yurtta kaldık. O gün rakı içildi. Molla Muhammed Pergarî çok hikâye anlattı; o kadar çok konuştuğu yoktu. Molla Şems ise, eskiden beri maskaralığı ile tanınmıştı; bir maskaralığa başlarsa, akşama kadar bitiremezdi.

Zahîre için giden kul, hizmetkâr ve iyi-kötü diğer adamlar, zahîreden fazlasını arayarak, cengel, dağ ve sarp yerlere ve bozuk yollara, dağınık ve hesapsız olarak, gidip, adamlardan bir kaçını kaybettiler. Kiçkine Tunkatar da orada öldü.

Oradan kalkıp, Bihet suyunu, Cilem'den bir az aşağıda, geçit üzerinden geçerek, indik. Pergenesi Bimrûgirî ve Ekriyâde olup, Siyâl-Kût'e yardımcı olarak tâyin edilmiş olan Veli Kızıl, burada iken, gelip beni gördü. Siyâl-Kût'ü muhafaza etmediği (255 a) için, itapta bulunduk. — "Ben pergeneye gelmiştim. Husrev Kökeltaş, Siyâl-Kût'ten çıktığı zaman, bana haber dahi vermedi" — diye arz etti. Bu mâzeretten haberim vardı. — "Mademki Siyâl-Kût'ü muhafaza edemedin; fakat niçin Lâhûr'da beylere gidip, iltihak etmedin" — dedik. Susmak mecburiyetinde kaldı. İş zamanı yaklaştığı için, onun bu kusuruna göz yumduk.

Bu yurttan, Lâhûr'dakilere: — "Muharebe etmeyin; Siyâl-Kût'te veya Persrûr'de gelip, bize iltihak edin" — diye, Seyid Tufan ile Seyid Laçın, yedek atlarla koşturuldu. Herkes şu fikirde idi: Gazi Han otuz-kırk bin adam toplamış; Devlet Han, bu ihtiyarlığı ile, beline iki kılıç kuşatmıştır. Bunlar şiddetli vuruşacaklardır. — Bir darb-ı mesel vardır: ("on dost, dokuzdan evlâdır"). Eldeki vasıtalardan hiç birini kaçırmamak için, Lâhûr'dakileri kendimize takıp, sonra vuruşalım — (330) diye düşündük. Beylere adam gönderip, arada bir defa konakladıktan sonra, Çânâb suyunun kenarına indik. Yoldan ayrılıp, hassa emlâkten olan Behlûlpûr'u seyrettik. Kurganı, Çânâb suyunun kenarında yüksek bir kaya üzerinde bulunmaktadır; çok hoşuma gitti. Siyâl-kût'ü buraya nakletmeği düşündük. İnşallah, fırsat olunca, derhâl buraya nakledilecektir. Behlûlpûr'dan ordugâha kadar, gemi ile geldik. (255 b) Sohbet yapıldı; bâzıları rakı, bâzıları boza

içtiler ve bâzıları da mâcun yediler. Yatsı vaktinden bir az geç gemiden çıkıp, otakta da bir az içildi. Atlar için, bu su sâhilinde bir gün kalarak, atlara istirahat verdik.

Cuma günü, Rebiülevvel ayının on dördünde, Siyâl-Kût'e indik. H ndistan'a yaptığımız her seferde, öküz ve manda yağma etmek için, dağdan hadsiz ve hesapsız cet ve gücûrlar gelirlerdi. Başsızlık yapan ve zulmedenler de hep bu sefillerdı. Evvelce bu vilâyetler düşmandı ve o kadar iyi tanzim edilmemişti. Bu defa, bu vilâyetlerin hepsi bize tâbi olduğu hâlde, yine böyle muamele etmeğe başladılar. Siyâl-Kût'ün ordugâha gelmiş olan yalın ve çıplakları, fakir ve miskinleri birden kavgaya tutuştular ve yağmaya giriştiler. Başsızlık yapanları buldurarak, iki — üçünü parçalattırdım. Siyâl-Kût'ten, Şâhım Nur Bey de, düşmanın nerede olduğunu bilen adamlardan tahkik edip ve kendilerinin de nerede iltihak edeceklerini bildirerek, haber göndermeleri emri ile, Lâhûr beylerine koşturuldu.

Bu yurtta iken bir tüccar gelip, Âlem Han'ın Sultan İbrahim Han tarafından mağlûp edildiğini arzettti. Bu şöyle olmuştur: Âlem Han, müsaade aldıktan sonra, böyle sıcak havada, yoldaşlarına bakmadan, iki konağı bir yapıp, Lâhûr'a gelir. Âlem Han'a müsaade verildiği zaman, Özbek (256 a) han ve sultanlarının hepsi gelip, Belh'i muhasara etmişlerdi. Âlem Han'ın Hindistan'a gitmesine izin verildikten sonra, kendimiz Belh üzerine hareket ettik. Âlem Han, Lâhûr'a geldikten sonra, Hindistan'daki beylere muhassil girer ve: — "Padişah sizi (331) bana yardımcı tâyin etmiştir; benim ile bir-

likte hareket edin. Gazi Han'ı kendimize katıp, Dehli ve Agra üzerine yürüyelim" — der. Bunlar: — "Gazi Han'a nasıl itimat ederek, katılalım. Padişahın emrinde de, — Gazi Han, küçük kardeşi Hacı Han'ı oğlu ile birlikte, ya saraya gönderir yahut onları Lâhûr'a gönderip, rehin olarak bırakırsa, o zaman katılın; yoksa, ona iltihak etmeyin — denilmektedir. Siz daha dün onunla vuruşarak, mağlûp olmuşsunuz; tekrar nasıl itimat ederek, onunla birleşeceksiniz. Sizin birleşmeniz de muvafık değildir" — derler.

Her ne kadar böyle söyleyerek, men'ederlerse de dinlemez. Oğlu Şîr Han'ı göndererek, Devlet Han ve Gazi Han ile konuşup, görüşürler. Bir müddetten beri mahpus olan Dilâver Han, hapisten kaçarak, Lâhûr'a geleli iki — üç ay olmuştu. Onu da kendisi ile birlikte götürür. Lâhûr'da pergene verilmiş olan Mahmud Han Han-ı Cihan'ı da beraber götürür. Her hâlde şöyle karar vermiş olacaklar: Devlet Han ile Gazi Han, Hindistan'da bırakılmış olan beyleri ve hattâ bütün bu civarı kendilerine alırlar ve Dilâver Han ile Hacı Han'ı Âlem Han'a katarlar. Bunlar ise, (256 b) Dehli ve Agra tarafını kendilerine alırlar. İsmail Cilvânî ve diğer bâzı emîrler gelip, Âlem Han'ı görürler ve durmadan, konaktan konağa, Dehli tarafına hareket ederler. İndri'ye geldikleri zaman, Süleyman Şeyhzâde de gelip, görür. Bunların hepsi otuz-kırk bin kadar olur. Dehli'yi muhasara ederler. Muharebe yapamadıkları gibi, kurgandakileri sıkıntıya da sokamazlar.

Sultan İbrahim, bundan haber alınca, onların üzerine hareket eder. O yaklaşınca, bunlar haber alıp, kurgan üzerinden kalkarak, ona karşı mukabelede bulunurlar ve: — "Eğer gündüz muharebe edersek, afganlar, biri birinden utandıkları için, kaçmazlar. Eğer gece baskını yaparsak, karanlık gecede adam adamı görmez ve herkes kendisine bakar" — diye (332) düşünerek, altı kürûh mesafe kadar bir yerden, gece baskınına gelirler. Gece baskını yapmak için, iki defa, gündüz öğle üstü, hareket edip, iki — üç pasa kadar at üzerinde kalıp, ne geri döneceklerini ve ne de ileri yürüyeceklerini kararlaştıramayarak, nihayet üçüncü defasında, gecenin bir peheri kalmış iken, baskına gelirler. Bunların baskını çadır ve otaklara ateş vermekmiş. Bir baştan ateş verip, kavga koparırlar. Celâl Han Cighet ve diğer bâzı emîrler gelip, Âlem Han'ı görürler. Sultan İbrahim kendi köşkünde, birkaç has süvarisi ile birlikte, bulunduğu yerde kalır. O esnada tan ağarır. Âlem Han'ın bütün adamları halkı yağma etmek ve ganimet toplamakla meşgûl (257 a) olurlar. Sultan İbrahim'in askeri, bunların çok az olduğunu görünce, bir mikdar asker ve bir fil ile, hemen onların üzerine yürür. Fil ilerleyince, bunlar mukavemet edemeyerek, kaçarlar.

Âlem Han bu suretle kaçtıktan sonra, Miyân-Dû-Âb tarafına geçip, Pânîpet civarından tekrar Pânîpet tarafına geçer. İndri'ye geldiği vakit, bir bahâne bularak, Miyân-Süleyman'dan üç-dört lek koparır. İsmail Cilvânî'de Âlem Han'ın büyük oğlu Celâl Han, bunlardan ayrılarak, Miyân-Dû-Âb tarafına gider. Âlem Han yanında toplanmış olan

askerin, Seyif Han Derya Han, Mahmud Han Han-ı Cihan, Şeyh Cemâl Fermülî ve diğer bâzılardan mürekkep olan bir kısmı, muharebeden bir az önce kaçıp, İbrahim'e gider. Âlem Han, Dilâver Han ve Hacı Han Sihrind'den geçince, bizim gelip Milvet'i aldığımızı öğrenirler. Dilâver Han, bizim için üç-dört ay hapiste kalmış olduğu ve hâlâ bize sâdık kaldığı için, onlardan ayrılarak, göçü yanına, Sultanpûr'a gelip, biz Milvet'i aldıktan üç-dört gün sonra, Milvet civarında bize gelip, mülâzemet etti. Âlem Han ile Hacı Han, Şetlüt suyunu geçerek, Dûn ile Deşt arasındaki dağda Gingûte adlı bir müstahkem kurgana gelip girerler. Bizim akıncılar, afgan ve hezârelerden (333, 257 b) gelerek, bunları muhasara ederler. Böyle bir müstahkem kurganı tam ele geçirmeleri yaklaştığı zaman, akşam olur. Kurgandan çıkmak isteyenler de, atların kapıya toplanması yüzünden, çıkamazlar. Filleri varmış; onları önlerine katarlar. Filler atların çoğunu ezip, öldürürler. Atla çıkamadıkları için, karanlıkta yaya çıkıp, Milvet'e girmeyerek, dağ tarafına kaçmış olan Gazi Han'a bin müşkilâtla iltihak ederler. Gazi Han da onları o kadar iyi kabûl etmez. Nihayet mecbur olup, derenin sonunda Pehlûr civarında, Âlem Han gelip, mülâzemet etti. Siyâl-Kût'te iken, Lâhûr'dakilerden bir adam gelip, ertesi gün hepsinin mülâzemet edeceklerini bildirdi. Ertesi gün kalkp, Persrûr'e indik. Muhammed Ali Ceng-Ceng, Hoca Hüseyin ve diğer bâzı yiğitler burada mülâzemet ettiler.

Düşmanın ordugâhı Râvi suyunun Lâhûr tarafında imiş. Böçke kumandasında olanları, vaziyeti

öğrenmek için, oraya gönderdik. Gecenin üç peheri yaklaştığı vakit, düşman bizim haberimizi alınca, biri birine bakmadan, bozulup kaçtıkları haberini getirdiler. Ertesi gün kalkıp, Şah Mîr Hüseyin ile Can Bey'i yük ve ağırlıklar yanında bırakarak, kendimiz sür'atle hareket ettik. İki namaz arasında, Kelânûr'a gelip indik. Muhammed Sultan Mirza, Âdil Sultan ve diğer beyler burada (258 a) gelip, mülâzemet ettiler. Sabah kalkıp, yolda giderken, Gazi Han ile diğer kaçanların haberini getirdiler. Muhammedî, Ahmedî, Kutluk-Kadem ve Veli Hâzin kumandasında olanları ve bu defa Kâbil'de beyliğe yükündürülmüş olan beylerin büyük bir kısmını, bu kaçanların arkasından tâkip etmek için, ayırdık. Karara göre bunlar, eğer düşmana yetişebilirlerse, yetişecekler; yetişemezlerse, kurgandakilerin kaçıp gitmemeleri için, Milvet kurganın etrafını iyice kollayacaklardı. Bu ihtiyattan maksat, Gazi Han idi.

Bu beyleri ileri gönderdikten sonra, Kânvehîn karşısından Biyâh suyunu geçip, indik. Oradan kalkıp, arada iki defa konakladıktan sonra, (334) Milvet kurganının bulunduğu derenin ağzına indik. Evvelce gelmiş olan beyler ile Hindistan'daki beylere kurganı yakından muhasara etmeleri emri verildi. Devlet Han'ın torunu, büyük oğlu Ali Han'ın İsmail Han adlı oğlu, burada yanımıza geldi. Bir takım vaad ve tehdidlerle onu da kurgana gönderdikten sonra, Cuma günü orduyu ileri götürüp, kurgana yarım kürûh mesafede indik. Bizzat gidip, kurganı gördükten sonra, sağ ve sol kollar ile merkezin yerlerini tâyin edip, dönüp ordugâha geldim.

Devlet Han, adam gönderip (258 b): — "Gazi Han kaçıp dağa gitti; benim günahımı affederlerse, kulluğa gelip, kurganı teslim edeyim diye" — arzetti. Hoca Mîr Mirân oraya gönderildi; korkusunu bertaraf edip, onu getirdi. Devlet Han ile oğlu Ali Han da birlikte geldi. Bizimle vuruşmak için, beline bağladığı iki kılıcını boynuna asmalarını emrettim. İşi bu dereceye geldiği hâlde, hâlâ bahâne arayacak kadar kaba ve apdal adam olur mu. Bir az ileri getirdiler. Kılıçları boynundan almalarını emrettim. Görüştüğü vakit tâzimle eğilmekte gecikmişti. Ayağını çekip, tâzimle eğdirilmesini emrettim. Karşıma oturtup, Hind dilini bilen bir adama buyurdum: — "Şu sözleri ona birer birer, zihnine nakşederek, söyle ve şöyle de: ben sana baba dedim; tâzim ve hürmetini senin gönlün istediğinden daha fazla yaptım. Kendini ve oğlunu belûcların derberderliklerinden kurtardım. Çoluk ve çocuğunuzu ve karılarınızı İbrahim'in köleliğinden halâs ettim. Tatar Han'ın üç kürûr vilâyetini sana ihsan ettim. Sana ne fenalık ettim ki, böyle beline iki kılıç bağlayıp, asker sevkederek, bizim vilâyetlerin üzerine yürüyüp, böyle fitne ve fesat çıkarırsın" — dedim. Budala ihtiyar ağzında bir — iki söz (259 a) geveledi; mukabele de edemedi. Böyle iskat edici sözlere ne diyebilirdi. (335) Çoluk çocuğu ile karılarını kendilerine bırakıp, diğer bütün emlâkinin zaptedilmesine karar verildi. Kendisinin Hoca Mirân yanında kalması emredildi.

Cumartesi günü, Rebiülevvel ayının yirmi ikisinde, bunların çoluk çocuğu ve haremlerini sağ sâlim olarak çıkarmak için, kendim gelip, Milvet

kurganının kapısının karşısındaki tepeye indim. Ali Han çıkıp, bir mikdar eşrefî hediye etti. İkindiye doğru çoluk çocuğu ve haremlerini çıkarmağa başladılar. Vâkıa Gazi Han'ın kurgandan çıkıp gitmiş olduğunu söylüyorlardı; fakat bâzıları da onun kurganda bulunduğunu ve orada gördüklerini söylediler. Onun için, bâzı içki ve çehreler, Gazi Han'ın hiyle ile çıkmaması için, şüpheli adamları araştırmak üzere, kapıya konuldu. Bütün maksat bu idi. Bundan başka bâzı cevâhir ve kıymetli taşları gizlice çıkarmak isterlerse, onları da zapt edeceklerdi. Kapının önündeki tepede çadır diktirerek, geceyi orada geçirdim. Sabah Muhammedî, Ahmedî, Sultan Cüneyd, Abdülaziz, Muhammed Ali Ceng-Ceng, Kutluk-Kadem ve birkaç içki beylere, içeri girip, hazineleri ve bütün emlâki zaptetmelerini emrettim. Halk kurgan (259 b) kapısında çok gürültü ediyordu. Korkutmak için, birkaç ok attım. Bir kaza oku tesadüfen Humayun'un hikâyecisine isabet edip, hemen onu öldürdü.

Bu tepede iki gece konakladıktan sonra, Pazartesi günü kurgana girip, seyrederek, Gazi Han'ın kütüphânesine geldim. Birkaç nefis kitap çıktı. Bir kaçını Humayun'a verdim ve bir kaçını da Kâmrân'a gönderdim. Mollayâne kitaplar da pek çoktu; fakat o kadar gözü celbedecek nefis kitap yoktu. Gece orada konaklayıp sabah ordugâha geldim. Gazi Han'ın kurganda bulunduğunu zannediyorduk; fakat o hamiyetsiz adam, babasını, büyük ve küçük kardeşlerini, annesini, abla ve küçük kızkardeşini Milvet'te bırakarak, bir mikdar adamla, dağ tarafına kaçmış. (336)

Taliin yüzünü aslâ görmeyecek olan hamiyetsize bakma; kendisi için rahatı seçer, karısını ve çocuğunu sıkıntıya terkeder.

Çarşamba günü o yurttan kalkıp, Gazi Han'ın kaçtığı dağa doğru hareket ettik. Milvet'in ağzındaki yurttan bir kürûh yol giderek, bir dereye indik. Dilâver Han burada gelip, mülâzemet etti. Devlet Han, Ali Han ve İsmail Han ile daha birkaç büyüğü bağlayıp, Bihre'deki Milvet kurganına (260 a) götürerek, muhafaza etmesi için, Kette'ye teslim ettik. Muhtelif kimselere verilmiş olan diğerleri için, Dilâver Han'ın tensibi ile, fidye-i necat tesbit edildi. Bâzılarını kefâlet ile serbest bırakıp, bâzılarını da zencire vurarak, muhafaza ettiler. Kette esirleri götürdü. Devlet Han, Sultanpûr'a yaklaştıkları zaman, öldü.

Milvet kurganı Muhammed Ali Ceng-Ceng'in uhdesine verildi. O kendi tarafından büyük kardeşi Argun'u, bir mikdar yiğitle, orada bıraktı. Hezâre ve afganlardan iki yüz kadar adam kurgana yardımcı tâyin edildi. Hoca Kelân, Gazne şaraplarından birkaç deve yükletmişti. Hoca Kelân'ın yurdu, kurgana ve ordugâha nâzır bir tepede bulunuyordu. Orada sohbet yapılıp, bâzıları şarap, bâzıları da rakı içtiler. Güzel bir sohbet oldu. Oradan kalkıp, Milvet'in geçitlerle dolu küçük dağlarından aşarak, Dûn'a geldik. Hindistan dilinde dereye d û n derlermiş. Hindistan'da bir akar su bu Dûn'dadır. ve Dûn'un etrafında birçok köyler bulunmaktadır. Burası, Civâl'in pergenesi imiş. Dilâver Han onların dayıları oluyor. Dûn güzel bir vâdidir. Irmağın etrafı çayırdır. Bâzı yerlerinde pirinç ekilmiştir.

Ortasından, üç-dört değirmen işletebilecek kadar, su akmaktadır. Vâdinin genişliği bir-iki kürûh ve bâzı yerlerinde de (260 b) üç kürûh kadar vardır. Dağları, küçük-küçük teepler gibi dağlardır. Köyleri bu dağların eteklerinde bulunmaktadır. (337) Köy olmayan yerlerde tavus ve maymun çoktur. Ev tavuğuna benzer bir nevi tavuk da çok bulunur ve tıpkı tavuk gibidir; fakat ekserisi düz renktedir.

Gazi Han'ın nerede bulunduğu, kat'î olarak, bilinemediği için, nerede bulunursa, oraya gidip, her hangi bir şekilde, ele geçirmek üzere, Terdike'yi, Birim-Div Melinhâs ile birlikte, tâyin ettik.

Bu Dûn etrafındaki küçük dağlarda çok mazbut kaleler bulunmaktadır. Şimâl-i şarkî cihetinde, Kûtile adlı, bir kale vardır. Etrafı yetmiş - seksen karı yüksekliğinde kayalarla çevrilmiştir. Büyük kapısının bulunduğu taraf yedi - sekiz karı kadardır. Asma köprü konulan yerinin genişliği on - on iki karı kadardır. İki uzun ağacı köprü yapmışlar; at ve hayvanları oradan geçirirler. Bu dağlıkta Gazi Han'ın tahkim ettiği kurganlardan biri, budur. Orada adamları varmış. Akıncılar gidip, muharebe ederler. Almak üzere iken, akşam olunca, kurganın içindekiler, böyle müstahkem kurganı bırakıp, kaçarlar. Bu Dûn civarında diğer müstahkem bir kurgan da Gingûte kurganıdır. Onun da etrafı uçurumdur; fakat bu o kadar müstahkem değildir. Âlem Han, evvelce zikredildiği gibi, bu Gingûte kurganına girmişti. (261 a)

Gazi Han'ın üzerine ılgar ayırdıktan sonra, himmet üzengisine basıp, tevekkül dizginini ele ala-

rak, o zamanlarda Dehli payitahtı ile Hindistan memâlikini tasarrufunda bulunduran Sultan İbrahim b. Sultan Sikender b. Sultan Behlûl Lûdî Afgan'ın üzerine hareket ettik. Mevcut askerinin bin lek olduğunu söylerler ve kendisi ile beylerinde bine yakın fil olduğunu tahmin ederlerdi. Bir konaktan sonra, Bâkî Şıgavul'a Dibâlpûr ihsan edilip, Belh'e, yardımcı olarak, gönderildi. Belh işi yüzünden, birçok ak-akçe ve Kâbil'deki akraba ve çocuklara, Milvet fethinde ele geçen eşyadan, hediyeler gönderildi.

Dûn'dan aşağıya doğru bir - iki konaktan sonra, Şah İmâd Şirâzî, Ârâyiş Han ile Molla Muhammed Mezheb'in mektuplarını getirdi. Bir (338) parça sadakat izhar edip, bu sefere gayret ve ihtimam etmişler. Biz de, bir yaya vasıtası ile, inâyet fermanları gönderdikten sonra, ileri hareket ettik. Milvet'ten giden akıncılar, Hürûr, Kehlûr ve o civarda bulunan ve muhkemliği yüzünden, uzun bir zamandan beri hiç kimsenin gidemediği dağ kurganlarının hepsini zapt ve ahalisini yağma ederek, bize gelip iltihak ettiler. Âlem Han da harap bir vaziyette, yaya ve çıplak geldi. Bey ve içkilerden bâzılarını, atlarla birlikte, karşılamağa gönderdim. Bu civarda iken, (261 b) gelip mülâzemet etti.

Bu civarın dağ ve derelerine de akıncılar gidip, bir - iki gün sonra geldiler. Mühim bir şey ele geçmedi. Şah Mîr Hüseyin, Cân Bey ve diğer bâzı yiiğtler de, müsaade alıp, akına gittiler. Dûn'da bulunduğumuz vakit, iki defa İsmail Cilvânî ile Biben'in arz-ı hâlleri geldi. Buradan da, onların arzu ettikleri gibi, fermanlar gönderildi. Dûn'dan kal-

kıp Rûper'e geldik. Burada iken, çok yağmur yağdı ve umumiyetle soğuk oldu. Aç ve çıplak hindistanlılar çok kırıldı. Rûper'den kalkıp, Sihrind karşısında bulunan Kerel (Kermâl)'e inmiştik; — "Sultan İbrahim'in elçisiyim" — diye, bir hindistanlı geldi. Gerçi mektup ve yazısı yoktu. Bizden elçiliğe bir adam istemiş. Onun mukabilinde bir sevâdlı muhafızı gönderdik. Bu zavallılar gidince, İbrahim her ikisini de hapse attırmış. İbrahim'i mağlûp ettiğimiz gün, sevâdlı kurtularak, geldi.

Arada bir konakladıktan sonra, Benûr (Tenûr) ve Senûr çayının sâhiline indik. Hindistan'da, büyük nehirlerden başka, akar sulardan biri de budur. Buna Geger suyu derler. Çiter de bu suyun kenarındadır. Suyun yukarı tarafını seyretmek için, gittik. Bu su, Çiter'den üç-dört kürûh yukarıda, çayın kaynağından sızıyor. Bu seyretmek için gittiğimiz çayın yukarı tarafında bir geniş dereden, dört-beş (262 a) değirmen işletebilecek kadar, su çıkıyor. Bir az daha yukarıda, çok lâtif, hoş (339) havalı ve münasip yerler vardır. Bu suyun çıktığı yerde bir çarbağ yapılmasını emrettim. Bu su, düzlüğe inip, bir-iki kürûh mesafe gittikten sonra, çaya dökülür. Geger suyu kaynaktan sızar. Bu suyun döküldüğü yerden üç-dört kürûh aşağıda, yağmur mevsiminde bu çayın suyu çoğalarak, Geger suyu ile birleştikten sonra, Sâmâne ve Sünnâm'a gider.

Bu yurtta iken, Dehli'nin bu tarafında bulunan Sultan İbrahim'in oradan ileriye doğru yürüdüğü haberini aldık. Hisar-ı Fîrûze'nin şıkdarı Hamîd Han Hassa-Hayl de, Hisar-ı Fîrûze ve o civarın as-

keri ile, hisardan on-on beş kürûh daha bu tarafa doğru gelmiş. Kette Bey, haber almak için, İbrahim'in ordugâhına gönderildi. Mü'min Ateke de, Hisar-ı Fîrûze askeri hakkında mâlûmat almak için, gönderildi.

Pazar günü, Cemaziyelevvel ayının on üçünde, Embâle'den kalkıp, bir göl kenarına inmiştik; Mü'min Ateke ile Kette Bey geldiler. Hoca Kelân, Sultan Muhammed Dulday ve Veli Hâzin'lerden mürekkep, bütün sağ kol adamı; Hindistan'da kalan beylerden Husrev, Hindu Bey, Abdülaziz ve Muhammed Ali Ceng-Ceng ve merkezden de, içki ve yiğitlerden Şah Mansur Barlas, Kette Bey, Muhib Ali ve diğer bir mikdar adamla birlikte, Humayun'u (262 b) Hamîd Han üzerine tâyin ettik.

Biben de, bu yurtta gelip, mülâzemet etti. Afganlar çok kaba ve ahmak oluyorlar. Dilâver Han, hem nöker, hem derecesi itibarı ile ondan daha yüksek olduğu hâlde, oturmaz; Âlem Han'ın oğulları da, padişahzâde oldukları hâlde, oturmazlar. Bu ise, oturmak istedi. Onun bu mâkûl olmayan arzusuna kim kulak asar.

Pazartesi günü sabah, ayın on dördünde, Humayun, Hamîd Han üzerine hareket etti. Humayun sür'atle hareket eder ve kendisinden önce, yüz-yüz elli iyi yiğiti, öncü olarak, gönderir. Bunlar yaklaşıp, muharebeye tutuşarak, bir - iki el atıştıktan sonra, arkadan Humayun'un karaltısı görününce, düşman hemen kaçar. (340) Yüz - iki yüz adamını ele geçirerek, yarısının başını kesip, yarisını, yedi - sekiz fil ile birlikte,, getirdi. Humayun'un bu zafernin haberini, Beg Mîrek-Moğul, Cuma gü-

nü, ayın on sekizinden, bu yurtta iken, getirdi. Derhâl bir takım has elbise ve ahırdaki has atlardan bir at ihsan edilerek, mükâfat da vaadedildi. Pazar günü, ayın yirmi birinde, bu yurtta iken, Humayun yüz kadar esir ve yedi - sekiz fil ile gelip, mülâzemet etti. Üstâd Ali-Kulı ve tüfenkendâzlara (263 a) emredildi; esirleri, siyaset için, bâzi tüfenkle kırdılar.

Bu Humayun'un ilk seferi ve ilk defa yaptığı işi idi. Bu, ilerisi için, bir fâl-ı hayırdı. Kaçanları tâkip edenler, onları kovalayarak, Hisar-ı Fîrûze'ye kadar gidip ve onu hemen alarak, yağma edip, geldiler. Humayun'a bir kürûrluk vilâyet olan Hisar-ı Fîrûze, tevabii ile ve bir kürûr ak-akçe mükâfat verildi.

O yurttan kalkıp, Şahâbâd'a geldik. Dil yakalamak için, Sultan İbrahim'in ordugâhına adam gönderip, birkaç gün burada kaldık. Rahmet Piyâde, fetihnâmeler ile, Kâbil'e gönderildi. Bu yurtta iken, Pazartesi günü, Cemaziyelevvel ayının yirmi sekizinde, güneş Hamel burcuna döndü. İbrahim'in ordusunun, bir - iki kürûh yürüyüp, her konakta iki - üç gün durarak, gelmekte olduğu hakkında da arka arkaya haberler gelmeğe başladı. Biz de hareket edip, Şahâbâd'dan sonra, arada iki defa konaklayarak, Cûn nehrinin sâhilinde Sersâve karşısına gelip, indik. Hoca Kelân'ın nökeri Haydar-Kulı, dil yakalamak için, gönderildi. Ben, Cûn nehrini geçit üzerinden geçerek, gidip Sersâve'yi seyrettim. O gün mâcun yemiştik. Sersâve'nin bir çeşmesi vardır. Bir mikdar su bu çeşmeden akmaktadır. Fena bir yer değildir. Terdi Bey Hâksâr târif

(263 b) etti. Ben: — "Senin olsun" — dedim ve bu münasebetle Sersâve Terdi Bey'e verildi. Bir gemide talar yaptırıp, bâzan gemi ile gezinti (341) yapardım. Bâzı seferlerde de gemi ile gelirdim.

O yurttan, nehir sâhilini tâkiben, aşağıya doğru iki - üç konak gidilmişti. Dil yakalamak için gidenlerden Haydar-Kulı, Davud Han ile Heytem Han'ın, beş - altı bin adamla birlikte, Miyân-Dû-Âb tarafına geçirdiği ve bunların İbrahim'in ordugâhından üç - dört kürûh ileride, halka kurup oturdukları haberini getirdi. Bu kıt'a üzerine yürümek için, Pazar günü, Cemaziyelâhır ayının sekizinde, Çın-Timur Sultan, Mehdi Hoca, Muhammed Sultan Mirza ile Âdil Sultan'ı ve Sultan Cüneyd, Şah Mîr Hüseyin ve Kutluk-Kadem'den ibaret bütün sol kol adamlarını ve merkezden Yunus Ali, Abdullah, Ahmedî ve Kette Bey'leri ılgara ayırdık. Öğle üstü buradan suyu geçip, ikindi ile akşam arasında, o taraftan harekete geçtiler. Biben, bu ılgar bahânesi ile, suyu geçip, kaçtı. Bunlar farz vaktinde düşmanın üzerine yetişirler; onlar da bir az kendilerini tanzim edip, karşı çıkar gibi görünürler; fakat bizim adamların yetişmesi ile, hemen kaçarlar. Onları, İbrahim'in ordugâhının karşısına kadar, vura-vura tâkip ederler. Davud Han'ın büyük kardeşi ve serdarlarından biri olan Heytem Han'ı ele geçirip, yetmiş - seksen esir ve altı - yedi fil ile birlikte, gelip gördüler. İbret için, (264 a) esirlerin ekserisi kılıçtan geçirildi.

Oradan kalkılıp, sağ ve sol kollar ile merkez safları tanzim edilerek, teftiş edildi. Asker tahmin ettiğimiz kadar çıkmadı. Burada bütün askerin,

kendi vaziyetlerine göre, arabalar getirmeleri emredildi. Yedi yüz araba oldu. Üstâd Ali-Kulı'ya, Rûm usûlüne göre, arabaların arasındaki zencirler yerine, öküz derisinden halatlar büküp, arabaları birbirine bağlaması emredildi. Her iki araba arasında altı - yedi çit (tura) olacak; tüfekendâzlar bu araba ve çitlerin arkasında durup, tüfenk atacaklardı. Bu hazırlığı tamamlamak için, burada beş - altı gün kaldık. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra, bütün beyler ve söz anlar iyi yiğitler de dâvet ederek, umumî bir istişâre (342) yapıldı ve şuna karar verildi: Pânîpet bir şehirdir, mahalle ve evleri çoktur ve her tarafı mahalle ve evlerdir. Etrafını araba ve çitlerle çevirip, tüfenkendâz ve yayaları arabalarla çitlerin arkasına koymak lâzımdır. Bu kararla kalkıp, arada bir defa konakladıktan sonra, Perşembe günü, Cemaziyelâhır ayının sonuncu günü, Pânîpet'e geldik. Sağ tarafımızda şehir ve mahalleler, önümüzde tertip edilen çitler, sol tarafta (264 b) ve bâzı yerlerde hendek ve ağaç mânialar vardı. Her ok atımı mesafede yüz - yüz elli kadar atlının çıkabileceği yerler bırakıldı.

Askerin bir kısmı epeyce tereddüt ve korkuda idi. Fakat tereddüt ve korku yersizdi. Çünkü Tanrının ezelde takdir ettiğinden başka olamazdı. Fakat onları da ayıplamak olmaz; onlar da haklı idi. Çünkü vatandan iki - üç ay kadar yol yürünerek gelinmişti ve işleri de garip bir kavim ile idi. Ne biz onların dilini biliyorduk, ne de onlar bizim dilimizi biliyorlardı.

Perişan bir topluluk ile yine perişan bir kütle; tutkun bir kavimle acâyip bir kavim.

Düşmanın mevcut askerini bir lek tahmin ederler ve kendisinin ve emîrlerinin bine yakın fili olduğunu söylerlerdi. İki babasından kalan hazine de nakden elinde idi. Hindistan'da bir âdet vardır. Böyle bir iş olduğu zaman, ak-akçe verip, mühlet ile asker tutarlar ve bunlara b i d h i n d î derler. Eğer isterse, bir lek, hattâ iki lek de adam tutabilirdi. Yüce Tanrı rast getirdi; ne yiğitini memnun edebildi, ne de hazinesini taksim edebildi. Yiğitini nasıl memnun edebilir; çok hasis idi ve kendisi servet toplamağa çok haris olan tecrübesiz bir yiğitti. Gelişi, (265 a) duruşu, yürüyüşü ve muharebesi ihmâlkâr ve gâyesiz idi.

Pânîpet'te askerin etraf ve civarı araba, ağaç mânia ve hendeklerle tertip ve tahkim edildiği vakit, (343) Derviş Muhammed Sârbân: — "Bu kadar ihtiyat tedbirleri alındı; onun üzerimize gelmesine imkân yoktur" — diye arzetti. Ben: — "Sen bunları özbek han ve sultanları ile mi mukayese ediyorsun. O sene Semerkand'dan çıkıp, Hisar'a geldiğimiz zaman, özbeğin bütün han ve sultanları toplanarak, birlikte bizim üzerimize gelmek niyeti ile, Derbend'den geçtiler. Biz bütün sipahi ve moğulun âile ve mallarını mahallelere sokup, mahalleleri siperler ile tahkim ettik. O han ve sultanlar yürüyüş ve muharebenin hesap ve uslünü bildikleri için, bizim, ölü ve dirimizi Hisar'da görerek, Hisar'ı tahkim ettiğimizi anlayınca, Hisar üzerine yürümenin yolunu bulamadan, tâ Çaganyan civarında Nevendâk'ten geri döndüler. Sen bunları onlara benzetme; iş hesabını ve yürüyüş usûlünü ne-

reden bilecekler" — dedim. Tanrı rast getirdi ve tam benim dediğim gibi oldu.

Yedi - sekiz gündür, Pânipet'te bulunuyorduk. Adamlarımız, küçük kıt'alar hâlinde, ordugâhına kadar gidip, kalabalık adamlarına ok atıyorlar ve baş kesip getiriyorlardı. Onlar hiç bir harekette bulunmazlardı. Nihayet bâzı (265 b) bize sâdık olan Hindistan beylerinin fikrine göre hareket edip, Mehdi Hoca, Muhammed Sultan Mirza, Âdil Sultan, Husrev, Şah Mîr Hüseyin, Sultan Cüneyd Barlas, Abdülaziz, Mîrâhûr, Muhammed Ali Ceng-Ceng, Kutluk-Kadem, Veli Hâzin, Muhib Ali Halife, Muhammed Bahşı, Can Bey ve Kara-Kuzı kumandasında, dört - beş bin adamı gece baskınına gönderdik. Bunlar geceleyin irtibat temin edemeyerek, dağınık bir hâlde giderler. Bir iş yapamadılar. Tan ağarıp aydınlık oluncaya kadar, düşman ordugâhının yakınında kaldılar. Düşman kıt'aları nekkâreler çalıp, filleri ile birlikte, nizama girmiş bir hâlde, karşı çıktılar. Vâkıa bir iş yapamadılar; fakat öyle kalabalık insanla çarpışarak, bir zayıata uğramadan, sağ ve sâlim çıktılar. Muhammed Ali Ceng-Ceng'in ayağına bir ok isabet etti; vâkıa tehlikeli değildi, fakat muharebe günü işe yaramadı.

Bu haberi alınca, Humayun'u askeri ile, bir - bir buçuk kürûh kadar, onların karşısına gönderip, kendim de, kalan (344) askerle beraber, nizama girmiş hâlde çıktım. Gece baskınına gidenler, Humayun'a gelip katıldılar. Düşman fazla ilerilemedi ve biz de yerimize döndük. O gece ordugâhta yersiz bir karışıklık çıktı. Bir geriye yakın, harp na'rası ve gürültü devam etti. Böyle gürültülere alışık olma-

yan asker çok tereddüt ve korku geçirdi. Bir müddet sonra, (266 a) gürültü yatıştı.

Cuma günü, Receb ayının sekizinde, farz vaktinde öncüden düşmanın saf hâlinde ilerilemekte olduğu haberi geldi. Biz de zırh kuşanıp, silâhlanarak, atlara bindik. Sağ kol alayında — Humayun, Hoca Kelân, Sultan Muhammed Dulday, Hindu Bey, Veli Hâzin, Pir-Kulı Sistanî; sol kol alayında — Muhammed Sultan Mirza, Mehdi Hoca, Âdil Sultan, Şah Mîr Hüseyin, Sultan Cüneyd Barlas, Kutluk-Kadem, Can Bey, Muhammed Bahşı ve Şah Hüseyin Yâregî Moğul Gançı; merkezin sağ kolunda — Çın-Timur Sultan, Süleyman Mirza, Muhammedî Kökeltaş, Şah Mansur Barlas, Yunus Ali, Derviş Muhammed Sârbân ve Abdullah Kitabdar; merkezin sol kolunda — Halife, Hoca Mîr Mîrân, Ahmedî Pervânçı, Terdi Bey, Koç Bey, Muhib Ali Halife ve Mirza Bey Tarhan; öncü kolunda — Husrev Kökaltaş ve Muhammed Ali Ceng-Ceng bulunuyordu. Abdülaziz Mîrâhûr'u ihtiyat kısmına tâyin etmiştik. Sağ kol alayının bir ucunda — Veli Kızıl ve moğulları ile birlikte, Melik Kasım Baba-Kaşka; sol kol alayının bir ucunda da — Kara-Kuzı, Ebülmuhammed Neyzebâz, Şeyh Ali Şeyh Cemâl Barın, Mehdi, Tengri-Kulı Pışgı Moğul'u pusu için ayırdık. Bu pusuda bulunan iki kıt'a düşman yaklaşınca, sağ ve sol koldan, düşmanın arkasını çevireceklerdi. (266 b)

Düşmanın karaltısı göründüğü zaman, o daha ziyâde sağ kol alayı tarafına teveccüh etmişti. Onun için, ihtiyata tâyin edilmiş olan Abdülaziz, sağ kol alayına yardıma gönderildi. Sultan İbra-

him'in karaltısı uzaktan göründüğü andan beri, hiç bir yerde tevakkuf etmeden, sür'atle gelmekte idi. Bir az ilerileyince, bizim karaltımız da onlara göründü. Bu tertip ve safları görünce, sıkışık bir vaziyette: — "Duralım mı, durmayalım mı: yürüyelim mi, yürümeyelim mi" — (345) der gibi, ne durabildi ve ne de eskisi gibi, durmadan üzerimize yürüyebildi. Pusuya konulanların, sağ ve sol koldan düşmanın arkasına geçip, okla muharebeye meşgûl olmaları, sağ ve sol kol alaylarının da, yürüyerek, düşmana hücum etmeleri emredildi. Pusudakiler düşmanın arkasına geçip, ok atmağa başladılar. Sol kol alayından Mehdi Hoca daha evvel hücum etti. Mehdi Hoca'nın karşısına birtakım bir fil ile geldi. Bunlar da o takımı ok yağmuru altında bırakarak, geri döndürdüler. Sol kol alayına merkezden Ahmedî Pervânçı, Terdi Bey Koç Bey ve Muhib Ali Halife yardımcı gönderildiler. Sağ kol alayı da harbe girdi. Muhammedî Kökeltaş, Şah Mansur Barlas, Yunus Ali ve Abdullah'ın, merkezin önünden, karşıdan yürüyüp, harekete geçmeleri emredildi. Üstâd Ali-Kulı da, merkezin önünden, birkaç defa, frengi topu ile, iyi gülle attı. Mustafa Topçu da, merkezin sol kolundan, araba üzerindeki (267 a) darbzen topları ile, iyi gülle attı. Sağ ve sol kol alayları, merkez ve pusudakiler düşmanın etrafını çevirip, ok yağmuruna tutarak, şiddetli muharebe ettiler. Düşman bizim sağ ve sol kol alaylarımız tarafına, bir iki defa, kısa-kısa hücumlar yaptı. Bizim adamlarımız ok atıp, ok yağmuru ile, onları tekrar merkezlerine soktular. Düşmanın sağ ve sol kol alayları hepsi bir yerde toplanarak, öyle bir

şekilde tıkandılar ki, ne ileri gelebildiler ve ne de kaçmak için yol bulabildiler. Muharebe başladığı zaman, güneş bir mızrak boyu kadar yükselmişti; öğleye kadar şiddetli muharebe devam etti. Öğleyin düşmanlar kahr ve mağlûp edildiler ve dostlar da sevindiler.

Yüce Tanrı, kendi fazıl ve keremi ile, bu kadar zor bir işi kolaylaştırdı. Kalabalık olan bir orduyu yarım günde yer ile bir etti. Beş - altı bin adam, İbrahim'in tam yakınında bir yerde vurulmuştu. Bu muharebede bütün cephede ölenlerin sayısını on beş - on altı bin kadar tahmin ediyorduk. Sonra, Agra'ya geldiğimiz zaman, Hindistan halkının söylediklerinden, bu muharebe meydanında kır - elli bin adamın (346) ölmüş olduğu anlaşıldı.

Düşman mağlûp edildikten sonra, vura-vura tâkip edildi. Karşıdan ele geçirilen emîr ve beyleri getirmeğe başladılar. Filciler sürü-sürü filleri getirip, hediye ettiler. Düşmanı (267 b) tâkip edip, hassa alayından, Kısımtay Mirza, Baba Çehre ve Böçke kumandasında olanları, İbrahim'i çıkmış zannederek, o Agra'ya varmadan, sür'atle yürüyüp, ele geçirmeleri için, tâkipçi tâyin ettik.

İbrahim'in ordugâhının içerisinden geçerek, otağ ve çadırlarını seyredip, Kara-Su'yun kenarına indik. İkindiye yakın, Halife'nin küçük kayın biraderi Tâhir Teberî, Sultan İbrahim'in cesedini kalabalık ölülerin içerisinden tanıyıp, başını kesip getirdi. O gün hemen, Humayun Mirza, Hoca Kelân, Muhammedî, Şah Mansur Barlas, Yunus Ali, Abdullah ve Veli Hâzin'i, yüksüz olarak, sür'atle yürüyüp, Agra'yı ele geçirerek, hazineleri zabdetmek için, tâ-

yin ettik. Mehdi Hoca, Muhammed Sultan Mirza, Âdil Sultan, Sultan Cüneyd Barlas ve Kutluk-Kadem'i de, yüksüz hâlde, sür'atle hareket edip, Dehli kurganına girerek, hazineleri muhafaza etmek için, tâyin ettik.

Ertesi gün kalkıp, bir kürûh mesafe geldikten sonra, atlar için, Cûn sâhiline indik. Arada iki defa konaklayıp, Salı günü, Şeyh Nizam Evliya'nın mezarını ziyaret ederek, Dehli karşısında, Cûn sâhiline indik. Çarşamba günü hemen, Dehli kurganını seyredip, geceyi orada geçirdikten sonra, ertesi Perşembe günü, Hoca Kutbeddin'in mezarını ziyaret edip, Sultan Gıyaseddin Balban ve Sultan Alâeddin Halcî'nin kabirleri ve imaretleri, (268 a) minâr, havz-ı şems, havz-ı hâs ve Sultan Behlûl ile Sultan İskender'in kabir ve bahçelerini seyrettikten sonra, ordugâha gelerek, gemiye binip, rakı içtik.

Dehli'nin şıkdarlığını Veli Kızıl'a ihsan edip, Dost'u Dehli vilâyetine divan tâyin ettik. Mevcut hazineleri mühürleyip, bunların uhdesine verdik.

Perşembe günü oradan kalkıp, Toğlukâbâd karşısında, Cûn sâhiline indik. Cuma gününü orada geçirdik. Mevlânâ Mahmud ile Şeyh Zeyn gidip, Dehli'de Cuma namazını kılıp, benim adıma hutbe okuttular; fakir ve miskinlere bir mikdar ak-akçe dağıtarak, orduya geldiler. Cumartesi oradan kalkıp, (347) konak-konak Agra'ya doğru hareket ettik. Ben, gidip Toğrukâbâd'ı seyrettikten sonra, tekrar ordugâha geldim. Cuma günü, Receb ayının yirmi ikisinde, Agra'nın mahalleleri içinde bulunan Süleyman Fermülî konağına inildi. Bu yer kurgandan epeyce uzakta olduğu için, ertesi gün kalkıp,

Celâl Han Cighet'in imaretine indik. Humayun bir az önce gelmişti. Kurgandakiler mâzeret ileri süre rek, hiyle yapmışlar. Bunlar da ahalinin başsızlığı nı düşünerek, : — "Hazinelere el uzatırlar" — di ye, biz gelinceye kadar, çıkacak yolları muhafaza altına almışlardı.

Bikermâcit Hindu, Güvâlyâr râcası idi ve babaları, yüz seneden fazla, Güvâlyâr vilâyetinde (268 b) saltanat sürmüşlerdi. İskender, Güvâlyâr'ı almak için, birkaç sene Agra'da oturdu. onra, İbrahim zamanında da, Âzam Humayun Servânî birkaç defa şiddetli muharebe etti. Nihayet onu, sulh yolu ile, ele geçirip, yerine Şemsâbâd'ı verdi. Bikermâcit, Sultan İbrahim'i mağlûp ettiğimiz zaman, cehenneme gitti. Ev halkı ve çocukları Agra'da idi. Humayun Agra'ya geldiği vakit, Bikermâcit'in ev halkının kaçmak niyeti varmış. Humayun da gitmeğe bırakmamış. Kendi arzuları ile, birçok cevâhir ve kıymetli taşı Humayun'a hediye ederler. Bunlar arasında Sultan Alâeddin'in getirmiş olduğu meşhur bir elmas vardı. Öyle meşhurdu ki, bir ehli bunun kıymeti hakkında: — "Bütün dünyanın iki buçuk günlük masrafı" — demiştir. Gâlibâ sekiz miskaldır. Ben geldiğim vakit Humayun onu bana hediye etti. Ben de Humayun'a bağışladım.

Kurgan içindeki sipahiler arasında, belli adamlardan Melikdâd Kerânî, Millî (Melik) Sûrûk (Sürdek) ve Fîrûz Han Mivetî vardı. Bunların bir parça hiyleleri göründü ve cezaları ne ise, verildi. Melikdâd Kerânî'yi göndererek, bâzı isteklerde bulundular. Gide gele, bir karara bağlanıncaya kadar, dört - beş gün vakit geçti. Onlara istedikleri gi-

bi, inâyet ve şefkat gösterip, bütün emlâklerini kendilerine verdik. İbrahim'in (348) annesini, eski emekdarları ile birlikte, çıkarıp, ona Agra'dan bir kürûh mesafede ve suyun aşağısında yedi leklik bir yurt (269 a) verdik. Diğer beylere de ayrıca pergeneler verildi. Perşembe günü, Receb ayının yirmi sekizinde, ikindi vakti Agra'ya girerek, Sultan İbrahim'in konağına indik.

Dokuz yüz on senesinde Kâbil vilâyeti zaptedildi. O zamandan beri hep Hindistan'a yürümek arzusunda idik. Bâzan beylerin gevşek fikirliliğinden, bâzan kardeşlerimin muhalefetinden, Hindistan seferi müyesser ve memleketleri musahhar olmuyordu. Nihayet mâniler ortadan kalktı. Büyük ve küçük beylerden hiç bir kimse maksada aykırı söz söylemedi. Dokuz yüz yirmi beş senesinde, asker sevki ile Becûr'u zorlayarak, iki - üç geride zaptedip, ahalisini kılıçtan geçirdikten sonra, Bihre'ye geldik. Burasını yağma etmeksizin, ahalisine fidye-i necat tâyin ederek, nakid veya mal olarak, dört lek şahruhî alıp, asker sayısına göre, taksim ettikten sonra, Kâbil'e geri döndük. O tarihten dokuz yüz otuz iki senesine kadar, Hindistan'a asker sevkettik. Beşinci defasında yüce Tanrı, kendi fazıl ve keremi ile, Sultan İbrahim gibi düşmanı kahr ve perişan edip, Hindistan gibi memleketi bize müyesser ve musahhar etti.

Hazret-i Peygamber zamanından bu tarihe kadar, dışarı padişahlardan üç kişi, Hindistan vilâyetlerini ele geçirerek, orada saltanat sürmüştür. Biri — Sultan Mahmud Gazi ve evlâdıdır; Hindistan memleketinde uzun müddet hükümdarlık tahtında

oturmuşlardır. İkincisi—Sultan Şâhabeddin (269 b) Gûrî, kulları ve tevâbiidir; çok seneler bu memleketlerde padişahlık sürmüşlerdir. Üçüncüsü — benim; fakat benim işim o padişahlarınkine benzemez. Çünkü Sultan Mahmud Hindistan'ı zapdettiği zaman, Horasan tahtı onda idi ve Harezm ve Dârülmürz sultanları ona itaatle boyun eğmişlerdi. Semerkand padişahı da onun himâyesinde idi. Askeri iki lek değilse bile, (349) bir lekten hiç az değildi. Düşmanları da râcalar idi ve bütün Hindistan bir padişahın idaresinde değildi. Herbir râca bir vilâyette, kendi başına padişahlık ederdi. Sultan Şahâbeddin Gûrî'ye gelince, Horasan saltanatı kendisinde olmamakla beraber, büyük kardeşi Gıyâseddin Gûrî'de bulunuyordu. *Tabakât-ı Nâsırî*'de söylendiğine göre, Hindistan'a bir defa bir lek ve yirmi bin zırhlı sipahi sevketmiştir. Bunun düşmanları da rây ve râcalardı. Bütün Hindistan bir adamın elinde değildi. Bihre'ye geldiğimizde benim bin beş yüz, nihâyet iki bin adamım vardı. Beşinci defasında ise, gelip Sultan İbrahim'i mağlûp ederek, Hindistan'ı fethettim. Hiç bir zaman Hindistan'a bu kadarcık asker ile gelinmemiştir. Asker, tüccar ve uşaklar dâhil olmak üzere, ordu ile birlikte bulunanların hepsi on iki bin adam kaydedildi. Bana bağlı vilâyetler (270 a) Bedahşan, Kunduz, Kâbil ve Kandahar'dan ibaretti. Fakat bu vilâyetlerden de mühim bir yardım görülmüyordu. Bilâkis bâzı vilâyetlere, düşmana yakın bulunduklarından, mütemadiyen yardım etmek lâzım geliyordu. Bütün Maveraünnehir vilâyetleri özbek han ve sultanlarının tasarrufunda idi. Onların yüz bine yakın aske-

ri vardı ve eski bir düşmandı. Hindistan memleketi ise, Bihre'den Behâr'a kadar, afgan tasarrufunda idi. Padişahı Sultan İbrahim idi. Vilâyet hesabı ile, beş lek askeri olması lâzımgelir. O zamanda, emîrleri muhalefet ettikleri için, mevcut askerini bir lek tahmin ederlerdi. Kendisinin ve emirlerinin bine yakın fili olduğu söylenirdi.

Bu vaziyette ve bu kadarcık kuvvetle tevekkül edip, yüz binlik bir kuvvete sâhip olan, özbek gibi, eski bir düşmanı arkada bırakarak, Sultan İbrahim gibi, çok askerli ve geniş memleketli bir padişah ile karşılaştık. Bu tevekkülümüz nisbetinde yüce Tanrı eziyet ve zahmetimizi boşa çıkartmayıp, böyle güçlü bir düşmanı mağlûp ederek, Hindistan gibi, geniş bir memleketi fethettirdi. Bu devleti, kendi güç (350) ve kuvvetimizden değil, sırf Tanrının lûtuf ve şefkatinden ve bu saadeti de, kendi gayret ve himmetimizden değil, Tanrının aynı kerem ve inâyetinden diye biliyoruz.

Hindistan, memleketleri geniş, ahalisi ve mahsûlü çok olan bir ülkedir. (270 b) Şarkı, cenubu ve hattâ garbı da Hind denizine kadar uzanır. Şimâli dağlık olup, Hindukûş, Kâfiristan ve Keşmir dağları ile bitişiktir. Şimâlinde Kâbil, Gazne ve Kandahar bulunmaktadır. Bütün Hindistan vilâyetlerinin payitahtı Dehli imiş. Sultan Şahâbeddin Gûri'den sonra, Sultan Firûz Şah'ın son günlerine kadar, Hindistan'ın büyük bir kısmı Dehli sultanlarının idaresi altında imiş. Ben Hindistan'ı fethettiğim zaman, beş müslüman ve iki kâfir Hindistan'da saltanat sürüyordu. Vâkıa epeyce büyük ve küçük

rây ve râca dağ ve cengellerde bulunuyordu; fakat mûteber ve müstakil olanları bunlardı.

Bunlardan biri — A f g a n l a r olup, Dehli payitahtı onlarda idi. Bihre'den Behâr'a kadar olan yerler, onların idaresinde idi. Afganlardan önce, Cûnûr Sultan Hüseyin Şarkî'nin idaresinde idi. Bu sülâleye P û r e b î derler. Bunların babaları, Sultan Fîrûz Şah ve soyunun yanında saka imişler; Fîrûz Şah'tan sonra, Cûnpûr memleketini ellerine geçirmişler. Dehli, Sultan Alâeddin'in elinde idi. Bu sülâle seyidlerdendir. Timur Bey, Dehli'yi aldığı zaman, Dehli idaresini bunların babalarına vermişti. Sultan Behlûl Lûdi Afgan ve oğlu Sultan İskender, Dehli payitahtı ile Cûnpûr payitahtını ellerine geçirdiler ve her iki payitahta tek padişah oturdu.

İkincisi — Gücerât'ta S u l t a n M u z a f f e r idi. Sultan İbrahim'in fethinden birkaç gün önce. dünyadan (271 a) göçtü. Şeriata fevkalâde vâkıf bir padişah idi. İlim ile meşgûl olur, hadis mutalâa eder ve durmadan *Kur'an* istinsah ederdi. Bunların sülâlesine T â n k derler. Bunların babaları da Sultan Fîrûz ve soyunun şarabdârları imiş; Fîrûz Şah'tan sonra, Gücerât vilâyetini ellerine geçirmişler.

Üçüncüsü — Deken'de, B e h m e n i l e r idi. Fakat bu devirde Deken sultanlarının ihtiyar ve iktidarları kalmamıştı; (351) bütün vilâyetleri büyük beyler ellerine almışlardı. Bir şeye muhtaç olunca, beylerinden dilerlerdi.

Dördüncüsü — Mendâv da dedikleri, Mâlve vilâyetinde, S u l t a n M a h m u d idi. Bu sülâleye H a l c î derler. Bunu Rânâ Sengâa kâfir mağlûp

edip, vilâyetinin büyük bir kısmını eline geçirmişti. Bu da zayıf düşmüştü. Bunların babaları da Fîrûz Şah'ın yetiştirdiği adamlardanmış. Ondan sonra, Mâlve vilâyetini ellerine geçirmişlerdir

Beşincisi — Bengâle vilâyetinden, Nusret Şah idi. Babası Bengâle vilâyetinde padişah olmuştu ve seyidlerdendi. Sultan Alâeddin lâkabını taşırdı. Saltanat buna tevarüsle geçmişti.

Garip bir âdettir ki, Bengâle'de tevarüsle saltanat çok az olur. Padişahın muayyen bir tahtı, emîr, vezir ve diğer mansıp sâhiplerinin her birinin muayyen yerleri vardır. Bengâle ahalisi nezdinde mûteber olan, tahttır. Her birine tâbî ve mutî asker ve uşakların hepsi muayyen ve mukarrerdir. Padişah birini nasp veya azletmek (271 b) ister ve her hangi bir kimseyi o yere tâyin ederse, o yere tâbî ve mutî olan asker ve uşakların hepsi bu adamın olur. Hattâ padişahlıkta da böyledir. Kim padişahı öldürerek, tahta geçmek imkânını bulursa, o padişah olur. Emîr ve vezirlerin, sipahi ve reayanın hepsi, ona itaatle boyun eğer. Onu, eski padişahları gibi, padişah tanırlar ve emirlerine itaat ederler. Bengâle ahalisinin sözü şudur: — "Biz tahtın köleleriyiz, tahta geçen her kese itaat ederiz", — Nitekim Nusret Şah'ın babası Sultan Alâeddin'den önce, bir habeşli, padişahı öldürerek, tahta geçti ve bir müddet saltanat sürdü. Sultan Alâeddin de, habeşliyi öldürmek sureti ile tahta geçti. Sultan Alâeddin'den sonra, tevarüs yolu ile, şimdi oğlu padişah olmuştur. Bengâle'de bir de şu âdet vardır: bir kimse padişah oldu mu, onun evvelki padişahların hazinelerini sarf ve harç etmesi çok ayıp ve

utanılacak bir şeydir. Padişah olan herkesin yeniden hazine toplaması lâzımdır. — Hazine toplamak, o ahalinin nazarında iftihar ve sevinç vesilesidir. Âdetlerinden biri de şudur: hazine, (352) ahır ve hattâ sultanlarının bütün binalarının eskiden beri takarrür ve taayyün etmiş hâsılât ve pergeneleri vardır ve bunlar başka yerlere hiç bir şekilde sarfedilemez.

Müslümanlardan, büyük ve mûteber, çok askeri ve çok vilâyeti olan padişahlar, bu zikredilenlerdir. Kâfirlerden, vilâyet ve asker bakımından, büyük olanlardan biri — (272 a) Bicâneger râcasıdır. Bir de — bu yakınlarda kendinin cür'et ve kılıcı ile büyümüş olan, Rânâ Sengâ vardır. Asıl vilâyeti Çitûr idi. Mendâv sultanlarının saltanatı yıkıldığı zaman Mendâv'a bağlı olan Retenbûr (Rentebûr), Sârengpûr, Bhilsân ve Çendirî gibi, birçok vilâyeti ele geçirdi. Dokuz yüz on dört senesinde, Tanrı inayeti ile, kaç senedir harp sâhası olan Çendiri'yi — Rânâ Sengâ'nın Midni Râv adlı büyük ve mûteber bir adamı, dört - beş bin kâfirle orada bulunuyordu — bir - iki geride zorlayarak, aldım ve kâfirleri kılıçtan geçirerek, orasını islâm yurdu yaptım. Tafsilâtı ileride söylenecektir. Hindistan'ın etraf ve civarında birçok rây ve râca vardır. Bunların bâzıları islâma itaat etmişti ve bâzıları da, uzakta bulunduklarından veyahut yerlerinin müstahkemliğinden, müslüman padişahlara itaat etmiyorlardı.

Hindistan birinci, ikinci ve üçüncü iklimdendir. Dördüncü iklim, Hindistan'da yoktur. Garip bir memlekettir. Bizim vilâyetlere nisbetle, başka

bir âlemdir. Dağ ve suyu, cengel ve ovası, toprağı ve vilâyeti, hayvan ve nebatları, ahalisi ve dili, yağmuru ve rüzgârı, hepsi tamamen başkadır. Kâbil'e tâbi sıcak ülkeler, bâzı hususlarda Hindistan'a benzerler; bâzı hususlarda da benzemezler. Sind suyunu geçince, yer ve su, ağaç ve taş, il ve ulus, âdet ve örf (272 b) tamamen Hindistan'daki gibidir. Zikredildiği gibi, şimâl cihetindeki dağlar ve bu dağların Sind suyunun o bir tarafında bulunan vilâyetleri Keşmir'e tâbidir. Her ne kadar şimdi Pekli ve Şehmeng gibi, bu dağdaki vilâyetlerin çoğu Keşmir'e itaat etmezlerse, de, eskiden Keşmir'e dâhilmiş.

Keşmir'den geçince, bu dağda sonsuz il ve ulus, pergene ve vilâyetler vardır. Bengâle ve hattâ (353) Hind denizi sâhiline kadar, bu dağda kesif halk kütlesi oturur. Hindistan ahalisi, bütün tahkik ve tetkike rağmen, bu kabileler hakkında kat'î mâlûmat veremediler. Yalnız bu dağ halkına Kes dediklerini söylediler. Hindistanlılar ş 'yi s telâffuz ettiklerinden, dağda da en büyük şehir Keşmir olduğu ve Keşmir'den başka bu dağda diğer bir şehir de bilinmediği için, belki bu yüzden Keşmir demiş olabilirler, diye hatıra geldi. Bu dağ ahalisinin ticaret malı; misk, kutâs-ı bahrî (deniz öküzü), zâfran, kurşun ve bakırdır. Hindistan ahalisi bu dağa, Sevâ-lek-perpet der. Hind dilinde *sevâ* "dörtte bir", *lek* "yüz bin" ve *perpet* "dağ" demektir; yâni dörtte bir ve yüz bin dağ ki, yüz yirmi beş bin dağ eder. Bu dağlarda kar hiç eksik olmaz. Hindistan'ın Lâhûr, Sihrind ve Senbel gibi, bâzı vilâyetlerinden beyaz kar görünür. Bu dağ, Kâbil'de, Hindukûş

adı ile anılır ve Kâbil'den bir parça cenuba meylederek, şarka doğru uzanır. Cenup tarafı, tamamen Hindistan'dır. Bu dağın (273 a) ve Kes dedikleri, bu mechûl kabîlelerin şimâli, Tibet vilâyetidir.

Bu dağdan birçok nehir çıkarak, Hindistan'ın içerisinden geçer. Sihrind'den şimâle doğru, Sind, Behet, Çânâb Râvi, Biyâh ve Setlüc'lerden ibaret olan altı nehir, bu dağdan çıkarak, Mültân civarında bir yerde birleşirler. Hepsi bir yerde birleştiği vakit, buna Sind derler. Garba doğru akan bu nehir, Tette vilâyetinin içinden geçtikten sonra, Ummân ile birleşir. Bu altı nehirden başka, Cûn, Geng, Reheb, Gûmti, Geger, Serû ve Gendek gibi, birçok diğer nehirler de vardır. Bunların hepsi Geng nehri ile birleşir ve Geng adı ile şarka doğru akarak, Bengâle vilâyetinin içinden geçmek sureti ile, denize dökülür. Hepsinin menbaı, bu sevâ-lek-perpet'tir. Bâzı nehirler de, Hindistan'ın Çenbel, Benâs, Bitvî ve Sûn gibi dağlarından çıkar. Bu dağlarda kar hiç bulunmaz. Bu nehirler de Geng nehri ile birleşirler.

Hindistan'da da dağlar vardır. Bunlardan biri, şimâlden cenuba doğru giden bir dağdır. Bu dağ, (354) Dehli vilâyetinde ve Fîrûz Şah'ın Cihannüma adlı, küçük ve kayalık bir dağın üzerinde bulunan imaretinden başlar. Buradan geçince, Dehli civarında parça-parça, ufak- ufak ve ara-sıra kayalıklı, küçük dağlar peyda olur. Mivât vilâyetine varınca, bu dağlar bir az daha büyürler ve Mivât'tan geçip, (273 b) Biyâne vilâyetine uzanırlar. Sikri, Bâri ve Dûlpûr'un dağları da, bitişik olmamalarına rağmen, bu dağ silsilesindendir. Kâlpûr dedikleri,

Güvâlyâr'ın dağları da, bu dağın şûbelerindendir. Bundan başka, Retenbûr, Çitûr, Mendâv ve Çendirî dağları da, bu dağın kollarındandır. Bâzı yerlerde araları, yedi — sekiz kürûh kadar, kesiktir. Bu dağlar alçak, sarp, kayalı ve cengelli dağlardır. Bu dağlara kar hiç yağmaz. Hindistan'da bâzı nehirlerin kaynağı bu dağlardadır. Hindistan vilâyetlerinin çoğu düz yerdir.

Bu kadar şehir ve vilâyetlerin hiç birinde a k a r su yoktur. Akar suyu, nehirlerdir. Bâzı yerlerde birikmiş sular vardır. Bâzı şehirlerde, arık açarak, su çıkarmak imkânı olduğu hâlde, bunu yapmazlar. Bunun için birkaç sebep olabilir. Biri ziraat ve bahçeleri için, suya hiç ihtiyaçları yoktur. Sonbahar mahsûlü de mevsim yağmuru ile yetişir. Şu gariptir ki, ilkbahar mahsûlü, yağmur olmasa da olur. Ağaçların fidanına bir iki sene su taşırlar ve yahut çarh ve kova ile su verirler. Ondan sonra su vermeğe lüzum kalmaz. Bâzı sebzelere su verirler. Lâhûr, Dibâlpûr, Sihrind ve o civarlarda su çarh ile verilir. Kuyu derinliğinde iki ipin uçlarını bağlayarak, halka yapmışlar; bu iki ipin arasına ağaçlar ve bu ağaçlara da testileri bağlamışlar. Bu testilerin bağlandığı (274 a) ipi, kuyunun üstündeki çarha koymuşlar ve onun yanında da tekrar, mili amûd duran, ikinci bir çarh yapmışlar. Öküz bu ikinci çarhı çevirince, (355) onun dişleri, testilerin merbut olduğu birinci çarhın dişlerine girip, onu döndürür. Suyun döküldüğü yere oluk koymuşlar. Oluktan suyu her tarafa götürürler. Agra, Çendvâr Biyâne ve o civarlarda suyu kova ile verirler. Bu meşakkatlidir ve pisliği de var. Kuyunun kenârına

bir çatal ağaç dikmişler. Çatal arasında makara yerleştirmişler. Uzun bir ipe kovayı bağlayıp, bu makara üzerine koymuşlar. İpin ucunu da öküze bağlamışlar. Bir adamın öküzü yürütmesi ve birinin de kovadaki suyu boşaltması lâzımdır. Bu öküz ipi çekip, tekrar döndüğü zaman, her defasında bu ip, öküzün pisliği ile kirlenmiş olan yolun üzerine sürünüp, tekrar kuyuya düşer. Bâzı ziraatlerde su lâzım olursa, erkek ve kadın, su taşıyıp, sularlar.

Hindistan'ın şehir ve vilâyetleri fevkalâde safasızdır. Bütün şehir ve arazi birbirinden farksızdır. Bahçelerinde duvar bulunmaz. Arazi ekseriya düm-düzdür. Bâzı nehir ve çayırlarının sâhilleri, mevsim yağmurları yüzünden, su altında kalmaktadır (274 b) ve her yerden geçmek imkânsızdır. Bâzı yerlerde dikenli cengelleri vardır. Pergenelerin ahalisi bu cengellerde saklanarak, inat edip, vergilerini vermezler. Hindistan'da nehirlerden başka akan su azdır. Bâzı yerlerde, nâdiren, birikmiş sulara tesadüf edilir. Bu kadar şehir ve vilâyetler kuyu veyahut mevsim yağmurundan toplanmış olan havuz suyu ile geçinir. Yapı ve köylerin, hattâ şehirlerin bozulması ve yapılması bir anda olur. Bu kadar büyük şehirlerde ve senelerce oturan ahali, eğer kaçarsa, öyle kaçar ki, bir-bir buçuk günde bir eser ve alâmet kalmaz. Kurmak istedikleri vakit de, arık kazmağa ve bend yapmağa lüzum yoktur; ekinleri hep yağmurla sulanır. Ahali de fevkalâde çoktur; hepsi toplanarak; bir havuz yaparlar veyahut bir kuyu (356) kazarlar. Ev kurmak veya duvar yapmak da yoktur. Kamış ve ağaç boldur; kulübe yaparlar. Hemen bir köy veyahut bir şehir olur.

Hindistan'a mahsus vahşi hayvanlar. — Fil; hindistanlılar ona hâti derler ve Kâlpi vilâyetinin serhadlarında bulunur. Ondan yukarı ve şarka doğru gidilince, daha ziyâde yabani fillere tesadüf edilir. O taraflardan fil yakalayıp getirirler. Kerre ve Mânikpûr'da otuz - kırk köyün işi (275 a) fil yakalamaktır. Vergilerini de fil ile öderler. Fil çok büyük cüsseli ve akıllı bir hayvandır. Ne söylense, anlar ve ne emredilirse, yapar. Fiyatı, büyüklüğü ile mütenasiptir ve ölçü ile satarlar. Ne kadar büyük olursa, o nisbette fiyatı da fazla olur. Söylediklerine göre, bâzı adalarda on karı büyüklüğünde fil bulunurmuş. Buralarda ise, dört - beş karıdan daha yüksek olanlara tesadüf edilmedi. Filin yemesi ve içmesi hep hortumu iledir. Hortumu olmasa, yaşayamaz. Hortumun iki tarafında, üst çenesinde, iki büyük dişi vardır; duvara ve ağaçlara bu dişlerini dayayarak, bunları zorlar ve yıkar. Vuruşma veya her hangi zor bir işi bu dişleri ile yapar. Bu dişlere gâc derler. Bu dişler, Hindistan ahalisi nezdinde, çok kıymetlidir. Filin tüyü yoktur. Hindistan'da filin itibarı çok büyüktür. Askerlerinin her kıt'asında, muhakkak birkaç fil bulunur. Filin bâzı iyi meziyetleri vardır. Büyük, derin ve hızlı sulardan, çok yükle kolayca geçer ve bir de dört - beş yüz adamın çektiği top arabasını üç - dört fil kolayca çekip gider. Fakat boğazı da çok fazladır; iki katar devenin yemini bir tek fil yer.

Kergedan (gürk); bu da büyük bir hayvandır. (275 b) Büyüklüğü, üç manda kadar vardır. O taraflarda meşhur olan söz vardır ki, kergedan

fili boynuzu ile kaldırırmış. Bu her hâlde yanlış olacaktır. Burnu üzerinde tek bir boynuzu vardır; uzunluğu bir karıştan bir az fazladır. İki karış uzunluğunda olanı hiç görülmemiştir. Büyük (357) bir boynuzdan bir kadeh ve bir tâne de zar kutusu yapıldı. Bundan başka belki de üç - dört düğme kadar arttı. Derisi fevkalâde kalındır. Sert bir yay, koltuğa kadar çekilerek, atıldığı takdirde, iyi saplandığı zaman, dört parmak kadar girdiğini söylediler. Derisinin bâzı yerlerinden ok daha çok geçermiş. İki omuzu ve iki butunun üstünde bol bir deri sarkar. Uzaktan bir örtü örtülmüş gibi görünür. Diğer hayvanlardan en çok ata benzer. Atın karnı büyük olmadığı gibi, bunun da karnı büyük değildir. Atın aşık yerinde nasıl bir kemik varsa, bunun da aşık yerinde öyle bir kemik vardır. Bunun ön ayaklarındaki kemik de, atın ön ayaklarındaki kemiğe benzer. Bu hayvan filden daha vahşîdir. Onun kadar itaatli ve uysal olamaz. Perşâver ve Heşnegar cengellerinde çok bulunur. Bir de, Sind suyu ile Bihre vilâyetinin arasındaki cengellerde bulunur. Hindistan'da Serû nehrinin sâhilinde de çoktur. Hindistan (276 a) seferlerinin çoğunda, Perşâver ve Heşnegar cengellerinde kergedan avlandı. Güzel boynuz vururur. Bu avlarda birçok adam ve atı boynuzu ile vurmuştur. Bir avda Maksud adlı çehrenin atını boynuzu ile bir mızrak boyu kadar attı. Bu yüzden Maksud'a Gürk lâkabı verildi.

Sahrâî gâvmiş (yaban mandası); bu hayvan mandadan epeyce büyüktür. Boynuzu, mandanın boynuzu gibi, arkaya bükük değildir. Çok muzır ve yırtıcı bir hayvandır.

Nilegâv (mâvî öküz); yüksekliği at kadardır ve attan bir az incedir. Erkeği, mâvîdir. Her hâlde bu yüzden, nilcğâv diyorlar. Bir az küçük, iki boynuzu vardır. Boğazında bir karıştan bir az uzun, tüyü vardır. Deniz öküzüne benzer. Tırnağı, öküz tırnağı gibi, ayrıdır. Dişisinin rengi, buğu-merâl rengindedir. Boynuzu ve boğazında tüyü de yoktur. Erkeğine nisbetle, cins bir at gibidir.

Kûtehpây; büyüklüğü ak-geyik kadardır. Bunun (358) ön ve arka ayakları bir az kısadır ve bu yüzden, kûteh-pây derler. Boynuzu, buğu boynuzu gibi, küçük dallıdır ve ondan bir az küçüktür. Bu da, buğu gibi, her sene boynuz değiştirir. Koşmakta bir az zayıftır ve onun için cengelden çıkmaz.

Kelhere; cirânın erkeği hûneye benzer bir geyiktir. Arkası kara, karnı aktır. Bunun boynuzu hûneninkinden (276 b) daha uzun ve daha karışıktır. Hindistanlılar buna kelhere derler. Aslında kelâhern, yâni kara-geyik, imiş; tahfif ederek, kelhere (kelhern) yazarlar. Dişisi, aktır. Bu kelhere ile geyik avlarlar. Kelherenin boynuzuna, tuzağın halkasını ve ayağına da, gülleden bir az büyük, bir taş asarlar ki, yabanî geyik yakalandıktan sonra, uzağa gitmesine mânî olsun. Ondan sonra, yabanî kelhere görününce, karşısına bırakıverirler. Bu geyik vuruşmağa çok meraklıdır; derhâl vuruşmağa gelir. Boynuzları ile dövüşerek, tokuşup, ileri-geri gidip-geldikleri zaman, o geyiğin boynuzu bu geyiğin boynuzuna bağlanmış tuzağa takılır. O kaçmak istediği vakit, ehlî geyik kaçmaz. Her hâlde ayağına bağlanmış olan taş da buna mâ-

nî oluyor. Bu usûl ile çok geyik avlarlar. Avladıktan sonra, onları da ehlileştirirler ve tekrar, geyik avlamak için, kullanırlar. Bu ehli geyikleri evde dövüştürürler. İyi dövüşürler.

Hindistan'ın dağ eteklerinde, bir de daha küçük bir geyik bulunur. Büyüklüğü, arkargulçanın bir yaşındaki yavrusu kadardır.

G î n î ö k ü z; küçük bir öküzdür. Bizim taraflarda küçük koçu kadar olur. Eti fevkalâde yumuşak ve lezzetlidir.

M a y m u n; hindistanlılar buna b â n d e r derler. Bunlar da çok çeşitlidir. Bunlardan biri, bizim taraflara götürdükleri nevîdir. Canbazlar ona oyun (277 a) öğretirler. Dere-i Nûr dağlarında, Kûh-i Sefîd'in Hayber civarındaki eteklerinde ve ondan aşağı, Hindistan'ın her yerinde bulunur; daha yukarıda bulunmaz. Tüyü sarı ve yüzü aktır. Kuyruğu o kadar uzun değildir. Bir nevî maymun daha vardır ki, (359) Becûr, Sevâd ve o civarlarda buna tesadüf edilmez. Bizim taraflara götürülen maymunlardan epeyce büyüktür; kuyruğu da çok uzundur. Tüyü bir az ak; yüz kısmında ise, kapkaradır. Bu nevî maymun Hindistan'ın dağlarında ve cengellerinde bulunur. Bizim taraflarda bulunmaz. Bir nevi maymun daha vardır ki, yüzü, tüyü ve bütün âzası kap-karadır.

N û l; sincaptan bir parça daha küçüktür. Ağaca çıkar. Bâzıları buna mûş-i hurma derler ve mübârek sayarlar.

G e l â h r i; bir nevî sıçandır. Bu dâimâ ağaçlarda yaşar. Ağaçların üzerinde, aşağı ve yukarı, büyük bir çeviklikle koşar.

Kuşlar. — Tavus; çok renkli ve süslü bir kuştur. Vücudu renk ve süsçe değilse de, cüsse itibarı ile, turna kadardır; fakat turna kadar boylu değildir. Erkek ve dişisinin başında yirmi - otuz tüy vardır; uzunluğu iki - üç parmak kadardır. Dişisinin başka bir süsü ve rengi yoktur. Erkeğinin başında süslü bir mâvî halka vardır. Boynu parlak mâvî renktedir. (277 b) Boynundan aşağı, arkası sarı, yeşil, mâvî ve mor renklerle nakışlıdır. Sırtı küçük beneklerle bezenmiştir. Arkasından bir az aşağıda, aynı renklerle nakışlı, iri benekler, kuyruğunun ucuna kadar gider. Bâzı tavusların kuyruğu birer kulaç olur. Bu benekli tüylerinin altında, bir az kısa ve diğer kuşların kuyruğu gibi, bir kuyruğu daha vardır. Bu kuyruğu ve kanatları kırmızıdır. Tavus Becûr, Sevâd ve daha aşağıda bulunur. Ondan yukarı Küner ve Lemganat'ta hiç bir yerde bulunmaz. Uçuşta sülünden daha âcizdir; bir iki defadan fazla uçamaz ve bu yüzden ya dağda ve yahut cengelde bulunur. Şurası gariptir ki, tavusun bulunduğu cengellerde çakal çok olur. Bir kulaç kuyruğu ile, cengelden cengele ve çakaldan zarar görmeksizin, nasıl gezebiliyor. Hindistanlılar ona mor derler. Eti İmâm Ebû Hanife mezhebinde helâldır. Eti tatsız değildir ve dürrâc etine benzer. Fakat, deve eti gibi, (360) tiksinti ile yenir.

Papağan (tûtî); bu da Mecûr ve daha aşağı vilâyetlerde bulunur. İlkbaharda, dut yetiştiği zaman, Nigenhâr ve Lemganat'a gelir. Diğer zamanlarda bulunmaz. Papağan, çeşit-çeşit olur. Biri, bizim taraflara götürdükleri nevîdir. Konuşma öğretirler. Biri, bu papağandan bir az küçük (278 a)

olur. Buna da konuşma öğretirler. Bu cinse, cengeli derler. Bu cins, Becûr, Sevâd ve o civarda fevkalâde çoktur. O derecedeki, beş - altı binlik sürü hâlinde uçar. Bu iki cins papağan, cüssece biribirinden farklıdır; renkleri ise, aynıdır. Bir nevi papağan vardır ki, cengeli papağandan bir az küçüktür; başı kıp-kırmızı ve kanatlarının üstü de kırmızıdır. Kuyruğunun ucunda, iki parmak kadar yeri aktır. Bu cinsin bâzılarının başı mâvi olur. Bu cinse konuşma öğretilemez. Buna Keşmir tutısı derler. Cengeli papağan gibi, ufak bir nevi daha vardır; gagası kara ve boynunda büyük bir kara halkası vardır. Kanatlarının altı kırmızıdır. İyi konuşma öğrenir. — "Papağan ve şârek, ne öğretilirse, söyler; fakat kendiliğinden, bir şey düşünüp söyleyemez" — diye zannediyorduk. O zamanlar yakın mülâzimlerimden olan Ebülkasım Celâyır, garip bir şey söyledi. Bu cins bir papağanın kafesi kapalı imiş; papağan: — ("yüzümü aç, boğuluyorum") — demiştir. Başka bir defa da, onu taşıyanlar, istirahat için oturdukları zaman, yolcular geçip gidiyormuş; papağan: — ("herkes yürüyor, siz niçin yürümüyorsunuz") — demiştir. Günahı, rivâyet edenin boynuna. İnsan, kendi kulağı ile işitmedikçe, inanamaz. Bir nevi papağan vardır ki, rengi parlak ve kıp-kırmızıdır. Diğer bâzı renkleri de (278 b) iyice hatırda kalmadığı için, tafsilâtlı yazılamadı. Kırmızı ve fevkalâde gösterişli bir papağandır. Konuşma da öğretiyorlarmış. Kusuru, sesinin, bir kırık çininin bir bakır tabağa sürtüldüğü zaman çıkardığı ses gibi, fena ve keskin (361) olmasıdır.

Şârek; Lemganat'ta ve daha aşağı bütün Hindistan'da pek çok bulunur. Bu da, çeşit-çeşit olur. Lemganat'ta çok bulunan bir nevînin başı kara, kanatları alaca, vücudu sığırcıktan bir parça büyük ve ondan daha kabadır. Konuşma öğretirler. Şârekin bir nevine pindvây (mînâ) derler. Bengâle'den getirirler. Tamamen karadır. Vücudu, bu şârekten epeyce büyük ve ayağı sarıdır. Kulaklarında sarı derileri vardır; asılıdır. Bunun görünüşü fenadır. Konuşma öğretilir; iyi ve fasih söyler. İlk zikredilen şârekten bir az ince olan bir nevi şârek daha vardır. Gözlerinin etrafı kırmızıdır. Bu cins, konuşmasını öğrenmez. Buna vin-şârek derler. Geng suyunu, köprü kurarak, geçip, düşmanları kaçırdığımız zaman, Leknûr ve civarında göğsü ak, başı alaca, arkası kara bir nevi şârek daha görüldü. O güne kadar hiç görülmemişti. Bu cins, gâlibâ, konuşmasını öğrenmez.

Lûce; bu kuşa bukalemûn da derler. Başından kuyruğuna kadar, beş - altı muhtelif rengi var ve güvercin boynu gibi parlaktır. Büyüklüğü, (279 a) kebk-i derî (cins keklik) kadar olur. Her hâlde bu, Hindistan kebk-i derîsidir. Kebk-i derî dağların tepesinde yaşadığı gibi, bu da dağın tepesinde yaşar. Kâbil vilâyetlerinden Nicrav'da ve daha aşağı dağlarda bulunur; ondan yukarıda bulunmaz. Ora halkı garip bir şey söyledi. Kış gelince, dağın eteklerine inermiş. Eğer uçururlarsa, üzüm bağından geçse bile, daha öteye hiç uçamazmış ve hemen yakalanırmış. Eti yenir ve fevkalâde lezzetlidir.

D ü r r â c; bu Hindistan'a mahsus bir kuş olmayıp, sıcak iklime dâhil vilâyetlerde bulunur. Fakat bâzı cinsi Hindistan'dan başka yerde bulunmadığı için, bunu da zikretmeği muvafık gördüm. Dürrâcın cüssesi keklik kadardır. Erkeğinin arkası, dişi sülünün rengi gibidir. Boynu ve göğsü karadır. Bem-beyaz tüyleri vardır. Gözünün iki (362) tarafında kırmızı çizgi bulunmaktadır. Sesi güzeldir ve bağırırken, ("sütüm var, bir az şekerim var") der gibi, işitilir. Esterâbâd dürrâcları, ("çabuk, beni yakaladılar") diye bağırırmış. Arabistan ve o civarın dürrâcları ("nimetler, şekerle uzun sürer") diye bağırırmış. Dişisi, sülün gibi, renklidir. Bu, Nicrav'dan aşağıda bulunur.

K e n c e l; dürrâc cinsinden olan bir kuştur. Vücudu dürrâc kadardır. Sesi keklik sesine benzer. Fakat bunun sesi (279 b) çok keskindir. Erkeği ile dişisi arasında fark azdır. Perşâver, Heşnegar ve daha aşağı vilâyetlerde bulunur ve ondan yukarıda bulunmaz.

P ü l - p e y k â r: büyüklüğü kebk-i derî kadar vardır. Vücudu ev tavuğuna benzer. Rengi de tavuk rengindedir. Boğazından göğsüne kadar kısmı parlak ve kıp-kırmızıdır. Pülpeykâr Hindistan dağlarında bulunur.

Y a b a n î t a v u k; ev tavuğundan farkı, bunun sülün gibi uçmasındadır ve ev tavuğu gibi, her yeri aynı renkte değildir. Bu tavuk Becûr dağlarında ve daha aşağı dağlarda bulunur, Becûr'dan yukarı bulunmaz.

Celsî; vücudca pül-peykâr gibidir; fakat pül-peykârın rengi daha hoştur. Becûr dağlarında bulunur.

Şam; büyüklüğü ev tavuğu kadardır. Görülmemiş renkleri vardır. Bu da Becûr dağlarında bulunur.

Bıldırcın; vâkıa bıldırcın Hindistan'a mahsus değildir; fakat Hindistan'a mahsus olan dört - beş cins bıldırcın vardır. Biri, bizim vilâyetlere giden bıldırcındır. Biri, bizim taraflara giden bıldırcından daha kısadır. Kanat ve kuyruğunun rengi daha kırmızıdır. Bu cins bıldırcın, çîr gibi, sürü hâlinde uçar. Biri, bizim taraflara giden bıldırcından bir az küçüktür. Boğazı ile göğsünde karası daha fazladır. (280 a) Biri, Kâbil'e çok az giden küçücük (363) bir bıldırcındır. Karçadan bir parça büyüktür. Kâbil'de ona kuratu derler.

Harçel; büyüklüğü toğdak kadardır. Her hâlde bu Hindistan toğdağı olacak. Eti fevkalâde lezzetlidir. Bâzı kuşun but eti iyi olur; bâzısının da göğüs eti iyi olur. Harçelin ise, her tarafı lezzetlidir.

Çerz; cüssece toğdârîden bir parça küçüktür. Erkeğinin sırtı toğdârîninki gibidir; göğsü karadır. Dişisi tek renktedir. Çerzin eti de fevkalâde lezzetlidir. Harçel nasıl toğdağa benzerse, çerz de toğdârîye benzer.

Bağrı-kara; Hindistan bağrı-karası, bağrı-karadan bir az küçük ve daha incedir. Bağrının karası da azdır. Sesi de ondan daha incedir.

Bir de suda ve su kenârlarında bulunan kuşlar vardır. Bunlardan biri, ding

(yahut pîr-i ding)'dir. Büyük cüsseli bir kuştur. Her kanadı bir kulaçtır. Başının ve boynunun tüyü yoktur. Boğazında, cep gibi, bir şey asılıdır. Arkası kara ve göğsü aktır. Bâzan Kâbil'e gider. Bir sene Kâbil'de bir ding yakalayıp getirmişlerdi. İyice ehlileşmişti. Et atarlarsa, hiç yanılmadan, gagası ile tutardı. Bir kerre, nalçalı bir ayak-kabı yutmuştu. Bir defa da bütün bir tavuğu, (280 b) kanatları ve tüyleri ile birlikte, yuttu.

S â r e s; Hindistan'da bulunan türkler ona t i v e - t u r n a ("deve-turna") derler. Bu, dingden bir parça küçüktür. Boynu, dinginkinden bir az yüksektir. Başı kıp-kırmızıdır. Bunu evde beslerler ve iyice ehlileşir.

M e n i k; boynu sâresinki kadardır. Cüssesi bir az küçüktür. Leylekten epeyce büyüktür. Leyleğe benzer. Gagası leyleğinkinden bir az uzundur ve karadır. Başı mâvi, boynu ak ve kanatları alacadır. Kanatlarının uçları ve dipleri aktır; ortası ise, karadır.

L e y l e k; boynu ak, başı ve bütün âzası (364) karadır. Bizim o taraflara giden leylekten bir az küçüktür. Bu leyleğe hindistanlılar y e k - r e n g derler. Bir çeşidi vardır ki, rengi ve şekli bizim taraflara giden leyleklerin aynıdır; fakat gagası daha siyahtır ve o tarafların leyleğinden epeyce küçüktür.

Ukar (balıkçıl) ile leyleğe benzeyen bir kuş daha vardır. Gagası ukarınkinden bir az daha büyük ve uzundur. Cüssesi leylekten daha küçüktür.

B ü y ü k b ü z e k; büyüklüğü sâr kadardır. Kanatlarının arkası aktır. Yüksek bir sesi vardır.

Ak büzek; başı ve gagası karadır. Bizim tarafa giden büzekten epeyce büyük ve Hindistan büzeğinden bir az küçüktür. (281 a)

Garmpây; bir nevî ördek olup, suna-burçından daha büyüktür. Erkeği ve dişisi aynı renktedir. Heşnegar'da dâimâ bulunur. Bâzan Lemganat'a gider. Eti oldukça lezzetlidir.

Şehmurg; bir nevi ördek olup, kazdan bir parça küçüktür. Gagasının üzerinde bir çıkıntı vardır. Göğsü ak, sırtı karadır ve eti lezzetlidir.

Zümmec; büyüklüğü şâhin kadardır. Rengi karadır.

Sâr; (sığırcık); sırtı ve kuyruğu kırmızıdır.

Hindistan ala-kargası; bizim tarafların ala-kargasından bir az daha küçüktür ve incedir. Boynunda bir mikdar ak vardır.

Murg-ı cengel; karga ile saksağana benzeyen bir kuştur. Lemganat'ta buna murg-ı cengel (cengelî) derler. Başı ve göğsü kara, kanatları ve kuyruğu bir az kırmızı ve gözleri kıp-kırmızıdır. Uçamadığı için, cengelden çıkmaz ve bu yüzden ona murg-ı cengel derler.

Çemgeder; bir nevî büyük yarasa olup, büyüklüğü baykuş kadardır. Başı köpek yavrusunun başına benzer. Ağaca konmak istediği zaman, bir dala tutunup, baş aşağı vaziyette durur. Çok gariptir.

Metâ (metâmelle); Hindistan saksağanı olup saksağandan bir mikdar küçüktür. Saksağan, ak alacadır; metâmelle ise, alacadır.

Sanduvaç büyüklüğünde, küçücük bir kuş daha vardır ki; (281 b) rengi parlak kırmızıdır; (365) kanatlarında az bir mikdar karası vardır.

K e r c e; kırlangıca benzer ve ondan epeyce büyüktür. Her tarafı kap-karadır.

K û y e l; boyu küçük karga kadar vardır ve ondan epeyce incedir. Güzel öter. Hindistan bülbülü bu imiş. Hindistan ahalisi nezdinde, bülbül kadar mûteberdir. Çok ağaçlı bahçelerde bulunur.

Şakrak gibi, ağaçlara yapışarak, yürüyen bir kuş daha vardır. Büyüklüğü şakrak kadardır. Papağan gibi, yeşil renktedir.

S u h a y v a n l a r ı. — Ş î r - â b î ("su arslanı"); birikmiş sularda bulunur. Timsaha benzer. Dediklerine göre, insanı ve hattâ mandayı kapar.

S î s â r; bu da timsah şeklindedir. Hindistan'ın bütün nehirlerinde bulunur. Bir defa yakalayıp getirmişlerdi; uzunluğu, dört - beş karıya yakındı. Kalınlığı, koyun kadardır. Bundan daha büyükleri de varmış. Ağzı, yarım karıdan daha uzundur. Üst ve alt çenelerinde sıra-sıra ince dişleri vardır. Su kenarlarına çıkıp yatar.

H û k-â b î "(su domuzu"); bu da bütün Hindistan nehirlerinde bulunur. Sudan birdenbire çıkar; başı görünür-görünmez, tekrar suya dalar ve yalnız kuyruğu göze ilişir. Bunun ağzı da, (282 a) sîsâr ağzı gibi, uzundur. Dizi-dizi küçük dişleri vardır. Başının diğer kısmı ve gövdesi balık gibidir. Suda oynadığı zaman, tulum gibi görünür. Serû suyundaki hûk-âbîler, oynadıkları zaman, suyun üstüne çıkarlar. Bu, balık gibi, hiç bir zaman sudan dışarı çıkmaz.

Geryâl; bu, büyük olurmuş. Serû nehrinde askerin bir çoğu gördü. Bu, insana saldırırmış. Serû sâhilinde bulunduğumuz zaman, bir iki köleyi almış. Gâzipûr ile Benâres arasında, ordudan üç-dört adamı aldı. Bu civarda garyâli ben de bir az uzaktan gördüm; fakat iyice teferruatlı görülemedi.

Gele (keke) balık; iki kulağının önünde iki kemik (366) çıkmıştır; uzunluğu üç parmak kadardır. Yakalandığı zaman, bu kemikleri oynatır ve bundan güzel bir ses çıkar. Her hâlde ona, bu sesi yüzünden, gele demişlerdir.

Hindistan balıklarının eti lezzetlidir; kılçığı yoktur. Çok çevik balıklardır. Bir defa adamlarımız bir suyun iki tarafından ağ atıp geldiler. Ağın her tarafı, yarım karıdan fazla, suyun üstünde idi. Balıkların bir çoğu ağdan, bir karı daha yokarı sıçrayarak, geçtiler. Hindistan'ın bâzı sularında ufak balıklar vardır ki, bunlar kuvvetli bir ses veya gürültü olunca, (282 b) birdenbire sıçrayarak, sudan bir veya bir buçuk karı yükselirler.

Hindistan kurbağaları, bildiğimiz kurbağalar gibi olmakla beraber, suyun üzerinde yedi-sekiz karı koşarlar.

Hindistan'a mahsus nebatlar. — Anbe; Hindistan halkı *b*'yi hareketsiz telâffuz eder ve bu söyleniş fena olduğu için, bâzıları ona nagzek demişlerdir. Nitekim Hoca Husrev demiştir.

Ey bizim nagzeğimiz, sen bizim bahçelerimizi süslersin; sen Hindistan'ın en güzel meyvelerindensin.

İyisi güzel olur ve fazla yenilebilir; fakat iyisi az olur. Ekseriya ham toplarlar ve evde olgunlaşır.

Hamı, güzel aş katığı olur. Hamından reçel de güzel olur. Filvâki Hindistan'ın en iyi meyvesi budur. Ağacı çok yüksek olur. Bâzıları anbeyi — "Kavundan başka, bütün meyvelere tercih edilebilir" — diye târif etmişlerdi. Fakat halkın târif ettiği kadar değildir. Kârdî-şeflâliye benzer. Yağmur mevsiminde olgunlaşır. İki türlü yenir; biri — sıkıp yumuşatarak, her tarafını delip ezmek suretiyle, suyunu içerler. Bir de — kârdî-şeftâli gibi, kabuğunu soyarak, yerler. Yaprağı, şeftâli yaprağına bir az benzer. Gövdesi çirkin ve biçimsizdir. Bengâle ve Gücerât'ta iyi olurmuş.

Kîl; araplar buna muz derler. Ağacı o kadar yüksek değildir; (283 a) hattâ buna ağaç (367) da denilemez. Ot ile ağaç arasında bir şeydir. Yaprağı, aman-kara yaprağına benzer; ancak muzun yaprağının uzunluğu iki karıdır; genişliği ise, bir karıya yakındır. Ortasından, yürek gibi, bir filiz çıkar. Goncası bu filizdedir. Büyük goncası, koyun yüreği şeklindedir. Goncasının her yaprağı açıldıkça, yaprağının dibinde, sıra hâlinde, altı - yedi çiçek çıkar. Bu sıra çiçekler sonra muz olurlar. Bu, yürek gibi, filiz uzadıkça, o büyük goncanın yaprakları açılıp, sıra hâlinde olan muz çiçekleri gözükür. Her muz ağacı yalnız bir defa meyve verirmiş, Muzun iki letâfeti vardır: kabuğu kolay soyulur ve hiç çekirdeği ve cirmi yoktur. Patlıcandan bir parça daha uzun ve daha incedir. Çok tatlı değildir. Bengâle muzları fevkalâde tatlı olurmuş. Oldukça hoş görünen ağacı vardır. Geniş ve parlak yeşil yapraklarının görünüşü çok güzeldir.

Enblî; hind hurmasına bu adı verirler. Küçücük yaprağı var; umumiyetle hind cevizi (buya) yaprağına benzer. Fakat bunun yaprağı hind cevizi yaprağından daha ufaktır. Ağacı çok güzel görünür. Gölgesi çok olur. Ağacı oldukça yüksektir. Yabanîsi de çoktur.

Mehve; gül-çigân da derler. Bunun ağacı da oldukça yüksektir. Hindistan ahalisinin yapıları (283 b) ekseriya mehve ağacındandır. Mehvenin çiçeğinden rakı yaparlar. Çiçeğini kurutarak, kuru üzüm gibi, yerler. Rakı da yaparlar. Umumiyetle kişmişe benzer. Kötü bir tadı vardır. Çiçeğinin tâzesi fena değildir. O da yenilebilir. Bunun da yabanîsi vardır. Meyvesi tasızdır. Tânesi bir az büyük, kabuğu incedir. İçinden yağ da çıkarırlar.

Kirni; ağacı, çok yüksek olmamakla beraber, küçük de değildir. Meyvesinin rengi sarıdır. Unnâbdan (çiğde) bir az incedir. Tadı umumiyetle üzüme benzer. Sonunda bir parça tatsızlığı olmakla beraber, fena değildir. Fevkalâde çok olur. Tânesinin kabuğu (368) incedir.

Câmen; yaprağı, umumiyetle söğüt yaprağına benzer; ondan daha değirmi ve daha yeşildir. Ağacının görünüşü fena değildir. Meyvesi kara-üzüme benzer; bir az ekşi tadı vardır. O kadar iyi değildir.

Kemrek; beş taraflıdır. Büyüklüğü şeftâli kadardır. Uzunluğu dört parmak kadar olur. Olgunlaştığı zaman, sararır. Bunun da çekirdeği yoktur. Olmadan koparılanı çok ekşidir. Olgununun ekşiliği mayhoştur. Fena değildir. Letâfetten hâlî değildir.

K e d h i; görünüşü ve tadı çok fena bir meyvedir. Tıpkı (284 a) koyun karnı gibidir; dolma gibi, içi dışına çevrilmiştir. İç bulandıran bir tattadır. İçinde, fındık gibi, çekirdekleri vardır. Umumiyetle hurmaya benzer. Bunun çekirdekleri yuvarlaktır; uzun değildir. Bu çekirdeklerin hurmadan bir az daha yumuşak eti vardır ve onu yerler. Çok yapışkan olduğundan, bâzıları onu, el ve ağızlarını yağlayarak, yerlermiş. Bu, ağacın hem dalında, hem gövdesinde, hem de kökünde olurmuş. Ağaca sanki dolmalar asmışlar.

B e d h e l; büyüklüğü elma kadar vardır. Kokusu fena değildir. Hamlığında çok ekşi ve tatsız bir şeydir. Olgunu fena değildir; yumuşaktır. Her hangi bir yerini elle koparıp, yemek mümkündür. Tadı, ayvanın tüylü hâlindeki tadına çok benzer. Ekşimtrak ve oldukça güzel bir tadı vardır.

B î r; farsça k ü n â r derlermiş. Bunun birkaç çeşidi vardır. Erikten bir parça büyüktür. Hüseynî-üzüm biçiminde, bir çeşidi vardır. Ekseriya o kadar iyi olmaz. Bândîr'de çok güzel bir bîr gördük. Bunun ağacı güneş Sevr ve Cevzâ burcunda iken, yapraklarını döker; Seretân ve Esed'de, yâni yağmur mevsiminde, tekrar yaprak açıp, yeşillenir. Meyvesi Delv ve Hût'ta olgunlaşır.

K e r û n d e; bizim vilâyetin çikesi (284 b) gibi, küme kümedir. Çike dağlarda, bu ise, ovalarda bulunur. Tadı mermîhâna benzer; ondan bir az daha tatlı ve daha az suludur. (369) Bundan kalyalı aş yaparlar; güzel olur.

P e n y â l e: erikten bir az büyüktür. Kızıl elmanın hamına benzer. Ekşimtırak bir tadı vardır.

Ağacı, nar ağacından bir az büyüktür. Yaprağı, bâdem yaprağına benzer.

Güler; meyvesi ağacın gövdesinden çıkar. İncire benzer ve çok tatsız bir meyvedir.

Âmle; bu da beş taraflıdır. Pamuk goncasına benzer. Katı ve tatsız bir şeydir. Reçeli fena değildir. Çok faydalı bir meyvedir. Ağacının güzel görünüşü vardır. Çok küçük yapraklıdır.

Çirunçî; ağacı dağda yetişirmiş. Bizim bahçelerde üç - dört tâne varmış; sonradan öğrendim. Mehve'ye çok benzer. İçi fena değildir; ceviz içi ile bâdem içi arasında bir şeydir. Fena değildir. İçi fıstık içinden bir az küçüktür. Çirûncînin içi yuvarlaktır. Pelûze ve helvaya koyarlar.

Hurma; vâkıa hurma Hindistan'a mahsus değildir; fakat bizim taraflarda bulunmadığı için, zikredildi. Hurma ağacı Lemganat'ta da vardır. Dalları ağacın ucunda bir yerde bulunur. Yaprakları, dallarının dibinden ucuna kadar, iki tarafındadır. Gövdesi, buruşuk ve çirkindir. Meyvesi, üzüm (285 a) salkımı gibidir; fakat üzüm salkımından epeyce büyüktür. Dediklerine göre, nebatlar arasında, hurma ağacı iki hususta hayvanlara benzer. Biri — hayvanların başı kesilince, nasıl hayatları inkıtaa uğrarsa, hurma ağacı da, başı kesilince, kurur. Biri de — hayvanlarda erkeksiz nasıl bir netice hâsıl olmazsa, hurma ağacında da erkek hurmanın dalı getirilip dokundurulmadan, iyi meyve vermez. Bu sözün doğru olup-olmadığı belli değildir. Bu zikredilen hurmanın başı bir peynirden ibarettir. Hurma peyniri şöyledir: dal ve yaprağının çıktığı yer, peynir gibi, aktır. Bu ak peynir gibi

şeyden, dal ve yaprak çıkar. Dal ve yaprak (370) büyüdükçe yeşillenir. Bu ak şeye hurma peyniri derler. Güzeldir, fena değildir. Ceviz içine çok benzer. Bu peynirin bulunduğu yeri delerler ve bu deliğe, oradan çıkan suyun üzerinden akabileceği şekilde, hurma yaprağı koyarlar. Yaprağı bir testinin ağzına sokup, testiyi ağaca bağlarlar. Delikten çıkan su testide toplanır. Eğer bu su derhâl içilirse, tatlıca bir sudur. Üç - dört gün sonra içilirse, umumiyetle keyif verir. Bir defa Bârî'yi seyretmeğe gittiğim zaman, (285 b) Çenbel nehri kıyısında bulunan köyleri görmeğe gitmiştim. Yolda, ovada bu nevî hurma suyunu toplayanlar bize tesadüf etti. Bu sudan epeyce içildi; fakat te'sir etmedi. Te sir etmesi için, her hâlde çok içmek lâzım.

Nârgîl; araplar araplaştırarak, nârcîl derler; hindistanlılar ise, nâlîr derler. Her hâlde galat-ı meşhurdur. Nârgîlin meyvesi Hindistan cevizidir ve kara kaşıkları ondan yaparlar. Büyüklerinden kitara kâsesi yaparlar. Ağacı, hurma ağacının aynıdır. Yalnız nârgîlin dalı daha yapraklı ve yaprağının rengi de daha parlaktır. Cevizde olduğu gibi, nârgîlin de dışında yeşil kabuğu vardır; fakat nârgîlin kabuğu yarık-yarıktır. Nehir cihazlarının hepsini ve gemilerin halatlarını bu nârgîlin kabuğundan yaparlar ve gemilerin levhalarını da bunun ipi ile dikerlermiş. Nârgîlin kabuğu temizlenince, bir başında, müselles şeklinde, üç delik yeri meydana çıkar. İkisi sert, biri yumuşaktır. Bu yumuşak delik, zayıf bir tazyik ile, delinir. İçi teşekkül etmeden önce, nârgîlin içi su olur. Bu deliği açıp, suyunu alır-

lar. Tadı fena değildir; hurma peynirini suda ezmişler gibi..

Ţâr; bunun dalları da tepesinde (286 a) olur. (371) Târa da, hurma gibi, testi bağlayarak, suyunu alıp, içerler. Bu suya târî diyorlar. Bunun keyfi, hurma suyununkinden daha kuvvetli olurmuş. Târ dallarının, bir-birbuçuk karıya kadar, hiç yaprağı yoktur. Ondan sonra, dalın ucunda otuz-kırk yaprak hep birden çıkar. Bu yaprakların uzunluğu bir karı kadardır. Hindliler çok defa yazılarını, defter gibi, bu yapraklara yazarlar. Hindistanlılar geniş delikli kulaklarına takacak halka bulamadıkları zaman, bu târ yaprağından halka yapıp, asarlar. Kulak deliğine komak için, târ yaprağından yapılan halkalar, pazarlarda satılır. Gövdesi hurma ağacının gövdesinden daha güzel ve daha düzdür.

Portakal (nârenç) ve benzerleri. Portakal Lemganat, Becûr ve Sevâd'da çok güzel olur. Lemganat'ta bir az küçük ve oyukludur. Fevkalâde lâtîf, ince kabuklu ve suludur. Horasan civarının portakalına benzemez. İnceliğinden, Lemganat'tan on üç-on dört yıgaç mesafede olan Kâbil'e getirilinceye kadar, bâzı portakallar harap olur. Esterâbâd portakalını, iki yüz yetmiş-iki yüz seksen yıgaç mesafede olan Semerkand'a götürürler; kabuğu kalın ve suyu az olduğu için, (286 b) o kadar harap olmaz. Becûr portakallarının büyüklüğü ayva kadardır; suyu çoktur ve diğer portakalların suyundan daha ekşidir. Hoca Kelân bana, Meçûr'da bu cins portakalı bir ağaçtan toplayıp saydıklarında, yedi bin tâne olduğunu söyledi. Nârenç sözünün arapçalaşmışa benzediğini dâimâ düşünürdüm ve

öyle imiş de. Becûr ve Sevâd ahalisi nârence hep n â r e n g der.

L i m o n (limû); fevkalâde çoktur. Büyüklüğü ve şekli yumurta gibidir. Kökünü zehirlenen biri kaynatıp içse, zehrin zararını def'edermiş.

T u r u n ç; portakala benzer bir meyvedir. Becûr ve Sevâd ahalisi b â l e n g der. Bu yüzden turunç kabuğunun reçeline mürabbâ-i bâleng derlermiş. (372) Hindistan'da turunca b e c û r î derler. Turunç iki nevîdir. Biri — tatlı, fakat zevksiz ve iç bulandıran bir tattadır; yemeğe yaramaz. Fakat kabuğu reçele yarar. Lemganat'ın turuncu, böyle iç bulandıran bir tattadır. Biri — Becûr ve Hindistan turunçlarıdır ki, ekşi, fakat ekşiliği hoş olur. Şerbeti fevkalâde iyi zevkli ve lezzetlidir. Turuncun büyüklüğü husrevî-kavun kadardır. Kabuğu buruşuk ve intizamsızdır. Ucu ince ve çıkıntılıdır. Turuncun rengi, portakalınkinden bir az daha sarıdır. Ağacı, gövdeli ağaç değildir; bir az küçüktür ve küme-küme (287 a) olur. Yaprağı portakalınkinden daha büyüktür.

S e n g t â r e; portakala benzer bir meyvedir. Rengi ve şekli turunç gibidir. Yalnız bunun kabuğu buruşuk olmayıp, düzdür ve turunçdan bir parça küçüktür. Ağacı büyüktür; kaysı ağacı kadardır. Yaprağı, portakal yaprağına benzer. Güzel bir ekşiliği vardır. Şerbeti çok lezzetli ve tadı hoştur. Bu, limon gibi, münkabızdır ve portakal gibi, yumuşatıcı değildir.

U l u ğ - l i m û (büyük limon); portakala benzer bir meyvedir. Hindistanda' k e l k e l - l i m û derler. Biçimi, kaz yumurtasına benzer; fakat onun ak-

sine olarak, iki ucu öyle sivri değildir. Bunun kabuğu da sengtâreninki gibi, düzdür. Çok sulu olur.

Çenbirî; portakala benzer bir meyvedir. Şekli, portakal gibidir; fakat rengi sarıdır; portakal renginde değildir. Kokusu turunç kokusuna benzer. Bunun da ekşiliği güzeldir.

Sedâfel; portakala benzer bir meyvedir. Armud biçimindedir. Rengi, ayva rengi gibidir. Fazla tatlıdır; fakat tatlı portakal kadar, iç bulandırıcı değildir.

Emredpel; portakala benzer bir meyvedir.

Kerne; bunun büyüklüğü kelkel-limû kadardır. Bu da ekşidir.

Emelbîd; portakala benzer bir meyvedir. Üç senedenberi şimdi görüldü. Dediklerine göre, içine bir iğne (287 b) saplanacak olursa, ekşiliğinden mi yoksa bir hususiyetinden mi, iğneyi eritirmiş. Ekşiliği portakal ve limon kadardır. (373)

Hindistan'da güzel çiçekler vardır. Bunlarda biri, câsûndur Bâzı hindistanlılar ona kedhil diyorlar. Bu, ot değildir. Nebatı sâklıdır. Gül fidanından bir parça yüksektir. Rengi, nâr çiçeğinden daha açık yeşildir. Büyüklüğü, kızıl-gül kadardır. Fakat kızıl-gül, gonca olduktan sonra, birden açılır; bu câsûn ise, açıldıktan sonra, ortasından açılan yapraktan, ince ve sâk gibi bir filiz çıkıp, bir parmak boyu uzadıktan sonra, tekrar câsûn yaprakları açılır. Nihayet, üst-üste konmuş katmerli bir çiçek olur. Garabetten hâlî değildir. Ağaç üzerinde fevkalâde muhteşem ve güzel görünür. Çok dayanmaz. Bir gün içinde solar. Dört ay süren yağmur mevsiminde fevkalâde güzel ve çok açılır. Gâlibâ

senenin çoğunda açılır. Çok olmasına rağmen, kokusu yoktur.

Kenir; akı ve kırmızısı da olur. Şeftâli çiçeği şeklinde, beş yapraklıdır. Kırmızı kenîrin şeftâli çiçeğine benzerliği vardır. Kenîr çiçeğinin on dört - on beşi bir yerde açılır; uzaktan büyük bir çiçek gibi görünür. Bunun kümesi gül fidanından bir az büyüktür. Kırmızı kenîrin oldukça hoş bir kokusu vardır ve lâtîftir. Bu da yağmur mevsiminde çok ve güzel açılır ve (288 a) senenin ekseri zamanında bulunur.

Kiyûrâ; fevkalâde lâtîf bir kokusu vardır. Miskin kusûru, kuru olmasındadır. Buna tâze misk denilebilir. Fevkalâde lâtîf bir kokusu vardır. Gerçi kendisinin garip bir görünüşü vardır. Çiçeğinin uzunluğu bir buçuk - iki karış olur. Yaprağının şekli, kamış yaprağı gibi, uzundur ve dikenlidir. Gonca gibi toplanmış olan dış yaprakları, daha yeşil ve daha dikenli; iç yaprakları ise, yumuşak ve aktır. İç yapraklarının aralarında, çiçeğin ortasındaki gibi şeyler bulunur ve güzel koku buradan gelir. Yeni açılıp da henüz sâk peyda etmeyeni, erkek kamış başağına bnezer. Bunun yaprağı daha yassıdır. Dikenli sâklısı (374) fevkalâde biçimsizdir; kökleri dışarıdadır.

Yâsemen; aktır. Buna çenpâ (çenbelî) derler. Bizim tarafın yâsemenlerinden daha büyük ve kokusu daha fazladır.

Bizim taraflarda dört mevsim, Hindistan'da ise, üç mevsim vardır. Dört ay — yaz, dört ay — yağmur mevsimi ve dört ay — kıştır. Aylarının başlangıcını, hilâl aylarının

başlangıcı ile hesaplarlar. Her üç yılda bir ayı — yağmur mevsimi aylarına eklerler; üç yılda bir — kış aylarına ve üç yılda bir de — yaz aylarına eklerler. Bunların kebîsesi (288 b) şudur: Çitâr, Beysâk, Cit ve Esâr — yaz olup, Hût, Hamel, Sevr ve Cevzâ'ya tekabül ederler; Sâven, Bâdûn, Küvâr ve Kâtik — yağmur mevsimi olup, Seretân, Esed, Sünbül ve Mîzân'a tekabül ederler; Eghen, Pûs, Mâh ve Pâgün — kış olup, Akreb, Kavs, Cedî ve Delv'e tekabül ederler. Hindliler, dörder ay olarak, tesbit ettikleri mevsimlerin her birinde ikişer ayı, sıcağın yağmurun veya soğuğun zoru altında saymışlardır. Yaz aylarının son iki ayı — Cit ile Esâr'dır; sıcağın zoru bu iki aydadır. Yağmur mevsiminin ilk iki ayı — Sâven ile Bâdûn'dur; yağmurun zoru bu iki aydadır. Kış aylarının ortadaki iki ayı — Pûs ile Mâh'tır, soğuğun zoru bu iki aydadır. Bu itibarla bunların mevsimi altı oluyor.

Günlere de ad koymuşlardır. Cumartesi — Sânîçer, Pazar — Eytvâr, Pazartesi — Somvâr, Salı — Mengelvâr, Çarşamba — Bûdvâr, Perşembe — Prispatvâr ve Cuma — Sükrvâr.

Bizim vilâyetlerde, gece ve gündüzü yirmi dörde taksim edip, her birine — saat; her saati de altmışa taksim edip, her birine — dakika demişlerdir. Her gece ve gündüz — bin dört yüz kırk dakika oluyor. Dakikanın uzunluğu takriben altı (289 a) defa *Fâtiha* sûresini, *Bismillâh* ile birlikte, okuyuncaya kadardır ki, bir gece ve gündüzde sekiz bin altı yüz kırk defa *Fâtiha* sûresi, *Bısmillâh* ile birlikte, okunabilir. Hindliler ise, gece ve gün-

düzü altmışa taksim edip, (375) her birine — geri; gece ve gündüzü ayrı-ayrı dörde taksim edip, her birine — peher demişlerdir ki, farsçası pâs oluyor.

O taraflarda pâs ve pâsbân sözleri duyuluyordu, fakat böyle bir hususiyeti olduğu mâlûm değildi. Bu iş için, Hindistan'ın bütün mûteber şehirlerinde, geriyâlî dedikleri, mukarrer ve muayyen bir cemâat bulunur. Pirinçten kap gibi bir şey koymuşlar; büyüklüğü tepsi ve kalınlığı iki parmak kadar olur. Bu pirince, geriyâl derler. Bu geriyâli yüksek bir yere asmışlar. Bir de bir tasları vardır: cam saat. Bunun altı deliktir; her geride bir dolar. Geriyâlîler növbetle bu tası suya koyup, beklerler. Meselâ gün doğarken tası koyarlarsa, tas bir defa dolarsa, tokmakları ile geriyâle bir kerre vururlar. İki defa dolarsa, iki kerre; peher bitinceye kadar böyle yaparlar. Her peherin bitmesine alâmet olarak, tokmağı geriyâle sık-sık ve kuvvetli vururlar. Eğer gündüzün ilk peheri olmuş ise, sık-sık vurduktan (289 b) sonra, bir parça durarak, bir defa daha vururlar; ikinci peher olmuşsa, sık-sık vurduktan sonra, iki defa vururlar; üçüncüsünde — üç ve dördüncüsünde — dört. Gündüzün dört peheri tamamlanınca, gece peherinden başlayarak, bu şekilde gecenin dört peherini tamamlarlar. Evvelce geriyâlîler, gece ve gündüz peher tamamladığı zaman, peher alâmetini vururlardı. Geceleyin uykudan uyananlarca üç veya dört geri için vurulan ses işitilince, ikinci veya üçüncü peherden hangisi olduğu anlaşılmazdı. Onun için ben, geceleri ve kapalı gündüzleri, gerileri vurduk-

tan sonra, peherin alâmetini de vurmalarını emrettim. Meselâ gecenin ilk peherinden üç geriyi vurduktan sonra, bir parça durup, tekrar peherin alâmetini de vuracaklardı ki, bu üç gerinin ilk peherden olduğu belli olsun. Gecenin üçüncü peherinden dört (376) geri vurduktan sonra, bir parça durup, peherin alâmeti olan üçü vuracaklardı ki, bu dört gerinin üçüncü peherden olduğu belli olsun. Çok iyi oldu. Geceleri uyanınca, ne zaman geriyâl sesi gelse, bunun hangi peherden ve kaç geri olduğu, böylece, belli oluyordu.

Bir de her geriyi a l t m ı ş a taksim edip, her birine p e l demişlerdir; her gece (290 a) ve gündüz üç bin altı yüz peldir. Her pelin müddetini altmış defa gözü açıp-kapayıncaya kadar geçen bir zamanla tesbit etmişlerdir ki, gece ve gündüz iki yüz on altı bin defa gözü açıp-kapayıncaya kadar sürer. Tecrübe edildi ve bir pelde sekiz defa *Kulhuvallâh* sûresi, *Bismillâh* ile birlikte, okunabildi ki, gece ve gündüz yirmi sekiz bin sekiz yüz defa *Kulhuvallâh* sûresi, *Bismillâh* ile birlikte, okunabilir.

Bir de hindliler ö l ç ü l e r i güzel tesbit etmişlerdir: sekiz reti — bir m â ş e; dört m â ş e — bir t â n k, yâni otuz iki r e t i; beş m â ş e — bir m i s k a l, yâni kırk r e t i, on iki m â ş e — bir tûle, yâni doksan altı r e t i; on dört t û l e — bir s e r. Her yerde kırk s e r — bir b â n m â n olarak tespit edilmiştir. On iki b â n m â n — bir m â n i; yüz m â n i — bir m i n â s e'dir. Cevher ve incileri t â n k ile tartarlar.

Bir de hindliler adedleri güzel tâyin etmişlerdir: yüz bin — bir lek; yüz lek — bir kürûr; yüz kürûr — bir erb; yüz erk — bir kerb; yüz kerb — bir nîl; yüz nîl — bir pedem ve yüz pedem — bir sâng'dır. Bu adedlerin tâyini, Hindistan mahsûlünün çokluğuna bir delildir.

Hindistan ahalisinin çoğu kâfirdir. Hind halkı kâfire hindu der. Hinduların çoğu tenasüha inanır. İşçiler, ücretliler ve hizmetkârlar hep hindudur. Bizim vilâyetlerde göçebe halkın, kabîlelerine göre, hususî adları vardır. Burada da vilâyet ve köylerde oturan (290 b) halkın, kabîlelerine göre, adları vardır. Her san'at sâhibi o san'atı babalarından beri yapmaktadır.

Hindistan, (377) letâfeti az olan bir yerdir. Halkında güzellik, iyi muamele ve terbiye, aralarında münasebet, zevk ve idrâk, edeb, kerem ve mürüvvet, hüner ve işlerinde usûl ve intizam, kaide ve düzen, iyi ad ve iyi et, üzüm, kavun ve iyi meyveler, buz, soğuk su, pazarlarında iyi yemek ve iyi ekmek, hamam, medrese, mum, meş'ale ve şamdan, bunlardan hiç biri yoktur. Divetî dedikleri, kalabalık ve kirli bir zümre bulunur ki, bunlar sol ellerinde, mum ve meş'ale yerine, küçükçe bir üç-ayak tutarlar. Bu üç-ayağın bir ayağının ucunda, şamdan başı gibi, bir demiri üç-ayağın ağacına tuttururlar; baş parmak kalınlığında bir fitili, üç-ayağın ağaca saplı olan demir ayağına bağlarlar. Sağ ellerinde, deliği bir az dar açılmış olan bir çanak bulunur. Yağ oradan sızar. Fitile ne zaman yağ lâzım olursa, bu çanaktan koyarlar.

Mum ve meş'ale yerine bunu kullanırlar. Büyüklerin bu gibi yüz - iki yüz divetîleri vardır. Padişah ve beylerinin geceleyin muma ihtiyaçları olan bir iş olursa, bu çirkin divetîler (291 a) bu lâmbayı getirip, yanlarında dururlar.

Nehir ve yer altı suları ile çukurlarda olan sulardan başka, bahçe ve binâlarında akar su yoktur. Yapılarında safa, hava, usûl ve intizam yoktur. Raiyet ve aşağı tabaka halkı tamamen çıplak gezer. Lüṅgûte denilen bir şeyi bağlarlar ve göbekten aşağı iki karış bir bez parçası asarlar. Bu asılan bez parçası üstünde bir bez parçası daha vardır. Bunun bir ucunu Lüngûte'nin ipine bağlarlar ve öteki ucunu da iki butun arasından geçirerek, lüngûte'nin arka bağından geçirip, tuttururlar. Kadınları ise, uzun bir lüng bağlarlar. Yarısını bellerine bağlarlar, yarısını da başlarına örterler.

Hindistan'ın iyiliği, büyük bir vilâyet olmasıdır. Altın (378) ve akçe çok bulunur. Yağmur mevsimi havaları fevkalâde güzeldir. Bâzı günlerde on-on beş defa yağar. Yağmur zamanlarında seller teşekkül eder. Hiç su bulunmayan yerlerde nehirler akar. Yağdığı zaman, hava çok güzel olur. O derecede ki, itidâl ve letâfetinin eşi yoktur. Kusru, havanın çok rutûbetli olmasıdır. Yağmur mevsiminde bizim tarafların yayları ile ok hiç atılamaz, bozulur. (291 b) Yalnız yaya değil, zırh, kitap, kumaş ve mala da te'sir eder. Yapı da çok dayanmaz. Yağmur mevsiminden başka, kışın ve yazın da hava iyidir; fakat hep şimâl rüzgârı eser ve toz çok olur. Yazları, yağmur mevsimine yakın, Sevr ve Cevzâ'-

da, bu rüzgâr yılda dört - beş defa fevkalâde şiddetli eser ve toz o derece olur ki, birbirini görmek imkânı kalmaz. Cevzâ sıcak olur; fakat o kadar itidâlsiz bir sıcak değildir; Belh ve Kandahar sıcağının yarısı kadar yoktur ve devamı da o yerlerin sıcağının yarısı kadardır.

İyiliklerinden biri de, her sınıf ve her san'at erbabının pek çok olmasıdır. Her iş ve her şey için mukarrer ve muayyen insanlar vardır; bunlar dedelerinden beri bu işi yapagelmişlerdir. Nitekim, *Zafernâme*'de Molla Şeref, Timur Bey'in taş mescidi yapılırken, Azerbeycan, Fars, Hindistan ve diğer memleketlerin taşçılarından her gün iki yüz kişinin mescidde çalıştığını ehemmiyetle kaydetmiştir. Benim yapılarımda ise, yalnız Agra'da, yerli taşçılardan her gün altı yüz seksen kişi çalışıyordu. Bir de Agra, Sikri, Biyâne, Dûlpûr, Güvâlyâr ve Kûl'de bin dört yüz doksan bir taşçı her gün benim yapılarımda çalışıyordu. Buna kıyasla, her san'at (292 a) ve her meslek mensûbu Hindistan'da (379) sayısızdır.

Benim tasarrufumda bulunan Bihre'den Behâr'a kadar olan vilâyetlerin geliri elli iki kürûrdur. Nitekim şu mufassal cedvelden anlaşılacaktır. Bunlardan sekiz - dokuz kürûr rây ve râcaların pergeneleridir ki, itaat edip, eskiden beri bu pergenelere, doğruluk yolu ile, sâhip olmuşlardır. Aşağı-yukarı bütün Hindistan böylece bilfiil teshir bayraklarının altına girdi.

Serkâr	Kürûr	Lek	Tenke
Setlüc ötesi, Bihre, Lâhûr, Siyâl-kût, Dibâlpûr v. s.	3	33	15.989
Sihrind	1	29	31.985
Hisar-ı Firûze	1	30	75.174
Payitaht Dehli ve Miyân-Dû-Âb	3	69	50.254
Mivât (İskender zamanında dâhil değildi)	1	69	81.000
Biyâne	1	44	14.930
Agra		29	76.919
Miyân vilâyet	2	91	19
Güvâlyâr	2	23	57.450
Kâlpi, Sehünde (Senühde) v. s.	4	28	55.950
Kanûc	1	36	63.358
Senbel	1	38	44.000
Leknûr (Leknû) ve Bekser	1	39	82.433
Hayrâbâd		12	65.000
Üd ve Behrâc	1	17	1.369
Cûnpûr	4		88.333
Kerre ve Mânikpûr	1	63	27.283
Behâr	4	5	60.000
Servâr (Sirûhî)	1	55	17.506
Sâren	1	10	18.373
Çepâren	1	90	86.060
Kendle		43	30.300
Râca Rûp-Nerîn, işlenmemiş gümüş		2	55.000
ve siyah		27	50.000
Retenbûr (Bûlî, Çâtsû, Melârne)		20	
Nagûr			
Râca Bikermâcit, Rentenbûr'dan			
Râca Kelencerî			
Râca Sing-Div			
Râca Bikem-Div			
Râca Bikem-Çend			

Hindistan vilâyetlerinin yeri ve halkın hususiyet ve keyfiyetlerinin önce bilinen ve tanınanları zikredildi ve yazıldı. Bundan sonra da, eğer yazılacak bir şey göze ilişirse, yazacak ve işitecek bir şey duyulursa, bildereceğim.

Pazartesi günü, Receb ayının yirmi dokuzunda, hazineyi görmek ve taksim etmek işi ile meşgûl olduk. Humayun'a hazineden yetmiş lek verildi; bir de bilinmeyen ve tahkik edilmemiş olan bir hazine evini, olduğu gibi, ona ihsan ettim. Bâzı beylere — on lek, bâzılarına — yirmi, yedi ve altı lek verildi. Askerde bulunan bütün afgan, hezâne, arap ve belûclara, her cemâate, vaziyetlerine uygun şekilde, para ihsanları verildi. Bu asker ile birlikte bulunan her tüccar, ilim ehli ve herkes ihsan ve bahşişten bol kısmet, ve tam nasîb aldılar. Askerde bulunmayanlara da bu hazineden birçok ihsan ve bahşiş gönderildi. Meselâ Kâmran'a on yedi lek, Muhammed Zaman Mirza'ya on beş lek, Askerî'ye, Hindal'a ve hattâ bütün akrabalara altından, gümüşten, kumaştan, cevherden ve köleden birçok şeyler gönderildi. O taraftaki beylere ve sipahilere çok hediyeler gönderildi. Semerkand, Horasan, (294 a) Kâşgar ve Irak'a, akrabalar için, hediyeler gönderildi. Semerkand ve Horasan'daki meşayiha ve Mekke ile Medine'ye de nezirler (381) gönderildi. Kâbil vilâyeti ile Versek havâlisinin erkek ve kadın, köle ve serbest, büyük ve küçük her adam başına birer şahruhi ihsan edildi.

Agra'ya ilk geldiğimiz zaman, bizimkilerle yerli halk arasında çok ayrılık ve münaferet vardı. Askerî ve raiyeti, bizimkilerden dört tarafa kaçarlar-

dı. Dehli ile Arga'dan başka, bütün kurganlı yerler, kurganlarını tahkim ederek, itaat ve inkiyat etmediler. Senbel'de — Kasım Senbeli, Biyâne'de — Nizâm Han ve Mivât'ta ise — Hasan Han Mivâtî kendisi bulunuyordu ve bu karışıklığa ön ayak olan işte bu dinsiz herif idi. Dûlpûr'da — Muhammed Zeytûn, Güvâlyâr'da — Tatar Han Sârenghânî, Râbirî'de — Hüseyin Han Nûbânî, Han, Etâve'de — Kutub Han ve Kâlpî'de — Âlem Han bulunuyordu. Kanûc ve Geng'in o tarafı ise, Nâsır Han Nûhânî, Mârûf Fermülî ve diğer birçok emîrler gibi, tamamen muhalif afganların elinde idi. Bunlar, İbrahim'i mağlûp ettiğimiz zaman, Kanûc ve ötesindeki bütün vilâyetleri ellerine geçirerek, Kanûc'dan bir - iki konak bu tarafa gelip, konaklamışlardı. Derya Han'ın oğlu Behâr Han'ı (294 b) padişah yapıp, ona Sultan Muhammed lâkabını vermişlerdi. Mehâvîn'de Mergûb köle bulunuyordu. Bu kadar yakın olduğu hâlde, uzun zaman gelmedi.

Biz Agra'ya geldiğimiz zaman, sıcak mevsimdi. Ahali korkudan tamamen kaçmıştı. Kendimize ve atlara zahîre ve yem bulunmuyordu. Köyler, ayrılık ve münaferet yüzünden, düşmanlığa, hırsızlığa ve yol kesmeğe başlamışlardı. Yollardan geçilemiyordu. Biz de, hazineyi taksim ile meşgûl olduğumuzdan, ayrı ayrı pergene ve diğer yerlere mazbut adamlar tâyin etmeğe, henüz fırsat bulamamıştık. O sene çok sıcak idi. Birçok adam, semûm rüzgârının te'siri ile, birden bire düşüp, ölmeğe başladılar. Bu yüzden, beylerin ve iyi yiğitlerin bir çoğu (382) soğumuşlardı. Hindistan'da kalmağa râzı değillerdi ve hattâ gitmeğe bile yüz tutmuşlardı. Böyle sözle-

ri yaşlı ve tecrübeli beyler söyleseler idi, ayıp değildi. Bunlar bu nevî sözleri az söylediler. Bir kimsede bir az akıl ve mantık varsa, kendisine izah edildikten sonra, doğru ve eğriyi seçer, iyi ve kötüyü ayırt eder. Fakat bir adam, kendine göre, verdiği bir karar üzerine hareket ederken, söylenmiş olan sözlerin tekrarlanmasında ne zevk var. Genç ve küçüklerin ise, böyle sözler ve böyle (295 a) tatsız fikirleri serdetmelerinin ne münasebeti var. Şurası gariptir ki, bu defa Kâbil'den hareket ettiğimiz zaman, bunların birkaçı yeni bey olmuşlardı. Ben onlardan, ateşe veya suya girsem ve çıksam, bunların da, çekinmeksizin, benimle girip çıkacaklarını ve hangi tarafa dönersem, onların da benim tarafımdan olacaklarını ümid ediyordum; yoksa ümidim, benim istediklerimin hilâfına konuşmaları ve hepsinin istişâre ve ittifakı ile karar verilen bir iş hakkında, daha istişâreden kalkmadan, dönmeleri değildi.

Vâkıa bunlar fena hareket ettiler, fakat Ahmedî Pervançı ile Veli Hâzin bunlardan da fena hareket ettiler. Kâbil'den çıkıp, İbrahim'i mağlûp ederek, Agra'yı zaptedinceye kadar, Hoca Kelân iyi hareket etti. Cesûr sözler söyledi ve faydalı fiikrler ileri sürdü. Fakat Agra'yı aldıktan birkaç gün sonra, bütün fikri değişti ve gitmeğe çalışanlardan biri de, Hoca Kelân oldu.

Halkın bu tereddüdünü öğrenince, bütün beyleri çağırarak, istişâre ettik. Ben: — "Saltanat ve cihangirlik vasıtasız olmaz; padişahlık ve emirlik, nökersiz ve vilâyetsiz imkânsızdır. Kaç senedir gayret edip, meşakkatler içinde uzak yerler kat'ederek,

askerle yürüyüp, kendimizi ve askeri muharebe ve ölüm tehlikelerine (295 b) koyuyoruz. Biz, Tanrı inâyeti ile, bu kadar kalabalık düşmanları mağlûp edip, böyle geniş memleketleri aldık. Şimdi ise, hangi zorluk (383) ve hangi zarûret yüzünden, böyle zahmetle zapdettiğimiz vilâyetleri sebepsiz bırakacağız. Kâbil'e dönersek, tekrar sıkıntıya mârûz kalacağız. İyi niyeti olan hiç kimse, bundan sonra, böyle sözler söylemesin. Dayanamayıp, gitmek isteyen de gitsin ve bir daha geri dönmesin" — dedim. Böyle mâkûl ve uygun sözleri hatırlatarak, ister-istemez bu gailelerden uzaklaştırdık. Hoca Kelân'ın kalmak niyeti olmadığı için: — "Hoca Kelân'ın askeri çoktur; hediyeleri o götürsün. Kâbil ve Gazne'de de adam azdır; onları zapt ve rapta alsın" — diye karar verdik. Gazne, Gerdîz ve Sultan Mes'ûdî hezâresini Hoca Kelân'a ihsan ettim. Hindistan'dan da üç - dört leklik Kührâm pergenesi verildi. Hoca Mîr Mîrân'ın da Kâbil'e gitmesi tekarrür etti. Hediyeler de uhdesine verildi; emanetçi olarak, Molla Hasan Sarrâf ve Tûke (Nûke) Hindu tâyin edildiler. Hoca Kelân, Hindistan'ı sevmediği için, giderken, evinin duvarına şu beyiti yazdırmış: (296 a)

Eğer sağ ve selâmet Sind'i geçersem ve bir daha Hindistan arzusuna düşersem, yüzüm kara olsun.

Biz Hindistan'da iken, böyle alaylı bir beyit söylemek ve yazmak yakışıksızdır. Gitmesinden bir kedûret oldu ise, bu lâtife bunu bir kat daha arttırdı. Ben de irticâlen şu rubaiyi yazıp, gönderdim:

Babur, şükret ki, kerim gaffâr sana Sind, Hind ve
çok mülk verdi; eğer sıcaklığına dayanamıyor ve
soğuğun yüzünü görmek istiyorsan Gazne var.

Bu esnada, eskiden rütbesi çok küçük olan ve iki - üç seneden beri büyük ve küçük kardeşlerini toplayıp, bir kıt'a teşkil etmiş olan Molla Apak, Ûrûk-Zeyî ve Sind sâhilindeki bâzı afganlar idaresine verilerek, Kûl'e gönderildi. (384) O civarda bulunan okçu ve sipahilere istimâlet fermanları gönderildi. Şeyh Gûren, itikat ve imanla gelip, mülâzemet etti ve Miyân-Dû-Âb okçularından da iki - üç bin sipahi getirdi.

Yunus Ali, Dehli ile Agra arasında, yolu şaşırıp, Humayun'dan ayrıldığı zaman, Ali Han Fermülî'nin oğulları ve âilesine tesadüf eder. Bir az muharebeden sonra, onları mağlûp edip, Ali Han'ın oğullarını esir alarak, getirmişti. Bu fırsatla, Devlet-Kadem Türk'ün oğlu Mirza Moğul vasıtası ile, (296 b) Ali Han'ın esaretteki oğullarından biri ile birlikte, bu bozgunlukta Mivât'a gitmiş olan Ali Han'a istimâlet fermanları gönderildi. Mirza Moğul, Ali Han ile beraber, döndü. Ali Han'a hürmet gösterip, kendi pergenelerinden yirmi beş lek verildi. Sultan İbrahim, Mustafa Fermülî ile Fîrûz Han Sârenghânî idaresinde, birkaç emîri Pûreb'deki âsî emîrler üzerine göndermişti. Mustafa bu âsî emîrlerle iyi muharebe ederek, onları birkaç defa iyice mağlûp etti. Mustafa, İbrahim'in mağlûbiyetinden bir az önce, öldü. Şeyh Bayezid, onun küçük kardeşi idi. İbrahim iş üzerinde bulunduğu için, büyük kardeşinin idaresinde bulunan vilâyet ve ahaliyi derhâl o eline aldı. Fîrûz Han, Şeyh Bayezid, Mah-

mud Han Nûhânî ve Kadı Ciyâ kulluğa geldiler. Bunlara da umduklarından daha fazla itibar ve şefkat gösterip, Fîrûz Han'a — Cûnpûr'dan bir kürûr, kırk altı lek ve beş bin tenke, Şeyh Bayezid'e — Ûd'dan bir kürûr, kırk sekiz lek ve elli bin tenke, Mahmud Han'a — Gâzipûr'dan doksan lek ve otuz beş bin tenke ve Kadı Ciyâ'ya — Cûnpûr'dan yirmi lek ihsan edildi.

Şevvâl (şeker) bayramından birkaç gün geçmişti; Sultan İbrahim'in harem sarayının ortasındaki taş sütûnlu eyvan künbedde sohbet yapıldı. Humayun'a işlemeli bir gömlek (çârkap), kemerli bir kılıç ve altın eğerli bir cins at; Çın-Timur Sultan, Mehdi Hoca ve Muhammed (297 a) Sultan Mirza'ya işlemeli gömlek, kemerli kılıç (385) ve kemerli hançerler ihsan edildi. Beylere ve yiğitlere de, vaziyetlerine göre, kemerli kılıç, kemerli hançer ve hil'atlar bağışlandı. Nitekim listesi burada yazılıdır. Eğerli iki cins at, yirmi beş aded murassâ kabzalı hançer, iki murassâ kılıç kemeri, sekiz ıskarlat çekmen, on altı aded murassâ kama (kitâre), altın kabzalı hind bıçağı, iki aded murassâ geniş ağızlı hançer (cemdber) ve elli bir parça ıskarlat.

Sohbet gününde fevkalâde çok yağmur yağdı. On üç defa yağdı. Bâzılarına dışarıda yer isabet etmişti. Tamamen ıslandılar. Muhammedî Kökeltaş'a Sâmâne vilâyetini ihsan edip, Senbel'e ılgar tâyin ettik. Hisar-ı Fîrûze, mükâfat olarak, Humayun'a verilmişti. Senbel'i de Humayun'a ihsan ettim. Hindu Bey, Humayun'un yanına verilmişti; bu yüzden, Muhammedî yerine, Hindu Bey, Kette Bey, Melik

Kasım Baba-Kaşka, büyük ve küçük kardeşleri ile birlikte Molla Apak ve Miyân-Dû-Âb okçuları ile birlikte Şeyh Gûren, ılgar olarak, Senbel'e gönderildiler. Kasım Senbelî'den üç-dört defa: (297 b) — "Alçak Biben Senbel'i muhasara edip, tâciz ediyor; ılgar gesin" — diye adam gelmişti. Biben, bizden kaçtıktan sonra, hiç vakit kaybetmeksizin, dağ eteğinden yürüyerek, kaçmış ve dağılmış olan afgan ve hindistanlıları toplayıp, bu fetrette yeri boş bularak, gelip Senbel'i muhasara etmişti. Ehâr geçidine varmış olan Hindu Bey, Kette Bey ve tâyin edilen ılgar suyu geçerlerken, Melik Kasım Baba-Kaşka'yı, büyük ve küçük kardeşleri ile birlikte, ileriye gönderirler. Melik Kasım suyu geçince, kardeşleri ve yüz-yüz elli adamla birlikte, sür'atle yürüyüp, öğle vaktinde Senbel'e varır. Biben de adamlarını tanzim edip, ordugâhından hareket eder. Melik Kasım, sür'tle yürüyerek, kurganı arkaya alıp, hücum eder. Biben, karşı koyamayarak, kaçar. Melik Kasım, onun bir mikdar adamının başını kesip, birkaç fil, birçok at ve ganimet alır. Ertesi gün, diğer ılgar beyleri yetişirler. Kasım Senbelî gelip, onları görür; fakat: — "Kurganı (386) bunlara teslim etmek iyi olmaz" — diye düşünür. Bir gün Şeyh Gûren, Hindu Bey ve diğerleri ile konuşup, kararlaştırarak, bir bahâne ile Kasım Senbelî'yi bu beylerin yanına getirir ve bizim adamları Senbel kurganına sokar. Kasım Senbelî'nin âile ve mensuplarını sağ selâmet çıkarıp, yolladılar.

Kalender Piyâde vasıtası ile, Biyâne'de bulunan Nizam Han'a vaad ve tehdit fermanları ve

(298 a) bir de irticâlen söylenen şu kıt'a yazılıp, gönderildi:

Ey Biyâne emiri, türkler ile kavgaya girme; türklerin çevikliği ve kahramanlığı mâlûmdur. Eğer çabuk gelmez ve öğüt dinlemezsen, mâlûm olanı beyana ne lüzum vardır.

Biyâne kurganı Hindistan'ın meşhur kalelerindendir. Ahmak herif kalesinin mükemmelliğine güvenip, iktidarının üstünde iddialarda bulunarak, adam göndermiş. Gönderdiği adama iyi bir cevap vermeden, kale zaptı için lâzım olan şeylerin hazırlanması ile meşgûl olundu.

Baba-Kulı Bey, vaad ve tehdit fermanları ile, Muhammed Zeytûn'a gönderildi. O da birtakım bahâneler göstererek, hiyle yoluna sapmış.

Rânâ Sengâ gerçi, biz Kâbil'de iken, ilçisini gönderip, sadakatini izhar etmiş ve: — "Eğer padişah o taraftan Dehli civarına gelirlerse, ben bu taraftan Agra üzerine yürürüm" — diye karar vermişti. Ben İbrahim'i mağlûp ettim; Dehli ve Agra'yı aldım. Bugüne kadar bu kâfirden hiç bir hareket görülmedi. Bir müddet sonra, Meken'in Hasan adlı oğlunun bulunduğu Kendâr denilen kurganı muhasara etti. Hasan Meken'den birkaç defa adamlar geldi. Meken daha gelip görünmemişti. O civardaki (298 b) Etâve, Dûlpûr, Güvâlyâr ve Biyâne gibi kurganlar, henüz ele geçmemişti. Şark tarafındaki afganlar da inat ve serkeşlik ediyorlardı ve Kanûc'dan Agra'ya doğru iki - üç konaklık yerde, askerleri ile konaklamışlardı. Etraftaki itaat etmeyenlerden henüz tamamen emin olmadığımızdan, ona yardım için, adam ayırmadık. İki - üç ay

sonra, Hasan çâresiz kalıp, şartla Kendâr kurganını teslim etti. (387).

Râbirî'deki Hüseyin Han, korkusundan, Râbirî'yi bırakıp çıktı. Râbirî Muhammed Ali Ceng-Ceng'e verildi.

Kutub Han Etâve'de bulunuyordu. Kaç defa vaad ve tehdidle fermanlar gönderildi; ne gelip bizi gördü ve ne de Etâve'yi bırakıp çıktı. Etâve'yi Mehdi Hoca'ya ihsan edip, Muhammed Sultan Mirza, Sultan Muhammed Dulday, Muhammed Ali Ceng-Ceng ve Abdülaziz Mîrâhûr idaresinde olan beylerden ve içkilerden bir mikdar adamı yardıma verip, Etâve üzerine gönderdik. Kanûc, Sultan Muhammed Dulday'a verildi. Fîrûz Han, Mahmud Han, Şeyh Bayezid ve Kadı Ciyâ'ya da fevkalâde itibar gösterilip, Pûreb tarafından pergeneler verilmişti; onlar da Etâve'ye tâyin edildiler.

Muhammed Zeytûn (299 a) Dûlpûr'da bulunuyor ve hiyle yoluna sapıp, gelmiyordu. Dûlpûr'u Sultan Cüneyd Barlas'a ihsan edip, Âdil Sultan Muhammedî Kökeltaş, Şah Mansur Barlas, Kutluk-Kadem, Abdullah, Veli Hâzin, Can Bey, Pîr-Kulı ve Şah Hüseyin Yâregî idaresinde olanları, Dûlpûr'u zorlayarak alıp, Sultan Cüneyd'e teslim ettikten sonra, Biyâne üzerine yürümek için, tâyin ettik.

Bu askerleri tâyin ettikten sonra, türk ve hind emîrlerini istişâreye çağırıp, şu sözü teklif ettik: — "Pûreb'deki âsî emîrler — Nâsır Han, Nûhânî ve Mârûf Fermülî — kırk - elli bin adamla Geng'den geçerek, Kanûc'u ele geçirmişler ve ondan iki üç konak bu tarafa gelip, konaklamışlardır. Kâfir Rânâ Sengâ da Kândâr'ı alıp, fitne ve fesadla meşgûldür.

Yağmur mevsimi de sona yaklaştı. Ya âsî üzerine ve yahut kâfir üzerine hareket etmemiz vâcip ve lâzım görünüyor. Bu civar ve etraftaki kurganların işi kolaydır. Bu büyük düşmanlar def'edildikten sonra, bunlar ne yapabilirler. Rânâ Sengâ'nın böyle yapacağı düşünülmüyordu", — Hepsi de müttefikan: — "Rânâ Sengâ bir az uzaktadır; yaklaşabileceği de mâlûm değildir. Mâdemki bu düşmanlar bu kadar yakın gelmişler, bunların (388) def'i mühim ve zarurîdir" — diye arz ettiler. Bu düşmanların üzerine hareket etmeğe karar verince, (299 b) Humayun: — "Padişahın sefere çıkmasına lüzum yoktur; bu hizmeti ben yaparım" — diye arzetti. Bu, hepsinin de hoşuna gitti; türk ve hind emîrleri bu fikri beğendiler. Humayun Pûreb'e tâyin edildi; Dûlpûr'a tâyin edilmiş olan askerlere, Kâbilî Ahmed Kasım koşturularak, onların Çendvâr'da Humayun'a gelip iltihak etmeleri emredildi. Mehdi Hoca ile Muhammed Sultan Mirza idaresinde Etâve üzerine tâyin edilen askerlere de, Humayun'a iltihak etmeleri için, ferman gönderildi.

Perşembe günü, Zilkâde ayının on üçünde, Humayun sefere çıkıp, Agra'dan üç kürûh mesafede bulunan, Celisîr adlı, küçük bir köye indi. Orada bir gün kaldıktan sonra, kalkıp, konaklaya-konaklaya ileriledi. Perşembe günü, ayın yirmisinde, Hoca Kelân'a, Kâbil'e gitmesine müsaade edildi.

Hindistan'ın büyük bir kusuru, akar sularının bulunmaması olduğuna göre, oturulacak her yerde çarhlar ile akar sular te'min ederek, plânlı ve muntazam yerler yapılabileceğini dâimâ düşünüyorduk. Agra'ya geldiğimizden birkaç gün sonra, bu mak-

satla Cûn suyundan geçip, bahçe yapılabilecek yerleri araştırdık. Öyle safasız ve harap yerlerdi ki, iğrenme ve tiksinme ile oralardan geçtik. Bu yerin (300 a) iğrençliği ve pisliğinden, çarbağ hayâli hatırdan çıktı. Bundan başka da Agra'ya böyle yakın olan bir yer pek yoktu. Birkaç gün sonra, ister-istemez, aynı yer ele alındı. Hamamın suyunu te'min eden o büyük kuyu kazıldı; enbelî ağaçları ile sekiz köşeli havuzun bulunduğu bir parça yer ve onlardan sonra büyük havuz ve sahanı yapıldı. Daha sonra, taş binanın önündeki havuz ve köşk yapıldı. Sonra, halvethâne bahçesi ile evleri yapıldı. Ondan sonra, hamam yapıldı. Böyle safasız ve intizamsız Hind'de güzel, plânlı ve muntazam bahçeler vücuda geldi. Her köşe makbûl (389) çemenler ve her çemen de münasip gül ve nergisler ile bezendi.

Hindistan'ın üç şeyinden mutazarrır idik; sıcağı, rüzgârı ve tozu. Hamam her üçünün de dâfi'i imiş. Toz ve rüzgâr ise, hamamda ne arar; hamam, sıcak havalarda öyle serin oluyor ki, adam soğuktan üşüyecek dereceye geliyor. Hamamın sıcak havuzunun bulunduğu odayı tamamen taştan yaptılar. Ak taştan yapılmış olan fıskıyeden başka, bütün döşeme ve tavanı Biyâne taşı olan kırmızı taştandır. Halife, Şeyh Zeyn, Yunus Ali ve nehir sâhilinde yerleşmiş olan herkes, (300 b) muntazam ve güzel plânlı bahçeler ve havuzlar yaptılar. Lâhûr ve Dibâlpûr usûlü ile çarh yapıp, sular akıttılar. Hindliler böyle plânlı ve düzgün yer görmedikleri için, Cûn'un bu tarafındaki güzel binalı yerlere Kâbil adını vermişler.

a, bir oş yer vardı; ora a a büyü r vayn, havz-ı kebîr, yapılmasını emrettim. Basamaklı ve büyük kuyuya, hindliler v a y n derler. Bu vayn çarbağdan önce yapılmıştı. Aynı yağmur mevsiminde kazmakla meşgul oldular. Birkaç defa çöktü ve işçiler altında kaldı. Rânâ Sengâ muharebesinden sonra tamamlandı. Nitekim tarihinin yazıldığı taşta da, bunun tamamlanmasının muharebeden sonra olduğuna işâret edilmiştir. Güzel bir vayn oldu. Bu vayn içinde üç katlı bir bina bulunmaktadır. En aşağı katında üç eyvan vardır. Yolu, kuyuya inen basamak vasıtası iledir. Her üç eyvana aynı yoldan gidilir. Her eyvan, birbirinden üçer basamak yüksektir. En aşağıdaki eyvandan, su çekildiği zaman, su bir basamak alçalır. Yağmur mevsiminde su yükseldiği zaman, en yukarı eyvana bâzan su çıkar. Orta katta oymalı bir eyvan bulunmaktadır. Bu eyvanın yakınında, su çarhını çeviren öküzün bulunduğu (390) bir künbed vardır; (301 a) üst katı bir eyvandır. Kuyu üzerindeki dış sahanlıktan beş-altı basamak daha aşağıda, her iki taraftan, basamakla bu eyvana yol gider. Sağ tarafına giden yolun karşısında tarih taşı vardır. Bu kuyunun yanında tekrar bir kuyu yapılmıştır. Bunun dibi evvelkisinin ortasından bir parça daha yukarıdadır. Zikri geçen künbeddeki öküzün çevirdiği çarh vasıtası ile, su o kuyudan bu kuyuya geçer.

Bu kuyuya da bir çarh konmuştur; su bu çarhla sed üstüne çıkar ve oradan yukarıda bulunan bahçeye gider. Kuyu merdiveninin karşısında taştan bir bina yapılmıştır. Kuyunun etrafındaki duvar dışında

zın a yapı mış ı.

Humayun hareket ettiği zaman, Nâsir Han Nûhâni ile Mârûf Fermüli kumandasındaki âsî emirler Câcmâvu'da, toplu bir hâlde, bulunuyorlardı. Humayun on-on beş kürûh mesâfeden, haber almak üzere, Mü'min Ateke'yi gönderir. O mala akın etmek ister ve iyice bir haber de getiremez. Mü'min Ateke'nin geldiğini haber alan âsiler, karşılık vermeden, kaçıp giderler. Mü'min Ateke'den sonra, Kısımtay, Baba Çehre ve Böçke'yi, haber almak için, gönderir. Bunlar düşmanın, bozularak, kaçtığı haberini getirirler. Humayun hareketle, Câcmâ'vu'yu aldıktan sonra, oradan geçip, Dilmâvu (301 b) civarına geldiği zaman, Fetih Han Servânî kendisini görür. Fetih Han Servânî'yi, Mehdi Hoca ve Muhammed Sultan Mirza ile birlikte, bize gönderdi.

Bu sene Ubeyd Han, Buhara'dan asker sevkedip, Merv üzerine geldi. Merv'in erkinde on-on beş raiyet varmış; onları öldürüp, Merv'in bendini kırk-elli günde bağladıktan sonra, Serahs üzerine yürüdü. Serahs'ta otuz-kırk kızıl-baş varmış; kapıyı kapatıp, kurganı teslim etmezler. Raiyetleri isyan edip, kapıyı açarlar. (391) Özbekler girip, bu kızıl-başları da keserler. Serahs'ı aldıktan sonra, Tûs ve Meşhed üzerine yürürler. Meşhed ahalisi, çâresiz kalıp, şehri teslim eder. Tûs'u sekiz ay muhasara ettikten sonra, sulh yolu ile, alır. Fakat sözünde durmayarak, bütün erkekleri keser ve kadınlarını esir eder.

Bu sene Sultan Muzaffer Gücerâtî'nin Bahadır Han adlı oğlu - şimdi babasının yerine Gücerât'ta pa-

dişah olmuştur - babasından şikâyet edip, Sultan İbrahim'in huzûruna gitmiş, fakat umduğu itibarı görmemişti. Pânîpet civarında bulunduğumuz zaman, bana arz-ı hâlleri geldi. Ben de inâyet ve şefkat fermanları gönderip, çağırdım. Gelmek niyetinde idi; fakat sonra fikrini değiştirip, İbrahim'in askerinden ayrılarak, Gücerât tarafına hareket etti. Bu esnada babası Sultan Muzaffer vefat ederek, büyük kardeşi (302 a) Sikender Şah — ki, Sultan Muzaffer'in büyük oğludur — babasının yerine, Gücerât'ta padişah oldu. Kötü muamelesinden dolayı, İmâdülmülk adlı bir kulu, başkaları ile birlikte, Sikender Şah'ı boğarak, daha henüz yolda olan Bahadır Han'ı dâvet ederek, onu, Bahadır Şah lâkabı ile, babasının yerine oturttu. Bu da iyi hareket etti ve böyle nankörlük eden İmâdülmülk'ü öldürerek, cezasını verdi. Ondan başka babasından kalan birçok beyleri de öldürdü. Çok kan dökücü ve korkusuz bir yiğit olduğunu söylerler.

DOKUZ YÜZ OTUZ ÜÇ SENESİ VEKAYİİ

Muharrem ayında, Beg-Veys, Fâruk'un doğduğu haberini getirdi. Vâkıa ondan önce bu haberi bir piyâde getirmişti. Fakat Beg-Veys müjdeye bu ayda geldi. Cumartesi günü, Şevvâl ayının yirmi üçünde, doğmuştur. Fâruk adı verildi.

Biyâne ve diğer bâzı tâbi olmayan kurganlar için, (392) Üstâd Ali-Kulı'ya büyük bir topun dökülmesi emredilmişti. Ocak ve diğer bütün lâzım olan şeyleri hazırladıktan sonra, bana adam gönderdi. Pazartesi günü, Muharrem ayının on beşinde, Üstâd Ali-Kulı'nın top dökmesini görmeğe gittik. Topun döküldüğü yerin etrafında sekiz ocak yapıp, mâlzemeyi eritmişti. Her ocağın (302 b) dibinden bir arık bu topun kalıbına gidiyordu. Biz gelince, ocakların deliklerini açtı. Her arıktan erimiş olan mâlzeme, su gibi şarıltı ile, kalıba gidiyordu. Bir müddet sonra, daha kalıp dolmamıştı ki, bu ocaklardan gelmekte olan erimiş mâlzemenin gelmesi birer birer kesildi. Ya ocakta veyahut mâlzemede bir eksiklik varmış. Üstâd Ali-Kulı fevkalâde fena bozuldu. Hemen hemen kendisini kalıp içindeki erimiş bakıra atacaktı. Üstâd Ali-Kulı'nın gönlünü alıp, hil'at giydirerek, bu üzüntüden kurtardık. Bir - iki gün kalıp soğuduktan sonra, açtılar. Üstâd Ali-Kulı fevkalâde sevinçle: — "Topun dış

kalıbı kusursuzdur; baruthânesini dökmek kolaydır" — diye adam göndermiş. Topun dış kalıbını çıkarıp, adamlarını onun tâmirine tâyin etti; kendisi baruthânesini dökmekle meşgûl oldu.

Mehdi Hoca, Fetih Han Servânî'yi Humayun'un yanından getirdi. Onlar Humayun'dan Dilmâvu'da ayrılmışlar. Fetih Han'ı iyi kabûl ile, kendisine babası Âzam Humayun'un pergeneleri ve ilâveten de başka vilâyetler ihsan edildi. Bir kürûr ve altmış leklik pergene verildi. Hindistan'da çok itibar gören emîrlere, Âzam Humayun, Han-ı Cihan (303 a) ve Han-ı Hanân gibi, muayyen unvanlar verirler. Bunun babasının unvanı Âzam Humayun idi. Humayun yüzünden, bu unvanı bir başkasına vermek yakışmayacaktı. Onun için, bu unvanı kaldırdım ve Fetih Han Servânî'ye Han-ı Cihan unvanı verildi.

Çarşamba günü, Safer ayının sekizinde, (393) enbeli ağaçlarının üst tarafındaki havuzun kenarında, otaklar kurup, meclis tertip edildi. Fetih Han Servânî'yi içki meclisine dâvetle, kendisine şarap ikrâm edip, üzerimdeki sarık ve elbiselerimi ihsan ettim. Bu ihsan ve iltifatlarla, vilâyetine gitmesine müsaade verildi. Oğlu Mahmud Han'ın dâimâ mülâzemette bulunması kararlaştırıldı.

Çarşamba günü, Muharrem ayının yirmi dördünde, Muhammed Ali Haydar Rikâbdar: — "Hamd olsun, Pûreb âsileri kaçmış; bu giden adam varır-varmaz, Cûnpûr'a münasip birkaç beyi tâyin ile, kendin askerini alarak, çabuk bize yetişmelisin; kâfir Rânâ Sengâ yakındadır ve kapıya gelmiştir. Onun işini hâlledelim" — diye, Humayun'a koşturul-

du. Asker Pûreb tarafına gittikten sonra, Biyâne civarına akın etmek ve, eğer kurgandakileri (303 b) güzellikle bize tâbi edebilirlerse, yapmaları; yoksa, akın ve yağma etmek sureti ile, düşmanı tâciz için, Terdi Bey, Koç Bey ve küçük kardeşi; Şir Efken, Muhammed Halil Ahta-Beği ve büyük küçük kardeşleri ve ahtacıları Rüstem Türkmen ile büyük ve küçük kardeşleri ve hindistanlılardan Râvûy Servânî tâyin edildiler.

Bu Biyâne'deki Nizam Han'ın büyük kardeşlerinden Âlem Han adlı biri, Tehenger kurganında bulunuyordu. Bunun adamları müteaddit defalar gelip, kulluk ve sadakat arzettiler. Bu Âlem Han: — "Padişah bir bölük tâyin ederse, bütün Biyâne okçularını güzellikle getirmek ve Biyâne kurganını zapdetmek bana âittir" — diye, işi üzerine aldı. Bu tâyin edilmiş olan Terdi Bey'in kumandasındaki ılgar yiğitlerine: — "Âlem Han müttefikimiz olduğu için, bu nevî kulluk ve hizmeti üzerine alıyor. Biyâne işinde onun fikir ve tasvibi ile hareket edin" — diye, emredildi. Hindistanlıların bâzısı vâkıa kılıç kullanmasını bilir, fakat çoğu askerlikten ve kumandanlıktan (394) bihaber ve nasîpsizdirler. Bu Âlem Han'a bizim ılgar iltihak edince, başka hiç kimsenin sözüne bakmadan ve işin iyi ve kötüsünü düşünmeden, ılgarı Biyâne yakınına götürür. Bizim oraya giden ılgarda türklerden iki yüz elli - üç yüz ve hindistanlılar ile civardan alınan askerden de iki binden bir az fazla adam vardı. Nizam Han ve Biyâne'deki afgan ve sipahi kuvveti, dört binden fazla atlı ve on binden fazla yayadan mürekkep idi.

Nizam Han bizim ılgarı görüp (304 a) öğrenince, bu zikredilen atlı ve yaya askeri ile, hemen derhâl bunlara karşı çıkar. Sür'atle at saldıran bu kalabalık, ılgar adamlarını kaçırır. Büyük kardeşi Âlem Han Tehengerî'yi ele geçirirler. Ondan başka beş-altı adamla bir mikdar levazımı da ele geçirirler. Bu hareketine rağmen, Nizam Han'a vaadlerde bulunarak, bundan önceki günahlarını bağışlayıp, fermanlar gönderdik. Kâfir Rânâ Sengâ'nın yaklaştığı haberini alınca, çâresiz kalıp, Seyid Refî'i isteyerek, onun tavassutu ile kurganı bizim adamlara teslim ettikten sonra, Seyid Refî ile birlikte gelip, mülâzemet şerefine nâil oldu. Ona Miyân-Dû-Âb'da yirmi leklik pergene ihsan ettim.

Dost Eşik-Ağa, muvakkaten, Biyâne'ye gönderildi. Birkaç gün sonra, Biyâne'yi Mehdi Hoca'ya ihsan edip, tahsisatını yetmiş leke çıkararak, oraya gitmesine izin verdik. Güvâlyâr'da bulunan Tatar Han Sârenghânî'nin adamı gelip, kulluk ve sadakatini arzetmekte idi. Kâfir (Rânâ Sengâ) Kendâr'ı alıp, Biyâne'ye yaklaştığı zaman, Güvâlyâr râcalarından Dermenket ile Han-ı Cihan adlı kâfirler Güvâlyâr civarına gelip, kaleyi ele geçirmek ümidi ile, karışıklık çıkarmağa başladılar.

Tatar Han'ın adamı gelip, Güvâlyâr'ı teslim edecek oldu. Beyler, içkiler ve iyi yiğitlerin büyük bir kısmı seferde ve her tarafa ılgara gitmişlerdi. Rahimdâd, (304 b) birkaç bihreli ve lâhûrlu adamla Hestiçi Tunkatar, büyük ve küçük kardeşleri ile birlikte, (395) pergeneleri Güvâlyâr'da olmak üzere, oraya gönderildi. Rahimdâd'ı Güvâlyâr'da yerleştirip dönmek üzere, Molla Apak ile Şeyh Gûren de

gönderildi. Bunlar Güvâlyâr'a yaklaşınca, Tatar Han'ın fikri değişerek, bunları kurgana sokmaz. O esnada riyâzatı ile tanınmış, mürid ve eshâbı da çok bir derviş olan Şeyh Muhammed (Mahmud) Gavs, Güvâlyâr kurganının içinden Rahimdâd'a: — "Ne yapıp yapıp kurgana giriniz; çünkü bu adamın fikri değişmiştir. Fâsid maksadları vardır" — diye, adam gönderir. Rahimdâd' bu haberi alınca: — "Dışarısı kâfirler yüzünden tehlikelidir; ben birkaç adamla kurgana gireyim; diğerleri dışarıda kalsın" — diye haber gönderir ve israr edince, Tatar Han buna râzı olur. Bir az adamı ile içeriye girince: — "Bu kapıda bizim adamlar dursun" — diye, Hâtî-Pûl'e kendi adamlarını koyar. O gece bu Hâtî-Pûl'den bütün adamlarını içeri sokar. Ertesi gün Tatar Han, çâresiz kalarak, kurganı ister-istemez teslim eder. Kendisi gelip, Agra'da mülâzemet etti. Onun tahsisatı, Biyâne pergenesinden yirmi lek olarak tâyin edildi. Muhammed Zeytûn, çâresini bulamadan, Dûlpûr'u (305 a) teslim ederek, gelip mülâzemet etti. Ona birkaç leklik pergene ihsan edildi. Dûlpûr, hassa emlâke idhâl edildi ve şıkdarlığı Ebülfeth Türkmen'e ihsan edilerek, oraya gönderildi.

Hisar-ı Fîrûze civarında Hamîd Han Sârenghânî, Pânî afganlarının bir mikdarı ile o taraftaki afganlardan üç - dört bin adam toplayıp, fitne ve fesâd yapmakla meşgûl idi. Çarşamba günü, Safer ayının on beşinde, Çın-Timur Sultan'ı, Ahmedî Pervançı, Ebülfeth Türkmen, Melikdâd Kerânî (Kererânî) ve Mücâhid Han Mültânî idaresinde olanlarla birlikte, bu afganlar üzerine tâyin ettik. Bunlar gidip, uzaktan sür'atle yürüyerek, bu afganları iyi-

ce mağlûp ettikten sonra, adamlarından çoğunu öldürüp, birçok baş kesip getirdiler.

Safer ayının sonlarında, (396) Irak'a, Şâhzâde Tahmâsp'a ilçiliğe gitmiş olan Hâcegi Esed, Süleyman adında bir türkmen ile birlikte, gelip, hediye getirdi. Bunlar arasında iki çerkes kızı vardı. Cuma günü, Rebiülevvel ayının on altınsında garip bir vak'a zuhûr etti. Nitekim Kâbil'e gönderilmiş olan mektûpta etraflıca anlatılmıştı; ne fazla ne de noksan, aynen burada zikredildi. O mektup şudur:

"Cuma günü, Rebiülevvel ayının on altısında, dokuz yüz otuz üç senesinde, zuhûr eden büyük vak'anın tafsilâtı şudur: İbrahim'in annesi, bu bedbaht kadın, benim (305 b) hindlilerin eli ile yapılan yemekleri yediğimi duyar. Bu hikâye şundan ibarettir. Bundan üç - dört ay önce, Hindistan yemeklerini görmemiş olduğum için, İbrahim'in aşçılarını (bavurçı) getirmelerini söyledim. Elli - altmış kadar aşçıdan dördünü yanımda alıkoydum. O, bu keyfiyeti duyarak, Ahmed Çâşnîgîr'e — hindliler bekâvula câşnîgîr derler — Etâve'ye adam gönderip, onu getirterek, bir câriye eline, dörde katlanmış bir kâğıt içinde, bir az önce zikredilen Ahmed Çâşnîgîr'e vermesi için, bir tûle zehir verir; tûle, iki miskalden bir az fazladır. Ahmed, bizim aşhânedeki hindistanlı aşçıya dört pergene vereceğini vaad edip, her hangi bir şekilde benim yemeğime katması için, zehiri verir. Zehiri Ahmed Çâşnîgîr'e götüren câriyenin arkasından, diğer bir câriyeyi de, bunu verip-vermediğine bakmak için, gönderir.

Bereket versin, o zehirini kazana değil, tabağa koyar. Kazana koymamasının sebebi, hindliler yemek yaptıkları zaman hazır bulunmalarını, bekâvullara sıkıca emretmiştim ve onlar, yemek pişirildiği zaman, onlara tattırıyorlarmış. Yemeği tattıkları vakit, bizim tâlihsiz bekâvullar gaflet ederler. Aşçı, çini tabak üzerine ekmek dilimi koyduğu vakit, üzerine o kâğıttaki zehirin yarısından bir az daha azını serper. Zehirin üzerine yağlı kalyayı koyar. (306 a) Zehri kalya üzerine serpse (397) yahut kazana koysa idi, fena olurdu. Şaşkınlıkla zehirin yarısından fazlasını ocağa atar.

Cuma günü, akşam üstü, ikindi vaktinde yemek verdiler. Tavşan yemeğinden epeyce yedim. Havuç kalyesi de yedim. Bu zehirli hind yemeğinin üzerinden bir - iki lokma aldım, kalyasından da yedim. Tadından hiç bir şey belli değildi. Kurutulmuş etten bir - iki lokma aldım. Mîdem bulandı. Geçen gün kurutulmuş et yediğim vakit tadı fena idi. Mîde bulantısının ondan olduğunu zannettim. Tekrar mîdem bulandı. Sofrada iki - üç defa mîdem bulandı. Az kaldı, kusuyordum. Nihâyet gördüm ki, olmuyor; yerimden kalktım. Ayak yoluna gidinceye kadar, yolda da az kaldı, kusuyordum. Ayak yolu önüne gidip, çok kustum. Yemekten sonra hiç kustuğum yoktu; hattâ içtiğim zaman da kusmazdım.

İçime şüphe girdi. Aşçıyı muhafaza altına alarak, o kusmuğu köpeğe verip, köpeği nezaret altına almalarını emrettim. Ertesi gün, bir pehere yakın, köpek bir az hastalanıp, karnı şişer gibi oldu. Ne kadar taşla vurup, etrafını aldılarsa da, kımıldamadı. Bu hâli öğleye kadar devam etti. Ondan

sonra kalktı. Ölmedi. Bir-iki çehre de bu yemekten yemiş. Ertesi gün onlar da çok kustular. (306 b) Birisinin ise, hâli haraptı. Nihâyet hepsi kurtuldu. ("bir belâ erişmişti; fakat hayırla geçti"). Tanrı bana tekrar can verdi.

Ben o bir dünyadan geliyorum; annemden şimdi doğdum. Hasta olmuştum, dirildim; can kadrini vallahi şimdi bildim.

Aşçıyı nezaret altına almasını Sultan Muhammed Bahşı'ya emrettim. Aşçı, işkence üzerine, anlatıldığı gibi, teker-teker mufassalan anlatır. Pazar günü divan günü idi; ekâbir, eşraf, emîr ve vezirlerin divanda hazır bulunmalarını ve iki erkek ile iki kadını getirip, sorguya çekmelerini emrettim. Vak'anın nasıl olduğunu, bütün tafsilâtı ile, (398) anlattılar. O çâşnigiri parçalattırdım. Aşçının diri-diri derisini yüzdürdüm. Kadınlardan birini fil altına attırdım; birini kurşuna dizdirdim. Birini muhafaza altına aldırdım. O da kendi yaptığına giriftar olup, cezasını görecektir.

Cumartesi günü, bir bardak süt içtim, Pazar günü de bir bardak süt içtim. Gül-i mahtûm ile tiryak-ı fârûku ezip, içtim. Süt, içimi iyi boşalttı. Cumartesi ilk günü, safra gibi kara-kara şeyler çıktı. Şükür, şimdi hiç bir gailem yoktur. Can böyle aziz bir şey imiş; böyle olduğunu bilmezdim. Bir mısrâ vardır: ("canın kadrini, ölmek üzere olan kimse bilir"). Ne zaman bu korkunç vak'a hatırıma gelirse, istemeyerek, aklım başımdan (307 a) gider. Yüce Tanrı, inâyeti ile, bana yeniden can bağışladı. Bunun şükrünü hangi dille ödeyeyim. Hatırlarda

tereddüt kalmasın — diye, vâkî olan her şeyi, bütün tafsilâtı ile, yazdım. Gerçi dile ve ağıza sığmayacak korkunç bir vak'a idi. Tanrıya şükür, ecelim gelmemiş; iyi geçti. Hiç bir gaile ve tereddüt hatırınıza getirmeyin — diye, Salı günü, Rebiülevvel ayının yirmisinde, çarbağda iken, yazıldı".

Bunlardan kurtulunca, bu yazılan mektûp Kâbil'e gönderildi. Bu bedbahttan böyle büyük bir günah zuhûr ettiği için, emlâki Yunus Ali ile Hâcegi Esed'e yağma ettirildi. Nakid, eşya, kul ve câriyesi alındıktan sonra, kendisi, nezaret altında bulundurulmak üzere, Abdürrahim Şıgavul'a teslim edildi. Onun torunu, İbrahim'in oğluna çok tâzim ve hürmetle muamele edilmekte idi. Fakat böyle bir kast bu âileden sâdir olduğu için, onun burada alıkonulması muvafık görülmeyerek, Perşembe günü, Rebiülevvel ayının yirmi dokuzunda, Kâmran yanından bâzı (399) iş güç için gelmiş olan Molla Sersân ile birlikte, Kâmran'a gönderildi.

Humayun Pûreb'deki âsiler üzerine gitmişti. Cûnpûr (Cûnepur)'u (307 b) fethettikten sonra, Gâzipûr'a, Nâsır Han üzerine, sür'atle yürüdü. Nâsır Han, bundan haber alarak, Geng nehrini geçmiş. Onun için, Humayun Gâzipûr'dan Harîd üzerine yürüdü. Oradaki afganlar haber alp, Serû suyunu geçmişler. Asker Harîd'i yağma ettikten sonra, oradan geri döndü. Tesbit ettiğim şekilde, Şah Mîr Hüseyin ile Sultan Cüneyd bir mikdar iyi yiğitle, Cûnpûr'da bırakıldı. Kadı Ciyâ da onların yanına tâyin edildi. Od'a Şeyh Bayezid tâyin edildi. Bu işleri tanzim edip, tamamladıktan sonra, Humayun, Kerre-Mânikpûr civarından Geng'i geçerek,

Kâlpî yolu ile hareket eder. Âlem Han Celâl Han Cighet, Kâlpî'de bulunuyordu. Arz-ı hâli geliyor, fakat kendisi gelmiyordu. Humayun, Kâlpî karşısına gidince, korkusunu gönlünden çıkarıp, onu kendisi ile birlikte getirdi.

Pazar günü, Rebiülâhır ayının üçünde, Heşt-Behişt bahçesinde, Humayun gelip, mülâzemet etti. O gün Hoca Dost Hâvend de Kâbil'den geldi. O günlerde — "Rânâ Sengâ'nın harekete geçeceği tahakkuk etti. Hasan Han Mivâtî de Rânâ'ya iltihak etmek fikrinde imiş. Bunların işini hâlletmek lâzımdır. Askerden bir az önce, bir mikdar yardım Biyâne'ye gelirse, daha (308 a) iyi olur" — diye, arka arkaya Mehdi Hoca'nın adamları gelmeğe başladı. Asker sevketmeğe karar verip, kendimizden bir az önce, Muhammed Sultan Mirza, Yunus Ali, Şah Mansur Barlas, Kette Bey, Kısımtay ve Böçke idaresinde bulunanlar Biyâne'ye ılgar gönderildi. Hasan Han Mivâtî'nin Nâher Han adlı oğlu, İbrahim muharebesinde esir edilmişti; rehin olarak alıkoymuştum. Bu yüzden babası, Hasan Han, zâhiren münasebette bulunurdu ve oğlunu da dâima isterdi. Bâzıları: — "Hasan Han'ı bu tarafa çekmek (400) için, eğer oğlu gönderilirse, daha çok te'sir ederek, vazifesini daha iyi yapar" — fikrini ileri sürdüler. Hasan Han'ın oğlu Nâher Han'a hil'at giydirilip, babasına vaadlerde bulunarak, gitmesine izin verildi. Bu münâfik herif ise, oğlunun izin alabilmesi için, hareketsiz duruyormuş; oğluna müsaade edildiğini haber alır-almaz, oğlu daha oraya varmadan, Elvâr'dan çıkıp, Tûde'de Rânâ Sengâ'ya

gelip, iltihak etti. Onun oğluna o sıralarda izin vermek hesapsız bir iş olmuş.

O sıralarda çok yağmur yağıyordu. Dâimâ sohbet tutulur ve Humayun da bu sohbetlerde bulunurdu. Vâkıa içkiden ictinap ederdi, fakat bu birkaç gün içti. O günlerde geçen garip vak'aların biri şudur: Humayun, Kal'a-i Zafer'den Hindistan seferine geldiği vakit, (308 b) yolda Molla Baba Peşâgarî ve onun küçük kardeşi Baba Şeyh kaçıp, Kitin-Kara Sultan'a gittiler. Belh'tekiler âciz kaldılar ve Belh, Kitin-kara Sultan'ın eline geçti. Bu boş adam, küçük kardeşleri ile birlikte, bu civarın iş ve gücünü üzerine alarak, Aybek, Hurrem ve Sârbağ civarına gelir. Şah İskender, Belh'in zaptından korkup, Gûri kalesini özbege teslim eder. Molla Baba ile Şeyh, birkaç özbekle birlikte, Gûrî kurganına gelip girerler.

Mîr Heme, kurganı yakın olduğu için, çâresini bulamayarak, o da özbege tâbî olur. Birkaç gün sonra, Mîr Heme'yi, adamları ile birlikte, göçürtüp, Belh tarafına götürmek işini hâlletmek için, Baba Şeyh, birkaç özbek ile birlikte, Mîr Heme'nin kurganına gelir, Mîr Heme, Baba Şeyh'i kurganda indirir ve diğerlerine ayrı ayrı yerlerde otak verir; Baba Şeyh ile çarpışıp, onu, birkaç adamı ile birlikte, tevkif ederek, Tengri-Birdi'ye, Kunduz'a adam koşturur. Tengri-Birdi, Yar Ali ile Abdüllâtif'i, birkaç iyi adamla, oraya gönderir. Bunlar yetişinceye kadar, Molla Baba özbeklerle birlikte, Mîr Heme'nin kurganına gelip, muharebe etmek ister; fakat hiç bir şey yapamaz. Tengri-Birdi'nin adamları ile birlikte, (401) Kunduz'a gelirler. Baba Şeyh'in

yarası ağırmış; onun için, Mîr Heme o günlerde onun başını kesip getirdi. (309 a) İhsan ve şefkatlerle, onun mevkiini yükselterek, akrân ve emsâli arasında mümtaz kıldım.

Bâkî Şıgavul gittiği zaman, bu iki eski bedbahtın başı için birer ser altın vaad etmiştim. Bu ihsanlardan başka, bu vaad üzerine, bu bir ser altın da Mîr Heme'ye verildi.

Bu sıralarda Biyâne'ye ılgar gitmiş olan Kısımtay ile Böçke, birkaç kazak yiğitle birlikte, dil yakalamak için gittikleri vakit, kâfirin iki bölük akıncısını mağlûp edip, yetmiş - seksen adamını ele geçirirler. Hasan Han Mivâtî'nin, muhakkak olarak, gelip iltihak ettiği haberini Kısımtay getirdi.

Pazar günü, ayın sekizinde, Üstâd Ali-Kulı'nın topla taş atışını seyre gittim. Evvelce döktüğü büyük topun namlusunda bir noksan yoktu ve baruthânesini de, sonradan dökerek tamamlamıştı, İkindi vaktinde taş attı; bin altı yüz kadem mesafeye gitti. Üstâda bir kemerli hançer, hil'at ve cins bir at ihsan edildi.

Pazartesi günü, Cemaziyelevvel ayının dokuzunda, muharebe için, yola çıkılarak, mahâllelerin hâricinde ovaya inildi. Asker toplamak ve askerin techizatını tamamlamak için, burada üç - dört gün kaldık. Hindlilere pek itimad etmediğimiz için, hindli emîrleri muhtelif yere ılgar tâyin ettik. Âlem Han, (309 b) Rahimdâd'a yardımcı olarak, Güvâlyâr'a ılgar gönderildi. Meken, Kâsım Bey

Senbelî, Hâmid büyük ve küçük kardeşleri ile ve Muhammed Zeytûn, Senbel'e ılgar: tâyin edildiler.

Bu yurtta alınan haberlere göre, Rânâ Sengâ, bütün askeri ile, Biyâne'nin yakınına kadar akın eder. Öncülüğe gidenler haber verememiş ve hattâ kurgana bile girememişler. Kurgandakiler de kurgandan bir az uzağa ve bir az usûlsüzce karşı çıkarlar. Düşman daha kuvvetli geldiği için, bunları mağlûp ederek, kaçırır. Senger Han Cencûhe orada şehit oldu. Kargaşalıkta Kette Bey, zırhsız olduğu hâlde, (402) koşarak çıkar. Bir kâfiri atından düşürüp, ele geçirdiği sırada, o, Kette Bey'in bir adamının kılıcını alıp, Kette Bey'in tam omuzuna vurur. Çok iztirap çekti ve Rânâ Sengâ muharebesine gelemedi. Bir müddet sonra bir az iyileşti, fakat bir parça sakatlanmıştı.

Kısımtay, Şah Mansur Barlas ve diğer Biyâne'den gelen herkes, korktuklarından mı, yoksa halkı korkutmak istediklerinden mi, bilmem, kâfirin askerini, cür'et ve cesâret hususunda fevkalâde methettiler. Sefere çıktığımız yurttan, Medhâkûr pergenesinde, ordunun ineceği yerde, birçok kuyuların kazılması için, istihkâmcılarla birlikte, Kasım Mîrâhûr gönderildi. Cumartesi günü. Cemaziyelevvel ayının on dördünde, Agra civarından kalkıp, kuyuların kazıldığı yurda gelip, indik. (310 a) Ertesi gün oradan kalkıp, bu civarda suyu bol ve orduya kâfi gelen yerin Sikri olduğunu, fakat bunun da kâfir tarafından zaptedilmiş bulunabileceğini düşünerek, sağ ve sol kollar ve merkez safları tanzim edilmiş hâlde, hareket ettik. Derviş Muhammed Sârbân ile Kısımtay, Biyâne'ye gidip-

gelmiş oldukları için, araziyi görüp öğrenmişlerdi. Onlar, Sikri gölünün sâhilinde inilecek yeri tetkik etmek için, ileri gönderildiler. Gelip yurtta iner-inmez, Mehdi Hoca'ya ve Biyâne'dekilere, derhâl gelip iltihak etmeleri için, adam koşturuldu. Humayun'un nökeri Beg-Mîrek Moğul, birkaç yiğitle, kâfirden haber almak için, gönderildi. Geceleyin gidip, sabah düşmanın Büsâver'den bir kürûh daha ileride inmiş olduğu haberini getirdiler. O gün Mehdi Hoca ile Muhammed Sultan Mirza ve Biyâne'deki ılgar gelip, iltihak ettiler.

Beyler, müvâvebe ile, öncülüğe tâyin edildiler. Abdülaziz, öncülük növbetinde, ileri ve gerisini tetkik etmeden, doğru Sikri'den beş kürûh mesafede bulunan Kânvâhe'ye gitmiş. Kâfir bir az ileriye göç etmişmiş. Bunların böyle dolu-dizgin ilerilediklerini öğrenerek, dört - beş bin adam gelip, yetişir. Abdülaziz (403) ile Molla Apak'ın yanında bin - bin beş yüz kadar adam vardı. (310 b) Düşmanın adamını ölçmeden, bunlar da muharebeye tutuşurlar; fakat kalabalık asker hücuma geçince, kaçarlar. Bu haberi alınca, derhal Muhib Ali Halifeyi, nökerleri ile birlikte oraya gönderdik. Molla Hüseyin ve diğer bâzılarını da arka-arkaya bunlara yardıma gönderdik. Sonra Muhammed Ali Ceng-Ceng de gönderildi. Muhib Ali yetişinceye kadar, Abdülaziz ve yanındakileri kaçırarak, tuğunu alıp, Molla Nimet, Molla Davud ve Molla Apak'ın küçük kardeşi ve diğer birkaç adamı alıp, şehid ettiler. Bunlar yetişince, Muhib Ali'nin dayısı Tâhir Teberi hücum eder. Yardım yetişemediği için, Tâhir'i de orada ele geçirirler. Muhib Ali de muharebe esnasında yere düşer. Baltu, yan-

dan girerek, Muhib Ali'yi kurtarır. Bir kürûh mesafeye kadar bunları tâkip ederler ve Muhammed Ali Ceng-Ceng'in karaltısı görününce, dururlar.

Bize arka arkaya düşmanın yaklaştığı haberi geldi. Zırh giyip, atlara da zırh takıp, silâhlanarak, sürt'atle hareket ettik. Arabaları çekip getirmelerini emrettim. Bir kürûh kadar geldik. Düşmanın adamları geri dönmüşmüş. Yakınımızda büyük bir göl vardı. Su için, oraya indik. Arabaları ön taraftan mazbut bir hâle getirip, onları zencirlerle birbirine bağladık. Her iki arabanın arası yedi - sekiz karı kadardı ve buraya zencir çekilirdi. Mustafa Rûmî, rûm (311 a) tarzında arabalar yapmıştı. Çok hafif, kullanışlı ve güzel arabalardı. Üstâd Ali-Kulı aksilik ettiği için, Mustafa sağ kolda, Humayun'un yanına tâyin edildi. Araba yetişmeyen yerlere horasanlı ve hindistanlı istihkâmcılara hendekler kazdırıldı. Bu kâfirin bu kadar çabuk gelmesi, Biyâne'deki muharebe ve Şah Mansur, Kısımtay ve diğer Biyâne'den gelenlerin târif ve medihlerinden dolayı, askerlerin cesâreti kırılmıştı. Abdülaziz'in mağlûbiyeti ise, bunu büsbütün arttırdı. Halkın (404) endişesini gidermek ve askerin istihkâm hazırlığı için, arabaların yetişmediği yerlere, ağaçtan sehpâ gibi şeyler yapıp, yedi - sekiz karı olan her sehpâ arası, öküz derisinden yapılmış halatlarla, birbirine sıkıca bağlandı.

Bu hazırlık tamamlanıncaya kadar, yirmi - yirmi beş gün geçti. O esnada Kâbil'den, Sultan Hüseyin Mirza'nın kız torunu Kasım Hüseyin Sultan, Ahmed Yusuf Seyid Yusuf. Kıvam Orduşah ve diğer bâzı oradan-buradan toplanmış beş yüz kadar adam

geldi. Muhammed Şerif Müneccim uğursuzu da bunlarle birlikte geldi. Şarap getirmek üzere, Kâbil'e gitmiş olan Baba Dost Suçı da, Gazne'nin makbûl şaraplarından üç katar (311 b) deve yükü ile, bunlarla birlikte geldi.

Zikredildiği gibi, geçen vak'a ve hâllerden, saçma söz ve konuşmalardan, askerin telâş ve korkusu arttığı bir zamanda, Muhammed Şerif Müneccim uğursuzu, vâkıa bana söyleyecek faydalı bir sözü yoktu, fakat tesadüf ettiği herkese dâimâ, bu günlerde Merih'in garp tarafında olduğunu ve bu tarafta muharebe eden herkesin mağlûp olacağını söylüyordu. Bunu böyle bir uğursuza kim sormuş. Cesâretsiz halkın gönlünü bu daha fazla kırdı. Onun bu saçma sözlerine kulak vermeden, yapacağımız işleri durdurmayarak, muharebe hazırlığına himmet ve safları tanzime gayret ettik.

Pazar günü, ayın yirmi ikisinde, Şeyh Cemâlî'yi, Miyân-Dû-Âb okçularından ve Dehli'den toplayabildiği kadar asker toplayıp, bunların o taraftan iz'ac etmek üzere, Mivât köylerine akın ederek, elinden gelen her şeyi yapması için, gönderdik. Kâbil'den gelmekte olan Molla Türk Ali'ye de, Şeyh Cemâlî'ye iltihak edip, Mivât'a akın etmesi ve düşmanı bozmakta kusur göstermemesi emredildi. Mağfûr Divan'a da aynı emir verildi. Bunlar gidip, Mivât'ın birkaç kenar köylerine akın ederek, yağma etmişler ve esirler almışlar. Fakat bu suretle (405) düşman o kadar iz'ac edilemedi.

Pazartesi günü, Cemaziyelevvel ayının yirmi üçünde, (312 a) gezmek için çıktım. Gezinti esnasında - tövbe gailesi hatırımda idi ve meşrû olma-

yan işi yapmakta devam ettiğimden, dâimâ vicdan azabı duyuyordum - dedim: — "Ey nefs,

Ne zamana kadar günahlardan zevk alacaksın; tövbe tatsız değildir; onu da tat. Ne zamana kadar isyanda bulunacaksın ve ne zamana kadar mahrumiyetler içinde rahat edeceksin, ne zamana kadar nefsine tâbi olacaksın ve ne zamana kadar ömrünü zâyi edeceksin. Gazâ niyeti ile yürüyorsun, ölümü gözüne alıyorsun; ölümü göze alan kimsenin ne yacacağını bilirsin; kendini bütün haramdan uzak tutar, kendini bütün günahlarından temizler. Bu geçici hayata vedâ edip, şarap içmekten tövbe ettim. Altın ve gümüş sürahi ve kadehleri, bütün meclis takımlarını o zaman toplayıp, hepsini kırdım; içkiyi terkedip, gönlümü rahatlandırdım.

Bu kırılmış altın ve gümüş sürahi ve takımlar, lâyık olanlara ve dervişlere taksim edildi. Bu tövbede beni tâkip eden ilk adam Ases oldu. Sakal bırakmağa da muvafakat etmişti. O gece ve ertesi sabah, bey, içki, sipahi ve sipahi olmayanlardan üç yüze (312 b) yakın adam tövbe etti. Mevcut şarapları döktürerek, Baba Dost'un getirdiği şaraplara da tuz koyup, sirke yapılmasını emrettim. Şarapların döküldüğü yerde büyük bir vayn kazdırıldı. Bu vaynı taşla ördürerek, onun yanında imaret yapılmasına karar verdim. Dokuz yüz otuz beş senesinde, Muharrem ayında, gidip Güvâlyâr'ı seyrederek, döndüğüm zaman, Dûlpûr'dan Sikri'ye geldim; bu vayn tamam olmuştu. Daha önce, kâfir Sengâ'ya muzaffer olursam, tamgayı (gümrük) müslümanlara bağışlamağa karar vermiştim. Tövbe (406) esnasında Derviş Muhammed Sârbân ile Şeyh Zeyn tamgayı bağışlama vaadini hatırlattılar. — "İyi

hatırlattınız" — dedim ve elimizde bulunan vilâyetlerde müslümanların tamgası bağışlandı. Münşileri çağırıp, vâki olan bu iki büyük vak'anın bildirilmesi için, fermanlar yazılmasını emrettim. Şeyh Zeyn'in inşası ile fermanlar yazılarak, bütün memlekete gönderildi. Bu inşa şudur:

Zahîreddin Muhammed Babur'un fermanı. ("Tövbe edenleri ve temizleri seven tövbe kabûl ediciye hamdederiz. Günahkârlara doğru yolu gösteren ve mağfiret isteyenlerin dileğini yerine getiren bağışlayıcıya şükrederiz. Yarattıklarının en hayırlısı Muhammed'e, sâf evlâd ve tâhir eshâbına Allahtan rahmet dileriz").

Akıl erbâbının, esbâbın suretlerinin ma'kesi ve sadâkat ile doğruluk incilerinin mahzeni olan, fikir aynaları şu fikrin parlak cevherlerinin (313 a) süsünü kabûl edecektir: insanın tabiati, yaradılış icabı, nefsâni lezzetlere mâildir. Şüpheli şeylere karşı olan isteği terk etmek, Alahın tevfikine ve semâvi bir yardıma bağlıdır. Beşer şerre meyletmekten uzak değildir. ("Nefsimi terbiye etmiyorum; zîra nefs kötü şeyleri emreder") ve ondan sakınmak ancak yarlığayıcı padişahın inâyeti ile olur. ("Ve bu Allahın keremidir, dilediğine verir; Allah büyük kerem sâhibidir").

Bu yazıyı yazmaktan ve bu sözleri söylemekten maksat şudur:

Beşeriyet icabı, padişahlık merasim ve levazımı iktizası, şah ve sipahilerden mevki sâhiplerinin âdetleri dolayısı ile, gençlik anlarında bâzı günahlar işleniyor ve bir az havâlyât ile meşgul olunu-

yordu. Birkaç gün sonra tamamen hasret ve nedâmet gelince, bütün bu işlenen günahlar birer-birer terk ediliyor ve hâlis bir tövbe ile dönüş kapısı örtülüyordu. Fakat bu maksatla istenilenlerin en mühimi ve hissedilen ihtiyaçların en şiddetlisi olan şarap tövbesi, ("işler vakitlerine bağlıdır") perdesi ile örtülü kalmıştı. Tam bir cehd ile cihad ehrâmını bağladığımız ve islâm şi'arlı asker ile birlikte, kâfirlere karşı harbe giriştiğimiz bu uğurlu anlarda, gayib mülhimi ile şüpheden ârî hâtiften ("iman edenlerin kalplerinin Allahın zikri ile huşû içinde bulunacakları zaman gelmedi mi") mazmûnunu işiterek, günah sebeplerini kökünden atmak için, tam bir gayretle, tövbe kapılarını çaldık. Tevfik rehberi, ("bir kapıyı çalmakta inad eden içeri girer") (313 b) mazmûnu iktizasınca, ikbâl kapısını açtı ve bu cihada başlamakla nefse muhalefetten ibâret olan büyük cihadı (407) emretti. Hulâsa ("ya rabbî, biz kendimize zulmettik") âyetini ihlâs diline getirerek, ("sana doğru döndüm ve ben müslümanların ilkiyim") ile gönül levhasını süsledik.

Gönülde gizli bir istek olan şarap tövbesini kuvveden fi'le çıkardık. Zafer ihtişamlı hademeler, sonu uğurlu olan hüküm mûcibince, çokluk ve ziynetçe yüksek semânın yıldızları gibi, güzel meclisin süsü olan sürahi, kadeh ve sâir altın ve gümüş âlât ve edevât şeri'atin izzeti için, alçaklık ve zillet toprağına çarparak, inşallah kırmağa muvaffak olacağımız putlar gibi, parça parça ettiler ve her parçasını bir fakire ve bir biçâreye verdiler. Bu kabûlü yakın tövbenin uğuru ile, mukarreplerin çoğu, ("halk, padişahının dinindedir") muktezasın-

ca, aynı mecliste tövbe şerefine mazhar oldular ve şarap içme hevesinden tamamen vaz geçtiler. Böylece saatten saate emir ve nehiye baş eğenler bölük bölük bu saadete ulaşıyorlar. ("hayra yol gösteren, hayır işleyen gibidir") muktezâsınca, bu işlerin sevabının, falı uğurlu olan nevvâbımızın padişahlığı zamanına âit olması ve bu saadetin uğurluluğu ile fetih ve nusretin günden güne artması ümit edilir.

Bu niyetin tamamlanmasından ve bu emniyetin alınmasınden sonra, muhafazamızdaki memleketlerde — Allah buraları felâket (314 a) ve belâlardan korusun — hiç bir canlı ferdin şarap içmemesi ve onu elde etmeğe çalışmaması, şarap yapıp satmaması ve satın dahi almaması, götürüp getirmemesi, hattâ evinde bile bulundurmamasını ve ("bundan çekininiz, belki iflâh olursunuz") mânasını mutazammin, âlemin boyun eğdiği ferman sâdir oldu.

Bu fetihlere teşekkür ve bu has tövbenin kabûlüne tasadduk olmak üzere, padişahın cömertlik denizi harekete gelerek, cihanın mâmûrluğuna sebep olan ve Âdem oğullarının yüzünü ağartan kerem dalgaları baş gösterdi. Bütün memleketlerin, evvelki padişahların almakta bir an bile geçikmedikleri, hadden ve hesaptan aşırı vergilerini, resûllerin efendisinin şeri'atine aykırı olduğu için, müslümanlardan kaldırdı ve hiç bir şehir, kasaba, yol, geçit, uğrak ve limandan vergi alınmaması ve bu emrin kaidelerini değiştirmek ve başkalaştırmak gibi, yolsuzluklara yol verilmemesi hususunda, ("ve her kim onu işittikten sonra değiştirirse, günahı

değiştirenin üzerinedir") mânasını mutazammım ferman çıktı.

Türk, (408) tâcik, tatar, arap, acem, hindli, farslı, sipahi, re'aya ve bütün milletler ile Âdem oğullarından, padişahın kereminin gölgesinde emin olarak yaşamak isteyenler, bu ebedi ümide bel ve ümid bağlayarak, ebedî devletin duası ile meşgûl olsunlar ve bu hükümlerin icap ettirdiği şeylerden ayrılmayıp, başka tarafa sapmasınlar. Bu fermanın icabına göre hareket edip, hükümlerini yerine getirerek, yüksek ve şerefli mührü hâvî olduğunu görünce, mutlaka itimad etsinler.

Dokuz yüz otuz üç senesi Cemaziyelevvel (314 b) ayının yirmi dördünde, ulu emir üzerine, yazıldı. Yüce Tanrı onu yükseltsin ve nufûzunu ebedî kılsın".

O günlerde, zikredildiği gibi, geçen vak'alardan dolayı, büyük ve küçükte gaile ve telâş çoktu. Hiç kimseden cesûr bir söz ve kahramanca bir fikir işitilmezdi. Hâdiseleri olduğu gibi göstermeleri lâzım gelen vezirlerin ve idareyi takviye etmek vazifesi ile mükellef olan emîrlerin sözleri korkakça olduğu gibi, gerek kendilerinde ve gerek tedbir ve tekliflerinde cesâret yoktu. Bu sefer de Halife iyi hareket etti. İnzibat ve nizam hususunda gayret ve ihtimam göstermekte kusûr etmedi.

Nihâyet, halkın böyle cesâretsizliğini öğrendiğim ve bu nevî gevşekliğini gördüğüm zaman, bir tedbir hatırıma geldi. Bütün beyler ve yiğitleri çağırarak, onlara: — "Ey beyler ve yiğitler.

Dünyaya gelen herkes ölecektir; kalan ve ebedî olan Tanrıdır.

Hayat meclisine giren herkes, nihâyet ecel kadehinden içecektir; dirilik konağına gelen herkes, nihâyet dünya denilen bu gam evinden geçecektir.

Kötü adla yaşamaktansa, iyi adla ölmek daha iyidir.

İyi adla ölürsem, ne âlâ; bana nâm lâzım, çünkü vücud ölecektir.

Yüce Tanrı bize öyle bir saadet nasîp etmiş ve öyle bir devlet vermiştir ki, ölen şehid ve öldüren gâzidir. Hepimizin, Tanrının kelâmı ile, (315 a) and içmemiz lâzım ki, hiç kimse bu muharebeden yüz çevirmeği düşünmesin ve vücudundan canı ayrılıncaya kadar, bu döğüşmeden ayrılmasın" — dedim.

Bey ve nöker, büyük ve küçük, hepsi itibar gösterip, *Kur'*an'ı elerine alarak, bu şekilde ahd ve şart ettiler. (409) Güzel bir tedbir idi. Yakından ve uzaktan dost ve düşmanın görmesi ve işitmesi için, iyi oldu.

O günlerde, her tarafta fitne ve fesad hâkim idi. Hüseyin Han Nûhâni, Râbiri'yi gelip zapdetti. Kutub Han'ın adamı Çendvâr'ı aldı. Rüstem Han denilen bir herif, Miyân-Dû-Âb'daki okçuları toplayarak, gelip, Kûl'ü aldı ve Küçük Ali'yi esir etti. Zâhid, Senbel'i bırakıp çıktı. Sultan Muhammed Dulday, Kanûc'u bırakıp, döndü. Güvâlyârlı kâfirler gelip, Güvâlyâr'ı muhasara ettiler. Güvâlyâr'a yardıma gönderilmiş olan Âlem Han, oraya gitmeden, kendi vilâyetine gitti. Her gün, her taraftan fena bir haber gelirdi. Bâzı hindistanlılar askerden kaçmağa başladılar. Heybet Han Gurkendâz kaçıp

Senbel'e gitti, Hasan Han Bârîvâl kaçıp, kâfir tarafına geçti.

Bunlara bakmadan, ileri harekete devam ettik; arabalar ve tekerlekli sehpâlar ve diğer hazırlanmış olan vasıtalarla, Salı günü, (315 b) Cemaziyelâhır ayının dokuzunda, nevrûz günü, harekete geçtik. Sağ kol, sol kol ve merkez saflarını tanzim edip, önümüze araba ve tekerlekli sehpâları alarak, bunların arkasına, bütün tüfenkendâzlarla birlikte, Üstâd Ali-Kulı tâyin edildi. Yayalar ayrılmadan, arabaların arkasından, saf hâlinde, yürüyeceklerdi. Saflar yerlerine geldikten sonra, bütün saflara sür'atle at koşturup, sağ ve sol kollarla merkezdeki bey yiğit ye sipahilere yetişerek, onlara cesâret verip, her bölüğün nerde duracağını ve ne şekilde yürüyeceğini tesbit ve tâyin ederek, bu tertip ve tensik ile bir kürûh kadar mesafe yürüyüp, indik. Kâfirler de, bundan haberdar olarak, karşıdan bölük-bölük tanzim edilmiş oldukları hâlde, geldiler. İndikten sonra, ordugâh ve ordugâhın önü araba ve hendeklerle mazbut ve müstahkem bir hâle konuldu.

O gün muharebe etmek niyeti olmadığı için, az bir mikdar yiğit ileri gidip, düşmanla çarpışarak, tâlih denediler. Bir (410) kaç kâfiri ele geçirip, başlarını kesip getirdiler. Melik Kasım da bir kaç baş kesip getirdi. Melik Kasım iyi hareket etti. Böylece askerin cesâreti çok yükseldi ve kendine itimad geldi. Halkta başka bir te'sir husûle geldi. Ertesi sabah kalkıp, muharebe etmek tasavvurunda idik. Fakat Halife ve diğer bâzı sâdık dostlar, (316 a) gidilecek olan yurt yakın olduğu için, önce

orasını hendeklerle mazbut bir hâle getirdikten sonra gidilirse, daha muvafık olacağını arzettiler. Hendek işi için Halife oraya gidip, hendek yerlerini istihkâmcılara göstererek, çavuşlar tâyin edip geldi.

Cumartesi günü, Cemaziyelâhır ayının on üçünde, arabaları önümüzden çektirerek, sağ ve sol kollar ve merkez, saf hâlinde, bir kürûhe yakın mesafe yürüyüp, tâyin edilmiş olan yurda indik. Bâzı çadırlar kurulmuş ve bâzıları da kurulmakta iken, düşman saflarının peyda olduğu haberini getirdiler. Hemen atlara binip, sağ ve sol kolların kendi yerlerine giderek, arabalarla safları zapt ve tertip etmeleri emredildi.

İslâm askerinin keyfiyeti ve kâfirler sürüsünün kemiyeti, safların vaziyeti ve islâmlarla kâfirlerin muharebeleri tamamen mâlûm olacağı için, Şeyh Zeyn tarafından kaleme alınan şu fetihnâme aynen buraya alındı.

Zahireddin Muhammed Babur Gâzi'nin fermanı

("Her türlü hamd, vaadinde sâdık, kuluna yardımcı ve askerine zâhir olup, tek başına düşmanlarını zelil eden ve her şey kendisi ile kaim olan Allaha mahsustur. Doğru yola sâlik velilerinin yardımı ile, islâmın sütûnlarını yükselten ve putların ayaklarını, âsi (316 b) düşmanlarının kahri ile, alçaltan ve zulm edenlerin kökünü kıran Alahım (yardım sendendir). Her türlü hamd, âlemlerin rabbi olan Allaha mahsustur, Allahın salât ve selâmı, kıyamete kadar yarattıklarının en hayırlısı,

gâzilerin ve mücâhidlerin efendisi Muhammed'in, Ali'nin ve yol gösterici eshâbının üzerine olsun").

Allahın nîmetlerinin tevatürü, şükür ve senâsının çoğaltılmasına bâistir. Şükür ve senâsının çoğaltılması, nîmetlerinin tevatürünü îras eder. Her bir nîmet, bir şükrü müstelzim ve her bir şükürden sonra da bir nîmet mukarrerdir. Fakat şükrün icap ettirdiği şeyleri edâ etmek, insanın kudreti hâricindedir. İktidar sâhipleri onun merasimini ifadan (411) âcizdirler. Bilhassa bir nîmete mukabil edilmesi lâzım gelen şükürden büyük, ne dünyada bir devlet bulunur ve ne de âhirette ondan büyük bir saadet görünür. İşte bu nîmet, ("onlar kâfir fâcirlerin tâ kendileridir") âyeti, emsâlleri hakkında nâzil olan kâfirlerin kuvvetlileri üzerine nusret bulmak ve fâcir zenginleri istilâ etmekten başka bir şey değildir. Akıl sâhiplerinin nâfiz nazarlarına bundan daha güzel bir saadet görünmez. Minnet Allaha ki, bu büyük saadet ve ulu mevhibe, beşikten bu vakite kadar, hayır düşünen kalp ve doğru hükmeden aklın asîl isteği ve bir tek maksadı idi.

Bu mübârek günlerde her şeyi bilen padişahın âtıfeti yüz gösterdi. Minnetsiz nîmet kapılarını açıcı ve illetsiz feyz bahşedici olan Allah, feyz kapılarının fethinin anahtarı ile büyüklüğü, nusretin sığındığı nevvâbımızın emellerine açtı. Behcet sâhibi kavmimizin meşhur isimlerini kerem sâhibi gâzîlerin defterine geçirdi. İslâmın bayrağı, zafer sâhibi askerlerimizin imdadı ile, (317 a) yüksekliğin zirvesine ulaştı. Bu devletin zuhûrunun ve bu saadetin sudûrunun keyfiyeti şudur: İslâmiyeti koruyan askerlerimizin kılıçlarının ışıkları Hindistan memle-

ketlerini fetih ve zafer nurlarının ışıkları ile, evvelki fetihnâmelerde yazıldığı gibi, münevver kılınca, tevfik-i ilâhi zafer nişânesi olan bayraklarımızı Dehli, Agra, Cûnpûr, Harid, Behâr v.s. memleketlerde dalgalandırdı. Müslüman ve kâfir olan kavimlerin ekserisi, mes'ud âkibetli nevvâbımıza itaat ve inkıyadı ihtiyar ederek, sıdk ve ihlâs adımları ile, kulluk yolunu tutular.

Fakat evvelce âkibeti uğurlu nevvâbımıza itaatten dem vuran (Rânâ Sengâ) kâfiri şimdi, ("çekindi, kibirlendi ve böylece kâfirlerden oldu") mazmûnunca iş işleyip, şeytan gibi, baş kaldirdı. Zamane askerinin kaidi ve mehcûr orduların rehberi olarak, bâzılarının gerdanlarında lânet toku zennârı ve bâzılarının da eteklerinde irtidat mihneti dikeni bulunan tâifelerin toplanmasına bâis oldu. O mel'ûn kâfirin - kıyamet gününde rezil olsun - Hindistan vilâyetindeki istilâsı o dereceye vardı ki, padişahlık devleti güneşinin doğuşundan ve şahlar şahı halifeliği nurunun parlayışından evvel, bu mukatelede fermanına boyun eğen asil râca ve râylar ve bu muharebede hükmü altında bulunup, irtidat ile muttasıf (412) olan hâkim, (317 b) rehber ve büyüklerini göz önünde tutup, hiç bir muharebede ona mutavaat, belki muvafakat bile etmemişler ve hiç bir seferde onun sohbet ve arkadaşlığı yolunu tutmamışlardı.

Bu geniş diyarın, Dehli sultanı, Gücerât sultanı ve Mândû sultanı ve sâir gibi, bütün sultanları, diğer kâfirlerin muvafakati olmadığından, o kötü gidişli adama mukavemet etmekten âciz kalmışlar ve türlü-türlü hiyleleri ile müdârâ ve muvâsâ edi-

yorlardı. Küfür bayrağı takriben iki yüz kadar İslâm şehrinde dalgalanmıştı. Mâbed ve mescidleri tahrip ederek, o şehir ve memleket müslümanlarının evlât ve ayâlini esir etmişti. Kudret ve kuvveti o dereceye varmıştı ki, Hind'in devam edip gelmekte olan ve bir lek vilâyeti yüz atlı ve bir kürûru da on bin atlı addetmekten ibaret olan kaidesine nazaran, bu kâfir başbuğu herifin musahhar memleketi on kürûra bâliğ olmuştu; bu bir lek süvarilik yer eder. Bu zamanlarda, hiç bir muharebede kendisine yardım etmeyen meşhûr kâfirlerin çoğu, İslâm askerine olan düşmanlıkları hasebi ile, bu kâfirin, işleri güçleri şekavet olan, askerine iltihak ettiler.

İş o dereceye vardı ki, on müstakil hâkim, her biri duman gibi serşeklik dâvasında bulundular ve her biri bir kıt'ada, kâfir kütlelerinden birine kaid olarak, hâlhâl ve zencir gibi, o fâcir kâfire yapıştılar. (318 a) Aşere-i mübeşşerenin aksine, şekavet arttıran, (" onlara, elîm bir azaba dûçâr olacaklarını söyle") bayrağını çeken bu on kâfir, fazla tab'a ile askerlere ve geniş pergenelere sâhip idiler. Bunlardan Selâhaddin — otuz bin süvarinin başbuğu idi, Râvel Ûdî Sing Bâgerî — on iki bin atlı, Midni Râv — on iki bin, Hasan Han Mivâtî, — on iki bin, Bârmel İderî — dört bin, Nerpet Hâre — yedi bin, Setervî Keçî — altı bin, Dîrim-Div — dört bin ve Bir-sing-Div — dört bin atlıya mâlik idiler. Sultan Sikender'in oğlu Mahmud Han da, vilâyet ve pergenesi olmamasına rağmen, serdarlık ümidi ile, tahminen on bin atlı toplamıştı. Bu selâmet ve emniyet vâdisinden mehcûr olanların mecmûu, Hind vilâyet ve pergene kaidesine göre, iki lek ve bin atlı idi. Hâsılı

bâtınan mağrûr ve zâhiren kör olan o kâfir, günleri kara kâfirlerin kasvetli gönüllerini, ("birbirinin üstüne gelen karanlıklar gibi") (413) birbirine bağlayıp, muhâlefet ederek, insanların efendisinin — Allahın salât ve selâm üzerine olsun — şeri'atinin esasını yıkmak kasdı ile, müslümanlarla muharebeye geldi.

Padişahın mücâhidleri, Allahın kazası gibi, o tek gözlü deccalın başına üşüşerek, ("kaza gelince, göz kör olur") kaziyesini, basiret sâhiplerinin nazarlarına arz ettiler ve ("her çalışan, nefsi için çalışır") (318 b) âyetini göz önünde tutarak, itaati vâcip olan ("kâfirlere ve münafıklara karşı cihad ediniz") hükmünü tatbik ettiler. Dokuz yüz otuz üç senesi, Cemaziyelâhır ayının on üçüncü Cumartesi günü — ki, ("Allah Cumartesi günlerinizi mübârek etmiştir"), o günün mübârekliğinin bir nişânesidir — Biyâne müzafâtından, Kânvâ mevkii civarındaki iki tarafı din düşmanları ile dolu olan dağlık arazi, encamları nusret olan islâm askerlerinin çadır kurdukları yer oldu. İslâm askerinin debdebe ve ihtişamı din düşmanlarının ve mel'ûn kâfirlerin kulağına erişince, eshâb-ı fil gibi, ehl-i islâmın kâbesini yıkmak isteyen, Muhammed ümmetinin muhalifleri, dağ suratlı ve ifrit yüzlü filleri kendilerine siper yaptılar. Hepsi müttefik ve bir gönüllü olarak, işleri şekavet olan askerlerini bölük - bölük ayırdılar.

Eshâb-ı fil gibi, zelil hindular, fillere mağrûr oldular.
Hepsi de, ecel gecesi gibi, mekrûh ve uğursuz. geceden daha siyah ve yıldızdan daha çoktular. Hepsi ateş gibi idiler; fakat kinlerinden. duman gibi, başlarını mâvi semâya kaldırmışlardı. Sağdan ve soldan, atlı ve piyâde, binlerce karınca gibi, saldırdılar.

Yüzlerini, vuruşmak ve harp etmek niyeti ile, şiârı nusret olan orduya çevirdiler. Şecaat bağının ağaçları olan İslâm gâzîleri, sanevber gibi, saflar bağlayarak, (319 a) güneş gibi parlayan, sanevber heybetli mızraklarını, Allah yoluna cihad edenlerin kalpleri gibi, yüksekliğin zirvesine çıkardılar. İskender'in seddi gibi, demir renkli saf ve Peygamberin şeri'atinin yolu gibi, doğruluk ve muhkemlik bakımından, metin bir melce meydana getirdiler. ("sanki, onlar muhkem binalardır"), bunun metânetine bir işâret, felâh ve zafer, ("onlar rablarının inâyeti ile, hidâyet üzere olup, felâh bulmuşların tâ kendileridir") muktezâsınca, o ahaliye has bir sıfattır. (414)

Bu safta vehîm tabiatlerden bir delik bile yoktur;
şahlar şahının reyi ve din gibi kavidir. Semâyı
süpüren alemleri, elifleridir.

Nihâyet ihtiyatı göz önüne alarak, Rûm gâzîleri gibi, askerin önünde bulunan tüfenkçi ve râdendâzları muhafaza için, arabalardan bir sıra tertip edilerek, birbirine zencir ile bağlandı. Hâsılı İslâm askerleri öyle bir intizam ve istihkâm meydana getirdiler ki, koca akıl ve çarh-ı esîr, bunun müdebbir ve mürettibine âferin okudu. Bu tertip, istihkâm, teşyid ve intizam hususunda, o sultanın mukarreplerinden devlet-i hakaniyenin mûtemedi nizâmeddin Ali Halife hayli sa'i ve ictihad gösterdi. Bütün tedbirleri takdire muvafık, reislik ve başarılıkları parlak aklın tahsinine uygun geldi.

Padişahın izzet mahalli merkezde te'sis edilmişti. (319 b) Merkezin sağında izzetli, olgun, bah-

tı yâver birader ve herkesin yardımını istediği padişahın âtıfeti ile mütemâyiz Çın-Timur Sultan; izzetli, reşid, Allahü taâlânın teveccüh nazarına mazhar olan mahdum Süleyman Şah; hidâyetin melcei ve veliliğin müntesebi hoca kemâleddin Dost Hâvend; sâltanat-ı âliyenin mûtemedi ve atebe-i seniyenin emîni, ihtisas sâhiplerinin zübdesi ve has mukarrep cemâleddin Yunus Ali; hasların desteği ve ihtisası tam celâleddin Şah Mansur Barlas, hasların desteği ve ihtisas sâhiplerinin zübdesi nizâmeddin Derviş Muhammed Sârbân; hasların desteği ve ihlâsı hakiki şahâbeddin Abdullah Kitâbdâr ve nizâmeddin Dost Eşik-Ağa yerlerini tesbit etmiş bulunuyorlardı.

Merkezin solunda ise, saltanatın melcei, hilâfetin müntesebi ve herkesin yardımını istediği padişahın âtıfeti ile mütemâyiz Sultan Alâeddin Âlem Han b. Sultan Behlûl Lûdî; müşarünileyh sultan hazretlerinin mukarrebi, insanlar arasındaki vezirlerin en büyüğü, halkın sığınağı ve islâmiyetin müeyyidi Şeyh Zeyn Hâfî; müşarünileyh sultan hazretlerinin mukarrebinin oğlu, hasların desteği ve ihlâsı tâm kemâleddin Muhib Ali; merhum Koç Ahmed'in kardeşi ve hasların desteği nizâmeddin Terdi Bey; (320 a) büyüklerin ve ileri gelenlerin desteği ve merhum Koç Bey'in oğlu Ârâyiş Han; milletler arasındaki vezirlerin büyüğü ve arslan kıran koca kemâleddin Hüseyin ve (415) divan memurlarının bir kısmı mukarrer yerlerine yerleşmişlerdi.

Sağ cenahta, bahtı yâver, saadet sâhibi, kâmkâr, yaradıcı Allahın inâyet nazarına mazhar, saltanat ve kâm burcunun yıldızı, hükümdarlık ve hi-

lâfet semâsının güneşi, köle ve hürlerin lisanı ile methedilmiş, saltanat ve hilâfetin îzâz ettiği ve olgun mahdum Muhammed Humayun Bahadır yer almıştı.

Saadete yakın olan sağında, saltanat melcei hazretlerinin mahdumu ve mükâfat bahşedici padişahın âtıfeti ile mütemâyiz Kasım Hüseyin Sultan; hasların desteği nizâmeddin Ahmed Yusuf Oğlakçı; mülkün mûtemedi, ihlâsı tâm celâleddin Hindu Bey Kuçın; mülkün mûtemedi, ihlâsında sâdık celâleddin Husrev Kökeltaş; mülkün mûtemedi Kıvam Bey Orduşah; hasların umdesi, akîde ve ihlâsı kâmil Veli Hâzin Kara-Kuzı; hasların desteği nizâmeddin Pîr-Kulı Sistânî; milletler arasındaki vezirlerin desteği hoca kemâleddin Pehlivan Bedahşî; hasların mûtemedi nizâmeddin Abdüşşükûr ve âyanın desteği, Irak ilçisi Süleyman Ağa ile (320 b) Sîstân ilçisi Hüseyin Ağa bulunuyorlardı.

Zafer kaplı olan soluna ise, müşarünileyhin kam sâhibi oğlu, saltanatın melcei, âlicenap ve hazret-i murtazaya müntesip Mîr Heme; hasların direği ve ihtisası kâmil şemseddin Muhammedî Kökeltaş ve nizâmeddin Hâcegî Esed Cândâr (Hândâr) tâyin edilmişlerdi.

Sağ cenahta Hind ümerasından, mülkün desteği, hanlar hanı Dilâver Han; âyânın desteği Melikdâd Kerânî (Kererânî) ve âyânın umdesi, şeyhler şeyhi Şeyh Gûren, kendilerine ferman buyurulan yerlerde, mevkî almışlardı.

Şi'ârı islâmiyet olan ordunun sağ cenahında mevki-i âlî, nakipliğin penâhı, yüksekliğin desteği, Tâhâ ve Yâsîn âilesinin mûcib-i iftiharı, resûller

efendisinin oğullarının nümûnesi Seyid Mehdi Hoca; kâm sâhibi, aziz, olgun ve hâlik hazretlerinin inâyet nazarlarına mazhar olmuş birader Muhammed Sultan Mirza; saltanatın melcei, hilâfete müntesip ve kendisinden yardım istenilen padişahın âtıfetine mazhar Âdil Sultan b. Mehdi Sultan; mülkün mûtemedi ve ihlâsı kâmil muizzeddin Abdülaziz Mîrâhûr; mülkün mûtemedi şemseddin Muhammed Ali Ceng-Ceng; hasların umdesi ve ihlâsı kâmil celâleddin Kutluk-Kadem Karavul; hasların umdesi ve ihlâsı kâmil celâleddin Şah Hüseyin Yâregi Moğul Gancı (416) ve nizâmeddin Can Muhammed Beg-Ateke saf bağlanmışlardı.

Bu tarafa ise, Hind emîrlerinden, sultanların neticesi ve mezkûr Sultan Alâeddin oğullarından Kemâl Han ve Celâl Han (321 a) ile âyânın umdesi Ali Han Şeyhzâde Fermüli; âyânın umdesi Nizam Han Biyâne tâyin edilmişlerdi. İhtiyat olarak, hasların mûtemedi ve ihlâsı kâmil Terdike ve Baba-Kaşka'nın kardeşi Melik Kasım bir mikdar moğul ile sağ cenaha ve hasların mûtemedi, ihlâsı hakikî Mü'min Ateke ile hasların mûtemedi Rüstem Türkmen bir mikdar has bendegân ile birlikte, sol cenaha gönderildiler.

İhtisas sâhiplerinin zübdesi, hasların desteği ve ihtisası kâmil nizâmeddin Sultan Muhammed Bahşı islâm gâzilerinin âyân ve erkânını mukarrer mahâl ve mevzilere yerleştirmiş ve kendisi de verilecek emirlerimizi istimâa hazır bulunuyor, tavaçı ve yasavulları etraf ve eknâfa göndererek, piyâde ve süvarinin zabt ve rabt hususundaki itaati kat'i emir-

lerimizi büyük sultanlara, kerim emirlere ve sâir ihtiram sâhibi gâzilere ulaştırıyordu.

Askerin rükünleri dikilip, herkes kendi yerine koşunca, hiç bir kimsenin bulunduğu yerden kımıldanmaması ve izinsiz muharebeye başlamaması hususunda, imtisâli lâzım ve iz'ânı vâcip olan ferman sâdir oldu. Mezkûr günden bir pas geçmişti ki, mütekabil iki fırka karşı karşıya gelerek, muharebe ve mukateleye başladılar. İki taraf askerlerinin merkezleri (321 b) nur ve zulmet gibi, karşı karşıya gelmiş bir vaziyette, sağ ve sol cenahlarda öyle azîm bir boğuşma başladı ki, yeri zelzele ve yüksek göğü de velvele kapladı.

Eserleri şekavet olan kâfirlerin sol cenahı, şi'arı islâmiyet olan askerlerin meymenet örtülü sağ cenahları üzerine yürüyünce, başta Husrev Kökeltaş ve Baba-Kaşka'nın kardeşi Melik Kasım olmak üzere, hamle ettiler. Aziz kardeş Çın-Timur Sultan, ferman mûcibince, onlara yardıma koşarak, cesûrâne döğüşmeğe başladı. Kâfirleri yerlerinden koparıp, merkezlerine kadar sürdü. Bu aziz biradere gereken mükâfat verildi.

Asrımızın biriciği Mustafa Rûmî, emir ve nehyeden padişahın inâyet nazarlarına mazhar aziz ve kâm sâhibi mahdum Muhammed Humayun Bahadır'ın merkezinden, arabaları ileri sürerek, kâfir askerinin saflarını tüfenk (417) ve darbzenlerle, kendi kalpleri gibi, kırmıştı. Muharebe esnasında aziz ve reşid birader Kasım Hüseyin Sultan ve hasların desteği nizâmeddin Ahmed Yusuf ve Kıvam Bey, emir alarak, onların imdadına koştular.

Kâfir bölükleri zaman-zaman ve arka-arkaya kendi adamlarının imdadına geliyorlardı. Biz de mülkün mûtemedi celâleddin Hindu Bey'i ve onun arkasından hasların desteği Muhammedi Kökeltaş'ı, Hâcegi Esed Cândâr'ı ve ondan sonra da (322 a) yüce sultanının mûtemedi yüksek eşiğin mü'temeni ve has mukarrep cemâleddin Yunus Ali'yi, hasların umdesi ve ihlâsı tâm celâleddin Şah Mansur Barlas'ı, hasların desteği şahâbeddin Abdullah Kitabdâr'ı ve onların arkasından da hasların desteği Dost Eşik-Ağa ve Şemseddin Muhammed Halil Ahta-Beği'yi yardıma gönderdik.

Kâfirlerin sağ cenahındakiler, İslâm askerinin sol cenahı üzerine, mükerreren hücum ettiler ve kendilerini necât bulmuş gâzîlere ulaştırdılar. Fakat her saldırışlarından büyük gâzîler, âkibeti zafer olan oklarının yarası ile, onların bir kısmını ("oraya girerler; ne kötü yerdir orası") husrân evine gönderip, bir kısmını da kaçırdılar. Bunun üzerine hasların mûtemedi Mü'min Ateke ve Rüstem Türkmen, şekavetin melcei olan kâfirlerin destegâh-ı zulmet olan askerlerinin arkalarından saldırdılar. Hasların mûtemedi, ihlâsı hakikî ve nökerlerin başlığı Hoca Mahmud Ali Ateke ve sultan hazretlerinin mukarrebi, devletin mûtemedi nizâmeddin Halife'yi onların yardımına gönderdik. Aziz ve reşid kardeş Muhammed Sultan Mirza, saltanatın melcei Âdil Sultan, mülkün mûtemedi mu'izzeddin Abdülaziz Mîrâhûr, celâleddin Kutluk-Kadem Karavul; şemseddin Muhammed Ali Ceng-Ceng ve hasların desteği Şah Hüseyin Yâregi Moğul Gançı muharebeye başlayarak, ağır bastılar. Milletler arasındaki vezirlerin en

büyüğü hoca kemâleddin Hüseyin'i, divânîlerden (322 b) bir müfreze ile, onlara yardıma gönderdik. Bütün cihad ehli, âzamî cehd ve gayretle, mukateleye rağbet gösterip, ("onlara söyle, bizim için iki güzel şeyin birinden başka bir şey mi bekliyorsunuz") âyet-i kerimesini göz önünde tuttular. Canlarını feda etmeği göze alarak, can alma bayrağını yükselttiler.

Muharebe ve mukatele uzayınca, arabaların arkasında, zencirdeki arslanlar gibi duran, padişahın hassa askerlerinden (418) muharip yiğit ve birlik ormanı arslanlarının, merkezin sağ ve solundan dışarı çıkmalarına ve tüfenkçileri ortaya alarak, muharebeye başlamalarına dâir, iz'ânı vâcip ferman sâdir oldu. Subh-ı sâdıkın ufukta yüz gösterişi gibi, arabaların arkasından dışarı fırladılar. Meymenetsiz kâfirlerin şafak renkli kanlarını, dönen feleğe benzeyen muharebe meydanına dökerek, birçok serkeşlerin başlarını, yıldız gibi, vücut feleğinden ayırdılar.

Adamları ile birlikte, merkezin önünde duran asrın nâdir şahsiyeti Üstâd Ali-Kulı, yiğitlikler göstererek, kâfirlerin demir kaplı hisar gibi olan saflarına öyle ağır taşlar atıyordu ki, eğer o taşların birini ameller terazisinin bir kefesine koysalar, sâhibi ("terazisi ağır basan kimse, hoş bir hayat içindedir") sırrına mazhar olurdu veya metânetli ve yüce bir dağa vurulsa, ("atılmış yün gibi"), onu savururdu, Taş, tüfenk ve darbzen atarak, kâfir cesedlerinin binalarından çoğunu yıktı. (323 a) Merkez tüfenkçileri, ferman mûcibince, arabalardan muharebe meydanına gelerek, her biri birçok kâfi-

re ölüm zehiri tattırdı. Yaya olarak, büyük tehlike mahâlline gelip, adlarını kahramanlık ormanı arslanları ve yiğitlik ma'rekesi kahramanları arasında gösterdiler.

Bu esnada hakan hazretlerinin, merkezdeki arabaların ileri sürülmesini emreden fermanı sâdir oldu. Bizzat padişah, sağında fetih ve devlet, solunda ikbâl ve nusret olduğu hâlde, kâfir askerine doğru ilerledi. Zafer menkıbeli asker bunu görünce, şi'ârı nusret olan askerin coşkun denizi büyük bir dalgalanma göstererek, bu denizin timsahlarının şecaatini kuvveden fi'le çıkardı. Toz karanlığı sis hâlinde, kara bulut gibi, bütün muharebe meydanını kapladı. Kesici kılıçların parıltısının şimşeği yıldırım lem'alarını geçti. Kalkan toz güneşin yüzünü, aynanın sırtı gibi, nurdan âri bıraktı. Galip ve mağlûp, vuran ve vurulan birbirine karışarak, temyiz semti göze görünmez oldu. Zamanın sihirbâzı öyle bir şey göz önüne getirdi ki, seyyâreler oktan ve sâbiteler ayakları sâbit mevkiplerden başka bir şekilde görünmüyorlardı. (419)

Muharebe günü kan balığa ulaştı, toz aya çıktı.
(323 b) O geniş çölde atların tırnaklarından, yer
— altı ve gök — sekiz kat oldu.

Baş ve can oynatmakta olan gâzi mücâhitler, hâtiften ("korkak ve mahzûn olmayın; sizler pek yüksek kimselersiniz") beşâretini işitip, gayip muhbirinden ("Allahtan bir fetih vardır ve yardım yakındır; mü'minlere bildir") müjdesini dinliyorlardı. O derece şevkle muharebe ediyorlardı ki, yüksek

ruhların kutsîlerinden kulaklarına tahsin sedası geliyor ve mukarrep melekler başlarının üstünde, pervâne gibi, dönüyorlardı. İki namaz arasında harp ateşi o derece tutuştu ki, meş'aleleri feleklere alem çekiyordu. İslâm askerinin sağ ve sol cenahları, sonları berbat kâfirlerin sağ ve sol cenahlarını merkezleri ile bir yerde topladı.

Meşhûr mücâhidlerin gâlibiyet eserleri ve islâm bayrağının yükselişi zâhir olmağa başlayınca, o kâfir la'înler ve o şerîr dinsizler, bir saat kadar şaşkın bir vaziyette kaldıktan sonra, canlarından geçerek, merkezin sağ ve soluna hücum ettiler. Sol tarafa fazla yüklenerek, yakınlara geldiler. Fakat şecaat alâmetli gâzîler, sevap meyvesini göz önünde tutarak, her birinin göğüs toprağına ok fidanını diktiler ve hepsini, kara bahtları gibi, püskürttüler. Bu esnada ikbâl ve nusret rüzgârları nevvâbımızın devlet çemeninde esti. (324 a) ("sana âşikâr bir fetih bahşettik") müjdesini getirdiler. Fetih dilberi, âlemi süsleyen ("Allah sana aziz bir yardımda bulunacak") perçemi ile süslenmiş ve gizlilik perdesi arkasında bulunan ikbâl ve saadet kendisine yâr olmuş bir vaziyette, ortaya çıkınca, bâtıl hindular vaziyetlerinin güçlüğünü anlayıp, ("atılmış yün gibi") dağılarak, ("dağınık pervâneler gibi") mütelâşi oldular. Çoğu muharebe meydanında öldü. Bir kısmı da, başlarından geçerek, serserîlik çölüne baş vurdular ve karga ve çaylaklara yem oldular. Ölülerden tepeler yükseldi ve başlardan minâreler dikildi.

Hasan Han Mivâtî, bir tüfenk darbesi ile, ölüm yoluna girmiş ve kavmin ileri gelenleri olan da-

lâlet alâmetli o serkeşlerden çoğunun böylece, ok ve tüfenk darbesi ile, hayat günleri sona ermişti. Ezcümle Ûdeypûr vilâyeti vâlisi (420) ve on iki bin atlı sâhibi Râvel Ûdî Sing Bâgerî; dört bin atlı sâhibi Rây Çenderbân Çûhân; adlı bin atlı sâhibi mezkûr Salâhaddin'in oğlu Çendîrî hâkimi Pûpet Râv; Mânikçend Çûhân ve dört bin atlı sâhibi Dilpet Râv; Gengû ve Kerm-Sing; üç bin atlı sâhibi Râv Deukûsî ve her biri bir (324 b) cemaatin büyüğü, şevket ve saltanat sâhibi bir tâifenin başbuğu olan diğer bir gurup cehennem yolunu tuttular. Bu çamur dünyasından derk-i esfele göçtüler. Muharebe yerinin yolu, yolda ölmüş yaralılardan, cehennem gibi doldu. Derk-i esfel, cehennem mâlikine can vermiş münafıklarla memlû oldu. İslâm askeri hangi tarafa seğirtse, her adımda bir hodkâmı ölü bulurdu. Şöhretli ordu bunun akabinde her ne kadar göç ederse, muhteşem bir şahsın yıpranmış vücudundan hâlî bir yer bulamazdı.

Bütün hindular, eshâb-ı fil gibi, tüfenk taşı ile zâr ve zelîl olmuşlardı. Cesedlerden, her birinden, kan çeşmesi akan dağlar zuhûra geldi. Şevketli safın oklarının korkusundan sahra ve dağlarda domuzlar (veya bahadırlar) kaçışıyorlardı.

("Arkalarını dönerek, firar ettiler ve Allâhın emri, takdir edildiği gibi, zuhûr etti"). Bilen ve işiten Allaha hamdederiz. Yardım ancak aziz ve hakîm olan Allahtandır.

Dokuz yüz otuz üç senesi Cemaziyelâhır ayının yirmi beşinde yazıldı".

Bu fetihten sonra tuğrada Gâzî yazıldı. Fetihnâmede tuğranın altına şu ruba'yi yazdım:

İslâm uğrunda çölde avâre oldum, kâfirler ile hep çarpıştım; kendimi şehit etmeğe azmetmiştim; (325 a) Tanrıya şükür ki, gâzi oldum.

Şeyh Zeyn, bu fethe, (933) tarihini düşürmüştü. Kâbil'den gelen adamlar vasıtası ile, Mîr Gîsû da bu sözü tarih düşürerek, bir ruba'î yazıp göndermişti. Tevarüt vâkî olmuştur. İster Şeyh Zeyn ve ister Mîr Gîsû'nun ruba'ilerinden olsun, buldukları tarih çok iyi olduğu için, aynı söz alındı. Yine bir defa Dibâlpûr fethinde Şeyh Zeyn tarih düşürmüştü. Mîr Gîsû da aynı sözü düşürmüştü.

Düşmanı mağlûp ettikten sonra, vura-vura (421) tâkip ettik. Kâfirin dâiresinden bizim ordugâha iki kürûh kadar vardı. Ordugâhına gittik ve Muhammedî, Abdülaziz, Ali Han ve diğer bâzıları kâfiri arkasından tâkip için, gönderildi. Fakat bir parça ihmâlkârlık gösterildi. Bu işi başkasına bırakmayarak, kendim gitmem lâzımdı. Kâfirlerin dâiresinden bir kürûh kadar ilerilemiştim; fakat vakit geç olduğu için, dönüp, yatsı zamanı ordugâha geldim.

O kadar uğursuzluk etmiş olan Muhammed Şerif Müneccim derhâl tebrik için geldi. Ağzıma geleni söğüp sayıp, içimi boşalttım. Vâkıa kâfir uğursuz, kendini fevkalâde beğenir ve çok serkeş bir adamdı; fakat eski hizmetleri vardı. Bir lek ihsan edip, benim (325 b) memleketimi terkedip gitmesine izin verildi.

Ertesi gün de aynı yerde kaldık. Muhammed Ali Ceng-Ceng, Şeyh Gûren ve Abdülmelik Kurçı, büyük bir kuvvet ile, Miyân-Dû-Âb'da isyan edip,

Kûl'ü alarak, Kiçik Ali'yi esir etmiş olan İlyas Han'ın üzerine gönderildi. Bunlar gidince, düşman vuruşmadan, her tarafa dağılır. Ben Agra'ya geldikten birkaç gün sonra, kendisini ele geçirip, getirdiler. Diri-diri derisini yüzdürdüm. Ordugâhın önünde bir tepe vardı ve muharebe bu tepenin önünde cereyan etti. Bu tepenin üzerinde, kâfirlerin başından bir minâre yapılmasını emrettim.

Bu yurttan kalkıp, iki defa konakladıktan sonra, Biyâne'ye geldik. Biyâne'ye, hattâ Elvâr ve Mivât'a kadar, yerde yatan kâfir ve mürtedlerin cesedleri sayısızdı. Gidip, Biyâne'yi gezdim. Ordugâha gelip, türk ve hind emîrlerini çağırarak, bu kâfirin vilâyeti üzerine yürümek hususunda, istişâre edildi. Fakat yollarda suyun azlığı ve sıcaklığın çokluğu yüzünden, bu seferden vaz geçildi.

Mivât vilâyeti Dehli'nin yakınındadır ve takriben üç - dört kürûr kadar hâsılâtı vardır. Hasan Han Mivâtî'nin babaları, yüz - iki yüz seneye yakın bir müddetten beri, Mivât'ı müstakillen idare edegelmişlerdir; Dehli sultanlarına (326 a) bir parça itaat (422) ederlermiş. Hind sultanları, ya kendi vilâyetlerinin genişliğinden, ya imkânlarının darlığından ve yahut Mivât vilâyetinin dağlık olmasından, bu vilâyetin zaptı peşine düşmeden, bu kadar itaati kâfi görerek, vilâyeti onların elinde bırakmışlar. Biz de, Hindistan'ın fethinden sonra, eski sultanların düstûru ile, Hasan Han'ın itibarını saymakta devam ettik. Fakat o, hak tanımaz kâfir ve mülhid, bizim lütuf ve inâyetimize bakmayarak, terbiye ve itibar göstermemize şükretmeden, zikre-

dildiği gibi, bütün fitnelerin başı ve bütün kötülüklerin sebebi idi.

Bu sefer tamamlanınca, Mivât'ı zaptetmek için, hareket ettik. Dört defa konakladıktan sonra, Mivât'ın merkezi olan Elvâr kurganından altı kürûh mesafede bulunan Mânesnî suyunun sâhiline indik. Hasan Han'dan önce, onun babaları Ticâre'de otururlarmış. Ben Hindistan'a yürüyüp, Pehâr Han'ı mağlûp ederek, Lâhûr ve Dibâlpûr'u aldığım sene, benden korkusundan, ilerisini düşünerek, bu kurganın tahkimi ile meşgûl olmuş. Hasan Han'ın Kermçend adlı mûteber bir adamı, oğlu Agra'da iken de gelmişti. Oğlunun yanından Elvâr'dan (326 b) gelip, aman diledi. Abdürrahman Şıgavul, vaad fermanları ile, onunla birlikte, gönderildi. O gidip, Hasan Han'ın oğlu Nâher Han'ı alıp geldi. Tekrar inâyet gösterilerek, birkaç leklik pergene, tahsisat olarak, verildi.

Husrev'in, muharebede iyi işler görmüş olduğunu zannederek, tahsisatını elli lek yapıp, Elvâr'a tâyin ettik. Tâlihsizliği yüzünden, nazlanarak, kabûl etmedi. Sonra mâlûm oldu ki, işi Çın-Timur Sultan yapmış imiş. Mükâfat Sultan'a verilip, Mivât'ın payitahtı olan Ticâre şehri ihsan edildi ve tahsisatı elli leke çıkarıldı. Sengâ muharebesinde sağ kol pusucusu olan Terdike, diğerlerine nisbetle, daha iyi idi; tahsisatı on beş leke çıkarılarak, kendisine Elvâr kurganı ihsan edildi. Elvâr kurganının (423) hazineleri, içindekiler ile birlikte, Humayun'a verildi.

O yurttan Receb ayının birinci Çarşamba günü kalkıp, Elvâr'ın iki kürûh mesafesine geldik.

Gidip Elvâr kurganını gezdim ve o geceyi orada geçirerek, ertesi gün ordugâha geldim.

Kâfir muharebesinden bir az önce, zikri geçen büyük ve küçük and verildiği zaman, (327 a) bu fetihten sonra teklif yapılmayacağı ve gitmek isteyen herkese müsaade verileceği de söylenmişti. Humayun'un nökerlerinin ekserisi Bedahşan civarındaki halktan idi. Hiç birisi bir yahut iki ay kadar süren bir sefere iştirâk etmiş değildi. Muharebeden önce de takatsiz idiler. Böyle bir vaad yapılmış olduğu ve Kâbil de boş kaldığı için, Humayun'un Kâbil'e gitmesine müsaadeye karar verildi. Bu kararla Elvâr'dan Perşembe günü, Receb ayının dokuzunda, hareket edip, dört - beş kürûh giderek, Mânesnî suyunun sâhiline indik. Mehdi Hoca'nın da çok iztirabı vardı. Onun da Kâbil'e gitmesine izin verildi. Biyâne'nin şıkdarlığı Dost Eşik-Ağa'ya verildi. Önce Mehdi Hoca'ya Etâve verilmişti. Kutub Han Etâve'yi bırakıp kaçınca, Mehdi Hoca'nın yerine, oraya oğlu Câfer Hoca gönderildi. Humayun'a izin verme yüzünden, iki - üç gün bu yurtta kalındı. Mü'min Ali Tavaçı bu yurttan, fetihnâme ile, Kâbil'e gönderildi.

Fîrûzpûr kaynağı ile Kûtile'nin büyük gölünün târifi işitilmişti. Hem Humayun'u teşyî, hem de bu yerleri gezmek için, ordugâhı burada bırakıp, Pazar günü (327 b) hareket ettim. O gün Fîrûzpûr ile suyunun kaynağını seyredip, mâcun yedik. Kaynağın suyunun geldiği derede kenîr çiçekleri tamamen açılmıştı. Târif edildiği kadar olmasa bile, hoş bir yerdi. Bu derenin içinde, suyun bir az genişçe olan her yerinde, taşları yontup, havz-ı kebîr

yapmalarını emrettim. (424) Geceyi o derede geçirip, ertesi gün Kûtile gölünü gezdim. Gölün her tarafında bir dağın eteği bulunmaktadır. Mânesnî suyu bu göle akıyormuş. Oldukça büyük bir göldü. Bir sâhilinden o bir sâhili iyice görünmüyordu. Gölün ortasında bir yükseklik vardı. Etrafında bir çok küçük kayıklar bulunuyordu. Civarındaki köylüler karışıklık zamanlarında kayıklara binerek, kendilerini kurtarırlarmış. Biz geldiğimiz zaman da bir miktar adam, kayıklara binip, gölün içerisine gittiler. Gölü seyrettikten sonra, gelip, Humayun'un ordugâhına indik. Orada istirahat edip, yemek yedikten sonra. Mirza'ya ve beylere hil'atler giydirip, yatsı vaktinde, Humayun'a vedâ ettik. Oradan hareketle, yolda bir yerde uyuyup, tekrar hareketle, tan ağarırken, Kührî pergenesinden geçerek, tekrar kısa bir müddet uyuduktan sonra, Tûde'ye inmiş olan ordugâha geldik.

Tûde'den kalkıp, Sûnkâr (Sûngre)'a indiğimiz zaman, Abdurrahim'e teslim edilmiş olan Hasan Han (328 a) Mivâtî'nin oğlu Nâher Han kaçtı. Oradan kalkıp, arada bir defa konakladıktan sonra, Büsâver ile Cûse arasındaki dağın çıkıntısında bulunan kaynağa inip, otaklar kurdurarak, mâcun yedik. Asker buradan geçtiği zaman, Terdi Bey Hâksâr b kaynağı târif etmişti; gelip, at üzerinde seyrederek, geçmiktik. Güzel bir kaynaktır. Hindistan'd akar su hiç bulunmaz; kaynak ise, ne arar. Nâdi kaynaklar da yerden, zih suyu gibi, sızarak çıkar o tarafların kaynakları gibi, fışkırarak çıkmaz. Bu kaynağın suyu ise, bir değirmen işletebilecek suyun yarısı kadar vardır ve dağın eteğinden fışkıra-

rak çıkmaktadır. Etrafı tamamen çayırdı. Çok hoşuma gitti. Kaynağın üstünde, yontulmuş taşlardan, sekiz köşeli bir havuz yapılmasını emrettim. Kaynak yakasında mâcun tesiri altında, Terdi Bey öğünerek, durmadan: — ("mâdemki bir yeri güzelleştirdim, bir isim verilmesi lâzımdır") — diye tekrar ediyordu. Abdullah: — (425) ("Terdi Bey tarafından güzelleştirilen padişah kaynağı") demek lâzımdır" — dedi. Onun bu sözü çok gülmeğe ve şakaya sebep oldu. Dost Eşik-Ağa, Biyâne'den gelip, bu kaynak başında mülâzımet etti.

Buradan (328 b) tekrar gidip, Biyâne'yi gezdim. Oradan Sirki'ye gelerek, yapılması emredilen bahçenin yanında iki gün kaldım. Bahçeye îtinâ ettikten sonra, Perşembe günü, seher vaktinde, Receb ayının yirmi üçünde, Agra'ya geldim.

Zikredildiği gibi, düşmanlar bu karışıklıklarda Çendvâr ile Râbirî'ye mutasarrıf olmuşlardı. Muhammed Ali Ceng-Ceng, Terdi Bey Koç Bey, Abdülmelik Kurçı ve Hüseyin Han, deryahâniler ile birlikte, Çendvâr ile Râbirî üzerine gönderildiler. Çendvâr'a yaklaşınca, içerisinde bulunan Kutub Han'ın adamı, bunu haber alarak, kaçıp gider; bunlar Çendvâr'ı zaptettikten sonra, Râbirî'ye geçerler. Hüseyin Han Nûhânî'nin adamları kûçebendde, bir az muharebe etmek niyeti ile, karşı gelirler. Bunlar zorlayarak yetişince, karşı duramayarak, kaçarlar. Hüseyin Han file binerek, birkaç adamı ile birlikte, nehre girer ve Cûn'da boğulur. Bu haberi duyunca, Kutub Han da Etâve'yi bırakıp, bir mikdar adamı ile, kaçtı. Etâve evvelce Mehdi Hoca'ya vaad

edilmiş olduğu için, onun yerine Etâve'ye oğlu Câfer Hoca gönderildi.

Kâfir Sengâ'nın isyanında, zikredildiği gibi, hindistanlılar ile afganların çoğu bizden yüz çevirerek, bütün pergene ve vilâyetlere mutasarrıf oldular. Sultan Muhammed Dulday, Kanûc'u bırakıp gelmiş olduğu için, (329 a) korku veya hicabından, Kanûc'a gitmeği kabûl etmedi ve Kanûc'un otuz lekini Sihrind'in beş leki ile mübâdele etti. Kanûc Muhammed Sultan Mirza'ya ihsan edilip, tahsisatı otuz lek yapıldı. Bedâun'u Kasım Hüseyin Sultan'a verip, Muhammed Sultan Mirza ile birlikte, türk emîrlerinden Melik Kasım Baba-Kaşka, büyük ve küçük kardeşleri ve moğulları ile birlikte, Ebülmuhammed Neyzebâz, Müeyyed, babası ile, Hüseyin Han, deryahanîler ile brilikte ve Sultan Muhammed Dulday'ın nökerleri ile; hind emîrlerinden Ali Han Fermülî, Melikdâd Kererânî, (426) Şeyh Muhammed Şeyh Nikârî, Tatar Han Han-ı Cihan-ı da Muhammed Sultan Mirza'ya katıp, kâfir Sengâ karışıklığında gelip, Leknûr'u muhasara ederek zaptetmiş olan Biben üzerine gönderildi. Bu ordu Ceng nehrinden geçtiği esnada, Biben bunu haber alarak, eşyasını bırakıp, kaçmış. Asker arkasından Hayrâbâd'a gidip, birkaç gün kaldıktan sonra, oradan geri döndü.

Hazineler taksim edilmişti. Vilâyetler ile pergeneleri taksim edinceye kadar, bu kâfir işi araya girdi. Kâfir muharebesinden kurtulunca, vilâyet ve pergeneler taksim (329 b) edildi. Yağmur mevsimi yaklaştığı için, herkesin kendi pergenesine gidip, hazırlık yaparak, yağmur mevsimi geçer-geçmez

harekete hazır olmalarına karar verildi. Bu esnada Humayun'un Dehli'ye gidip, orada hazinelerin bir kaçını hükümsüz zaptettiği haberi geldi. Ondan hiç bir zaman böyle bir hareket beklemezdim. Bu bana çok ağır geldi. Ağır ihtarlar yazıp gönderdim.

Perşembe günü, Şâban ayının on beşinde, Irak'a ilçi olarak gidip, oradan, Süleyman Türkmen ile birlikte, geri dönmüş olan Hâcegî Esed, Süleyman ile birlikte ve münasip hediyeler ile Şâhzâde Tahmasp'a ilçi gönderildi. Terdi Bey Hâksâr'ı dervişlikten çıkarıp, sipahi yapmıştım. Birkaç sene mülâzemetten sonra, dervişlik derdi tekrar uyanarak, müsaade istedi. Müsaade verilip, ilçi olarak Kâmran'a gönderildi. Geçen sene gidenler hakkında bir tek kıt'a söylenmişti. Molla Ali Han'a hitaben yazılmış bu kıt'a kendisine, Terdi Bey vasıtası ile, gönderildi. O kıt'a şudur:

> Ey, bu Hind diyarından, onun eziyet ve elemini anlayıp, gidenler; (330 a) Kâbil'i ve onun hoş havasını özleyip, o anda sıcak Hind'den gittiniz. Hiç olmazsa, orada zevk ve safa, naz ve nîmet gördünüz ve buldunuz mu. Elhamdülilllah, biz henüz ölmedik; vâkıa çok eziyet ve sonsuz gam çektik; (427) nefs tehlikesi ve vücut eziyeti sizden geçtiği gibi, bizden de geçti.

Bu ramazanı Heşt-Behişt bahçesinde geçirdik. Her teravih gusül ile kılındı. On bir yaşımdan beri iki ramazan bayramını arka-arkaya bir yerde yapmamıştım. Geçen ramazan bayramı Agra'da bulunduğum zamana tesadüf etmişti. Bu kaideye halel getirmemek için, ayın sonuncu Pazar günü akşamı, bayram yapmak üzere, Sikri'ye gidildi. Sikri'de ya-

pılan Bağ-ı Feth'in şimâl-i garbî tarafındaki taş soffa hazır olmuştu. O soffanın üzerinde ak çadır kurulup, orada bayram yapıldı. Agra'dan hareket ettiğimiz akşam, Mîr Ali Kurçı, Şah Hasan'a, Tette'ye gönderildi. İskanbile çok meyli vardı ve istemişti; iskambil gönderildi.

Pazar günü, Zilkâde ayının beşinde, hastalandım; on yedi gün sürdü. Cuma günü, aynı ayın yirmi dördünde, Dûlpûr'a, gezmeğe gittik. Geceleyin yarı yolda uyuyup, (330 b) sabahleyin Sultan İskender'in bendine gelip, indim. Bendden bir az aşağıda, dağın bittiği yerde, yapı için kullanılan kırmızı taştan bir parça düşmüştü. Üstâd Şah Muhammed taşçıyı getirtip, eğer yekpâre bir ev yapmak mümkün ise, yekpâre bir ev yapmalarını, eğer alçak gelirse, bina için düzeltilmiş taştan yekpâre bir havuz kazmalarını emrettim.

Dûlpûr'dan Bârî tarafına gidildi. Ertesi gün Bârî'den hareket edip, Bârî ile Çenbel arasındaki dağı geçerek, Çenbel nehrini seyrettikten sonra, geri döndük. Bu aradaki dağda abanoz ağacı gördük. Abanoz ağacının beyazı da olurmuş. Bu dağdakilerin ekserisi ak abanoz ağacı idi. Bârî'den gidip, Sikri'yi gezdikten sonra, Çarşamba günü, ayın yirmi dokuzunda, Agra'ya geldik.

O günlerde, Şeyh Bayezid hakkında, pek iyi olmayan haberler söylüyorlardı. Sultan Ali Türk, yirmi günlük mühlet ile, Şeyh Bayezid'e gönderildi. Cuma günü, Zilhicce ayının ikisinde, kırk bir defa okunan virde başladım. O günlerde, (428)

Söyle, gözü mü, yoksa kaşı, sözü ve dili mi; söyle, boyu mu, yoksa yanağı, saçı ve beli mi.

beytimi beş yüz dört vezinde taktî ettim. Bu hususta bir risâle tertip edildi. O gün tekrar (331 a) hastalandım ve bu dokuz gün devam etti. Perşembe günü, Zilhicce ayının yirmi dokuzunda, gezmek için, Kûl ve Senbel'e hareket edildi.

DOKUZ YÜZ OTUZ DÖRT SENESİ VEKAYİİ

Muharrem ayının birinci Cumartesi günü, Kûl'e indik. Humayun, Derviş Ali ile Yusuf'u Senbel'de bırakmıştı. Nehirleri geçerek, Kutub Sirvâni ile bir mikdar râcaları iyice mağlûp etmişler. Birçok adamı öldürüp, bir mikdar baş ve bir fil göndermiş; Kûl'de iken, getirdiler. İki gün Kûl'ü seyredip, Şeyh Gûren'in ricası üzerine, onun evine indik. Ziyafet çekip, hediyeler takdim etti. Oradan hareketle Ütrûlî (Etrûlî)'ye indik. Çarşamba günü, Ceng nehrinden geçip, Senbel köylerinde konakladık ve Perşembe günü Senbel'e indik. Senbel'de iki gün gezdikten sonra, Cumartesi günü, seher vaktinde, geri döndük. Pazar günü Sikendere'de Râv Sirvânî'nin evine indik. Yemek verip, hizmet etti. Oradan sabahtan önce hareket edildi. Yolda, bir bahâne ile, maiyetimdekilerden ayrılıp, dört nala koşarak, tek başıma, Agra'dan bir kürûh mesafeye kadar geldim. Maiyetimdekiler, sonra arkadan gelip, katıldılar. Öğleyin Agra'ya inildi.

Pazar günü, Muharrem ayının on altıncısında, ateş geldi; növbet yapmağa başladı ve yirmi beş-yirmi altı gün sürdü. İlâç içtim; nihayet iyi geldi. Uykusuzluk ve susuzluktan, pek çok iztirap çektim. Bu hasta olduğum günlerde üç - dört (331 b) ruba'i söylendi. Onlardan biri şudur:

Vücudumda sıtma günden güne kuvvetleniyor; akşam olunca, gözümden uyku kaçıyor. Her ikisi de derdim ile sabrım gibidir: biri gittikçe çoğalıyor, diğeri azalıyor. (429)

Cumartesi günü, Safer ayının yirmi sekizinde, halalarım Fahr-i Cihan Begim ile Hatice Sultan Begim geldiler. Gemi ile gidip, Sikenderâbâd'dan bir az yukarıda mülâzemet ettim. Pazar günü, Üstâd Ali-Kulı büyük topla bir taş attı. Vâkıa taşı uzak gitti, fakat top parça parça oldu. Bir parçası halkın üzerine düştü ve bu yüzden, sekiz kişi öldü. Pazartesi günü, Rebiülevvel ayının yedisinde, Sikri'ye gezmek için, gittim. Gölün içinde yapılmasını emrettiğim sekiz köşeli soffa tamamlanmıştı. Gemi ile oraya gidip, otak kurdurarak, mâcun yedik.

Sikri gezintisinden sonra, Pazar günü akşamı, Rebiülevvel ayının on dördünde, muharebe niyeti ile, Çendîrî tarafına hareket edip, üç kürûh kadar gittikten sonra, Celisîr'e indik. Orada, askerin hazırlıklarını tamamlaması için, iki gün kaldıktan sonra, Perşembe günü hareket ederek, Envâr'a vardık. Envâr'dan gemiye binerek, Çendvâr'a çıktık. Oradan konak konak ilerileyerek, Pazartesi günü, ayın yirmi sekizinde, Kenâr geçidine indik. Perşembe günü, Rebiülevvel ayının ikisinde, nehirden geçtim. Asker suyu geçinceye kadar, dört - beş gün (332 a) orada kaldık. Bu birkaç gün, arka arkaya gemide mâcun yenildi. Çenbel nehrinin bu nehre katıldığı yer, Kenâr geçidinden bir - iki kürûh daha yukarıdadır. Cuma günü, Çenbel nehrinde gemiye binip, iki nehrin birleştiği yerden geçerek, ordugâha geldik.

Vâkıa Şeyh Bayezid'den açık bir muhâlefet görülmüyordu; fakat hareket ve tavurlarından, muhâlefet niyetinde olduğu belli idi. Bu iş için, Muhammed Ali Ceng-Ceng'i askerden ayırarak, Kanûc'dan Muhammed Sultan Mirza ve o civarındaki, Kasım Hüseyin Sultan, Bîhûb (Nîhûb) Sultan, Melik Kasım, Kûkî (Kûli), Ebülmuhammed Neyzebâz, büyük ve küçük kardeşleri ve deryahîniler ile birlikte ve Minûçihr Han gibi, sultan ve emîrleri toplayıp, Servâr'daki muarız afganlar üzerine hareket etmek için, gönderdik. Bunlar Şeyh Bayezid'i de çağıracaklardı. O samimiyetle gelip (430) iltihak ederse, birlikte yürüyecekler; gelmezse, önce onu bertaraf edeceklerdi. Muhammed Ali birkaç fil istedi; on kadar fil verildi. Muhammed Ali'ye izin verdikten sonra, ayrıca Baba Çehre'ye de, gidip onlara iltihak etmesi emredildi.

Kenâr'dan birkaç gemi ile gelindi. Çarşamba günü, Rebiülâhır ayının sekizinde, Kâlpî'den bir kürûh mesafede inildi. Baba Sultan, Sultan Said Han'ın öz küçük kardeşi Sultan Halil Sultan'ın oğlu, bu yurtta gelip, mülâzemet etti. O, geçen sene büyük kardeşlerinden kaçıp, (332 b) Enderâb hududuna gelince, tekrar pişman olup dönerken, Kâşgar'a yaklaştığı zaman, han, Haydar Mirza'yı kendisine karşı gönderip, onu geri çevirmiş. Ertesi gün Kâlpî'de, Âlem Han'ın evine, inildi; Hindistan tarzında yemek ikrâm edip, hediyeler verdi. Pazartesi günü, ayın on üçünde, Kâlpî'den hareket edildi. Cuma günü İric'e indik. Cumartesi günü Bazeyid'e inildi. Pazar günü, ayın on dokuzunda, altı - yedi bin adam, Çın-Timur Sultan kumandasında, kendimizden bir

az ileriye, Çendirî üzerine gönderildi. Giden ılgar beyleri - Bâkî Ming-Beği, Terdi Bey, Koç Bey, Âşık Bekâvul, Molla Apak, Muhsin Dulday ve Hindistan beylerinden - Şeyh Gûren idi. Cuma günü, ayın yirmi dördünde, Keçve sâhiline inildi. Keçve halkına vaadlerde bulunularak, Keçve Bedreddin'in oğluna verildi.

Keçve oldukça güzel bir yerdir. Etrafında küçük-küçük tepeler vardır. Keçve'nin cenub-i şarkî cihetindeki dağ arasına bir bend yapmışlar; büyük bir göl olmuş. Etrafı beş - altı kürûh vardır. Bu göl Keçve'nin üç tarafını kuşatır. Şimâl-i garbî tarafında küçük bir çayır vardır ve şehrin kapısı bu taraftadır. Gölün içinde üç - dört adam alabilecek kadar, küçük kayıklar vardır. Halk, kaçmak mecburiyetinde kalırsa, bu kayıklara binip, (333 a) suyun içerisine açılırmış. Keçve'ye kadar iki yerde böyle dağ arasında bend yapıp, Keçve gölünden bir az daha küçük göller vücuda getirmişler. (431)

Keçve'de bir gün kalıp, arabalar ile topun zahmetsizce geçebilmesi için, yolun çukurlarını doldurmak ve cengelleri kesmek üzere, çavuşlar ile birçok istihkâmcı tâyin edildi. Keçve'den kalkıp, arada bir konakladıktan sonra, Çendîrî'nin üç kürûh mesafesinde bulunan Burhanpûr suyunu geçip, indik. Çendîrî'nin erki dağın üzerinde bulunmaktadır. Dış kurganı ile şehri dağ arasındadır. Arabaların geçtiği düz yol kurganın dibinden geçer. Burhanpûr'dan kalkıp, arabalar yüzünden, Çendîrî'den bir kürûh aşağıdan gelindi. Bir konak sonra, Salı günü, ayın yirmi sekizinde, Behcet Han havuzunun kenârında bend üzerine indim. Ertesi gün hareketle, kur-

ganın etrafı yer yer, merkez, sağ ve sol kollar arasında, taksim edildi. Üstâd Ali-Kulı taş atmak için, bir bahçede düz bir yeri seçti. Top yerleştirmek için, yer hazırlamak üzere, çavuşlar ile istihkâmcılar tâyin edildi. Bütün askere, kale zaptı için, elzem olan kalkan, merdiven ve nökerî kalkanlar hazırlamaları emredildi.

Çendîrî' önce (333 b) Mendâv padişahlarına âitmiş. Sultan Nasreddin'in ölümünden sonra, hâlâ Mendâv'da bulunan oğullarından Sultan Mahmud, Mendâv'a ve o civara sâhip olur. Muhammed Şah adlı bir oğlu da, Çendîrî'yi eline geçirerek, yardım için, Sultan İskender'e müracaat eder. Sultan İskender de, çok asker göndererek, onun hâmisi olur. Sultan İskender'den sonra Sultan İbrahim zamanında, Muhammed Şah ölür ve Ahmed Şah adlı küçük bir oğlu kalır. Sultan İbrahim, Ahmed Şah'ı uzaklaştırıp, oraya kendi adamlarını koyar. Rânâ Sengâ, İbrahim üzerine asker sevkederek, Dûlpûr'a geldiği zaman, beyleri muhalefet ederler. O zaman Çendîrî, Sengâ'nın eline geçer ve bu da onu Medinî (Mindnî) Râv adlı çok itibarlı bir kâfire verir. İşte o zaman Medinî Râv, dört - beş bin kâfir ile birlikte, Çendîrî kurganında (432) bulunuyordu. Ârâyiş Han'ın onun ile tanışıklığı varmış. Ârâyiş Han ile Şeyh Gûren oraya gönderilerek, inâyet ve şefkat sözleri söylendi ve Çendîrî yerine ona Şemsâbâd vaadedildi. Bir - iki itibarlı adamı çıktı. İtimat mı etmedi, yoksa kurganına mı güvendi, bilmiyorum; sulh işi netice vermedi.

Çendîrî kurganını zorlamak niyeti ile, Salı günü sabah, Cemaziyelevvel ayının altısında, Behcet

Han havuzundan hareket edip, kurganın yakınında bulunan (334 a) ortadaki havuzun kenârına indik. O sabah, yolda gelirken, Halife bir - iki mektup getirdi. Mektupta Pûreb'e tâyin edilen askerin, hesapsız hareket edip, muharebede mağlûp olarak, Leknû'yu bırakıp, Kanûc'a gelmiş oldukları yazılıyordu. Halife'nin, bu yüzden fevkalâde mütereddit ve çok telâşlı olduğunu gördüm ve: — "Tereddüt ve telâş yersizdir; Tanrının takdirinden başka, bir şey olamaz. Mâdemki bu iş önümüzdedir, başka bir şey düşünmemek lâzımdır; yarın kaleye hücum edeceğiz ve ondan sonra ne zuhûr edeceğini görürüz" — dedim. Düşman ise, erki tahkim etmiş; fakat dış kurganda ihtiyaten bir - iki kişi bulunuyormuş. O akşam bizim asker her taraftan dış kurgana çıktı. Düşmanın orada bir az adamı vardı; hakikî bir muharebe bile yapmadan, kaçıp erke çekildiler.

Çarşamba günü, Cemâziyelevvel ayının yedisinde, askerin silâhlanarak, yerlerine gidip, muharebe hazırlıkları yapması ve ben nakkâre ve bayrak ile harekete geçince, herkesin bulunduğu yerden taarruza geçmesi emredildi. Muharebe kızışınca, nakkâre ve bayrağı bırakıp, kendim Üstâd Ali-Kulı'nın taş atmasını görmeğe gittim. Üç - dört taş attı. Bulunduğu yer yamaçsız ve kale bendi (334 b) çok müstahkem ve tamamen taştan olduğu için, te'sir etmedi. Zikredildiği gibi, Çendîrî'nin erki dağ üzerinde bulunmaktadır. Bir tarafında, su te'mini için, iki yanı duvarlı bir yol yapmışlar; bunun duvarları dağdan aşağıdır. Bizim zorlayacağımız (433) yer burası idi. Merkezin sağ ve sol kolları ile hassa alayına burası isabet etmişti. Daha ziyâde buradan

zorladılar. Kâfirlerin yukarıdan attıkları taş ve ateşe aldırmadılar. Nihâyet Şâhım Yüz-Beği dış kurganın duvarı ile su yolu duvarlarının birleştiği yerden tırmandı. Daha iki - üç yerden yiğitler tırmanarak, çıktılar. Su yolundaki kâfirler kaçıverdiler. Burası zaptedildi. Yukarıdaki kurganda bu kadar bile vuruşmadılar; çabucak kaçtılar. Birçok adam tırmanarak, yukarıdaki kurgana çıktı. Kısa bir müddet sonra, kâfirler, tamamen çıplak bir hâlde, gelip vuruşmağa başladılar. Birçok askeri kovalayarak, duvardan aşağı uçurdular. Birkaç adamı vurup, öldürdüler.

Duvar üzerinden acele uzaklaşmalarının sebebi şu imiş: mağlûp olacaklarını kestirerek, kadınlarını tamamen kesip, kendileri, için ölümü göze alarak, çıplak hâlde, vuruşmağa gelmişler. Nihâyet bizimkileri her taraftan zorlayarak, (335 a) duvar üzerinden kaçırdılar. İki - üç yüz kâfir Medinî Râv'ın bulunduğu yere girdi. Orada ekserisi birbirini öldürmüşler. Şöyle ki, birisi bir kılıç almış, diğerleri, birer-birer ve kendileri isteyerek, boyunlarını uzatmışlar. Ekserisi bu şekilde cehenneme gitti. Tanrının inâyeti ile, böyle meşhur bir kurgan, bayrak ve nakkâre getirmeden ve ciddî muharebe bile etmeden, iki - üç geride fethedildi. Çendîrî'nin şimâl-i garbî tarafındaki dağının üstünde, kâfirlerin başından bir minâre yapıldı. Bu fetih için tarih düşürmüşlerdi. Ben bunu şöyle bağladım:

Bir müddet Çendîrî'nin bulunduğu yer kâfirler ile doldu ve harb-u darp sâhası oldu. Oranın kalesini harple feth ettim; bunun tarihi oldu.

Çendiri güzel bir vilâyettir. Etraf ve civarında epeyce akar suyu vardır. Erki (434) dağın üzerindedir. İçerisinde taştan üç büyük havuz kazmışlar. Bir büyük havuz da, kurganın zorlanarak alındığı su yolunda idi. Aşağı ve yüksek tabakanın evleri tamamen taştandır. Büyüklerinin evlerini ihtimam ile yontulmuş taştan yapmışlar; halkın evleri de taştan yapılmış, fakat hiç yontulmuş değildir. Çatı örtüsü yerine, (335 b) düz ve yassı taşlar koymuşlar. Kurganının önünde üç büyük havuz vardır. Etraf ve civarında eski hâkimler bendler yapıp, havuzlar meydana getirmişlerdir. Yeri yüksekte bulunup, Bitvî denilen ve Çendîrî'den üç kürûh mesafede olan küçük bir nehri vardır. Bitvî suyu, iyiliği ve lezzeti ile meşhurdur; güzel bir nehirdir. Ortasında parça-parça kayalar bulunmaktadır. Bunlar bina için müsaittir. Çendîrî, Agra'dan cenuba doğru, doksan kürûh mesafededir. Çendîrî'de Cediy (Cüdey)'in irtifâı yirmi beş derecededir.

Ertesi Perşembe günü, kurganın yanından kalkıp, Mellû Han havuzunun kenârına indik. Çendîrî'nin fethinden sonra, kâfirlerin vilâyeti olup, kâfir Salâhaddin'e âit olan Ray-Sing, Bhilsan ve Sârengpûr üzerine yürümek niyeti ile, buraya gelmiştik. Buraları zaptettikten sonra, Sengâ üzerine, Çitûr'a yürünecekti. Böyle karışık haberler alınınca, beyleri çağırıp, istişâre ettikten sonra, bu fitneci ve âsîlerin fitne ve fesadını def'etmek için, harekete geçmek daha münasip ve evlâ görüldü. Çendîrî, Sultan Nâsireddin'in torunu olup, zikri geçen Ahmed Şah'a verildi. Çendîrî'den elli lek hassa mülkü ayrılıp, şıkdarlığı Molla Apak'ın uhdesine verilerek,

o, üç bin türk ve hindistanlı ile, Ahmed Şah'a yardımcı olarak, bırakıldı.

Bu işleri hâllettikten sonra, (336 a) Pazar günü, Cemaziyelevvel ayının on birinde, geri dönmek niyeti ile, Mellû Han havuzundan kalkıp, Burhanpûr suyunun sâhiline indik. Yeke Hoca ile Câfer Hoca, Kâlpî gemilerini Kenâr geçidine getirmeleri için, Bândîr'den Yekşenbehî'ye gönderildiler. (435) Cumartesi günü, ayın yirmi dördünde, Kenâr geçidine inilerek, askerin suyu geçmeğe başlamaları emredildi. O günlerde ılgar gidenlerin, Kanûc'u da bırakarak, Râbirî'ye geldikleri haberi alındı. Şemsâbâd kurganını Ebülmuhammed Neyzebâz kapatmış; fakat kalabalık kuvvetler gelip, kurganı zorlayarak, zaptetmişler. Asker nehirden geçinceye kadar, üç-dört gün, nehrin her iki tarafında kalındı. Nehirden geçtikten sonra, konaktan konağa Kanûc tarafına yürüyüp, düşmandan haber almak için, kazak yiğitleri ileriye gönderdik.Bunlar Kanûc'a iki-üç konak kaldığı zaman, Mârûf'un oğlunun, dil yakalamak için gidenlerin karaltısını görerek, Kanûc'dan çıktığı haberini getirdiler. Bayezid ile Mârûf, bizim haberimizi alarak, Geng'den geçip, Kanûc karşısında, Geng'in şark tarafında, geçidi tutmak niyeti ile, oturmuşlar.

Perşembe günü, Cemaziyelâhır ayının altısında, Kanûc'dan geçerek, Geng'in garp sâhiline inildi. Bizim yiğitler gidip, düşmanın (336 b) birkaç gemisini zorlayarak, ele geçirdiler. Yukarıdan ve aşağıdan, büyük ve küçük otuz-kırk gemi getirdiler.

Mîr Muhammed Câlebân, köprü kurmak için, münasip bir yer seçip, köprü levazımını hazırlamak üzere, gönderildi. Ordunun indiği yerden bir kürûh kadar aşağıda, bir yer seçip geldi. İyi çavuşlar tâyin edildi. Köprünün yapılacağı yere yakın Üstâd Ali-Kulı topu yerleştirip, taş atmak üzere yer seçerek, taş atmakla meşgûl oldu. Köprünün bağlanacağı yerden bir az aşağıda, Mustafa Rûmî darbzenli arabalarını bir adaya geçirerek, adadan darbzen atmağa başladı. Köprünün yukarı tarafında siper yapılmıştı; tüfenkendâzlar siper üzerinden isabetli atışlar yaptılar.

Bir - iki defa Melik Kasım Moğul ve diğer yiğitler, gemi ile nehri geçerek, pek az olan adamları ile iyi vuruştular. Baba Sultan ve Derviş bir akşam, on - on beş kadar adamla birlikte, cesâretle ve iyice hesap etmeyerek, nehri gemi ile (436) geçtiler; fakat muharebe etmeden ve hiç bir şey yapmadan geri dönüp, geldiler. Bu geçişleri için, çok azarlandılar. Nihâyet Melik Kasım galeyâna gelerek, az adamla düşmanı vurup, onları dâirelerine sürdü; fakat düşmanlar birçok adam ve bir fil ile harekete geçip, bunları zorlayarak, kaçırdılar. Gemiye binip, hareket edinceye kadar, (337 a) fil yetişerek, gemiyi batırdı. Melik Kasım bu muharebede öldü.

Köprü bağlanıncaya kadar geçen bu birkaç gün içinde, Üstâd Ali-Kulı çok isabetli atışlar yaptı. İlk günü sekiz taş, ikinci günü on altı taş attı. Üç - dört gün bu şekilde taş attı. Bu taşları Gazi topu ile atıyordu. Bu, kâfir Sengâ muharebesinde taş atan top-

tu; o yüzden ona Gazi ismi verilmişti. Bundan başka Üstâd Ali-Kulı büyükçe bir top daha kurmuştu. Bu top yalnız bir taş attı; sonra kırıldı. Tüfenkendâzlar da birçok adam ve atı tüfenkle vurdular. Kaçan işçi ve yolculardan da birkaç adamı ve birçok atı yere serdiler. Köprüyü kurma işi tamamlanmağa yaklaşınca, Çarşamba günü, Cemaziyelâhır ayının on dokuzunda, hareket edip, köprü üzerine geldik.

Afganlar, köprünün kurulabileceğine ihtimâl vermeyerek, alay ediyorlarmış. Perşembe günü köprü hazır oldu. Yaya ve lâhûrlulardan mürekkep küçük bir takımın karşıya geçmesi üzerine, ehemmiyetsiz bir muharebe oldu. Cuma günü merkezden hassa alayı ve merkezin sağ kol ve sol kol yiğitleri ve tüfenkendâzları, yaya olarak, geçtiler. Afganların hepsi silâhlanarak, filleri ile gelip, onları zorladılar ve bir mikdar sol kol adamını kaçırdılar. Merkez ve sağ kol adamları yerlerinde kalıp, vurarak, (337 b) düşmanı geri çevirdiler. Düşman adamlarından ikisi, kalabalıktan ayrılarak, hücum etti. Birisini derhâl vurup, ele geçirdiler; diğerini, kendisi ve atı ile beraber, o kadar çok yerinden vurdular ki, atı, gemi azıya alarak, geri döndü ve kendi tâifesi arasında yere düştü. O gün yedi - sekiz baş getirdiler. Bir çok adamları ok ve tüfenk yarası aldı. İkindi vakti. geçinceye kadar muharebe devam etti.

Akşam köprüyü geçenlerin hepsi (437) geri alındı. Hâlbuki, adamların hepsi o Cumartesi akşamı geçirilmiş olsa idi, düşmanın ekserisinin ele geçirilmesi ihtimâli vardı. Fakat hatıra şu geldi: geçen sene Salı günü, nevrûz günü, Sengâ ile muha-

rebe etmek niyeti ile, Sikri'den hareket edip, Cumartesi günü düşmanı mağlûp etmiştik. Bu sene Çarşamba günü, nevrûz günü, bu düşmanlara karşı muharebe etmek niyeti ile, hareket etmiş bulunuyorduk. Pazar günü düşmana gâlip gelirsek, bu, garip vak'alardan biri olacaktı. Bu yüzden adamlar geçirilmedi. Onlar Cumartesi günü muharebeye gelmediler ve uzakta, hazırlıklı olarak, durdular. O gün arabalar geçirildi ve seher vaktinde askerin geçmesi emri verildi. Nakkâre vaktinde, ileri karakoldan, düşmanın kaçıp gitmiş olduğu haberi geldi. Çın-Timur Sultan'a, askeri alarak, düşmanı tâkip etmesi emri verildi. Muhammed Ali Ceng-Ceng, Hüsameddin Ali Halife, Muhib Ali Halife, Kûkî Baba-Kaşka, (338 a) Dost Muhammed Baba-Kaşka, Bâkî Taşkendî ve Veli Kızıl idaresinde olanlar tâkipçi tâyin edildiler. Bunlar Sultan ile birlikte bulunup, onun emirlerine itaat edeceklerdi. Sünnet vaktinde ben de köprüyü geçtim. Develerin, bir az aşağıda bulunan geçitten geçirilmeleri emredildi. O gün, Pazar günü, Bengermâvu'dan bir kürûh mesafede bulunan durgun su sâhiline inildi.

Tâkip için tâyin edilmiş olanlar iyi yürümemişler; Bengermâvu'ya inmişler ve o gün öğle vaktinde oradan hareket etmişler. Ertesi gün, Bengermâvu'nun önündeki gölün kenârına inildi. O gün küçük han dayımın oğlu Tohta-Buğa Sultan gelip, mülâzemet etti. Cumartesi günü, Cemaziyelâhır ayının yirmi dokuzunda, Leknû'yu gezdikten sonra, Gûy suyundan geçerek, indik. O gün Gûy suyunda gusül yaptım. Kulağıma su mı girdi, yoksa soğuk mu

aldım, bilmiyorum, sağ kulağım işitmez oldu; fakat birkaç gün ağrısı yoktu. Ûd'a bir - iki konak kala Çın-Timur Sultan'dan bir adam gelip, düşmanın Serû nehrinin öte tarafında oturmakta olduğunu bildirerek, yardım istedi. Karaça kumandasında, merkezden bine yakın yiğiti yardıma ayırdık.

Cumartesi günü, Receb ayının (438) yedisinde, Ûd'dan iki - üç kürûh daha yukarıda bulunan Geger ile Serû'nun (338 b) birleştiği yere inildi. O güne kadar, Ûd karşısında ve Serû'nun öteki tarafında, Şeyh Bayezid bulunuyormuş ve Sultan'a mektup göndererek, müzakere etmekte imiş. Sultan, onun hiylesini bildirip, öğle vaktinde Karaça'ya adam göndererek, nehri geçmeğe karar verirler ve Karaça, Sultan'a iltihak edince, derhâl sudan geçerler. Düşmanın elliye yakın atlısı ve üç - dört fili varmış; muharebe edemeden, kaçarlar. Birkaç adamını ele geçirerek, başlarını kesip gönderdiler. Bîhûb Sultan, Terdi Bey, Baba Çehre, Koç Bey ve Bâkî Şıgavul, Sultan'dan sonra geçerler. Bunlar daha geçmeden, ilk geçenler Şeyh Bayezid'i akşama kadar tâkip ederler. Şeyh Bayezid, kendisini cengele atarak, kurtulur. Çin-Timur Sultan gece Karasu sâhiline inip, gece yarısı tekrar harekete geçerek, düşmanı tâkibe başlar ve kırk kürûh yol yürüyüp, onun âile ve halayıkları bulunan yere varır. Onlar kaçmış bulunmuşlar. Oradan her tarafa akıncılar gönderilir. Bâkî Şıgavul, birkaç yiğit ile, düşmanın arkasından gidip, âile ve halayıklarına yetişerek, afganların bir mikdarını getirdi.

Ûd ve civarının zapt ve raptı için, orada birkaç gün kalındı. Ûd'dan yedi - sekiz kürûh yukarıda olan Serû nehrinin sâhili, avlanacak yer diye târif edildiği için, Mîr Muhammed Câlebân oraya gönderildi. O Geger suyu ile Serû suyunun geçidini (339 a) tetkik edip geldi. Perşembe günü, ayın on ikisinde, avlanmak niyeti ile, oraya hareket ettim.

DOKUZ YÜZ OTUZ BEŞ SENESİ VEKAYİİ

Cuma günü, Muharrem ayının üçünde, Çendîrî seferinden bir az evvel ve Mültân işi için çağırtmış olduğum Askerî gelip, halvethânede mülâzemet etti. Ertesi gün, Yunus Ali'nin yakınlarından olan müverrih Hând-Emîr, Mevlânâ Şahâb Muammâî ve Mîr İbrahim Kanunî (439) — bunlar uzun bir müddetten beri mülâzemet niyeti ile Herat'tan çıkmış bulunuyorlardı — gelip, mülâzemet ettiler.

Pazar günü, ikindi vaktinde, ayın beşinde, kitaplarda Gâlyûr şeklinde yazılmakta olan Güvâlyâr'ı gezmek için, Cûn'dan geçip, Agra kalesine girerek, o iki - üç gün zarfında Kâbil'e gitmek isteyen Fahr-i Cihan Begim ile Hatice Sultan Begim'e iyi seyahat diledikten sonra, hareket ettim. Muhammed Zaman Mirza, müsaade isteyerek, Agra'da kaldı. O gece üç - dört kürûh yol yürüyerek, bir göl sâhiline inip, uyuduk. Namazı bir az erkence kılıp, hareket ettik. Gembîr suyunun sâhilinde yemek yedikten sonra, öğle vaktinde oradan kalkıp, yolda, Molla Refî'in hazırladığı toz hâlinde bulunan ilâcı, neş'e vermesi için, buğday ezmesi ile karıştırıp, içtik. Pek tatsız geldi. İkindiden bir az sonra, Dûlpûr'dan garba doğru bir kürûh mesafede yapılması emredilmiş olan bahçe ile binaya (339 b) geldim.

Bu bahçe ile binanın yapılması emredilen yer, bir dağ çıkıntısının ucunda bulunmaktadır. Bu dağ

çıkıntısının ucu yekpâre kırmızı yapı taşı olduğu için, bu dağı dibine kadar kazmalarını ve eğer bina yapılabilecek kadar büyük ve yekpâre bir taş çıkarsa, o taştan bir bina yapmalarını ve eğer o kadar büyük bir taş çıkmazsa, bundan düz kalan meydanda yekpâre taştan bir havuz kazılmasını emretmiştim. Fakat bir bina yapabilecek kadar büyük bir taş çıkmamış. Emrim üzerine, taşçı Üstâd Şah Muhammed, yekpâre bir meydan olan bu taşın üzerine, üstü kapalı sekiz köşeli bir havuzun plânını hazırladı. Taşçıların sür'atle bununla meşgûl olmaları emredildi. Bu havuzun yapılması emredilen yerin şimâl tarafında, içinde hind kirazı, anbe, câmen ve diğer her çeşit ağaç bulunan, büyük bir ağaçlık vardı. Bu ağaçların arasında bir havz-ı kebîr yapılmasını emretmiştim. Bu tamamlanmak üzere idi. Bunun suyu o havuza gider. Bu havuzun şimâl-i garbî cihetinde, Sultan İskender bir bend ve bendin üzerinde binalar yaptırmıştır. (440) Bendin yukarı tarafında yağmur mevsiminde sular toplanarak, büyük bir göl olur. Bu gölün şark tarafları bahçeliktir. Gölün bu (340 a) tarafında da yekpâre taştan soffalar oyulmasını ve garp tarafında bir mescid yapılmasını emrettim.

Salı ve Çarşamba günleri, bu işler yüzünden Dûlpûr'da kalındı. Perşembe günü hareketle, Çenbel nehrinden geçerek, öğle namazını nehir sâhilinde kıldıktan sonra, iki namaz arasında Çenbel sâhilinden tekrar hareket edip, akşamla yatsı arasında Kevârî çayından geçip, konakladık. Yağmurlardan su yükselmişti; atlar yüzdürüldü ve kendimiz gemi ile geçtik. Ertesi Cuma günü aşûre idi.

Oradan hareket edip, yolda bir köyde yemek yedikten sonra, yatsı vaktinde, Güvâlyâr'dan şimâle doğru bir kürûh mesafede, geçen sene yapılmasını emrettiğim çarbağa gelip, indim. Ertesi gün, öğleden sonra hareketle, Güvâlyâr'ın şimâl tepelerini gezdikten sonra, gelip Güvâlyâr'ın Râca Mân-Sing'in sarayının bitişik olduğu Hâtî-Pûl adlı kapısından girerek, ikindi vaktinde, Rahimdâd'ın ikamet ettiği Râca Bikermâcit'in sarayına gelip, indim. O gece, kulağımdan muztarip olduğum için — mehtâp da buna sebep oldu — afyon aldım. Ertesi gün afyon humarı çok iztirap verdi. Çok kustum.

Humara bakmadan, Mân-Sing ile Bikermâcit'in evlerinin hepsini gezip, seyrettim. (340 b) Parça-parça ve ahenksiz olmalarına rağmen, garip binalardır. Bu binaların hepsi yontulmuş taştandır. Bütün râca binalarından Mân-Sing'in binaları daha iyi ve daha yüksektir. Mân-Sing binasının duvarının bir yanı şark tarafındadır. Bu yanına, diğerlerine nisbetle, daha çok ihtimam göstermişler. Yüksekliği tahminen kırk - elli karı ve hep yontulmuş taştandır. Yüzü kireç ile ağartılmıştır. Bâzı yerleri dört katlıdır. Aşağı iki katı çok karanlıktır; bir az (441) aydınlığı, bir müddet oturduktan sonra, beliriyor. Bunları mumla gezdik. Bu binanın her yanında beş künbed ve künbedlerin aralarında da, Hindistan tarzında, dörder taraflı küçük künbedler vardır. Bu büyük beş künbedi altın kaplamalı bakır tabakalar ile örtmüşler.

Duvarların dış kısmı yeşil çiniler ile kaplanmıştır. Yeşil çini ile etrafına tamamen muz ağaçları resmetmişler. Şark tarafındaki yanının bur-

cunda Hâtî-Pûl vardır. File h â t î, kapıya da p û l derler. Bu kapının çıkışında bir fil, üzerine de iki filci yapmışlar, tamamen fil gibidir; çok benzetmişler. Bu yüzden Hâtî-Pûl derler (341 a). Dört katlı binanın, en aşağı katının bu mücessem fil tarafına bakan bir penceresi vardır. Buradan fil yakından görünür. Üst katı ise, zikredilen künbedlerdir. İkinci katında oturma dâireleri bulunur. Bu dâireler de çukurlardadır. Bunlar, Hindistan tarzında mükellef yapılmış olmakla beraber, bir az havasız yerlerdir.

Mân-Sing'in oğlu Bikermâcit'in binaları, kurganın şimâl tarafında, ortada bulunmaktadır. Oğlunun binaları babasınınkiler kadar değildir. Yaptığı büyük künbed çok karanlıktır ve ancak bir müddet kaldıktan sonra, aydınlıklaşır. Bu büyük künbed altında, ondan bir az daha küçük, bir bina vardır; buna ise, hiç bir taraftan ışık girmez. Bu büyük künbed üstünde Rahimdâd, bir az küçük bir köşk yaptırmış ve kendisi Bikermâcit'in evlerinde yerleşmiştir. Bu Bikermâcit'in binalarından, babasının binalarına giden bir yol yapmışlar; dışarıdan hiç belli değildir ve içeriden de hiç bir yer görünmez. Bâzı yerlerinden aydınlık girer; garip bir yoldur.

Bu binaları gezdikten sonra, (442) Rahimdâd'ın yaptırdığı medrese ile kurganın cenup tarafında, büyük bir havuzun kenarında, yine Rahimdâd'ın yaptırdığı bahçeyi gezdik ve geç vakit (341 b) ordunun indiği çarbağa geldik. Bu bahçeye birçok çiçek dikilmişti. Parlak kırmızı kenîr bu bahçede pek çoktu. Bu tarafların kenîri şeftâli çiçeği rengindedir; Güvâlyâr'ın kenîri ise, kıp-kırmızı parlak renk-

tedir. Güvâlyâr'dan bir mikdar kırmızı kenîr getirterek, Agra bahçelerinde diktirdim. Bu bahçenin cenubunda büyük bir göl vardır. Yağmur mevsimi suları burada toplanır. Bu gölün garbında yüksek bir puthâne vardır. Sultan Şemseddin İltutmış, bu puthânenin yanında, büyük bir câmi yaptırmıştır. Puthâne çok yüksektir; kurganda bundan daha yüksek bir bina yoktur. Dûlpûr dağından, Güvâlyâr kurganı ile bu puthâne gâyet iyi görünür. Bu puthâne taşlarının hepsini bu büyük gölden kazıp getirdiklerini söylerler. Bu bahçede ağaçtan bir köşk yapmışlar; bir az alçak ve biçimsizdir. Bahçenin kapısında, Hindistan tarzında, zevksiz eyvanlar yapmışlar.

Ertesi gün öğleyin, Güvâlyâr'ın daha görülmemiş olan yerlerini gezmek niyeti ile, çıkarak, Mân-Sing'in kurgan hâricindeki Bâdelger adlı binasını gezip, Hâtî-Pûl kapısından girip, Urvâ denilen yere gittik. Bu Urvâ denilen yer, kurganın garp tarafında bulunan bir vâdidir. Her ne kadar bu ova, dağ üzerinde yapılan duvar bendinin dışında ise de, bunun methalinde de iki sıra yüksek duvarlar yapmışlar. Duvarların yüksekliği otuz - kırk karı kadar vardır. İç duvar bir az daha uzundur. (342 a) Bu duvar, ovanın her iki tarafındaki kurgan duvarı ile birleştirilmiştir. Bu duvarın ortasında ve kendinden bir parça alçak bir duvar daha çevirmişler. Bu duvar baştan başa yapılmış değildir. Bunu, suya istikamet vermek için yapmışlar. Bu duvarın içinde, su (443) almak için, vayn yapmışlar; on - on beş basamak ile suya varılır. Bu büyük duvarın vaynlı duvara çıkan kapısının üstünde, Sultan Şemseddin

İltutmış'ın adını bir taşa kazmışlar. Tarihi 630 (1232/1233) dur. Bu dış duvarın altında, kurgan dışında, büyük bir göl vardır. Anlaşılan suyu eksilir bir göl değildir. Bunun suyu mecrâya akar. Bu Urvâ'nın içinde daha iki büyük göl vardır. Kurgan halkı bu göllerin suyunu diğer sulara tercih eder.

Urvâ'nın üç tarafı yekpâre bir dağdır. Taşının rengi Biyâne taşları kadar kırmızı olmayıp, onlardan bir az daha renksizdir. Etrafındaki yekpâre kayaları kazıp, büyük ve küçük putlar oymuşlardır. Cenup tarafında büyük bir put vardır ki, yüksekliği tahminen yirmi karı kadardır. Bu putların hepsi çıplaktır, avret yerleri dahi örtüsüzdür; görünür. Urvâ'nın içindeki (342 b) iki büyük gölün etrafında yirmi - yirmi beş kuyu kazmışlar; bu kuyulardan su çekip, bahçıvanlık yaparak, çiçek ve ağaçlar yetiştirmişler. Urvâ fena değil, güzel bir yerdir. Kusuru, etrafındaki putlardır. Putların tahribini emrettim. Urvâ'dan tekrar kurgana çıkıp, kâfirler zamanından beri kapalı duran Sultan-Pûl'u gezdikten sonra, akşam Rahimdâd'ın yaptırdığı bahçeye geldim ve geceyi o bahçede geçirdim.

Salı günü, ayın on dördünde, Rânâ Sengâ'nın, annesi Pedmâvetî ile birlikte, Retenbûr kalesinde bulunan Bikermâcit adlı ikinci oğlundan adamlar geldi. Güvâlyâr'ı gezmeğe gitmeden önce, Bikermâcit'in Esûk adlı çok itibarlı hindusu tarafından adamlar gelip, kulluk ve hizmetlerini takdim ederek, yetmiş leklik tahsisat verilmek şartı ile, Retenbûr'u teslim etmeğe hazır olduğunu bildirmişti. Arzu (444) ettiği gibi pergeneler ihsan edip, adamlarına izin verdik. Güvâlyâr'a gezmeğe gidildiği için,

adamlarına, Güvâlyâr'da görüşmek üzere, zaman tâyin ettik. Tâyin edilen vakitten birkaç gün geciktiler.

Bu Esûk Hindu, Bikermâcit'in annesi Pedmâvetî'nin yakın akrabası (343 a) oluyormuş. O, bu keyfiyeti anne ile oğula da açmış; onlar da bu Esûk ile birlikte, sadakat ve hizmetkârlığı kabûl etmişler. Sengâ, Sultan Mahmud'u mağlûp edip, eline geçirdiği zaman, tâc-ı külâh ile altın kemerini alıp, Sultan Mahmud'u serbest bırakmıştı. O tâc-ı külâh ile altın kemer Bikermâcit'te imiş. Babası yerine rânâ olarak, hâlâ Çitûr'u elinde tutan büyük kardeşi Retensî, tâc-ı külâh ile altın kemeri küçük kardeşinden istediği halde, bu vermiyormuş. Bu gelen adamlar vasıtası ile tâc-ı külâh ile altın kemeri bana vereceğine söz vermiş ve Retenbûr'a karşılık olarak, Biyâne'yi istemiş. Onları Biyâne sözünden vazgeçirerek, Retenbûr'a karşılık olarak, Şemsâbâd'ı vaadettik. Aynı gün bu gelen adamlara, hilatlar giydirilerek, dokuz gün zarfında Biyâne'ye gelmek üzere, izin verildi.

Bu bahçeden hareket edip, Güvâlyâr'ın puthânelerini gezdik. Puthânelerin bâzıları iki ve bâzıları da üç katlı idi. Katları bir az alçak ve eski tarzda; etrafında taştan heykeller kazmışlardı. Bâzı puthânelerde, medreselerde olduğu gibi, sofasında büyük ve yüksek künbedler ve medrese hücrelerine benzer, hücreler vardı. Her hücrenin üstünde, yontulmuş taştan, pek çok künbedler yapmışlar. Aşağı (343 b) hücrelerinde taştan heykeller yontmuşlar. Bu binaları gezdikten ve Güvâlyâr'ın garp tarafındaki kapısından çıkıp, kurganın cenup tarafından

dönerek, orasını da gördükten sonra, Hâtî-Pûl'ün önünde Rahimdâd'ın yaptırdığı çarbağa geldim. Râhimdâd ziyafetini bu çarbağda hazırlamıştı. Güzel yemekleri ikrâmından sonra, çok hediyeler takdim etti. Maldan ve nakidden dört lek (445) hediye verdi. Bu çarbağdan hareketle, geç vakit kendi bahçeme geldim.

Çarşamba günü, ayın on beşinde, Güvâlyâr'ın cenûb-i şarkî tarafında ve ondan altı kürûh mesafede bulunan çağlayanı görmeğe gittim. Biz bir az geç hareket etmişiz; çağlayana öğle vaktinden az sonra vardık. On beş - on altı kadem (urgamçı) kadar yüksek bir kayadan, bir değirmen işletebilecek kadar su, şarıltısı ile düşer. Bu su, düştüğü yerden bir az aşağıda, büyük bir göl vücuda getirmiş. Çağlayana gelmeden önce, bu su yekpâre bir kayanın üzerinden akmaktadır. Suyun yatağı, yekpâre bir taştır. Muhtelif yerlerden dökülerek, göl olmuştur. Bu suyun kenârlarına, oturulacak kadar, yekpâre parça-parça taşlar düşmüş. Fakat bu su dâimî değilmiş. Çağlayanın yukarısına oturarak, mâcun yedik. Suyun başladığı noktaya kadar yukarısına gidip, bunları gezdikten sonra, dönüp bir tepe üzerinde, bir müddet oturduk; sâzendeler saz çaldılar ve hânendeler (344 a) bir şeyler okudular. Hindlilerin tindû dedikleri abanoz ağacı görmeyenlere gösterildi. Oradan dönüp, dağdan inerek, akşamla yatsı arasında hareket ettik. İkinci pasa doğru, bir yere gelip, uyuduk. Günün ilk peheri olduğu zaman, çarbağa geldik.

Cuma günü, ayın on yedisinde, Salâhaddin'in doğduğu Sûhcene denilen köyü ve köyün yukarı

tarafında dağ arasındaki vâdideki limon ve sedâfel bahçelerini gezdikten sonra, ilk peherde gelip, çarbağa indim.

Pazar günü, ayın on dokuzunda, tan ağarmadan bir az önce, çarbağdan hareket edip, Kevârî suyunu geçerek, yemek yedik ve öğleyin oradan kalkıp, güneş batarken, Çenbel suyundan geçmek sureti ile, akşam ile yatsı arasında, Dûlpûr kurganına girdik. Ebülfeth'in yaptırmış olduğu hamamı meş'ale ile gezdikten sonra, oradan hareket edip, yeni çarbağın yapıldığı yere, bend başına gelip indik. Ertesi gün, yapılmasını emrettiğim yerleri dolaştım. Yekpâre taştan yapılması emredilen üstü kapalı havuzun içini bir defa bile tamamen almamışlardı. Taşçıları çoğaltarak, (446) su doldurup ufkîliği tayin edebilmek için, bir defa havuzun içini tamamen oymalarını emrettim. İkindiden sonra, havuzun içini bir defa tamamen aldılar. Su doldurmalarını emrettim; (344 b) etrafını su ile ölçerek, düzeltmekle meşgûl oldular. Bir de bir abdesthâne yapılmasını ve döşemesinin ve içindeki küçük havuzunun da yekpâre taştan kazılmasını emrettim.

Pazartesi günü mâcun sohbeti yapıldı. Salı günü de orada kaldım. Çarşamba gecesi, iftar yapılarak, bir şeyler yedikten sonra, Sıkri'ye gitmek niyeti ile, hareket edildi. İkinci pehere doğru bir yere inip, uyuduk. Kulağım, gâlibâ soğuğun tesiri ile, o gece fevkalâde çok ağrıdı; uyuyamadım. Tan ağarırken, oradan hareketle, ilk peherde, Sikri'de yapılan bahçeye inildi. Bahçenin duvarı ve kuyunun yapıları arzu edildiği gibi olmadığından, çalışanlar tehdit edildi ve cezalandırıldılar. Sikri'den ikindi ile akşam arası hareket edip, Medhâkûr'den geçe-

rek, bir yere inip, uyuduk. Oradan ilk pehere doğru Agra'ya gelip, bâzı işleri yüzünden, Fahr-i Cihan Begim ile birlikte gidememiş olan Hatice Sultan Begim'i kalede ziyaret ettikten sonra, Cûn'u geçip, Heşt-Behişt bahçesine geldim.

Cumartesi günü, Safer ayının üçünde, Tûte'den geçip, mahallelerin kenarında, nehir sâhiline inmiş olan büyük halalarımdan üç begimi: Güher-Şâd Begim, Bediülcemâl Begim, Ak Begim ve küçük begimlerden: Hanzâde Begim, Sultan Mes'ud Mirza'nın kızı Sultan-Baht Begim'in kızı ve Yenge Çiçem'in, yâni Zeyneb Sultan Begim'in torununu, (345 a) ikindi ile akşam arasında gidip, gördüm. Oradan gemi ile döndüm.

Pazartesi günü, Safer ayının beşinde, Bikermâcit'in ilk ve sonraki ilçileri ile bihreli hindulardan eski emekdâr Dîve (Diyûre) oğlu Hâmûsî (Mûsi), Retenbûr'u (447) teslim ve tâbiliği kabûl ve kendi usûl ve tarzınca ahd ve şart yapması için, oraya gönderildi. Bizim bu giden adamımız bunları kendi gözü ile görüp, kanaat getirdikten sonra, dönecekti. Eğer o verdiği sözü tuttuğu ve Tanrı rast getirdiği takdirde, ben de onu babasının yerine r â ṇ â tâyin edip, Çitûr tahtına oturtacağımı vaadettim.

O günlerde, İskender ile İbrahim'in Dehli ile Agra'daki hazineleri tükendi. Askerin teslihâtı, top ve tüfenkçilerin barut ve ulûfeleri için, Perşembe günü, Safer ayının sekizinde, bütün tahsisatı olanlardan yüzde otuzunun divana verilerek, bunun bu yolda sarf ve harcedilmesi emredildi.

Cumartesi günü, ayın onunda, Sultan Muhammed Bahşı'nın, bir defa Horasan ahalisine vaad

fermanları götürmüş olan, Şah Kasım adlı piyâdesi tekrar Herat'a gönderildi. Götürdüğü fermanlar şu ma'alde idi: Hindistan'ın şark ve garp (345 b) tarafındaki düşman ve kâfirler, Tanrı inâyeti ile, bertaraf edildi. Bu yaz, Tanrı nasip ederse, ne yapıp muhakkak oraya geleceğiz. — Ahmed Afşâr'a da bir ferman gönderildi. Fermanın kenarına kendi elimle yazarak, Feridûn Kobuzî'yi istedim. O gün öğleyin civa yemeğe başladım. Çarşamba günü, ayın yirmi birinde, hindistanlı bir yaya Kâmran ile Hoca Dost Hâvend'in arz-ı hâllerini getirdi. Hoca Dost Hâvend, Zilhicce ayının onunda Kâbil'e gelip, Humayun'un yanina gitmek üzere, yola çıkmışmış. Hûbiyân'da Kâmran'ın adamı gelip: — "Hoca gelsinler ve ne gibi ferman varsa, bildirsinler; söylenecek sözleri görüştükten sonra, gitsinler" — der. Kâmran Zilhicce ayının on yedisinde, Kâbil'e gelmiş. Hoca ile konuştuktan sonra, aynı ayın yirmi sekizinde, onu Kal'a-i Zafer'e gönderir.

Bu gelen arz-ı hâllerde iyi haberler vardı. Şâhzâde Tahmâsp, Özbeklerin def'i için, hareket edip, Özbek, Reniş'i (448) Damgan'da mağlûp ederek, adamlarını kılıçtan geçirir. Ubeyd Han, kızılbaşların hareketini kat'î surette öğrenince, Herat civarından kalkıp, Merv'e giderek, Semerkand ve o civardaki sultanları Merv'e dâvet eder. Maveraünnehir'deki sultanların hepsi Merv'e yardıma (346 a) giderler. Humayun'un, Yâdigâr Tagayî'nin kızından bir oğlu olmuş; Kâmran da Kâbilde evleniyormuş; amcası Sultan Ali Mirza'nın kızını alıyormuş. Bu haberleri de bu yaya getirdi.

O gün Seyid Deknî Şirâzî Cibeger'e hil'at giydirilerek, ihsanlarda bulunulup, içme suyu kuyusunu, bildiği gibi, tamamlaması emredildi. Cuma günü, ayın yirmi üçünde, vücudumda bir harâret peydâ oldu. O derecede ki, cuma namazını mescidde iztirapla ödeyebildim. Öğle namazı ihtiyatını kütüphânemde, bir müddet sonra, zahmetle kılabildim. Harâret düştü. Pazar günü yeniden ateş geldi ve bir az titredim. Salı günü gecesi, Safer ayının yirmi yedisinde, Hoca Ubeydullah hazretlerinin *Vâlidiye* risâlesini nazma çevirmek hatırıma geldi. Hazretin ruhuna iltica edip, gönlümden: — "Eğer bu manzûme, o harzetin makbûlü olur — nitekim *Kasîde-i bürde* sâhibinin kasîdesi makbûl olup, kendisi felc hastalığından kurtulmuştu — ve ben de bu hastalıktan kurtulursam, bu, nazmımın kabûl olunduğuna bir delil olur" — diye düşündüm. Bu niyetle, remel-i müseddesin darb ve arûzu mahbûn, bâzan ebter ve bâzan mahbûn ve mahzûf olan (346 b) vezninde — ki, Mevlâna Abdurrahman Câmî'nin *Sübha*'sı da bu vezindedir — risâlenin nazmına başladım ve o gece on üç beyit tertip ettim. Bililtizam her gün on beyitten daha az tertip edilmezdi. Gâlibâ bir gün ara verildi. Geçen sene de bir defa böyle bir hastalık gelmiş ve en az bir ay veya kırk gün devam etmişti. Tanrı inâyeti ve hazretin himmeti ile, Perşembe günü, ayın yirmi dokuzunda, bir az hafifledi; sonra bu hastalıktan kurtuldum. Cumartesi günü, Rebiülevvel (449) ayının sekizinde, risâlenin nazmı tamamlandı. Bir gün elli iki beyit yazıldı.

Çarşamba günü, ayın yirmi sekizinde, etraf ve civardaki askerlere: — "Tanrı nasip ederse, yakın

bir zamanda sefere çıkacağız; asker, hazırlanarak, çabuk gelsin" — diye fermanlar gönderildi. Pazar günü, Rebiülevvel ayının dokuzunda, Beg Muhammed Tâlikçı geldi. Geçen sene, Muharrem ayının sonunda, Humahun'a hil'at ve at götürmüştü. Pazartesi günü, ayın onunda, Bikkine Veys Lâgarî ve Humayun'un Beyan Şeyh adlı bir nökeri Humayun'un yanından geldiler. Bikkine, Humayun'un oğlunun müjdesine gelmiş; adını El-Aman koymuşlar. Şeyh Ebülvecd, doğumuna (347 a) tarihini söylemiş. Beyan Şeyh, Bikkine'den epeyce sonra, yola çıkmış, Cuma günü, Safer ayının dokuzunda, Kişm'in dibinde, Dûşenbe (Salı) denilen yerde Humayun'dan ayrılmış; Salı (Dûşenbe) günü, Rebiülevvel ayının onunda, Agra'ya geldi. Çabuk geldi. Gene bir defa bu Beyan Şeyh, Kal'a-i Zafer'den Kandahar'a on bir günde varmıştı.

Şâhzâde'nin geldiği ve özbeklerin mağlûp oldukları haberini bu Beyan Şeyh getirdi. Tafsilâtı şudur: Şâhzâde Tahmâsp Irak'tan, kırk bin adam ile, rûm usûlü tüfenk ve arabalar tanzim edip, sür'atle gelir. Bistam ve Damgan'da Özbek Reniş'i mağlûp edip, adamlarını keser ve sür'atle geçer. Kepek-Bi'nin oğlu Kanber Ali'yi de kızılbaşlar mağlûp eder. Az bir kuvvetle Ubeyd Han'ın yanına gelir. Ubeyd Han, Herat civarında kalmak imkânını bulamayarak, bütün Belh, Hisar, Semerkand ve Taşkend'deki han ve sultanlara acele adam yollayıp, kendisi merv'e gelir. Derhâl toplanırlar. Taşkend'den — Süyünçük Han'ın ikinci oğlu Barak (Baran) Sultan; Semerkand ve Meyân-Kâl'den — Küçüm Han, Ebû Sait Sultan, Pulad Sultan, (347 b) Câni-

Beg Sultan, oğulları (450) ile birlikte; Hisar'dan — Hamza Sultan ile Mehdî Sultan ve bütün sultanlar derhâl gelip, Merv'de Ubeyd Han'a iltihak ederler; yüz beş bin adam toplanır. Bunların casusu (tilcisi), Şâhzâde'nin Ubeyd Han'ın Herat civarında az bir askerle oturmakta olduğunu düşünerek, kırk bin adamla sür'atle gelmiş ve bu topluluğun haberini alınca, hâlen, Râdegân çayırında hendekler kazıp, yerleşmiş bulunduğu haberini getirir. Özbekler bu — haberi almakla beraber — düşmanı hiçe sayarak istişârede; — "bütün han ve sultanlar Meşhed'de otururuz; kızılbaş ordugâhının civarında bulunarak, düşmanın baş kaldırmasına imkân bırakmamak için, birkaç sultanı yirmi bin asker ile oraya tâyin ederiz. Güneş Akreb burcuna girince, yadacılara yada yapmalarını emrederiz ve böylece onu tâcizle mağlûp ederiz" — diye karar verirler ve Merv'den kalkıp giderler. Şâhzâde Merv'den çıkıp, Câm ve Hırgird civarında onlara karşı mukabelede bulunur ve özbekler mağlûp olurlar. Birçok sultan ele geçirilip, öldürülür. Bu mektupta, Küçüm Han'dan başka, (348 a) hiç bir sultanın kurtulduğunun, kat'î olarak, belli olmadığını da yazmışlardı. Asker arasında bulunan adamlardan hâlâ hiç kimse gelmemişti. Hisar'daki sultanlar Hisar'ı bırakıp çıkarlar. İbrahim Han'ın oğlu Çelme — ki, asıl adı İsmail'dir — Hisar kurganında bulunuyormuş.

Yine bu Beyan Şeyh, Humayun ile Kâmran'a yazılan mektuplar ile birlikte, acele geri gönderildi. Cuma günü, ayın on dördünde, mektup ve yazılar hazırlanıp, Beyan Şeyh'e teslim edilerek, izin verildi. Cumartesi günü, ayın on beşinde, Agra'dan

ayrıldı. Humayun'a yazılan mektubun sureti şudur:

"Humayun'a, hasretle özleyerek, selâmdan sonra, söz şudur ki, Pazartesi günü, Rebiülevvel ayının onunda, Bikkine ile Beyan Şeyh geldiler. Mektup ve arz-ı hâllerden, oradaki vaziyet açıkça anlaşıldı. (451) Şükrolsun, Tanrı sana bir oğul vermiş. O sana oğul ve bana da sevgili bir çocuktur. Yüce Tanrı böyle sevinçleri bana ve sana dâimâ nasîp etsin; âmîn, yâ rabbilâlemîn. Adını El-Aman koymuşsun. Tanrı mübârek etsin. Fakat kendin yazdığın hâlde, düşünmemişsin ki, çok kullanılması yüzünden, halk buna Alama veyahut İl-Aman (348 b) der. Yoksa, böyle elif-lâm adda az bulunur. Tanrı adını ve zâtını takdis ve mübârek etsin. Bana ve sana çok seneler ve çok zamanlar El-Aman'ı devlet ve saadetle muhafaza etsin.

Yüce Tanrı, kendi fazl ve keremi ile, bizim işimizi tanzim ediyor. O kadar ki, hiç bir devirde böyle olmamıştır. Sonra, Salı günü, ayın on birinde, bu esnada Belh ahalisinin Kurban'ı dâvet edip, içeriye aldıkları haberi geldi. Kâmran'a ve Kâbil'deki beylere, gidip sana iltihak etmeleri emredildi. İcap ederse, Hisar veyahut Semerkand tarafına yürür ve Tanrının inâyeti ile, düşmanları mağlûp edip, vilâyetleri alarak, dostları memnûn ve düşmanları mahcûp edersiniz. İnşallâhu taâlâ. Sizlerin en çok kılıç kullanacak zamanınızdır. Kapıya gelen işte kusur etmeyiniz. Tenbellik ve ihmalkârlık, padişahlık ile tel'if edilemez.

Cihangirlik, durmakla tel'if edilmez; dünya acele etmesini bilenindir. Her işte efendinin sükûnu yaraşır; padişahlık müstesnâ.

Eğer, Tanrı inâyeti ile, Belh ve Hisar vilâyeti müyesser ve müsahhar olursa, Hisar'da senin adamın bulunsun; Belh'te Kâmran'ın adamı. Eğer, Tanrı inâyeti ile, Semerkand da müsahhar olursa, Semerkand'da sen otur. Hisar vilâyetini, (349 a) inşallah, hassa mülk yapacağım. Eğer Kâmran Belh'i az görürse, bildirin; inşallah onun eksiğini bu vilâyetlerden tamamlarız. Sonra, dâimâ riayet edilen şu kaideyi sen de biliyorsun: altı hisse senin olursa, beş hisse Kâmran'ın idi. Bu kaideye dâimâ riayetle bunun dışına çıkmayın. (452) Sonra, ona iyi muamele et. Büyükler saburlu olmalı; umarım ki, sen de iyi muamele edeceksin. O da şeriate hürmetkâr iyi bir yiğittir. O da mülâzemet ve sadakatta kusur etmez. Sonra, sana bir az kırgınlığım var; bu iki - üç seneden beri hiç bir adamın gelmedi ve benim gönderdiğim adam da tam bir sene sonra geldi. Böyle olur mu. Sonra mektûplarında yalnızlık, yalnızlık diyorsun. Yalnızlık padişahlıkta ayıptır. Nitekim demişlerdir:

Eğer ayağın bağlı ise, râzı ol; eğer tek atlı isen,
bildiğin gibi hareket et.

Hiç bir kayıt, padişah kaydı gibi değildir. Padişahlık ile yalnızlık bir araya gelmez. Sonra, dediğim gibi, yazdığım mektûpları okumuyorsun. Çünkü, eğer okumak (349 b) istesen bile, okuyamazdın; okuyamayınca, elbette değiştirirdin. Mektûbunu ancak müşkilâtla okumak mümkündür; fakat çok muğlaktır. Mensûr muammâyı hiç kimse görmemiştir. İmlân, o kadar doğru olmamakla beraber, fena değildir. İltifat'ı *tı* ile ve kulunc'u *yâ* ile yaz-

mışsın. Mektûbun ise, şöyle böyle okunabilir; fakat bu muğlâk sözlerinden maksat tamamen anlaşılmıyor. Her hâlde mektûp yazmaktaki tenbelliğin de bu yüzdendir. Tekellüf yapmak istiyorsun ve o yüzden muğlâk oluyor. Bundan sonra tekellüfsüz, açık ve basit sözlerle yaz; sana da zahmet daha az olur, okuyana da. Sonra büyük bir iş için gidiyorsun; iş görmüş, fikir ve tedbir sâhibi beyler ile istişâre edip, onların sözü ile hareket etmelisin.

Eğer benim memnuniyetimi istiyorsan, yalnızlığı ve halktan uzak bulunmağı bırak. Günde iki defa küçük kardeşini ve beyleri, ihtiyarlarına bırakmayarak, huzuruna çağırıp, nasıl bir iş olursa olsun, istişâre ile, bu sâdık dostlarla birlikte karar vermelisin. Sonra Hoca Kelân benimle çok samimî (453) münasebette bulunmağa alışmıştı. Sen de (350 a) ona karşı benim gibi hareket etmelisin. Eğer, Tanrı inâyeti ile, o taraftaki işler hafifler ve Kâmran'a ihtiyaç olmazsa, Kâmran Belh'te mazbut adamlar bırakıp, kendisi benim yanıma gelsin. Sonra, bu kadar fetih ve zaferler Kâbil'de iken oldu. Kâbil'i uğur sayıyorum ve onu hassa mülkü yaptım. Hiç biriniz ona tama'; etmeyiniz. Sonra iyi hareket edip, Sultan Veys'in gönlünü almışsın. Onu yanına alıp, onun fikri ile hareket etmelisin. O, sözü dinlenecek bir adamdır. Askeri iyi toplayıp, yürümelisin. Ağızdan söylenecek sözleri Beyan Şeyh biliyor ve söyleyecektir — diye, hasretle selâm. Perşembe günü, Rebiülevvel ayının on üçünde, yazıldı"

Kâmran ile Hoca Kelân'a da bu me'âlde, kendi elimle mektuplar yazdım. Çarşamba günü, ayın on dokuzunda, mirzaları, sultanları, türk ve hind emir-

lerini çağırıp, istişâre edilerek, şuna karar verildi:
— Bu sene de bir tarafa muhakkak sefer etmek lâzımdır. Askerî, bizden bir az önce, Pûreb'e hareket etsin; Geng nehrinin öte yakasındaki sultanlar ve emîrler, askerleri ile birlikte, Askerî'ye iltihak etsinler. Hangi tarafa yürümek münasip görülürse, oraya gitsinler. — Bunları yazıp, Cumartesi günü, ayın (350 b) yirmi ikisinde, on altı günlük mühletle, Gıyâseddin Kurçı, başta Sultan Cüneyd Barlas olmak üzere, Pûreb emirlerine koşturuldu. Ağızdan söylenenler şunlardı: darbzen, araba, tüfenk ve diğer harp levazımı hazırlanıncaya kadar, kendimizden önce, Askerî gönderildi. Ceng'in öte yakasındaki bütün sultan ve emîrlere de, hazırlanır-hazırlanmaz, Askerî'nin yanında toplanmaları emredildi:
— "Hangi tarafa yürümek münasip görülürse, Tanrı inâyeti ile, o tarafa hareket edilecektir. Oradaki dostlar ile istişâre edin; (454) eğer benim hazır bulunmama ihtiyaç gösteren bir şey olursa, bu mühletle gönderilen adam gelir-gelmez, inşaallâhu taâlâ, derhâl hareket edeceğim. Eğer bengâleliler tarafımızı tutar ve tâbi olurlarsa ve orada benim hazır bulunmama ihtiyaç gösterecek bir iş olmazsa, bunu da açıkça arzedin. Boş durmak olmaz; başka tarafa yürüyeceğim. Sizler dostlarla istişâre edip, Askerî ile birlikte yürüyüp, oradaki işlere, Tanrı inâyeti ile, bir netice verin".

Cumartesi günü, Rebiülevvel ayının yirmi dokuzunda, Askerî'ye murassâ kemerli bir hançerle padişahâne hil'at giydirilerek, bayrak, tuğ, nakkâre, cins atlar, on tane fil, bir katar deve (351 a) ve diğer padişahâne levazım ihsan edilerek, divana riya-

set etmesine karar verildi. Mollası ile iki atekesine düğmeli yelekler; diğer adamlarına üç kerre dokuz elbise ihsan edildi.

Pazar günü, ayın sonuncu gününde, Sultan Muhammed Bahşı'nın evine gittim. Halı serip, hediye getirdi. Nakid ve mal olarak, iki lekten bir az fazla hediye verdi. Hediye takdiminden sonra, başka bir odasına gidip, mâcun yedik. Oradan üçüncü peherde çıkıp, suyu geçerek, hususî dâireye (halvethâneye) geldim.

Perşembe günü, Rebiülevvel ayının dördünde, şöyle karar verildi: — Çıkmak Bey, kâtiplik vazifesini yapacak olan Şâhî Tamgaçı ile birlikte, Agra'dan Kâbil'e kadar olan mesâfeyi ölçerek, her dokuz kürûhte on iki karı yüksekliğinde kule ve üstünde bir oda yapacaklar; her on sekiz kürûhte altı posta atı bağlayacaklar; postacı ve seyise maaş ve atlara yem tâyin edilecek. Öyle buyuruldu ki, eğer bu posta atı bağlanan yer bir hassa mülküne yakın ise, bu zikredilenleri oradan te'min etsinler; yoksa her hangi bir beyin pergenesine yakınsa, onu o beyin uhdesine versinler. — O gün Çıkmak ile Şâhî Agra'dan ayrıldılar. Bu kürûhler mile göre tesbit (455) edildiler: Nitekim *Mübîn*'de şöyle denilmektedir: (351 b)

Bir mil, kademle dört bindir; bil ki, ona Hind halkı bir kürûh der. Bir kademe bir buçuk karı dediler; bil ki, her karı altı tutamdır. Her tutam, dört parmak (ilig) ve her parmak altı arpa (cev) genişliğindedir; bunu bil.

Ölçü ipi, burada zikredildiği gibi, bir kadem= dokuz tutam = bir buçuk karı hesabı ile, kırk

k a d e m uzunluğunda tesbit edildi ki, böyle yüz ip — bir k ü r û h eder.

Cumartesi günü, ayın altısında, bir ziyafet (toy) yapıldı. Kızılbaş, özbek ve hinduların ilçileri bu ziyafette hazırdılar. Kızılbaş ilçileri, sağda yetmiş - seksen karı uzaklıkta, otak kurdurarak, oraya oturtuldular. Beylerden Yunus Ali'nin kızılbaşlar ile birlikte oturması emredildi. Solda da aynı şekilde özbek elçilerini oturtup, beylerden Abdullah'ın bunlar ile birlikte oturması emredildi. Kendim yeni yapılan sekiz taraflı ve tâze otla örtülü köşkün şimâl cihetinde oturdum. Sağımda, beş - altı karı uzakta, Tohta-Buğa Sultan, Askerî, Hoca hazretlerinin evdlâdı Hoca Abdüşşehid, Hoca Kelân, Hoca Huseynî, Halife ve Semerkand'dan gelen hocaların tevâbi'inden olan hâfız ve mollalar oturdular. Solumda, beş - altı (352 a) karı uzakta Muhammed Zaman Mirza, Tang-Atmış Sultan, Seyid Refî, Seyid Rûmî, Şeyh Ebülfeth, Şeyh Cemâlî, Şeyh Şahâbeddin Arab ve Seyid Deknî oturdular. Bütün sultanlar, hanlar, ekâbir ve emîrler, yemekten önce, altın, gümüş ve bakır akçe, kumaş ve diğer eşyadan hediyeler (saçık) getirdiler. Önüme bir halı sermelerini emrettim. Altın ve gümüşü bu halı üzerine döktüler. Kumaş, bez ve akçe torbalarını da altın ve gümüşün yanına yığdılar.

Yemekten bir az önce, hediyeler takdim edilirken, azgın develer ile filleri karşıdaki adada vuruşmağa saldılar. Birkaç koç da vuruşturdular. Ondan sonra, pehlivanlar güreşti. (456) Büyük yemekten sonra, Hoca Abdüşşehid ile Hoca Kelân'a ince kumaştan elbiseler ve münasip hil'atlar giydi-

rildi. Molla Ferruh ile Hâfız riyâsetinde gelenlere yelekler giydirildi. Küçüm Han'ın ilçisi ile Hasan Çelebî'nin küçük kardeşine de kumaş başlıklı ve düğmeli zırhlı samur elbiseler ve vaziyetleri ile mütenasip hil'atlar ihsan edildi. Ebû Said Sultan, Mihrbân Hanım ve oğlu Pulad Sultan'ın elçilerine ve Şah Hasan'ın elçisine düğmeli yelekler, kumaş (352 b) elbiseler ihsan edildi. İki hocaya ve iki büyük elçiye — ki, küçük hanın adamı ile Hasan Çelebî'nin küçük kardeşidirler — gümüş ölçüsü (taşı) ile altın ve altın ölçüsü (taşı) ile gümüş tartılarak, ihsan edildi.

Altın taşı — beş yüz miskaldır ve Kâhil taşı ile bir sir eder. Gümüş taşı — iki yüz elli miskaldır ve Kâbil ölçüsü ile yarım sir eder.

Hoca Mîr Sultan'a, oğullarına ve diğer elçilere de altın ve gümüşten ihsanlar yapıldı. Yâdigâr Nâsır'a kemerli bir hançer ihsan edildi. Mîr Muhammed Câlebân'a, Geng nehrinde köprü yaptığı için, münasip ihsan verilmişti. Bu Muhammed ile tüfenkendâzlardan Pehlivan Hacı Muhammed, Pehlivan Behlûl ve Veli Parsçı'lara da birer hançer ihsan edildi. Üstâd Ali-Kulı'nın oğluna da bir hançer ihsan edildi. Seyid Davud Germsîrî'ye altın ve gümüş ihsan edildi. Kızım Ma'sûme ile oğlum Hindal'ın adamlarına da düğmeli yelekler ve kumaş hil'atler ihsan edildi. Endican'dan ve bizim vilâyetsiz ve vatansız dolaştığımız yerlerden, Sûh ve Hüşyâr'dan gelenlere de yelekler, kumaş hil'atler, altın, gümüş ve her nevî eşya ihsan edildi. Kurban ile Şeyhî'nin adamlarına ve Kâhmerd'in (353 a) raiyelerine de bu tarzda ihsanlar verildi.

Ziyafetten sonra, hindli hokkabazların (457) gelip oyunlarını göstermelerini emrettim. Bunlar gelip, hünerlerini gösterdiler. Hindistan hokkabazları bizim tarafların hokkabazlarında görülmeyen bâzı hünerleri de gösteriyorlar. Bunların birkaçı şudur: yedi halkadan birini alnına, ikisini dizlerine yerleştirip, ikisini el parmakları ile ve ikisini de ayak parmakları ile, hızlı ve durmadan, döndürüyorlar. Bir de — tavus yürüyüşü gibi, bir elini yere dayayıp, diğer eli ve iki ayağı ile üç halkayı hızlı ve durmadan döndürüyorlar. Bir de — bizim tarafların hokkabazları iki ağacı ayaklarına bağlayarak, canbaz ayaklığı yapıp, gezerler; Hindistan hokkabazları ise, bir ağaçta ayaklık yapıp ve bunu ayaklarına bağlamadan yürüyorlar. Bir de — bizim taraflarda iki canbaz birbirine tutunarak, iki türlü asılı giderler; Hindistan canbazları ise, birbirine tutunarak, üç türlü asılı gidiyorlar. Bir de — bir canbaz altı - yedi karı uzunluğunda sırığın bir ucunu beline dayıyor; diğer biri ise, sırığa çıkıp, (353 b) sırık üzerinde oyunlar yapıyor. Bir de — bir küçük canbaz bir büyük canbazın başına çıkıp, hareket etmeden, duruyor. Aşağıdaki canbaz acele sağa-sola yürüyüp, hünerlerini gösterdiği vakit, bu küçük o canbazın başında, dimdik ve hareket etmeden durarak, o da hünerler gösteriyor. Birçok rakkaseler de gelip, raksettiler. Akşama doğru, altın, gümüş ve bakırdan birçok para saçıldı. Büyük bir gürültü ve izdiham oldu. Akşam ile yatsı arasında, beş-altı yakın dostları yanıma alıp, oturttum. Bir peherden fazla oturuldu. Ertesi gün, ikinci peherde, gemiye binip, Heşt-Behişt'e geldik.

Pazartesi günü, hareket etmiş olan Askerî gelip, hamamda izin alarak, şarka doğru hareket etti. Salı günü, Dûlpûr'da yapılmasını emrettiğim havuz ve kuyu yapılarını görmeğe (458) gittim. Bir peher ve bir geride bahçeden hareket edilerek, gecenin ilk pasından beş geri olduğu vakit, Dûlpûr bahçesine varıldı. Perşembe günü, ayın on birinde, taş kuyu, yirmi altı taş arık, taş sütün ve yekpâre kayadan kazılan arıklar tamamlanarak, o günün üçüncü peherinden itibaren, kuyudan su çekilmeğe başlandı. Dûlpûr'da çalışmakta (354 a) olan taşçı, dülger ve işçilere, Agra'daki ustalar ve işçilere olduğu gibi, ihsanlar verildi. Kuyu suyunun kokusunun önüne geçmek için, ihtiyaten on beş gün, gece-gündüz durmadan, çarhı döndürüp, su çekmeleri emredildi, cuma günü ilk pehere bir geri kaldığı zaman, Dûlpûr'dan hareket edildi. Güneş henüz batmamışken, nehirden geçildi.

Salı günü, ayın on altısında, kızılbaş ile özbek muharebesinde bulunan Div Sultan'ın adamı geldi ve şu mâlûmatı verdi: Câm ve Hırgird civarında, aşûre günü, türkmenler ile özbekler arasında saf harbi olur. Sabahtan öğleye kadar vuruşurlar. Özbeklerin üç yüz bin olduğunu söyledi, türkmenler kırk - elli bin adammış; karaltısını yüz bin tahmin etti. Fakat özbekler kendi adamlarını yüz beş bin olarak gösteriyorlardı. Kızılbaşlar, Rûm tarzında, araba, darbzen ve tüfenkdâz tertip edip, kendilerini örtüp vuruşurlar. İki bin araba ve altı bin tüfenkendâz varmış. Şâhzâde ve Cûha Sultan, yirmi bin iyi yiğitle, arabaların teşkil ettiği siperin içinde durur; diğer beyleri, arabaların dışında, sağ ve sol

kolları (354 b) tanzim ederler. Özbekler, gelince, dışarıdaki adamları mağlûp edip, vura-vura sürerler; arkadan çevirip, deve ve ağırlıkları ele geçirirler. Nihâyet arabanın içindekiler zenciri açıp, karşı çıkarlar. Burada müthiş bir muharebe olur. Özbekler üç defa dönerek hücum ederler. Yüce Tanrının inâyeti ile, özbekleri mağlûp ederler. Küçüm Han, Ubeyd Han ve Ebû Said Sultan (459) başta olmak üzere, dokuz sultan esir düşer. Ebû Said Sultan hayatta imiş; diğer sekiz sultan ölür. Ubeyd Sultan'ın başını bulamazlar, vücudunu bulurlar. Özbekten elli bin ve türkmenden yirmi bin kişi telef olur.

Aynı günde, on altı günlük müddetle Cûnepûr (Cûnpûr)'a gitmiş olan Gıyâseddin Kurçı geldi. Sultan Cüneyd ve adamları Harîd'e asker sevketmişler; bu yüzden zamanında yetişemez. Sultan Cüneyd ağızdan şunları söylemiştir: şükür, Tanrı inâyetinden, bu taraflarda padişahın hareket etmesini icap ettiren bir iş görünmüyor; mirza gelirse ve bu civardaki sultan, han ve emîrlere mirza ile hareket etmelerine ferman olursa, ümid edilir ki, bütün işler kolaylıkla müyesser olur. (355 a) Vâkıa Sultan Cüneyd'den böyle bir cevap geldi; fakat kâfir Sengâ muharebesinden sonra, Molla Muhammed Mezheb de Bengâle'ye elçilikle gönderilmişti; bugün-yarın geleceğini söylüyorlardı. Onun haberi de beklendi. Cuma günü, ayın on dokuzunda, mâcun yeyip, birkaç yakın dostla hususî dâiremde oturuyordum, Molla Muhammed Mezheb, akşamı, ki cumartesi gecesidir; gelip mülâzemet etti. O taraftaki

keyfiyeti birer-birer sorup, öğrendik ki, bengâleliler mutî ve tarafdar imişler.

Pazar günü, türk ve hind emîrlerini hususî dâireye çağırıp, istişâre ettik. Şu sözler ortaya atıldı: bengâlelilere elçi göndererek, mutî ve tarafdar olduklarını öğrendik. Bengâle'ye gitmek de faydasızdır. O civarda askerin işine yarayacak hazine de yoktur. Garp tarafında ise, bâzı yerler vardır ki, hem yakın, hem de hazineleri vardır.

Malı bol, ahalisi kâfir, yolu yakın eğer şark uzak ise, burası yakındır.

Nihâyet şuna karar verildi: garp tarafına gidecek yolumuz yakın olduğu için, birkaç gün burada kalıp, şark tarafından müsterih olduktan sonra, (355 b) oraya gidilse de (460) olur. Gıyâseddin Kurçı, yirmi gün mühletle, Geng nehrinin öte tarafında bulunan bütün sultan, han ve emîrlerin, Askerî etrafında toplanarak, bu âsîlerin üzerine yürümelerini bildiren fermanlarla, tekrar Pûreb emîrlerine koşturuldu. Bu fermanları oraya götürdükten sonra, oradan haber alıp, vaktinde gelip yetişecekti.

O günlerde Muhammedî Kökeltaş'tan, belûcların gelip, bâzı yerleri yağma ettikleri hakkında, arz-ı hâl geldi. Bu iş için, Çın-Timur Sultan tâyin edilerek, Sihrind ve Sâmâne'den ötesinde bulunan, Âdil Sultan, Sultan Muhammed Dulday, Husrev Kökeltaş, Muhammed Ali Ceng-Ceng, Abdülaziz Mîrâhûr, Seyid Ali, Veli Kızıl, Karaça, Helâhil, Âşık Bekâvul, Şeyh Ali, Kette, Gücûr Han, Hasan Ali Sevâdî gibi, kumandanların Çın-Timur Sultan etra-

fında toplanarak, altı aylık mâlzeme ile, belûclar üzerine yürümeleri ve Çın-Timur Sultan'ın bütün emirlerine hazır bulunup, nizam ve intizam sözünden çıkmamalarına dâir yazılan fermanları götürmeğe de Abdülgaffâr Tavaçı tâyin edildi. Karara göre, o, bu fermanları önce Çın-Timur Sultan'a götürecek ve ondan sonra, zikri geçen beylere bu fermanı (356 a) gösterip, Çın-Timur Sultan toplanma yerini nerede tâyin ederse, bunların hepsini, askerleri ile birlikte, orada hazır bulunduracaktı. Abdülgaffâr kendisi de seferde beraber bulunacak ve her hangi bir kimsede gevşeklik ve ihmâl görülürse, bildirilecekti; kusur gösterenlerin derece ve rütbeleri alınarak, kendileri vilâyet ve peregenelerinden uzaklaştırılacaklardı. Bu fermanları verip, ağızdan söylenecek sözleri de söyleyerek, Abdülgaffâr'a izin verildi.

Pazar gecesi, ayın yirmi sekizinde, üç peher ve altı geride Cûn'dan geçerek, Dûlpûr'daki Nilüfer bahçesine hareket ettik. Pazar günü, üçüncü pehere doğru, bahçeye geldik. Bahçenin etraf ve civarında bey ve ilçilere, kendilerine bina ve bahçeler yaptırmaları için, yer ve yurt tâyin edildi. Perşembe günü, (461) Cemâziyelevvel ayının üçünde, bahçenin cenûb-ı şarkî tarafında, hamam için bir yer tâyin ettik. Hamam yapılacak yeri düzelttiler. Bu düzeltilmiş yerde hamamın temelini attıktan sonra, hamamın inşa edilmesini ve bir odasında bir havuz-ı kebîr yapılmasını emrettim. O gün Halife, Agra'dan Kadı Ciyâ ile Bîr-Sing Div'in arz-ı hâllerini (356 b) göndermiş; Behâr'ı İskender'in oğlu Muhammed Mahmûd zaptetmişmiş.

Bu haber gelince, asker sev ketmek niyeti ile, ertesi Cuma günü, altıncı geride Nilüfer bahçesinden hareketle, akşam üstü Agra'ya geldik. Muhammed Zaman Mirza Dûlpûr'a gidiyormuş; yolda bize tesadüf etti. Çın-Timur Sultan, o gün Agra'ya gelmiş. Ertesi Cumartesi günü, istişâre beyleri dâvet edilerek, Perşembe günü, ayın onunda, Pûreb'e doğru harekete karar verildi.

Aynı Cumartesi günü, Kâbil'den mektup ve haber geldi: Humayun o taraftaki askeri toplayıp, Sultan Veys'i de yanına alarak, kırk - elli bin kadar adamla, Semerkand üzerine harekete geçmiş. Tirmiz'den yürüyüp, Kabadiyan'ı almış olan Tursun Muhammed Sultan yardım istemiş. Humayun, Tülek Kökeltaş ile Mîr-Hurd'u, kalabalık bir kuvvet ve mevcut moğullar ile birlikte, Tursun Sultan'a yardımcı gönderdikten sonra, kendisi de arkasından hareket etmiş.

Perşembe günü, Cemaziyelevvel ayının onunda, üçüncü geriden sonra, Pûreb'e gitmek üzere, yola çıkıp, Celisir köyünden bir az yukarıda (357 a) Cûn'dan gemi ile geçerek, Zerefşan bahçesine geldim. Tuğ, nakkâre, ahır ve bütün askerin bahçenin karşısına, suyun o bir tarafına inmeleri ve huzûra çıkacakların (görünüşe geleceklerin) suyu gemi ile geçerek, gelmeleri emredildi. Cumartesi günü, Bengâle ilçisi İsmail Metâ, bengâlelilerin hediyelerini getirip, Hindistan tarzında mülâzemet etti. Bir ok atımı yere kadar gelip, tâzimlerini arzettikten sonra, geri döndü. Sir-mûyme (462) dedikleri mûtat hil'atı giydirip, getirdiler. Bizim tarzda üç defa tâzimle eğilerek gelip, Nusret Şah'ın arz-ı hâ-

lini verdi ve getirdiği hediyeleri takdim edip, geri döndü. Pazartesi günü, Hoca Abdülhak geldiler; gemi ile sudan geçerek, Hoca'nın çadırına gidip, mülâzemet ettim. Salı günü Hasan Çelebî gelip, mülâzemet etti.

Askerin hazırlıklarını tamamlamak üzere, birkaç gün çarbağda kalındı. Perşembe günü, ayın on yedisinde, üçüncü geriden sonra oradan hareket edildi. Ben gemi ile hareket ettim. Agra'dan yedi kürûh mesafede bulunan Envâr köyüne inildi. Pazar günü, özbek ilçilerine izin verildi. Küçüm Han'ın ilçisi Emin (357 b) Mirza'ya kemerli bir hançer, altın dibalı bir yelek ve yetmiş bin tenke ihsan edildi. Ebû Said Han'ın adamı Molla Tagayî'ye ve Mihrî Hanım ile oğlu Pulad Sultan'ın adamlarına düğmeli yelekler ile kumaş hil'atlar giydirildi. Bunlara da, vaziyetlerine göre, nakid ihsanda bulunuldu.

Ertesi gün, Hoca Abdülhak'ın Agra'da kalmasına ve özbek han ve sultanlarından gönderilmiş olan Hoca Yahya'nın torunu Hoca Kelân'a, Semerkand'a gitmesine müsaade edildi. Humayun'un oğlu ve Kâmran'ın evlenmesini kutlulamak için, on bin şahruhî hediye ile, Mirza-i Tebrizî ve Mirza-Beg Tagayî gönderildi. Her iki mirzaya kendi giydiğim elbise ile bağladığım kemer gönderildi. Hindli Molla Behiştî vasıtası ile, murassâ kemerli bir hançer, murassâ dâvat, sedefle işlenmiş bir sandalye, kendi giydiğim kısa bir elbise, kuşak, baburî hattının müfredâtı ve bu yazı ile yazılmış olan kıt'alar gönderildi. Humayun'a, geleliden beri söylenmiş şiirler ve tercümeler gönderildi. Hindal ile Hoca Ke-

lân'a da tercüme ve şiirler gönderildi. Kâmran'a da, Mirza-Beg Tagayî vasıtası ile, tercüme, Hindistan'a geleliden beri söylenen şiirler ve baburî hattı ile yazılan mektup örnekleri gönderildi.

Salı (463) günü, Kâbil'e gidecek adamlara, mektuplar yazılarak, izin verildikten sonra, Molla Kasım, Üstâd Şah Muhammed Senktrâş, Mîrek, Mîr Gıyâs, (358 a) Mîr Sengtrâş ve Şah Baba-i Bildâr'a, Agra ve Dûlpûr'da yapılacak olan binalara dâir, izahat verilerek, bu iş bunların uhdesine tevdî edildi ve izin verildi. İlk peher yaklaşmıştı; Envâr'dan hareket edildi. Öğle sonuna doğru Çendvâr'ın bir kürûhünde olan Ebâpûr adlı köye inildi. Perşembe akşamı Abdülmülûk Kurçı, Hasan Çelebî ile birlikte, Şah'a; Çapuk da, özbek ilçileri ile birlikte, hanlar ile sultanlara gönderildi. Gecenin bitmesine dört geri kala, Ebâpûr'dan kalkıp, tan ağarırken, gelip Çendvâr karşısından gemiye bindim. Akşam üstü, Râbirî önünde gemiden çıkıp, ordugâha geldim. Ordu Fethpûr'a inmişti. Fethpûr'da bir gün kalıp, Cumartesi günü, seher vaktinde abdest alıp, hareket ederek, sabah namazını, Râbirî'nin yakınında, cemaatle kıldık. Mevlânâ Mahmud Fârâbî imam idiler. Güneş doğarken, Râbirî'nin büyük dirseğinin aşağısından, gemiye binildi.

O gün, terkip hattı ile yazmak istediğim tercüme için, on bir satırlık bir mistar çizdim. O gün, velilerin sözlerinden gönlüme bir tenbih oldu. Râbirî pergenelerinden olan Câkin adlı pergene karşısında gemileri sâhile çekip, o akşam gemide kaldık. Oradan, sabahtan bir az önce, (358 b) gemileri hareket ettirip, bu arada sabah namazını kıldık.

Gemide iken Sultan Muhammed Bahşı, Hoca Kelân'ın adamı Şemseddin Muhammed'i getirdi. Mektûp ve sözlerinden Kâbil'deki keyfiyet ve hâller tamamen öğrenildi. Mehdi Hoca da, gemide iken, geldiler. Öğleden bir az önce, Etâve'nin önündeki suyun öteki tarafında bulunan bahçeye çıkarak, Çûn'da gusül yapıp, öğle namazını kıldım. Namaz kılınan yerden bir az Etâve tarafına gelerek, aynı bahçenin ağaçlarının gölgesinde, suya nâzır bir tepe üzerinde oturup, yiğitleri eğlenceye saldık. Mehdi Hoca'nın ikrâm ettiği yemek (464) burada takdim edildi. Akşam üstü suyu geçip, yatsı vaktinde ordugâha geldim. Askerin toplanması ve Şemseddin Muhammed vasıtası ile, Kâbil'dekilere mektuplar yazılması için, o yurtta iki - üç gün kaldık.

Çarşamba günü, Cemaziyelevvel ayının sonuncu günü, Etâve'den hareket edip, sekiz kürûh gittikten sonra, Mûrî ve Edûse'ye indik. Kâbil'e gidecek mektupların kalanlarından bâzıları burada yazıldı. Humayun'a gönderilen mektubun me'âli şu idi: Eğer şimdilik uğraşacak iş yok ise, hırsızlık ile çapulculuğun önüne geçmesi ve hiç kimsenin âsâyişi bozmasına müsaade etmemesi; (359 a) Kâbil vilâyetini hassa mülkü yaptığım ve çocuklardan hiç kimsenin ona tema' etmemesi; sonra Hindal'ı istememiştim. Sonra Kâmran'ın Şâhzâde ile iyi münasebette bulunmağa ihtimam etmesi ve Mültân vilâyetinin kendisine ihsan edildiği; Kâbil vilâyetinin hassa mülkü olduğu ve âile ile saray ağırlıklarının gelmesi yazılmıştı. Bâzı keyfiyetler Hoca Kelân'a yazılan mektuptan belli olacağı cihetle, o mektubun kopyesi buraya, olduğu gibi, alındı:

"Hoca Kelân'a selâm dedikten sonra, söz şudur: Şemseddin Muhammed, Etâve'de iken, geldi. Keyfiyetlen mâlûm oldu. O taraflara gitmek arzusu sonsuzdur. Hindistan işleri de oldukça yoluna girmektedir. Yüce Tanrıdan umuyorum ki, burasının işi yüce Tanrının inâyeti ile, çabuk sona ereçektir. Bu iş bittikten sonra, Tanrı nasîp ederse, hemen hareket edeceğim. O vilâyetlerin letâfetini insan nasıl unutur. Bilhassa böyle tövbeli olunca, kavun ve üzüm gibi, meşrû zevki insan nasıl hatırından çıkarır. Bu günlerde bir kavun getirmişlerdi; kesip yiyince, çok te'sir etti. Hemen hemen ağlayacaktım.

Kâbil'in zaptı ve raptı olmadığı (359 b) yazılmıştı. Nihâyet gönül şunda karar buldu: eğer bir vilâyette yedi - sekiz hâkim bulunursa nasıl merbût ve mazbût olur. Bu yüzden ablam ile haremleri (465) Hindistan'a çağırdım. Kâbil'in bütün vilâyet ve kariyelerini hassa mülkü yaptım. Humayun ile Kâmran'a da, bu hususu izah ederek, yazdım. İyi bir adam o mektupları mirzalara götürsün. Bundan önce de, bu hususa dâir, mirzalara yazıp, göndermiştim. Her halde mâlûm olmuştur. Şimdi o vilâyetin idare ve îmarında hiç söz ve mânî kalmadı. Bundan sonra, eğer kurgan mazbût ve halk memnûn olmazsa, zahîre bulunmaz veyahut hazine dolmazsa, bu idare edenin iktidarsızlığına hamledilecektir. Zarurî olan bâzı işler yazılacaktır. Bâzısı için ferman da gitmiştir. Bu işlerden artan para, hazineye yatırılsın.

Zarurî olan işler şunlardır: önce kurganın tâmiri; zahîre; gelen-giden elçilerin masrafları; câmiin yapılması, parasını maldan alarak, şer'î yapıp, sar-

fetsinler; kervansaray ve hamamların tâmiri; erkte Üstâd Hasan Ali'nin, yanmış tuğla ile, yapmağa başlayıp, yarıda kalan binanın tamamlanması; bu, (360 a) Üstâd Sultan Muhammed ile istişâre edilerek, münasip bir plân dâhilinde yapılsın. Eğer Üstâd Hasan Ali'nin çizdiği eski plân münasip ise, o şekilde tamamlansın; yoksa, ittifakla güzel bir plân üzerine yapsın. Öyle ki, sahanı divanhâne sahanı ile beraber olsun. Hurd-Kâbil bendi, boğazını Hurd-Kâbil tarafına çıktığı yerde, Büthâk suyuna bağlanmalıdır. Gazne bendinin tâmiri; Bağ-ı Hıyâbân'a gelince, bu bahçenin suyu azdır; buna bir değirmen işletebilecek kadar, su tedarik edip getirtmek lâzımdır.

Hoca-Beste'nin cenûb-i garbî tarafında, Tutum-Dere suyunu bir tepe üzerine getirterek, oraya havuz yapıp, fidanlar diktirmiştin. Güzergâhın karşısında bulunduğu, güzel ve geniş nezareti olduğu için, Nazargâh adı verilmişti; oraya da güzel fidanlar dikmek ve plân dâhilinde çemenlikler vücuda getirip, etrafında güzel renkli ve güzel kokulu çiçek ve güzel kokulu nebatlar dikmek lâzımdır. Seyid Kasım da yardımcı tâyin edildi. (466) Tüfenkendâzlarla Üstâd Muhammed Emin Cibeçi'nin ahvâlinden gâfil bulunmayın.

Bu mektup varınca, hemen ablam ile haremleri yola çıkarıp, Nilâb'a kadar (360 b) kılavuzluk edin. Bu mektup varınca, en geç bir hafta sonra, muhakkak çıksınlar. Yoksa, Hindistan'dan giden asker de dar yerde sıkıntı çeker ve vilâyet de harap olur. Sonra, Abdullah'a yazılan mektupta, tövbe

işinde muvaffakiyet hakkında çok mübalâga edilmişti. Bu ruba'i buna bir az mânî oldu.

> İçkiyi terk edeli perişanım; ne yapacağım bilmiyorum, hayretteyim. Başkaları peşiman olup, tövbe ederler; ben, tövbe ettiğim hâlde, peşimanım.

Bennâî'nin bir nüktesi hatırıma geldi. Bir gün Bennâî, Ali Şîr Bey'in huzûrunda bir nükte yapar. Ali Şîr Bey düğmeli bir yelek giymiş. O: — ("Güzel bir nükte yaptın. Ben sana yeleğimi verirdim; fakat düğmeleri bırakmıyor ve mânî oluyor") — der. Bennâî: — ("Düğmeler nasıl mânî olur, ilikler mânîdir") — der. Günahı söyleyenin boynuna. Böyle zerâfeti mâzur görün ve Allah aşkına alınmayın. Sonra, ruba'i geçen sene söylenmişti. Hakikaten bu geçen iki yıl zarfında, şarap meclisi arzu ve iştiyakı sonsuzdu. O derece ki, şarap iştiyakından bâzan ağlayacak dereceye gelirdim. Bu sene hamdolsun, o sıkıntı gönlümden tamamiyle silindi. Her hâlde tercümeyi nazma çevirmenin (361 a) isabet ve bereketindendir. Siz de tövbe edin. Sohbet ve şarap, birlikte bulunduğunuz ve içtiğiniz sohbet ve kadeh arkadaşları ile hoştur. Eğer sohbet ve kadeh arkadaşlarınız Şîr Ahmed ve Haydar-Kulı ise, bu tövbe o kadar ağır olmayacaktır. Özleyerek, selâm. Perşembe günü, Cemaziyelâhır ayının ilk gününde, yazıldı".

Bu nasihat-âmiz sözler, yazdığım zaman, bana fevkalâde te'sir etti. Bu mektupları Şemseddin Muhammed'e teslim edip, ağızdan söylenecek (467) sözleri de söyledikten sonra, Cuma gecesi izin verildi.

Cuma günü, sekiz kürûh kadar gidip, Cûmend-nâ'ya indik. Kitin-Kara Sultan, bir adamını, ilçi olarak gelmiş olan Kemâleddin Kanak (Kabak) adlı nökerine göndermiş ve serhad beylerinin nasıl yaşadıkları ve ne yaptıkları hakkında ve çapulcu hırsızlardan şikâyet eden bâzı şeyler yazmıştı. Kanak, o gelen adamı buraya göndermişti. Kanak'a izin verip, serhad beylerine, çapulcu hırsızları men'-edip, iyi yaşamaları ve hareket etmeleri hakkında, ferman gönderildi. Bu fermanları Kitin-Kara Sultan'dan gelen adama teslim ettikten sonra, ona, bu yurtta iken, izin verdik. Hasan Çelebî'den Şah-Kulı adında bir adam gelip, muharebe keyfiyetini arzetmişti. (361 b) Şah-Kulı vasıtası ile Şah'a mektup yazarak, Hasan Çelebî'nin geçikme mâzeretini kabûl edip, Cuma günü, ayın ikisinde, izin verildi.

Cumartesi günü, sekiz kürûh yürüyüp, yine Kâlpî pergenelerinden olan Kekûrâ ve Çeçâveli (Hemâveli)'ye indik. Pazar günü, ayın dördünde, dokuz kürûh gidip, Kârpî pergenelerinden olan Didepûr adlı pergenede saçımı kestim. İki aydan beri saçımı kesmemiştim. Senger suyunda gusül yaptım. Pazartesi günü, ayın (beşinde), on dört kürûh gidip, Kâlpî pergenelerinden Çerkede'ye indik. Ertesi Salı günü, ayın altısında, Karaça'nın hindistanlı kölesi, Mâhim'in Karaça'ya yazdığı fermanı getirdi; Mâhim geliyormuş. Benim evvelce kendi elimle yazdığım üslûpta pervâne yazıp, Lâhûr, Bihre ve o civardakileri, kılavuz olarak, istemiş. Bu fermanı Cemaziyelevvel ayının yedisinde, Kâbil'den yazmıştır.

Çarşamba günü, yedi kürûh gidilerek, Âdempûr pergenesine inildi. O gün, tan ağarmadan, tek başı-

ma hareketle, öğle üstü Cûn nehrine vardım. Cûn sâhilinden aşağıya doğru gittim. Âdempûr karşısına geldiğim zaman, bir adada ordugâhın yakınında, otaklar kurdurarak, mâcun, yenildi. O gün, (362 a) Sâdık ile Kelâl'i güreştirdik. Kelâl iddia ile gelmişti. Agra'da güreşmek için, yol yorgunluğunu ileri sürerek, yirmi (468) gün mühlet istemişti. Bu mühletten kırk - elli gün geçmiş olduğu için, güreşmeğe mecbûr oldu. Sâdık iyi güreşti ve onu çok kolay yere serdi. Sâdık'a on bin tenke, eğerli bir at, birtakım elbise ve düğmeli bir yelek ihsan edildi. Kilâl'ı, mağlûp olmasına rağmen, me'yûs etmeyip, ona da birtakım elbise ile üç bin tenke ihsan edildi.

Arabalar ile topları gemilerden çıkarmaları emredildi. Yeri düzelterek yol yapıp, arabalar ile topları çıkarıncaya kadar, bu yurtta otuz dört gün kalındı. Pazartesi günü, ayın on ikisinde, on iki kürûh gidip, Kûrre'ye indik. O gün tahtırevan ile geldim. Kûrre'den on iki kürûh gidip, Kerre pergenelerinden Kürye'ye indik. Kürye'den sekiz kürûh yürüyerek, Saray-Mendâ'ya inildi. Buraya indiğimiz yatsı vaktinde, Sultan Celâleddin gelip, mülâzemet etti. İki küçücük oğlunu da, kendisi ile birlikte, getirmişti. Ertesi Cumartesi günü, ayın on ikisinde, sekiz kürûh gidip, Kerre pergenesinden Geng sâhilinde Dügdügî'ye indik. Muhammed Sultan (362 b) Mirza, Kasım Hüseyin Sultan, Bihûb Sultan ve Terdike, burada iken, geldiler. Pazartesi günü, Askerî de bu yurtta gelip, mülâzemet etti. Bu gelenlerin hepsi Geng'in şark tarafından gelmişlerdi. Askerî'nin, adamları ile birlikte, Geng'in karşı sâhilinden ilerilemesi ve ordu nerede ko-

naklarsa, onların da karşıda orada konaklamaları emredildi.

Bu civarda iken, ileriden birbirini müteakip haberler geliyordu: Sultan Mahmud'un yanında yüz bin afgan toplanmıştı.Şeyh Bayezid ile Biben'i, birçok askerle, Servâr tarafına gönderip, kendisi ve Fetih Han Servânî, Geng sâhilini tâkiben, Çünâr üzerine geliyor. Geçen sene kendisine birçok pergene verilerek, bu civarda bırakılmış olan Şîr Han Sûr, afganlara iltihak etmiş. Şîr Han ile diğer birkaç (469) emîri suyun karşı tarafına geçmişler. Sultan Celâleddin'in adamları Benâres'i müdafaa edemeyerek, kaçıp çıkmışlar; Benâres kurganında kuvvet bırakarak, Geng sâhiline gelip vuruşacaklarını söylüyorlarmış.

Dügdügî'den kalkıp, altı kürûh ileriledikten sonra, Kerde'den üç - dört kürûh mesafede bulunan Küsâr'a indik. Kendim gemi ile geldim. Sultan (363 a) Celâleddin'in ziyafeti yüzünden, iki - üç gün bu yurtta kalındı. Cuma günü, Kerre kalesinin içinde Sultan Celâleddin'in evlerine indik. Ev sâhibi sıfatı ile bir mikdar yemek ikrâm etti. Yemekten sonra kendine ve çocuklarına dikişsiz kısa elbise giydirildi. Arzusu üzerine, büyük oğluna Sultan Mahmud ünvanı verildi. Kerre'den hareketle, bir kürûh kadar ileriledikten sonra, Geng sâhiline indik. Orada iken, Mâhim tarafından gelmiş olan Şehrek Bey"e, o gün mektup yazılıp, izin verildi. Hoca Yahya'nın torunu Hoca Kelân, benden yazmakta olduğum *Vekayi*'i istemişti. İstinsah ettirmiştim; Şehrek vasıtası ile, gönderildi.

Ertesi Cumartesi günü kalkıp, dört kürûh giderek, konakladık. Kendim tekrar gemi ile gittim. İnecek yer yakınmış; erken gelindi. Bir müddet sonra, gemi içinde mâcun yedik. Hoca Abdüşşehid, Nûr Bey'in çadırında imiş; dâvet ettik. Molla Mahmud'u, Molla Ali Han'ın çadırından çağırdık. Bir müddet oturduktan sonra, gemi ile öteki tarafa geçip, güreşçileri güreştirdik. Dost Yasinhayr'a, pehlivan (363 b) Sâdık ile güreşmeyip, diğerleri ile güreş etmesi emredildi. Kaide hilâfına, onun daha kuvvetlilerle güreşmesi emredildi. Sekiz adamla eyi güreşti.

İkindi üstü, Sultan Muhammed Bahşı, kayıkla, o taraftan geldi ve âsîlerin Sultan Mahmud dedikleri, Sultan İskender'in oğlu Mahmud Han'ın bozulduğu haberini (470) getirdi. Öğle üstü buradan giden casus da âsîlerin bozulduğu haberini getirdi. Öğle ile ikindi arasında gelen Tâc Han Sârenghânî'nin arz-ı hâli de casusun haberine uygundu. Bu keyfiyetleri Sultan Muhammed gelip arzetti. Düşman gelip, Çünâr'ı muhasara etmiş. Bir az muharebe etmiş. Fakat bizim geldiğimizden kat'î haber alınca, bozulmuş gibi, oradan kalkıp gider. Benâres'e geçen afganlar da telâşla geri dönüp, suyu geçtikleri vakit, iki gemi batarak, bir mikdar adamları boğulur.

Ertesi gün, altı kürûh yürüyerek, Piyâg pergenelerinden Sirâvelî'ye geldik. Kendim gemi ile geldim, Çın-Timur Sultan ile Tohta-Buğa Sultan, yarı yolda, huzûra kabûl için, beklemişlerdi. Sultanları da gemiye dâvet ettim. Tohta-Buğa Sultan yada yapmış. Şiddetli rüzgâr kopup, yağmur yağmağa

başladı. Güzel bir hava oldu. Bu hava mâcun yemeğe sebep oldu. Geçen gün mâcun yemiş olmamıza rağmen, bu gün de mâcun yedik. Yurda gelip, ertesi gün orada kaldık. Salı günü, tekrar hareket ettik. Ordugâhın karşısında yeşil ve büyük bir ada varmış. Gemi ile oraya geçip, adayı gezdikten sonra, ilk peherde tekrar gemiye girdim.

At üzerinde, nehir kenarında giderken, bir kaya üzerinden geçtim. At çatlak kayanın üzerine çıkınca, kaya uçtu. Ben hemen sıçrayarak, kendimi kenara attım. At da uçmadı. Atın üzerinde kalmış olsa idim, çok muhtemeldi ki, atla birlikte yuvarlanacaktık. O gün Geng nehrini, kulaç atarak, geçtim. Her kulacı saydım; otuz üç kulaç ile geçtim ve orada dinlenmeden, yüzerek, tekrar bu tarafa geçtim. Bütün nehirleri yüzerek geçmiştim; yalnız Geng nehri kalmıştı. Akşam üstü, Geng suyunun Cûn suyu ile birleştiği yere kadar gidip, Piyâg tarafından gemiyi çektirerek, bir peher ve dördü geride ordugâha geldim.

Çarşamba günü, ikinci peherden itibaren, asker Cûn nehrinden geçmeğe (471) başladı. Dört yüz yirmi gemi vardı. Cuma günü, Receb ayının ilk günü, suyu geçtim. Pazartesi günü, ayın dördünde, Cûn sâhilinden Behâr'a gitmek niyeti ile, hareket ettik ve beş kürûh yürüyüp, Levâyin'e indik. Kendim gemi ile geldim. Bu güne kadar asker sudan geçiyordu. Âdempûr'da gemilerden çıkarılmış olan darbzenli arabaları Piyâg'da tekrar gemilere koyup, gemi ile getirmeleri emredildi. İndiğimiz yurtta güreşçileri güreştirdik. Pehlivan Lâhûrî Keştibân ile Dost Yasinhayr güreştiler. Çok mücadeleden

sonra, Dost müşkilâtla yendi. Her ikisine de birer takım elbise ihsan edildi.

İleride bataklık ve çamurluk kötü bir su varmış; ona Tûs suyu derlermiş. Geçit aramak ve yol yapmak için, burada iki gün kalındı. At ve develere bir az yukarıda bir geçit bulundu. Yüklü arabalar, o geçidin gayr-ı müsait taşları yüzünden, geçemezmiş. Yüklü arabaları da (364 a) oradan geçirmeleri emredildi. Perşembe günü oradan hareket ederek, Tûs suyunun birleştiği yere kadar, ġemi ile geldim. Suyun birleştiği yerde gemiden çıkıp, Tûs suyundan yukarıya doğru yürüyerek, ikindi üstü, suyu geçip inmiş olan ordugâha geldim. O gün altı kürûh yüründü. Ertesi gün orada kaldık. Cumartesi kalkıp, on iki kürûh yürüdükten sonra, köyün yukarı tarafına indik. Oradan yedi kürûh giderek, Nânpûr'a indik. Bu yurtta iken, Çünâr'dan Tâc Han, oğulları ile birlikte gelip, mülâzemet etti. O günlerde Muhammed Bahşı'nın arz-ı hâli geldi; âile ve saray ağırlıkları Kâbil'den kat'î olarak geliyormuş. Çarşamba günü oradan kalkıp, Çünâr kurganını gezdikten sonra, Çünâr'dan bir kürûh kadar geçerek, indik.

Piyâg'dan hareket ettiğimiz günlerde kan çıbanı peyda olmuştu. Bu yurtta Rûm'dan gelen bir seyyah, yeni keşfedilen (472) bir tedavide bulundu. Karabiberi toprak bir kazanda kaynattı; yarayı onun sıcak buharına tuttum. Buharı azalınca, sıcak suyu ile yıkadım. Nücûmî iki saata kadar sürdü. Bu yurtta iken biri, ordugâhın yanındaki adada arslan ile kergedan gördüğünü söyledi. Sabah (364 b) o

adayı çevirdik. Filler de getirilmişti. Arslan ile kergedan çıkmadı. Halka ucundan bir yabanî manda çıkmış. O gün şiddetli rüzgâr koptu ve toz toprak çok iztirap verdi. Gemiye binerek, ordugâha geldim.

Ordu Benâres'ten iki kürûh daha yukarıya inmişti. Çünâr civarındaki cengellerde çok fil varmış. Oraya gidip, fil avlamak niyetinde idim; Tâc Han, Mahmud Han'ın Sûn nehrinin yanında bulunduğu haberini getirdi. Beyler dâvet edilerek, düşman üzerine sür'atle yürümek hususunda, istişâre edildi. Nihâyet uzun menzille ve tevekkufsuz yürümeye karar verildi. Oradan kalkıp, dokuz kürûh giderek, Belve geçidine indik. Buradan, Pazartesi günü akşam, ayın on sekizinde, Tâhir Agra'ya gönderildi ve Kâbil'den gelmekte olanlara, harc-ı râh olarak, ihsan edilen paraların beratını götürdü. O gün gemi ile geldim. Sabahtan bir az önce gemiye binilmişti. Gûy suyunun birleştiği Cûnpûr suyuna kadar ve oradan da Gûy suyunun bir az yukarısına giderek, tekrar döndüm. Daracık bir su olmasına rağmen, (365 a) geçidi yoktu. O taraftaki asker, gemi, sal ve at yüzdürerek, geçiyordu.

Cûnpûr suyunun birleştiği yerden bir kürûh daha aşağıya gidip, geçen sene Cûnpûr'a gittiğimiz zaman kaldığımız yurdu gezdim. Suyun yukarısından uygun rüzgâr peyda oldu; bengâlî gemisinin yelkenini açıp, büyük gemiyi ona bağladılar; epeyce sür'atle geldi. Meden-Benâres'ten bir kürûh daha yukarıya inmiş olan ordugâhtan buraya, günün iki gerisi kaldığı vakit, (473) geldik. Hiç bir yerde durmadan, arkamızdan gelen gemilerin en hızlısı yatsı vaktinde geldi. Moğul Bey'e, Çünâr'dan başlayarak,

her yürüyüşte, ölçü ipi ile, doğru yolu ölçmesi, Lutfi Bey'e de, gemiye bindiğim vakit, nehir sâhilini ölçmesi emredilmişti. Doğru, yol on bir ve su sâhili de, on sekiz kürûh imiş.

Ertesi gün o yurtta kaldık. Çarşamba günü de gemi ile Gâzipûr'dan bir kürûh daha aşağıya indik. Perşembe günü, o yurtta iken, Mahmud Han Nûhânî gelip, mülâzemet etti. O gün, Celâl Han Behâr Han Behârî, Ferid Han, Nâsır Han, Şîr Han Sûr, Âdil Han Sûr ve diğer birkaç afgan emîrinin arz-ı hâlleri (365 b) geldi. Aynı gün Abdülaziz Mîrâhûr'un arz-ı hâli geldi; Lâhûr'dan, Cemaziyelevvel ayının yirmisinde, yazılmıştı. Bu arz-ı hâl yazıldığı gün, Kâlpî civarından Karaça'nın gönderdiği hindistanlı bir uşağı oraya varır. Abdülaziz'in arz-ı hâlinde şunlar yazılı idi: Abdülaziz ve diğer tâyin edilenler, Cemaziyelâhır ayının dokuzunda, Nilâb'da âileyi karşılamağa giderler. Abdülaziz, Çânâb'a kadar beraber gelip, oradan ayrılarak, bir az önce Lâhûr'a gidip, bu arz-ı hâli göndermiş.

Cuma günü hareket edildi. Ben gemi ile gidip Çûse karşısındaki geçen sene güneşin tutulduğu ve oruçlu bulunduğumuz yurdu gezdikten sonra, tekrar gemiye bindim. Muhammed Zaman Mirza da gemi ile geldi. Mirza'nın teşviki ile, mâcun yenildi. Ordu Kermnâs suyunun sâhiline inmişti. Hindular bu Kermnâs suyundan çok çekinirlermiş; bunlar bu sudan geçmeyerek, gemiye binip, bu suyun karşısındaki Geng suyundan geçtiler. İtikatlarına göre, bu su insana dokunursa, onun ibâdeti ziyan olurmuş. Bu âdın verilmesinin sebebini de, buna uy-

un şekilde izah ettiler. Kermnâs suyunun bir az yukarı tarafına gidip, (474) tekrar döndükten sonra, Geng'in (366 a) şimâl tarafına geçtik ve suyun âhilinde gemileri durdurduk. Yiğitler bir parça ğlendiler ve güreş yaptılar. Sâki Muhsin dört - beş adamla güreşebileceğini iddia etti. Bir adamla güreşti; az kalsın yıkılıyordu. İkincisi Şâdiyân idi; Muhsin'i yıktı. Mahcûp ve müteessir oldu. Pehlivanlar gelip, güreştiler.

Ertesi Cumartesi günü, Kermnâs suyunun geçidini aramak üzere adam gönderildiği için, ilk pehere doğru hareket edildi. Ben ata binip, geçide doğru bir kürûh kadar, suyun yukarı tarafına gittim. Geçit uzak olduğu için, tekrar geri dönerek, gemi ile, indiğimiz yere geldim. Ordu Çûse'den bir kürûh daha ileride konaklamıştı. O gün tekrar kara-biber ilâcı yaptım. Bir parça sıcak olmuş, vücudum kabardı; çok iztirap çektim. İleride bataklık küçük bir su varmış; yol yapmak için, ertesi gün orada kalındı.

Pazartesi akşamı, Abdülaziz tarafından gelen hindistanlı yayanın getirdiği mektuba cevap yazılıp gönderildi. Pazartesi sabahı gemi ile geldim. Rüzgâr yüzünden, gemileri çekerek getirdiler. Geçen sene uzun müddet kaldığımız Beksere önündeki yurdun karşısına gelip, (366 b) suyu geçerek, burasını gezdim. Nehir sâhiline inmek için, basamaklar yapılmıştı; galibâ kırktan fazla ve elliden azdı. Yalnız iki üst basamak kalmış, diğer bütün basamakları su götürmüş. Gemiye binip, mâcun yedik. Ordugâhtan bir az yukarıda bir adada gemiyi durdurarak, pehlivanları güreştirdik. Yatsı vakti ordu-

gâha geldik. Geçen sene bu ordunun indiği yurtta, Geng suyunu kendim yüzerek geçip, bâzıları at bâzıları da deve üstünde oldukları hâlde, buraya gelerek, gezmiştik. O gün afyon yemiştim.

Ertesi Salı günü, Kerim-Birdi, Muhammed Ali Haydar Rikâbdar ve Baba Şeyh, iki yüz kadar iyi yiğitle, düşmanlardan (475) haber almak için, gönderildiler. Buradan Bengâle ilçisine, mezkûr üç maddeyi arzetmesi emredildi. Çarşamba günü, Yunus Ali, Behâr'a dâir müsbet bâzı şeyler öğrenmek için, Muhammed Zaman Mirza'ya gönderildi. Bir az gevşek cevap getirdi. Behâr şeyhzâdelerinin adamı, arz-ı hâlle birlikte, Behâr'ı bırakıp çıktıkları haberini getirmişti. Perşembe günü, Terdi Muhammed ile Muhammed Ali Ceng-Ceng'e, türk ve hind emîr ve okçularından iki bine yakın adam vererek, Behâr ahalisine (367 a) vaad fermanları yazılıp, müsaade verildi. Hoca Mürşid Iraki'yi Behâr serkârına divan tâyin edip, Terdi Muhammed ile birlikte, gönderdik. Ertesi gün, Muhammed Zaman Mirza Behâr'a gitmeyi kabûl ederek, Şeyh Zeyn ve Yunus Ali vasıtası ile, bâzı şeyler arzedip, yardımcı olarak, bir mikdar adam istemiş. Bâzı yiğitleri Muhammed Zaman Mirza'ya yardımcı tâyin edip, bâzılarını da hizmetine verdik.

Şâban ayının birinci Cumartesi günü, bu üç-dört gün oturduğumuz yurttan hareket ettik. Ben o gün ata binip, Bûcpûr ile Bihiye'yi gezdikten sonra, ordugâha döndüm. Muhammed Ali kumandasında, haber almak için, gönderilenler bir mikdar kâfiri mağlûp edip, Sultan Mahmud'un oturduğu yere varırlar. Sultan Mahmud'un iki bine yakın ada-

mı varmış; ileri karakol haberini alınca, bozularak, iki filini öldürüp gider. Bir filini öncü olarak koymuştum. Bu yiğitlerden yirmiye yakın adam ona yetişirler; karşı koyamadan, kaçar. Birkaç adamı öldürdükten sonra, birinin başını kesip, bir iki adamını da diri olarak, getirdiler. Ertesi gün hareket edip gemi ile gittim. Orada Muhammed Zaman Mirza nehirden geçti. Mirza'nın geçmesi ve gitmesi için, iki - üç gün (367 b) orada kaldık. Salı günü, ayın dördünde, Muhammed Zaman Mirza'ya birtakım has elbise, kemerli bir kılıç, cins at ve şemsiye (çetr) inâyet ederek. Behâr vilâyeti ihsan edildi. Behâr serkârından bir kürûr yirmi beş lek (476) hassa mülkü yapılarak, divanlığı Mürşid Irakî'nin uhdesine verildi.

Perşembe günü o yurttan gemi ile hareket ettim. Ben gelince, bütün gemileri durdurttum. Sonra onları yürüterek, saf hâlinde, birbirine bağlamalarını emrettim. Bütün gemiler toplanmamış olduğu hâlde, nehrin genişliğinden çok fazla idi. Bâzı yerin sığ, bâzısının derin, bâzı yerin akıntılı ve bâzı yerin de sâkin olması yüzünden, bu şekilde çok yürünemedi. Gemilerin safında bir timsah görünür; bir balık timsahtan korkarak, öyle yüksek sıçrar ki, bir geminin içine düşer; yakalayıp, getirdiler.

Yurda geldiğim zaman, gemilere ad konuldu. Agra'da Sengâ muharebesinden bir az evvel tamamlanmış olan eski emekdar büyük gemiye Âsâyiş adı verildi. Bu sene, sefere çıkmadan bir az önce, (368 a) Ârâyiş Han bir gemi yaptırıp, hediye etmişti. Bu defa ona da bir tâlâr yaptırdım. Bu gemiye

Ârâyiş adı verildi. Sultan Celâleddin, hediye ettiği gemiye bir az büyük bir tâlâr yaptırmıştı. Bunun üzerine bir tâlâr daha yapılması emredildi. Buna Güncâyiş adı verildi. Bir de ön kısmı kıvrık, küçük bir kayık vardı; her türlü iş için o gönderiliyordu. Bu kayığa Fermâyiş adı verildi.

Ertesi Cuma günü hareket edilmedi. Muhammed Zaman Mirza, hazırlığını bitirerek, Behâr'a gitmek niyeti ile, bir - iki kürûh ordudan ayrı konaklamıştı. O gün gelip, müsaade aldı. Bengâle askerinden iki casus gelip, bengâlelilerin Mahdum Âlem kumandasında, Geng suyunun sâhilini yirmi dörde taksim ederek, siper yapmakta olduklarını; Sultan Muhammed kumandasında bulunan ve âileleri ile ağırlıklarını geçirmek isteyen afganları geçmeğe bırakmayarak, kendilerine ilhak ettiklerini söylediler. Bu haberi alınca, muharebe ihtimâli olduğu için, Muhammed Zaman Mirza'nın gitmesine mânî olduk. Şah İskender, üç - dört yüz adamla, Behâr'a, gönderildi.

Cumartesi günü, Dûdû ile oğlu (368 b) Celâl Han Behâr Han'ın (477) adamı geldi. Bengâleliler bunları, göz bebekleri gibi, muhafaza ediyorlarmış. Bana iltihak etmek için, Bengâle'den vuruşup, zorla ayrılarak, suyu geçip, Behâr civarına gelmişlerdir. Mülâzemet için geliyorlarmış. Aynı gün Bengâle ilçisi İsmail Mîtâ'ya, evvelce gönderdiğimiz üç maddenin cevabı geciktiği ve eğer samimî anlaşmağa mütemâil iseler, biraz çabuk cevap verilmesi lâzım geldiği hakkında, bir mektup göndermesi emredildi. Pazar günü, akşam üstü, Terdi Muhammed ile Ceng - Ceng'in adamı geldi. Çarşamba günü, sabahleyin, Şâban ayının

beşinde, bu taraftan bunların öncüsü yaklaşınca, Behâr şıkdarı öteki kapıdan çıkıp, kaçar.

Pazar günü o yurttan kalkıp, Ârî pergenesine indik. Burada iken, Harîd askerinin, yüz - yüz elli gemi ile, Serû ile Geng'in birleşiği yerde, Serû suyunun öteki sâhilinde yerleştiği haberi geldi. Bengâleliler ile sulha benzer bir şey yapılmış olduğu için, böyle işlerde dâimâ, teyemmün yüzünden, sulh yolu tercih edilmiştir. Edebsizlik yaparak, gelip yolumun üzerinde yerleşmiş olmalarına rağmen, eski kaideye riâyet edip, evvelki üç sözü söyleyerek, Molla Muhammed Mezheb ile birlikte, Bengâle ilçisi İsmail Mîtâ'nın (369 a) gitmesine müsaade verilmesi kararlaştırıldı. Pazartesi günü Bengâle ilçisi mülâzemete gelmişti; müsaade edildiği söylettirildi ve denildi ki, düşmanı defetmek üzere, oraya - buraya hareket etmekteyiz. Sizlere âit yer ve suya zarar ve ziyan gelmeyecektir; nitekim üç şartın biri de bu idi. Harîd askerine söyle: yolu serbest bırakıp, Harîd'e gelsin. Türkten birkaç adamı ona verelim. Harîd ahalisine vaadlerde bulunarak, onları yerlerine götürsünler. Eğer geçit üzerinden gitmez ve bu garip iddiadan vazgeçmezlerse, başlarına gelecek her kötülüğü ve önlerine çıkacak her aksiliği kendilerinden ve sözlerinden bilsinler.

Çarşamba günü, Bengâle ilçisi İsmail Mitâ'ya mûtat üzere, bir hil'at giydirilerek, ihsanlarla müsaade (478) verildi. Perşembe günü Şeyh Cemâl, vaad fermanları ve inâyet sözleri ile, Dûdû ile oğlu Celâl Han'a gönderildi. O gün Mâhim'in adamı geldi; Bağ-ı Safa'nın öte tarafındaki sırttan ayrılmış. Mektuplar getirdi. Cumartesi günü, Irak ilçisi Murad Kurçı Kacar'ı kabûl ettim. Pazar günü, Molla Muhammed

Mezheb'e, mûtat hediyeler teslim edilerek, izin verildi. Pazartesi günü, Halife (369 b) ile bâzı beyler nehrin geçilebilecek yerini tetkik etmeğe gönderildiler. Çarşamba günü, Halife, iki suyun aralığını tetkik için, tekrar gönderildi.

Cenup tarafında, Ârî pergenesinin yakınında bulunan nilüfer çiçekliğini gezmeğe gittim. Gezinti esnasında Şeyh Gûren nilüferin tâze tohumlarından getirdi. Fıstığa çok benzer ve oldukça güzel bir şeydir. Onun çiçeğine, yâni nilüfere, Hindistanlılar kevel-kekrî ve tohumuna da dûde derler. Sûn'un oradan yakın olduğunu söylediler; gidip, seyrettik. Sûn suyunun aşağı tarafında birçok ağaçlar göründü. Bunun Münîr olduğunu ve Şeyh Şerefeddin Münîrî'nin babası Şeyh Yahya'nın mezarının orada olduğunu söylediler. Bu kadar yakınına gelmiş olduğumuz için, Sûn'u geçerek, Sûn'dan aşağı iki-üç kürûh gidip, Münîr'i seyrettik ve bahçelerinin arkasından geçip, mezarı ziyaret ettikten sonra, Sûn sâhiline gelip, gusül yaptık ve öğle namazını biraz erken kılıp, ordugâha doğru hareket ettik.

Atlar semiz olduğu için, birkaç at geri kaldı ve birkaç at da yorulmuştu. Birkaç adamı orada bırakıp, hastalanan atları toplayarak, su ve yem verip, yavaş yavaş gelmelerini emrettim. Böyle yapılmasa idi, birçok at zâyi olacaktı. Münîr'den dönerken, bir adamın Sûn'un sâhilinden ordugâha kadar, atının her adımını saymasını söyledim. Yirmi üç bin yüz (370 a) adım saymış ki, kırk altı bin iki yüz kadem veyahut on bir buçuk kürûh eder. Münîr'den Sûn'a da yarım kürûh kadar vardır. Dönüşte böylece on iki kürûh katetmiş olduk. (479) Giderken, her taraf seyredile-

rek gidildiği için, on beş - on altı kürûh kadar olmuştur. Bu suretle o gün otuz kürûhe yakın gezildi. Gecenin ilk peherinden altı geri geçtiği vakit, ordugâha geldik.

Ertesi Perşembe günü, Cûnpûr'dan, Sultan Cüneyd Barlas ile Cûnpûr'daki yiğitler geldiler. Geç kaldıkları için, itapta bulunarak, görüşmedim. Kadı Ciyâ'yı çağırıp, görüştüm. O gün Türk ve Hind emîrleri istişâreye çağırılarak, suyu geçme hususunda konuşuldu ve şuna karar verildi; Geng ile Serû suyunun aralığındaki yüksek bir yerde Üstâd Ali-Kulı, top frengi ve darbzen kurup, birçok tüfekendâzlarla oradan muharebe ihdas edecek. İki suyun birleştiği yerden bir az aşağıda bulunan adada Bengâlelilerin bir fil ve birçok gemileri bulunmaktadır; onun karşısında Geng suyunun Behâr tarafında da Mustafa, levazımını hazırlayıp itmam ederek, muharebe edecek; birçok tüfekendâz da onunla birlikte bulunacaktır. Muhammed Zaman Mirza ve yanındakiler Mustafa'nın arkasında, ona yardımcı olacaklar. — Üstâd Ali - Kulı ile Mustafa'ya, darbzen atmak (370 b) ve top kurmak için, yer seçip hazırlamak üzere, birçok istihkâmcılar, amele ve çavuşlar tâyin edildi. Vesâit ve mâlzemeyi toplayıp, hazırlamakla meşgûl oldular.

Sultanlar, emîrler ve hanlar sür'atle yürüyüp, Heldi geçidinden Serû'yu geçerek, muayyen bir zamanda, o taraftan hazırlıklı bulunarak, düşman üzerine yürüyeceklerdi. Bu esnada Sultan Cüneyd ile Kadı Ciyâ sekiz kürûh daha yukarıda bir geçidin bulunduğunu arzettiler. Gemicilerden bir - ikisine, Sultan Cüneyd, Mahmûd Han ve Kadı Ciyâ'nın adamları ile birlikte gidip, geçidi tetkik etmeleri ve

eğer geçit bulunursa, o geçitten geçmeleri emredildi. Halk arasında, bengâlelilerin Heldi geçidine de adam tâyin etmeği düşündükleri söyleniyordu. Mahmud Han'ın Sikenderpûr'daki şıkdarının arz-ı hâli geldi: Heldi geçidinde elli kadar gemi (480) toplayıp, gemiciler tuttuğunu, fakat gemiciler bengâlelilerin geleceği haberinden fevkalâde korktuklarını bildiriyordu.

Serû suyundan geçit aramak için vakit kalmadığından, geçit aramağa giden adamları beklemeden, Cumartesi günü, beyleri istişâreye çağırıp: — "Sikenderpûr Çetürmûk'ten Ûd ve Behrâyic'e kadar, Serû nehrinin geçitleri her yerde vardır. Böylece oturmaktansa, kalabalık bir kıt'a tâyin ederiz ve bunlar (371 a) Heldi geçidinden gemilerle geçerek, düşman üzerine yürürler. Bunlar yetişinceye kadar Üstâd Ali-Kulı ile Mustafa, top ,tüfek, darbzen ve frengi ile muharebe edip, düşmanı oyalarlar. Biz de Geng nehrini geçerek, Üstâd Ali-Kulı'ya yardımcılar tâyin edip, hazırlıklı bulunalım; geçitten geçen kıt'a yaklaşınca, biz de buradan muharebe ederek, zorlayıp geçelim. Muhammed Zaman Mirza ve o tarafa tâyin edilenler Geng nehrinin Behâr tarafında, Mustafa yanında muharebe ile meşgûl olsunlar" — dedim.

Buna karar verip, Geng'in şimâlindeki asker dört kıt'aya ayrılarak, Askerî kumandasında, Heldi geçidine gönderildi. Bir kıt'a — Askerî kumandasında olup; onun kendi nökerlerinden ibaretti; bir kıt'a - Sultan Celâleddin Şarkî; bir kıt'a — özbek sultanlarından Kasım Hüseyin Sultan, Bînûb Sultan, Tang-Atmış Sultan, Mahmud Han Nûhânî Gâzipûrî, Kûkî Baba-Kaşka, Tolmış Özbek, Kurban Çarhî ve Hüseyin Han idaresinde bulunan deryahanîler ve bir kıt'a

da — Musa Sultan, Sultan Cüneyd ve tahminen yirmi bin kadar Cünpûr adamından mürekkep bulunuyordu. Aynı Pazar gecesi, (371 b) askeri sevk etmek için, çavuşlar tâyin edildi. Pazar günü sabah, asker Geng'den geçmeğe başladı. Ben, ilk posta, gemi ile nehri geçtim .Üç peher olduğu zaman, geçit aramağa giden adamlar geri döndüler; geçit bulamamışlardı. Gemilere ve tâyin edilen kıt'alara yolda tesadüf ettiklerini söylediler.

Salı günü, suyu geçtiğimiz yerden kalkıp, muharebe yeri olan, suların birleştiği yere (481) bir kürûh kala konakladık. Kendim gidip, Üstâd Ali - Kulı'nın frengi ve darbzen atmasını seyrettim. O gün Üstâd Ali - Kulı frengi taşı ile iki gemiyi vurup, kırdı ve batırdı. O taraftan Mustafa da, frengi taşı ile, iki gemiyi vurup, batırdı. Büyük topu muharebe safına götürüp, yerini yapmak için, Molla Gulâm ile çavuş, yasavul ve seçme yiğitlerden bir mikdar adamı ona yardımcı tâyin ettikten sonra, dönüp ordugâhın karşısında bir adada mâcun yedik. Mâcun yedikten sonra, gemiyi otağa yaklaştırarak, gemide uyudum.

O akşam bir hâdise oldu. Gecenin üçüncü pasına yakın, gemide harp na'rası ve gürültü çıktı. Çehrelerden herkes geminin bir ağacını alıp: — "Vur! vur!" — diye bağrışıyorlardı. Fermâyiş gemisi, benim uyuduğum Âsâyiş gemisinin yanında (372 a) idi. Muhafızlardan biri orada bulunuyordu. Uykudan gözünü açıp baktığı zaman, bir adamın Âsâyiş gemisine tırmanarak, çıkmağa teşebbüs ettiğini görür. Kendini onun üzerine atar. Suya dalıp, tekrar çıktıkları zaman, muhafızın başına kılıçla vurur. Biraz yara açılmıştı. Sonra kendi suya doğru kaçar. Gürültü bu

yüzden olmuş. Münir den geldiğimiz gece de geminin yakınında bir - iki muhafız birkaç Hindliyi kovalayarak, bir - iki kılıç ve bir hançerlerini getirmişlerdi. Yüce Tanrı korudu.

Eğer bütün dünyanın kılıcı yerinden oynasa, Tanrı istemedikçe, bir damara bile dokunmaz.

Ertesi Çarşamba günü, Güncâyiş gemisine binip, taş atılan yerin biraz yakınına gittim ve her gemiye ayrı - ayrı vazife tâyin ettim.

Uğan - Birdi Moğul kumandasında bine yakın yiğit, herhangi bir şekilde suyu geçmeleri için, iki - üç kürûh daha yukarıya gönderilmişti. Bunlar giderken, Askerî'nin ordugâhı karşısından, bengâleliler yirmi - otuz kadar gemi ile suyu geçerek, kalabalık yaya çıkıp, hücum etmek istiyorlarmış. Bunlar, onların üzerine at saldırıp, kaçırırlar; birkaçını (482) yakalayıp, başlarını keserler ve bir çoklarını okla vurarak, yedi - sekiz gemiyi ele geçirirler. Aynı günde, Muhammed Zaman Mirza tarafından da bengâleliler birkaç gemi ile suyu geçerek, (372 b) muharebe yapmak isterler. O, o taraftan zorlayarak, bengâlelileri kaçırır ve üç geminin adamları suda boğulur. Bir gemiyi ele geçirip, benim huzuruma getirdiler. Orada Baba Çehre iyi hareket edip, düşmanı zorlar. Onların ele geçirdikleri yedi - sekiz gemiyi gece karanlıkta yukarı çekip, daha önce geçmelerine karar verilmiş olan Muhammed Sultan, Yeke Hoca, Yunus Ali, Uğan - Birdi ve adamlarının bu gemilerle geçmeleri hakkında, Uğan - Birdi'ye emir verildi.

O gün Askerî'den bir adam gelip, hepsinin suyu geçtiklerini ve ertesi günü sabahleyin, ki Perşembe

günü oluyor, düşman üzerine gideceklerini bildirdi. Bu geçenlerin de Askerî'ye iltihak ederek, düşman üzerine yürümeleri emredildi. Öğle üstü, Üstâd (Ali - Kulı) yanından bir adam gelip, taşın hazır olduğunu bildirdi. O taşı atmasını ve ben gidinceye kadar tekrar bir taşı hazırlamasını emrettim. İkindi üstü, küçük bengâlî kayığına binip, topların yerleştirildiği yere gittim. Üstâd Ali - Kulı bir defa büyük bir taş ve birkaç frengi attı. Bengâleliler ateş atmakla meşhurdu. Bu defa iyi tecrübe ettik; bir yere nişan alıp atmıyorlar, rasgele atıyorlardı. İkindi üstü, Serû nehri ile ,onların karşılarından birkaç gemiyi çekip geçirmelerini emrettim. Gemiyi çeken adamlar, hiç çekinmeden (373 a) ve saklanmadan birkaç gemiyi çekip, geçirdiler. İsen - Timur Sultan, Tohta - Buğa Sultan, Baba Sultan, Ârâyiş Han ve Şeyh Gûren'e, gemilerin geçtiği yerde kalarak, gemiyi muhafaza etmeleri emredildi.

Oradan dönüp, ilk posta ordugâha geldim. Gece yarısına yakın, yukarıya çekilen gemilerden: — "Tâyin edilen kıt'alar daha ileriye gittiler. Gemiyi çekiyorduk, bengâleliler, gemilerin bizim tarafımızdan çekildiğini duyarak, muharebeye giriştiler. Bir gemicinin (483) ayağına taş isabet ederek, ayağı kırıldı; geçemedik" — haberi geldi. Perşembe sabahı siperdekilerden: — "Yukarıdakilerin hepsi geldi. Düşmanın atlıları atlara binerek, bizim gelmekte olan kıt'alarımıza karşı harekete geçtiler" — haberi geldi. Derhâl ata binerek, akşamlayın suyun bu tarafına geçirdiğimiz gemilere geldim. Muhammed Sultan Mirza kumandasında suyu geçmeleri takarrür edenlere, derhâl suyu geçip, Askerî'ye iltihak etmeleri için, adam

koşturuldu. İsen - Timur Sultan ile Tohta - Buğa Sultan bu gemilerde bulunuyorlardı; geçmeğe başlamalarını emrettim. Baba Sultan, tâyin edilen yere hâlâ gelmemişti.

İsen - Timur Sultan hemen bir gemiye binip, otuz - kırk kadar adamı ile birlikte, atlarını (373 b) geminin yanında yedekte tutarak, geçtiler. Bunların arkasından tekrar bir gemi yola çıktı. Bunların geçtiklerini gören bengâlelilerden kalabalık bir yaya takımı bunların üzerine yürüdü. İsen - Timur Sultan'ın yedi - sekiz adamı, atlara binerek, bu yayaların karşısına gidip, Sultan ata bininceye kadar, kılıç kılıca gelerek, yayaları başka tarafa çektiler. İsen - Timur Sultan da ata bindi. İkinci gemi de geçti. Otuz - otuz beş atlı adamla kalabalık yayalara karşı mücadele ederek, onları tamamen bozguna uğrattı. Çok iyi iş gördü. Evvelâ çevik ve hiç çekinmeksizin, herkesten önce geçti; sonra, kalabalık yayanın üzerine az adamla iyi yürüyüp, onları bozguna uğrattı. Tohta - Buğa Sultan da geçti ve diğerleri de arka - arkaya geçmeğe başladılar. Lâhûrlu ve Hindistanlılar, kendi usûllerine göre, kimisi destekle, kimisi kamış demeti ile geçmeğe başladılar.

Bu hâli görerek, siper karşısındaki kalabalık bengâlî gemileri, suyun aşağısına doğru, kaçmağa başladılar. Derviş Muhammed Sârbân, Dost Eşik - Ağa ve diğer bâzı yiğitler, siper karşısından geçtiler. Sultanlara adam koşturarak, geçenleri iyice toplayıp, o taraftaki kıt'aya yaklaşınca, yandan yürüyüp, düşmana (374 a) hücum etmelerini söyledim. Sultanlar geçenleri kendilerine katarak, üç — (484) dört küme hâlinde, düşman tarafına hareket

ettiler. Bunlar yaklaşınca, düşman, yayaları öne katıp, safını bozmadan yürüyüverir. Askeri ile birlikte yürümeleri kararlaştırılan kıt'adan Kûki, adamları ile birlikte, gelip yetişir. O taraftan Kûki, bu taraftan sultanlar yetişerek, hücum ederler ve düşmanı vurarak, bozarlar. Besent Râv adlı muteber bir kâfiri, Kûki'nin adamları ele geçirip, başını keserler. Besent Râv'ın on - on beş adamı bunların üzerine atılırlar; onları da keserler. Tohta - Buğa Sultan, düşmanın ön tarafından gidip, iyice kılıç kullanarak, vuruşur. Moğul Abdülvehhab ile küçük kardeşi de düşmanla kılıç kılıca gelirler. Moğul suyu bilmediği hâlde, kendisi zırhlı ve atı yedekte olarak, geçer.

Benim gemilerim geride idi; gemilere adam gönderdim. Fermâyiş gemisi biraz ileri geldi. Fermâyiş gemisine binip, suyu geçerek, bengâlelilerin yurtlarını gezdikten sonra, Güncâyiş gemisine binip, nehrin yukarı kısmı hakkında mâlûmat aldım. Mir Muhammed Câlebân, Serû nehrinin biraz yukarısının, geçmek için, daha iyi olduğunu arzetti. Onun dediği yerden askerin geçmeğe başlaması emredildi. Muhammed Sultan Mirza kumandasında bulunanlara geçme (374 b) emri verilmişti. Suyu geçerken, Yeke Hoca'nın gemisi battı ve kendisi Tanrının rahmetine kavuştu. Adamlarını ve vilâyetini küçük kardeşi Kasım Hoca'ya ihsan ettim.

Öğle üstü, gusül esnasında, sultanlar geldiler. Kendilerine hüsn-i kabûl gösterip, teveccühüm hususunda ümit verdim. Askeri de o esnada geldi. Askeri'nin muharebede yaptığı bu ilk işi idi. Uğurlu geldi. O akşam, ordugâh henüz nakledilmemiş olduğu için, bir adada, Güncâyiş gemisinde uyudum.

Cuma günü, Serû nehrinin şimâlinde, Harîd'e tâbi Nirhün pergenesinin Kûndbe (Kûndih) adlı köyüne inildi. Pazar günü, Kûkî, adamları ile birlikte, haber almak için, Hâcipûr'a gönderildi. Geçen sene geldiği zaman kendisine büyük itibar gösterilerek, Sâren vilâyeti verilmiş olan Şah Muhammed Mârûf, birkaç defa iyi hareket etti. Babası ile iki defa (485) çarpışarak, onu mağlûp ve esir etmişti. Sultan Mahmûd hâinlikle Behâr'ı zaptettiği zaman, Biben ile Şeyh Bayezid üzerine yürüyünce, mecbûren onlara iltihak etmişti. O günlerde de kaç defa arz-ı hâli gelmişti. Halk arasında onun hakkında karışık sözler söyleniyordu. Askerî Heldi geçidinden geçer - geçmez, adamları ile birlikte gelip, Askerî'yi (375 a) gördü ve onunla birlikte bengâleliler üzerine yürüdü; bu yurtta iken, gelip, mülâzemet etti. O günlerde Şeyh Bayezid ile Biben'den arka - arkaya haberler geliyordu. Serû nehrini geçmek niyetinde imişler.

O esnada Senbel'den garip bir haber geldi. Ali Yusuf, Senbel'de kalmış ve onu iyice zapt ve rapt etmişti. Kendisi ve bir de müsahibi olan bir tabibi, aynı günde Tanrı rahmetine kavuşmuşlar. Senbel'in zapt ve raptı için, Abdullah'ın oraya gitmesine karar verildi. Cuma günü, Ramazan ayının beşinde, Abdullah'a, Senbel'e gitmek üzere, müsaade verildi. O günlerde Çın - Timur Sultan'ın arz-ı hâli gelmişti. Kâbil'den gelmekte olan âile yüzünden, tâyin edilen beyler ona iltihak edememişler. Muhammedî ve diğer bâzıları, onunla birlikte, yüz kürûh kadar mesafeyi aşıp, belûcları tamamen mağlûp etmişler. Abdullah vasıtası ile, Çın - Timur Sultan, Sultan Muhammed Dulday, Muhammedî ve orada bulunan diğer beylere

fermanlar gönderilerek; onların Çın - Timur Sultan ile birlikte, Agra'da toplanarak, hazırlıklı bulunmaları ve düşmanlar hangi tarafa yürürlerse, oraya hareket etmeleri emredildi.

Pazartesi günü, ayın sekizinde, Şeyh Cemâlî'yi gönderdiğimiz Derya Han'ın (375 b) torunu Celâl Han, bütün mûteber emîrleri ile birlikte, gelip mülâzemet etti. Bir müddet önce, kulluk izhar etmek üzere, Yahya Nûhânî küçük kardeşini göndermiş ve siyaset fermanı almıştı; o da aynı günde gelip, mülâzemet etti. Yedi - sekiz bin nûhânî ve afgan bâzı ümitlerle gelmiş oldukları için, onların ümitlerini kırmayarak, Behâr'dan bir küsûr hassa mülkü yapıp, bundan elli lek Mahmud Han (486) Nûhânî'ye ihsan edildi. Kalan kısmı Celâl Han'a teslim edildi ve tâbilik alâmeti olmak üzere, bir kürûr vermeği de kabûl etti. Bu paranın tahsili için, Molla Gulâm Yasavul gönderildi. Muhammed Zaman Mirza'ya Cûnepûr vilâyeti verildi.

Perşembe günü, Halife'nin Gulâm Ali adlı adamı geldi. O, İsmail Mîtâ'dan biraz önce, Şâhzâde Müngir'in Ebülfeth adlı adamı ile birlikte, zikri geçen üç şartı götürmüştü. Gulâm Ali, bu Ebülfeth ile birlikte, Şâhzâde Müngir ile vezir Hasan Han Lenger'in Halife'ye yazmış oldukları mektupları getirdi. O, üç şartı kabûl edip, Nusret Şah işini üzerine alarak, sulh teklifinde bulunmuş. Bu sefer âsî afganların def'i için yapılmıştı. Bu âsîlerin bâzıları başlarını alıp gittiler ve bâzıları gelip, hizmetkârlık ve kulluğu (376 a) kabûl ettiler. Kalan ehemmiyetsiz bir kısmı da Bengâle'nin yardımcıları idi. Onları da bengâleliler üzerlerine aldılar.

Yağmur mevsimi de yaklaşmıştı. Onun için, biz de onun mukabelesinde, zikredilen şartlar dâhilinde, sulhu kabûl ettiğimizi bildirdik. Cumartesi günü, İsmail Cilvânî, Alâ'ül Han Nûhânî ve Evliya Han İşrâkî (Üsterânî), beş - altı emîrle birlikte, gelip mülâzemet ettiler. Aynı günde, İsen - Timur Sultan ile Tohta - Buğa Sultan'a, mükâfat olarak, kemerli kılıç, kemerli hançer, zırhlı elbise, hil'at ve cins atlar, İsen - Timur Sultan'a Nârnûl pergenesinden otuz altı lek ve Tohta - Buğa Sultan'a da Şemsâbâd pergenesinden otuz lek ihsan edilerek, yükündürüldüler.

Pazartesi günü, ayın on beşinde, Behâr ve Bengâle tarafını teskin ettikten sonra, Serû nehrinin sâhilinde bulunan Kûndbe civarındaki yurttan, Biben ile Şeyh Bayezid küstahlarını tenkil etmek niyeti ile, hareket ettik. Arada iki defa konakladıktan sonra, Çarşamba günü, Çetürmûk Sikenderpûr'un Çûpâre adlı geçidi üzerine inildi. Asker, o günden itibâren, geçmeğe başladı. Bu küstahların Serû ile Geger'den geçip, Leknû tarafına doğru hareket ettikleri hakkında, arka - arkaya haberler gelmeğe başladı. Bunların ilerlemelerine mâni olmak için, (487) Türk ve Hind emîrlerinden Sultan Celâleddin Şarkî, Ali Han Fermülî, Terdike ve Nizâm Han Biyânî, Tolmış Özbek, Kurban Çarhî ve Hüseyin Han (376 b) Deryahanî kumandasında olan kuvvetler tâyin edilerek, Perşembe akşamı kendilerine müsaade verildi. O akşam teravihten sonra, bir pas ve beş geri olmuştu; mevsim yağmuru bulutları boşanıp, bir anda öyle tufan oldu ve öyle müthiş bir fırtına koptu ki, yıkılmamış hemen hiç bir çadır kalmadı. Ben otak içinde yazı yazıyordum; kâğıt ve kitaplarımı toplayacak

vakit kalmadı, otağı, üst kısmı ile birlikte, başıma yıktı. Otağın penceresi parça - parça oldu; hiç bir zararı dokunmadı. Yazı ve kitaplar ıslandı ve müşkülâtla toplanabildi. Bunları ıskarlat sediye kilimine sarıp, sediye altına koyarak, üzerini kilimle örttük. İki geri sonra, yağmur dindi. Yatak (töşekhâne) çadırını kurdurup, mum getirtip ve müşkülâtla ateş yakarak, sabaha kadar uyumadan, kâğıtları ve kitapları kurutmakla meşgul oldum.

Perşembe günü nehri geçtim. Cuma günü, ata binerek, Harîd ve Sikenderpûr'u gezdik. O gün Abdullah ile Bâkî, Leknûr'un düşman tarafından zaptedildiğini yazmışlardı. Cumartesi günü, gidip Bâkî'ye iltihak etmek üzere, Kûkî, cemaati ile birlikte, daha önce gönderildi. Pazar günü, Bâkî'ye iltihak edip, ben yetişinceye kadar, ellerinden gelende kusûr etmemeleri için, Sultan Cüneyd Barlas ile Hasan Halife'ye ve (377 a) Molla Apak'ın cemaati ile Mü'min Ateke'nin büyük ve küçük kardeşlerine müsaade verildi. O gün ikindi üstü, Şah Muhammed Mârûf'a hassa hil'at ve cins bir at ihsan edilip, müsaade verildi. Ona, geçen seneki usûlle, Sâren'i tahsisat ve Kündle'-yi okçulara maaş olarak, ihsan ettik. O gün İsmail Cilvânî'ye Servâr'dan yetmiş iki lek tahsisat, hassa hil'at ve cins bir at ihsan edilerek, müsaade verildi. Alâül Han Nûhânî başta olmak üzere, onunla birlikte gelenlere de Servâr'dan tahsisatlar tâyin edilip, müsaade verildi. Her (488) birinin birer küçük kardeş veya oğlunun Agra'da dâimî mülâzemette bulunmasına karar verildi.

Güncâyiş ve Ârâyiş gemileri ile, bu defa ele geçen bengâlî gemilerinden seçilmiş olan iki gemiyi, Tirmühânî yolu ile Gâzipûr'a, Âsâyiş ile Fermâyiş gemilerini de Serû'nun yukarısına doğru, ordu ile birlikte götürmeleri, bengâlelilerin uhdesine verildi. Behâr ile Servâr tarafını teskin ettikten sonra, Pazartesi günü, Çetürmûk'ün Çûpâre geçidinden, Serû sâhilini tâkiben, Üd tarafına doğru hareket edildi. On kürûh mesafe gidip, Fethpûr'un tevabiinden Kılîre (Kelpehre) denilen (337 b) köyün yanında, Serû sâhiline indik. Erken hareket edenler, yolu şaşırarak Fethpûr'un büyük gölüne varmışlar. Yakındaki askerleri geri döndürmek için, birkaç adam koşturuldu. Göl sâhilinde konakladıktan sonra, oraya inmiş olan askeri ertesi gün ordugâha getirmesi için, Kiçik Hoca'ya mektup gönderildi.

Ertesi gün oradan kalkıp, yarı yoldan Âsâyiş gemisine bindim ve yukarıdaki yurda kadar gemiyi çektireerk, geldim. Yolda Halife, Bâkî'nin yanından gelen Şah Muhammed Divâne'nin oğlunu getirdi. Leknû haberi tetkik edildi. Cumartesi günü, Ramazan ayının on üçünde, düşman muharebe eder; fakat hiçbir iş yapamaz. Muharebe esnasında, biraraya yığılmış olan kuru ot ile kamış barakalar ateş alır. Kurganın içi, tandır gibi, kızar. Duvar üzerinde yürüyemezler ve böylece düşman kurganı ele geçirir. İki üç gün sonra, bizim geri döndüğümüzü haber alınca, Delmûd tarafına hareket ederler. O gün de on kürûh kadar yol alıp, Sikri pergenesinin Celîsîr adlı köyünün yanında, Serû sâhiline indik.

Çarşamba günü, hayvanların dinlenmesi için, o yurtta kaldık. Bâzıları Şeyh Bayezid ile Biben'in Geng'den geçerek, (378 a) Çünâr ve Cûn civarından, kendilerini sipahilerine doğru çekmek niyetinde olduklarını söylediler. Beyleri çağırarak, istişâre edip, Cûnepûr (489) vilâyeti mukabilinde Çünâr ve diğer bâzı pergeneleri almış olan Muhammed Zaman Mirza ile Sultan Cüneyd Barlas'ın, Mahmûd Han Nûhânî, Kadı Ciyâ ve Tâc Han Sârenghânî ile birlikte, gidip Çünâr'da düşmanların yolunu kesmelerine karar verildi.

Ertesi Perşembe günü erkenden kalkıp, Serû nehrinden ayrılarak, on bir kürûh ilerleyip, Perserû'dan geçip, aynı nehrin sâhilinde konakladık. Beyleri dâvetle istişâre ettikten sonra, İsen - Timur Sultan, Muhammed Sultan Mirza, Tohta - Buğa Sultan, Kasım Hüseyin Sultan, Bîhûb Sultan, Muzaffer Hüseyin Sultan, Kasım Hoca, Câfer Hoca, Zâhid Hoca, Cân Bey, Askerî'nin adamları ile birlikte, Kiçik Hoca, Hind emîrlerinden Âlem Han Kâlpî, Melikdâd Kerrânî ve Râvûy (Rândî) Servânî kumandasındakiler, askerden ayrılarak, Bayezid ile Biben'in arkasından Delmût tarafına sür'atle yürümek için, tâyin edildiler. Bu Perserû'da abdest alıyordum; mumum ışığına birçok balık toplanarak, su üzerine çıktı. Ben ve yanımdakiler elle birçok balık yakaladık.

Cuma günü, Perserû kollarından birinin başına inildi. Çok küçük bir su idi. Askerin gidip gelmesinden bulanmaması için, üst tarafını (378 b) sed ederek, havz-ı kebîrlik bir yerini abdest için yaptırdım. Ayın yirmi yedinci gecesi bu yurtta geçirildi. Ertesi

gün bu sudan kalkıp, Tûs suyunu geçerek, indik. Pazar günü de bu suyun sâhiline indik. Pazar günü, ayın yirmi dokuzunda da, bu Tûs suyunun sâhilinde konakladık. O akşam, havanın o kadar açık olmamasına rağmen, birkaç adam ay gördüler ve kadı önünde şahâdet ettiler. Ay başı sâbit oldu. Salı günü sabahı, bayram namazını kılıp, hareket ettik. On kürûh gidip, Tayik'ten bir kürûh uzaklıkta Gûy suyunun sâhiline indik. Öğleye yakın, mâcun yenildi. Şeyh Zeyn, Molla Şahâb ve Hând-Emîr'e yalnız şu beyti gönderip, çağırdık:

Şeyh, Molla Şahâb ve Hând-Emîr, gelin üç üç, iki
iki veya tek tek. (490)

Derviş Muhammed, Yunus Ali ve Abdullah da bulunuyorlardı. İkindi üstü güreşçiler güreştiler. Çarşamba günü de o yurtta kalındı. Kuşluğa yakın, mâcun yenildi. Tâc Han'ı Çünâr'dan çıkarmak için, gitmiş olan Melik Şark o gün geldi. O gün de pehlivanlar güreştiler. Daha evvel gelmiş olan Ûdî Pehlivan, o günlerde gelen (379 a) bir Hindli pehlivanla güreşerek, onu yendi. Yahya Nûhânî'ye, Servâr'dan tahsisat olarak on beş leklik yer verilip, bir takım elbise giydirilerek, müsaade verildi.

Ertesi gün on bir kürûh gidip, Gûy suyunu geçerek, o suyun sâhiline indik. Ilgar giden sultan ve beylerin Delmûd'a vardıkları, fakat Geng nehrini hâlâ geçmemiş oldukarı haberi alındı. Hiddetlenerek, Genk nehrini derhâl geçip, düşmanı tâkip ve Cûn'dan da geçerek, Âlem Han'ı kendilerine katıp, sür'atle âsîlere hücûm etmeleri için, fer-

manlar gönderildi. Bu sudan, arada bir defa konakladıktan sonra, Delmûd'a gelindi. Geng üzerindeki geçitten, aynı gün askerin büyük bir kısmı geçti. Ordu geçtikten sonra, geçitten aşağıda bulunan adada mâcun yenildi. Suyu geçerek, indiğimiz yurtta, askerin gecikenleri yüzünden, bir gün kaldık. O gün, Ûd askeri ile birlikte, Bâkî Taşkendî gelip, mülâzemet etti. Geng suyundan hareketle, arada bir kere konakladıktan sonra, Güvâre"nin yanında Erind suyunun sâhiline indik. Delmût'tan Güvâre'ye kadar yirmi iki kürûh tuttu. Perşembe günü o yurttan kalkıp, Âdempûr pergenesinin önüne indik.

Muhâlifleri tâkip maksadı ile, nehri geçebilmek için, (379 b) mevcut gemileri getirmek üzere, gemicilerden bir - ikisi daha önceden Kâlpî'ye gönderilmişti. Orada konakladığımız akşam bir miktar gemi geldi. Nehirde geçit de bulundu. Yurt tozlu olduğundan, ben adada oturdum. Orada bulunduğumuz birkaç gün dâimâ adada kaldım. Muhâlifler hakkında kat'î bir mâlûmat alınamadığı için, Ûd'daki yiğitlerle birlikte, Bâki Şıgavul sudan geçirilerek, (491) düşmandan haber almak için, gönderildi. Ertesi Cuma günü, ikindi üstü Bâkî Bey'in nökeri geldi. Şeyh Bayezid ile Biben'in ileri karakolunu mağlûp ederek, Mübârek Han Cilvânî adlı iyi bir adamı ile diğer birkaç adamını öldürüp, birkaç baş ve bir esir göndermiş. Sabah, Bâkî ile giden Şah Hüseyin Bahşı geldi; düşman öncüsünün mağlûp edildiğini ve oradaki haberleri etrafı ile arzetti. O gece, Pazar gecesi ve ayın on üçünde, Cûn nehri yükseldi; öyle ki, sabah bu adayı tamamen su bastı. Bir ok atımı daha aşağıda

bulunan başka bir adaya giderek, çadır kurdurup oturdum.

Pazartesi günü, Celâl Taşkendî ılgar giden sultan ve beyler yanından geldi. Ilgar haberini alınca, Şeyh Bayezid ile Biben, Mehûbe pergenesinden kaçmışlar. (380 a) Yağmur mevsimi yaklaşmıştı. Beş - altı ay dâimî seferde bulunan asker ve hayvanlar da harap olmuşlardı. Onun için ılgar giden sultan ve beylere, Agra ve civarından tâze ve kuvvetli ılgar gelinceye kadar, bulundukları yerde kalmaları emredildi. O gün ikindi üstü, Bâkî Şıgavul ile Ûd askerine müsaade verildi. Askerin dönüp Serû nehrinden geçtiği zaman gelmiş olan Musa Mârûf Fermülî'ye, tahsisat için, Emerhâr'dan otuz leklik pergene tâyin edilip, bir takım hassa elbise, eyerli bir at ihsan edilerek, Emerhâr'a gitmesine müsaade edildi.

Bu taraflardan endişe kalkınca, Salı gecesi üç pas bir geri sonra, sür'atle Agra'ya hareket ettik. Ertesi gün, on altı kürûh yol gelip, kuşluğa yakın, Kâlpî tevâbiinden Belâder denilen pergenede yemek yiyip, atlara arpa verdikten sonra, akşam üstü oradan hareket ettik. O gece on üç kürûh yol yürüyüp, üçüncü pasta, Kâlpî pergenelerinden Sûgendpûr'da, Bahadır Han Servânî'nin mezarında, konaklayıp uyuduktan sonra, sabah namazını kılıp, oradan tekrar hareket ettik. On altı kürûh gidip, öğleye doğru Etâve'ye geldik. Mehdi Hoca karşılamağa (492) geldi. Gecenin ilk pasında oradan hareket ederek, yolda biraz uyuduktan sonra, on atı kürûh (380 b) yol alıp, Râbirî'nin Fethpûr'una inildi. Öğle namazından bir az evvel, Fethpûr'dan hareket ederek,

on yedi kürûh yol alıp gecenin ikinci pasında Agra'nın Heşt - Behişt bahçesine indik. Ertesi Cuma günü, Muhammed Bahşı ile diğer bâzıları gelip, mülâzemet ettiler. Öğleye yakın Cûn'dan geçip, Hoca Abdülhak'a mülâzemet ettikten sonra, kaleye gidip, halalarımı gördüm. Belhli bir bostancı, kavun ekmek için, burada bırakılmıştı. Birkaç kavun muhafaza etmiş; getirdi. Oldukça iyi kavunlardı. Heşt - Behişt bahçesinde bir iki üzüm kütüğü diktirmiştim. Onun da güzel üzümleri olmuştu. Şeyh Gûren de bir sepet üzüm göndermişti; fena değildi. Hindistan'da kavun ve üzümün bu kadar yetişmesi çok sevindirdi.

Pazar gecesi, iki pas olmuştu; Mâhim geldi. Biz Cemaziyelevvel ayının onunda sefere çıkmıştık. Garip bir tesadüf eseri ile, o da aynı günde Kâbil'den hareket etmiş. Perşembe günü, Zilkâde ayının ilk gününde, büyük divanhânede, divan toplantısında iken, Humayun ile Mâhim'in hediyelerini getirdiler. O gün Mağfûr Dîvan'ın bir adamı, kendisine bu maksat için tutulmuş yüz elli adam verilerek, kavun, üzüm (381 a) ve meyve getirmek üzere, Kâbil'e gönderildi. Cumartesi günü, ayın üçünde, muhafız olarak Kâbil'den gelen ve Ali Yusuf'un ölümü dolayısı ile Senbel'e gönderilmiş olan Hindu Bey gelip, mülâzemet etti. Hüsameddin Ali Halife de o gün Elvâr'dan gelip, mülâzemet etti. Ertesi gün, Ali Yusuf'un ölümü dolayısı ile Senbel'e gönderilmiş olan Abdullah, Tirmühânî'den geldi.

Şeyh Şerif Karabağî'nin, Abdülaziz'in teşviki ile veya ona bağlılığından, yapılmayan zulüm ve ol-

mayan bid'atleri bize isnat ederek, (493) mazbatalar tanzim edip, Lâhûr imamlarının adlarını zorla yazdırıp, kopyelerini diğer şehirlere göndererek, oralarda da hareket uyandırmak niyetinde olduğu ve Abdülaziz'in de bir kaç emre itaat etmeyerek, her türlü münasebetsiz söz ve hareketlerde bulunduğu Kâbil'den gelenlerden duyulmuştu. Bu yüzden, Pazar günü, ayın on birinde, Şeyh Şerif ile Abdülaziz'i ve Lâhûr imamları ile ileri gelenlerini huzûra getirmesi için, Kanber Ali Lâhûr'a gönderildi. Perşembe günü, ayın on beşinde, Ticâre'den Çın-Timur Sultan gelip, mülâzemet etti. O gün pehlivan Sâdık ile büyük Ûdî Pehlivan (381 b) güreştiler; Sâdık Ûdî'yi yarı-yarıya yıktı ve çok zahmet çekti.

Pazartesi günü, ayın on dokuzunda, kızılbaş ilçisi Murad Kurçı'ya murassâ kemerli bir hançer ve münasip hil'at giydirilerek, iki lek tenke ihsan edilip, müsaade verildi. O günlerde Güvâlyâr'dan Seyid Meşhedî gelip, Rahimdâd'ın düşmanlık fitnesini arzetti. Halife'nin nökeri Şah Muhammed Mühürdâr, bir çok nasihatli sözler yazılarak, gönderildi. Gidip, bir kaç gün sonra, oğlunu beraberinde getirdi. Vâkıa oğlu geldi, fakat kendisinin gelmeğe niyeti yoktu. Onun korkusunu gidermek için, Salı günü, Zilhicce ayının beşinde, Nûr Bey Güvâlyâr'a gönderildi. Birkaç ay sonra Nûr Bey gelip, Rahimdâd'ın isteklerini arzetti. İstediği tarzda fermanlar hazırlayıp, göndermek üzere iken, bir adamı gelip: * "Beni oğlunu kaçırmak için gönderdi; gelmek niyetinde değildir" — diye arzetti. Bu haber gelince, derhâl Güvâlyâr üzerine hareket etmek istedik. Halife: — "Ben de bir

defa nasihatâmiz bir mektup yazıp göndereyim, belki yola gelir" — diye arzetti. Bu işi için Şahâbeddin Husrev gönderildi.

Perşembe günü, ayın on yedisinde, (382 a) Etâve'den Mehdi Hoca geldi. Bayram günü, Hindu Bey'e bir takım hassa elbisse, murassâ kemerli bir kılıç ve cins bir at ihsan edildi. Türkmenler arasında Çağatay diye meşhur olan Hasan Ali'ye (494) bir takım elbise, murassâ kemerli bir hançer ve yedi leklik pergene ihsan edildi.

DOKUZ YÜZ OTUZ ALTI SENESİ VEKAYİİ

Salı günü, Muharrem ayının üçünde, Şahâbeddin Husrev ile birlikte, Şeyh Muhammed Gaus, Rahimdâd'a şefaat dileği ile, Güvâlyâr'dan geldi. Derviş ve aziz bir adam olduğundan, Rahimdâd'ın günahını hatırları için bağışlayıp, Şeyh Güren ile Nûr Bey, Güvâlyâr'ı bunlara teslim ile,.... için, oraya gönderildiler.

SON

İLÂVELER

Bedahşan'da bulunan Muhammed Humayun'u bir seneden beri görmemiştik. Bizi özleyerek, Bedahşan'ı kayınpederi olan Mirza Süleyman'a teslim edip, bir gün Kâbil'e gelir. Mirza Kâmran, Kandahar'dan Kâbil'e gelmişmiş. Bayram meydanında buluşup, hayretle bu gidişin sebebini sormuş. Muhammed Humayun' da bizi özlediğini söyleyerek, Mirza Hindal'ı Kâbil'den Bedahşan'a gönderdikten sonra, derhâl bize doğru hareket eder. Birkaç günde hilâfet merkezi olan Agra'ya gelip, tam annesi ile onun hakkında konuşup otururken, giriverdi. Gönüller çiçek gibi açılarak, gözler ışık gibi parladı. Her gün ziyâfet verilirdi; fakat onun şerefine hususî büyük bir ziyâfet verip, eğlenceler tertip ettik. Uzun zaman beraber bulunarak, samimî temaslar yaptık. Hakikaten sohbette emsâlsizdi ve tam bir insan dedikleri kimse idi.

Muhammed Humayun, Bedahşan'dan geldiği esnada, Kâşgar hanlarından olup, bizim ile de akrabalığı olan Sultan Said Han, Yarkend'e Reşid Han'ı bırakıp, boş bir hayâlle, Bedahşan tarafına hareket etmiş. Fakat o Bedahşan'a varmadan az evvel, Mirza Hindal gidip, Kal'a-i Zafer'e girmiş. Sultan Said Han üç ay muhasara ettikten sonra, hiç bir şey yapamadan, geri dönmüş. Bize ise, kâşgarlıların gelip Be-

dahşan'ı aldıkları şeklinde haber geldi. Biz Hoca (503) Halife'ye, Bedahşan'a gidip, ne yapılması lâzımsa, öyle yapmasını emrettik. O, düşüncesizliğinden, bunu kabûl etmedi. Muhammed Humayun'a: — "Senin gitmen nasıl olur" — dedik. O: — "Emre çâre yoktur; fakat kendi arzumla huzûrdan ayrılmamağa söz verdim" — diye cevap verdi. Onun için Mirza Süleyman'ın Bedahşan'a gitmesine izin verildi. Sultan Said'e: — "Bizim sizde bu kadar hakkımız olmasına rağmen, sizin böyle yapmanız garip geldi. Şimdilik Mirza Hindal'ı yanımıza çağırarak, Mirza Süleyman'ı gönderdik. Eğer hakkıma riâyetle Bedahşan'ı bizim oğlumuz olan Mirza'ya teslim ederseniz, iyi; yoksa bizim, günahı üzerimizden atıp, mirası vârisine teslim edeceğimizi bilsinler" — diye yazdık. Mirza Süleyman daha Kâbil'e varmadan, düşman Bedahşan'dan el çekip, sükûnet te'sis etmiş. Mirza Süleyman Bedahşan'a vardıktan sonra, Mirza Hindal, şehri Mirza'ya teslim edip, Hindistan'a hareket etti.

Muhammed Humayun'a makarrı olan Senbel'e gitmesine müsaade edildi. Altı ay kadar orada bulundu. Anlaşılan orasının suyu ve havası ona iyi gelmedi. Sıtma tutuyormuş. Git-gide bu uzun sürmeğe başlar. Bunu duyunca, mâhir doktorlara gösterip, hastalığını tedâvi etmek üzere, onu Dehli'ye ve oradan da gemi ile getirmelerini emrettim. Birkaç günde nehir tarikı ile getirdiler. Tabiplerin bütün tedâvilerine rağmen, iyileşmedi. Büyük bir adam olan Mîr Ebülkasım: — "Böyle hastalıkların ilâcı şudur: yüce Tanrının sıhhat vermesi için, iyi şeylerden birini nezretmek lâzımdır" — diye arzetti. — "Muhammed Humayun'un benden başka daha iyi bir şeyi yok-

tur; ben kendimi nezredeyim. Tanrı kabûl etsin" — diye hatırıma geldi. Hoca Halife ve diğer yakınlar: — "Muhammed Humayun nasıl olsa iyileşir; siz bu sözü (504) niçin ağzınıza alıyorsunuz. Bundan maksat, dünya malından iyi bir şey nezretmektir. Meselâ İbrahim muharebesinde ele geçen ve Muhammed Humayun'a ihsan ettiğiniz elması nezretmek lâzımdır" — diye arzettiler. — "Ona mukabil dünya malı nasıl olur. Onun hâli müşkül olduğu için, ben kendimi ona feda ediyorum. İş o derece vâhimdir ki, ben onun mecâlsizliğine dayanamıyorum" — dedim. O vaziyette girip, üç defa başucunda dönerek: — "Ne derdin varsa, ben üzerime aldım" — dedim. Bunun üzerine, ben ağırlaştım; o ise, hafifledi. O sıhhat bulup kalktı; ben ise, hasta olup, yıkıldım.

Devlet âyânını ve memleket erkânını çağırıp, bi'at ellerini Humayun'un ellerine verip, onu yerime ve veliahdliğe tâyin ettim ve tahtı ona teslim ettim. Hoca Halife, Kanber Ali Bey, Terdi Bey, Hindu Bey ve bu kararda hâzır bulunan diğer kimselerin hepsi kabûl edip, bağlandılar.

Dokuz yüz otuz yedi senesinde, Cemâziyelevvel ayının altısında, padişah, kendi eli ile imar ettiği çarbağda, bu vefasız âleme vedâlaştı. Tarih, mersiye, kasîde ve terkipler söyleyen büyük muasırlar arasından Mevlânâ Şahâb Muammâî şu mısraı tarih düşürdü: ("Hümayun, memleketinin vârisi oldu"). O kabiliyetli padişahın iyiliklerini söylemek ve yazmakla bitirmek imkânsızdır. Fakat kısaca şudur. Asıl sekiz sıfat onun şahsına has idi: 1. yüksek muhâkeme, 2. müstesnâ himmet, 3. vilâyet almak, 4. idare etmek,

5. İmar, 6. yüce Tanrının bendelerine refah isteği, 7. askerin gönlünü kazanmak ve 8. (505) adâlet yapmak. Fazilet babında eksiği yoktu. Türkçe ve farsça nazım ve nesir söylemekte emsâlsizdi. Bilhassa türkçe divanında tâze mazmunlar bulup, söylemiştir. Bir de, *Mübîn* adında, bir mesnevi kitabı vardır; dil bilen okumuş halk arasında onun kadar lâtifi yoktur. Hoca Ahrâr'ın tertip ettiği *Vâlidiye* adlı bir risâleyi bu padişah nazma çevirmiştir. *Baburiye* dedikleri şu kitabı, türkçe bilmeyenlere kolay olması için, Bayram Han'ın oğlu Mirza Han'a türkçeden farsçaya tercüme etmesini emretti. O padişah musiki ilminden de anlardı. Şu rubaiyi farsça söylemişlerdir:

Dervişler ile hiçbir akrabalığım olmamakla beraber, onlara can ve gönülden bağlıyım; şahlık ile dervişliğin birbirinden uzak olduğunu söyleme; şâhım, fakat dervişlerin bendesiyim.

Farsça şu matla'ı söylemişler:

Biliyorum, senden ayrılmak beni helâk eder; öyle olmasa idi, bu şehriden gidebilirdim.

Şu matlâ da onlarındır:

Senin kara zülfüne gönül bağladığımdan beri, cihanın perişanlığından kurtuldum.

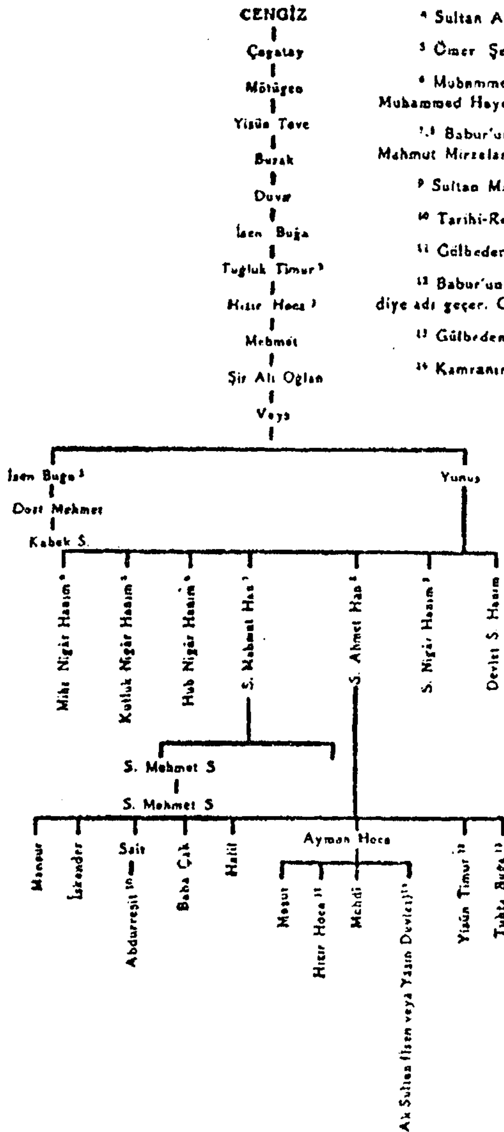
O padişahın arûz ve kafiye için de risâleleri vardır. Bunlardan biri, *Mufassal* adında, bu fennin şerhi hakkındadır ve fevkalâde iyi tasnif etmişlerdir. Yü-

ce Tanrı o padişaha dört oğul ve üç kız ihsan etmişti. Oğulları Muhammed Humayun Padişah, Kâmran Mirza, Mirza Askerî ve Mirza Hindal'dır; kızları Gülrenk Begim, Gülçehre Begim ve Gülbeden Begim'dir. Bu üç kız bir annedendir.

Bu padişahın hiç bir sohbetinden hâric bırakmadığı birkaç tabiat ehli şunlardır: Ebülbeka, ilm-i hikmet babında emsâlsizdi. Şeyh Zeyn Sadr, Zeyneddin Hâfî'nin torunu idi; nâfiz zekâsı vardı; nazım ve inşada selikalı olup, Humayun Padişah zamanında emîrlik de bulmuştu. Şeyh (506) Ebülvâhid Fârigî, Şeyh Zeyn Hâfî'nin amcasıdır; zevk sâhibi olup, şiir de söylerdi. Sultan Muhammed Köse, Mîr Ali Şîr'in müsahiplerinden idi ve padişah sohbetinde itibar bularak, yükselmişti. Mevlâna Şahâb Muammâî, Fakirî mahlâsı kullanırdı; fazıl ve şiirden nasibi vardı. Mevlânâ Yusuf, tabip idi ve Horasan'dan çağırmışlardı; nabza bakmak ve teşhis koymak onun işi idi. Surh Vidâî, türkçe ve farsça nazım söylerdi. Molla Bekai, bu da çok kabiliyetli idi; *Mahzenülesrâr* vezninde, padişah adına bir mesnevi söylemişti. Hoca Nizâmeddin Ali Halife, hizmet, samimiyet ve vezarette akıl ve tedbiri vardı; padişah önünde hürmet ve itibarı o kadar büyük idi ki, ekseri sözü kabûl edilirdi; tıptan da anlardı. Mîr Derviş Muhammed Sârbân, Hoca Ahrâr'ın iyi müridlerinden idi; hoş sohbet bir adamdı ve fazîletinden dolayı, huzûrda yakınlık ve itibar bulmuştu. Hând Emîr, müverrih ve mümtaz bir adamdı; eserleri halk arasında meşhurdur. *Habibüssiyer, Hulâsatülahbâr, Düstûrülenvâr* ve diğer eserleri de vardır. Hoca Kelân Bey, emîrlerinden idi ve padişahın hususî hizmetinde bulunurdu; fazîleti ve yüksek

kabiliyeti ile tanınmıştı. Onun küçük kardeşi Kiçik Hoca, mühürdar ve yakın adamlarından idi; o da padişahın hususî hizmetinde bulunurdu. Sultan Muhammed Dulday, büyük emîrlerinden idi; hoş tabiatlı bir adamdı. Vallahü bi-külli şey'in alim.

S. = Sultan, Ş. = Şah.

[1] ve [2] Tuğluk Timur (Hükümdarlığı 748-764; 1347-1363), oglu H
Hoca (791-80); 1389 - 1399) ve arada bulunan Kamerüddin (Duğlatlar'ı
büyük Timur zamanında yaşamışlardır.

[3] Veys'in küçük ogludur, ancak ağabeyi Yunustan önce hükü
fık etmiştir.

[4] Sultan Ahmet Mirza'nın karısı.

[5] Ömer Şeyh Mirza'nın karısı, Babur'la Hanzadenin anası.

[6] Muhammed Hüseyin Duğlatın karısı ve Tarihı Reşidi'yi y
Muhammed Haydar Duğlatın anası.

[7,8] Babur'un dayıları. Onun amcaları olan Sultan Ahmet
Mahmut Mirzalarla karıştırılmamalı.

[9] Sultan Mahmut Mırzanın karısı, Han (veya Veye) Mirzanın a

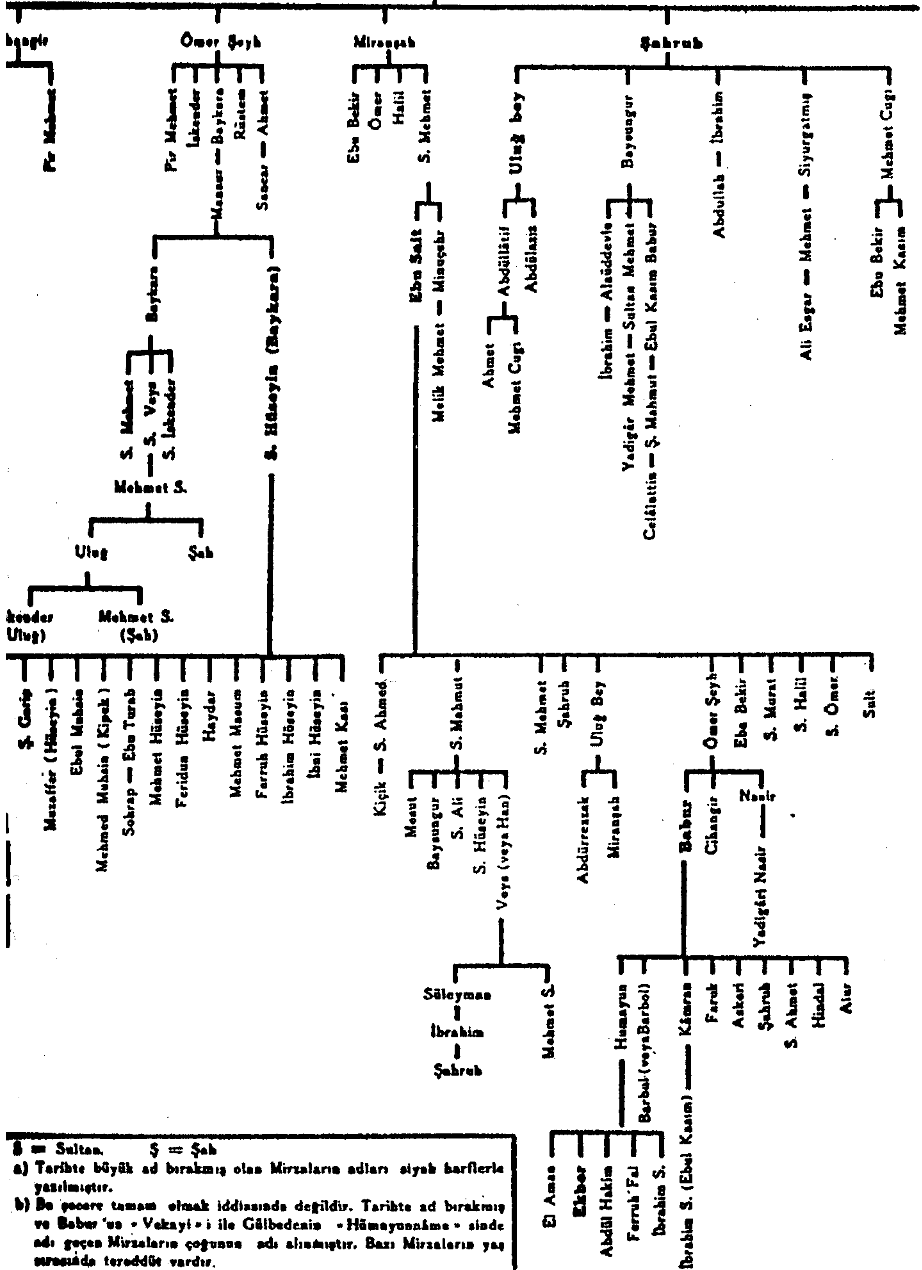
[10] Tarihi-Reşidi ona ithaf edilmiştir.

[11] Gülbedenin kocası.

[12] Babur'un «Vekayı» inde (ایسن) İsen, Tarıhi Reşidî de (یسن) Yi
diye adı geçer. Gülbedenin ana-baba bir kız kardeşi Gülrengin kocası

[13] Gülbedenin ana-baba bir kız kardeşi Gülçehrenin kocası.

[14] Kamranın kızı Habibe'nin kocası.

S = Sultan. Ş = Şah

a) Tarihte büyük ad bırakmış olan Mirzaların adları siyah harflerle yazılmıştır.

b) Bu şecere tamam olmak iddiasında değildir. Tarihte ad bırakmış ve Babur'un «Vekayi»i ile Gülbedenin «Hümayunnâme» sinde adı geçen Mirzaların çoğunun adı alınmıştır. Bazı Mirzaların yaş sırasında tereddüt vardır.

2000-06-Y 0001-602

№ 000911